Mutații în arhitectura
locuinței individuale
în România

1947–1989

Dragoș Mihai Dordea

Mutații în arhitectura locuinței individuale în România

1947–1989

Editura Universitară „Ion Mincu”
București, 2024

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
DORDEA, DRAGOȘ MIHAI
Mutații în arhitectura locuinței individuale în România : 1947–1989 /
Dragoș Mihai Dordea. - București : Editura Universitară "Ion Mincu", 2024
ISBN 978-606-638-349-3

72

Autor	Dragoș Mihai Dordea
Prefață	Augustin Ioan
Editor	Andrei Răzvan Voinea (Studio Zona)
Verificare redacțională	Editura Notarom
Design	Daniel & Andrew Design Studio
Producție	MasterPrint
Tiraj	500 exemplare

Cartea a apărut în cadrul proiectului editorial finanțat de Ordinul Arhitecților din România din Fondul Timbrul Arhitecturii în 2024.

© Editura Universitară „Ion Mincu”, 2024
Strada Academiei 18–20, Sector 1, București 010014
Telefon +4 021 307 71 93

Toate drepturile rezervate. Nicio parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanice, de copiere, înregistrare sau alte forme fără permisiunea prealabilă a editurii și a autorilor.

ORDINUL ARHITECȚILOR DIN ROMÂNIA

Timbrul de arhitectură

Părinților mei

Cuprins

			Prefață		8
	1	Introducere	1.1	Punct de pornire / Premise	12
			1.2	Încadrare în timp	
			1.3	Încadrare în spațiu	
			1.4	Locuința individuală	
			1.5	Mutații în arhitectură	
			1.6	Surse documentare	
			1.7	Cheie de lectură	
Urban	2	De la expresivitate la camuflaj	2.1	Privire generală	46
			2.2	Condiționări legislative vs. Condiționări locale	
			2.3	Apariția unei noi clase	
			2.4	Către un funcționalism	
			2.5	De la stil la specific	
			2.6	Locuințe unicat: cercetare de teren	
			2.7	Proiecte ideale	
			2.8	Concluzii	
	3	De la tip la prototip	3.1	Proiectarea tipizată a locuințelor individuale pentru mediul urban	90
			3.2	Între continuarea practicilor moderne și realismul socialist	
			3.3	Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești (1956)	
			3.4	Industrializarea betonului și proiectul tip de locuințe individuale	
			3.5	Duplex	
			3.6	Prototipuri pentru case solare	
			3.7	Concluzii	
Rural	4	De la proiectul tip la proiectul directivă	4.1	Context și întrebări de cercetare	140
			4.2	Premise (pre)moderne: sistematizările secolului al XIX-lea	
			4.3	(Re)construcție socialistă	
			4.4	Casa dublă (cuplată) a realismului socialist	
			4.5	Sistematizare socialistă: 1965, punct de cotitură	
			4.6	Studii de arhitectură tradițională	
			4.7	Concursuri pentru locuințe sătești	
			4.8	Noul specific național — directivare centrală și manoperă locală	
			4.9	Concluzii	
	5	De la casa pătrată la vila rurală	5.1	Privire generală	192
			5.2	Gospodăria: între condiționări legislative și resorturi economice	
			5.3	Spațiile exterioare	
			5.4	Spațiile interioare	
			5.5	Spațiile semideschise	
			5.6	Sistemele constructive	
			5.7	Materialele de finisaj	
			5.8	Elemente: aplicarea specificului	
			5.9	Modelele	
			5.10	Concluzii	

Cuprins

Altcadru	6	De la vilă la cabană	6.1 Locuința secundară și modernitate în perioada interbelică 6.2 Vile speciale și turism de masă 6.3 De la turism de masă la reapariția conceptului de locuință secundară 6.4 Experimente — capsula autonomă / locuința minimală 6.5 Case de vacanță proprietate personală — proiecte pe malul lacului Cernica 6.6 Cabana de odihnă după 1973 6.7 Concluzii	246
	7	De la vilele speciale la Casa Poporului	7.1 Stabilirea cadrului de referință 7.2 Modernism — socialist — realist? 7.3 Vilele speciale și Gospodăria de Partid 7.4 De la Institutul de proiectare al Gospodăriei de Partid la Institutul de Proiectare „Carpați” 7.5 Arhitectură de export 7.6 Casa Poporului 7.7 Concluzii	282
	8	Concluzii	Concluzii 1947–1957: continuități sub ocupație 1957–1967: funcționalism internațional 1967–1973: diversitate — diversiune 1973–1980: lirism național 1980–1989: postrealism Rezumat engleză Rezumat franceză	322
	9	Referințe și resurse	Abrevieri Bibliografie Anexa nr. 1 Anexa nr. 2	348

Cartea aceasta, a mai tânărului meu coleg Dragoș Dordea, apare mai târziu decât ar trebui, dacă judecăm după faptul că este forma contrasă a unui doctorat eminent, pe care dânsul l-a susținut mai demult; la întârziere, recunosc cu scuzele de rigoare, am contribuit nițel și eu însumi, tot amânând scrierea acestui cuvânt-înainte pe care mi l-a cerut autorul, onorându-mă. De altfel, autorul mă și citează de câteva ori cu ziceri sau extrase din filmul Arhitectura și Puterea, făcut în 1992. Am făcut parte și din comisia de îndrumare a acelui doctorat, așa că am putut vedea dezvoltarea lui. Acum, încheiată la toți nasturii și subsumându-și obiecții și comentarii făcute pe parcurs de cei ce au citit textul în diferite stadii, cartea apare și se supune lecturii celor care încă mai citesc cărți de arhitectură, inclusiv inspecției critice a colegilor de breaslă.

Dincolo de a spune că este o lucrare remarcabilă și care merită toată atenția noastră, trebuie să și explic de ce cred asta. Întâi, pentru curajul de a alege o temă de cercetare moleculară, în ansamblul temei locuirii în perioada regimurilor totalitare comuniste din România: prin interstițiile locuirii colective de masă, privilegiată de regim și beneficiind de atenția acestuia, când nu direct de cea a succesivilor șefi ai partidului și statului. Cum și autorul explică, tema interesează, în primul rând, prin aproape-invizibilitatea ei statistică. Puțini își puteau face locuințe private în acei ani și, dintre ei, încă și mai puțini își făceau case (uneori, în text, locuirea individuală, adică unifamilială, se confundă cu locuința individuală, când e vorba, de fapt, de locuințe cuplate, cel mai adesea, la oraș). Multe dintre acestea au fost făcute în mediul rural, într-un soi de sistem vernacular (echipă de meșteri plus clacă în sat) pe care și eu l-am prins încă activ în anii șaizeci și șaptezeci, în Dobrogea natală; în afară de istoria orală, nu știu cum ar putea fi ele investigate astăzi, deși ar merita: frontoanele în trepte, cu trimitere la arhitectura de blockhaus interbelic, poate chiar Art Deco (pentru că podurile aveau uneori și hublouri), dar neapărat cu un soi de basoreliefuri pictate, din beton, cu peisaje campestre și floră/faună pe măsură, deasupra intrării, sunt încă și astăzi vizibile. Nu erau case mari, comparativ cu grozăviile ce se fac azi în mediul rural sau periurban; în anii optzeci, au început să apară cataloage de proiecte tip în anumite zone sau măcar două-trei tipuri, dintre care puteai alege. Mai ales zonele necooperativizate, submontane, au beneficiat de asemenea atenție, pe care am observat-o la Fieni-Moroieni sau în Mărginimea Sibiului. Or, cred că acestea au reprezentat majoritatea covârșitoare a caselor dlui Dordea. Altfel, desigur că au fost astfel de construcții, fie vile de vacanță, fie locuințe de serviciu pentru trepădușii comunismului, care le schimbau când se mutau dintr-un județ în altul, slugi ale partidului comunist din România (respectiv român, în faza național-comunismului ceaușist). Îmi amintesc că, fiind la Izvorul Mureșului într-o tabără de creație literară, l-am întâlnit acolo pe Dorin Ștefan, pe atunci tânăr asistent, care îndruma

finisarea unei vile dedicate delfinului, Nicu Ceaușescu, cu șemineu, loc de discuții scufundat în living și alte nemaivăzute de mine, tânăr student la arhitectură, decât în poze; era însă o vilă care astăzi ar părea relativ modestă, comparativ cu ce și-a construit burtă-verzimea nou-îmbogățită după 1989. Evident, exemplele de pe litoral, la Mangalia, Eforie Nord și Neptun, sunt inteligent discutate: locuința personală, pe atunci, era eminamente apanajul conducerii superioare de partid și de stat, cum suna sintagma oficială… Lucrarea îl reprezintă foarte bine pe autorul său: este documentată, atent interpretată, scrisă cu acribie și bogat ilustrată. Face conexiunile necesare cu epoca anterioară, nu și cu ce se va fi petrecut măcar în anii nouăzeci, dacă tot a făcut-o cu anii treizeci. În fine, se discută despre Casa Republicii drept exemplu maximal de casă cu curte în față și curte în spate, înconjurată de gard, exemplu pe care l-am dat și eu, după cum recunoaște și autorul. Este o încununare a temei studiate, deși într-o formă acromegalică.

Pentru istoricii perioadei, pentru toți arhitecții, mai ca noi sau mai ca studenții domnului Dordea, cartea este un document valoros nu doar prin exemplele reunite sub o aceeași copertă, ci și prin interpretările pe care ni le oferă. Mai deunăzi am ținut o conferință despre arhitectura Bucureștilor sub patru regi. Pe social media, un republican mi-a reproșat că nu am spus că au fost 40 de biserici demolate sub Carol I, deși concede că am menționat demolarea unor mănăstiri; eu revin, crezând că pot convinge totuși cu faptul că s-au construit, reconstruit/restaurat multe biserici și mănăstiri sub Carol I. Omul ricanează iarăși, spunând că s-au construit sau restaurat 400 de biserici în timpul regimului comunist, că scrie și pe site-ul patriarhiei. Am fost de acord că nu putem fi de acord și am încheia discuția, care, evident, era o luptă de gherilă urbană, din care nu aveam cum ieși nevătămat. Istoria este un teren de luptă și de rescrieri, vreau să spun, cifrele sunt interpretate în fel și chip și poți avea surpriza să constați că albul nu e, cum credeai până atunci, alb și nici viceversa. Or, spre cinstea sa, colegul Dragoș Dordea nu basculează lucrurile pe care le știam până acum, ci doar adaugă un studiu valoros și pertinent despre interstițiile fenomenului edificatoriu din comunism, care tocmai datorită amplorii reduse sau discrete a putut scăpa, cel puțin arhitectural, de tăvălugul prefabricării, tipizării, industrializării și al proastei execuții. Era un soi de normalitate aparentă: în 1990, Radu Drăgan a făcut un număr din ziarul, pe atunci, Arhitext Design, dedicat fenomnului Arhitecturii paralele. Paralelă, adică, cu aceea oficială, controlată de sus; mai erau și alte centre de putere în România comunistă. Lui Nicu Ceaușescu i se datorează apariția programului de case de cultură zise pentru tineret și lui Emil Barbu Popescu & echipelor sale – arhitectura lor aparte. Acesta este un exemplu, iar celălalt este cel studiat de Dragoș Dordea în cartea de față. Îi mulțumesc pentru cele învățate de la el și îl rog să nu se oprească aici cu cercetarea; știu că este implicat și în proiectarea de stadioane noi și știu că proiectarea și profesoratul absorb cam toată vigoarea unui arhitect. Dar, poate totuși va continua și să fie curios, în scris.

1 Introducere

1.1 Punct de pornire / Premise
1.2 Încadrare în timp
1.3 Încadrare în spațiu
1.4 Locuința individuală
1.5 Mutații în arhitectură
1.6 Surse documentare
1.7 Cheie de lectură

2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii
9 Referințe și resurse

Cercetarea doctorală pe care am întreprins-o, publicată în studiul de față, are o semnificativă componentă autobiografică. Până mi-am terminat formarea universitară pentru a deveni arhitect, Câmpulung și satele dimprejur au reprezentat doar un cadru în care am putut observa spații și case frumoase, mai vechi sau mai noi. Dacă, inițial, anii în care au fost ridicate acele clădiri aparțineau unui prezent continuu în care trăiam și eu, după finalizarea studiilor de arhitectură am început să îmi pun întrebări legate de timpul construcției a ceea ce mă înconjura, deoarece și clădirile pe care le proiectam urmau să se afle lângă clădiri existente și să devină și ele parte a mediului construit. Observațiile ce au condus la întrebări țin atât de mediul urban, cât și de mediul rural, care au foarte multe caracteristici comune, cel puțin așa părându-mi situația pe care o văd în Câmpulung și împrejurimi.

Mergând pe strada principală din Lerești, o comună la nord de Câmpulung cu care orașul se învecinează, am putut observa că acele clădiri care existau dinaintea mea și pe care, copil fiind, le asociam unui trecut îndepărtat, dar permanent prezent, aparțin în mare parte unui trecut mult mai recent. Astfel, acel sat căruia îi acordam conotații mitologice fusese construit, în cea mai mare parte, cu doar câteva zeci de ani înainte. Am văzut apoi că pot generaliza aceste observații la toate satele aflate în apropierea unor orașe sau străbătute de drumuri importante. Surpriza și mai mare a venit din contrastul format de asocierea numărului mare de case construite în mediul rural cu perioada comunistă căreia, în mod normal, îi asociem mai mult distrugerea satului. În ce măsură construcțiile observate sunt asociate acestei distrugeri este un lucru care mă depășește încă, dar observarea fenomenului și aflarea cauzelor care au dus la acele construcții realizate în acel număr și în acel fel m-a atras către acest studiu.

Mergând, de această dată, prin Câmpulung, am văzut case frumoase care nu aparțineau perioadei de început de secol XX, când arhitecți precum Ion Mincu, Dimitrie Ionescu-Berechet, Alexandru Săvulescu sau Cristofi Cerchez au conturat prima expresie modernă a orașului. Cu greu am acceptat că acele case au fost construite în perioada comunistă căreia, în general, îi asociem doar blocuri de locuințe colective. În ce condiții s-au realizat acele case, în ce fel le-au conceput arhitecții care le-au proiectat, ce modificări aduc spațiului interior față de perioada interbelică sunt numai câteva întrebări la care voi încerca să găsesc răspunsuri, chiar și parțiale, pe parcursul lucrării. Asocierea dintre locuința individuală și mediul urban între 1947 și 1989 este atât de greu de făcut încât, încercând să expun subiectul lucrării prietenilor sau chiar arhitecților care au lucrat în acea perioadă, trebuia să subliniez, de mai multe ori, că nu este vorba de blocurile de locuințe colective.

Chiar și ca excepții, aceste exemple de locuințe individuale trebuie să completeze istoria arhitecturii din acea perioadă. Lipsa acestei

componente echivalează cu ștergerea unei părți a istoriei și falsifică imaginea pe care o avem fie despre sat, fie despre oraș. Trebuie să precizez că prin istorie mă refer la sensul pe care Platon îl folosește în scrierile sale, și anume acela de cunoaștere. Această lucrare este o contribuție la cunoașterea arhitecturii locuinței individuale din acea perioadă. Datorită faptului că este, din câte știu, prima încercare de abordare a subiectului, am considerat că este necesară o privire care să cuprindă atât mediul rural, cât și mediul urban.

Datorită caracterului extensiv al investigării subiectului, studiul prezent își propune să reprezinte o privire de ansamblu asupra fenomenului arhitectural al locuințelor individuale, nu un releveu exhaustiv. Studiul argumentează cantitativ și statistic relevanța locuințelor individuale în contextul perioadei investigate, subliniază factorii determinanți de ordin economic, politic, legislativ etc. care au condus la mutațiile ce se pot observa în arhitectura locuințelor individuale, evidențiind pe parcurs tonuri principale și nuanțe ale subiectului. Astfel, deși inițial am căzut în capcana investigării fenomenului arhitectural postbelic ca un lucru lipsit de orice importanță și de orice influență alta decât cea sovietică, am descoperit multe puncte care trec peste bariera ideologică a Cortinei de Fier, pe care le-am analizat și redat în studiul de față.

1. 2 Încadrare în timp

Perioada postbelică a fost definită, în principal, prin denominative care depind de sfera politică/ideologică: perioadă comunistă, dictatură. Prin urmare, și studiul prezent a fost marcat de aceste evenimente. Mai mult, după cum voi arăta în lucrare, există direcții și nuanțe foarte precise în cazul arhitecturii, în general, și a arhitecturii locuințelor individuale, în particular, care au fost determinate de acțiunile politice interne. A ne concentra însă doar pe evenimentele petrecute în România ar fi o eroare de abordare a problemei, întrucât acestea sunt direct legate, prin filiație directă sau prin coincidențe greu de explicat, de evenimentele internaționale. Sfârșitul acestei perioade este stabilit în decembrie 1989, când regimul comunist condus de Nicolae Ceaușescu a fost înlăturat ca urmare a Revoluției.[1] Pentru stabilirea începutului perioadei de studiu e necesară o lectură atentă a evenimentelor petrecute la sfârșitul Celui de-Al Doilea Război Mondial.

În Europa, în februarie 1945, Cel de-Al Doilea Război Mondial se îndrepta deja către final când Statele Unite, Marea Britanie și Uniunea Sovietică au negociat la Ialta aranjamentele pentru perioada postbelică. În aceste circumstanțe, în România, în data de 6 martie 1945, a fost instaurat primul guvern de stânga condus de dr. Petru Groza. Între încheierea *de facto* a Celui de-Al Doilea Război Mondial prin semnarea capitulării Germaniei din data de 7 mai și, succesiv, prin semnarea capitulării Japoniei la data de 2 septembrie 1945 și semnarea Tratatului

1 Revoluția din Decembrie 1989 este, de asemenea, un fenomen care nu poate fi înțeles pe deplin decât în contextul evenimentelor petrecute în toate țările est-europene.

de Pace de la Paris, istoricii constată deja începutul Războiului Rece, în discursul susținut la Fulton, Missouri, de către Sir Winston Churchill. Titlul acestuia, *The Sinews of Peace*, poate fi tradus prin *Forța/ Mijloacele/Resursele păcii*. După începutul în care evidențiază aportul pozitiv adus de Statele Unite în rezolvarea conflictului, Churchill atenționa cu privire la umbra ce cădea asupra victoriei recente și care venea dinspre Uniunea Sovietică.[2] În discurs, Churchill introducea sintagma „cortina de fier", subliniind separarea Europei în Est și Vest și, în același timp, forța și greutatea acestei separări. Deci, în Europa, Războiul Rece[3] începuse de fapt deja cu aproape un an înainte de semnarea Tratatului de Pace de la Paris[4] (10 februarie 1947), care, chiar și după semnare, nu a reușit să stabilizeze complet situația în Europa deoarece Austria era considerată de URSS ca făcând parte din zona de influență sovietică.

În cazul țărilor din blocul est-european, războiul nu s-a încheiat odată cu Tratatul de Pace de la Paris decât în sensul stabilirii unor (noi) granițe teritoriale. Aș putea spune și că nu doar că nu făceau parte dintre cele care nu câștigaseră războiul, ci fuseseră, de fapt, cucerite. Această perioadă ne introduce în alt tip de influență (infrateritorială), deoarece începe acum o fază în care imaginea regimului se disociază de acțiunile acestuia. Abdicarea Regelui Mihai, la 30 decembrie 1947, a marcat capitularea ideologică și trecerea țării sub controlul Moscovei. În aceeași zi, a fost proclamată Republica Populară Română în fruntea căreia a fost ales Constantin Ion Parhon. Diferența dintre imaginea medicului Parhon, care făcea parte din avangarda comuniștilor din România, și regimul care se instaura, subversiv, prin intermediul puterii exercitate, în fapt, de conducerea Partidului Muncitoresc Român[5] va deveni o constantă de-a lungul întregii perioade studiate. Această diferențiere între aparență și realitate este un laitmotiv pentru perioada studiată și în arhitectură.

> „Putem privi la ceea ce s-a întâmplat în arhitectură în timpul comunismului ca la un spectacol de teatru jucat în paralel pe scenă și în spatele scenei. Scena este ocupată de reprezentația producției arhitecturale curente: o reprezentație solemnă, oficiată în fața tuturor oamenilor (care, se presupune, admiră și aplaudă show-ul) și declarată spre binele lor. Propriu celei de-a doua reprezentații este acela de a nu fi jucată pe scenă, ci în culise, în spatele scenei, unde membrii «cercului interior» își proiectează

2 Sir Winston Churchill, extras din discursul din 5 martie 1946 intitulat „The Sinews of Peace", din Rhodes James, Robert (ed.), *Winston S. Churchill: His Complete Speeches 1897–1963*, Volume VII: 1943–1949, New York: Chelsea House Publishers, 1974.

3 Sintagma „război rece" a fost pentru prima dată folosită în cadrul unui discurs din 16 aprilie 1947 de un bancher, Bernard Baruch, influent consilier prezidențial din Statele Unite ale Americii.

4 Tratat de Pace din 10 februarie 1947, între România și Puterile Aliate și Asociate, Monitorul Oficial nr. 199 din 30 august 1947.

5 Partidul Muncitoresc Român s-a format la data de 21 februarie 1948, prin unificarea Partidului Comunist din România cu Partidul Social Democrat.

ambientul arhitectural pe care îl vor îmbrăca visele lor individuale, permise și chiar reclamate de noile lor poziții”[6].

Dedublarea scenei a început să se petreacă, la nivel de regim, odată cu proclamarea Republicii Populare Române, la 30 decembrie 1947[7]. Am considerat acest moment ca fiind începutul perioadei studiate în lucrare. În 10 noiembrie 1947, Adunarea Generală a Societății Arhitecților Români (SAR) aproba afilierea la Asociația Generală a Inginerilor din România (AGIR). La rândul ei, aceasta era transformată, din iulie 1949, „în Asociația Științifică a Tehnicienilor (AST), rebotezată, prin Decretul nr. 2 din mai 1951, ca Asociația Științifică a Inginerilor și Tehnicienilor din RPR (ASIT)”[8]. Ministerul Construcțiilor, nou organizat în 1949[9], prelua responsabilitatea reglementării profesiei de arhitectură. În timp ce profesia de arhitect își pierdea caracteristica fundamentală de liberă practică, prin înglobarea Societății Arhitecților Români în Asociația Științifică a Inginerilor și Tehnicienilor și apoi desființarea Colegiului Inginerilor, Colegiului Arhitecților, a Corpului Subinginerilor și Conductorilor și contopirea lor în ASIT[10], întreaga societate era pe cale să asiste la cea mai radicală transformare socială de la începutul formațiunilor statale încoace: procesul de înlocuire a proprietății individuale cu proprietatea colectivă, gestionată centralizat la nivel național[11]. Constituția din 1948[12] altera definitiv modelul democratic anterior și supunea toate instituțiile statale controlului Partidului Muncitoresc Român.

Intrarea sub influența Uniunii Sovietice a determinat ca la nivelul discursului arhitectural să se producă o ruptură față de ceea ce începuse să se dezvolte în perioada interbelică. Este vorba de modernitatea reprezentată atât de modernismul cubist, cât și de elaborările neoromânești care rămăseseră, pe tot parcursul perioadei interbelice, importante pentru arhitectura finanțată de stat. Realismul socialist de factură stalinistă a devenit noul stil obligatoriu în arte și arhitectură. Au fost impuse proiecte tip pentru locuințe individuale, cuplate, colective, dar și pentru o serie de construcții agricole, industriale și administrative.

6 Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist, România 1944–1989*, București: Simetria, 2011, p. 113.

7 Deși în perioada cuprinsă între 23 august 1944 și 30 decembrie 1947 asistăm la o insinuare a puterii sovietice în România cu mai multe planuri/scene, este, practic, o perioadă de război, iar taberele sunt evidente. Escaladarea acțiunilor împotriva statului de drept s-a petrecut mai ales după semnarea Tratatului de pace cu Puterile Aliate.

8 Alexandru Panaitescu, *Scurt istoric al organizării profesionale a arhitecților din România*, Uniunea Arhitecților din România, 2017, p. 16.

9 Decretul nr. 70 din 24 februarie 1949 pentru organizarea Ministerului Construcțiilor al Republicii Populare Române.

10 Decretul nr. 92 din 3 iulie 1951 pentru desființarea Colegiului Inginerilor, Colegiului Arhitecților și a Corpului Subinginerilor și Conductorilor, emitent Ministerul Construcțiilor.

11 Trecerea la sistemul centralizat de stat s-a făcut printr-o serie de legi și decrete ce au fost adoptate imediat după război, precum ar fi Legea nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare, urmată, patru ani mai târziu, de Decretul nr. 83 din 2 martie 1949, ce demara în fapt procesul de colectivizare, iar, în cazul industriei, prin Legea nr. 119 din 11 iunie 1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi, prin care statul intra în posesia tuturor mijloacelor de producție, atât agricole, cât și industriale. Procesul de modificare a regimului proprietății a continuat prin Decretul nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile.

12 Constituția RPR din 13 aprilie 1948.

Ca urmare a reformei agrare din 1945, la sate s-au manifestat modificări puternice în ceea ce privește arhitectura tradițională, modificări datorate mai multor factori, precum disponibilitatea și prețul scăzut ale noilor materiale produse industrial precum țiglă, cărămidă etc., dar și indisponibilitatea lemnului datorată, în principal, faptului că resursele forestiere au intrat cu totul sub administrarea statului[13]. În același timp, aceste modificări în arhitectura locuințelor s-au produs organic, în continuarea modelelor de arhitectură precedente. Aceste modele nu erau date de arhitectura realismului socialist, ci de arhitectura locuințelor înstărite, construite și înainte de Cel de-Al Doilea Război Mondial din zidărie de cărămidă.

În 1952, Comitetul Central al PMR și Consiliul de Miniștri al RPR au adoptat Hotărârea nr. 2447[14] din 13 noiembrie cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității din domeniul arhitecturii, care definea cadrul legal în care urma să se desfășoare fenomenul arhitectural și urbanistic. Venirea la putere a lui Nikita Hrușciov (după moartea lui Iosif Stalin din 5 martie 1953) poate fi considerată drept o cauză a abordării HCM nr. 4015 din 9 decembrie 1953[15] privind construcția de locuințe pe baza cooperării între locatari și construcția de locuințe individuale prin credite acordate de stat. Ambele legi nu defineau, cel puțin în acel moment, o cenzură în arhitectură, ci se situau în seria de acțiuni menite să reglementeze, din nou, o serie de aspecte suspendate după război și schimbarea de regim. Reluarea creditării pentru locuințe individuale marca ieșirea din perioada de reconstrucție de după război, continuând, de altfel, practici anterioare precum cele coordonate de Societatea Comunală pentru Locuințe Ieftine sau Casa Construcțiilor, dizolvate în 1948, respectiv 1949.

Discursurile lui Hrușciov din 1954 și 1956 arătau schimbarea de direcție în arhitectură pentru întreg blocul est-european și au influențat și situația politică din România. Revista *Arhitectura RPR* nr. 8–9 din 1958[16] publica vilele de la Eforie proiectate de Nicolae Stopler și Cezar Lăzărescu, semnificative atât pentru noua direcție în arhitectură, cât și pentru reluarea programului turistic, abandonat după război. Pentru ca vilele să fie deja construite și publicate în 1958, schimbările la nivelul comenzii și al stilului începuseră să se petreacă deja după primul discurs al lui Nikita Hrușciov, din 7 decembrie 1954, deoarece în 1955 Consiliul de Miniștri emitea Hotărârea nr. 1222 privind aprobarea „Lucrărilor de amenajări balneare a falezei de la Vasile Roaită". Apariția noului program arată că reconstrucția după război trecuse de

13 Decretul nr. 429 din 15 noiembrie 1949 pentru înființarea si organizarea Ministerului Silviculturii și Industriei Lemnului al Republicii Populare Române; pădurile fuseseră naționalizate în baza art. 6 al Constituției RPR din 13 aprilie 1948.

14 Hotărârea CC al PMR și a Consiliului de Miniștri al RPR nr. 2447 din 13 noiembrie 1952 cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii, art. VII.

15 HCM nr. 4015 din 9 decembrie 1953 privind construcția de locuințe pe baza cooperării între locatari și construcția de locuințe individuale prin credite acordate de stat.

16 N. Stopler, „Grup de vile cu 4 apartamente la Eforie", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9/1958, p. 35; Cezar Lăzărescu, „Vilă cu 2 apartamente la Eforie", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9/1958, p. 36.

etapa refacerii unui fond minim de locuințe și se trecea în altă etapă de dezvoltare economică.[17]

Până în 1958, administrația a adoptat diverse legi, prin care proprietatea să treacă în subordinea statului. În 1958, pe 3 aprilie, Gheorghe Gheorghiu-Dej ordona ascuțirea luptei contra țărănimii[18], intensificare ce se petrecea pe fondul retragerii trupelor sovietice de pe teritoriul României. Este o legătură directă între aceste evenimente? Ipoteza mea este că da, deoarece, dacă până acum pura prezență a armatei sovietice asigura direcția politică, acum această direcție trebuia subliniată din interior, necesitatea evidenței rezultatelor fiind obligatorie. În acest context, am interpretat studiul de locuințe pentru mediul rural, publicat în 1958, în două feluri. În primul rând, utilizarea resurselor arhitecturii tradiționale nu mai era destinată doar condimentării stilului stalinist. În al doilea rând, a început un schimb între arhitectura tradițională și arhitectura modernă la nivel cult, schimb ale cărui valențe și nuanțe le vom descoperi la momentul respectiv. Punând în relație acest studiu cu discursul lui Dej despre care tocmai am amintit, arhitectura propusă de la centru pentru zonele rurale, care este doar la nivelul imaginii similară arhitecturii tradiționale, în ce măsură am putea considera arhitectura, în general, și arhitectura locuinței individuale, în particular, un instrument politic în scopul *ascuțirii luptei contra țărănimii?*

1958 este și anul în care a reapărut un program modernist – vilele pentru turism – în locul predilect al perioadei interbelice – Eforie, unde în anii '30 George Matei Cantacuzino realiza hotelul Bellona și multe vile, dintre care amintesc numai vila Aviana. Arhitectura oficială s-a reorientat de acum spre un modernism internaționalist. Deși a fost o modificare dictată politic, revenirea la principiile moderniste era cerută de penuria de locuințe, iar metodele de prefabricare urmăreau, la fel ca în Europa de Vest, să determine economii și viteze de execuție din ce în ce mai mari.

La nivel politic, în URSS se decidea construirea zidului Berlinului. Început la 13 august 1961, zidul reprezenta o definire netă a Cortinei de Fier. Pe plan intern, decretul de grațiere a deținuților politici din România din 1964[19] poate fi interpretat ca o relaxare a regimului de la București ce își asigurase, între timp, stabilitatea. În schimb, pe plan internațional, venirea la putere, în data de 14 octombrie a aceluiași an, a lui Leonid Brejnev, care și-a asumat conducerea URSS după

17 Anul 1957, la nivel mondial, a fost marcat de lansarea Sputnik 1, primul satelit artificial din lume deschizând o nouă eră la propriu. Din punct de vedere politic, pe plan internațional, se mai petrecea un lucru deosebit de important, care poate fi pus în legătură și cu noua orientare a URSS: se semna, în 25 martie, Tratatul de la Roma prin care se puneau bazele Comunității Economice Europene.

18 Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Pentru consolidarea și dezvoltarea sectorului socialist al agriculturii, pentru sporirea producției agricole". Expunere făcută la consfătuirea pe țară a țăranilor și lucrătorilor din sectorul socialist al agriculturii, Constanța, 3 aprilie 1958, în ***, *Gh. Gheorghiu-Dej, Articole și cuvântări, decembrie 1955 – iulie 1959*, București: Editura Politică, 1959, p. 369–479.

19 Decretul nr. 310 din 16 iunie 1964, Decretul nr. 411 din 24 iulie 1964 pentru grațierea pedepselor ce au mai rămas de executat; emise de Consiliul de Stat al RPR.

ce Nikita Hrușciov fusese deposedat de putere, marca o nouă perioadă de înăsprire a politicii sovietice pe plan internațional.

În 1965, se schimba conducerea politică și în România. Chivu Stoica era ales președintele Consiliului de Stat în 24 martie, iar, la 1 iulie, Nicolae Ceaușescu era ales secretar general al Partidului Muncitoresc Român. De asemenea, în 21 august se adopta noua Constituție a României[20], Republica Populară Română devenind Republica Socialistă România. La nivel legislativ, Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967[21] anunța o relaxare în ceea ce privește posibilitatea realizării unei locuințe, ce a fost ulterior subliniată odată cu prima variantă a legilor nr. 9 și 10 din 1968 despre care vom vorbi[22]. Relaxarea regimului de la București se observa și la nivel cultural, în 13 octombrie 1967 desfășurându-se la București primul colocviu dedicat operei lui Constantin Brâncuși după ce, în anii '50, opera lui fusese ignorată și desconsiderată. Ca urmare a schimbărilor din interiorul partidului, la 9 decembrie 1967 Nicolae Ceaușescu era ales președintele Consiliului de Stat. Pe plan internațional, anii '60 au fost marcați de concurența dintre SUA și URSS în cursa spațială.[23]

Anii ce au urmat numirii lui Nicolae Ceaușescu în fruntea Partidului Muncitoresc Român, redenumit, în iulie 1965, Partidul Comunist Român, începeau cu o serie de reglementări care anunțau o liberalizare. Prin reorganizarea administrativă din 16 februarie 1968, județul redevenea unitatea administrativ-teritorială, organizându-se însă doar 39 de județe, plus municipiul București, în locul celor 58 existente înainte de organizarea pe regiuni și raioane. Cert este că tot atât cum reintroducerea județelor pare să reprezinte o revenire la vechea formă de organizare, la fel poate să însemne o centralizare accentuată prin dispariția regiunilor și, în aceeași măsură, prin faptul că județele erau diferite de cele istorice, o formă de mutație profundă în ceea ce privește identitățile locale. Referitor la arhitectură însă, este momentul

20 Constituția Republicii Socialiste România din 1965 menționa proprietatea personală în două articole care fac referire la rural și urban. Astfel, articolul 9, alin. (3) prevedea: „Casa de locuit și construcțiile gospodărești, terenul pe care acestea se află, precum și, potrivit statutului cooperativelor agricole, animalele de producție și inventarul agricol mărunt, constituie proprietate personală a țăranilor cooperatori." Articolul 36, la alin. (2), stipula că: „Pot constitui obiect al dreptului de proprietate personală veniturile și economiile provenite din muncă, casa de locuit, gospodăria de pe lîngă ea și terenul pe care ele se află, precum și bunurile de uz și confort personal." Cele două articole definesc cadrul de relativă relaxare a regimului, relativă deoarece în mediul rural se face referire exclusiv la țăranii cooperatori, iar, în mediul urban, locuința putea constitui obiect al dreptului de proprietate.

21 Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală — de odihnă sau turism — în localități balneoclimaterice și în alte locuri turistice; emis de Consiliul de Stat; publicat în Buletinul Oficial nr. 66 din 23 iulie 1967.

22 Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism și Legea nr. 10 din 9 mai 1968 privind administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași.

23 Din punct de vedere tehnologic, URSS a rămas, până la prima aselenizare cu echipaj uman a SUA din 1969, în fruntea cursei spațiale: lansarea pe orbită în data de 12 aprilie 1961 a primului cosmonaut din lume, Iuri Gagarin, lansarea la 1 noiembrie 1962 a primei misiuni către Marte sau prima aselenizare a stației spațiale „luna 9" în 1966 în 3 februarie marcau tot atâtea victorii sovietice și, în același timp, demonstrau că spațiul cosmic nu mai era o chestiune experimentală, misiunile științifice de aici purtând semnificații militare. Astfel, în 1967, la 27 ianuarie, era semnat de către SUA, URSS și Regatul Unit tratatul privind utilizarea pașnică a spațiului cosmic pentru următorii 60 de ani (2027).

în care discursul identitar a început să se reia, în interiorul unui limbaj modern, de această dată.

Reformele aduse de „Primăvara de la Praga", ce a început în data de 5 ianuarie 1968 odată cu alegerea lui Alexander Dubček în funcția de prim-secretar al Partidului Comunist al Cehoslovaciei, aveau o altă orientare decât reforma administrativ-teritorială din România, fiind concepute pentru o descentralizare a economiei și democratizare prin garantarea de drepturi adiționale cetățenilor. Cu toate acestea, discursul lui Nicolae Ceaușescu și disocierea României de invazia Cehoslovaciei[24] de către țările tratatului de la Varșovia lăsau impresia generală a unei Românii care își caută un drum propriu și reușea în acest demers. Reacțiile internaționale la adresa României au fost favorabile, România intrând, pentru o vreme, în atenția puterilor occidentale. Începând cu 1968, Europa intra într-o nouă fază, în care reacțiile cetățenilor la ideologiile impuse aveau consecințe de o parte și de alta a Cortinei de Fier și s-au manifestat prin mișcări sociale în Italia, Irlanda, Suedia, Spania sau Franța[25], unde în luna mai au avut loc cele mai ample proteste sociale din Europa Occidentală. Protestele s-au desfășurat și în SUA, Brazilia, Mexic, Pakistan și Africa de Sud.

Studierea fenomenului locuinței individuale m-a condus la observarea unui moment foarte important în 1967 când, prin Decretul nr. 713[26] din 21 iulie, a apărut posibilitatea construirii de case de odihnă sau turism de către cetățeni. Acestui decret îi urma Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construirii de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism, care arată o ușoară relaxare a regimului proprietății și marchează încheierea unei perioade de reconstrucție și de stabilizare a regimului comunist după război. Această lege crea premisele construirii de case de vacanță, dar și de locuințe individuale, pentru prima dată după război existând posibilitatea cetățenilor de a avea două proprietăți, cu condiția ca una să fie o casă de vacanță:

> „ART. 5
> Locuințele cumpărate din fondul locativ de stat sau construite de către cetățeni cu mijloace proprii sau cu sprijinul statului constituie proprietate personală.
> ART. 6
> Proprietatea personală este limitată la o singură locuință. Construirea sau cumpărarea de locuințe de către cetățeni în scopul revânzării sau închirierii este interzisă.

24 În noaptea dintre 20 și 21 august 1968, trupe militare din URSS, RDG, Polonia, Ungaria și Bulgaria au invadat Cehoslovacia pentru a opri reformele propuse de guvernul de la Praga din primăvara acelui an.

25 Începute printr-o serie de proteste studențești, au fost urmate de greve în care au fost implicați circa 11 milioane de muncitori, impactul fiind atât de mare încât aproape a condus la căderea guvernului susținut de președintele Franței de atunci, Charles de Gaulle.

26 Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală — de odihnă sau turism — în localități balneoclimaterice și în alte locuri turistice; emis de Consiliul de Stat; publicat în Buletinul Oficial nr. 66 din 23 iulie 1967.

Dacă o persoană dobândește o a doua casă, proprietarul are obligația să înstrăineze una din case, în termen de un an de la dobândire."[27]

„ART. 31

Cetățenii, indiferent de localitatea de domiciliu, pot să-și construiască cu mijloace proprii, cu sprijinul statului, o singură casă de odihnă sau turism proprietate personală pentru ei și familiile lor.

Cetățenii pot avea, în afară de locuința proprietate personală, o singură casă de odihnă sau turism proprietate personală.

Statul sprijină construirea caselor de odihnă sau turism prin atribuirea de terenuri în folosință veșnică, precum și prin proiectarea și execuția construcțiilor și repartizarea materialelor de construcție."[28]

A urmat o perioadă foarte prolifică, atât în ceea ce privește proiectarea, cât și execuția de locuințe individuale în mediul urban. Această lege relativiza semnificația locuințelor realizate pentru beneficiari politici, întrucât a dat explicit posibilitatea tuturor cetățenilor de a-și construi individual o locuință. Legea a venit la pachet și cu o măsură pentru controlul populației. Astfel, tot în 1968, în iulie era emisă Legea nr. 18[29], prin care posibilitatea de a construi o casă individuală venea împreună cu controlul mijloacelor de care beneficiarul proiectului dispunea pentru construcție.

La 28 martie 1974, Nicolae Ceaușescu devenea președintele Republicii Socialiste România. „Momentul […] rămâne în istoria comunismului românesc drept oficializarea dictaturii personale a lui Nicolae Ceaușescu și totodată «primul semn palpabil al derulării unui scenariu dinastic»"[30], încheiat în mod violent 15 ani mai târziu.

Pe plan internațional, evenimentul care a marcat, poate, cel mai mult cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost Criza petrolului. Criza a început în noiembrie 1973[31], când membrii OPEC[32] au pus embargo pe livrările de petrol, și s-a încheiat în 1974. În timpul acestei crize, URSS a sprijinit țările arabe, fapt ce a condus la o nouă serie de tensiuni politice internaționale. Criza a determinat creșterea prețului petrolului, fapt ce a avut consecințe în discursul arhitectural din toată lumea. În România, această schimbare nu a reprezentat o consecință,

27 Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism.

28 *Ibidem*.

29 Legea nr. 18 din 24 iunie 1968 privind controlul proveniență unor bunuri ale persoanelor fizice, care nu au fost dobândite în mod licit; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 81 din 24 iunie 1968.

30 Florin S., Soare, redactor, *28 martie 1974 — „întronarea" unui președinte*, http://www.iiccr.ro/ro/evenimente/pro_memoria/28_martie_1974_intronarea_unui_presedinte/, accesat în data de 20.02.2014.

31 Criza petrolului a fost declanșată de sprijinul SUA pentru Israel pe durata războiului de Iom Kipur.

32 Organization of Arab Petroleum Exporting Countries, având la acea dată ca membri următoarele țări: Irak, Kuwait, Libia, Qatar, Arabia Saudită, Emiratele Arabe Unite, plus Venezuela, Indonezia, Ecuador, Nigeria, Egiptul, Siria și Tunisia.

ci, mai degrabă, un pretext. Criza energetică, declanșată de creșterea prețului petrolului, nu a cauzat schimbarea politicilor economice în construcții, în sensul în care acestea să devină mai eficiente din punctul de vedere al anvelopantei pentru a preveni pierderi de energie, ci, dimpotrivă, a afectat construcțiile care urmau a fi realizate prin neglijarea detaliilor și reducerea calității materialelor etc.

În contextul României, regimul politic a introdus, prin intermediul Legii nr. 58, noile direcții pentru sistematizarea teritoriului[33]. În ciuda crizei economice, noua lege a sistematizării prevedea ca locuințele, chiar și în mediul rural, să aibă cel puțin două etaje[34], lucru care contrazicea nevoile reale, chiar dacă, astfel, legislatorul își propunea să realizeze o densitate sporită și, astfel, o posibilă eficiență energetică. Uriașa discrepanță dintre cerințele legii și posibilitățile reale ale populației a condus la apariția unor elemente anecdotice în limbajul arhitecturii populare, cum ar fi falsul balcon situat în timpanul unui acoperiș în două ape care, după cum descria sociologul Vintilă Mihăilescu[35], era destinat să creeze aparențele unei clădiri cu două etaje, deși în realitate locuința respectivă era concepută doar pe parter.

În ceea ce privește dezvoltarea locuințelor în mediul urban, legislația s-a schimbat continuu, ajungând ca, la începutul anilor ’80, să fie aproape imposibilă realizarea locuințelor individuale în mediul urban prin fonduri proprii. Astfel, legea adoptată în 1968 a fost înlocuită cu Legea nr. 4 din 28 martie 1973[36], la rândul ei, modificată succesiv (31 octombrie 1974, 18 martie 1975, 17 octombrie 1980). Asta înseamnă că tot ce s-a construit până la sfârșitul regimului, în materie de locuințe individuale în mediul urban, s-a datorat, în principal, elementelor de context local. În cazul clădirilor administrative, lirismul aplicat funcționalismului a produs exemple de arhitectură care răspundeau unui context local, regional. Discursul arhitectural devenea epidermic. Deși

33 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

34 Art. 18
Prin sistematizare se va urmări ca noile construcții de locuințe să aibă de regulă două niveluri. Clădirile ce se construiesc în centrul civic vor avea cel puțin două niveluri.
Pentru toate satele care au perspectiva de dezvoltare, în zona de locuit, pe teritoriul care cuprinde loturile de casă și anexele gospodărești, precum și străzile de acces la locuințe, se va asigura o densitate de 1.500 mp suprafață utilă la hectar.
Art. 19
Locuințele ce se realizează în localitățile rurale din fondurile statului și din fondurile populației cu sprijinul statului în credite și execuție se vor construi pe bază de proiecte tip, directive sau refolosibile și vor avea cel puțin două niveluri.
Pentru a veni în sprijinul celor care își construiesc locuințe proprietate personală, în regie, comitetele executive ale consiliilor populare sunt obligate să pună la dispoziția cetățenilor proiecte tip întocmite cu consultarea prealabilă a populației, din care cei interesați să poată alege proiectul cel mai convenabil. Aceste proiecte se vor elabora într-o gamă variată, care să țină seama de specificul local și de tradiție și care să folosească materiale locale existente, ieftine.”
Extras din Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale.

35 Interviu cu antropologul Vintilă Mihăilescu, mai 2012.

36 Legea nr. 4 din 28 martie 1973, republicată, privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 121 din 31 decembrie 1980; Republicare în temeiul art. II din Legea nr. 5 din 17 octombrie 1980, publicată în Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România, Partea I, nr. 90 din 22 octombrie 1980, dându-se capitolelor și articolelor o nouă numerotare. Legea nr. 4/1973 a fost publicată în Buletinul Oficial nr. 46 din 31 martie 1973.

cuvântul „epidermic” ar putea defini o întreagă filozofie postmodernă legată chiar de eficiența energetică sau de căutări ale unei identități postmoderne[37], în România, în ceea ce privește locuințele, din cauza decuplării tehnice cu industria internațională, am constatat un recurs din ce în ce mai extins la așa-zisele „personalizări” regionale pentru prefabricate. Acestea serveau, de fapt, unui discurs identitar național ce a condus în realitate spre formularea unui discurs „individual” pentru întreaga țară, indiferent dacă vorbim de arhitectură, urbanism sau orice altceva.

Decuplarea corpului tehnic de profesioniști în construcții a fost marcată de încetarea apariției *Buletinului Informativ Tehnic*. Directorul acestei reviste, Lucian Schwartz, a emigrat în Israel, la fel ca mulți colaboratori ai Centrului de Documentare în Construcții, Arhitectură și Sistematizare. După 1976, chiar CSCAS[38], care finanța CDCAS[39], s-a desființat și a ajuns în subordinea Ministerului Lemnului, împărțindu-se în două direcții – materiale de construcții și construcții industriale. Tot în 1976, din comasarea CDCAS și INCERC[40] a rezultat ICCPDC[41]. Dacă, până în 1974, *Buletinul Informativ Tehnic* era principala publicație românească ce disemina informații privind arhitectura și construcțiile din Occident, după desființarea *BIT* exemplele de arhitectură din străinătate au început să fie prezentate în revista *Arhitectura*.

În acest context, statul a finalizat lucrări demult începute, fapt ce lasă impresia falsă a progresului, precum inaugurarea Sălii Polivalente sau a Transfăgărășanului; în schimb, capacitatea corpului tehnic din construcții – de la constructori la ingineri și arhitecți – începea să se degradeze. Pe plan politic internațional, România continua schimburi diplomatice la nivel înalt, precum vizita președintelui SUA Gerald Ford la București, vizita lui Nicolae Ceaușescu în SUA și Marea Britanie. În paralel, regimul consolida relațiile diplomatice cu țările arabe și de pe continentul african și, mai ales, cu țări comuniste precum China și Coreea de Nord.

Cutremurul din 1977 a afectat întreaga țară. În lumina actelor normative și a mutațiilor la nivel politic și economic petrecute înainte și după cutremur, consider că acest eveniment natural a fost numai un eveniment tragic pentru memoria colectivă și un pretext pentru ceea ce a urmat. Arhitecta Ana Maria Zahariade descrie limpede acest moment:

> „Ca mulți alți arhitecți români alături de care am trăit această perioadă, am crezut că seismul din 1977 reprezintă un important punct de inflexiune pentru drumul pe care l-a luat arhitectura

37 În acest capitol nu vom intra în detaliu în ceea ce privește modificarea discursului arhitectural sau cultural în general care se petrece în Occident. Amintim numai eseul publicat chiar în 1974 de Ihab Hassan, intitulat „The Dismemberment of Orphaeus” sau studiul lui Charles Jencks, „The Language of Postmodern Architecture” publicat în 1977.
38 Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare.
39 Centrul pentru Documentare în Construcții, Arhitectură și Sistematizare.
40 Institutul Național de Cercetări în Construcții și Economia Construcțiilor.
41 Institutul Central de Cercetare, Proiectare și Directivare în Construcții.

noastră (următorul după sfârșitul anilor 1950). Nu mai cred. Acest episod tragic și mai presus de voința umană nu a fost decât catalizatorul (sau pretextul) unui proiect politic, un proiect în puterea oamenilor. În fond, reconstrucția după cutremur ar fi putut lua orice altă formă. Așa că, oricât de tare ar fi zgândărit cutremurul «Bauwurm-ul» lui Ceaușescu, noua formă a peisajului arhitectural pe care o «indică» era decisă politic de mult. Tot ce s-a întâmplat după Tezele din iulie 1971 caracterizează începutul unui declin care intră pe panta de curgere în 1980."[42]

Fragmentul mai sus citat subliniază importanța deciziilor politice în ceea ce privește transformarea teritoriului fizic și cultural. În cazul analizei mutațiilor în arhitectură, modificarea legislației și direcția impusă la nivel înalt de conducerea partidului și a țării au fost factori declanșatori de mutații. Din punct de vedere politic, regimul a cunoscut o serie de transformări, între 1977 și 1979. Cutremurul de la 4 martie 1977 a prilejuit organizarea concursului pentru reconstruirea Bucureștiului în 1978, de fapt, pentru remodelarea zonei centrale a orașului la o scară nemaiîntâlnită până atunci. Pe 19 noiembrie 1979, Constantin Pârvulescu, unul din fondatorii partidului, a protestat la Congresul al XII-lea al PCR față de cultul personalității creat în jurul familiei Ceaușescu, marcând primul semn că regimul Ceaușescu îi îngrijora chiar și pe membrii importanți ai PCR.

În 1980, începeau în București lucrările de demolare pentru construirea noului centru civic. Pe plan internațional, în alte țări din estul Europei se asista la un fenomen complet diferit: la 14 august 1980, Lech Wałęsa conducea greva muncitorilor de la șantierul naval „Lenin" din Gdansk. Cele două evenimente defineau, prin contrastul produs, situația ce urma să caracterizeze decada anilor '80 în cele două țări. Construirea noului centru al puterii din România a canalizat pentru concretizarea lui majoritatea resurselor țării. Deși, tot în 1980, pe fondul crizei petrolului, la Cernavodă începeau lucrările pentru realizarea primei centrale termonucleare din România, importanța șantierului din București a fost mult mai mare.

Cu toate acestea, mai mulți autori remarcă lipsa informațiilor publice legate de aceste lucrări. Astfel, Ana Maria Zahariade enunța „cazul, oarecum ciudat, al revistei Arhitectura din anii 1980. În primul rând, cu excepția anunțului de deschidere oficială a șantierului pentru centrul civic, nu găsim nimic publicat în privința acestor lucrări (care, de altfel, implicau foarte mulți arhitecți)"[43].

„Ca toate celelalte etape de decizie privind restructurarea centrului Bucureștiului, care au avut loc într-un ritm sufocant până în 1989, aceasta s-a făcut fără informarea opiniei publice, în spiritul secretomaniei caracteristice regimului și a fost dominată

42 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 83.
43 *Ibidem*, p. 85.

de voința exclusivă a lui Nicolae Ceaușescu. […] De asemenea nici până astăzi nu se cunoaște public partiul de arhitectură și în general dispoziția interioară a Casei Poporului."[44]

Lipsa de informații publice cu privire la construirea a ceea ce poate fi considerată „casa cea mai mare din Europa" face ca operațiunea de remodelare urbană, în general, și Casa Poporului[45], în particular, să poată intra în categoria „arhitecturii oculte". Astfel, arhitectura ocultă nu se mai ascundea câtuși de puțin, ci se arăta în plină stradă, dar reușea, prin dimensiuni și semnificație, să păstreze aura de mister. De asemenea, prin caracteristicile sale volumetrice, construcția pare a avea proporțiile unei case cu parter și etaj, înconjurată de gard, cu o curte în față cu iarbă și flori, iar în spate o curte neîngrijită. Asemănările cu o locuință individuală sunt surprinzător de multe, operând, desigur, la scara faraonică a construcției.

În tot acest timp, revista *Arhitectura* nu a publicat nimic despre cel mai mare șantier din țară; în schimb, în paginile acesteia „apăreau alte clădiri și, în mod special, studii și proiecte «în afara liniei» ale unor arhitecți tineri, majoritatea sortite să rămână pe hârtie. În al doilea rând, teoria publicată în revistă luase caracterul neobișnuit al unui cenaclu literar, dezbătând diverse teme postmoderne și prezentând proiecte și clădiri din alte părți ale lumii"[46]. În cazul proiectelor de locuințe individuale, studiile realizate și proiectele de concurs propuse de arhitecții Ioan Andreescu, Vlad Gaivoronschi, Adrian Ionașiu, Zoltan Takacs și Florin Biciușcă au introdus un limbaj postmodern și au refăcut legătura cu modernismul interbelic, pe care arhitecții postdecembriști au continuat-o.

1. 3 Încadrare în spațiu

Încadrarea în timp a evenimentelor studiate a condus și la o primă definire a încadrării studiului într-un spațiu geografic: mă voi referi în acest studiu la România, în granițele stabilite de Tratatul de la Paris, după Cel de-Al Doilea Război Mondial. Studiul analizează arhitectura produsă atât în mediul urban, cât și în mediul rural. Raportarea dintre urban și rural a scos în evidență necesitatea separării locuințelor individuale în case „de arhitect" la orașe și a arhitecturii „tradiționale", vernaculare, fără autor, la sate. La acestea s-a adăugat un hibrid, cel al proiectelor tip sau al proiectului directivă, realizat de arhitecți în institutele de proiectare regionale și construit interpretativ de meșteri. Așa cum descriam anterior capturarea României în spatele „cortinei de fier" ca un război infrateritorial, tot așa am observat deschiderea unor

44 Alexandru Panaitescu, *De la Casa Scânteii la Casa Poporului / Patru decenii de arhitectură în București*, București: Simetria, 2012, p. 188, 191.

45 Casa Poporului a fost cunoscută înainte de 1989 sub numele de Casa Republicii. Dar Republica era în acea perioadă reprezentată de familia Ceaușescu. Astfel, printr-un silogism se poate ajunge la concluzia deloc dificilă că edificiul ar reprezenta casa familiei Ceaușescu.

46 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 85

infrateritorii precum zonele închise majorității, destinate nomenclaturii, sau stațiunile balneoclimaterice, specii care nu se mai încadrează nici în rural, nici în urban.

Dacă iau cazul locuințelor individuale construite sau doar proiectate pentru viața urbană, lucrurile care ies la suprafață au fost, cel puțin pentru mine, surprinzătoare, deoarece la începutul studiului mă așteptam să găsesc foarte puține exemple, cu calitate îndoielnică. În momentul în care am realizat această complexitate, am avut impulsuri să reduc din câmpul de cercetare, dar, de fiecare dată, descopeream că rămân necercetate multe aspecte față de care ar fi trebuit să relaționez analiza. Am continuat atunci direcția de cercetare începută inițial păstrând în vedere întreg fenomenul arhitecturii locuinței individuale proiectate sau construite în România între 1947 și 1989. În acest sens, structurarea tezei pe capitole, care descriu atât pentru mediul rural, cât și pentru mediul urban, dar și pentru acel infrateritoriu în afara urbanului și ruralului rezultatele vectorilor intervenției centralizate și ale inițiativei particulare, oferă o lectură mai clară a semnificației regimului în cazul arhitecturii.

Extinderea studiului pe tot cuprinsul României are mai multe elemente determinative. Unul din acestea este abordarea totală a teritoriului țării prin existența diverselor variante ale legilor de sistematizare; regimul politic este de tip centralizat pe tot parcursul acestei perioade. Un alt element determinativ este faptul că, din punct de vedere economic și geografic, nu mai există bariere de disponibilitate a resurselor. Acest lucru este esențial, în principal, prin prisma studiului arhitecturii tradiționale, pentru care disponibilitatea materialelor de construcție a jucat un rol foarte important. Am urmărit, pe parcursul lucrării, modul în care noile materiale de construcție rezultate în urma proceselor industriale, coroborate cu accesibilitatea acestora din punct de vedere economic, au transformat radical arhitectura din toate regiunile țării. Un alt element care a determinat luarea în considerare a întregului teritoriu al țării a fost proiectarea tipizată și rolul acesteia în uniformizarea practicii arhitecturale. Chiar dacă, din anii ’60, proiectele tip au început să fie concepute diferențiat pe regiuni, în special în ceea ce privește mediul rural, această „diferențiere” s-a realizat tot centralizat și epidermic. În aceeași ordine de idei, cataloagele cu proiecte tip realizate în institutele județene de proiectare începând cu anii ’70 se supuneau unei scheme precise în modelele propuse din punct de vedere funcțional.

În ceea ce privește casele „unicat”[47], proiectate „de arhitect” pentru mediul urban, într-o profesie conectată educațional, organizațional, mediatic, ideologic, implică existența unor surse de inspirație comune la nivel național și chiar internațional. Generalizarea discursului modern se manifestase deja în perioada interbelică la nivelul întregii țări prin intermediul unei multitudini de stiluri din care se

47 În această categorie, a caselor „unicat” proiectate de „arhitect” intră și casele de vacanță situate în mediul rural sau în stațiuni deoarece aparțin modului de viață urban.

desprinseseră două direcții principale – una de factură modernistă și una de factură neoromânească. Din acest punct de vedere, arhitectura cultă apărea deja unificată, la fel ca teritoriul României. După război, sub presiunile noului regim, direcțiile arhitecturii au fost, cel puțin în discursul oficial, unificate la nivel național.

1. 4 Locuința individuală

Poate părea bizar că, într-o perioadă în care pentru locuințe și modul de organizare a societății, în general, cuvântul de ordine era colectivul, am ales să studiez locuința individuală. De aceea, voi explica semnificația termenului, întrucât o locuință individuală poate fi înțeleasă de către cei care citesc ca fiind un apartament într-un bloc de locuințe colective în contextul dat. Fiind primul termen explicat în orice conversație legată de tema doctoratului meu cu persoane care află pentru prima dată de aceasta, cel mai ușor îl pot descrie prin faptul că e vorba despre case, nu despre blocuri. Deci, criteriul conformării și amplasării pe lot a locuinței[48], ce le împarte în izolate, cuplate, înșiruite, covor, terasate, este insuficient. Căci, chiar și cu apelativul „casă", categoriile definite mai sus pot fi locuințe cu mai multe apartamente care formează casa unei familii împărțită pe generații, de exemplu. În acest fel este dificil de trasat o limită între ceea ce am numit în teză „locuință individuală" și ceea ce reprezintă locuința colectivă sau concepte intermediare de locuințe semicolective. Conform legislației în vigoare, locuința individuală este asociată locuinței unifamiliale. Împărțirea tipologiilor de locuințe după modul de utilizare definește astfel locuințele „unifamiliale (individuale): clădiri de locuințe pentru o familie (o locuință)"[49].

Dar aici trebuie să fac o precizare care ține de relația dintre sintagmele locuință individuală și locuință unifamilială. Aceste noțiuni se pot și suprapune, dar locuința unifamilială poate face trimitere și la apartamente din locuințe colective, în timp ce în locuințele individuale locuiesc familii lărgite cu mai multe generații. O locuință este individuală chiar și în cazul mai multor generații care locuiesc sub același acoperiș. Naționalizarea imobilelor în perioada comunistă a produs o alunecare de sens, care persistă și azi, și care nu e întotdeauna ușor de perceput, deoarece, în acea perioadă, locuințe individuale au fost subîmpărțite în apartamente formate chiar și dintr-o singură cameră, în care au fost cazate mai multe familii. Termenul nu poate fi definit clar nici prin intermediul celor care locuiesc în respectiva locuință, întrucât

48 Ordinul nr. 1.383 din 24.09.2002 pentru aprobarea reglementării tehnice „Normativ privind proiectarea clădirilor de locuințe (revizuire NP 016–96)", indicativ NP 057–02, Anexa 1 — Tipologia clădirilor de locuit, „alin. 3 — Conformare și amplasare pe lot:
- izolate: clădiri de locuințe amplasate izolat, în cadrul unui lot;
- cuplate: clădiri de locuințe cuplate câte două, pe limita dintre două loturi;
- înșiruite: clădiri de locuințe amplasate pe întreaga lățime a loturilor;
- covor: clădiri de locuințe (de forma L sau U) amplasate în (REȚEA) lot, pe limita a două sau trei laturi, cuplate sau nu, cu clădirile vecine;
- terasate: clădiri de locuințe cu apartamente suprapuse în retragere, pe teren în pantă."

49 *Ibidem*, Anexa 1, alin. (2).

o persoană poate fi proprietarul unui imobil întreg care să cuprindă mai multe apartamente oferite spre închiriere și care face ca respectivul imobil să fie un sistem de locuire colectivă. Reglementările legale din acea perioadă din România făceau însă imposibilă existența acestei situații[50]. În ceea ce privește numărul de generații ale unei familii locuind în aceeași casă, studiul ar duce din nou către definiri eronate, întrucât este o chestiune socială care se poate studia indiferent dacă vorbim de locuințe individuale sau locuințe colective – putem identifica mai multe generații împărțind un spațiu foarte mic într-un apartament sau, la polul opus, o singură persoană locuind într-un spațiu foarte mare într-o casă izolată. De aceea sintagma „locuință individuală" a prevalat în raport cu „locuință unifamilială".

Pentru clarificarea ulterioară a sintagmei „locuință individuală", am definit locuința raportat la terenul pe care îl ocupă, urmărind un principiu al regimului proprietății. Acest principiu se regăsește și în legislație, în definirea tipologiilor de locuit în funcție de modul de locuire[51]. Legislația nu definește însă locuințele individuale decât în raport cu locuințele colective sau semicolective, acestea din urmă având caracteristica lotului folosit în comun. Deci, fie că este vorba de case izolate, cuplate, înșiruite, covor sau terasate, acestea trebuie să poată fi oricând împărțite în proprietăți distincte, delimitate printr-un plan vertical una de cealaltă. În cazul locuințelor colective și semicolective, cel puțin două apartamente se suprapun, iar pentru separarea cadastrală e nevoie și de planuri orizontale. Multiplicarea suprafeței terenului prin construirea etajată, deci folosirea colectivă a terenului, face diferența între ceea ce am numit în teză „locuință individuală" și „locuință colectivă". Este cu atât mai importantă această separare în perioada discutată, cu cât tocmai în perioada studiată (1944–1989) s-a produs o reformă capitală ce a bulversat regimul proprietății. Această pierdere de sens a regimului proprietății a produs alunecări de sens importante în ceea ce privește tema cărții, întrucât chiar și casele izolate erau denumite impropriu apartamente chiar și în limbaj tehnic, arhitectural, iar sisteme de locuire cu mai multe apartamente deservite de o scară comună erau, în unele cazuri, denumite vile. În anuarele statistice din perioada studiată, obiectul studiului de față se poate localiza în categoria „clădiri cu o singură locuință" sau în categoria „clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate, etc." pe care am luat-o

50 Au fost numeroase legi și decrete de expropriere; dintre acestea anunț Decretul nr. 92 din 19 aprilie 1950 pentru naționalizarea unor imobile; publicat în Buletinul Oficial nr. 36 din 20 aprilie 1950; prin acesta erau deposedați de bunurile imobile cei care dețineau mai multe proprietăți.

51 Ordinul nr. 1.383 din 24.09.2002 pentru aprobarea reglementării tehnice „Normativ privind proiectarea clădirilor de locuințe (revizuire NP 016–96)", indicativ NP 057–02, Anexa 1 — Tipologia clădirilor de locuit, „alin. 2 — Modul de locuire:
- unifamiliale (individuale) clădiri de locuințe pentru o familie (o locuință);
- semicolective clădiri de locuințe pentru mai multe familii (mai multe locuințe), având acces propriu și lot folosit în comun;
- colective clădiri de locuințe pentru mai multe familii (mai multe locuințe), având acces și lot folosit în comun."

în considerare, cu rezerva că aici puteau fi incluse și locuințe cu două apartamente distincte la parter și la etaj.

Prin urmare, definiția locuinței individuale pe care o propun este următoarea: „Locuința individuală" este acea locuință amplasată în mediul urban sau rural, având acces și lot propriu.

1. 5 Mutații în arhitectură

Perioada premergătoare Celui de-Al Doilea Război Mondial este considerată[52] drept o perioadă de schimbări accelerate la nivel urban și de preluare a unui model social occidental. Acesta se poate observa în structura spațială a construcțiilor, în cazul studiului de față, a locuințelor individuale. Față de Europa Occidentală, unde manifestările moderniste au reprezentat formalizarea unei noi ordini sociale[53], în România fenomenul era încă parte de manifestare a unei societăți în formare, unde produsele atât moderniste, cât și neoromânești sau de altă factură au fost rezultatul unei viziuni comune dintre arhitect și beneficiar. Secolul al XX-lea începea cu o producție arhitecturală eclectică datorată internaționalității clienților, arhitecților, antreprenorilor, constructorilor și meșterilor care au venit să lucreze într-un stat independent, recent format și care oferea perspective bune de dezvoltare. Față de acest conglomerat stilistic, se distingea curentul neoromânesc care este definitoriu pentru perioada antebelică.

După Unirea de la 1918, în România arhitectura s-a dezvoltat în cadrul aceleiași culturi internaționale ca înainte de război. Modernismul, ca manifestare arhitecturală, a pătruns în țară, iar unul dintre primii promotori a fost arhitectul Marcel Iancu, care a proiectat imobilul Herman Iancu din strada Trinității 33, ridicat în 1926. Împreună cu multe alte stiluri importate, s-a detașat curentul neoromânesc, definitoriu atât pentru perioada antebelică, cât și pentru cea interbelică, mai ales în cadrul unei difuziuni generalizate pe tot cuprinsul României, cu câteva puncte speciale. Eclectismul acestei situații se reflectă în posibilitatea ca o arhitectură modernistă în expresie să aibă o structură spațială de imobil de secol XIX, iar o locuință cu aspect neoromânesc să corespundă arhitecturii funcționaliste. Acest lucru se datorează faptului că societatea românească se afla pe un curs lent către formarea unei societăți moderne. Arhitectura modernă interbelică din România nu a pornit de la premise sociale sau de schimbare a ordinii politice, cum sunt alte experiențe moderne din Europa și nu numai[54]. Arhitectura modernă din România, prin prezența ei aproape exclusiv urbană, se cala pe structura socială existentă.

52 Ana Maria Zahariade, Augustin Ioan, Mariana Celac, Hans-Christian Maner, *Teme ale arhitecturii din România în secolul XX*, București: Editura Institutului Cultural Român, 2003.

53 Manifestele arhitecturii moderne și nu numai se distanțează de modelul social anterior, locuințele, gândite ca „machines à habiter" fiind concepute pentru o lume în care serviciile sunt externalizate.

54 De la Bauhaus-ul german la raționaliștii sau futuriștii italieni până la realiștii (constructiviștii) ruși, arhitecții și artiștii au realizat un corp consistent de manifeste ce anunțau ipostaze ale unei lumi noi în formare. Toate aceste curente artistice merg în paralel cu politica, fiind uneori adoptate de regimurile politice, alteori interzise. Dacă, în Italia, raționaliștii și

Concomitent cu Marcel Iancu, arhitecta Henrieta Delavrancea-Gibory proiecta Vila Vâlcovici, cu o structurare „clasică” a spațiilor interioare. Circulațiile principale și de serviciu, fiecare având o intrare, o scară și spații dedicate în interiorul corpului construcției, sunt prezente chiar și în imobilele cu dimensiuni reduse. Aceste caracteristici erau prezente la majoritatea imobilelor de apartamente din perioadă. Din acest punct de vedere, perioada premergătoare Celui de-Al Doilea Război Mondial a reprezentat un creuzet în care s-a format o societate în căutarea unei identități simultan istorice și contemporane.

Arhitecții au produs o arhitectură care era formulată în directă legătură cu cerințele beneficiarilor. Astfel, expresia exterioară a locuințelor exprima liber aspirațiile beneficiarului și ale arhitectului. Menționarea numelui arhitectului pe imobile, la rândul lor denumite după numele proprietarului, demonstrează deplin această relație firească exprimată prin arhitectură. Discursul identitar național era prezent în arhitectura locuințelor individuale, discursurile individuale depășind sfera privată. Indiferent de stilul arhitectural, exprimarea exterioară a clădirii prin volum, decorații sau lipsa acestora era clară. În capitolul dedicat locuinței pentru vacanță, am redat modul în care discursul arhitectural al lui G.M. Cantacuzino, deși modern, rămânea critic, arhitectul păstrându-și reticența critică față de ideile profetice de care perioada respectivă abunda. Însă rezervele lui G.M. Cantacuzino nu au fost caracteristice întregului fenomen arhitectural românesc din mediul urban. Nu mulți arhitecți au pus problema la un astfel de nivel, ci au asimilat organic modernismul, chiar dacă nu la nivel de manifest. Într-un anumit sens, în perioada postbelică s-a rupt această dezvoltare organică într-un mod brutal și „modernizarea” statului în toate sferele posibile a început să fie produsă cu o forță ce acționa din exteriorul societății.

Pentru a putea studia corect modul în care acțiunile care veneau din exterior au avut un impact asupra arhitecturii locuinței individuale, a trebuit să caut acele acțiuni care se transformă în condiționări ale arhitecturii. Cazul locuințelor individuale realizate în mediul urban după proiecte unicat în perioada comunistă este, poate, cel mai greu de documentat. Aceste proiecte nu au fost publicate și, de multe ori, semnatarul autorizației de construire nu era arhitectul care a proiectat. Mă refer aici la asumarea autoratului, în documentațiile de autorizare a anumitor proiecte, de către alți arhitecți decât aceia care le-au proiectat, de fapt, precum proiectanți din cadrul gospodăriilor locale ale primăriilor. Sunt câteva exemple de arhitectură manifest modernă, multe fiind definite de un limbaj epurat clar, dar care nu ies în evidență, și altele care se camuflează prin intermediul elementelor de specific.

futuriștii au făcut parte din aparatul de propagandă mussoliniană, în Germania Bauhaus-ul a fost, în cele din urmă, interzis, foarte mulți dintre foștii profesori emigrând în Statele Unite ale Americii. Poate că, privind în această optică, manifestele arhitecturii moderne ale lui Le Corbusier au avut o răspândire și un succes enorme tocmai prin abordarea tehnologică. Arhitectul însuși a dat dovadă de adevărate abilități politice propunând proiecte pentru toate regimurile vremii.

Cercetarea mutațiilor ce s-au produs în locuința individuală din mediul rural în România pornește și de la câteva studii pe care am avut ocazia să le fac pentru proiecte de extindere/remodelare spațială a unor locuințe în zone rurale sau localități mici.

Deoarece tipologiile planurilor caselor pentru care a trebuit să fac propuneri de extindere erau similare, am început să caut mai multe date despre acest fenomen. Un plan de proporții pătrate cu patru camere și coridor central nu este exemplul care poate fi observat în Muzeul Satului și nu este nici tipul de plan la care mă așteptam de la arhitectura funcționalistă din acea perioadă. Reprezintă aceste case o continuare a unui model arhaic, sunt distorsionări ale acestui model sau aparțin unei filiații total noi, fiind ca niște implanturi în teritoriu care marchează transformarea acestuia?

Faptul că același model spațial este prezent în zone atât de diferite (Muntenia, Dobrogea) m-a determinat să caut motive ale acestei similarități tipologice. Am identificat acest model de casă „nouă" și în alte zone ca Moldova, Maramureș, Oltenia și, prin urmare, am căutat surse care au studiat zone diferite de pe teritoriul României. Pe această bază concluziile sunt prezentate sub titlul „mutații", pentru a arăta cum schimbarea societății, a nevoilor sau a necesităților omenești, influențele exterioare, disponibilitatea unor materiale de construcție și resurse noi care au schimbat caracterul locuinței tradiționale în perioada postbelică au un grad de aplicabilitate general, pe tot cuprinsul țării. Nevoia de a defini cadrul de studiu, dar și detalierea mutațiilor petrecute până în 1989 devine cu atât mai necesară, cu cât trecem printr-o perioadă similară de transformări care își are rădăcinile în perioada postbelică.

La începutul studiului, am fost întrebat din ce perspectivă voi privi locuința individuală. Într-o discuție cu arh. Șerban Sturdza, acesta mi-a sugerat să încerc o perspectivă sociologică, întrucât un studiu funcțional sau morfologic nu ar fi suficient de elocvent. Discutând cu alți arhitecți, am primit alte sugestii de interpretare a fenomenului prin intermediul tehnicilor sau tehnologiilor disponibile, prin intermediul relației cu politicul, prin intermediul separării pe regiuni sau din punctul de vedere al dezvoltării economice naționale. Toate acestea sunt puncte de vedere valide, iar arhitectura unui anumit moment se poate afla doar la convergența tuturor. Ceea ce contează este proporția afectării fenomenului de fenomenele privite.

Au fost perioade în care tehnica era cea mai importantă cale de a privi înspre arhitectură, altele în care socialul, politicul sau economicul au fost factorii-cheie. Cercetările pe care le-am inițiat țin seama de prevalența unui anumit punct de vedere la momentul respectiv. Față de împărțirea generală a perioadei studiate în stalinism, funcționalism liric și un tradiționalism de influență naționalistă, studiul locuinței individuale dezvăluie mai multe nuanțe folositoare în lectura fenomenului arhitectural general. Dar principala problemă în abordarea temei este, încă, apropierea temporală față de perioada 1947–1989, precum și încărcătura emoțională, atașată, în cazul României, din

cauza regimului totalitar, care face deosebit de dificilă citirea critică a evenimentelor istorice.

> „Adevărata problemă a arhitecturii est-europene este că războiul și apoi regimurile bolșevice i-au retezat dimensiunea critică, autoreflexivitatea. După suprimarea avangardei în URSS, discursul politic este cel care înlocuiește (*stands for*) critica și teoria. Liderii instituțiilor – uniune, academie, revista *Arhitektura SSR* – vor «trasa linia oficială a partidului» în cutare chestiune de arhitectură și urbanism, în vreme ce planșetarii o vor «traduce în practică». Puținii teoreticieni vor decora mesajul ideologic cu adjective proprii jargonului arhitectural, introducând elemente de logică internă discursului politic tradus într-un limbaj ce nu îi era propriu: cel estetic. După ce devenea normă, doar liderii partidului mai puteau critica linia oficială, devenită, din cauza schimbării conjuncturii, «greșită».”[55]

Dacă fragmentul de mai sus, scris de Augustin Ioan, este foarte precis și în cazul României în ceea ce privește arhitectura de stat (locuințele colective, clădirile administrative și culturale), este valabil acest lucru și în cazul locuinței individuale? În scopul deschiderii unui drum critic în cercetare am introdus un reper, declarat chiar în titlu, care să clarifice felul în care privim înspre subiect. Acest reper este mutația în arhitectură, ales pentru felul de lecturare pe care îl oferă, acela de relativizare a întregului. Astfel, lucrurile nu mai trebuie percepute absolut, prin intermediul unei teorii, ideologii sau dogme, ci relativ, prin prisma schimbărilor care se produc de la o etapă la alta. Fiind, în acest caz, un mod de cercetare a trecutului, rezultatele cercetării sunt ferite de efecte nedorite ale mutației în sensul în care evenimentele s-au petrecut deja; în schimb, observarea mutațiilor poate limpezi situația actuală și se poate transforma în instrument de lectură a trecutului recent și chiar a prezentului.

Sensul pe care cuvântul „mutație” îl indică, în cele mai multe cazuri, în secolul al XX-lea, este cel definit de științele naturale. De exemplu, Merriam-Webster definește mutația astfel: „o schimbare în genele unei plante sau ale unui animal care cauzează caracteristici fizice diferite de ceea ce e normal.”[56] Această definiție denotă importanța stabilirii unei relații între fenomenul studiat și ceea ce a existat înainte de acesta. Am făcut referire adesea la acest concept de mutație raportat la ce exista înainte de Al Doilea Război Mondial pentru cadrul de referință necesar chiar și prin prisma a ceea ce subliniam drept dificultățile parcurgerii unei istorii recente, față de care mi-a fost dificil să elaborez o teorie sau chiar și doar o idee care să poată fi acceptată

55 Augustin Ioan, *Arhitectura (supra)realismului socialist*, București: Paideia, 2012.
56 Definiția principală a mutației în sens biologic conform dicționarului Merriam-Webster, accesat online în data de 5.12.2013 la adresa: http://www.merriam-webster.com/dictionary/mutation: *„a change in the genes of a plant or animal that causes physical characteristics that are different from what is normal.”*

ca „obiectivă". Pentru ajutor în acest sens, am apelat și la relația dintre conținutul denotativ și conotativ al operei de artă elaborată de Roland Barthes în ceea ce privește critica fotografiei. Caracteristicile denotative și conotative ale arhitecturii produse în perioada postbelică au fost determinate de o serie de factori care sunt ușor de reperat: condițiile politice, economice, sociale, culturale.

Etimologic, „mutație" derivă din latinescul *mutatio* (*mutationis*), care exprimă o modificare, o schimbare sau un schimb. Cuvântul definește deci atât starea, cât și procesul. Ținând cont de aceste definiții, mutația apare în ipostaze diferite: de stare, dar și de proces. Pentru a clarifica această simultaneitate, de stare și proces, caracteristică obiectului studiat, spunem că atunci când arhitectura a trecut în altă stare, când a suferit mutații cauzate de anumiți factori externi, aceasta devine, la rândul ei, factor în procesul de mutație.

Această evoluție s-a desfășurat pe întreg parcursul secolului al XX-lea, secol în care omenirea a asistat la o creștere și dezvoltare fără precedent a mediului construit. De fapt, această dezvoltare, comparată la scară globală cu ceea ce se petrecuse în istorie până atunci, a reprezentat în sine o ruptură profundă, o mutație. La nivel politic și social, cele două războaie care au izbucnit în Europa au depășit granițele continentale și au devenit, pentru prima dată în istorie, războaie mondiale. Albert Jacquard[57] clarifica punctul de privire asupra evenimentelor studiate de această lucrare:

> „Chiar și puterea omului de a transforma lumea este complet schimbată. În câțiva ani, de exemplu, capacitatea noastră de distrugere a suferit o schimbare totală, mijloacele pe care le avem astăzi ar fi suficiente pentru a distruge întreaga umanitate în câteva zile. În plus, ca rezultat al descoperirilor extraordinare, ne-am extins puterile noastre asupra lumii vii, formate din animale, plante și, mai presus de toate, din noi înșine. Acum știm că putem transforma chiar și natura ființelor umane și ca urmare suntem obligați să ne ocupăm cu probleme pe care un filosof din trecut nu le-ar putea gândi vreodată. Auzim zi de zi vorbindu-se de «criză» însă, în realitate, ne confruntăm cu o «mutație»: criza, de fapt, este o situație temporară, are un început și un sfârșit și este scurtă, în timp ce schimbările care se produc azi nu vor avea un sfârșit. Mai precis, ar trebui să vorbim de «mutație ireversibilă», așa cum este înțeleasă de către biologi, în sensul în care înseamnă că nu ne mai putem întoarce la situația anterioară. Conceptul de «criză» implică faptul că, deși situația actuală nu este exact la fel ca în trecut, acesta (trecutul) nu va lua mult timp să se manifeste din nou, în timp ce în realitate schimbările prin care trecem sunt, în fapt, ireversibile. Comparativ cu criza, ire-

57 Albert Jacquard (23 decembrie 1925, Lyon — 11 septembrie 2013, Paris) a fost un cercetător și eseist francez. Specialist în genetica populațiilor, a fost director de cercetare la Institutul Național de Studii Demografice și membru în Comitetul consultativ național de etică. Sursa: http://fr.wikipedia.org/wiki/Albert_Jacquard, accesat în data de 8.02.2014.

versibilitatea mutației este mult mai greu de acceptat, atitudinea noastră în fața morții fiind dovada: nu putem suporta gândul de moarte pentru că este ireversibil. Obișnuirea cu ireversibilitatea unor lucruri devine un exercițiu mental necesar mai mult decât oricând, dar este clar că acest lucru contravine cu lenea intelectuală cu care ne-am obișnuit. Doar pentru că este mult mai reconfortant să se privească spre viitor cu referire la modelul trecut, o anumită lene intelectuală domină astăzi ideea unei lumi cu aproape nicio schimbare. Prin urmare, ideea de «criză» este mai ușor de acceptat pentru că neagă, în contradicție cu ideea de mutație, schimbarea ireversibilă."[58]

Autorul face, cu siguranță, referire la efectele energiei nucleare, definitorie pentru secolul al XX-lea atât în ceea ce privește capacitatea de distrugere, cât și de alimentare a nevoilor crescânde de consum. Mai mult, radiațiile, efecte colaterale ale energiei nucleare, sunt printre cele mai puternice cauze de mutație. Se relevă astfel faptul că mutația este una din paradigmele cele mai precise prin care putem citi istoria recentă, a celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Chiar definirea perioadei studiate este legată de cele observate mai sus. Al Doilea Război Mondial s-a încheiat în urma bombardamentelor nucleare de la Hiroshima și Nagasaki din 6, respectiv 9 august 1945, iar, forțând, desigur, interpretarea istorică, începutul sfârșitului perioadei studiate, colapsul blocului comunist, se poate afla în accidentul nuclear de la Cernobîl din 26 aprilie 1986.

Eroii erei atomice primesc puterile neobișnuite involuntar, chiar împotriva propriei voințe, iar transformarea lor este ireversibilă. Făcând o paralelă cu subiectul acestui text, arhitectura a suferit modificări ireversibile ca urmare a unor forțe obiective, observabile, dar ale căror consecințe sunt greu de anticipat pe loc. Astfel,

58 Jacquard, Albert, *Dall'angoscia alla speranza / Una lezione di ecologia umana*, Università della Svizzera Italiana, Lugano, 1999, p. 20.
„Anche i poteri dell'uomo di trasformare il mondo sono completamente cambiati. Nel giro di pochi anni, ad esempio, la nostra capacità di distruzione ha subito un cambiamento totale: con i mezzi che possediamo oggi basterebbero pochi giorni per distruggere l'umanità intera. Inoltre, in seguito a scoperte straordinarie, abbiamo esteso i nostri poteri sul mondo vivente, costituito dagli animali, dai vegetali, e soprattutto da noi stessi. Ora sappiamo di poter trasformare persino la natura degli esseri umani, e di conseguenza siamo costretti ad affrontare problemi ai quali nessun filosofo del passato avrebbe mai potuto pensare.
Sentiamo parlare tutti i giorni di "crisi" ma in realtà ciò che stiamo vivendo è una "mutazione": la crisi, infatti, è una situazione provvisoria; ha un inizio e una fine ed è breve; mentre ciò che sta vivendo la società di oggi non avrà una fine. Più precisamente dovremmo parlare di "mutazione irreversibile", così come viene intesa dai biologi, ossia nel senso che non potremo mai più tornare alla situazione precedente.
Il concetto di "crisi" implica che, anche se la situazione attuale non è esattamente uguale a quella passata, quest'ultima non tarderà a manifestarsi di nuovo; mentre in realtà i cambiamenti che stiamo vivendo sono, appunto, irreversibili. Rispetto alla crisi, l'irreversibilità della mutazione è molto più difficile da accettare, e la nostra attitudine di fronte alla morte ne è la prova: non riusciamo a sopportare l'idea della morte perché essa è irreversibile. Abituarsi all'irreversibilità di alcune cose diventa quindi un esercizio mentale più che mai necessario, ma è evidente che ciò contrasta la pigrizia intellettuale alla quale siamo abituati. Proprio a causa di una certa pigrizia intellettuale oggigiorno domina l'idea di un mondo pressoché privo di trasformazioni, perché è più rassicurante guardare al futuro facendo riferimento al modello passato. L'idea di "crisi" è quindi più facile da accettare proprio perché nega, al contrario dell'idea di mutazione, il cambiamento irreversibile."

mutațiile din arhitectura locuinței individuale între 1947 și 1989 s-au petrecut ca urmare a acelor forțe externe, venind din sfera politică, în primul rând, un politic cu ramificații globale și consecințe sociale, economice și culturale.

Una din cărțile fundamentale în înțelegerea schimbărilor petrecute la sfârșitul secolului al XX-lea în orașe, spațiile și funcționarea lor are chiar titlul *Mutații*[59]. Autorii, venind dintr-un spectru larg de discipline[60], descriu în capitolele cărții transformările pe care le observă la nivelul orașelor sfârșitului de secol XX și implicații asupra începutului de secol XXI prin prisma economiei globale, dominate de comerț, servicii, tehnologie, imagine etc. Capitolele variate conduc cititorul spre observarea mutațiilor ce se petrec în forme distincte și generice, în același timp, în diverse zone urbanizate ale globului. Observațiile cuantificabile, reale se combină, în formarea realității, cu sentimente în care proiectul urban nu mai poate prevedea cu claritate rezultatul, iar teritoriile urbanizate „științific" capătă valențe noi, neprevăzute inițial. La aceste aspecte mă refer și eu în căutarea mutațiilor ce s-au produs în arhitectura locuinței individuale din România, unde politicile socialiste și planificarea centralizată au creat premisa unor consecințe neprevăzute. Capitolul final al cărții, intitulat „Zvonuri urbane"[61], îngrijit de Hans Ulrich Obrist și produs în colaborare cu Fri-art din Fribourg, nu este altceva decât o serie de 110 texte, de opinii personale ale unor personalități din domenii ale artei și arhitecturii, care subliniază rolul zvonului, într-o eră a științei, a cuantificabilului, care intervine, de asemenea, în conformarea, definirea cadrului de viață, dar, mai ales, în conturarea unei percepții asupra acestui cadru. În perioada studiată am descoperit multe situații în care percepția asupra fenomenului arhitectural a fost definită de zvonuri. Acest lucru a fost determinat de mai mulți factori legați de diferențele dintre propaganda oficială a regimului și de lipsa reală de transparență în modul de luare a deciziilor, a adoptării decretelor și legilor sau de felul în care elitele politice se autosegregaseră în zone cu acces limitat, toate acestea alimentând populația cu zvonuri.

Continuând paragrafele anterioare și revenind la întrebările inițiale referitoare la perspectiva din care privesc, din care observ locuința individuală, mutațiile și cauzele acestora mă duc pe un teritoriu de investigație căruia îi lipsește o cheie de lectură specifică perioadei, din punctul de vedere al teoriei de arhitectură. Am ales să privesc conținutul în sine al arhitecturii pentru locuințe, prin spusele lui Louis Kahn: *„Form follows function"*. Sintagma indică o legătură directă de tip cauză și efect, așa cum am precizat cu privire la mutații.

59 Rem Koolhaas, Harvard Project on the City; Stefano Boeri, Multiplicity; Sanford Kwinter; Nadia Tazi, Hans Ulrich Obrist, *Mutations*, ACTAR — arc en rêve centre d'architecture, Barcelona; Bordeaux, 2000.

60 Geografi, arhitecți, filosofi, artiști plastici, scriitori, cercetători, sociologi, economiști, jurnaliști etc.

61 Rem Koolhass & all, *op. cit.*, p. 720–793.

Astfel, folosind sintagma lui Kahn în care se înscrie perfect perioada studiată[62], s-ar putea împărți studiul intrinsec al arhitecturii în *formă* și *funcțiune*. În lucrare am operat de multe ori o schimbare a acestor termeni cu *spațiu* și *utilizare* pentru a lărgi aria de percepție a schimbărilor. Acestea au fost nu doar strict arhitecturale, tehnice, ci și sociale, filosofice, culturale, politice. La rândul lor, caracteristicile arhitecturii au modificat aspecte din cele mai diferite ale vieții și a felului în care o percepem. Acest permanent raport de cauzalitate definește mutațiile în arhitectura locuinței individuale.

Întrebările pe care le adresez în lucrare nu sunt însă în interiorul discursului funcționalist. Studiul nu își propune să răspundă la întrebarea: „Cum s-ar putea rezolva mai «corect» un anumit lucru?", ci investighează cauzele care au dus către o anumită abordare și modul în care construcțiile noi produc un efect asupra producției ulterioare. Din acest punct de vedere, am analizat direct modelele, proiectele, în încercarea de a înțelege arhitectura, și nu doar prin intermediul textului, al teoriei. Într-un spațiu în care teoria tinde să se suprapună cu ideologia, chiar și involuntar[63], terenul teoretic devine instabil și greu de gestionat. Subiectul permite însă o abordare individuală în care teoriile, ideologiile își găsesc, sau nu, locul. Modelul – proiectul realizat – însă este întotdeauna o sursă palpabilă, vizibilă, care vorbește chiar dacă este tăcut, fiind construit în lemn, piatră sau beton. Cercetarea arhitecturii a fost făcută deci pe o bază semiotică, despre utilitatea căreia voi vorbi și în continuare. În momentul de față a trecut suficient timp de la petrecerea evenimentelor pentru a confirma anumite corelări, anumite modele folosite. Spre exemplu, în mediul urban acest lucru se manifestă succesiv, mai întâi prin preluarea modelului de arhitectură realist socialistă, ulterior prin preluarea modelului de arhitectură funcționalistă etc.

Făcând o analogie cu caracteristicile arhitecturii din definiția anterioară, mutațiile spațiale, formale pot fi puse în relație cu mutațiile structurale în genetică. Întrucât mă refer la arhitectură vorbesc deci de mutații în structura spațială/formală a locuințelor. De asemenea, am găsit suficiente elemente care să îndrepte mutațiile structurale în direcții foarte diferite, cum ar fi tehnica sau sociologia. Este clar că pe parcursul perioadei comuniste au avut loc mutații determinante în structura societății. În același sens, construcțiile au parcurs o perioadă de experimentare structurală prin apariția unor sisteme constructive și materiale noi.

Mutațiile cu efect asupra funcțiunii s-au manifestat direct în schimbările funcționale la arhitectura locuinței individuale din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea în România. Mă refer aici atât la ceea ce se înțelege prin relații funcționale conectate la spațiile unei

62 În cazul locuințelor, chiar și arhitectura stalinistă avea ca principală temă realizarea corectă din punct de vedere funcțional a clădirilor proiectate.

63 Mă refer aici la momentul în care teoriile postmoderne care intraseră în conștiința arhitecților prin intermediul revistei *Arhitectura* — vezi textele publicate de Dorin Ștefan pe această temă — sunt puse în practică și transformate în ideologie construită prin intervenția noului centru civic în anii '80 în București.

case, cât și la un nivel mai general, al relațiilor pe care construcția o are în gospodărie sau al funcțiunii locuinței individuale în societate. Voi interoga constant în capitolele următoare devenirea și rolul locuinței individuale pe parcursul regimului comunist.

Factorii de mutație ai perioadei au fost de ordin politic, economic, social, cultural, științific. Deoarece în perioada studiată, la nivel global, s-a produs un fenomen de modernizare de masă pe toate planurile, am cercetat și fenomenul din România prin această prismă. Astfel, perioada studiată a reprezentat, pentru mine, modernizarea globală și care, în România, s-a petrecut sub un regim dictatorial comunist. Corelarea cu evenimentele petrecute la nivel mondial aduce discursul despre această perioadă într-o zonă mai limpede, mai contextualizată. Studiul demonstrează că inflexiunile care determină o anume periodizare conțin întotdeauna componente internaționale. Mă voi raporta la aceste componente din punctele de vedere politic și economic, dar și din punctul de vedere al teoriilor și discursurilor arhitecturale care s-au multiplicat variat în perioada studiată. Percepția mediului din România ca unul total ermetic este greșită și, privind prin paradigma internaționalizării, a globalizării, am obținut o lectură mai clară.

Am marcat deci pe parcursul capitolelor și în diagrama-anexă de la sfârșitul cărții principalele texte teoretice care au definit în acești ani istoria arhitecturii occidentale, deoarece în România, datorită sistemului politic în care ideologia politică părea să înlocuiască gândirea profesională, este dificil să ne raportăm la arhitectură pe baza unor experiențe teoretice proprii. Textele din a doua jumătate a secolului al XX-lea nu mai sunt manifeste arhitecturale, ci derivă din observațiile autorilor lor asupra condiției moderne care este pe cale să se construiască. Dacă, uneori, există un raport de filiație evident, direct, între contextul internațional și cel din România, alteori raportul acesta pare mai mult o coincidență care este declanșată de cauze diferite de o parte și de alta a barierei ideologice. De aceea, pe baza principiului de sincronie introdus de modernitate – *Zeitgeist*[64] –, am comentat unele realizări din România chiar dacă, poate, unii autori de proiecte nu și-au bazat proiectele direct pe acele texte teoretice. Desigur, nu voi presupune relații de cauzalitate între textele citate și realizările autohtone, ci consider esențială citirea acestor realizări în contextul mai larg al unei modernizări globale, pentru a înțelege dimensiunea complexă a transformărilor prin care a trecut mediul construit și a poziționa într-un context mai larg realizările puse în discuție.

64 Spiritul timpului, traducerea autorului.

1. 6 Surse documentare

Documentarea a constat în consultarea surselor scrise din vremea respectivă și a celor contemporane, în observarea directă a mediului construit și chestionarea arhitecților care au proiectat și construit locuințe individuale, dar și a beneficiarilor. Din cauza lipsei volumelor care să trateze acest subiect, am realizat documentarea bibliografică, în principal prin studierea completă a revistei *Arhitectura*[65] editate de Uniunea Arhitecților din România[66] și a revistei *Buletin Informativ Tehnic* (*BIT*) editate de Centrul de Documentare în Construcții, Arhitectură și Sistematizare[67]. În aceste reviste am putut găsi o sursă importantă de informații cu privire la discursurile arhitecturale privind locuința individuală.

Pe lângă reviste, am consultat volumele scrise despre locuință, în general, dar și despre locuința colectivă, program către care au fost concentrate majoritatea eforturilor în acea perioadă. Sursele documentare au fost Biblioteca Națională, Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu", Biblioteca Centrală Universitară și altele. Pentru a putea înțelege și explica fenomenul din arhitectura tradițională[68] am apelat la studii etnografice pe care le-am putut citi în Biblioteca Muzeului Satului „Dimitrie Gusti".

În timpul elaborării tezei de doctorat (2008–2014), cărți precum *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944–1989*[69], *De la Casa Scânteii la Casa Poporului*[70], *Arhitectura și Puterea*[71] au fost repere pentru înțelegerea unor posibile abordări teoretice asupra fenomenului arhitectural privit prin prisma condiționărilor politice sau ca proces evolutiv de-a lungul perioadei studiate.

De la momentul elaborării și până la realizarea acestui volum, numărul de publicații pe diverse teme arhitecturale ce se încadrează în perioada studiată sau aduc noi interpretări asupra perioadei interbelice și a tranziției spre perioada postbelică a crescut. Informațiile din cărți precum *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1960: constrângere și experiment*[72], *Locuințe pentru muncitori și funcționari – Casa Construcțiilor și parcelarea Vatra Luminoasă (1930–1949)*[73], *Architecture in Global Socialism – Eastern Europe, West Africa, and*

65 Este vorba de *Arhitectura RPR* (1953–1965) și *Arhitectura* (1965–1989), revista editată de Uniunea Arhitecților din România.
66 Uniunea Arhitecților din România (UAR) a fost înființată în 1952 după ce, cu patru ani mai devreme, în 1948, Societatea Arhitecților Români și Corpul Arhitecților sunt desființate și integrate în Asociația Științifică a Inginerilor și Tehnicienilor.
67 Centrul de Documentare în Construcții, Arhitectură și Sistematizare — CDCAS.
68 Termenul definește arhitectura populară, realizată de meșteri locali și care nu este proiectată de arhitecți.
69 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*
70 Alexandru Panaitescu, *De la Casa Scânteii..., op. cit.*
71 Augustin Ioan, *Arhitectura și Puterea*, Agerfilm, Arta Grafică S.A., 1993.
72 Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1960: constrângere și experiment*, București: Simetria, 2016
73 Andrei Răzvan Voinea, Irina Calotă, *Locuințe pentru muncitori și funcționari — Casa Construcțiilor și parcelarea Vatra Luminoasă (1930–1949)*, București: Asociația Studio Zona, 2021.

The Middle East in the Cold War[74] au furnizat elemente care au completat cercetarea, venind în sprijinul concluziilor lucrării de doctorat, finalizate în 2014.

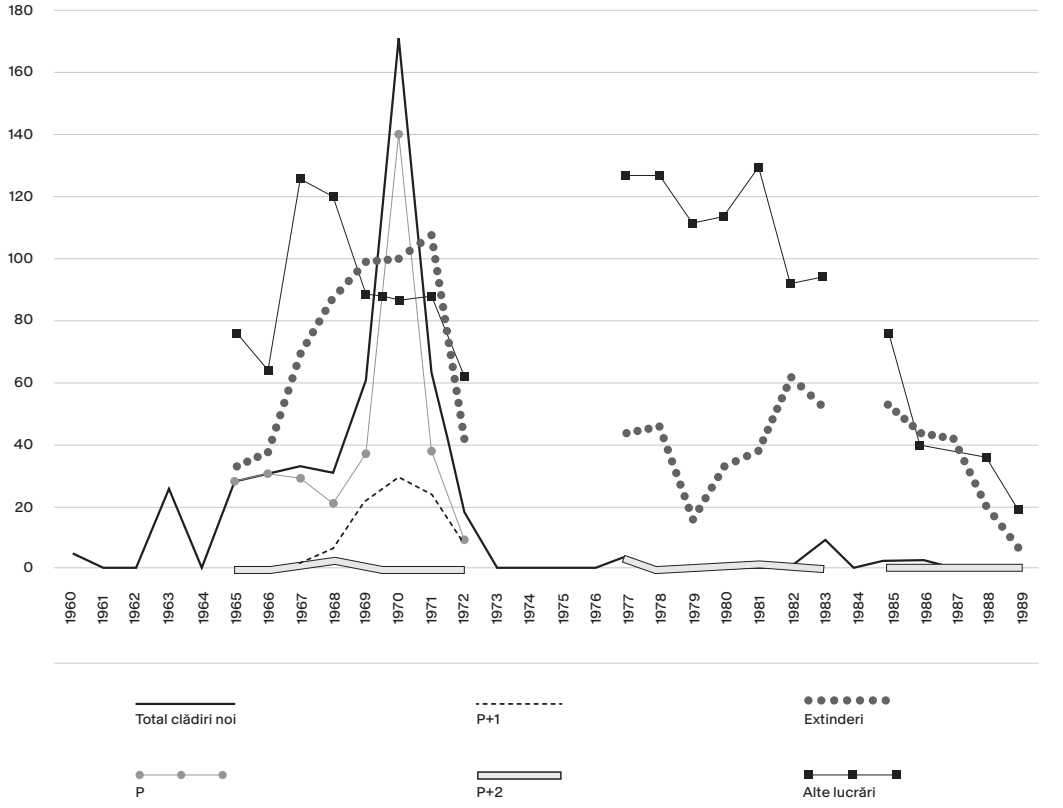
Pentru clarificarea importanței subiectului în diversele sale declinări, am cuantificat locuințele individuale pe baza anuarelor statistice și a recensămintelor accesate la Biblioteca Institutului Național de Statistică, dar și a unor studii locale precum cel realizat de Ioan Man în volumul IV al lucrării *Târgu-Mureș, istorie urbană: anii 1945–1990*[75]. Descoperirea acestui volum, în care autorul a consemnat diligent numărul de autorizații de construire emise de primărie, mi-a permis realizarea graficului 1.01 în care fluctuațiile cantitative sunt martorii unor schimbări. Deși datele nu sunt complete, graficul indică atât vârful atins în anul 1970, ca număr de clădiri noi realizate, cât și momentele care preced, și deci permit, sau cele care urmează și restricționează construirea de locuințe individuale. Deși graficul realizat în baza datelor din carte nu indică funcțiunea, regimul de înălțime – parter sau parter plus un etaj –implică funcțiunea de locuire. Ulterior am coroborat date din anuarele statistice și recensăminte care au confirmat la nivel național datele locale din Târgu Mureș.

O altă sursă de documente a fost cea legată de regimul juridic, legile perioadei respective stând la baza formării unei interpretări convingătoare despre evoluția locuinței individuale. Am găsit textul majorității legilor în mediul online, întrucât nu există o bază de date completă nici măcar la biblioteca Monitorul Oficial. Cercetarea de arhivă a fost limitată din mai multe motive printre care disponibilitatea fondurilor recente. Prin aceasta mă refer la fonduri care nu sunt încă deschise spre cercetare sau la statutul secret a unor decrete și documente provenite de la Comitetul Central. Alte surse arhivistice precum arhivele de proiecte ale institutelor de proiectare județene sau locale au fost consultate țintit, pentru anumite proiecte deja individualizate, acolo unde arhivele încă există și sunt disponibile pentru cercetare. În multe cazuri, arhivele fostelor institute de proiectare au fost transferate către consiliile județene sau către alte instituții și agenții unde a fost imposibilă cercetarea directă.

Documentarea directă a ocupat o mare perioadă de timp, călătoriile prin țară fiind făcute cu greu, prin fonduri proprii. Această parte a constat din găsirea exemplelor construite, a planurilor și a istoriilor caselor în cazul în care am putut discuta cu arhitecții și/sau clienții caselor respective. În situațiile în care am putut discuta cu beneficiarii și arhitecții, am descoperit aspecte importante pentru cercetare.

74 Łukasz Stanek, *Architecture in Global Socialism - Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War*, Princeton: Princeton University Press, 2020.

75 Ioan Eugen Man, *Târgu-Mureș, Istorie urbană: anii 1945–1990*, vol. IV, Târgu Mureș: Nico, 2011.

Grafic 1.01 Diagramă număr autorizații de construire în Târgu Mureș între 1960 și 1988

Având în vedere complexitatea subiectului, m-am gândit, inițial, că separarea temporală a capitolelor ar fi cea mai adaptată. Apoi am considerat, din pricina asimetriei pe care o are proiectul tip față de proiectele unicat, că o cercetare care să aibă două fire conducătoare care să străbată, pe rând, întregul interval de timp, ar fi soluția cea mai bună. Dar, la fel de bine, aș fi putut împărți discursul în arhitectură urbană și arhitectură rurală. Aceste încercări inițiale m-au condus către o abordare matricială, cu o axă ce descrie mediul în care se contextualizează tema (urban, rural etc.) și cu cea de a doua axă care analizează fenomenele distincte de manifestare a arhitecturii locuinței individuale (proiect tip, proiect unicat etc.) și elementele care o influențează. Timpul ar fi o a treia axă, diagonală, ce intersectează celulele matricei astfel formate.

Pentru claritatea parcurgerii textului, am împărțit cartea de față în cinci părți, prima fiind introducerea și ultima reprezentând concluziile. Cele trei părți rămase, constituind corpul fundamental al studiului, au fost împărțite după localizarea locuințelor individuale în anumite medii. Fiecare parte a cărții a fost împărțită în câte două capitole ce tratează problematica prin prisma proiectului tip sau a proiectului unicat. Prima parte din cele trei ce compun corpul principal de text tratează locuința individuală din mediul urban. A doua parte din corpul principal tratează locuința individuală din cadrul rural. Cercetarea a scos în evidență un al treilea cadru, ce se situează atât în urban, cât și în rural și, în același timp, este în afara ambelor, având caracteristici distincte de acestea. Mă refer, în primul rând, la arhitectura locuințelor pentru nomenclatură, adesea amplasate în cartiere sau pe străzi cu acces exclusiv. Separarea unor zone exclusive față de restul orașului nu este o caracteristică specifică doar României și nici numai blocului est-european – cartierele de tip comunități închise încep să apară în Europa în timpul perioadei industriale. „Guvernarea urbană privată a apărut în orașele europene industriale din secolul al XIX-lea, cum ar fi Londra și Paris, în care noua burghezie industrială a căutat în cartierele suburbane închise și administrate privat o retragere liniștită din centrul aglomerat al orașului."[76]

Ieșirea din centrul aglomerat al orașului trimite și la arhitectura locuințelor de vacanță din stațiunile turistice. Atât stațiunile turistice, cât și zonele de vile exclusive ale nomenclaturii (la toate nivelele – național, județean, local) au caracteristici diferite față de urban sau de rural. Stilul de viață dus într-o vacanță în noile stațiuni turistice de pe litoralul Mării Negre, de exemplu, corespunde, în mare măsură, cu principiile urbanismului funcționalist stabilite de Charta de la Atena.

76 Renauld Le Goix și Delphine Callen, „Production and Social Sustainability of Private Enclaves in suburban landscapes: French and US Long-Term Emergence of Gated Communities and Private Streets", în *Gated Communities. Social Sustainability in Contemporary and Historical Gated Developments*, editori Samer Bagaeen și Ola Uduku, Londra: Earthscan, 2010, p. 95. „Private urban governance emerged in 19th-century industrial European cities such as London and Paris, in which the new industrial bourgeoisie sought in privately operated and enclosed suburban neighbourhoods a quiet retreat from the busy city centre", traducerea autorului.

Aceste noi localități sunt inserate într-un teritoriu rural și au caracteristici de viață urbană susținută economic prin activități terțiare – din sfera serviciilor. Locuirea, de asemenea, nu mai e permanentă în aceste stațiuni, ci temporară. Cartierele nomenclaturii au aspecte similare, în principal prin caracterul temporar, teoretic cel puțin, al locuirii. Aceasta e temporară în măsura în care e locuință de serviciu aparținând Partidului[77]. Aceste cartiere de locuințe „speciale" erau aprovizionate și deservite de unități aparținând Gospodăriei de Partid. Legătura cea mai directă dintre casele de vacanță și vilele nomenclaturii erau vilele de vacanță pentru nomenclatură, izolate similar celor din orașe de restul fluxului de turiști.

Pentru definirea acestei a treia părți a corpului principal de text am propus un cuvânt nou, compus: *Altcadru*[78]. Dacă se consideră întreg teritoriul național ca fiind împărțit în urban și rural, cu declinările și hibridizările de tipul rurban, sau urbal, *Altcadru* reprezintă un infrateritoriu, o mutație a conceptelor, chiar și hibridizate și întrețesute de *urban* și de *rural*.

Fiecare capitol aferent corpului principal urmează un fenomen pe parcursul întregii perioade pe care acesta o străbate însă în mod diferențiat, în funcție de cantitatea, calitatea sau importanța pe care un anumit moment îl are în cadrul respectivului discurs. Capitolele încep cu o descriere a respectivului fenomen pornind din perioada interbelică sau chiar anterior acesteia, astfel încât să poată fi evidențiate pornind de la acea bază. În fiecare capitol am împărțit în subcapitole cele mai importante ipostaze ale fenomenului studiat în ordine cronologică, urmărind schimbările produse pe tot parcursul perioadei studiate. Pentru a fi un instrument de lucru viabil, am împărțit rezultatele cercetării în text scris și planșe cu planuri și imagini dedicate fiecărui capitol. Deoarece rezultatele cercetării nu necesită un discurs liniar, elaborarea pe capitole separate cu concluzii proprii permite lectura și analiza încrucișată, dând lucrării un caracter hipertextual. Titlul fiecărui capitol reprezintă o sinteză a mutațiilor principale pe care le-am observat în legătură cu arhitectura, cu modul de a propune arhitectura sau cu felul în care aceasta este receptată, în funcție de importanța pe care acești factori au avut-o de la caz la caz.

Concluziile reprezintă a cincea parte din carte. Aceasta este, practic, un capitol în care observațiile cu privire la mutațiile locuinței individuale sunt prezentate împreună de-a lungul axului temporal. Astfel, cititorul va descoperi cinci perioade distincte relevante pentru toate ipostazele studiate ale locuinței individuale din urban, rural sau *altcadru*, atât în ceea ce privește proiectul tip, cât și în ceea ce am putea numi proiect unicat. În acest capitol de încheiere, diversele ipostaze studiate ale locuinței individuale își dezvăluie relațiile ce se stabilesc între ele, dar și predominanța, cel puțin din punct de vedere cantitativ, a unei sau a altei ipostaze de-a lungul perioadei 1947–1989.

77 Partidul Muncitoresc Român, redenumit Partidul Comunist Român în 24 iulie 1965.
78 Altcadru = Alt + cadru.

Urban

1 Introducere

2 De la expresivitate la camuflaj

2.1 Privire generală
2.2 Condiționări legislative vs. Condiționări locale
2.3 Apariția unei noi clase
2.4 Către un funcționalism
2.5 De la stil la specific
2.6 Locuințe unicat: cercetare de teren
2.7 Proiecte ideale
2.8 Concluzii

3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii
9 Referințe și resurse

Analiza construirii de locuințe individuale în mediul urban, în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, este complementară cu lectura curentă pe care o facem asupra arhitecturii românești din acea perioadă, când majoritatea eforturilor au fost îndreptate către locuința colectivă. Desigur, locuința colectivă reprezintă în orice oraș, indiferent de ideologie, modelul cel mai utilizat, întrucât poate oferi o densitate și o economie semnificative raportat la numărul de locuitori ce pot ocupa o suprafață de teritoriu. Însă, cercetarea de față demonstrează existența condițiilor pentru investiții „private", din fondurile populației, de-a lungul întregii perioade studiate.

Conform diagramei temporale a multiplelor forme de manifestare a programului locuinței individuale, locuințele individuale în mediul urban au continuat să fie construite neîntrerupt din 1947 până în 1989, în proporții diferite în funcție de perioadă și de localizarea acestora. În plus, acest fenomen a depins substanțial de înțelegerea fenomenelor conexe locuinței urbane specifice regimului, cum ar fi manifestările *arhitecturii oculte*[79], a fenomenului caselor de vacanță din cei cinci ani și jumătate ani de legislație permisivă, a arhitecturii de export care era o derivată a arhitecturii regimului și proiectele tip și prototip[80] pentru locuințe urbane. În acest capitol, voi analiza zonele conexe care nu intră în liniaritatea textului de față, precum utilizarea modelelor interbelice pentru construirea locuințelor în orașe în anii '50, descoperirea a câtorva realizări excepționale, precum și alte aspecte ce țin de realizarea proiectelor povestite chiar de autori.

Menționez că studiul locuinței individuale construite din fonduri proprii în mediul urban va urmări numai clădirile semnificative din punctul de vedere al relației arhitect – beneficiar, al modului prin care aceste cădiri se raportează la dezbaterea sau la modelele arhitecturale din perioada respectivă. Cazul locuințelor autoconstruite tip vagon sau de altă natură care sunt prezente și se construiesc reprezintă un subiect separat. Originile acestora într-o concepție arhitecturală clasică, de secol XIX, cu forme alungite datorate loturilor care sunt împărțite după principii ce țin de structurarea funciară a terenurilor agricole, scot ușor acest subiect din sfera fenomenelor care influențează arhitectura urbană de autor din perioada postbelică.

Mutațiile pe care le voi evidenția în acest capitol pot fi evaluate mai clar prin prezentarea situației arhitecturii în perioada precedentă. În volumul *Teme ale arhitecturii din România în secolul XX*,[81] autorii împart observațiile în trei etape: perioada antebelică, perioada postbelică și perioada post-1989. În studiu, mă refer la mutațiile din arhitectura postbelică față de cea interbelică. Deși nu este manifestată direct

79 Conform descrierii făcute de Ana Maria Zahariade pentru arhitectura proiectată și realizată pentru membrii conducerii politice, în Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 111.

80 Este vorba, de exemplu, de proiectele de locuințe solare de la sfârșitul perioadei comuniste, realizate în institutele de proiectare și de cercetare.

81 Ana Maria Zahariade, Augustin Ioan, Mariana Celac, Hans-Cristian Maner, *op. cit.*, p. 281.

în lucrare, mutațiile observate în perioada comunistă și, mai cu seamă, spre sfârșitul acesteia, datorită mecanismelor lente de creare și asimilare de modele, și-au făcut simțită prezența și după 1989. Pentru a putea studia corect modul în care acțiunile ce vin din exterior au un impact asupra arhitecturii locuinței individuale, am căutat acele acțiuni care se transformă în condiționări ale arhitecturii.

2. 2 Condiționări legislative vs. Condiționări locale

Arhitectura locuinței individuale urbane la care mă refer în acest capitol a fost, dintre toate ipostazele studiate despre locuința individuală, cea mai sensibilă la schimbările legislative. Schimbările legislative au afectat cel mai mult structura populației urbane imediat după război, prin naționalizări, emigrări și locuirea prin schimbarea modului de funcționare a caselor dezvoltate prin subîmpărțirea spațiului la mai mulți chiriași. Pentru a ilustra mai concret relevanța cantitativă a subiectului, am redat în graficele 2.01 și 2.02 numărul de locuințe individuale construite în perioada 1951–1989. În baza datelor preluate din anuarele statistice ale RPR/RSR dintre anii 1951 și 1989, am reprezentat în graficul 2.01 numărul total de locuințe construite în mediul urban și numărul de locuințe individuale (case, după cum este definită rubrica în tabelele anuarelor). Numărul total de locuințe construite anual a avut o tendință de creștere continuă până în 1980, după care a avut loc o scădere accelerată, cauzată și de faptul că se asigurase deja un număr suficient de locuințe pentru populație.

Locuințele individuale au avut un parcurs diferit, fiind caracterizate printr-o creștere mai accelerată în primii ani după război. După o ușoară scădere în ani '60, trendul a fost din nou de creștere, anii 1970–1971 fiind cei în care s-au construit cele mai multe locuințe individuale, în mediul urban, din perioada studiată. După 1971, numărul acestora a scăzut relativ liniar, conform acestei scheme, până în 1980, când s-a redus dramatic, după care numărul de locuințe construite anual în orașe a rămas relativ constant, deși tot cu un trend descendent, până în 1989.

Privind numărul de locuințe individuale raportat la numărul total de locuințe, până în 1958 numărul acestora a crescut în paralel. În 1958, lucrurile s-au separat și, în timp ce numărul locuințelor colective a început să aibă o creștere accentuată, numărul locuințelor individuale a început să scadă. Momentul este semnificativ din două motive. Primul, ce ține mai mult de creșterea numărului de locuințe colective, este în strânsă legătură cu renunțarea la realismul socialist de factură stalinistă; demara construcția de cartiere de locuințe colective funcționaliste. Scăderea bruscă a numărului de locuințe individuale a survenit, în schimb, din cauza Decretului nr. 144 din 29 martie 1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare a construcțiilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și împărțelile terenurilor cu sau fără construcții. Această scădere atestă faptul că numărul mare de locuințe era dat, în principal, de clădirile construite

din fonduri particulare, în măsura în care numărul de locuințe colective construite de stat pe modelul cvartalului stalinist se dovedea insuficient. În 1958, locuințele individuale construite în mediul urban reprezentau chiar mai mult de jumătate din numărul total de locuințe construite anual – 51,7%. După o scădere bruscă, procentul s-a stabilizat în jurul a 14–15% din numărul total[82], iar, din 1972, a scăzut din nou până la un minim de 1,1% din numărul total de locuințe construite anual, în 1980.

Dacă luăm în calcul numai locuința individuală, graficul care pune acest fenomen în relație cu numărul total de locuințe nu oferă suficient contrast pentru a vedea toate inflexiunile cauzate de legislație, curba fiind foarte aplatizată. Am construit graficul 2.02, care prezintă doar numărul de locuințe individuale construite anual, pentru a putea avea un tablou mai clar al momentelor-cheie care au marcat evoluția construirii de locuințe individuale. Datele încep din 1951, iar curba descendentă între 1951 și 1952 sugerează cifre mai mari atât în ceea ce privește numărul total de locuințe, cât și numărul de locuințe individuale construite anual între 1947 și 1951. Acest număr trecea sub pragul de 4.000 construite în întreaga țară în 1952, fapt ce poate fi corelat cu Decretul nr. 92 din 1950 pentru naționalizarea unor imobile, ce zdruncina sistemul economic și social anterior, creând incertitudine.

„Promovarea unei legislații privitoare la construcția de locuințe individuale, cu ajutor din partea statului" a fost reluată abia după 1951 (Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 758), când Consiliul de Miniștri hotăra creditarea „muncitorilor, tehnicienilor, inginerilor și funcționarilor" pentru construirea de locuințe individuale"[83]. Creșterea, care pornea din 1952 și care, cu o ușoară stagnare în 1954, a durat până în 1958, se datorează și Hotărârii nr. 4015 din 1953 privind construcția de locuințe pe baza cooperării între locatari și construcția de locuințe individuale prin credite acordate de stat. Stagnarea din 1954 a fost cauzată de modificările survenite în modul de obținere a terenurilor pentru construcție, dar și de unele posibile neclarități și interpretări ale Hotărârii nr. 4015, care restrângea posibilitatea construirii locuințelor de preferință în cartierele dotate cu rețele edilitare, și în conformitate cu proiectele tip din catalogul Ministerului Construcțiilor și al Industriei Materialelor de Construcții (MCMS)[84]. Organismele statului decideau, prin Decretul nr. 493 din 10 decembrie 1954, autorizarea comitetelor executive ale sfaturilor populare să atribuie terenuri, proprietatea statului, unor categorii de cetățeni ce voiau a-și construi locuințe fără credite acordate de stat.

Creșterea numărului de locuințe construite anual, în orașe, s-a oprit brusc în 1958, ca urmare a Decretului nr. 144 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare

82 Procentul de locuințe construite de populație din fonduri proprii a fost 14,6% în 1963, 11,8% în 1964, 13,8% în 1966, 14,7% în 1970, 15,5% în 1971.
83 Irina Tulbure, *op. cit.*, p. 270.
84 *Ibidem*, p. 272.

a construcțiilor[85]. Din acest moment a urmat o perioadă de scădere constantă a numărului de noi locuințe individuale până la jumătatea anilor 1960. *Hotărârea nr. 26 din 12 ianuarie 1966 privind sprijinirea de către stat a cetățenilor de la orașe în construirea de locuințe proprietate personală* a deschis seria de acte normative care au făcut ca numărul de locuințe individuale să crească din nou pentru a ajunge, în 1970, la un maxim anual pentru întreaga perioadă studiată: 16.367 de unități la nivel național.

Momentul care a făcut să explodeze construirea de locuințe în mediul urban este anul 1968, când a fost adoptată *Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism*. Această lege reunea hotărârile și decretele adoptate anterior; mai mult, chiar titlul legii folosea sintagma „dezvoltarea" construirii de locuințe. Expunerea de motive arată că legea a fost adoptată:

> „Pentru aducerea la îndeplinire a sarcinilor trasate de Hotărârea Plenarei Comitetului Central al Partidului Comunist Roman din octombrie 1967 cu privire la dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație, s-a adoptat alăturata lege, care cuprinde norme menite a realiza principiile aprobate de plenară. Legea stabilește că fondul de locuințe se dezvoltă prin construirea de locuințe din fondurile de investiții centralizate ale statului, din fondurile organizațiilor economice și întreprinderilor de stat, ale organizațiilor cooperatiste și ale celorlalte organizații obștești, precum și cu mijloace proprii ale populației."[86]

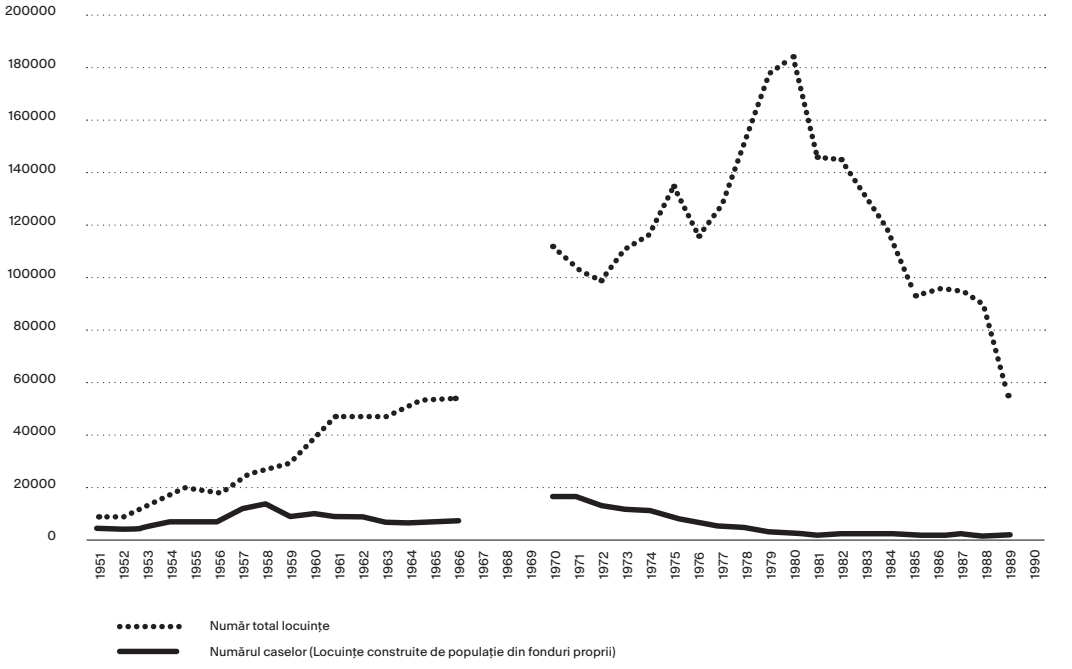
Măsurile luate de lege se referă și la „stimularea și extinderea construcției de locuințe proprietate personală"[87]. Au fost îmbunătățite condițiile de creditare, avansul minim fiind de 20–30%, față de 40% prevăzut de Hotărârea nr. 26 din 12 ianuarie 1966. De asemenea, prevederile legii au fost extinse și la unele categorii de angajați din mediul rural (în special cadre didactice, medici, specialiști din stațiuni de mașini și tractoare, întreprinderi agricole de stat și cooperative agricole de producție, […] angajații care au locul de muncă în orașele mari și domiciliază în comunele din jurul acestora[88]). Plafonul de creditare a fost stabilit la 20.000 de lei în cazul construcțiilor din mediul urban și 15.000 de lei în cazul construcțiilor ce urmau să fie amplasate în mediul rural.

85 Decretul nr. 144 din 29 martie 1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare a construcțiilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și împărțelile terenurilor cu sau fără construcții; emis de Marea Adunare Națională; publicat în Buletinul Oficial nr. 15 din 29 martie 1958.

86 Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 57–58 din 9 mai 1968.

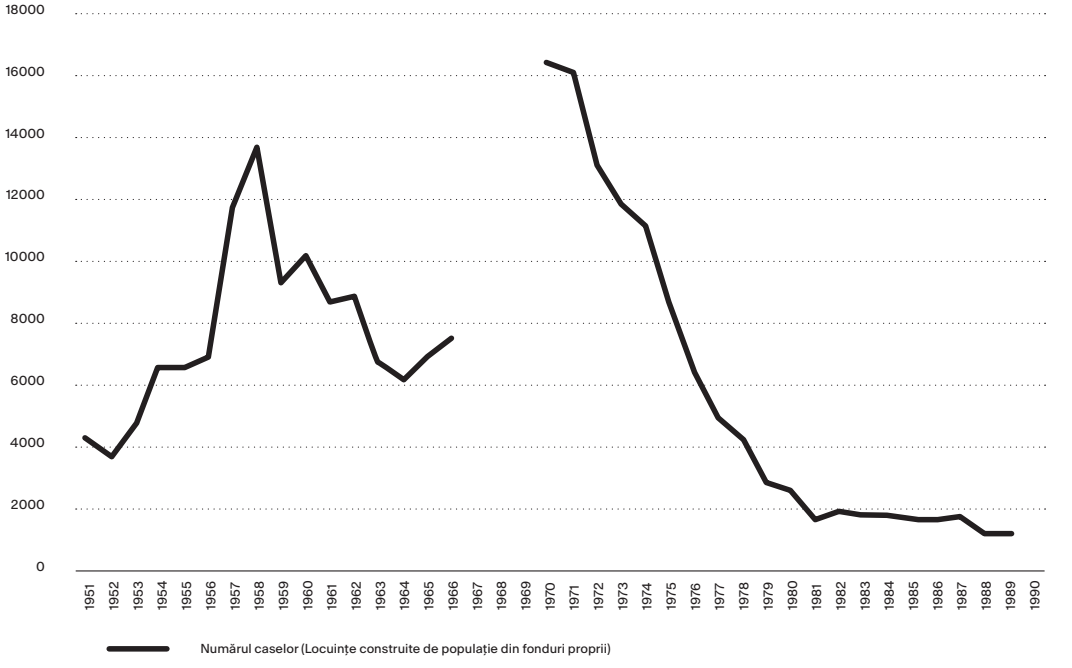
87 *Ibidem*.

88 *Ibidem*, Expunere de motive.

Grafic 2.01

Numărul de locuințe individuale (case) și numărul total de locuințe construite în mediul urban, pe ani. Sursa datelor: Anuarele statistice ale RPR / RSR 1951–1989

Grafic 2.02

Numărul de locuințe individuale (case) construite în mediul urban, pe ani. Sursa datelor: Anuarele statistice ale RPR / RSR 1951–1989

Din acest plafon maxim erau exceptate anumite dotări care depășeau nivelul standard:

> „În cazurile când beneficiarul de credit solicită executarea unor locuințe cu confort mai ridicat și în condiții diferite de dotare sau finisaj față de tipul de locuințe ce se execută din fondurile de investiții centralizate ale statului, costul suplimentar necesitat de aceste lucrări, inclusiv garajele sau anexele gospodărești din afara clădirii de locuit, se evidențiază separat în deviz și se plătesc integral de beneficiar la data încheierii contractului."[89]

Totuși, articolul 39 prevedea că „locuințele proprietate personală sunt exceptate de la regimul de normare și repartizare a spațiului locativ, dacă sunt locuite de proprietar și familia sa"[90]. Exceptarea de la normare poate fi privită în sensul că puteau fi executate locuințe cu suprafețe mai mici, dar, mai ales, mai mari, raportat la prevederile normelor cu privire la spațiul locativ. O prevedere importantă în ceea ce privește prioritatea acordării de credite pentru locuințe proprietate personală, în condițiile în care dezvoltarea cartierelor de locuințe se producea într-un ritm din ce în ce mai accelerat, se referă la situația familiilor cu locuințe aflate în zone ce urmau a fi sistematizate, locuințele acestora aflându-se în calea demolărilor:

> „Locatarii evacuați pentru demolări, care solicită construirea unei locuințe proprietate personală pe bază de credit, au prioritate față de oricare alt solicitant. Până la primirea în folosință a locuinței proprietate personală, locatarilor evacuați li se asigură, în mod provizoriu, locuința din fondul locativ de stat."[91]

Legea mai prevedea, conform expunerii de motive, și alte reglementări menite să stimuleze și să sprijine construirea de locuințe proprietate personală de către cetățeni. Acestea

> „se referă la atribuirea de terenuri proprietate de stat în folosință veșnică contra unei taxe anuale, asigurarea cu materiale de construcții, întocmirea proiectelor și execuția lucrărilor, exceptarea de la regimul de normare și repartizare a spațiului locativ, scutirea de impozit pe clădiri pe timp de 10 ani etc. Pentru a se crea condițiile necesare realizării acestor construcții, se prevede ca în proiectele de sistematizare ale municipiilor, orașelor și comunelor să se precizeze zonele în care cetățenii pot construi vile și locuințe familiale"[92].

89 *Ibidem*, art. 19.
90 *Ibidem*, art. 39.
91 *Ibidem*, Expunere de motive.
92 Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 57–58 din 9 mai 1968, Expunere de motive.

Cuprinderea în măsurile de stimulare a cadrului urbanistic, în baza cărora cetățenii pot să își construiască *vile și locuințe familiale*, a prevederii legate de zonarea urbană este un punct-cheie atât în procesul de creștere a numărului de locuințe, cât, mai ales, ulterior, al scăderii numărului acestora. Propunerea avea inițial un caracter pozitiv, optimist deoarece apărea obligativitatea de a cuprinde în perimetrele municipiilor, orașelor și comunelor zone destinate vilelor proprietate personală. Numărul locuințelor era stabilit la una singură de familie, pentru „a se preveni situația când locuințele pot constitui mijloace de exploatare a oamenilor muncii”[93].

În principiu, legea avea prevederi foarte avantajoase în cazul construirii de vile și locuințe proprietate personală. Principala problemă rămânea, pe tot parcursul regimului, obținerea terenului. Obținerea terenului era guvernată de prevederile Decretului nr. 493 din 10 decembrie 1954 care stipula că atribuirea terenului revenea comitetelor executive ale sfaturilor populare. A existat și posibilitatea achiziționării terenului, dar, conform articolului 11 al Decretului nr. 144 din 1958, „înstrăinarea sau împărțeala, prin acte între vii, a terenurilor cu sau fără construcții, proprietate particulară, de pe teritoriul orașelor, […] se vor putea face numai cu autorizația prealabilă dată, în condițiunile prezentului Decret, de către comitetele executive ale sfaturilor populare”[94]. Astfel, într-un fel sau altul, dobândirea terenului ieșea din zona exclusiv economică, posibilitatea obținerii unui teren fiind condiționată și controlului politic.

În aceeași idee, adoptarea, în paralel cu Legea nr. 9 din 9 mai 1968, a Legii nr. 18 din 24 iunie 1968 *privind controlul proveniență unor bunuri ale persoanelor fizice, care nu au fost dobândite în mod licit* crea premisele unor controale pentru verificarea proveniență fondurilor. Cadrul operativ al legii a devenit funcțional în 19 aprilie 1972, când a fost dat Decretul nr. 130 al Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România *privind înființarea, organizarea și funcționarea Ministerului de Interne*. La numai zece zile de la acesta a fost dat un alt decret[95] privind trecerea în proprietatea statului a unor imobile proprietate personală construite cu încălcarea prevederilor legale. Scăderea numărului de locuințe construite începând cu 1972 se corelează cu aceste noi prevederi care devin, în contextul regimului comunist, măsuri de control politic. În anii ce au urmat, măsurile privitoare la construirea de locuințe proprietate personală s-au înăsprit până în punctul în care numărul lor scădea la 1.665 în 1981, după ce, cu doar 10 ani înainte, în 1971 numărul era de 16.078 de unități construite pe an. În zece ani deci numărul anual de locuințe proprietate personală a scăzut de zece ori. Totodată, statistic, suprafața construită medie a crescut.

Am construit, pe baza datelor furnizate de anuarele statistice ale RPR/RSR, graficul 2.03 în care am marcat evoluțiile suprafeței

93 *Ibidem.*
94 Decretul nr. 144 din 29 martie 1958, art. 11.
95 Decretul nr. 175/1972 privind trecerea în proprietatea statului a unor imobile proprietate personală construite cu încălcarea dispozițiilor legale.

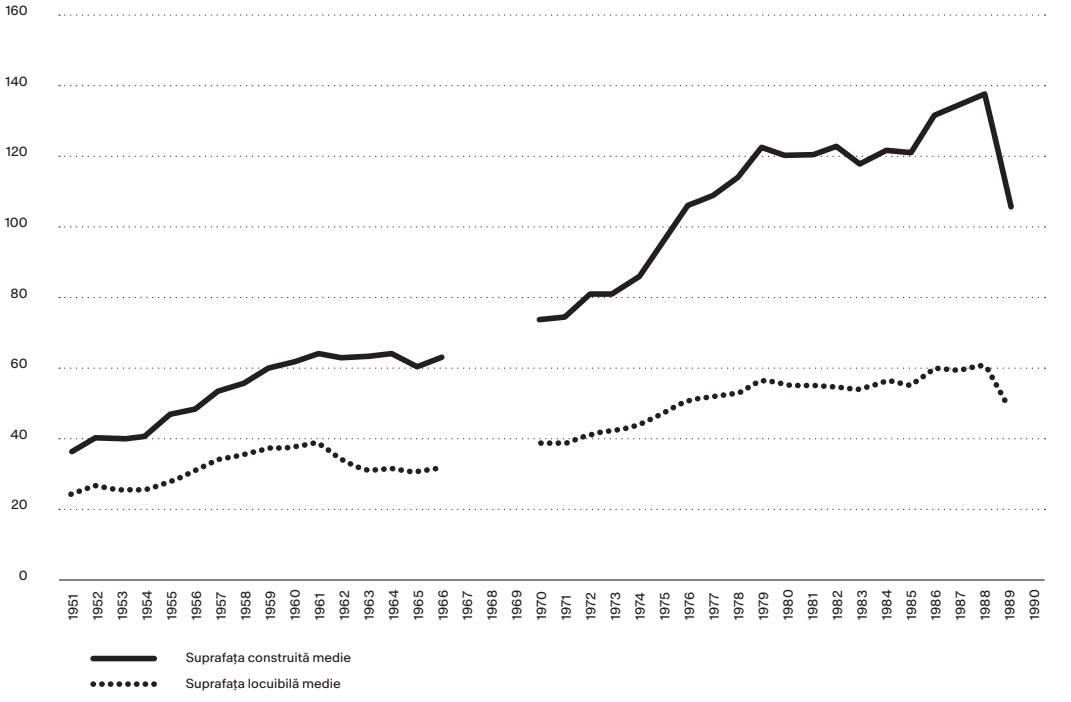
construite medii și a suprafeței locuibile medii în cazul locuințelor individuale din mediul urban, construite prin fonduri proprii, pe ani. În timp ce, începând cu 1972, a scăzut drastic numărul de locuințe construite, în aceeași perioadă, suprafața medie construită are creșterea cea mai accentuată. Acest lucru s-a datorat creșterii constante a indicilor maximi admiși în construcția de locuințe de stat și particulare[96]. Corelând datele statistice cu suprafețele admise pentru locuințe particulare în Decretul nr. 68 din 30 mai 1975, se deduce că locuințele din această perioadă erau mari: în timp ce decretul permitea o suprafață locuibilă de până la 60 de metri pătrați pentru locuințele cu 5 camere/apartament, această cifră corespunde cu media statistică. Suprafața construită medie a crescut și mai mult în raport cu cea locuibilă, lucru care se traduce printr-un confort sporit – spații de serviciu, garaje etc.

Combinația dintre scăderea numărului de locuințe individuale și creșterea mediei suprafeței construite în anii 1980 indică faptul că construirea acestui tip de locuințe s-a realizat în funcție de condițiile locale ale fondului construit și ale reliefului, care limitau acțiunile de sistematizare masive. Legea nr. 58 din 1974, supranumită și „legea îndesirii", prevedea un minim de 4.000 mp locuibili la hectar[97]. Dacă, într-un sens, această lege a făcut aproape imposibilă realizarea de locuințe individuale în orașe, datorită acestor indici, în anumite cazuri, legea a condus chiar către tipologii de locuire individuală cu regim de înălțime de minim două etaje (P+1). Astfel, în cazul cartierelor deja constituite, din orașe amplasate pe terenuri în pantă ce aveau deja utilități și unde realizarea de imobile colective ar fi fost foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă, realizarea de noi locuințe individuale putea fi ușor fundamentată chiar prin efectul de „îndesire" a acelor zone deja constituite și eficientizarea infrastructurii existente. Similar era și cazul zonelor istorice protejate din zonele centrale ale unor orașe aflate în afara planurilor de demolări pentru sistematizare. Iar realizarea unor locuințe cu suprafețe locuibile mai mari venea în „litera" Legii nr. 58 privind indicii minimi de „suprafață locuibilă la hectar".

Din graficul privind evoluția suprafețelor construite/locuibile și din considerațiile cu privire la spațiile unde se puteau realiza locuințe individuale – zone centrale, zone de relief accidentat – rezultă și că acele locuințe construite după înăsprirea condițiilor erau realizate pentru persoane având atât o capacitate economică ridicată, cât și un anumit prestigiu local și/sau conexiuni la nivel politic. Acestea erau necesare atât pentru dobândirea terenului necesar construirii, care, după cum am observat, trecea prin filtrul autorităților, dar și pentru a nu intra într-o nedorită atenție care să conducă la investigații ce depășeau sfera „locală". În funcție și de relațiile cu puterea centrală, conducerile consiliilor populare sau ale celor județene puteau avea

96 HCM nr. 127/1968, HCM nr. 1650/1968, HCM nr. 1669/1969, HCM nr. 1621/1972, Decretul nr. 68/1975.

97 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974, art. 8, alin. (4).

Grafic 2.03

Suprafața construită medie și suprafața locuibilă medie la locuințele individuale din mediul urban construite din fonduri proprii, pe ani (Datele din tabel sunt rezultate în urma împărțirii suprafeței construite / locuibile totale la numărul de case). Sursa datelor: Anuarele statistice ale RPR / RSR 1951–1989

opinii diverse asupra subiectului „vilelor". Astfel, condițiile locale puteau juca un rol important în felul în care era privită construirea locuințelor individuale.

În toate interviurile pe care le-am purtat cu arhitecți și alți martori ai perioadei 1970–1974 apărea acest eveniment, relativ neclar, un scandal, în legătură cu constituirea stațiunii balneoclimaterice Durău, construirea unui ansamblu de vile în imediata vecinătate a mănăstirii Durău. În urma acestui incident, Nicolae Ceaușescu ar fi interzis construirea de „vile". Am perceput acest moment ca pe un fel de legendă urbană cu difuzare națională sau de manifestare a registrului nevăzut al puterii în spațiul public, în arhitectură. Ce se întâmplase de fapt? „Un caz care a avut ecou în România, dar și în Occident, a fost deconspirarea abuzurilor conducerii PCR din județul Neamț, în frunte cu prim-secretarul Ștefan Boboș."[98] Acesta a fost destituit din funcțiile politice importante în 1978, ca „urmare a încălcării legilor, pentru indisciplină și pentru bunuri și servicii neachitate, inclusiv ilegalități comise pentru construirea unui imobil proprietate personală"[99], conform notei privind Plenara CC al PCR din 1 noiembrie 1978. Pe numele acestuia au existat încă din 1972 acuzații care nu s-au verificat; acestea sunt, probabil, elementul de legendă urbană[100]. Destituirea din 1978 apare în

98 Andrei Florin Sora, „Viața politică locală în comunism și actorii ei: Prim-secretarii Comitetelor județene ale PCR, 1968–1989", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3–4, 2013, p. 124.
99 *Ibidem*.
100 Arhivele Naționale — Biroul arhive contemporane, Fond CC al PCR — Colegiul Central de Partid (1945–1989), nr. inventar 2006 (vol. I-II), nr. fostei unități arhivistice 3321. „[...] În 1978,

documente ale Colegiului Central de Partid, când Ștefan Boboș a fost găsit „vinovat de construirea unor vile, prin care s-au adus prejudicii avutului obștesc”[101]. Documentele de arhivă studiate au relevat faptul că a fost vorba de 118 vile, un număr care evidențiază nu doar abaterile personale ale prim-secretarului, ci, mai curând, o atitudine comună pe plan local în ceea ce privește construirea locuințelor individuale. Deci, fenomenul realizării de locuințe individuale în orașe nu trebuie citit într-o cheie universal aplicabilă în toate zonele țării. Trebuie privit în funcție de relațiile pe care autoritățile locale, primarii, prim-secretarii, le aveau cu administrația centrală sau, după 1974, chiar cu familia prezidențială.

Un caz aparte de condiții locale particulare a fost acela al zonelor afectate de calamități naturale. În urma inundațiilor din 1970 și 1972, multe localități au avut de suferit, printre cele mai afectate fiind cele din nordul țării. Decretul nr. 447/1972[102], care cuprindea un singur articol referitor la atribuirea de terenuri, rămas în vigoare până în 1989, a reprezentat baza pentru proiectarea de locuințe individuale. Proiectele de locuințe individuale publicate de revista *Arhitectura* în numărul 3 din 1980, ce proveneau din județele afectate, au fost rezultatul acestei legi care produsese astfel efectele pe plan local. Publicarea la nivel național era, astfel, justificată prin condițiile care ar fi putut duce la construirea lor.

2. 3 Apariția unei noi clase

Construirea locuințelor se face în baza unor comenzi, formulate, la rândul lor, de niște beneficiari. Cine erau beneficiarii locuințelor individuale, având în vedere că, în cazul majorității investițiilor din perioada studiată, statul era principalul comanditar? Epurările elitelor României care s-au petrecut la începutul perioadei comuniste în mediul urban începeau deja în 1945. Acest fapt a diminuat masiv cererea pentru locuințe individuale „de autor” pentru anii ce au urmat. Dar, de aici, din această primă perioadă, rezultă mutațiile petrecute în anii ’60–’70. În 1965, o persoană tânără de la sfârșitul Celui de-Al doilea Război Mondial ajungea să aibă în jur de 40 de ani. În condițiile în care aceste persoane trecuseră cu bine de epurările inițiale și se integraseră sau chiar lucraseră activ în ideea construirii socialiste, ajungeau să depășească nevoile primare, fiziologice, de siguranță, de apartenență și stimă, respect de sine și tindeau spre împlinirea potențialului personal.

în timp ce era membru al CC și prim-secretar al Comitetului județean Neamț al PCR, a fost exclus din Partid pentru că s-a făcut vinovat de construirea unor vile, prin care s-au adus prejudicii avutului obștesc [...]”

101 Arhivele Naționale — Biroul arhive contemporane, Fond CC al PCR — Colegiul Central de Partid (1945–1989), nr. inventar 2006 (vol. I-II), nr. fostei unități arhivistice 2/1974. „[...] Cercetat în legătură cu construcția vilelor. CCP stabilit că majoritatea acuzelor nu s-au verificat. [...]”

102 Decretul nr. 447/1972 pentru extinderea prevederilor Decretului nr. 287/1970 privind unele măsuri pentru sprijinirea cetățenilor ale căror locuințe au fost distruse sau grav avariate din cauza calamităților naturale și la situațiile intervenite ca urmare a calamităților naturale ce s-au produs în anul 1972.

Creșterea cerințelor unei generații remunerate tot mai bine și crescute în interiorul paradigmei propuse de regimul comunist a produs, probabil, chiar relaxarea despre care se vorbește, începută cu grațierea condamnaților politic din 1964 odată ce sistemul se stabilizase și noua orientare politică era de îndepărtare față de planul Uniunii Sovietice de separare funcțională a țărilor CAER.

Ceea ce la jumătatea anilor 1960 începea ca „arhitectură ocultă", conform definiției date de Ana Maria Zahariade, mai precis vilele pentru nomenclatură, ieșea la lumină în anii '60–'70 ca o arhitectură „particulară" datorită aceste noi generații care cerea mai multe drepturi și/sau beneficii. Situația era similară în toată Europa, la Praga observându-se expresia cea mai curată a luptei pentru mai multe drepturi și libertăți ale populației naționale, prin reformele din anul 1968. Astfel apărea, și în România, o nouă clasă care dorea să își îmbunătățească modul de viață, confortul, de exemplu, prin construirea unei locuințe personale. Din această nouă clasă au făcut parte persoane cu o situație economică bună, chiar dacă acestea nu făceau parte din nucleul politic. Foarte multe dintre locuințele comandate arhitecților aparțineau unor medici, aceștia având o poziție privilegiată atât din punctul de vedere al veniturilor, cât și din punctul de vedere al faptului că erau necesari chiar și factorilor de decizie politică, fiind relativ imuni la eventualele controale. Dar printre acești beneficiari se puteau număra și artiști, ingineri, economiști, chiar arhitecți. Toate aceste categorii erau personaje-cheie în paradigma construcției socialiste, fie prin aportul intelectual, artistic sau prin funcții în cadrul unor întreprinderi de stat. Aceste categorii au formulat o comandă socială relativ omogenă pe tot teritoriul țării.

Majoritatea locuințelor individuale în mediul urban au fost realizate în această decadă care începea mai mult sau mai puțin odată cu Hotărârea nr. 26 din 1966 și se încheia la sfârșitul anilor '70, mărturie stând interviurile luate sau lecturate în cărți apărute recent. Într-una din acestea, Gabriel Liiceanu descria această situație din postura sa de tânăr absolvent de facultate care își punea problema unde avea să locuiască după necesara plecare din casa părintească. Hotărârea nr. 26 oferea o rezolvare, deschizând posibilitatea „locuințelor în asociere"[103]. Pentru unii, asocierea pentru construirea unui imobil mai mare, din care unul dintre apartamente reprezenta locuința proprietate personală, era singura posibilitate de a-și realiza acest vis. Profesorul arhitect Sandu Alexandru, care și-a construit în vremea respectivă un apartament într-un imobil colectiv, prin asociere, a relatat volatilitatea cadrului legislativ și absurditatea deciziilor luate pe plan local. Astfel, după ce fusese începută execuția imobilului, s-a dat un decret privind

103 ***, *Casele vieților noastre*, București: Humanitas, 2014, Gabriel Liiceanu, *Bucla vieții mele*, p. 136–137: „Studenția se încheia peste un an iar leafa mizeră pe care ar fi urmat s-o primesc n-ar fi putut face față la chirie și la cheltuielile curente. Numai că, pe neașteptate, ușa istoriei s-a deschis, cu un scârțâit prelung, preț de câțiva ani: șeful statului, într-un puseu de generozitate (nu a durat mult) manifestat față de mini-burghezia reapărută între timp din plămada celor douăzeci de ani de socialism (medici, ingineri, arhitecți, gestionari de alimentare etc.), a dat drumul la «locuințele în asociere»."

reducerea cantității de fier-beton din construcții, fapt ce a avut inclusiv efecte retroactive; în cazul respectivului imobil au fost tăiate balcoanele pentru ca să se poată încadra în cantitățile admise[104].

Hotărârea nr. 26 conținea în articolele sale toate acele aspirații către particular, complementare valorilor colective generale promovate. Astfel, se prevedea în articolul 3 că locuințele care fac obiectul hotărârii urmau să fie „clădiri adaptate la condiții speciale de amplasament, pe bază de proiecte unicate" sau clădiri cu apartamente „pe baza proiectelor curente, folosite pentru locuințele ce se finanțează din fondurile statului și care vor putea avea, la cerere, un grad mai ridicat de finisare și echipare"[105]. Referința directă la proiecte unicat a condus la o perioadă de creativitate sporită în arhitectura anilor '70. Deși în Legea nr. 9 din 1968 dispărea referirea la locuințele unicat, nici nu erau făcute trimiteri către proiecte tip. Doar se specifica separarea în buget a costurilor suplimentare față de locuințele ce se executau din fondurile de investiții centralizate ale statului și achitarea acestora directă și în avans de către beneficiar.

Efectele acestor hotărâri și legi au condus și la tipologii foarte interesante prin combinația dintre colectiv și unifamilial. Au apărut cazuri în care cetățenii care se asociau făceau parte din aceeași familie, rezultând o serie de „blocuri unifamiliale". Rezultă un fel de „Palazzo[106] urban renascentist" camuflat într-un „bloc socialist". Exemplele sunt multiple, printre care se numără imobilul dr. Coja din Constanța (Fig. 2.01) proiectat de arh. Constantin Ghioca. Clădirea din centrul Constanței, cu parter și două etaje, are o aparență reținută. Balcoanele și alte detalii concepute minimalist, proporțiile bine studiate fac parte dintr-o serie de exemple funcționaliste de factură modernistă, în contextul în care se prefigura acel funcționalism liric ce transforma elementele componente ale construcțiilor în piese plastice, sculpturale, forțând chiar caracterul lor funcțional.

2. 4 Către un funcționalism

Pentru a avea o imagine mai clară despre premisele arhitecturii din acea vreme, voi analiza fenomenul și prin prisma condiționărilor tehnice și economice. Arhitectura, în general, în această perioadă a fost determinată de condiționări tehnice precum prefabricarea, industrializarea, experimentarea unor materiale de construcție noi etc. Pe de altă parte, aspectele economice din proiectare apăreau în prim plan și erau parte integrantă a formulării unui nou limbaj, mai ales în cazul locuințelor.

În cazul condiționărilor tehnice, întrebările pot fi împărțite în două componente: gradul de echipare edilitară și tehnicile de construcție. Gradul de echipare edilitară se poate deduce din graficul 2.03, dacă

104 Alexandru Sandu, interviu, mai 2013.
105 HCM nr. 26/1966, art. 3.
106 Palazzo este și denumirea curentă a unui bloc de locuințe în italiană.

privim raportul dintre suprafața construită și suprafața utilă. Creșterea mai lentă a suprafeței utile în raport cu suprafața construită denotă o mărire a suprafeței destinate băilor, bucătăriei, dar și pentru garaje și alte camere tehnice.

Studiul tehnicilor de construire poate fi dedus din analiza materialelor de construcție, reprezentate statistic în graficul 2.04[107]. Acesta demonstrează o pondere importantă a clădirilor construite din paiantă, chirpici și alte materiale care depășeau chiar, între 1945 și 1960, numărul celor construite cu pereți de cărămidă și planșee din lemn. Clădirile cu pereți din zidărie și planșee din lemn au rămas cel mai folosit sistem constructiv, în afară de perioada menționată mai sus, trasabilă la lipsurile de materiale de construcție coroborate cu nevoia și urgența construirii de locuințe de după război. Clădirile cu pereți de zidărie și planșee de lemn sunt, în mare parte, clădiri parter care fac parte din acea categorie de locuințe autoconstruite și se suprapun doar parțial cu subiectul capitolului. Clădirile cu pereți din cărămidă, piatră sau înlocuitori cu planșee din beton armat sunt cele care corespund cu obiectul de studiu din acest capitol. În concluzie, numărul clădirilor cu planșee de beton a crescut în raport cu celelalte sisteme, în timp ce numărul efectiv de construcții ce se realiza a scăzut. Pe lângă o generalizare a materialului de construcție, arhitectura s-a translatat către zone mai centrale, unde construcția presupunea un nivel de execuție mai bun.

Ținând cont de numărul de clădiri realizate cu planșee din beton în această perioadă, numărul de clădiri de locuințe individuale (case) cu pereți de zidărie și planșeu din beton armat era mai mare decât numărul de clădiri ridicate din aceleași materiale anterior anului 1947[108]. Iar, dacă luăm în considerare și clădirile construite cu pereți din zidărie și planșee din lemn (știind că multe clădiri de locuit interbelice care afișează chiar un stil modernist sunt construite în această tehnică), raportul dintre cele construite în perioada interbelică și cele construite în perioada comunistă se păstrează. În concluzie, există numeroase exemple bune sau foarte bune de arhitectură, chiar în limitările impuse de regim[109].

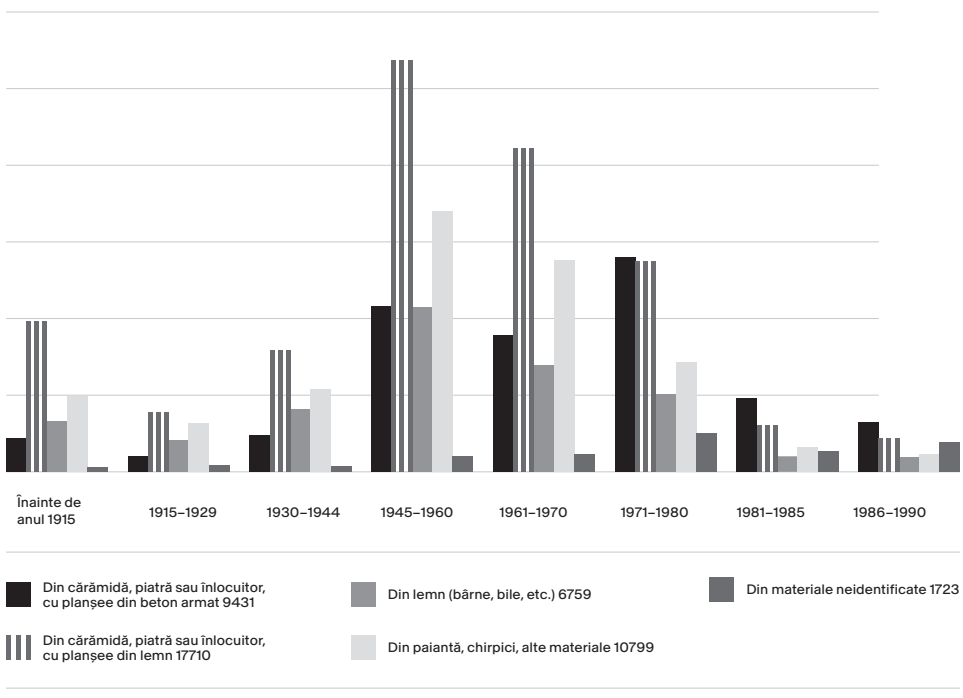
2. 5 De la stil la specific

Reacția la principalii factori de mutație în arhitectura postbelică (economic, politic, social) este mai importantă decât simpla comparație planimetric-volumetrică și este determinată de motivațiile interne care produc acel tip de rezultat. Pornind de la exterior, voi defini transfor-

107 Pentru observarea materialelor de construcție am elaborat graficul 2.04 în baza datelor statistice din Recensământul populației și locuințelor din 1992 în care am evidențiat tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit cu o singură locuință, construite în mediul urban, în funcție de perioada în care au fost construite.

108 Față de 17.516 clădiri de locuit cu o singură locuință construite între 1930 și 1944, avem 24.707 clădiri construite între 1945 și 1960, 24.983 construite între 1961 și 1970 și 28.616 clădiri construite între 1971 și 1980.

109 Un studiu aprofundat pe această temă precisă, a locuinței individuale din mediul urban, trebuie întreprins la nivel național cu sprijinul UAR și OAR pentru a evidenția eventuale clădiri de patrimoniu.

Grafic 2.04

Tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit cu o singură locuință, construite în mediul urban, în funcție de perioada în care au fost construite
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992

marea ideii de conținut și expresie în perioada studiată. Pentru aceasta am ales comparația între noțiunile de stil și specific.

Ce este stilul? Din punct de vedere arhitectural, până la Cel de-Al Doilea Război Mondial, seria de reguli interne care fac să fie ceva într-un anumit stil era încă parte din procesul de creație. O casă nu putea fi concepută decât de la început într-un anume stil, fiecare pas conceptual sau constructiv venind în sprijinul ideii. Chiar și proporțiile unei case, înălțimea acesteia față de lățime, de exemplu, fac parte din regulile interne. Nu se poate imagina, de exemplu, o casă cu arhitectură gotică construită pe un singur nivel normat regulamentar la 3,00 m înălțime. Această arhitectură poate primi însă „specific gotic"? De la Venturi-Scott Brown, acel tip de arhitectură „populistă" a „halei decorate"[110] sau al „arhitecturii rață"[111] intră într-un vocabular ridicat acum la statutul de artă majoră. Deși exemplul poate părea încă pretențios, există criterii pentru comparația dintre „*the Las Vegas Strip*" și Bulevardul Republicii. Este, bineînțeles, o mare diferență de proces între cele două, dar fiecare utilizează un set de mijloace (diferite) în scopul autocelebrării. Similar este exemplul halelor transformate în săli de bal din perioada contemporană. Deși halele nu sunt construite într-un stil clasic, specific sălilor de bal, pe

110 Robert Venturi, Denise Scott Brown, Steven Izenour, trad. din lb. engleză, coord. Magda Teodorescu, *Lecția Las Vegas: Simbolismul uitat al formei arhitecturale*, București: Editura Universitară „Ion Mincu", 2017, p. 90–91; carte publicată în original cu titlul *Learning from Las Vegas*, 1972, 1977, Massachusetts Institute of Technology.

111 *Ibidem*, p. 90–91, 104.

structura lor au fost bricolate elemente care creează o iluzie, precum un decor aplicat, cu scopul ca beneficiarul să se simtă într-un palat, nu într-un spațiu industrial.

Consider că aceste diferențieri în arhitectură între stil și specific au început, în cazul studiului prezent, imediat după război prin impunerea stilului realist socialist, câștigător și în Uniunea Sovietică cu 20 de ani mai devreme în detrimentul avangardelor constructiviste. În numărul 2 al revistei *Arhitectura RPR* din 1954, arh. A. Moisescu prezenta proiecte de arhitectură ale studenților în cursul anului școlar 1952–1953, care propuneau elemente naționale aplicate pe un conținut realist socialist. De asemenea, în cazul Palatului Primăverii, caracteristic sfârșitului perioadei studiate pe structura funcționalistă, sunt proiectate anumite detalii de ordin plastic caracteristice arhitecturii anilor '60–'70, acoperite de o decorație bogată.

În vreme ce pentru clădirile importante, cu funcțiuni publice, în perioada de început, stalinistă, și în cea de la finalul perioadei studiate, ceaușistă, inserarea unor elemente naționale era minoră, iar arhitecții reușeau să gestioneze un limbaj clasicist folosit și înainte de război și declinat în variate stiluri, în cazul locuințelor individuale importul din arhitectura populară a fost evident și constant în discursul teoretic, după cum voi explica mai pe larg și în capitolul următor, destinat proiectului tip. Ce este însă relevant de scos în evidență este că decorul a fost propus în măsura în care lubrifiază pătrunderea unei tipologii străine sau a unei ideologii străine în cazul clădirilor publice.
Se năștea astfel o separare între conținutul arhitecturii și imaginea pe care încearcă să o propună.

Reluarea discursului funcționalist după Hrusciov, dictat în cele din urmă de economia de mijloace pe care arhitectura stalinistă le susținea nefundamentat în practică, a determinat ca arhitectura oficială să pară a se fi reconectat la unele valori moderniste, interzise după 1947. Sunt două aspecte care trebuie înțelese despre felul în care arhitectura evoluează.

Primul aspect: în 1958, momentul în care revista *Arhitectura* publica intervențiile de la Eforie Nord care foloseau din nou un limbaj epurat, modernist, în Europa deja se punea în discuție modernismul ca ideologie: textul lui Giulio Carlo Argan[112] din 1957 pe această temă, proiectul de școală al biroului Alison și Peter Smithson[113] care era descris drept prima clădire brutalistă de către Reyner Banham, textul lui James Stirling, ce aducea laolaltă regionalismul și arhitectura modernă[114], duceau înainte discursul arhitectural din Vest chiar în momentul în care stilul internațional abia revenea în zona corectă politic în blocul comunist. Referitor la România, arhitecții declinau

112 Giulio Carlo Argan, „Architettura e ideologia", în *Zodiac*, I, 1957, nr. 1, p. 47–52, citat în Marco Biraghi, Giovanni Damiani, *Le parole dell'Architettura / Un'antologia di testi teorici e critici: 1945–2000*, Torino: Giulio Einaudi editore, 2009, p. 65–74.

113 Reyner Banham; „The New Brutalism" în *Architectural Review*, decembrie 1955, p. 354–361.

114 James Stirling, „Regionalism and Modern Architecture", în *Architects' Year Book*, 1957, citat în Marco Biraghi, Giovanni Damiani, *op. cit.*, p. 59–64.

deja stilul modern în registre locale, regionale încă de la finalul Celui de-Al Doilea Război Mondial. Este cazul Clubului Nautic din parcul Herăstrău proiectat de Octav Doicescu și construit în 1945 sau al vilei Hurmuzescu din Mangalia, proiectate de Haralamb Georgescu în 1946 și construite în 1947, pe care o voi analiza mai detaliat în capitolul dedicat locuințelor de vacanță. Deci, în cazul arhitecturii românești, înțelegerea unei modernități în sens larg și integrarea organică a acestei arhitecturi cu aspecte regionale sau tradiționale era un proces ce a fost curmat de schimbarea radicală a regimului politic după 1947.

Al doilea aspect vizează noul stil al blocului comunist, după 1957. Mesajul venit de la Moscova, deși nu elimina complet atributele intrinseci ale realismului socialist, în sensul de ordin, de comandă, înlocuia clasicismul greu, din cărămidă, cu funcționalismul ușor, din beton. În interiorul acestui nou stil funcționalist, deși nedeclarat sau neimpus, fiecare țară și-a lăsat propria amprentă. Schimbarea inițială de direcție a fost puternică și, cel puțin, pentru anii 1960, arhitectura din România s-a aliniat, cu o oarecare întârziere, la acel *„International Style"*[115], definit astfel de Henry Russel Hitchcock și Philip Johnson în 1932[116]. În România, elaborarea acestui stil internațional în cheie națională fost denumită „funcționalism liric". Dacă în cazul locuințelor colective s-a putut constata, mai ales în anii '70 și '80, aplicarea unor detalii „cu specific local" pe proiecte tip, în cazul locuințelor individuale au existat mai multe nuanțe deoarece locuințele individuale trebuiau să satisfacă cerințele unei clientele, nu doar discursul cultural dominant.

Comparativ, arhitectura s-a îndreptat, atât în perioada stalinistă de început, cât și în perioadele care au urmat, treptat, spre forme diverse ale funcționalismului, susținute în toți acești ani de discursuri care cereau aplicarea unui specific ideologic, de factură internațională sau națională la nivelul arhitecturii de stat. Aplicarea „specificului" a păstrat însă esența funcționalismului în configurarea economică și ergonomică a planurilor ca urmare a separării clare a utilizării spațiilor din locuință. În ceea ce privește arhitectura locuințelor individuale, dacă influența condițiilor politice locale se manifesta la un nivel al posibilităților de a construi o casă, la nivelul expresiei, influențele regionale se conturează în moduri particulare, diferite față de discursul principal, dar subordonate, derivate din același funcționalism. Arhitecții au interpretat condiționările politice și economice locale în trei mari direcții: prima imită curentul oficial, cea de-a doua este un funcționalism complet epurat, indicând atenția la economia de mijloace, iar cea de-a treia folosește elemente de specific montan sau/și tradițional pentru a masca, a camufla adevărata prezență și semnificație în contextul regimului comunist.

115 Kenneth Frampton, în volumul *Modern Architecture — A Critical History*, definește perioada Stilului internațional între 1925 și 1965.

116 În 1932 Henry-Russel Hitchcock și Philip Johnson au realizat, în calitate de curatori, o expoziție și un catalog cu arhitectură modernă din Statele Unite. Expoziția organizată la Muzeul de Artă Modernă din New York și catalogul aferent expoziției au fost intitulate *„The International Style"*.

Subcapitolul se concentrează pe casele unicat cu parter și etaj (cel puțin un etaj), construite în sistem izolat sau duplex, deoarece în România, în perioada studiată, în mediul urban, nu sunt multe exemple de case parter care să fie proiectate în mod special pentru un anume beneficiar. Există și câteva excepții, cele câteva locuințe de protocol proiectate la începutul regimului comunist de către Gospodăria de Partid, exemple pe care le voi comenta în capitolul dedicat locuințelor pentru nomenclatură. Această restrângere a studiului la casele cu două niveluri a devenit clară pe parcursul cercetării, în mod empiric, prin prisma exemplelor descoperite. Dar, acest fapt e datorat și reglementărilor care, începând cu anii ’70, interziceau construirea în orașe a locuințelor cu mai puțin de două niveluri.

Și în Occident, arhitectura postbelică a locuințelor individuale a fost marcată de exemple „faimoase” a căror conformare a tins spre mai multe etaje. Case precum cele proiectate de Jose Antonio Coderh (1956, casa *Catasús*, Spania), Alvar Aalto (1956, *Muuratsalo Experimental House*, Finlanda), John Lautner (1960, *Malin Chemosphere Residence*, Los Angeles), Philip Johnson (1949, *Glass House*, New Canaan, SUA) au fost înlocuite începând cu anii ’70 de exemple care căutau o densitate mai mare, precum casa *Douglas* proiectată de Richard Meier (1971–1973, Harbour Springs, SUA), casa din Santa Monica, proiectată de Frank Gehry, care este o extindere a unei case postbelice (1977–1978) sau casa *Stupp*, proiectată în 1978 de Heinz Bienefeld în încercarea de a obține un etaj în plus în cadrul unui regulament care impunea construcții parter.

În România, acest lucru a fost determinat, cu siguranță, de succesivele legi pentru sistematizare. Ar mai fi, dincolo de prevederile acestor legi, și condițiile stricte în ceea ce privește reglementarea proprietății, loturi de dimensiuni mari fiind cu neputință a fi procurate, chiar și pentru persoanele cele mai importante din aparatele de conducere din teritoriu. Dimensiunile loturilor, reglementate de Hotărârea nr. 1735 din 10 august 1968, stipulau, în Anexa 1, un maximum de 150 mp „pentru o locuință cu parter și un etaj sistem vilă sau un apartament, în cazul în care lotul de teren individual dispune de apă potabilă din rețeaua publică și de canalizare”[117].

Tiparul locuințelor cu etaj poate fi observat și în perioada interbelică. Arhitectura modernă a locuințelor individuale s-a născut în România în mijlocul orașelor, scara acestora permițând realizarea vilelor în centrul acestora. Privind la arhitectura interbelică din zonele balneare, aceasta are tot caracter urban. Orașe precum Sinaia sau

117 Hotărârea nr. 1735 din 10 august 1968 de aplicare a dispozițiilor Legii nr. 9/1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism; emisă de Consiliul de Miniștri; publicată în Buletinul Oficial nr. 110 din 13 august 1968, Anexa 1. Legea acorda un maxim de 250 mp de teren în cazul unor loturi aflate pe străzi care nu erau deservite de rețele de apă potabilă sau canalizare.

Câmpulung Muscel oferă o imagine clară a aspirațiilor vremii: oamenii doreau să fie în centrul orașului și să își exprime personalitatea.

Cu siguranță, fenomenul este distinct față de Europa Occidentală sau Statele Unite ale Americii unde, centrele orașelor fiind deosebit de dens construite, reședințele importante de tip vilă erau construite în zone periferice (a se vedea chiar manifeste ale arhitecturii moderne precum *Villa Savoye*, proiectată de Le Corbusier, sau *Casa de la cascade*, proiectată de Frank Lloyd Wright ș.a.). Orașul postbelic și manifestele arhitecturale ale acestuia se construiau tot în afara centrului, în periferie (de ex. *Farnsworth House*, proiectată de Mies Van der Rohe, *Villa Mairea*, proiectată de Alvar Aalto ș.a.). În România postbelică însă, acele clase sociale ale burgheziei sau nobilimii care lansaseră comenzi pentru vile urbane[118] erau pe cale de dispariție. În anii 1950 se continua, în orașe mai mici, cel puțin, construirea de locuințe individuale, dar acestea erau case muncitorești foarte mici, pe parter, construite din materiale de slabă calitate, așa cum demonstrează statisticile. Unele dintre acestea erau construite în baza proiectelor tip, altele în baza unor modele de locuință urbană tradițională de tip vagon ce fusese adaptată unor condiții economice precare. Exemplele de locuințe individuale unicat, cu autorat cert aparținând arhitecților vremii pe care le-am descoperit și documentat, pot fi considerate excepții de la regulă.

Printre acestea se numără 4 locuințe, proiectate la Brașov. Prima reprezintă o locuință proiectată de arh. Mircea Kassargian, pe strada Mihai Eminescu nr. 30 (Fig. 2.02). Construcția aduce aminte de expresia locuințelor moderne din perioada interbelică. Soclul masiv placat cu piatră, care subîntinde toată lățimea terenului, etajul retras unde se află spațiile de zi și zona de noapte tratată ca un tub care iese în consolă nu au nimic retoric în expresie. A doua, un imobil cu două apartamente, de tipul excepțiilor locuințelor plurifamiliale comisionate de membrii aceleiași familii se manifestă în același mod epurat și antiretoric. Celelalte 2 exemple sunt ale arh. Ion Rădăcină, care aducea limbajul arhitectural al vilelor turistice montane în locuințele din Str. Caraiman și din Str. Grădinarilor (Fig. 2.03, 2.04). Arhitectura lor era compusă pe baza sintezei dintre arhitectura modernă și imaginea „montană". Soclurile de piatră, masive, similare celui al casei proiectate de Mircea Kassargian au valoare tectonică în expresia generală. În Brașov, mai sunt multe alte locuințe din perioada anilor '60–'70 care au atât amplasamente, cât și configurații arhitecturale excepționale.

În afară de vilele de la Brașov, arhitecții Zoltan Takacs și Viorel Simion propuneau o serie de proiecte ieșite din tipare. Într-un articol extensiv[119] dedicat arhitectului Zoltan Takacs și însoțit de un interviu realizat de Radu Drăgan apăreau, surprinzător, două proiecte de locuințe individuale realizate sau în curs de realizare, după cum sunt

118 Exemple celebre precum Vila Ion Miclescu, proiectată de Horia Creangă, Vila Florica Reich a lui Marcel Iancu sau Vila Vâlcovici, proiectată de Henrieta Delavrancea Gibory.

119 Zoltan Takacs, interviu de Radu Drăgan, „Dacă nu practici, nu exiști", în *Arhitectura*, nr. 6, 1984, București, p. 22.

descrise în legendă (Fig. 2.05, 2.06). Cele două proiecte redactate excepțional folosind un limbaj modernist (axonometrii și o grafică foarte simplă) erau adaptate normelor în ceea ce privește suprafețele camerelor, fiind, în schimb, inovatoare în ceea ce privește relațiile spațiale și funcționale ce se realizează la interior. Raportarea la situația excepțională dată de relief făcea ca arhitectura să se relaționeze la context și genera, astfel, elementele de noutate. Locuința de la Sovata introducea un alt element de noutate, folosit de Zoltan Takacs și Viorel Simion la sediul Postăvăriei Române din București.

Clădirile noi din Câmpulung din perioada interbelică au fost, multe dintre ele, construite în stilul neoromânesc de arhitectul Dimitrie Ionescu-Berechet. În perioada postbelică, mai mulți arhitecți au proiectat în Câmpulung locuințe individuale care, deși construite în perioada funcționalistă, preluau ca sursă de inspirație moștenirea lui Berechet, integrându-se în ambianța orașului. Printre acestea se numără casa dr. Cârstea din Str. Matei Basarab nr. 10 (Fig. 2.09) și casa Constantinescu din Str. Negru Vodă nr. 80 (Fig. 2.07) sau extinderea casei Țuluca, cu interioare în pur stil *mid-century* (Fig. 2.08). Casa Constantinescu (Fig. 2.07) a fost proiectată de arh. Gabriel Ștefănescu imediat după terminarea facultății. Era anul 1972 și clienții care îl cunoșteau pe arhitect au ridicat casa după planurile acestuia[120]. Deși exteriorul este foarte cumpătat și expresia este dezvoltată cu ajutorul pilelor structurale care ritmează fațada, interiorul este decalat pe jumătăți de nivel, realizându-se, astfel, un contrast între exterior și interior. Autorul nu își amintește cine sau cum a obținut autorizația de construire, însă a declarat că, în multe cazuri, arhitecții care au conceput proiectele nu au fost și cei care le-au semnat, datorită legării acestora de institutele de proiectare care, în multe localități, nu luau lucrări de proiectare pentru locuințe individuale. Totodată, casa dr. Barcan, tot din Câmpulung, proiectată de arh. Maria Mulțescu și arh. Alexandru Mulțescu (Fig. 2.10), nu emulează stilul arhitectural local, ci imaginea cabanei montane. Aflându-se așezată la marginea pădurii, fiind într-o zonă de deal spre munte, folosirea imaginii cabanei nu este chiar deplasată. Proiectul, pe de altă parte, este bine realizat, acoperișul frânt (Fig. 2.10 b) lăsând loc unui luminator.

Din proiectele menționate aspectul de cabană, deși străin de imaginea arhitecturii locale în cazul Câmpulungului, nu iese în evidență precum o arhitectură modernistă, epurată, cu acoperiș terasă. Dintr-o prelucrare similară, dar care nu se conturează într-o expresie bine definită, este locuința din Str. Rahovei nr. 8 din Pitești, proiectată de aceiași arhitecți, Alexandru și Maria Mulțescu. (Fig. 2.11). Deși elementele de volum și tratamentul balustradelor și ferestrelor conduc la o arhitectură de factură modernă, funcționalistă, acoperișul aduce casa într-un registru al obișnuitului în care identitatea vizuală nu mai este clar manifestată. Un exemplu similar, chiar și prin casa scării tratată

120 Interviu cu arh. Gabriel Ștefănescu, iulie 2011.

ca un turn semicircular, este din Târgu Mureș, pe Str. Artei nr. 5 (Fig. 2.12). Clădirea, proiectată de arh. Constantin Câmpeanu, a fost ridicată în 1980 și abordează un limbaj mai reținut decât exemplul precedent, fără elemente care să iasă din ceea ce putem vedea în investițiile de stat – mă refer la ferestre, balcoane, chiar și volumetrie generală. Din Pitești și din împrejurimi am notat și proiectele de locuințe individuale construite după proiecte tip (Fig. 2.13, 2.14), a căror arhitectură ce caută imaginea locuinței tradiționale se observă mai puțin în cazul proiectelor comandate direct. Acestea căutau surse de inspirație în special în arhitectura urbană înconjurătoare.

Singurul proiect de locuință unifamilială publicat în catalogul *Construcții de locuințe* editat de CPCP – ISLGC în 1987 este cea din figura 2.15 situată în Slatina. Clădirea se poate încadra în arhitectura tipică proiectelor de locuințe colective cu finisajul din cărămidă aparentă și câteva detalii speciale la zona de acces pe terasă. Un proiect conceput prin intermediul unei investiții inițiale a statului sunt casele din Craiova de la figura 2.16 a, b, b'. Fiind construite prin fonduri de stat, ansamblul din Parcul Crizantemelor afișează o exprese puternică, tipică producției de clădiri socioadministrative ale vremii.

Am încercat și un exercițiu empiric, căutând în orașe locuințe din perioada studiată numai din observarea lor din spațiul public. În Cluj-Napoca am descoperit o locuință cu parterul liber și două niveluri (Fig. 2.17) pe care am poziționat-o la sfârșitul anilor '60. Intuiția inițială a fost corectă, locuința fiind „proiectată și executată de inginerul Alexandru Șerban, pentru familia sa"[121] între 1966 și 1972. Deși unele detalii m-au făcut să includ casa de pe Str. Nicolae Iorga din Cluj-Napoca în cadrul perioadei studiate (anii '50–'60), asemănarea ei cu Vila Coriolan Tătaru proiectată de Gio Ponti și construită tot la Cluj în 1938 o scoate din limitele temporale ale lucrării. Imobilul din Str. Iosif Vulcan nr. 11 (Fig. 2.18), construit probabil în anii '80, exprimă foarte bine stilul „cabană", care se comportă ca un fel de camuflaj al dimensiunilor clădirii, oferind o imagine care nu este percepută drept „vilă". Dacă privim acest imobil în paralel cu proiectul de locuință în Bistrița[122] (Fig. 2.19) proiectat de arh. Dan Duzinschi, putem să tragem concluzia, susținută și de datele statistice care arată că suprafața locuințelor individuale a crescut în anii '80, că ambele proiecte sunt vile foarte mari camuflate, arhitectural și tipologic, în „cabane urbane", respectiv blocuri cu mai multe apartamente. Citind planurile proiectului realizat de arh. Dan Duzinschi, am notat garajul unic și ideea de compartimentare la primul nivel care ar separa apartamentele aflate la etaje diferite. La etajul 2 însă golul scării nu mai este închis. De asemenea, camera de zi de la etajul 2 pare a comunica cu golul de peste camera de zi de la etajul 1.

121 Lazăr Marian, Vlad Sebastian Rusu, Undina Neamțu, *Locuințe familiale din Cluj, 1920–1975 — arhitectură, urbanism, legislație*, Cluj-Napoca: UTPRESS, 2017, p. 134–135.

122 Dan Duzinschi, „Locuință în Bistrița", în *Arhitectura*, nr. 6, 1984, București, p. 73.

Rămânând în zona de nord a țării și în cadrul proiectelor publicate în revista *Arhitectura*, în numărul 3 din 1980, putem afla despre trei proiecte proiectate de arh. Karoly Rupprecht și construite în Satu Mare (Fig. 2.20, 2.21, 2.22). Aici, datorită condiționărilor locale despre care am vorbit mai devreme, construcția de locuințe individuale a cunoscut o dezvoltare mai mare decât în alte zone. Proiectele arată o atenție deosebită acordată interiorului. Deși contextul este foarte diferit, arhitectura acestor ani și modernismul propus, de exemplu, de Adolf Loos au multe în comun. Privind chiar prin filiera modernismului românesc care, la fel ca propunerile lui Loos, aparține timpurilor cărora doar le dă formă în concordanță cu modernitatea lor, proiectele realizate în acest fel în România anilor de după război se integrează organic în acest fel de a face arhitectură.

Tipologiile de casă cuplată și casă duplex sunt caracteristice pentru perioada studiată, fiind preferate din motive economice, dar și ideologice, locuințelor detașate. Proiectele de locuințe cuplate nu erau însă o noutate în mediul urban, acestea existând și în perioada interbelică. În propunerile de proiecte tip pentru mediul urban, imediat după 1947, majoritatea erau pe parter și au fost destinate declarat, în primul rând, clasei muncitoare, dar institutele de proiectare produceau, după modelul interbelic, în principal, clădiri cu etaj. Ulterior, din pricina ridicării indicilor de densitate în mediul urban, locuințele pe parter nu mai puteau fi propuse în mediul urban, locul lor fiind luat de „clădiri de locuit cu puține caturi”[123]. Deși mesajul era adresat, în principal, proiectării de locuințe colective, este clar că locuințele individuale, pentru a mai putea exista în orașe, trebuiau să își schimbe regimul de înălțime de la parter la parter și etaj, cel puțin. Voi arăta în capitolul următor, dedicat proiectului tip, că duplexul a devenit modelul de bază pentru locuințele tip din mediul urban în această perioadă; locuințele înșiruite erau mai rare și atunci dimensiunile intervențiilor erau reduse la doar câteva case înșiruite, precum cele din figura 3.32, situate în Pitești, pe Str. Rahovei. Dar de ce ar intra în discuție proiectul tip de locuințe duplex la capitolul dedicat locuințelor individuale unicat din orașe?

Dorința anumitor beneficiari de a primi mai mult decât un proiect tip pentru locuința pe care urmau să și-o realizeze din fonduri proprii sau cu credit a condus la situații excepționale. Duplexul unicat se referă, în contextul politic al vremii, la acele proiecte de locuințe duplex, care, deși concepute ca proiect tip, nu au fost executate la scară industrială. În anumite cazuri, când proiectul tip oferit de autorități era inevitabil, arhitecții puteau primi comanda de a personaliza locuința de la unul dintre viitorii beneficiari ai locuințelor duplex cuplate. Astfel, cele două case alipite care compuneau duplexul nu mai erau identice.

Poate cel mai important exemplu, în acest sens, este proiectul arhitecților Nicolae și Maria Porumbescu de locuințe proprietate personală la Suceava, în Str. Ștrandului (Fig. 2.23, 2.24). Descrierea

123 Titlul referatului prezentat la Plenara a II-a a Uniunii Arhitecților de prof. arh. G. Gusti, publicat în revista *Arhitectura RPR*, nr. 6/7, 1954, p. 17–27.

clădirii cu „subsol, parter și 1 etaj, cuprinzând 2 apartamente, complet separate, dispuse fiecare pe 3 niveluri: unul de 3 camere și unul de 4 camere”[124] arată, de fapt, o construcție de locuințe individuale cuplate și personalizate, nu două apartamente. Situl este unul deosebit, caracterizat astfel: ambele apartamente beneficiază de orientări favorabile și de o frumoasă vedere spre Cetatea de Scaun, Biserica Sf. Ioan și întreaga vale a viitorului parc de cultură al orașului, prin largi terase și balcoane. Datorită atât vecinătății unui monument istoric de mare valoare, cât și specificului străzilor înconjurătoare, amplasamentul a reclamat un studiu destul de pretențios, pentru crearea unui aspect corespunzător”[125]. Plastica arhitecturală puternică, definitorie pentru stilul arhitectului Nicolae Porumbescu își găsea, astfel, locul de exprimare chiar și într-un proiect tip de locuințe cuplate: „din cauza denivelării terenului și pentru a putea realiza garaje, uscătorie și pivniță, cu acces direct din apartament, s-a prevăzut un subsol general. De asemenea, s-au prevăzut lucrări de pământ și consolidări cu ziduri de sprijin, pentru a se asigura accesul la garajele din Str. Ștrandului”[126]. Funcționalitatea extinsă, cu garaje și spălătorie, a celor două locuințe individuale denota proiecte pentru locuințe tip mai dezvoltate, caracteristice pentru începutul anilor ’70. Autorii mai menționau în articol și dificultățile tehnice datorate atât denivelării, cât și caracteristicilor geotehnice ale terenului, dar și „că proiectul a fost întocmit pe baza unei serii de apartamente tip duplex, de 2, 3 și 4 camere, asamblabile în diverse variante, seria elaborată de același colectiv de proiectare”[127]. Proiectarea specială pentru un sit excepțional atât din punct de vedere cultural, cât și în ceea ce privește topografia, programul funcțional particularizat și elementele deosebite de plastică arhitecturală, dar și faptul că proiectul nu a mai fost realizat în altă parte l-au făcut să se înscrie perfect în ideea unor proiecte tip, duplex, unicate.

Vila Stanca din Constanța a avut o poveste specială deoarece, chiar dacă este vorba de o clădire duplex pornită aparent conform unui proiect tip, cele două locuințe au fost proiectate de doi arhitecți diferiți, rezultând un ansamblu format, de fapt, din două case distincte după o privire mai atentă. Clădirea din stânga, cum privim din stradă, a fost proiectată de arh. Constantin Bellu, iar clădirea din dreapta de arh. Lucica Vlădescu (Fig. 2.25). Desenele din figura 2.25 sunt ale casei proiectate de arh. Constantin Bellu[128]. Spre stradă iese ușor în evidență doar peretele de deasupra intrării, tratat ca un plin (fără fereastră pe fațadă ca la casa din dreapta) pe care este aplicat un model inspirat, conform autorului, din motivul sculptural al sărutului de Constantin Brâncuși[129]. Având în vedere că doar cu trei ani înaintea proiectării casei, în 1967, s-a organizat la București primul colocviu

124 Nicolae Porumbescu, „Locuințe proprietate personală la Suceava”, în *BIT*, nr. 12, 1968, București, p. 17.
125 *Ibidem*.
126 *Ibidem*.
127 *Ibidem*.
128 Dânsul mi le-a pus la dispoziție pentru teza de doctorat.
129 Interviu cu arh. Constantin Bellu, august 2011.

dedicat lui Constantin Brâncuși, după ce artistul fusese ignorat datorită artei „decadente", propunerea modelului pe o locuință privată denotă dorința clienților și arhitectului de a se racorda la o modernitate întreruptă, negată. Nevoia beneficiarilor de a se identifica cu casa și nevoia arhitectului de a personaliza casa se observă și în atenția la detalii de la interior unde au fost desenate la scara 1:1 balustrade și alte elemente de detaliu (Fig. 2.25). Secțiunea a fost, de asemenea, personalizată, camera de zi fiind cu trei trepte mai jos de cota de acces și bucătărie, rezultând mai înaltă. Profitând de acest lucru, tavanul livingului este ușor curbat, cu scafe de lumină în zonele unde arcul de cerc ar atinge pereții. Bucuria cu care arhitectul Bellu mi-a povestit experiența aceasta arată și mai mult cât de extraordinară era în acea vreme o relație normală, ca astăzi sau în perioada interbelică, între arhitect și beneficiar.

Proiectul realizat în București în 1967, după planurile arh. Anna Keszeg și arh. Marius Smighelschi (Fig. 2.26) are caracteristici spațiale similare proiectului anterior în ceea ce privește zona de zi coborâtă cu trei trepte. Duplexul se exprimă unitar și se leagă formal de arhitectura clădirilor interbelice învecinate, construcția fiind dezvoltată într-un front continuu. Preluarea limbajului modernist denotă atenta integrare în sit a proiectului care, prin cadrul din beton al pergolei, se relaționează cu cornișa clădirii din stânga (Fig. 2.26 a). Din nou, clădirea trimite la un vocabular Loosian, logia de peste acces fiind similară accesului în casa Tristan Tzara din Paris. Față de minimalismul expresiei duplexului din Satu Mare, locuințele proiectate de arh. Constantin Câmpeanu, amplasate în Str. General Ion Dumitrache din Târgu Mureș, deși construite alăturat, ca un duplex, nu sunt „în oglindă", ci sunt alăturate. Jocul volumelor și independența relativă a celor două locuințe dată de așezarea prin alăturare identică arată unul dintre exemplele cu o expresie puternică (Fig. 2.27).

Scurta perioadă, începută în 1967, în care proiectarea și construirea de locuințe individuale a cunoscut o dezvoltare ce nu s-a repetat până în 1989, s-a încheiat aproape brusc, în 1974, din cauza noii legi a sistematizării, după ce se observase deja o diminuare în 1972, ca urmare a Decretului nr. 175/1972 privind trecerea în proprietatea statului a unor imobile proprietate personală construite cu încălcarea dispozițiilor legale. Încheierea acestei scurte perioade propice locuințelor individuale s-a manifestat și prin oprirea de la publicare a cărții *Locuințe familiale din Cluj*, ce „figura în planul de apariții ale Editurii Dacia din Cluj, pe anii 1973–1974"[130], carte apărută abia în 2015. Volumul, pe lângă evidențierea acestei delimitări precise în timp a locuințelor individuale la 1974, susține, prin faptul că ar fi apărut

130 Marian Lazăr, Vlad Sebastian Rusu, Undina Neamțu, *Locuințe familiale din Cluj, 1920–1975 — arhitectură, urbanism, legislație*, Cluj-Napoca: UTPRESS, 2017, p. 5. Volumul pregătit pentru publicare la începutul anilor 70 fusese conceput de autorii Marian Lazăr și Undina Neamțu sub denumirea inițială *Locuințe familiale*, „pentru a pune la dispoziția celor dornici de a-și construi o casă familială, un minim de informații, bazat pe lucrări realizate în orașul Cluj", conform pledoariei de la începutul volumului apărut în 2017.

la Cluj, că aceste proiecte de locuințe individuale construite se află mai curând în zone din afara centrului puterii, în afara Bucureștiului. Concentrarea atenției, în ultima perioadă a regimului comunist, pe București, prin prisma lucrărilor masive de sistematizare, a aruncat un con de umbră asupra realizărilor din restul țării.

2. 7 Proiecte ideale

În timp ce regimul întreprindea în București cea mai mare intervenție pe care orașul a văzut-o, iar restul țării suferea de pe urma lipsurilor economice cauzate de această investiție, mediul construit era forțat să fie părtaș la efectele legii sistematizării din 1974. În orașe, locuințele individuale erau construite din ce în ce mai rar. Hrăniți probabil de efervescența dezbaterii arhitecturale ce pătrundea puțin prin paginile de teorie și proiectele prezentate din revista *Arhitectura* care contrastau cu vidul de spațiu public din țară, mai mulți arhitecți elaborau proiecte de concurs sau studii care se distanțau clar de ceea ce era propus ca arhitectură oficială. Unele dintre aceste proiecte ideale, în sensul în care sunt reprezentări ale unor idei, fiind proiecte conceptuale, de sertar, au pătruns și în paginile revistei *Arhitectura*. Astfel, revista păstra încă un soi de raportare sincronă cu cele mai noi teorii și realizări din arhitectura occidentală. Diferența era fundamentală însă – majoritatea proiectelor din România rămâneau la acest stadiu, nefiind construite.

Florin Biciușcă are câteva proiecte care studiază locuința evolutivă. Proiectul lui de locuință evolutivă a fost distins cu medalia de bronz la Forumul Tinerilor Arhitecți de la Sofia, 1985, cu medalia de argint și cu Premiul Special al Orașului Toulouse la Bienala Mondială de Arhitectură – INTERARCH 1985 de la Sofia. Textul prin care își prezintă proiectul pentru revista *Arhitectura* susține că: „Proiectul propune o locuință care evoluează, în funcție de structura și de nevoile unei familii. Sistemul are la bază elemente mici, prefabricate, intersanjabile, cu ajutorul cărora se construiesc trei tipuri de module spațiale. Asamblarea casei și modificările ei ulterioare se execută numai cu aceste module."[131] Proiectul pune în criză ideea de apartament care, după experiența de până acum, avea probleme în special în ceea ce privește flexibilitatea și adaptarea la nevoi neplanificate inițial.

Problema „diversificării", mai ales în cazul locuințelor colective, fusese ridicată deja în anii '70. Conceptul de locuință evolutivă fusese enunțat de Peter Derer și publicat în concluziile aferente studiului „Locuirea urbană", apărut în 1985. Aceasta privea locuința evolutivă prin prisma locuințelor colective specifice metabolismului japonez, în jurul căruia voi comenta mai pe larg în capitolele succesive, secțiunile conceptuale din carte purtând cu gândul la megastructuri. Ceea ce Florin Biciușcă aducea nou prin proiectul propus era atenția la conceptul de locuință evolutivă care pornește de la nevoile familiei. Astfel,

131 Florin Biciușcă, „Locuința evolutivă", în *Arhitectura*, nr. 2/1987, p. 70.

diversele scheme de locuințe pentru familii, cu mai puțini sau mai mulți membri și generații care locuiesc sub același acoperiș, porneau de la ideea de locuință individuală. În sens clasic, locuințele sunt unifamiliale, o aceeași familie putând fi prezentă prin generații succesive care trăiesc sub același acoperiș. Deși aparent sistemul propus era determinat de sistemele grele de prefabricare, rezultatul ar fi fost un oraș bazat pe locuințe individuale, a căror dimensiune putea fluctua în funcție de numărul membrilor. De remarcat, pentru ca sistemul să aibă coerență, chiar și locuințele pentru o singură persoană erau concepute cu parter și etaj. Locuințele complexe cu mai multe persoane se compuneau fără a da impresia repetitivității, adiției de elemente similare, ci, într-o manieră organică, în case mai mari.

Un alt proiect, propus pentru Bienala de la Sofia de Amur Busuioc:

> „este o încercare de a pune în dialog stiluri arhitectonice din epoci și spații diferite, simboluri, forme, stări și expresii arhitectonice, dialog din care să se nască un microunivers coerent, răspunzând și corespunzând, totodată, complexei și contradictoriei naturi umane. Tensiunea formală astfel rezultată se dezvoltă pe axele de compoziție planimetrică, axe orientate spre cele patru puncte cardinale. Axa nord-sud opune o fațadă în stil romanic – stil sobru, opac spre exterior, dar expresiv spre interior – unei fațade renascentiste, cu deschidere spre echilibru, lumină și armonie. Axa vest-est înseamnă o contradicție, dar și o eventuală continuare între un stil nordic, arhaic, și unul gotic, expresie a unei maxime spiritualizări […]”[132].

Deși la prima vedere proiectul (Fig. 2.28) pare un colaj de stiluri și spații, acesta anticipa nevoi care fuseseră ignorate de arhitectura funcționalistă de până atunci. Și mai interesantă mi se pare explorarea spațială hipogee, proiectul stabilind, astfel, pe de o parte, o relație specială cu terenul, iar, pe de altă parte, oferind idei pentru situații ale unui oraș dens sau chiar pentru noua situație dată de criza energetică. În acest sens, proiectul folosea energiile locale ale sitului: subsolul izolat, apa, iluminatul care se făcea diferit pe cele patru fațade orientate în direcția punctelor cardinale și materializate diferit, chiar dacă doar la nivel metaforic, prin evocarea stilurilor istorice.

Ioan Andreescu publica, tot în *Arhitectura*, un studiu de locuințe individuale duplex sau triplex[133]. Este vorba de două variante, proiectate în stil modern sau clasic (Fig. 2.29, 2.30). Propunerea modernă are referiri evidente la elementele perioadei interbelice asimilate pe o construcție de tipul primelor variante ale vilelor „*Citröhan*” propuse de Le Corbusier în 1920. Două elemente relevau construcția postmodernă, și anume tăietura diagonală a golului dinspre terasă spre stradă

132 Amur Busuioc, „Proiect-studiu pentru Bienala Internațională de la Sofia, 1981”, în *Arhitectura*, nr. 4, 1985, București, p. 28.

133 Ion Andreescu, „Două locuințe individuale”, în *Arhitectura*, nr. 3, 1986, București, p. 22.

din fațada principală și fațada cortină. Ne putem imagina ambele case într-un țesut dens, continuu sau nu, casele fiind concepute, în regula acelor vremuri, cuplat. Ceea ce se observă este nevoia de mai mult spațiu interior în cazul locuințelor urbane. Acesta devenea principalul actor al locuinței urbane, la fel cum peisajul este componenta principală a unei case rurale. Atenția către interior, așa cum am observat și din cercetarea pe teren asupra exemplelor construite, a caracterizat arhitectura locuințelor individuale din perioada studiată, în detrimentul unei expresivități a exteriorului.

Ideea unei locuințe care se modifică în timp a fost prezentată de arhitecții Ioan Andreescu, Vlad Gaivoronschi și Adrian Ionașiu pentru concursul organizat de revista *Architectural Design – AD* – în 1986 cu titlul „*A dwelling for today*" (Fig. 2.31). Proiectul-studiu[134], după cum este intitulat articolul ce apare în numărul 2 al revistei *Arhitectura* din 1989, „încearcă aplicarea metodei «straturilor suprapuse» în rezolvarea problemelor de proiectare specifice casei individuale"[135]. Cerințele complexe referitoare la expresie, spații intermediare, anexe (garaj, atelier etc.), capacitatea de creștere a casei „fără alterarea semnificativă a aspectului și relației cu strada sau parcela"[136], protecția împotriva factorilor de mediu luând în considerare aspectului energetic au fost rezolvate prin „dislocarea completă a celor două componente: închiderea – acoperirea sau «coaja» exterioară și casa propriu-zisă"[137]. Separarea pe straturi a clădirii are, pe lângă conotația de sincronie cu arhitectura și teoria arhitecturală occidentală, o semnificație mult mai adâncă, dacă ne aducem aminte de observațiile făcute anterior. Dacă, în cadrul discursului arhitectural funcționalist, concepția planimetrică și expresia arhitecturală erau deja chestiuni distincte, metoda de concepție arhitecturală nu avea încă uneltele să le separe. Prin separarea completă operată de proiect, arhitectura propusă, în afară de lejeritatea expresiei conceptului, readucea acea noțiune de sinceritate, nuditate, formală și structurală propusă de modernism.

Aceste proiecte ideale urmau tendințele arhitecturii construite, desigur, operând în registre diferite: toate proiectele, chiar și colajul stilistic propus de Amur Busuioc, operau de la interior, fie că este vorba de necesități evolutive, condiționări ale terenului sau altceva. Spațiile interioare erau determinante pentru arhitectura propusă, proiectele tratând probleme de economie, densificare, spațialitate și expresie arhitecturală. Consider că sunt expresii directe la contextul românesc din acea perioadă și, cel mai important, proiectele caută soluții la probleme observate care se vor manifesta sub alte forme și după 1989. Impactul acestora a fost însă minim și destinul pare să fie asemănător cu acela al prototipurilor de case solare concepute în anii 1980, despre care voi vorbi pe larg în capitolul următor.

134 Ion Andreescu, Vlad Gaivoronschi, Adrian Ionașiu, „Proiect de locuință individuală / studiu", în *Arhitectura*, nr. 2, 1989, București, p. 69.
135 *Ibidem.*
136 *Ibidem.*
137 *Ibidem.*

Trecând de suprafață, de aparenta inexistență a temei locuinței individuale din perioada studiată, am descoperit un sistem de relații interioare între reglementări legislative, condiții locale, constrângeri ideologice și necesități umane care compun un tablou în care observarea nuanțelor îi conferă mai multă claritate.

Perioada interbelică în România a avut multe particularități. Una din acestea este legătura slabă dintre ideologie și arhitectură în ceea ce privește locuința individuală, a experimentului în ceea ce privește tipologiile de locuire. Avem, în aceeași măsură, case cu aspect gotic care au o structură rațională a spațiilor, dar și locuințe cu aspect modernist, care la interior au o structură spațială tradițională cu salon, scară de serviciu și scara principală. În aceeași măsură în care locuințele moderne erau folosite ca manifeste pentru promovarea noii arhitecturi, locuința individuală manifesta în exterior intențiile arhitectului și proprietarului. Componenta orientată către exterior era foarte puternică și concepția ca obiect orientat în toate direcțiile vine în sprijinul afirmației anterioare.

Stilul realist socialist, impus după 1947, a reprezentat doar o bază neacceptată de majoritatea arhitecților și care, de la început, s-a caracterizat prin inserarea de elemente de arhitectură românească, de influență rurală, în general, deoarece aceste influențe făceau trimitere la un model arhitectural lipsit de conotații politice sau cu conotații agreate de sistem. Aceste inspirații de factură rurală au reprezentat o constantă de inspirație pentru arhitectura din rural și din urban de-a lungul întregului regim comunist. În ceea ce privește arhitectura locuinței individuale din mediul urban, specificul s-a manifestat și cu atribute precum montan, local etc., nu pentru a manifesta acel lucru sau pentru a fi în caracterul locului, ci în scopul disimulării, al ascunderii esenței. Dacă numele de vilă și un stil caracteristic de vilă urbană ar fi atras atenția și nu ar fi corespuns idealurilor regimului, casa, blocul, cabana puteau fi definiții care să se încadreze în mesajul ideologic. În ultimii ani, acestor atribute li s-a suprapus, din ce în ce mai mult, intenția de a camufla, rezultând de multe ori o arhitectură lipsită de personalitate sau realizând proiectul pe un amplasament cât mai puțin vizibil din străzile principale. Aceste aspecte au fost condiționate și de disponibilitatea subansamblelor precum ferestre, uși sau a materialelor de finisaj care erau, de obicei, aceleași cu acelea folosite la locuințele colective.

Construirea locuințelor individuale în orașe prezintă condiționări legislative, însă condiționările locale erau, în cele din urmă, determinante. Vorbim, în acest caz, de relief care face ca locuințele colective să nu fie economice, dar și de conduceri politice locale care sprijineau acest tip de investiții sau de mărimea și vechimea orașelor în care erau realizate. Condiționările legislative au condus și la tipologii ciudate, de genul locuințelor construite pentru familii extinse. Deoarece era mai simplu, mai corect politic să se construiască un bloc decât o casă,

apăreau, astfel, „blocuri" familiale. Condiționările locale au făcut ca numărul de locuințe individuale să nu fie omogen distribuit în țară. Cu toate aceste constrângeri, clădirile cu o singură locuință construite între 1945 și 1989 nu sunt puține. Conform datelor statistice, cifrele raportate în decadele dintre 1945 și 1980 sunt superioare ca număr de locuințe construite celor din perioadele similare din perioada interbelică. Chiar și doar prin prisma acestei ultime observații, interesul pentru locuințele individuale construite în perioada postbelică trebuie să crească, deoarece, la nivel cantitativ se conturează premisele pentru existența multor exemple care să aibă o calitate arhitecturală remarcabilă.

Condiția pentru construirea de locuințe individuale este existența unei clientele. După schimbările sociale radicale de după Cel de-Al Doilea Război Mondial se formase o nouă pătură de oameni, cu venituri peste medie, care au stat la baza comenzii de locuințe individuale din anii '60 și '70. Această perioadă a fost caracterizată de pseudoliberalizarea construirii de locuințe individuale permanente și de vacanță; pseudoliberalizare, deoarece repartizarea terenurilor se făcea pe bază de criterii neprecizate, iar legea ce reglementa posibilitatea construirii de locuințe individuale era însoțită de legea privind controlul averilor obținute ilicit care, în condițiile regimului comunist, devenea instrument de control politic.

În cazul proiectelor de locuințe individuale construite în mediul urban începând cu jumătatea anilor '60, mecanismele stilului sau specificului pe care le-am evidențiat în capitol nu sunt atât de semnificative. Ceea ce e semnificativ e modul de a privi arhitectura în care interiorul și exteriorul, funcțiunea și forma se disociază, similar dublului discurs politic. Interesul reprezentării pe care proiectele interbelice îl exprimau nu mai era important acum. Beneficiarii își doreau, în primul rând, un standard mai bun decât cel oferit de apartamentele construite din fonduri de stat. În al doilea rând, ținând cont de situația politică, expresia arhitecturală exagerată putea atrage după sine repercusiuni. Deci, spre deosebire de arhitectura oficială care trebuie să fie dedicată celebrării regimului (din ce în ce mai mult), arhitectura locuinței individuale a căutat să treacă, mai curând, neobservată. Climatul totalitar din anii '80 a făcut ca nevoia de proiectare de locuințe individuale a arhitecților să se exprime prin concursuri și proiecte ideale. Unele dintre acestea au fost publicate în *Arhitectura* ca exerciții de stil, fiind conectate la teoria și practica arhitecturală care se produceau în Europa de Vest sau Japonia.

Locuințele individuale în mediul urban au trecut de la o expresivitate exterioară manifestă, declarată, în perioada interbelică la o expresie sumară, uneori camuflată, un fel de antimanifest în perioada postbelică. Formele expresiilor exterioare ale locuințelor individuale sau, mai degrabă, motivele acestora sunt diferite față de cele ale arhitecturii oficiale, manifestate în locuințele colective sau în construcțiile socioculturale. În principal, toate sunt forme de camuflare. O vilă

urbană nu se poate manifesta ca atare. Dar poate să semene cu un bloc puțin finisat sau cu o cabană ori cu o casă țărănească. La interior este însă cu totul altă concepție, o concepție bogată, plină de detalii studiate și cu spații bine definite. Această concepție este, de fapt, generatorul formei exterioare. Astfel, arhitectura locuințelor individuale din mediul urban în perioada cuprinsă între 1945 și 1989 a suferit o mutație care a condus arhitectura și interesul cercetării de la exterior la interior, de la expresivitate la camuflaj.

Fig. 2.01 Locuință urbană, Constanța,
arh. Constantin Ghioca, cca 1970
Vedere din stradă

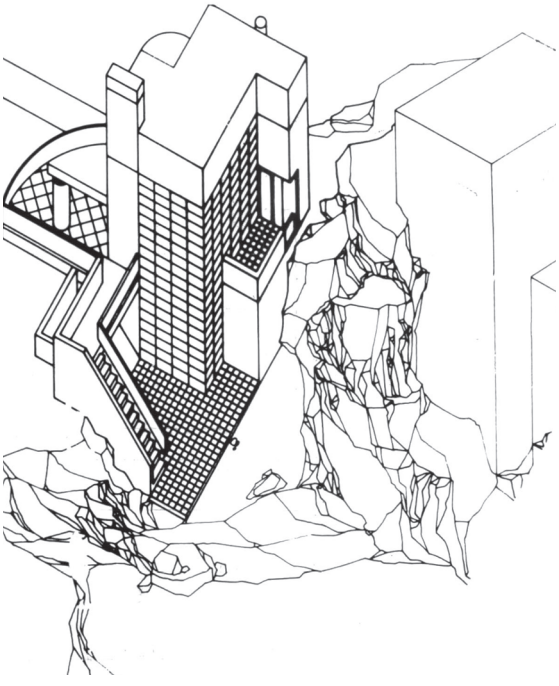
Fig. 2.02 Locuință, Str. Mihai Eminescu nr. 30, Brașov, BV,
arh. Mircea Kassargian, cca 1970
Vederi din stradă

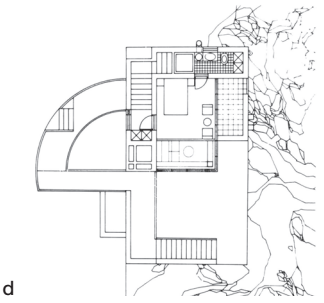
Fig. 2.03 Locuință triplex individuală, Str. Caraiman nr. 2 (1–4),
Brașov, BV, arh. Ion Rădăcină, cca 1971

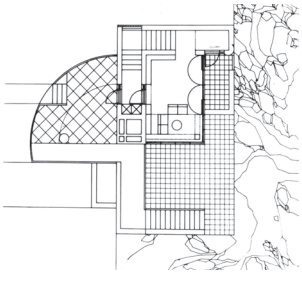
Fig. 2.04 Casa Coleanu, Str. Grădinarilor nr. 12, Brașov, BV,
arh. Ion Rădăcină, cca 1971

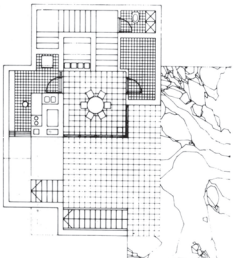
a

d

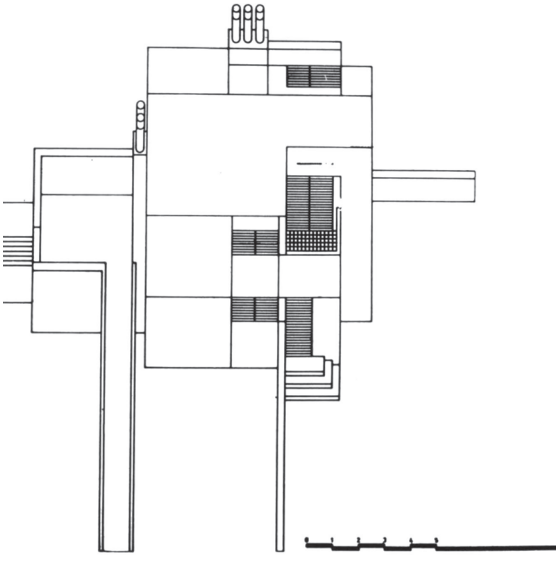

c

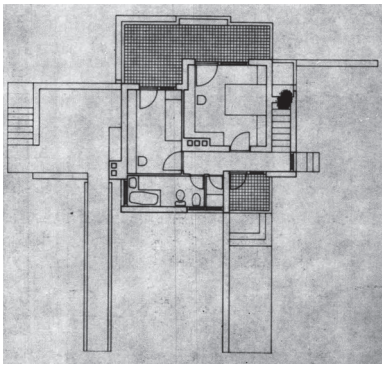

b

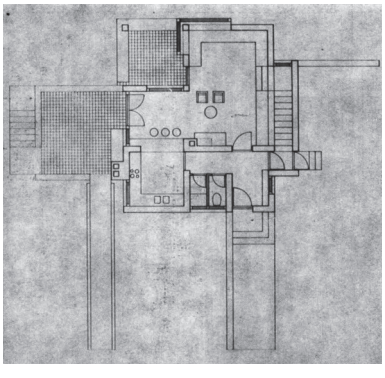
Fig. 2.05 Locuință unifamilială la Sovata
arh. Zoltan Takacs
proiect 1983–1984, execuție 1984
a Axonometrie
b Plan demisol
c Plan parter
d Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 6/1984

a

c

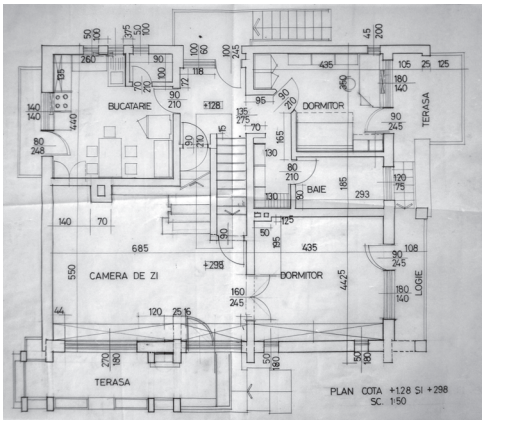

b

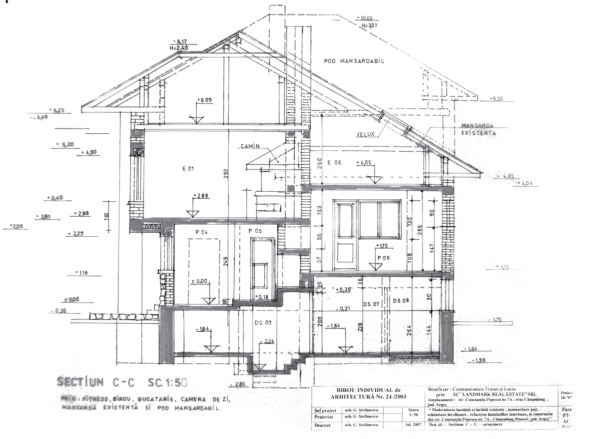
Fig. 2.06 Locuință unifamilială la Vălenii de Munte
arh. Zoltan Takacs, Viorel Simion
proiect 1981–1982, execuție 1983
a Axonometrie
b Plan parter
c Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 6/1984

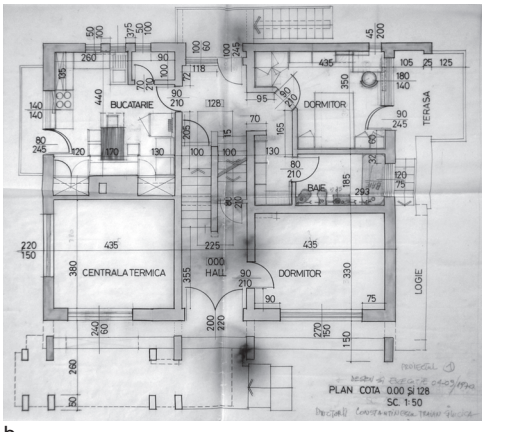
f

c

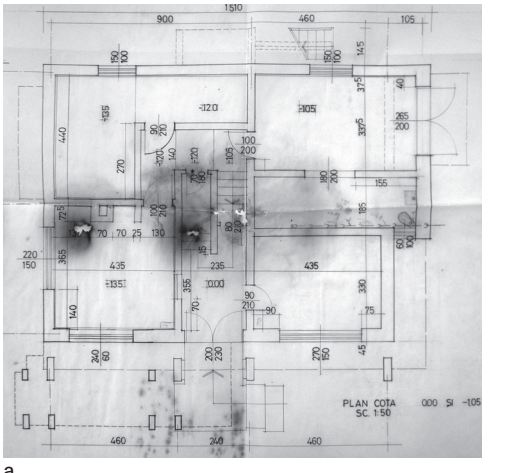
d

b

e

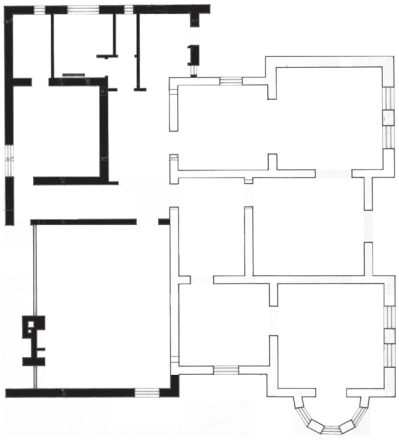

a

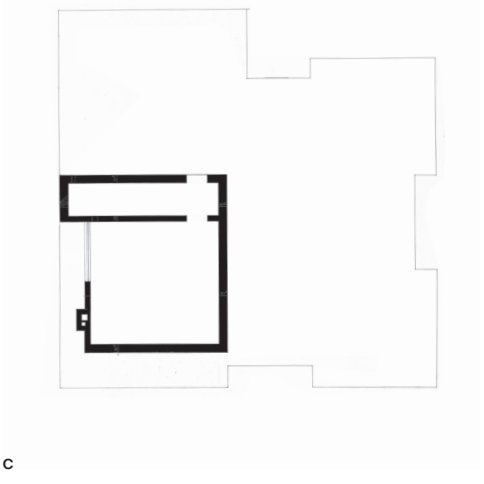
Fig. 2.07 Casa Constantinescu, Str. Negru Vodă nr. 80, Câmpulung, AG, 1972–1973, arh. Gabriel Ștefănescu
a Plan subsol/demisol
b Plan parter
c Plan etaj/pod
d Secțiune
e Fațadă principală
f Vedere din stradă, starea actuală, 2013
sursa planuri: Gabriel Ștefănescu, IPJ Pitești

a

b

c

d

e

f

Fig. 2.08 Casa Ţuluca, Câmpulung
extindere, arh. Cezar Lăzărescu (?)
cca 1975
a Vedere extindere dinspre curte
b Plan parter
c Plan mansardă
d Vedere terasă posterioară
e, f Vederi interior cameră de zi

Fig. 2.09 Casa dr. Cârstea, Str. Matei Basarab nr. 10
cca 1974

Fig. 2.11 Locuință, Str. Rahovei nr. 8, Pitești
arh. Alexandru și Maria Mulțescu, AG, cca 1980

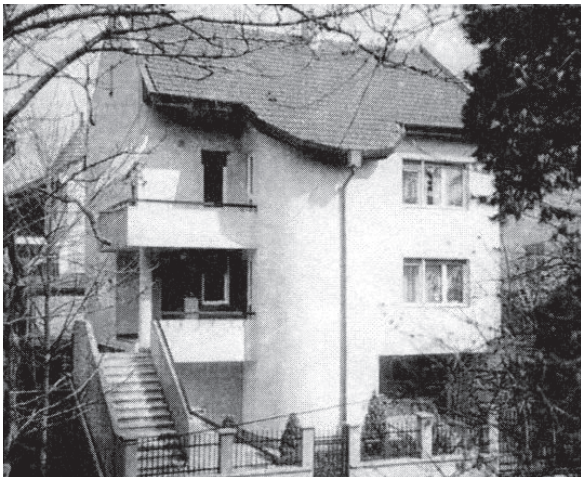

Fig. 2.12 Locuință, Str. Artei nr. 5, Târgu Mureș, MS, 1986
arh. Alexandru și Maria Mulțescu,
sursa: Ioan Man, Târgu Mureș,
Istorie urbană anii 1945–1990 IV

a

b

Fig. 2.10 Casa dr. Barcan, Str. Teodor Mușătescu nr. 10,
Câmpulung, AG, cca 1980,
arh. Maria Mulțescu, Alexandru Mulțescu
a Fațadă principală
b Detaliu luminator acoperiș

Fig. 2.13 Locuință, DN 73, nr. 288, Mărăcineni, AG, cca 1975

Fig. 2.14 Locuință, Str. Livezilor nr. 74, Pitești, AG, cca 1970

Fig. 2.15 Locuință unifamilială, Slatina, OT
sursa: C.P.C.P. — I.S.L.G.C. — Construcții de locuințe, București, 1987

a

b

b'

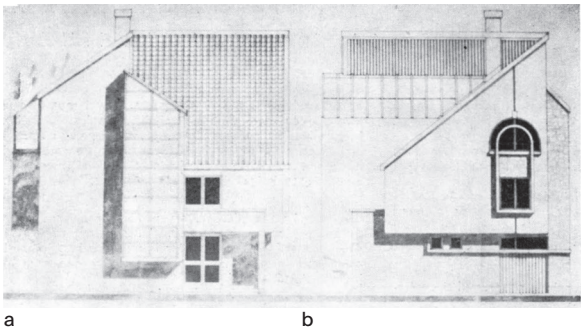
Fig. 2.16 Vile duplex, Parcul Crizantemelor (actual Câmpul Libertății), Craiova, OT, cca 1970
a,b vederi din stradă, starea actuală
b' vedere 1972
sursa: a, b — autorul
b' — *Arhitectura* nr. 3/1973

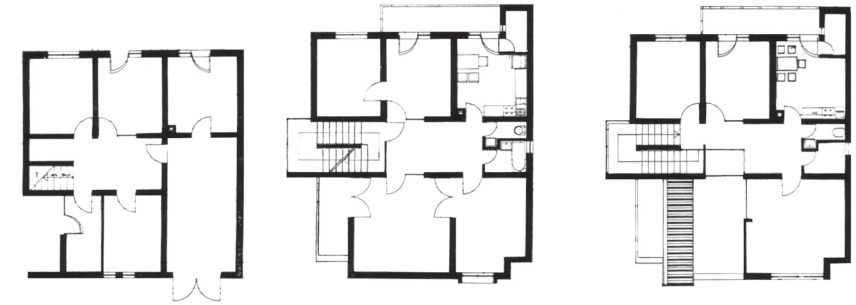
Fig. 2.17 Locuință, Str. Dimitrie Cantemir nr. 14, Cluj-Napoca, CJ, cca 1966–1972, ing. Alexandru Șerban

Fig. 2.18 Imobil două apartamente, Str. Iosif Vulcan nr. 11, Cluj-Napoca, CJ, cca 1980

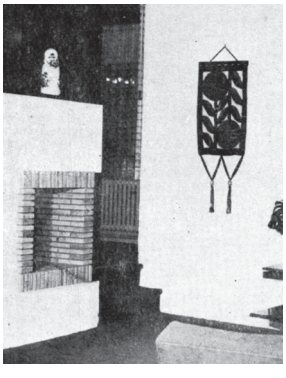

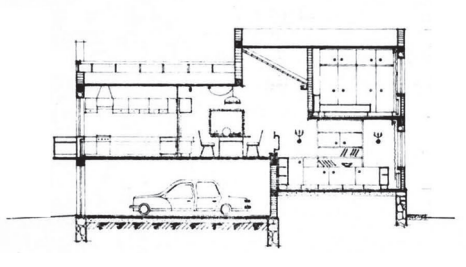
a b

c d e

Fig. 2.19 Locuință în Bistrița
arh. Dan Duzinschi, cca 1983
a Fațadă laterală
b Fațadă stradă
c Plan parter
d Plan etaj 1
e Plan etaj 2
sursa: *Arhitectura* nr. 6/1984

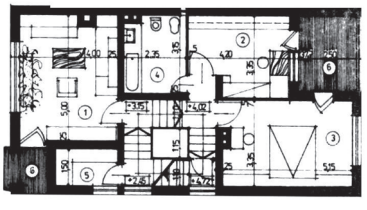

a b

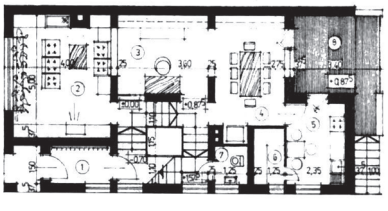
Fig. 2.20 Casă de locuit nr. 1, Satu Mare, SM, arh. Karoly Rupprecht, cca 1972
a Vedere din living
b Secțiune
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1980

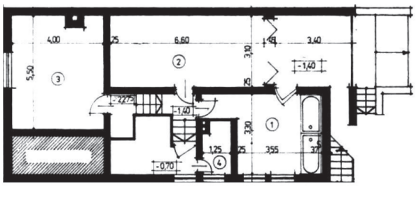
a

b

c

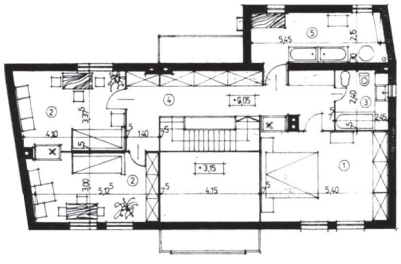

d

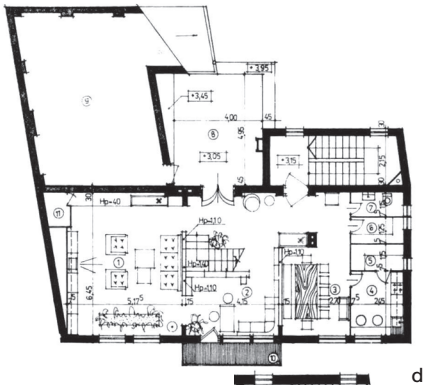
Fig. 2.21 Casă de locuit nr. 2, Satu Mare, SM, arh. Karoly Rupprecht, cca 1972
a Vedere scară
b Plan etaj
c Plan parter
d Plan demisol
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1980

a

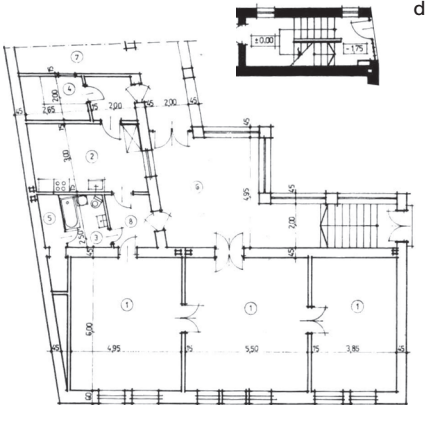

b

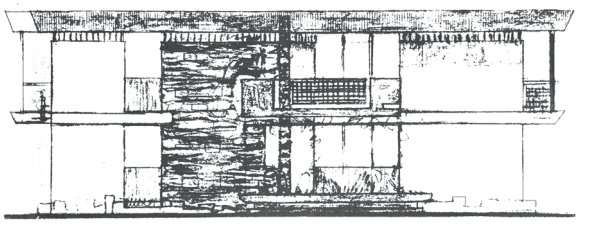
c

d

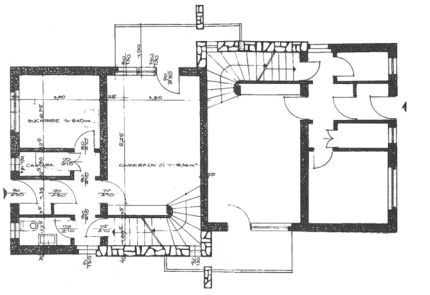

e

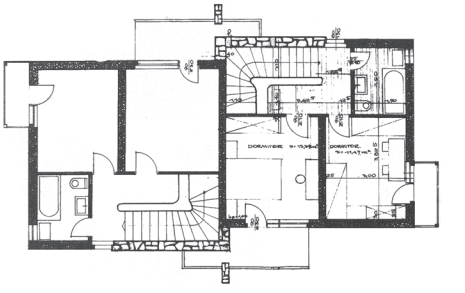
Fig. 2.22 Supraetajare casă existentă, Satu Mare, SM, arh. Karoly Rupprecht, 1975–1976
a Vedere living pe dublă înălțime
b Plan etaj 2
c Plan etaj 1
d Modificare parter
e Parter existent
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1980

a

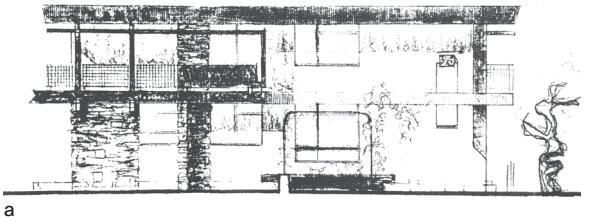

b

c

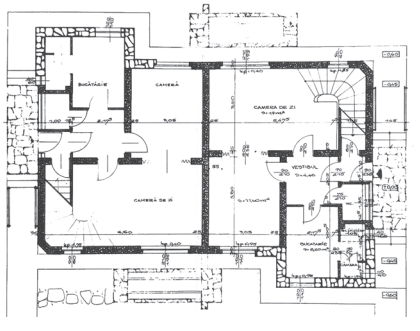
Fig 2.23 Locuințe proprietate personală la Suceava
DSAPC Suceava
Colectiv de proiectare: arh. Nicolae Porumbescu, arh. M. Porumbescu, ing. L. Mariano
Locuințe cuplate 3 camere tip duplex
a Fațadă
b Plan parter
c Plan etaj
sursa: *BIT* nr. 12/1968

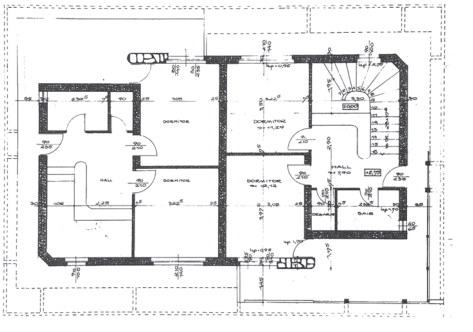
a

d

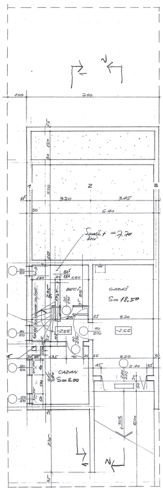

b

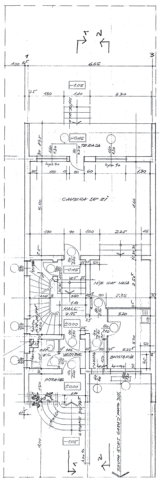

c

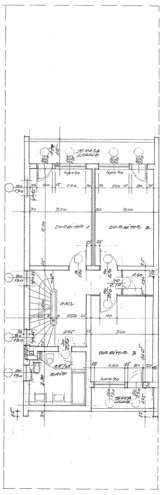
Fig. 2.24 Locuințe proprietate personală la Suceava
DSAPC Suceava
Colectiv de proiectare: arh. Nicolae Porumbescu, arh. M. Porumbescu, ing. L. Mariano
Locuințe cuplate 3 camere tip duplex
a Fațadă
b Plan parter
c Plan etaj
d Vedere contemporană,
sursa planuri: *BIT* nr. 12/1968;
foto: Teodor Andrei Roșu

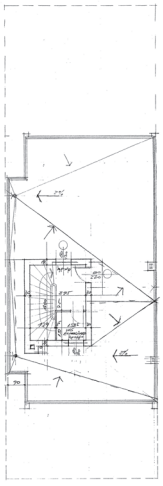
a

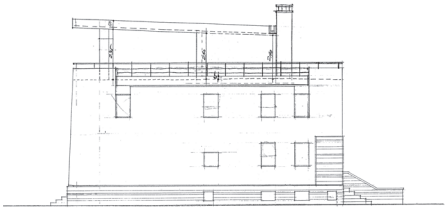
b

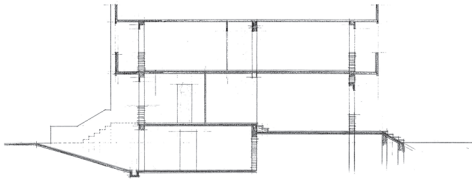
c

d

e

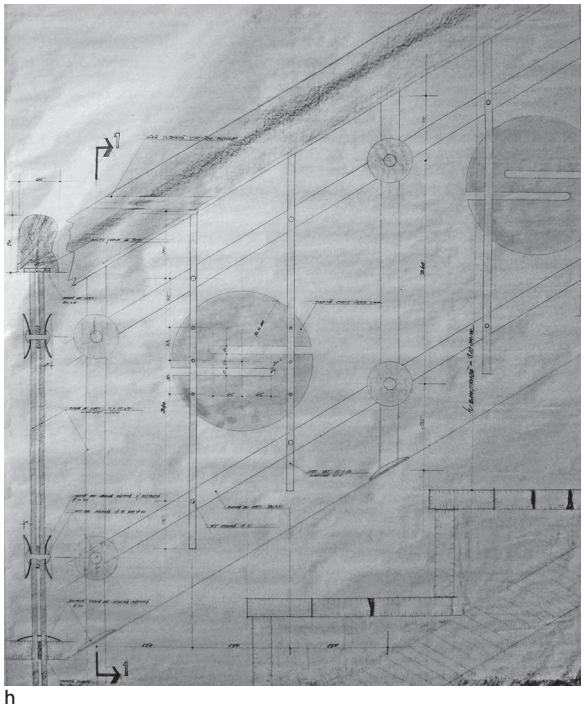
f

Fig. 2.25 Vila Stanca, Str. Patriei nr. 26, Constanța, CT, arh. Constantin Bellu, 1971–1972
sursa planuri: Constantin Bellu, IPJ Constanța

a Plan subsol
b Plan parter
c Plan etaj
d Plan terasă
e Fațadă laterală
f Secțiune longitudinală
g Vedere din stradă
h Detaliu balustradă

g

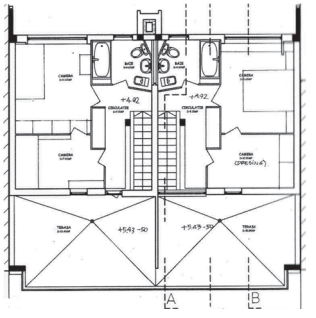

h

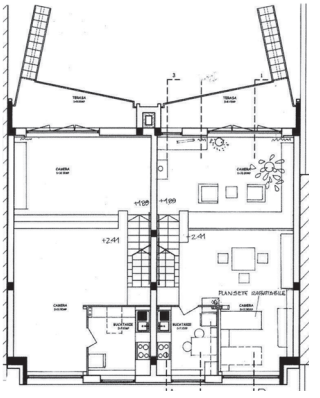
Fig. 2.26 Locuință, București, 1967
arh. Anna Keszeg,
arh. Marius Smighelschi,
prin Proiect București
a Perspectivă stradală
b Plan parter
c Plan etaj 1
d Plan etaj 2
e Secțiune
f Vedere din curte
sursa: Opera Omnia Marius Smighelschi
g Vedere din stradă, starea actuală

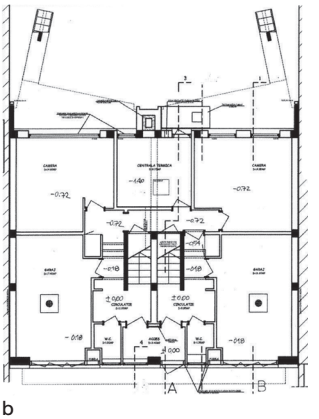
a

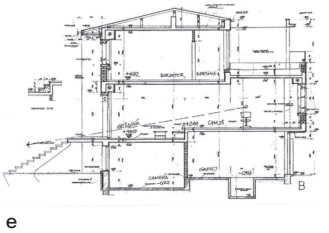
d

c

b

e

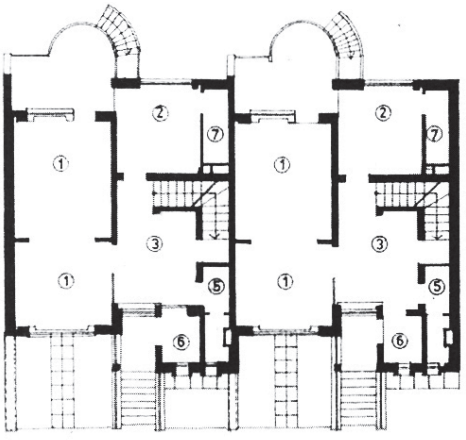
f

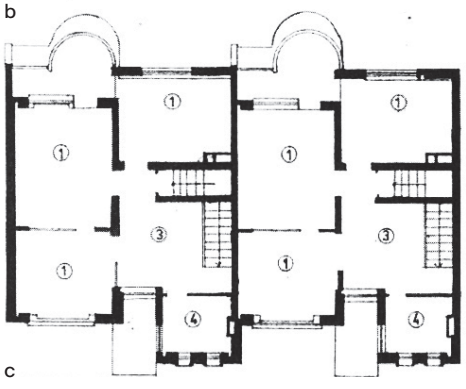
g

a

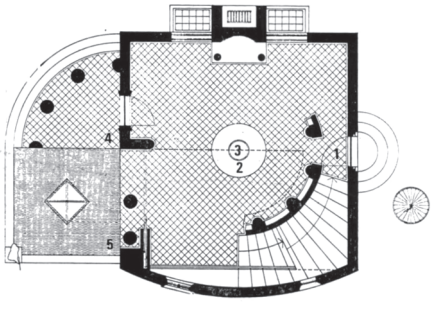

b

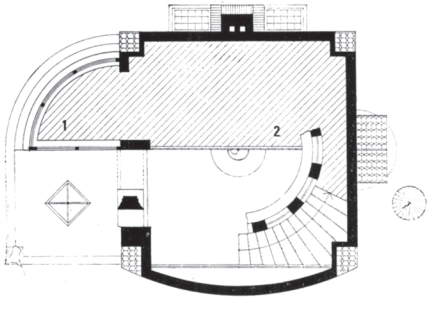

c

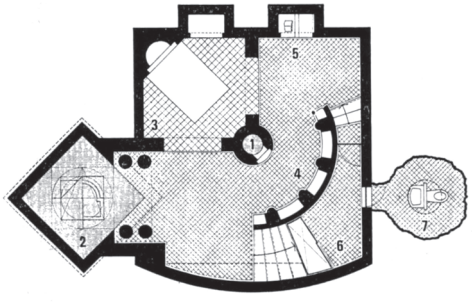
Fig. 2.27 Locuință, Str. Gral. Ion Dumitrache, nr. 5–7, Târgu Mureș, MS, 1983–1984, arh. Constantin Câmpeanu
a Vedere din stradă
b Plan parter
c Plan etaj
sursa planuri: Ioan Man, Târgu Mureș, *Istorie urbană anii 1945–1990* IV

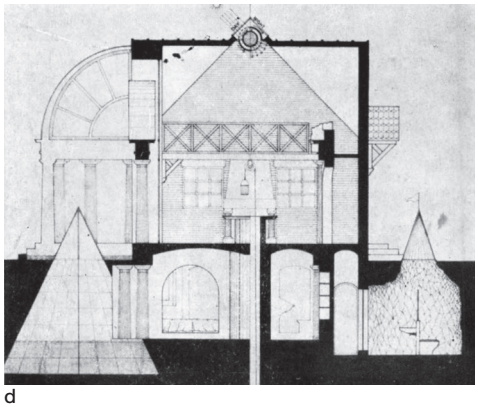
a

b

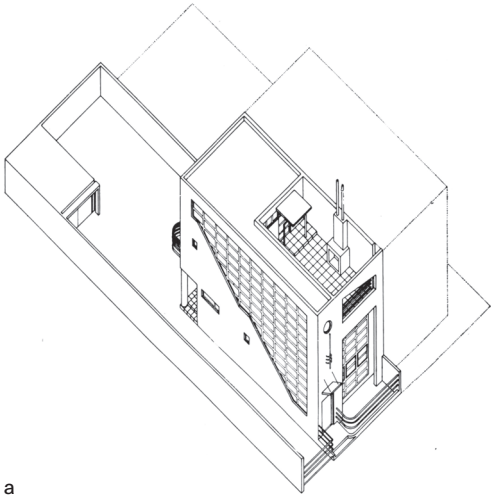
c

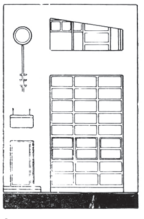
d

Fig. 2. 28 Proiect-studiu pentru bienala internațională de la Sofia, 1981, arh. Amur Busuioc
sursa: *Arhitectura* nr. 4/1985

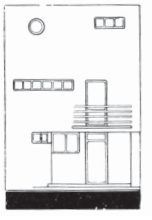
a Plan parter — 1. Acces 2. Loc cină 3. Fântână 4. Terasă acoperită 5. Bazin
b Plan supantă — 1. Seră 2. Atelier
c Plan subsol — 1. Fântînă 2. Bazin 3. Loc dormitor 4. Bibliotecă 5. Loc de studiu 6. Dressing 7. Grup sanitar
d Secțiune

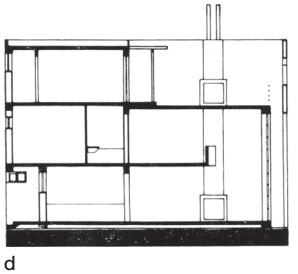
a

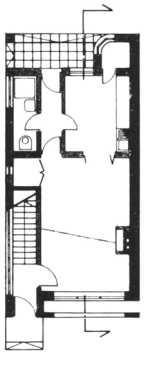
b

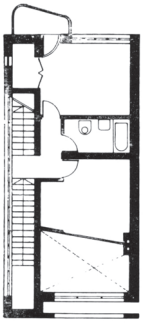
c

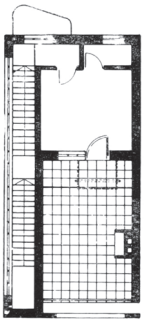
d

e

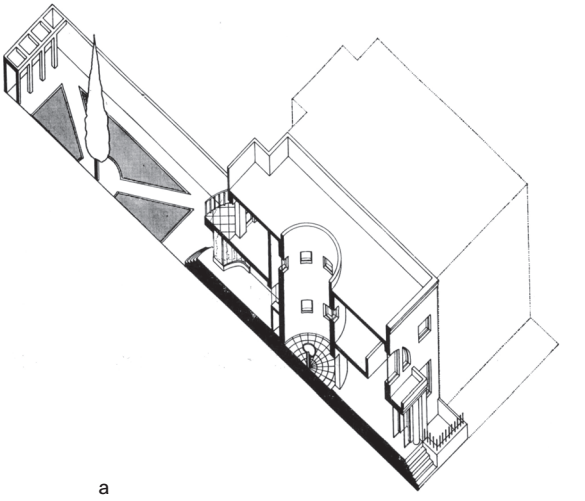

f

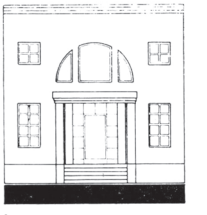

g

Fig. 2.29 Tip de locuință triplex, modern, arh. Ioan Andreescu, cca 1985
a Axonometrie
b Fațadă spre stradă
c Fațadă spre curte
d Secțiune
e Plan parter
f Plan etaj 1
g Plan etaj 2
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1986

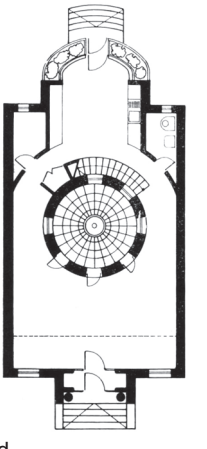
a

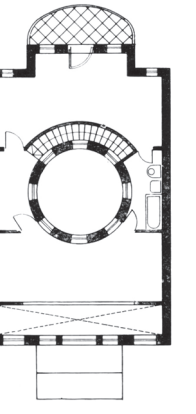
b

c

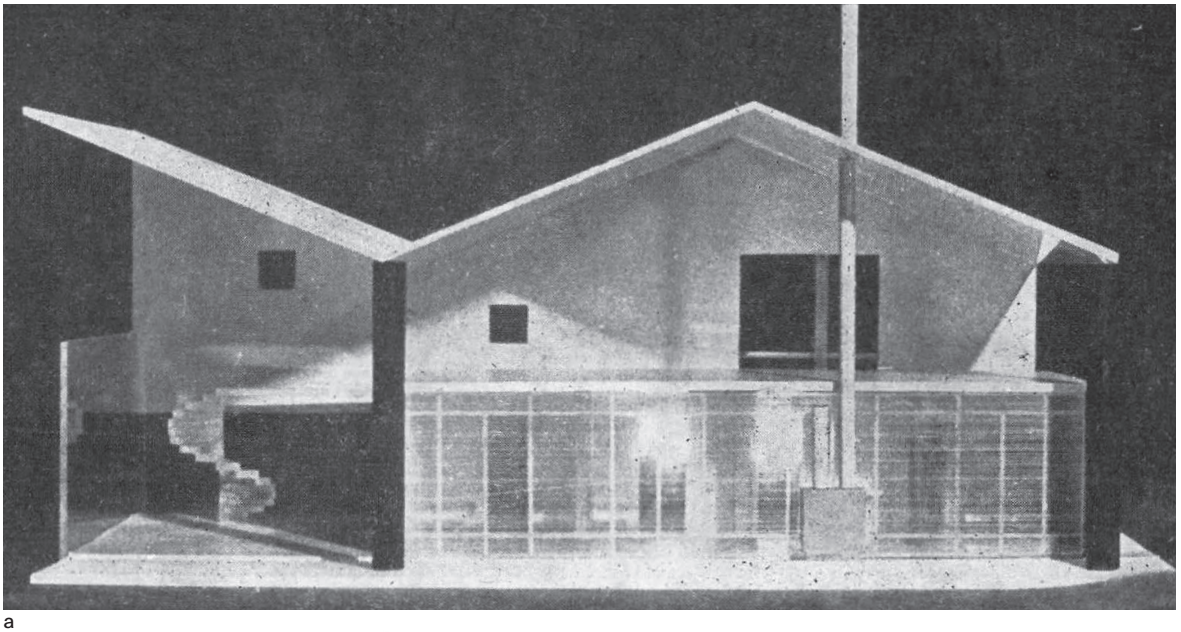

d

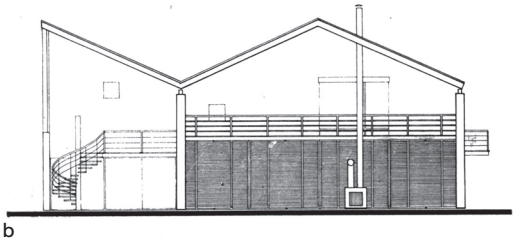

e

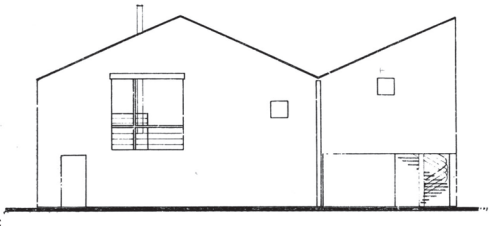
Fig. 2.30 Tip de locuință duplex, clasic, arh. Ioan Andreescu, cca 1985
a Secțiune axonometrică
b Fațadă spre stradă
c Fațadă spre curte
d Plan parter
e Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1986

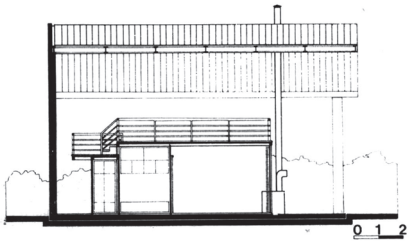
a

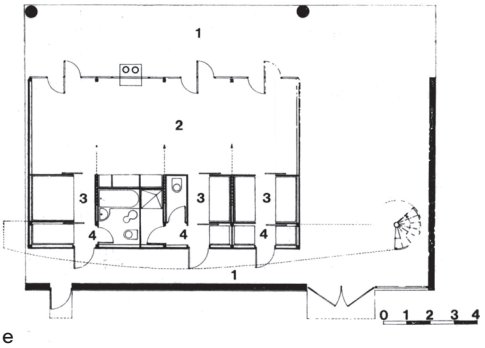
b

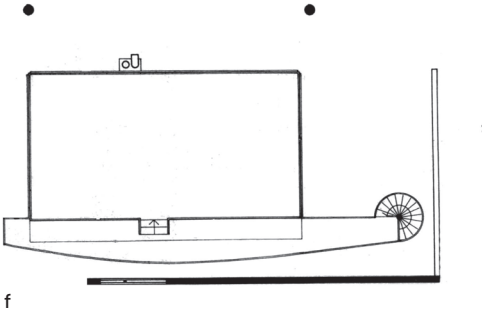
c

d

e

f

Fig. 2.31 Proiect de locuință individuală — studiu — arh. Ioan Andreescu, arh. Vlad Gaivoronschi, arh. Adrian Ionașiu, cca 1988
a Vedere machetă
b Fațadă curte
c Fațadă stradă
d Secțiune transversală
e Plan parter
1. Spațiu intermediar
2. Zona deservită (se poate împărți, cu ajutorul pereților amovibili după nevoie)
3, 4. Zona de serviciu cuprinzând celule de dormit, circulații, depozitări, grupuri sanitare
f Plan terasă
sursa: *Arhitectura* nr. 2/1989

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj

3 De la tip la prototip

3.1 Proiectarea tipizată a locuințelor individuale pentru mediul urban
3.2 Între continuarea practicilor moderne și realismul socialist
3.3 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești (1956)
3.4 Industrializarea betonului și proiectul tip de locuințe individuale
3.5 Duplex
3.6 Prototipuri pentru case solare
3.7 Concluzii

4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii
9 Referințe și resurse

În ceea ce privește proiectarea tip de locuințe în orașe în România, între anii 1947 și 1989, locuințele colective ocupă un rol mai important în comparație cu locuințele individuale, atât datorită numărului de apartamente realizate, cât și datorită faptului că aici s-au experimentat sistematic diverse tehnologii de prefabricare și industrializare la scară mare. Dar, care a fost totuși situația în ceea ce privește proiectarea tip pentru locuințe individuale[138]? Statistic, numărul mediu de locuințe individuale tipizate realizate prin fonduri de stat în orașe nu a fost la fel de mare precum cel al locuințelor colective, iar amplasarea acestora în cadrul orașelor a fost periferică. Dar este acest lucru valabil pentru toate momentele perioadei studiate sau există momente unde locuința individuală tip a fost mai importantă decât cea colectivă – ca număr de unități realizate – în orașe? Prin prisma faptului că, în ultimii ani ai regimului comunist, proiectarea de locuințe în orașe (pentru realizare) a fost exclusiv concentrată pe locuințele colective, mulți arhitecți pe care i-am intervievat și care au participat la proiectarea unor ansambluri de „vile" înainte de anii 80 au avut, inițial, dificultăți în abordarea subiectului, ca și cum acesta ar fi fost închis într-un sertar pentru a fi dat uitării. Ulterior, cu toții au avut reacții pozitive, căci acele proiecte, realizate în mici ansambluri sau chiar nerealizate, erau rodul unei speranțe pentru o viață mai bună ca urmare a modificării temporare a paradigmei politice, în special între 1968 și 1974.

Care a fost rolul locuinței individuale în acest proces de proiectare, având în vedere concentrarea aproape exclusivă pe proiectarea de locuințe colective? Legitimitatea întrebării este susținută de începuturile modernismului când, prin intermediul locuințelor individuale, au fost deseori exprimate idei destinate, de fapt, noilor tipologii de locuire colectivă. Vilele propuse, inițial, de Le Corbusier s-au sintetizat în modele ce au fost aplicate ulterior de același arhitect, în cazul locuințelor colective. Astfel, se cristalizează o cale de cercetare asupra proiectului tip de locuințe individuale, aceea a înțelegerii proiectului tip de locuință individuală ca model de „studiu pentru conceperea și realizarea locuințelor colective"[139]. Prin urmare, am cercetat în acest capitol atât cazurile în care proiectele pentru locuințe individuale au generat mecanisme pentru proiectarea locuințelor colective, cât și cazurile în care proiecte tip de locuințe individuale au reprezentat module de bază care, alăturate și suprapuse, construiesc tipologii colective.

Această ultimă observație mi-a indicat încă două direcții de cercetare. Prima este observarea proiectului tip de locuință individuală ca

138 Așa cum am definit termenul în capitolul dedicat definirii metodei de cercetare, termenul de locuință individuală se bazează pe noțiunea de proprietate. Astfel, putem vorbi de locuințe individuale atât timp cât nu există două proprietăți suprapuse, etajate.

139 În volumul *Four Walls and a Roof*, Reinier de Graaf arată, analizând proiectele de locuințe tipizate în Germania de Est, că a existat după 1989 și fenomenul invers, când, prin desființarea — a se citi literal desfacerea, dezasamblarea — unor blocuri de locuit realizate din prefabricate, aceleași prefabricate și secțiuni tip de apartamente au fost utilizate pentru construirea de locuințe individuale parter.

proiect de sine stătător, repetabil oriunde sau ca parte a unui ansamblu urbanistic conceput unitar și bine definit; această direcție din studiu ajută la înțelegerea diferențelor, a mutațiilor care se produc față de perioada interbelică. Cealaltă direcție este observarea proiectării tip pentru locuințe individuale ca experiment tehnic. Acest fir narativ va lega căutările în ceea ce privește proiectarea tip pe parcursul perioadei studiate. Capitolul investighează deci fenomenul proiectării de locuințe individuale tip destinate mediului urban. După cum voi demonstra, proiectarea de locuințe individuale tip pentru mediul urban ocupă un rol important în înțelegerea mutațiilor ce s-au petrecut în arhitectura locuinței individuale în România între anii 1947 și 1989. Proiectul tip de locuință individuală pentru mediul urban ajută atât la înțelegerea în ansamblu, prin legăturile pe care le are cu proiectul tip pentru mediul rural, dar și cu proiectarea de locuințe unicat în mediul urban.

3. 2 Între continuarea practicilor moderne și realismul socialist

Capitolul investighează, în egală măsură, modul în care autoritățile au conceput proiectele tip în cadrul economiei centralizate, începute după 1947, chiar dacă rezultatele nu relevă mutațiile sociale pe care le poate aduce arhitectura[140]. Mă refer la proiectul tip cu dublă semnificație, ca la un proiect repetabil, conceput special pentru un sit anume (o parcelare, de exemplu) și ca la un proiect repetabil în condiții de amplasament diferite. Proiectul tip include ambele semnificații enunțate mai sus, iar nuanțele care derivă din această diferențiere[141] sunt determinante pentru conturarea observațiilor asupra mutațiilor din arhitectura locuinței individuale realizată pe bază de proiect tip din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Prima variantă, cea a proiectului conceput pentru a fi repetat în cadrul unui ansamblu urbanistic definit, cum ar fi o parcelare, este caracteristic perioadei interbelice. Fiecare parcelare presupunea definirea străzilor, a loturilor și a proiectelor pentru locuințe ce aveau să fie realizate pe fiecare lot în parte. Tipologiile utilizate pentru rezolvarea economică în ceea ce privește densitatea construitului sunt multiple: locuințe izolate, cuplate sau înșiruite, parter sau parter și etaj[142]. Modelul care s-a dezvoltat cel mai mult în România este cel al locuințelor duplex, ca în parcelările Rahova (1912–1938), Zablowsky (1912), Floreasca (1922–1938), Șoseaua Iancului (1930–1946), Vatra Luminoasă (1933–1946) (Fig. 3.01–3.04). Locuințele înșiruite au apărut mai rar în ansambluri de acest fel și atunci au fost construite, în proporție minoră,

140 Mă refer aici la mediul urban, care a avut parte în perioada interbelică de transformări majore. Cel puțin din punctul de vedere al arhitecturii locuințelor individuale, perioada interbelică a văzut introduse toate tipologiile posibile.

141 Diferențierea dintre proiectul conceput pentru a fi realizat în cadrul unui ansamblu sau proiectul ca element de sine stătător care poate fi, cu adaptarea de rigoare, amplasat oriunde este cerut.

142 Parcelările au cuprins și imobile cu mai multe etaje, precum ansamblul de locuințe realizat în 1928 după un proiect al arh. Florea Stănculescu pentru Societatea de Construcții Victoria.

împreună cu tipurile de locuințe cuplate și duplex; vezi parcelarea Rahova (1928) sau parcelarea Vatra Luminoasă (1939).

Prima parcelare de acest fel, Parcelarea Învoirii, a fost realizată în București înaintea intrării în vigoare a legii din februarie 1910 de înființare a Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine care „crea contextul pentru orice instituție privată sau publică de a înființa companii pentru construirea de locuințe la prețuri accesibile”[143]. Deși legea era la nivel național, „doar Bucureștiul a înființat o societate, dovedindu-se că această lege a fost rodul inițiativei primăriei, nu a corpului legislator”[144]. Așadar, deși urgența socială și sanitară se manifesta pe întreg teritoriul țării, acest tip de program a apărut în doar în capitală. Numărul realizărilor de locuințe ieftine nu a fost mare, așa cum remarcă autorii cărții *Romanian Modernism, The architecture of Bucharest, 1920–1940*):

> „În alte țări, locuințele ieftine a fost unul dintre cele mai semnificative domenii ale inovației moderniste, deoarece arhitecții s-au orientat către tehnologie în eforturile lor de a eradica bolile fizice și sociale ale societății. Dar prosperitatea relativă a României a însemnat că un program de locuințe ieftine a avut o importanță minoră și un impact arhitectural limitat. Relativ puține zone ale orașului au fost alocate programelor ieftine; majoritatea erau destinate funcționarilor publici, pensionarilor, invalizilor de război și văduvelor de război, funcționarilor privați și muncitorilor industriali. Societatea Comunală pentru Locuințe Ieftine si Casa Autonomă a Construcțiilor au construit mai multe locuințe individuale pe parcele din cartierele Cotroceni, pe Bulevardul Lacul Tei si Șoseaua Iancului. Numărul lor era prea mic pentru a aduce o contribuție semnificativă la programul general de locuințe și aparent erau prea scumpe pentru a-și atinge scopul propus. Erau locuite de grupuri cu venituri medii, în special de funcționari.”[145]

Conform datelor statistice, Societatea Comunală pentru Locuințe Ieftine a executat aproximativ 5.000 de locuințe, Casa Construcțiilor, mai puțin de 1.000, iar alte instituții, precum Căile Ferate Române sau

143 Andrei Răzvan Voinea, *Idealul locuirii bucureștene: familia cu casă și grădină — Parcelările Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine — București (1908–1948)*, Asociația Studio Zona, București, 2018, p. 53.

144 *Ibidem*.

145 Luminița Machedon, Ernie Scoffham, *Romanian Modernism / The Architecture of Bucharest, 1920–1940*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1999. *„In other countries, low-cost housing was one of the most significant areas of modernist innovation, as architects turned to technology in their efforts to eradicate the physical and social ills of society. But Romania's relative prosperity meant that a low-cost housing program had minor importance and limited architectural impact. Relatively few subdivisions of the city were allocated to low-cost programs; most of them were intended for civil servants, pensioners, war invalids and war widows, private functionaries, and industrial workers. The Communal Low-Cost Housing Company and the Autonomous Company for Low-Cost Construction built several individual dwellings on plots in the Cotroceni subdivisions, on Lacul Tei Boulevard and Iancului Road. Their number was too small to make a significant contribution to the general housing program and they were apparently too expensive to achieve their intended purpose. They were inhabited by middle-income groups, especially officials.”*

Regia Monopolurilor Statului câteva sute[146]. Locuințele individuale cuplate sau înșiruite au reprezentat soluția interbelică pentru programul social și, nu doar că nu au fost multe, dar nici prețurile de achiziție nu erau chiar atât de ieftine și alocarea lor a fost făcută, cu precădere, claselor muncitoare cu venituri medii și mari. Chiar și astăzi, locuințele din parcelările bucureștene sunt privite ca un model de standard ridicat, în raport cu ideea de locuințe ieftine, pentru clasele vulnerabile, de la care s-a pornit. Dacă observațiile socialiștilor vremii se refereau predominant la atribuirea acestor locuințe, propunând închirierea acestora către muncitori în locul sistemului de vânzare pe bază de credit, în ceea ce privește problemele tehnice și arhitecturale care ar fi trebuit să fie ridicate de conceptul de „ieftin", acestea au fost abordate în ideea unei practici curente și nu prin prisma inovațiilor tehnice. Astfel, în majoritatea cazurilor, „s-a optat pentru o decorație simplificată, care să evoce apartenența locuinței de masă la stilul neoromânesc"[147]. Dacă inovațiile tehnice sau programele mai radicale pentru construirea de locuințe colective erau încă departe de a fi pe prima pagină a dezbaterilor profesionale, polemica în jurul ideii de a face sau nu aceste locuințe ieftine în stil modernist[148] aducea în prim plan faptul că „arhitectura locuințelor reprezenta nu doar o opțiune estetică, ci că aceasta purta încărcături simbolice și ideologice semnificative"[149].

În măsura în care situația prosperității anilor '30 s-a schimbat și creștea nevoia de locuințe pentru clasele vulnerabile chiar înainte de război, perioada postbelică a început cu o criză reală de locuințe în orașe. Problema a fost temporar rezolvată prin cazarea mai multor familii în apartamente rezultate din subîmpărțirea unor locuințe mai mari, lucru devenit posibil și ca urmare a Decretului nr. 92 din 19 aprilie 1950 pentru naționalizarea unor imobile. În paralel, în București, autoritățile au continuat lucrări de extindere la parcelări începute anterior, un exemplu fiind Vatra Luminoasă, unde tipologiile de case înșiruite sau cuplate au fost înlocuite cu blocuri de locuințe colective, dar și Grivița sau Viilor. Însă, atât Societatea Comunală pentru Locuințe Ieftine, cât și Casa Construcțiilor au fost desființate succesiv, prima prin includerea pe lista întreprinderilor vizate de legea naționalizării

146 Andrei Răzvan Voinea, *Idealul locuirii bucureștene: familia cu casă și grădină — Parcelările Societății Comunale pentru Locuințe Ieftine — București (1908–1948)*, București: Asociația Studio Zona, 2018.

147 Ruxandra Nemțeanu, *Vila în stil neoromânesc*, București: Simetria, 2014, p. 210.

148 Referind-se la lupta care se dă între moderniști și tradiționaliști pentru stilul în care se va construi cartierul Vatra Luminoasă, arhitectul Florea Stănculescu publică în revista *Arhitectura* nr. 1, 1935, p. 13–14, un articol intitulat „Stil românesc și stil modern". Reproduc mai jos primele rânduri ale articolului:
„Arhitecții s-au împărțit în două tabere și au început o luptă crâncenă. Unii au ca drapel stilul românesc și alții stilul modern. Loviturile cad grele, dintr-o parte și din alta. Unii vin cu alianțe străine iar ceilalți și-au înfipt puternic rădăcinile în țarina tradiției și nu se lasă clintiți. Publicul privește și-i aţâță. E și el împărțit în două tabere, desconsiderând pe impasibili. Cine va învinge?"

149 Andrei Răzvan Voinea, Irina Calotă, *op. cit.*, p. 17.

întreprinderilor din 11 iunie 1948[150], iar cea de-a doua prin Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale nr. 100, în 1949[151].

Construirea locuințelor pe bază de proiecte tip s-a reluat ca urmare a Decretului nr. 758 din 20 iulie 1951. Legea prevedea acordarea de credite pentru oamenii muncii care doreau să își construiască locuințe. „Inițial, 25.000 lei era suma ce se acorda celor care își construiesc locuințe parter cf. proiectului tip al Ministerului Construcțiilor, în mediul urban, iar 40.000 lei reprezenta suma acordată acelora care-și construiau locuințe tip bloc, cu mai multe etaje și apartamente, prin cooperare cu mai mulți beneficiari. În 1954, s-a interzis construirea de locuințe noi cu parter, în afara celor deja aprobate și începute."[152] Decretul îi avantaja inițial, prin suma finanțată, pe cei care ar fi optat pentru locuințe colective, ulterior locuințele parter fiind chiar excluse din categoriile de creditare. „Între 1951 și 1958, pe baza Decretului 758/1951 și a Decretului nr. 4015/1953, s-au edificat, în București, 14 parcelări în Militari, Dămăroaia, Chitila, Bucureștii Noi și Colentina. În afara acestor locuințe individuale, s-au mai construit, în București, aproximativ 200 de blocuri prin cooperare."[153]

Urgența realizării a unui număr cât mai ridicat de unități de locuit într-un timp cât mai scurt, dar și noua ideologie au condus și la studierea unor soluții de apartamente plurifamiliale. Dacă ideea ce stătea la baza acestei propuneri era una legată de micșorarea suprafețelor rezultate din folosirea în comun a unor spații, în realitate astfel de apartamente erau folosite, cu precădere, de o singură familie care folosea astfel o suprafață chiar mai mare decât în cazul apartamentelor unifamiliale[154]. Astfel, în primii ani după instaurarea regimului comunist, autoritățile oscilau între practici deja cunoscute prin realizarea

150 Andrei Răzvan Voinea, *op. cit.*, p. 221: „Desființarea a venit la 11 iunie 1948, când numele Societății Comunale apărea pe lista companiilor naționalizate de către noul regim, deși în primele luni de după 23 august această măsură nu se prevedea."

151 Andrei Răzvan Voinea, Irina Calotă, *op. cit.*, p. 239: „Casa Construcțiilor a fost desființată prin Decretul Prezidiului Marii Adunări Naționale nr. 100, bazat pe decizia Consiliului de Miniștri nr. 223 din 18 martie 1949. Atribuțiile și patrimoniul Casei treceau asupra Ministerului Muncii și Prevederilor Sociale, care i se substituia în cazul tuturor drepturilor și obligațiilor."

152 Parcelări muncitorești (1951–1958) — Studio Zona (asz.ro), https://asz.ro/parcelari-istorice/parcelarile-de-locuinte-muncitoresti-1951–1958/, accesat în data de 23.08.2022. Cele 14 parcelări sunt: Sportului, Luptătorilor, Movilității, Niagara, Cricov, Mezeș (Fagului), Miercani, Măicănești, Daimaca, Neatârnării, Apusului 1 — Meiului, Ghirlandei, Orșova, Vrabiei.

153 *Ibidem*.

154 L. Roșianu, și Gheorghe Sebestyén, „Câteva probleme tehnico-economice în proiectarea locuințelor", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9, 1958, București, p. 2:
„În anii trecuți, odată cu creșterea rapidă a populației urbane, legată de dezvoltarea industriei, problema locuinței a căpătat o importanță deosebită. Așa se explică adoptarea, sub imperiul necesităților, a principiului cazării temporare în același apartament de 2–3 camere a două familii. Apartamentele plurifamiliale concepute în această perioadă și efectiv folosite de două familii au adus evident o reducere a costului pe locatar sau pe familie cazată. În ansamblu, situația este însă cu totul alta, chiar dacă facem abstracție de lipsa de confort oferită prin conlocuire. Principiul apartamentului plurifamilial duce la o mărire importantă a suprafeței sale construite; atât încăperile de locuit, cât și cele anexe comune trebuie dimensionate corespunzător. Apare absolut necesar ca toate încăperile să fie decomandate și să aibă acces direct din vestibul sau dintr-un culoar comun, ceea ce desigur duce la mărirea spațiilor construite și ca atare, a costului pe apartament.
Și acum să ne punem întrebarea: ce se întâmplă dacă ipoteza cazării comune, considerată la proiectare, nu se realizează în practică sau se realizează numai parțial sau numai temporar, pe o perioadă foarte scurtă din viața clădirii? În cursul unei anchete făcute de IPCT în 1957, vizitând 100 de apartamente noi, toate concepute pe principiul conlocuirii, s-a constatat că numai cca 30% au fost efectiv folosite în comun de două familii."

de parcelări de locuințe cuplate, experimente extreme de tipul apartamentelor plurifamiliale, clădiri de locuințe colective sau construirea de ansambluri de locuințe colective pe modelul cvartalului stalinist. O mare parte dintre locuințele realizate în primii ani după război e în continuare reprezentată de locuințe individuale din fondurile proprii ale populației, urmând modele tipologice împământenite. Cartierele mărginașe de case care se umpleau treptat și cele care se formau preluau și modelul de locuire urbană anterior, cel al casei vagon. Asemenea cartiere, precum cartierul Coiciu din Constanța aparțin autoconstrucției sau construcției de către meșteri și merită un studiu aprofundat separat[155].

Proiectul tip reprezenta rezultatul intervenției statului. În ceea ce privește construirea de case cuplate parter, această intervenție s-a făcut simțită mai cu seamă în orașe mai mici în legătură cu dezvoltarea unor noi industrii, în prima parte, în special a industriilor extractive, care conduceau un prim val de populație rurală către orașe. În afara unor ansambluri mai mari, precum cel de la Hunedoara, care conținea și o zonă extinsă de locuințe individuale, autoritățile au executat diverse ansambluri periurbane drept suport pentru centre industriale locale de factură recentă. Locuința independentă sau cuplată parter fost utilizată în investiții de stat în intervenții de mici dimensiuni la periferiile orașelor, precum Ploiești, Filipeștii de Pădure, Oradea, Moinești, Moroieni, Victoria, Bârlad, Comănești, Piatra Neamț, Ciulnița etc. Într-o măsură mult mai redusă, în aceste ansambluri s-au construit și locuințe cuplate sau înșiruite cu etaj. Și în Câmpulung, în orașul meu, în cartierul numit Apa Sărată, autoritățile au executat o grupare de astfel de locuințe parter, între șoseaua națională și calea ferată, la intrarea în oraș dinspre sud. În ceea ce privește stilul locuințelor individuale, considerațiile cu privire la stilul realist socialist/stalinist folosit de arhitecți trebuie nuanțat prin prisma experienței interbelice.

Un indicator important pentru nuanțarea observațiilor erau exercițiile făcute în cadrul Institutului de Arhitectură Ion Mincu. Proiectele realizate în cadrul facultății, coordonate de profesori precum Octav Doicescu, Pompiliu Macovei, Horia Maicu, Herman Stern sau Ascanio Damian, arătau desfășurarea unei cercetări cu privire la cerințele de stil impuse din Uniunea Sovietică. Publicarea acestor proiecte în primele numere ale revistei *Arhitectura RPR* s-a petrecut, probabil, din cauză că institutele de proiectare nu lucrau încă la capacitate maximă sau de abia erau înființate după schimbările în profesie survenite prin legea din 1952, pentru că proiectele din aceste institute reiterau experiențele anterioare, sau și din cauză că, prin intermediul prestigiului facultății de arhitectură, mesajul putea fi propagat și, astfel, asimilat mai ușor.

155 În această lucrare nu mă voi ocupa de fenomenul autoconstrucției la orașe, deoarece acesta scade în intensitate după primii ani postbelici, când autoritățile vor reglementa construirea de locuințe în paralel cu intensificarea eforturilor pentru construirea unui număr cât mai mare de locuințe colective.

În numărul 2/1954, Anton Moisescu comenta[156] proiectele realizate de studenți în cursul anului școlar 1952–1953 (Fig. 3.05), însă critica anumite proiecte pentru caracterul popular (tradițional) al arhitecturii urbane propuse.

În cazul exercițiului de locuință urbană cu parter + etaj (Fig. 3.06), Moisescu considera că rezultatele erau mai bune. Astfel, „din punct de vedere al prelucrării formelor naționale și a moștenirii clasice s-au obținut unele soluții satisfăcătoare în folosirea elementelor decorative la proiectele de locuință, cămine de zi, mai puțin la proiectul de spital”[157]. Am preluat în discuție proiectul de locuință P+1, chiar dacă iese din tema de cercetare, fiind constituit din 4 apartamente deservite de o scară centrală. Am considerat relevantă însă prezentarea lor în contextul în care proiecte similare erau deja prezente înainte de război și continuă să fie realizate în institutele de proiectare.

Modelul urban de locuință cuplată era constituit deja în realizările interbelice de locuințe cu parter sau parter și etaj, iar interpretarea formelor realist socialiste nu modifica radical ideea de locuire urbană anterioară. Evitarea unui caracter rural, în contextul în care mediul urban era dominat de realizări similare neoromânești sau moderniste, nu reprezenta o problemă anterior. Nevoia de a lucra în jurul unui stil cu elemente de factură clasică pe locuințe muncitorești reprezenta însă o provocare. Iar acel caracter rural era cauzat de adăugarea unor elemente din arhitectura tradițională de la sate la „clasicismul” realist socialismului. Prima mutație a acestui fenomen se referă la faptul că arhitectura țărănească – a se citi populară – devenea resursa „sănătoasă” pentru arhitectura ce se prefigura. Reflexele proiectelor prezentate anterior se întrepătrundeau cu modelele caselor proiectate de Octav Doicescu pentru parcelarea Jianu în realizările arhitecților D. Slavici, E. Cosmatu sau M. Alifanti, publicate în revista *Arhitectura* în 1955[158] (Fig. 3.07) Aceste proiecte nu mai erau destinate însă unei parcelări anume, ci se puteau utiliza, în aproape orice loc, cu o adaptare minimă.

156 Anton Moisescu, „Din activitatea institutului de arhitectură «Ion Mincu»/Proiectele de arhitectură ale studenților în cursul anului școlar 1952–1953”, în *Arhitectura RPR*, nr. 2, 1954, București, p. 27.
„Un mare pas înainte îl prezintă proiectele anului III O poștă și O locuință individuală. În aceste proiecte se manifestă clar trecerea spre o exprimare realistă, în forme naționale, a noului conținut socialist. [...] Tot astfel, în proiectele de locuințe individuale, studenții au vădit talent în alegerea și folosirea justă a elementelor populare, reușind să creeze o imagine veselă și intimă a locuinței individuale. Cele mai multe dintre proiecte prezintă un nivel artistic ridicat, depășind chiar uneori nivelul proiectelor de locuințe individuale realizat în institutele de proiectări. Toate acestea dovedesc progrese serioase realizate de studenții anului III. Totuși, proiectele prezintă și unele aspecte negative. Astfel, în proiectul O poștă se mai poate observa pe alocuri tendința de a folosi mecanic — ca decor — elementele arhitecturii naționale, ceea ce face ca unele proiecte să dea o impresie arhaică. Cât privește proiectul O locuință individuală al anului III, nu toți studenții au reușit să evite un caracter rural al arhitecturii. Dificultatea cea mai mare consta tocmai în prelucrarea elementelor populare și realizarea unei expresii care să ușureze așezarea acestor locuințe într-un cadru urban.”

157 Constantin Alifanti și Mihail Caffé, „Unele aspecte din activitatea atelierelor de arhitectură ale Institutului de arhitectură «Ion Mincu»”, în *Arhitectura RPR*, nr. 6–7, 1954, București, p. 59.

158 Constantin Moșinschi, „Discuție de creație asupra proiectelor tip de locuințe individuale”, în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1955, p. 20.

Întrepătrunderea elementelor provenite din arhitectura populară cu elementele clasicizante ale realismului socialist au modelat pentru încă puțin arhitectura locuințelor individuale urbane deoarece, din necesitatea de a construi mult și repede, stilul stalinist a fost abandonat în 1956 în URSS în favoarea unei arhitecturi care să folosească eficient noile metode de construcție și tehnici de prefabricare. Aproape imediat, noua direcție s-a propagat în tot blocul estic și, într-un articol din *Arhitectura RPR* din 1956, arhitectul Tiberiu Ricci prezenta proiectele realizate în cadrul Institutului Proiect București pentru locuințe executate din fondul de stat și prin cooperare. Dintre acestea, proiectele pentru locuințe cu puține niveluri (Fig. 3.08, 3.09, 3.10) eliminau amprentele ideologice staliniste și reveneau la un stil epurat, derivat din vitalitatea modernismului care devenise în orașele din România și, mai cu seamă, în București, un bun recunoscut. Doar noile reglementări de indici și suprafețe afectau proiectele în comparație cu realizările interbelice, mai generoase. Proiectele prezintă și o îmbunătățire funcțională, spațiile interioare fiind mai eficient utilizate ca urmare a indicilor de suprafețe, a experienței acumulate, dar și pentru că noile proiecte se subordonau și în conținut acum considerațiilor moderniste privind locuirea.

Studiul pentru locuințe individuale pe un singur nivel propuse de Mihai Enescu, elaborate în atelierul condus de Dorian Hardt din cadrul IPCT, în 1957 (Fig. 3.11, 3.12, 3.13) continua trendul și aducea elemente de noutate. Chiar dacă erau locuințe concepute pe un sistem constructiv clasic, cu sobe pentru încălzirea camerelor, proiectele erau desenate în baza unei estetici declarat moderniste, denotată, la nivelul imaginii, de fereastra orizontală și acoperișul terasă. Erau importante și modurile de asamblare a unităților unifamiliale. Proiectele nu mai erau prezentate ca locuințe cuplate, înșiruite, ci drept „secțiuni tip", un vocabular care a marcat proiectarea locuințelor colective. Aceste proiecte pot fi interpretate ca o prelucrare a temei locuinței individuale în vederea realizării unor construcții multietajate, deschizând drumul către modificarea rolului proiectului tip de locuințe individuale, izolate în cadrul noii economii colective, centralizate.

3. 3 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești (1956)

O altă sursă pentru cercetarea rolului proiectul tip de locuințe individuale pentru orașe este dată de concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești din 1956[159] (Fig. 3.14–3.21). Era un concurs de idei ce

159 Nicolae Nedelescu, „Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești", în *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1956, p. 21.
„Uniunea arhitecților din RPR a publicat în 10 august 1955 programul concursului cu tema «Locuința tip unifamilială orășenească», cerând prin temă rezolvarea problemei în două serii: seria A cu parter și seria B cu parter și un etaj. Fiecare serie trebuia studiată în două ipoteze: pentru 3–4 persoane și pentru 5–6 persoane; la fiecare ipoteză se propunea să fie studiată și posibilitatea cazării unei persoane suplimentare în camera comună. Planurile trebuiau astfel studiate ca să permită o ușoară cuplare sau înșiruire; construcția se cerea a fi realizată cu mijloace semiindustriale cât mai economice. Juriul de judecată numit de Biroul Uniunii Arhitecților a fost compus din arhitecții: N. Nedelescu, președinte,

urmărea elaborarea unei teme de proiectare pentru locuințe unifamiliale orășenești, seriile A și B – parter și parter plus etaj – urmând a fi studiate pentru 3–4 sau 5–6 persoane. Din temă rezulta evidenta intenție de cercetare în vederea îmbunătățirii, din punct de vedere funcțional și economic, a secțiunilor tip. Mihail Caffé, într-un alt articol publicat succesiv în *Arhitectura RPR*, critica concursul în sine și proiectele câștigătoare; în opinia lui, scopul concursului a fost atins doar parțial, din cauza numărului mic de participanți datorat, în principal, cerințelor de temă ce presupuneau desenarea unui număr mare de planșe și, din cauză că nu au fost studiate tipologii minimale, apartamentul cu două camere, cel mai des folosit în cazul locuinței de masă, a fost omis. Totuși, continua autorul, „unul dintre scopurile de bază ale concursului a fost atins", referindu-se la „la conturarea unei teme a locuinței unifamiliale, la precizarea celor câteva tipuri de locuințe, la stabilirea unor raporturi optime între diferitele funcțiuni și piese ale apartamentului"[160]. Observațiile arhitectului demonstrează că scopul proiectului tip pentru locuințe individuale era dat și de nevoia de a studia diverse tipologii de locuire. Atât reușita conturării unei teme a locuinței individuale, cât și nereușita dată de lipsa apartamentelor cu două camere – cele mai populare – pun din nou în relație tema individuală și tema colectivă în locuire.

În ceea ce privește expresia locuințelor, în urma concursului au apărut comentarii care opun, mult mai discret, susținătorii noului curent, mai radical, și pe cei care pun valoare în soluții stilistice populiste derivate din realismul socialist; de altfel, și premiile aparțin mai multor orientări stilistice. Astfel, pentru Nicolae Nedelescu[161], „tendința de abstractizare a unora dintre proiectanți a mers în reprezentarea grafică până la schematizarea naturii înconjurătoare, dezumanizând-o, deservindu-și propria lor concepție; ansamblurile prezentate în perspective au căpătat astfel aspecte dezolante, melancolice"[162]. Mihail Caffé considera că în

> „privința expresiei plastice, concursul oferă o mare diversitate de aspecte, prezentând alături de rezolvările învechite – regionaliste – arhitecturi «ultramoderne» cu un pronunțat iz de cosmopolitism. Această diversitate nu înseamnă neapărat și o valoare

T. Evolceanu, L. Staadecker, T. Iconomu, I. Silvan, Gh. Sebestyen și inginerii A. Aznavorian, S. Hascal și Alois Boroș, delegat al CCS Membri, secretar fiind C. Roguschi. Au fost prezentate 19 proiecte seria A, 11 proiecte seria B și un proiect dublu cuprinzând seriile A și B."

160 Mihail Caffé, „Pe marginea concursului de locuințe unifamiliale", în *Arhitectura RPR*, nr. 3/1956, p. 28.

161 Nicolae Nedelescu a lucrat cu Horia Creangă între anii 1935 și 1939, a fost membru fondator al Uniunii Arhitecților din România în 1952, membru în comitetul de conducere al UAR și a scris numeroase articole în revista *Arhitectura RPR*. Sursa: Simina Stan, „Horia Creangă Inedit", consultat în data de 6.01.2024, https://arhitectura-1906.ro/2012/09/horia-creanga-inedit/

162 Nicolae Nedelescu, „Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești", în *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1956, București, p. 21. Pornind de la observațiile lui Nicolae Nedelescu, am observat că anturajul a devenit un factor mai important decât în perioada interbelică sau anterior acesteia, unde prima construcția în sine. Acesta, anturajul, în cazul proiectelor tip, nu mai reprezenta o situație concretă; avea astfel un rol retoric, altera sau compensa imaginea reală a arhitecturii prezentate pentru a o înscrie (sau nu) într-un cadru ideologic.

deosebită. E bine că apar orientări diferite, dar poate fi dăunător dezvoltării arhitecturii noastre dacă privim aceste orientări necritic, desprinse de sarcinile și condițiile noastre concrete”[163].

Interpretând mesajul comentariilor de mai sus, atât în seriile parter, cât și parter cu etaj se observă că imaginile derivate din arhitectura interbelică erau în continuare modelele folosite, fie că adresau soluții epurate, precum cele propuse de Radu Patrulius, Mihai Enescu, Mircea Enescu (Fig. 3.14), elaborări ale unui modern clasicist derivat aparent dintr-o estetică a prefabricării precum cele propuse de Anton și Margareta Dâmboianu ori Nora și Victor Lissai (Fig. 3.18, 3.20) sau de elaborări „în cheie clasică” ori mediteraneeană ca proiectele propuse de V. Smighelschi și studenții arhitecți M. Smighelschi, V. Gheorghian, Gh. Polizu (Fig. 3.16), arhitecții A. Crintea, Șt. Gane (Fig. 3.19). Juriul a premiat și proiecte asociate atât unei estetici realist socialiste, cât și unor încercări de transpunere în cheie clasică sau „cottage” a planurilor funcționaliste, precum cel propus de arhitecții I. Bedeus, P. Niculescu, A. Toma sau Cristina Neagu, Viorica Simionescu, T. Săvulescu (Fig. 3.15, 3.17). Proiectul premiat cu mențiune, realizat de arhitecții Eugen Popescu și Th. Sassu (Fig. 3.21), se evidențiază printr-o lipsă de atitudine stilistică. Mai mult decât celelalte proiecte, acesta constituie o categorie aparte pentru mutațiile care au început să se manifeste începând cu anii 1950 și anume înlocuirea stilului cu genericul, cu lipsa intenției estetice. Clădirile deveneau colecții de elemente tip sau tehnici tipice care se supuneau numai regulilor funcționale în plan și celor economice în ansamblu. Această mutație era prezentă și în producția de locuințe individuale „unicat” spre sfârșitul perioadei studiate, când discreția de care aceste arhitecturi trebuiau să dea dovadă se traducea prin expresii generice, camuflate, care nu ies în evidență.

Organizarea unui concurs generic pentru descoperirea unor modele de locuințe de aplicat la nivelul întregii țări se diferențiază de proiectele tip din perioada interbelică. Acestea erau destinate unui loc, unei parcelări, unde urmau să fie multiplicate conform planului urbanistic, iar căutarea soluțiilor era locală. În schimb, concursul din 1956 căuta ca prin rezultate să se descopere soluțiile cele mai „corecte” din punct de vedere funcțional, premiind rezolvările „apartamentelor” fără preferințe de stil. Din acest punct de vedere, argumentez că ideea de proiect tip pentru locuință individuală a servit drept prototip pentru o multiplicare industrială într-un teritoriu care nu mai este individual, ci indistinct, colectiv sau ca prototip generic pentru apartamente (asamblate în locuințe colective). Începuturile curentului funcționalist pot fi dezvăluite de dubla ipostază a proiectării de locuințe individuale tipizate: una din ele reprezenta implementarea (în formă națională) a curentului realist-socialist, iar cealaltă poate reprezenta continuarea experienței interbelice.

163 Mihail Caffé, *op. cit.*, p. 28.

3. 4 Beton, industrializare, proiect tip de locuințe individuale

Cel de-Al Doilea Război Mondial a cauzat o lipsă masivă de locuințe ca urmare a distrugerilor și a migrației populației, asigurarea unui număr cât mai mare de locuințe într-un timp mai redus fiind una dintre principalele[164] teme în toată Europa. Datorită chiar războiului, au devenit accesibile acele tehnologii de prelucrare a metalului[165] și de industrializare la scară mare a arhitecturii pe care le speculau arhitecții avangardiști cu numai câțiva ani mai devreme. Dar drumurile către reconstrucție se diferențiau între Estul și Vestul Europei. În timp ce Europa de Vest, sub influența planului Marshall, începea reconstrucția în structurile sociale antebelice, Europa de Est a fost redefinită politic și social sub influența Uniunii Sovietice, care a impus regimuri comuniste centralizate și subordonate în toate țările ce cădeau sub influența sa.

Din acest motiv, putem considera că, în Est, reconstrucția a început, de fapt, cu o deconstrucție a valorilor anterioare, prin impunerea unui stil unic, a unui partid unic, rezultat direct din același creuzet de idei ale utopiilor moderniste. Estul european a fost exprimarea reală a unor manifeste intelectuale ce imaginau societăți și spații.
În România, începând cu 1949, proiectarea tip a devenit obiectivul principal al institutelor proaspăt înființate[166], iar locuințele unul din cele mai importante programe, dată fiind urgența de proiecte pentru a satisface cererea. Dacă, înainte de război, proiectarea de locuințe ieftine se făcea pornind de la cartiere bine definite în cadrul cărora să fie repetate anumite proiecte tip, după 1947, etatizarea și centralizarea activității de proiectare au redirecționat modul de lucru către realizarea unor proiecte tip care să poată fi folosite în locuri diferite și implementate în diverse moduri de alăturare[167].

164 Reinier de Graaf, *Four Walls and a Roof — The complex nature of a simple profession*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2017. În analiza pe care o face asupra proiectelor tip din Germania de Est argumentează chiar că asigurarea locuințelor pentru tot poporul a fost chiar motorul, motivul principal care a susținut statul/statele comuniste. Odată acest proces încheiat s-a produs disoluția regimurilor, în particular Germania de Est.

165 Le Corbusier concepuse o arhitectură din metal. A realizat inițial clădirile din beton deoarece nu era încă posibilă realizarea acestora din metal.

166 În 23 februarie 1949, prin Decretul nr. 71 se înființa Institutul de Proiectare a Construcțiilor (IPC); în 1952, ca urmare a Hotărârii nr. 2447/1952 a CC al PMR, se înființa Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții (CSAC) și se înființau în subordinea acestuia Institutul pentru Proiectarea Orașelor și Construcțiilor Publice și de Locuit (ISPROR), secțiuni de arhitectură și sistematizare pe lângă sfaturile populare orășenești, precum și Direcția de arhitectură și sistematizare pe lângă Sfatul Popular al Capitalei.

167 Am notat mai jos activitatea de proiectare tip pentru locuințe conform datelor din *Buletinul Informativ Tehnic* ce fusese înființat tocmai cu scopul de a coordona activitatea de proiectare la nivel național.
BIT ianuarie 1957 — Locuință individuală, 2 camere cu grup sanitar, tip I — cl. 1- 54 (seria 101/954 tip 1), tip II, II — ISPROR, simbol institut 2310, aprobate prin HCM 980–54; Locuințe familiști pentru mediul rural, 2 camere cu și fără grup sanitar A.7–54, ISPROR, fără simbol proiect, ordin de aprobare nr. 63/1956.
Locuințe individuale, 2 camere fără grup sanitar, CI3–52 (MCIMC tip 3, tip 4), IPC, fără simbol proiect, HCM nr. 56/1952; Locuințe individuale 2 camere cu grup sanitar (izolat și cuplat), CL 7–54 (X), IPC, cod 25.C, aprobate prin HCM nr. 980/1954, tipărit; Locuințe individuale 2 camere + 1 cameră mansardă, CL.10–54 (W), IPC, cod 15.C, aprobate prin HCM nr. 980/1954; Locuințe 3 camere cu grup sanitar, CL.9–54 (Y1), IPC, cod 88.C, aprobate prin HCM nr. 980/1954; Locuințe individuale 3 camere cu grup sanitar, CL.11–56 (Y2), IPC, cod 88.C, aprobate prin HCM nr. 43/1956, tipărit; Locuințe individuale 2 camere fără grup sanitar, CL.8–54 (Z), IPC, aprobate prin HCM nr. 980/1954; Locuință unifamilială tip Z, X, Y,

Deși, la nivel declarativ, presiunea pentru prefabricare era foarte mare, stilul și sistemul stalinist impuneau, în fapt, folosirea unor metode clasice de realizare a clădirilor, neputându-se ajunge la performanțele betonului în ceea ce privește rata de prefabricare sau rapiditatea de execuție. Apăreau chiar luări de poziție anecdotice când printre „noile" tehnologii de prefabricare era enumerată realizarea cărămizilor; din care erau apoi construite, manual, stahanovist[168], noile cvartale. Abandonarea realismului socialist de factură stalinistă în România nu s-a făcut însă din cauza parametrilor nesatisfăcători în ceea ce privește economia și rapiditatea reconstrucției, ci drept urmare a schimbării politice la vârf în Uniunea Sovietică. Trecerea de la cărămidă la beton nu a modificat însă premisele și condiționările politice ale realismului socialist. S-a schimbat materialul, însă regulile au rămas, în principiu, aceleași – dictarea unei atitudini comune la nivel suprastatal. Totuși, acceptarea tacită a unei modernități difuze a creat noi puncte de continuitate cu modernismul interbelic în România.

Economia de materiale și de timp de realizare, rezultată ca urmare a dezvoltării tehnologiilor de prefabricare din beton armat, îl făceau pe Hrușciov să pledeze pentru folosirea betonului prefabricat în construcții, în discursul susținut în cadrul Conferinței Naționale a Constructorilor, Arhitecților, Muncitorilor din Materialele de Construcții și Fabricarea Industriilor de Mașini pentru Construcții și Drumuri și Angajații Organizațiilor de Proiectare și Cercetare și

CL.25–56, CL.26–56, CL.27–56, IPCT, &2C/1 +213C, aprobate prin HCM nr. 285/1956, sub tipar.
BIT aprilie 1957 — Clădiri de locuit P + mansardă cu două camere, IPCT, simbol proiect 228.C; Clădiri de locuit P + mansardă cu trei camere, IPCT, simbol proiect 229.C.
BIT iunie 1957 — Locuință P+1 cu patru apartamente cu intrări separate fiecare CL.35–57, IPCT, 202.C tip 1 și tip 2, ordin DAU nr. 120/1957; Anexe gospodărești pentru locuințe cu lot individual, CL.40–57, IPCT, 53.C, ordin DAU nr. 219/1957.
BIT octombrie 1957 — Locuințe individuale parter cu 2–3 camere, izolate și cuplate, cu sobe și instalații sanitare, completarea seriei X-Y din 1956, grad 0 și 1 de industrializare, IPCT, simbol proiect H.90.
BIT februarie 1958 — Proiecte tip aprobate — Serie de locuințe individuale cu 1 cameră și sufragerie cu nișă de gătit. Secții directive tip m.1, 3, 8, 9 și 11, CL.63–58, IPCT, simbol 418, ordin DAU 62–58.
BIT martie 1958 — Proiecte tip avizate în ultima fază — Locuințe individuale parter cu 2 și 3 camere de locuit, cu instalații sanitare complete și cu hol de luat masa, IPCT, simbol 510, 511.
BIT 1958 aprilie — Proiecte tip aprobate — Locuințe individuale parter, cuplate cu 2 și 3 camere de locuit, cu instalații sanitare complete, încălzire cu sobe (sistem constructiv tradițional și grad 1 de prefabricare), CL.65–58, IPCT, 490, ordin DAU nr. 399/1958.
BIT 1958 mai — Proiecte tip avizate în ultima fază
Locuințe individuale parter, izolate, cuplate și înșiruite, cu grup sanitar complet, tip A3, A5, A7, IPB, simbol proiect 737; Locuințe individuale parter + mansardă, izolate, cuplate și înșiruite, cu grup sanitar complet, tip B4, B5, B6, B7, IPB, simbol proiect 738; Locuințe individuale parter + etaj, izolate, cuplate și înșiruite, cu grup sanitar complet, tip A și A1, B și B1, IPB, simbol proiect 739.
BIT 1959 martie — Locuințe individuale parter, IPCT, 12/22–1, 12/22–2, 13/22–1, 13/22–2, secțiuni directive.

168 Stahanoviștii erau muncitori care lucrau cu exces de zel și, astfel, primeau privilegii speciale, cum ar fi posibilitatea de a avea locuințe cu suprafețe mai mari decât restul, așa cum remarca Irina Tulbure în Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1960: constrângere și experiment. „Astfel, printr-o hotărâre a Consiliului de Miniștri privitoare la stimularea morală și materială a stahanoviștilor și fruntașilor în muncă, aceștia, printre alte avantaje, primeau întâietate la acordarea locuințelor muncitorești și a creditelor pentru locuințe. Este vorba de HCM nr. 1015 publicată în Buletinul Oficial, nr. 102, 9 octombrie 1951. Cuvântul stahanovist este de proveniență sovietică și vine de la minerul ucrainian Alexei Grigorovici Stahanov despre care s-a raportat în 31 august 1935 că a depășit norma de producție de 14 ori.

Dezvoltare din 7 decembrie 1954. În România, arhitectul Theodor Sassu publica în *Arhitectura RPR* un prim proiect în care sistemele constructive din beton prefabricat înlocuiau atât cărămida zidurilor, cât și lemnul șarpantei (Fig. 3.22), urmând discursul lui Nikita Hrușciov. Fundamental, la nivel de organizare interioară sau de aspect exterior, transpunea în beton un proiect anterior din zidărie cu toate caracteristicile realismului socialist. Articolul propaga noua orientare cu citate din discursul liderului sovietic:

> „După cum a precizat și tovarășul N.S. Hrușciov la Consfătuirea unională a constructorilor din U.R.S.S. din decembrie 1954: «Trebuie să punem capăt cu hotărâre metodelor primitive de lucru în sectorul construcțiilor… Se pare că acum este clar tuturor că trebuie să mergem pe calea progresistă, pe calea folosirii elementelor și a pieselor prefabricate din beton armat… Folosirea prefabricatelor de beton armat ne dă posibilitatea să fabricăm piese la fel cum se face în construcția de mașini și ne permite să trecem la metode industriale de construcție». Arhitecților le revine sarcina de onoare de a asigura realizarea vastului program de construcții ce se înfăptuiește în țara noastră, prin proiecte tip strâns legate de tehnica modernă, folosind într-un spirit creator și inovator elemente prefabricate de beton armat. Aceste elemente pot să înlocuiască cu succes materialele obișnuite de construcție, cum ar fi lemnul, cărămida, varul, etc., realizând mari economii. Betonul armat, însă, nu poate fi folosit singur pentru a lua locul cărămizii și lemnului; el trebuie asociat cu un material care să asigure construcției o izolare termică și fonică corespunzătoare, material ce trebuie să fie ieftin și să se găsească în cantități suficiente pentru a asigura o producție industrializată; acesta este, în țara noastră, stuful. În cuvântarea ținută la Consfătuirea unională a constructorilor din U.R.S.S., tovarășul N. S. Hrușciov a arătat: «Unul din materialele bune pentru construcția rurală este stuful… Acesta este un material minunat: nu putrezește și posedă o bună proprietate calorifugă… Trebuie să fabricăm stufit și solomit… Din stuf se pot construi diferite clădiri de interes agricol și chiar case, se pot confecționa lucruri minunate».”[169]

Citarea lui Hrușciov arată că și experimentul, cercetarea în construcții erau subordonate ideologic și politic conducerii de la Moscova. Cercetarea pentru rezolvarea crizei de locuințe nu era orientată spre experiențe anterioare naționale sau locale pentru găsirea celor mai bune metode de prefabricare. De fapt, prin discursul său, și Nikita Hrușciov muta URSS pe calea prefabricării grele din beton începută deja cu ani buni înainte în vestul Europei, pe baza sistemului Camus.

169 Theodor Sassu, „Locuințe din elemente prefabricate din beton armat”, în *Arhitectura RPR*, nr. 5, 1955, p. 20.

De proveniență franceză, sistemul Camus, de exemplu, „brevetat în 1948, fusese aprobat de Centrul Științific și Tehnic Francez pentru Construcții în 1949”[170]. În Uniunea Sovietică au fost deschise peste 450 de uzine pentru prefabricate, unde sistemul Camus, cel mai popular, a fost folosit sub licență în mai mult de 300 de uzine. România, la vremea respectivă, avea una dintre cele mai mici rate de tipizare, cu numai 30% din producția de locuințe realizată pe bază de proiecte tip, față de 80% în Uniunea Sovietică și 70% în RP Polonă și RP Ungară[171]. În logica importului de sisteme industriale pentru prefabricare, a adaptării acestora la modurile de organizare locale, dar și a experimentării unor noi metode de construcție sau noi materiale, focalizarea se muta pe o mult mai atentă elaborare a proiectului anterior aprobării și transmiterii către celelalte institute de proiectări din țară. Orice proces industrial avea nevoie de prescripții precise și de probe directe de fabricație și exploatare înainte de a fi omologat pentru producția de masă. Fără acești pași se putea ajunge la erori în producție ce puteau încetini procesul sau, mai grav, puteau conduce la abandonarea întregului procedeu. Deci, după etape de proiectare preliminare, s-au construit prototipurile, modele experimentale funcționale scara 1:1 pentru verificarea execuției și a comportării în timp a materialelor și de abia apoi au intrat în producția de masă.

În perioada 1957–1968, revistele de specialitate – *Arhitectura RPR* și *Buletinul Informativ Tehnic* – au publicat mai multe proiecte în care programul de locuințe individuale – de obicei parter – a stat la baza unor studii pentru pregătirea fabricației la scară largă a unor noi metode de construcție, de prefabricare sau a unor noi materiale. Predispoziția pentru secțiunile tip pe parter se datora faptului că puteau fi direct transferate în formule supraetajate în clădiri de locuințe colective. Proiectele care susțin argumentul folosirii locuinței individuale ca prototip erau numeroase.

Printre acestea se numără proiectul pentru locuințe din beton monolit ușor turnat în cofraje de aluminiu[172] (autor, arhitect Dan Cristescu), care reprezintă exemplu de studiu al unor metode constructive noi în paralel cu studiul unor secțiuni ce tind către asamblări semicolective (Fig. 3.23). În baza unui modul dezvoltat ca locuință individuală pe parter autorii au elaborat mai multe variante de duplex, duplex cuplat și cu apartamente deservite de o scară comună. Acest proiect este experimental nu numai prin prisma tipului de cofraje și a

170 Stephanie Van de Voorde, Inge Bertels, Ine Wouters, *Post-war building materials in housing in Brussels 1945–1975,* Bruxelles: Vrije Universiteit Brussel, 2015, p. 415: „Mai ales în Franța, dar și în alte părți ale Europei, prefabricatele grele au înflorit la începutul anilor 1950. Unul dintre primele și cele mai de succes sisteme franceze a fost dezvoltat de inginerul francez Raymond Camus. Acest sistem, brevetat în 1948, a fost aprobat de Centrul Științific și Tehnic Francez pentru Construcții în 1949. Aplicat la scară foarte mare, a fost unul dintre mijloacele prin care Guvernul francez a atins obiectivul foarte ambițios de a construi 20.000 de locuințe pe lună. Sistemul Camus a devenit simbolul prefabricării grele «à la française» în întreaga lume. Pe la mijlocul anilor 1960, Camus avea șase fabrici în Franța și 16 fabrici în alte țări, precum Marea Britanie, Germania, Italia, Rusia și Algeria.”

171 Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954–1965*, București: Simetria, 2015, p. 71.

172 Dan Cristescu, „Locuințe din beton ușor monolit turnat în cofraje de aluminiu”, în *Arhitectura RPR*, nr. 8, 1957, p. 6.

procesului tehnologic indus de acestea, ci și prin prisma sistemului de încălzire[173] și a soluțiilor de finisaj. Cofrajele din aluminiu au devenit una dintre metodele clasice de realizare a structurilor din beton, putând fi reutilizate de cca 200 de ori.

Au existat și cercetări în direcție opusă, anume preluarea sistemelor constructive destinate producției de locuințe colective în cazul locuințelor individuale, proiectul numărul 1500, elaborat de IPCT București, de locuințe duplex cu elemente mari prefabricate[174] (Fig. 3.24). Proiectul urma să fie construit la

> „Nord de casa Scânteii, pe un teren de circa 30 ha, cuprins între calea ferată București-Constanța și Depozitul de combustibil Băneasa, între lacul Băneasa și cartierul Jiului-Scânteia […] Se preconizează ca o treime din numărul de apartamente să se realizeze în clădiri P+1, reprezentând circa 650 de apartamente și două treimi în clădiri cu mai multe niveluri, cu circa 1350 de apartamente, ajungându-se astfel la o densitate conformă cu normativele în vigoare, de circa 3000 m2 locuibili/ha”[175].

Proiectanții gândeau acest cartier în ideea realizării unui ansamblu urbanistic ce ar fi legat zona densă și înalt construită a cartierului Jiului de zona verde de pe malul lacului Băneasa. Proiectul nu a fost însă construit, dar este reprezentativ pentru climatul din epocă și încercările venite din partea arhitecților de a introduce tipologii mai variate care să cuprindă locuințe individuale cuplate și înșiruite.

Apariția blocurilor din beton celular autoclavizat, înlocuitorul din beton al cărămizii, a creat premisele pentru noi studii de industrializare, dar și tipologice. Proiectele de locuințe pentru regiunile sinistrate[176], din 1970, au fost concepute în ideea folosirii unor fâșii armate din BCA, modulate pe 40 sau 60 cm cu înălțimea unui nivel întreg[177]. Nu am descoperit dovezi că acest sistem a fost folosit în campania de reconstrucție. Tema fâșiilor armate de beton celular autoclavizat produse la fabrica din Craiova a fost reluată în articolul care descrie proiecte pentru locuințe industrializate cu puține niveluri[178] din *Arhitectura*, în 1972 (Fig. 3.25, 3.26).

Autorii ajunseseră la concluzia că „pentru construcția locuințelor cu puține niveluri este indicată prefabricarea bazată pe elemente ușoare

173 Este vorba de o instalație de încălzire cu aer cald direcționat în toate camerele și provenind de la o singură sursă și care asigură atât încălzirea spațiilor, cât și a apei calde menajere.

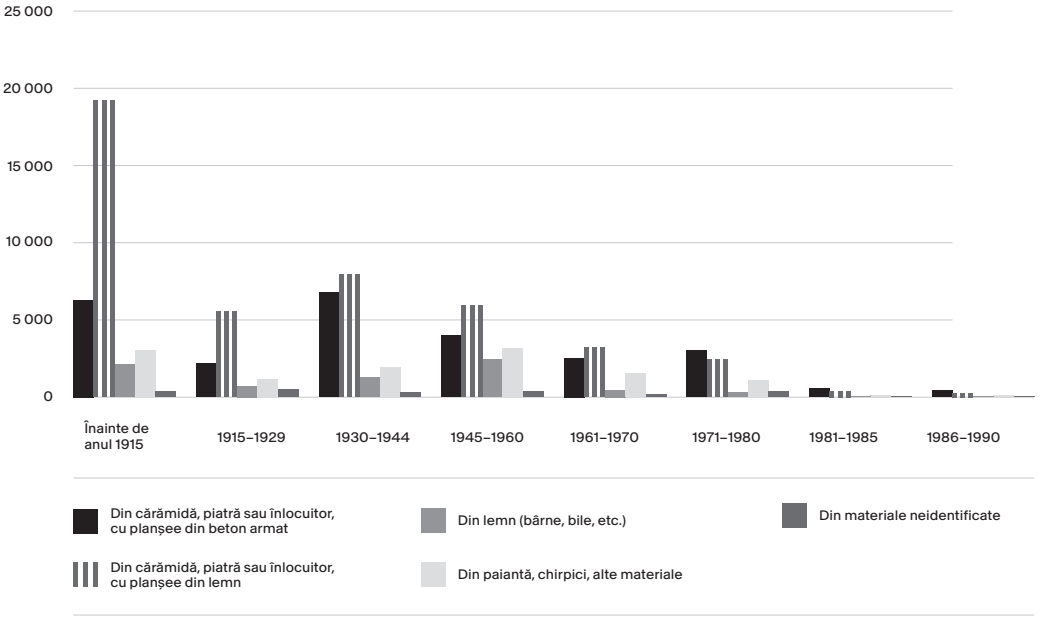
174 Gheorghe Negreanu, „Locuințe P+1 duplex cu elemente mari prefabricate”, în *BIT*, nr. 2, 1968, p. 13.

175 *Ibidem*.

176 Cristina Hâncu, „Proiecte de locuințe pentru regiunile sinistrate”, în *Arhitectura*, nr. 3/1970, p. 5. Autori proiect: prof. arh. Marcel Locar, arh. Leon Garcea, dr. arh. Mihail Caffé, arh. Cristina Hâncu, ing. Francisc Lissai.

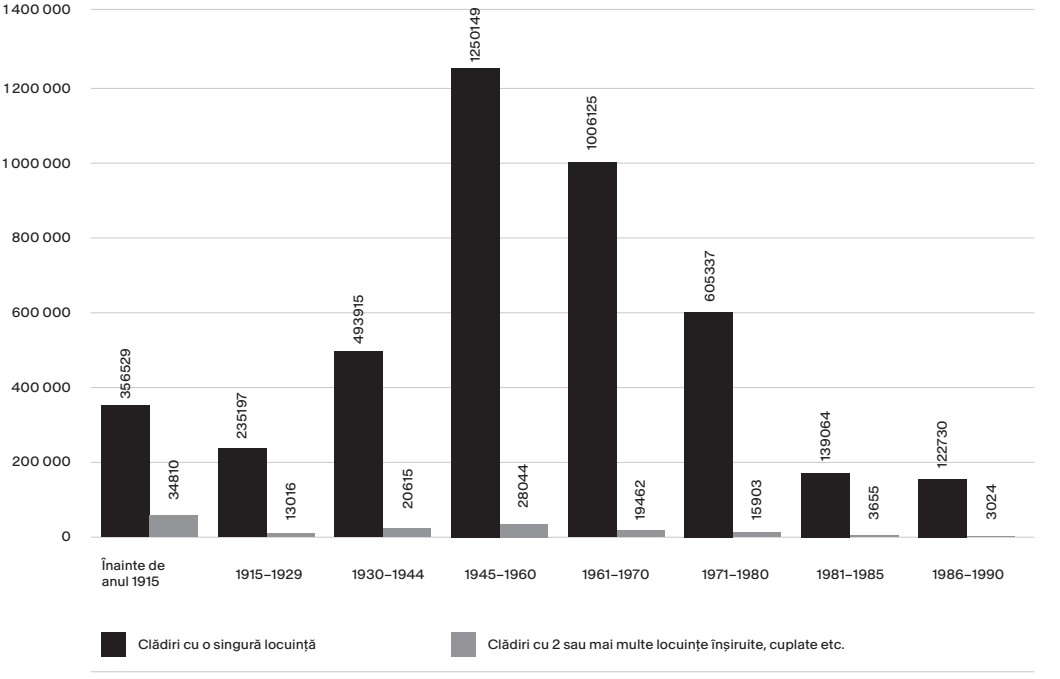
177 Sistemul presupunea o mecanizare ușoară, dar personal calificat. Reconstrucția ca parte a efortului de stat s-a concentrat pe realizarea de blocuri cu locuințe colective orașe; construirea de case noi fusese transferată prin transmiterea unui CEC și asigurarea prioritară a materialelor de construcție, în principal cărămidă sau alte elemente de zidărie precum blocuri de beton și blocuri ușoare de beton.

178 Cristina Hâncu, „Locuințe industrializate”, în *Arhitectura*, nr. 1, 1972, p. 14–15. Autori proiect: arh. Cristina Hâncu, dr. arh. Mihail Caffé, ing. Francisc Lissai.

Grafic 3.01

Tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc., construite în mediul urban, în funcție de perioada în care au fost construite.
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992

Grafic 3.02

Numărul total de clădiri de locuit construite în mediul urban și numărul de clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc, construite în mediul urban.
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992

de mare serie, fără utilaje grele și cu o manoperă de execuție redusă”[179]. Nu am descoperit dacă acest sistem a fost folosit în mediul urban; CIPB[180] a executat, cu scop exemplificativ pentru mediul rural însă, o locuință în localitatea Sinești-Ilfov. Cele două articole denotă, pe de o parte, faptul că se ajunsese la concluzia că sistemele de prefabricare grele nu sunt adaptate contextului local sau construcțiilor cu puține niveluri; totuși, temele de cercetare impuneau găsirea unor sisteme prefabricate, chiar dacă mai ușoare. Realitatea, dată și de numărul mult mai mare de locuințe individuale realizate prin fonduri proprii decât cele realizate ca urmare a investițiilor publice, a condus către abordări mai curând clasice în construirea locuințelor individuale pe bază de proiecte tip. În ce măsură au fost adoptate noile materiale sau sisteme de prefabricare?

Pentru a vedea ponderea materialelor utilizate în construcția de locuințe cuplate, duplex, înșiruite etc. din perioada studiată am apelat la Recensământul populației și locuințelor din 1992. Cu ajutorul datelor am construit graficul 3.01, în care am marcat tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc., construite în mediul urban, în funcție de perioada în care au fost construite.

Folosirea betonului, în cazul acestor tipologii, se constată numai la planșee. Pereții rămân, în cea mai mare parte, construiți din cărămidă. În acest context, utilizarea betonului crește, clădirile cu pereți de zidărie și planșeu de beton depășind în perioada 1971–1980 numărul clădirilor cu pereți de zidărie și planșee din lemn. În perioada interbelică, procentul clădirilor cu pereți exteriori din chirpici sau paiantă era net inferior procentului care descrie utilizarea acestui material între 1945 și 1970 când din acest material au fost realizate aproape tot atâtea clădiri ca din zidărie și beton. Fenomenul este explicabil prin construirea de locuințe cuplate în periferiile orașelor mari sau în orașe mici în cartiere muncitorești legate de mari ansambluri industriale, construite pentru mâna de lucru venită din mediul rural. Diferența arată o mutație față de perioada interbelică în care clădirile duplex, înșiruite sau cuplate, erau destinate unor cartiere construite într-un concept de urbanizare coerent.

În ceea ce privește numărul efectiv de locuințe duplex, cuplate, înșiruite etc., tipologiile intermediare în locuirea urbană, situate între casa independentă și blocurile de locuințe colective (și ele independente), erau într-o continuă scădere după 1944. În perioada interbelică, tendința era de creștere, în timp ce numărul mare de locuințe de acest tip înainte de 1915 se datora orașelor dense localizate, în principal, în Transilvania, dar și tipologiilor intermediare ce se observă în restul zonelor geografice ale României în secolul al XIX-lea.

179 *Ibidem.*
180 Centrala Industrială a Prefabricatelor din Beton, aflată sub îndrumarea și controlul Ministerului Industriei Materialelor de Construcții.

Raportat la numărul total de locuințe, clădirile cu o locuință și clădirile cu două sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc. vor fi într-un raport din ce în ce mai mic față de clădirile cu locuințe colective. Dacă în cazul locuințelor colective investițiile și planificarea amplasamentelor sunt făcute de stat, în ceea ce privește proiectele tip pentru locuințe individuale, am utilizat datele recensământului populației și locuințelor din 1992 pentru a descrie raportul dintre numărul total de clădiri de locuit construite în mediul urban și numărul de clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc., construite în mediul urban (Graficul 3.02). Am făcut această separare pentru a determina cât mai corect nivelul investițiilor de stat în astfel de tipologii. Ca număr absolut, locuințele de acest fel au o tendință de scădere ușoară, marcată mai mult în perioada dintre 1981 și 1990. Privind datele ca raport procentual între numărul de clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc. și numărul total de clădiri de locuit, constatăm și în perioada interbelică o scădere. Astfel, dacă înainte de 1915 procentul este de 9,76%, în perioadele 1915–1929 și 1930–1944, procentele sunt de 5,53%, respectiv de 4,17%. Perioada postbelică începe cu o scădere bruscă a procentului la 2,24 în perioada 1945–1960, urmată de o stabilizare în jurul valorii de 2,5%. (2,62% între 1971 și 1985 și 2,46% între 1986 și 1990). Acest fapt arată clar politica de investiții publice în domeniul locuirii și precizia cu care planul este dus la îndeplinire.

Atât exemplele publicate, care prezintă mai curând proiecte decât realizări, cât și datele statistice analizate conduc la concluzia că industrializarea betonului nu a pătruns foarte mult în ceea ce privește locuințele individuale cuplate duplex, înșiruite. Fiind totuși politică de stat, institutele de proiectare și cercetare au continuat să elaboreze studii pentru prefabricarea locuințelor parter sau cu puține niveluri care s-au concretizat cu puține realizări practice, uneori doar modele, prototipuri pentru exemplificare.

3. 5 Duplex

Începând cu 1965, importanța clădirilor duplex a început să crească. Hotărârea nr. 26 din 12 ianuarie 1966 a CC al PCR privind sprijinirea de către stat a cetățenilor de la orașe în construirea de locuințe proprietate personală a dat un nou avânt implementării proiectelor de locuințe individuale la orașe. Completări ulterioare care au culminat cu Legea nr. 9 din 1968, ce a înlesnit (sau nu[181]) ulterior construirea de locuințe individuale și locuințe de vacanță prin definirea posibilității de acordare a creditelor, în contextul în care România arăta o răcire a relațiilor cu URSS și o îmbunătățire a contactului cu Vestul, au generat un moment prielnic care s-a tradus prin încercări de personalizare a proiectelor, de căutare de identitate. Aceste căutări au fost susținute de publicarea masivă în revista *BIT* a unor exemple de locuințe și ansam-

181 Legea nr. 18 din 24 iunie 1968 privind controlul provenienței unor bunuri ale persoanelor fizice, care nu au fost dobândite în mod ilicit; emisă de Marea Adunare Națională.

bluri de locuințe individuale. În principal, revista publica proiecte din Elveția, Franța, RFG, dar și din Polonia, Bulgaria, Ungaria, în această ordine. Tendințele de căutare în sensul unui „regionalism critic" în continuarea modernității difuze puteau fi observate în toată Europa. Aceste proiecte arătau că tipologia de locuințe individuale compuse în ansambluri de înălțime redusă și densitate mare pot fi viabile din punct de vedere economic chiar și pentru zone urbane.

În ceea ce privește caracteristicile spațiale și de expresie arhitecturală, locuințele proiectate la jumătatea anilor '60 se distingeau printr-o preocupare pentru raționalizare și economie de mijloace. Revista *BIT* publica și ilustra proiectele cu reprezentări planimetrice în principal, ca secțiuni tip (Fig. 3.27, 3.28). Fațadele erau tratate minimal, cu câteva elemente moderne, ceea ce arată că locuința urbană rămânea legată de oraș și de tema economiei de mijloace, spre deosebire de proiectarea tip din mediul rural unde „specificul local" ocupa subiectul principal de dezbatere. Duplexurile construite după aceste proiecte sunt cea mai bună reprezentare a locuinței urbane de tip individual din întreaga perioadă studiată. Acestea au o expresie austeră, cu un minim de elemente decorative care își au rădăcinile în clădirile moderniste din perioada interbelică. La nivel de plan, se conturase o schemă regăsită în majoritatea exemplelor: un hol cu scară, cameră de zi, bucătărie grup sanitar și/sau cămară iar la etaj holul scării, două dormitoare și o baie. Uneori apăreau variațiuni cu trei camere la etaj sau bucătărie deschisă.

Perioada dintre 1957 și 1974 este cea mai importantă pentru locuința individuală urbană concepută ca proiect tip, atât prin prisma numărului de clădiri care pot intra în sfera analizei, cât și din punct de vedere tehnic, deoarece, în „această perioadă de douăzeci de ani, proiectul de tip a fost pe deplin formulat ca un sistem de producție de design în masă la scară națională"[182]. Astfel, după 1957, proiectarea tip pentru locuințe individuale urbane se afla în postura de a furniza modele și pentru investițiile din fonduri proprii ale populației, deoarece investițiile de stat erau îndreptate cu precădere către tipologii colective. Chiar și în aceste condiții, ca urmare a deschiderii legislative, DSAPC[183]-urile din toată țara au proiectat vile proprietate personală. *Buletinul Informativ Tehnic* ilustra în perioada 1957–1968 proiecte de locuințe individuale urbane elaborate de DSAPC Galați (Fig. 3.28), DSAPC Suceava (Fig. 3.29, 3.30), DSAPC Brașov (Fig. 3.33,

182 Dana Vais, „Editing the Socialist Dwelling: Catalogues of Housing Type Projects in the 1960s and 1970s Romania", în *Philobiblon - Transylvanian Journal Of Multidisciplinary Research in the Humanities*, vol. XXIII, nr. 1/2018, p. 122: *„It was during this twenty years period that type design has been fully shaped as a system of mass design production at the national scale."*

183 DSAPC — Direcția de Sistematizare, Arhitectură și Proiectare a Construcțiilor. În anexele Hotărârii nr. 928 din 28 noiembrie 1964 emise de Consiliul de Miniștri privind tarifele pentru lucrările de proiectare elaborate de institutele de proiectare și direcțiile de sistematizare, arhitectură și proiectare a construcțiilor figurau 25 de institute de proiectare (Anexa 1) și 16 DSAPC-uri (Anexa 2). Acestea erau: DSAPC Argeș, DSAPC Bacău, DSAPC Banat, DSAPC Brașov, DSAPC București, DSAPC Cluj, DSAPC Constanța, DSAPC Crișana, DSAPC Galați, DSAPC Hunedoara, DSAPC Iași, DSAPC Maramureș, DSAPC Mureș Autonomă Maghiară, DSAPC Ploiești, DSAPC Oltenia, DSAPC Suceava.

3.34), DSAPC Bacău (Fig. 3.35, 3.36) și altele. Toate aceste proiecte elaborează tema duplexului și, într-o măsură redusă, ilustrează proiectele și ca locuințe izolate. Construcțiile erau proiectate cu un grad redus de prefabricare.

În ceea ce privește aplicarea acestor modele în teritoriu, din seria de secțiuni tip proiectată de arh. I. Schuller, arh. Farcazin și arh. M. Iliescu pentru DSAPC Brașov au fost construite prin investiții de stat și în alte locuri, dintre care am identificat ansamblul din Str. Ceferiștilor din Sibiu (Fig. 3.31) sau câteva exemple la Făgăraș. Proiecte concepute ca locuințe duplex au fost construite în multe orașe ca Pitești (cu Str. Rahovei) (Fig. 3.32), Târgu Mureș, Craiova etc. Se observă că, deși ansamblurile cu „blocuri" de locuințe cuplate sau înșiruite nu au dimensiuni mari, se poate descoperi în majoritatea orașelor din țară cel puțin o intervenție de acest fel.

În Câmpulung, pe Str. Dumitru Măţăuanu (fostă aleea Nicolae Grigorescu) se găsește un ansamblu format din 10 blocuri-vilă, 8 dintre ele formate din câte două locuințe cuplate tip duplex, celelalte două a câte patru apartamente (Fig. 3.37). Proiectele au fost realizate la DSAPC Argeș, în 1967, de un colectiv condus de arhitectul V. Manu și arhitectul Ș. Popescu. Locuințele se înscriu în schemele funcționale tipice, fiind caracterizate prin câteva elemente de plastică arhitecturală ce le introduce în contextul regional – acoperișuri frânte în patru ape și câteva elemente de detaliu la parapeți și terasa de la parter. În ceea ce privește atribuirea locuințelor, fiica proprietarului inițial care locuiește într-unul din duplexuri menționează că se cunoștea public realizarea acestui ansamblu și mai multă lume s-a înscris pentru ceea ce era o noutate. Alții au spus că stau să vadă cum decurge acest prim experiment, dar nu au mai apucat, deoarece ulterior s-a renunțat la aceste tipologii în favoarea blocurilor de locuințe colective[184]. Nu este însă singurul exemplu de locuințe individuale duplex cuplate sau independente realizate pe bază de proiecte tip cu credite de stat în Câmpulung.

În anii '60, tipologia de locuire a duplexului devenise cea mai folosită secțiune tip pentru locuințe individuale. Reprezentarea proiectelor în principal prin planurile de nivel scotea pentru circa 10 ani imaginea din domeniul de interes al proiectării. Secțiunile de locuințe tip proiectate în această perioadă s-au încadrat cel mai bine în curentul funcționalist. Jumătatea anilor '60 și începutul anilor '70 aduc, în schimb, imaginea în prim plan. Concursul organizat de UJCM[185] Iași prin atelierul de proiectare a cooperativei „Constructorul", având ca temă „Locuințe proprietate personală în mediul urban", este o dovadă în sensul importanței „plasticii arhitecturale" (Fig. 3.38–3.40).

Exemplul de la Reghin, proiectat de arh. Kolonte Zsolt, în 1971 (Fig. 3.41), se înscrie în seria de proiecte unde arhitectura este mai elaborată și personalizată. Este vorba de un proiect unic pentru construirea a patru locuințe înșiruite, compuse de fapt din două duplexuri

184 Interviu cu Gabriela Lungu, Câmpulung, 21 august 2022.
185 UJCM — Uniunea Județeană a Cooperativelor Meșteșugărești.

alăturate. Tratarea elementelor de acces sau de fațadă are similarități cu ansamblul din Craiova din Parcul Crizantemelor (Fig. 2.16). Dacă locuințele de la Reghin fac uz de imaginea locală dată de timpane, streșini reduse, vilele din Craiova au streșini largi, sculptate (de fapt atice) și elementele speciale – logii, balcoane derivate din aceeași sursă de inspirație rurală. Ansamblul de locuințe din Craiova realizat în jurul parcului Pușkin, actual Crizantemelor, avea mai multe modele de locuințe cuplate, înșiruite și chiar izolate, purtând amprenta mai multor autori precum arhitecții Pencioiu și Voia. De asemenea, pe strada Gheorghe Chițu din Craiova au fost realizate în anii '70 o serie de locuințe duplex cuplate și izolate ca urmare a intenției autorităților de a îmbunătăți imaginea străzii. Este un caz special, unde proprietarii parcelelor au realizat, pe bază de proiecte, construcții noi de locuințe cu etaj pentru a nu intra, în caz contrar, sub incidența demolării vechilor case parter, și reconstrucția străzii cu tipologii colective. Proiectele sunt variate, aproape fiecare clădire duplex fiind unicat, nu o repetiție identică a unor proiecte tip.

Un exemplu publicat care demonstrează unirea dintre proiectarea tip, proiectul unicat și proiectul duplex este casa de la Suceava proiectată de arhitecții Nicolae Porumbescu și Maria Porumbescu-Vaida (Fig. 2.24). Proiectul este unicat, nefiind repetat în altă parte și prin faptul că este singurul exemplu de locuință individuală construită a arhitecților Porumbescu. Am văzut în capitolul dedicat proiectului tip cum locuința lui Porumbescu de la Suceava, prezentată ca proiect tip, devine, de fapt, o realizare foarte particularizată. Astfel, proiectul demonstrează mutația cea mai importantă în ceea ce privește proiectarea tip de locuințe individuale pentru mediul urban: deși destinate pentru a fi realizate repetitiv, proiectele tip din această perioadă ajungeau să fie unicate. Locuința prezentată din Suceava, deși concepută ca serie, a fost construită într-un singur loc, fiind și singurul exemplu cunoscut de locuință individuală construită în urma unui proiect al soților Porumbescu[186]. Încă o observație în acest sens arată legătura bizară ce se stabilise între proiectul tip și proiectul unicat: publicarea proiectului cu mai multe variante în 1968 era posterioară realizării efective a duplexului din Suceava. În ciuda publicării proiectului, acesta nu a mai fost realizat în altă parte, însă această lucrare devine sursa de inspirație pentru o serie de experiențe ce marchează prima parte a anilor 1970.

La începutul anilor 1970, în Occident se ajunsese deja la concluzia că folosirea industrializării grele pentru construcția de locuințe colective nu mai era chiar așa de economică; în plus, începuseră să se facă simțite o serie de costuri economice și sociale exemplificate

186 Într-un articol scris de Dan Humoreanu cu titlul „Singura casă proiectată de celebrul arhitect Porumbescu aparține unor suceveni", publicat în ediția online a Monitorului de Suceava și consultată în data de 23.09.2013 http://www.monitorulsv.ro/Local/2009-03-05/Singura-casa-proiectata-de-celebrul-arhitect-Porumbescu-apartine-unor-suceveni autoarea prezintă istoria casei. Astfel, clienții, după ce au văzut macheta casei într-o expoziție de proiecte tip, au decis să își construiască o asemenea casă. Împreună cu o altă familie au reușit să construiască proiectul, primind teren în apropierea Mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava.

de cartierul Pruitt–Igoe, construit în anii ’50 și demolat la începutul anilor ’70[187]. În România, *BIT* publica regulat proiecte și realizări a unor ansambluri cu puține niveluri și densitate mare, locuințe înșiruite, duplexuri, atât din țară, cât și din străinătate. În concluzie, respectivele exemple marcau dorința arhitecților și zonei tehnice din planificare și sistematizare către diversificarea tipologiilor de locuințe. Exista deja o diversitate a abordărilor stilistice cu accent pe contextualizarea soluțiilor tehnice.

Încurajarea arhitecților pentru a elabora proiecte tip de locuințe individuale venea și ca urmare a posibilității date de legea din 9 mai 1968 ce prevedea posibilitatea cetățenilor de a avea o locuință de vacanță în plus față de locuința permanentă. Seria de proiecte de clădiri sezoniere de odihnă în zona lacului Cernica realizate de cadre didactice din Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”, publicate în *BIT*, nr. 2/1970, poate fi citită ca un catalog de proiecte tip (directivă)[188] cu distribuție largă, națională. Proiectele aveau o calitate bună și o largă diversitate, despre care voi discuta mai detaliat în capitolul dedicat locuințelor sezoniere. Cel puțin în ceea ce privește clima conceptuală, începuseră să se afirme o serie de atitudini care dădeau speranța unei îmbunătățiri calitative și unei diversificări în programul de locuințe.

Se putea imagina un model de sistematizare în care locuințele individuale, cuplate sau înșiruite să capete anvergură? Pentru a caza forța de muncă necesară măririi producției ca urmare a noilor noile modele 1300 și 1300 break lansate de Dacia în 1970 și 1973, se decisese amplasarea la Colibași a unei colonii de locuințe ce urma să devină „în viitorul apropiat oraș satelit al municipiului Pitești, având un număr de 40000 de locuitori”[189]. Arhitecții J. Marinescu și Ion Popescu au propus o variantă formată din 6 blocuri P+4 cu câte 40 de apartamente, 1 bloc cu 90 de apartamente și 115 case duplex P+1 cu câte trei și patru camere. Au motivat alegerea tipologică prin relief, astfel pe platou urmau să fie construite blocurile P+4, dotări culturale, comerciale și sportive, iar pe versanți casele duplex P+1[190] (Fig. 3.42–3.45). Autorii au studiat mai multe variante de locuințe și de amplasare a acestora care, din păcate, nu s-au mai realizat. S-a realizat, în schimb, un cartier de blocuri care, în timp, a crescut devenind orașul Mioveni de astăzi. Evoluția acestui proiect marchează sfârșitul unei perioade de deschidere a României către Occident și de atingere a unui nivel

187 Pruitt Igoe a fost un cartier de locuințe colective proiectat de arhitectul Minoru Yamasaki ce a fost construit în St. Louis, Missouri, SUA între 1951 și 1955. Demolarea cartierului între 1972 și 1976 a fost văzută ca eșecul definitiv al arhitecturii moderniste. Dar motivele reale țin de segregare socială, de concepții politico-economice ale gestiunii locuințelor sociale în SUA și de fenomenul de migrare a populației către zone suburbane ce a afectat toate orașele americane din vremea respectivă: St Louis pierdea jumătate din întreaga populație. Astfel, modul de operare și administrare al clădirilor nu a mai funcționat atunci când rata de ocupare a scăzut, contribuind la aspectul delabrat al cartierului.

188 În capitolul despre proiectarea tip în mediul rural, se face clar diferența între proiectul tip — ce conține clar caracteristicile tehnice aferente construcției — și proiectul directivă care oferă planuri, secțiuni, fațade la un nivel redus de detaliere, clădirea urmând să fie realizată și detaliată tehnic pe baza posibilităților locale.

189 J. Marinescu, I. Popescu, „Colonia de locuințe ITN Colibași” în *BIT*, nr. 3, 1974, București, p. 1–6.

190 *Ibidem*.

de prosperitate. Drept consecință, locuința individuală, în formele izolate, cuplate, dar, mai ales, înșiruite cu puține niveluri și densitate mare, putea deveni un model viabil chiar și pentru zonele urbane semicentrale. Publicarea proiectului, în ceea ce avea să fie ultimul număr în formula consacrată a *BIT*, adaugă greutate faptului în sine – un nou punct de cotitură. Care au fost motivele pentru renunțarea la tipologiile duplex P+1?

Cert este că Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, secondată de Decretul nr. 205 din 31 octombrie 1974[191] și de Legea nr. 4 din 18 martie 1975[192], a făcut aproape imposibilă proiectarea de ansambluri de mari dimensiuni de locuințe individuale tip cuplate, duplex sau înșiruite în orașele mari, în timp ce tipologia caselor cuplate P+1 a fost „transferată" către sate și comune, care astfel erau obligate să se „urbanizeze".

Pe lângă motivațiile economice care ar fi putut determina legea sistematizării se pot intui și motivații mai personale, individuale. În acest sens, incidentul de la Durău ar fi putut sta chiar la baza unor decizii la nivel înalt, datorită rezonanței căpătate la nivel național. Desigur, nu se pot trasa relații de cauzalitate între acest incident și abandonarea variantelor cu vile din proiectul de la Colibași. Momentul lasă însă posibilitatea speculațiilor care ar putea însemna, în acest context, că locuința individuală a fost „pedepsită", marcată ca indezirabilă.

În paralel cu realizările de proiecte tip de locuințe individuale pentru mediul urban în ultimii ani din comunism, criteriul atribuirii terenurilor joacă un rol esențial în înțelegerea fenomenului. Atribuirea terenurilor pentru construirea acestor microansambluri a devenit și este încă parte a unor contestări sociale, cu atât mai mult cu cât pentru majoritatea cetățenilor apartamentul la bloc era văzut ca o unică opțiune. Discuțiile purtate cu arhitecți care au proiectat și cu beneficiari ai unor astfel de locuințe demonstrează că locuitorii acestor case erau, în cea mai mare parte, ingineri, medici, artiști, arhitecți, funcționari, în general persoane educate, cu prestigiu local.

În acest context, în orașe s-au construit numai sporadic locuințe tip duplex, niciodată organizate în mari ansambluri[193], întrucât acestea nu ar fi satisfăcut cerințele de densitate prevăzute prin noua lege a sistematizării. Dar, conform statisticilor, realizările pe bază de proiecte tip de locuințe duplex, cuplate sau independente, nu au dispărut

191 Decretul nr. 205 din 31 octombrie 1974 pentru modificarea unor dispoziții din Legea nr. 4/1973 și privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală, cu modificările ulterioare.

192 Legea nr. 4 din 18 martie 1975 pentru modificarea unor articole din Legea nr. 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală și din Legea nr. 5/1973 privind administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași.

193 În mod paradoxal, cele mai mari proiecte de ansambluri de locuințe de tip case înșiruite, cuplate etc. au fost proiectate în anii '80 de anumite institute. Dar proiectele au fost destinate pentru construirea în alte țări, fiind parte a relațiilor economice pe care regimul le-a avut cu acestea. Deși aceste proiecte intrau în categoria proiecte tip, datorită inaccesibilității în vremea respectivă a tot ce era pentru „export" am tratat acest subiect în capitolul Arhitectură de export.

complet. Câteva exemple ar putea fi: micul ansamblu de două locuințe înșiruite proiectate de arh. Constantin Câmpean în Târgu Mureș (Fig. 2.27) sau două duplexuri proiectate în Craiova de Viorel Voia. De fapt, acestea nu erau ansambluri, ci „plombe" realizate în zone deja constituite, relativ centrale, unde existau terenuri libere de construcții, dar suficient de mici sau cu relief accidentat astfel încât să nu se poată construi blocuri. În aceste zone existau deja aducțiuni de apă și restul de utilități, construirea putând fi chiar justificată de „legea îndesirii"[194]. Datorită dimensiunilor reduse ale „ansamblurilor", proiectele tip au căpătat din conotațiile prototipurilor ca exemple, modele unice în așteptarea vremurilor în care vor fi puse în practică la scară mare. În format foarte redus, tipologia consacrată a parcelărilor urbane interbelice, concepute ca extinderi ale orașelor, a pierdut din amploarea cantitativă a clădirilor realizate și se muta, în anii 1980, de la periferie în centru[195], sub forma unor microansambluri sau chiar a unor realizări de tip unicat.

3. 6 Prototipuri pentru case solare

În anii '80, proiectarea tip de locuințe individuale se îndrepta, datorită crizei petrolului, către experimentarea noilor energii. Reacția României pare să fi fost înființarea în 1973 a Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie. În cazul arhitecturii în România, utilizarea energiei solare în construcții a fost unul din cele mai vizibile domenii de studiu. În ceea ce privește locuințele individuale, autoritățile nu au insistat până în acel moment pe metodele de încălzire în coordonare cu partea arhitecturală decât în mod excepțional și subordonat tehnologiei de execuție. Cercetarea nu mai era legată numai de materiale, de rapiditatea execuției, ci de întregul mod de concepere a casei în vederea îmbunătățirii performanțelor energetice.

Locuința individuală devenea, din nou, tipologia predilectă pentru experimentare. Cele mai importante centre de proiectare și cercetare în domeniu au derulat programe pentru studierea caselor solare și a diverselor sisteme suport, pasive și active. Majoritatea institutelor au construit o serie de prototipuri pentru studierea potențialului noilor energii. INCERC[196] (urmașul CDCAS) a elaborat un proiect de casă solară cu perete ușor *heliocaptor*[197], construind două prototipuri experimentale. Astfel, casa *Câmpina 1* era concepută doar pe parter, fiind construită în 1976 (Fig. 3.46), iar casa *Câmpina 2* era construită în 1977 având parter și etaj (Fig. 3.48). Ambele case au fost proiectate de arhitectul A. Streja. Institutul de Proiectare „Carpați" în colaborare cu INCREST[198] a construit prototipul Neptun 1 (Fig. 3.47), arhitect

194 Interviu cu arh. Georgeta Voia, 24.04.2022.
195 Cu referire la volumul *Dincolo de centru — Politici de locuire în București 1910–1944*, de Irina Calotă, București: Ozalid, 2019.
196 Institutul Național de Cercetări în Construcții și Economia Construcțiilor.
197 Miclescu, Sandu, „Soarele, acest arhitect", în *Arhitectura*, nr. 4/1978, București.
198 Institutul Național pentru Creație Științifică și Tehnică.

Andras Peres. Institutul Proiect București, în colaborare cu ICPE[199], a realizat un proiect de casă solară pentru comunele suburbane ale Capitalei (Fig. 3.49). Institutul Politehnic „Traian Vuia" din Timișoara a întreprins un studiu amplu asupra diferitelor forme de economisire și valorificare a energiei în construcțiile de locuințe[200] (Fig. 3.50, 3.51, 3.52). Prototipurile au fost construite pe terenurile institutelor de proiectare sau ale trusturilor de construcție asociate și nu au fost efectiv locuințe. Erau modele scara 1:1 pentru a putea verifica proprietățile fizice ale construcțiilor și ale sistemelor propuse. Au servit pe post de birouri pentru cercetători sau pentru personalul instituțiilor.

Nu doar institutele de cercetare au avut astfel de teme. Și facultățile de arhitectură au propus teme de proiecte pentru locuințe solare. Astfel, în nr. 6 din 1982, *Arhitectura* publica un proiect studențesc premiat, realizat de student arhitect Dan Antonescu pentru „Casă solară în mediul rural". Acesta sublinia că proiectul „a izvorât din cerințele economice, din orientările și prevederile «Programului de cercetare-dezvoltare privind noi surse de energie și resurse refolosibile» elaborat de C.N.Ș.T."[201].

Cercetarea energiilor solare a adus în lumină noi spații funcționale, a repus în discuție problematica bunei orientări cardinale din punct de vedere energetic[202] și a readus în atenția proiectanților spațiile cu dublă înălțime prezente în manifestele modernității. Acest pretext reînnoda tradiția modernă în care se presupune că progresul tehnic oferă soluția pentru binele social și economic. Deși problematica energiilor noi și reutilizabile a fost o reacție imediată la criza petrolului la nivel mondial, deteriorarea relațiilor internaționale și dorința de autonomie națională a lui Nicolae Ceaușescu au făcut ca aceste experimente să nu aibă efecte în planul realizării pe o scară largă. Mai puțin decât atât, proiectele respective au avut o influență minimă ulterior, schimbarea de regim de după 1989 aruncând un con de umbră și mai mare asupra acestor încercări. Ceea ce s-a întâmplat cu aceste proiecte elaborate de institutele de cercetare și proiectare de construcții se putea observa cu majoritatea proiectelor rezultate din alte institute de cercetare în celelalte industrii[203]. De aici rezultă, poate, cea mai importantă concluzie referitoare la proiectul tip de locuințe individuale pentru mediul urban, și anume tranziția lui de la tip conceput pentru

199 Institutul de Cercetări Electrotehnice.

200 Cristian Dumitrescu, „Casele solare în competiția noilor energii — Din cercetarea și realizările colectivului de energii neconvenționale — Institutul Politehnic «Traian Vuia» din Timișoara", în *Arhitectura*, nr. 5, 1986, București, p. 19.

201 Consiliul Național pentru Știință și Tehnologie, înființat prin Decretul nr. 275 din 15 mai 1973, modificat prin Decretul nr. 60 din 8 martie 1980.

202 Abordările moderniste și funcționaliste pe bază de compoziție și de orientare în baza bunei însoriri a blocurilor de locuit, cu distanțe mari între acestea, au fost deviate în anii '80 prin politica de îndesire și de realizare a unor mari ansambluri în lungul străzilor și bulevardelor. Studiile pentru locuințe solare au repus, pentru o scurtă perioadă în dezbatere, aceste aspecte la care se renunțase.

203 Deși cercetarea a continuat în tot acest timp, accesul tot mai redus la avansul științific și tehnologic din alte țări a condus către produse din ce în ce mai slabe calitativ. În industria auto, deși în anii '80 s-au explorat concepte inovative atât în tipul de transport (Dacia 500), cât și în design sau mecanică, lipsa oricăror posibilități de conectare la tehnologia occidentală — mai ales în zona de producție — au făcut ca aceste proiecte să rămână la stadiul de prototip.

a fi construit în serie și experimentat direct la funcția lui de prototip prin intermediul căruia să se studieze cele mai bune practici pentru o aplicare industrializată.

3. 7 Concluzii

În perioada cuprinsă între 1947 și 1989, proiectarea tip pentru locuințe individuale a îndeplinit roluri diverse. La începutul perioadei, locuințele individuale, în variantele lor izolate, cuplate sau înșiruite, au însoțit industrializarea sectorului primar, fiind realizate, în principal, ansambluri de dimensiuni mici și medii, cel din Hunedoara fiind exemplul cu cele mai mari dimensiuni. Odată cu punerea la punct a unor metode constructive economice pentru locuințele colective, proiectarea celor individuale a început să aibă mai mult un rol în studierea tipologiilor ce ar fi urmat să fie asamblate în ansambluri multietajate. Dacă inițial tehnicile de construcție rămâneau clasice – pereți de zidărie, planșee de lemn sau beton și șarpante de lemn, odată cu pătrunderea betonului și a prefabricării în industria construcțiilor, proiectele pentru secțiuni tip aveau, în cazul locuințelor individuale, un rol de suport pentru experimentarea noilor tehnologii la scară mică. Rolul acestora s-a îndreptat către acela de prototip, ce a culminat în anii '80 cu acele exemple de case solare experimentale care, și datorită încheierii bruște a perioadei comuniste în 1989, nu au mai avut rezonanță în construirea de locuințe colective care s-ar fi bazat pe observațiile trase din experimente. În ceea ce privește realizările efective de locuințe individuale pe bază de proiecte tip, duplexul a reprezentat cea mai răspândită variantă. Ansamblurile construite pe baza acestor proiecte și-au micșorat dimensiunile în mod constant, până la realizarea unui singur exemplu, aducându-le în zona proiectelor unicat.

Proiectul tip pentru locuințe individuale în mediul urban s-a manifestat în România începând cu prima decadă a secolului XX cu parcelarea unor zone destinate construirii de locuințe ieftine. Condițiile politice au făcut ca nici casele să nu fie atât de ieftine și nici beneficiarii nu au fost persoanele cele mai vulnerabile, pentru care se demarase, de fapt, inițiativa. Astfel, în perioada interbelică, deși era importantă realizarea cât mai rapidă a unui număr cât mai mare de locuințe, cât mai ieftine (cele trei caracteristici fundamentale proiectului tip), dezbaterea ce anima scena arhitecturii avea, în prim plan, stilul în care se construia. În contextul unei crize reale de locuințe după război, condiționările politice au făcut ca stilul (realismul socialist) să reprezinte din nou principalul subiect profesional de dezbatere. Aproape imediat acesta a fost contextualizat cu elemente provenite din arhitectura populară, lucru care a marcat ulterior întreaga perioadă. Ceea ce s-a construit însă în primii ani după război ca locuințe tip individuale se află în continuarea practicilor anterioare, proiectele fiind o epurare și mai profundă a tipologiilor și formelor din perioada interbelică, mai întâi prin case cuplate parter cu șarpante, din care dispăruseră

elementele neoromânești și, ulterior, prin propuneri epurate, ușor clasicizante, specifice mai degrabă unei arhitecturi moderne a anilor ’40.

Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești din 1956 poate fi privit ca răspuns la dezbaterea din anul precedent asupra realizărilor de locuințe individuale ce socotea drept nesatisfăcătoare secțiunile tip de până atunci, dar și o primă încercare de dezvoltare a unui nou limbaj arhitectural corelat cu noi tehnologii de execuție ca urmare a schimbării radicale de poziție în ceea ce privește arhitectura după discursul lui Nikita Hrușciov din 1954. Concursul a fost conceput, în principal, ca instrument de studiu tehnico-economic pentru locuințe individuale, parter sau parter și etaj, dar cele mai importante observații veneau ca o consecință a imaginilor propuse de concurenți. Proiectele eclectice au fost reprezentate pe planșe în forma locuinței individuale izolate, deși cerințele prevedeau cel puțin cuplarea acestora. Pe lângă propunerile eclectice apăreau și proiecte care nu se mai puteau încadra în vreun stil, ci se remarcau prin lipsa stilului, volumele fiind o asamblare de tehnici și elemente tipizate rezultate în urma unor studii funcționale planimetrice. În altă ordine de idei, concursul arăta și o schimbare a rolului proiectului tip pentru locuințe individuale, deoarece proiectele participante au fost evaluate prin prisma folosirii acestei experiențe în conformarea temelor pentru apartamente în blocuri de locuințe colective. Modul de organizare al concursului arată o altă schimbare a proiectului tip pentru mediul urban, care nu mai este conceput ca model repetabil într-o anume parcelare, ci drept model repetabil pe orice teren.

Începând cu anii ’60, construirea industrializată de locuințe din fonduri de stat a fost orientată către ansamblurile de locuințe colective; tipurile de case cuplate sau înșiruite construite pe baza unor sisteme de prefabricare grele, specifice ansamblurilor de locuințe colective, au fost foarte rare în România. Însă proiectarea tip de locuințe individuale căpăta rolul de experiment pentru sisteme constructive și materiale noi ce urmau a fi folosite la scară mare în tipologii colective. Majoritatea proiectelor de industrializare priveau metode de punere în operă a betonului și a derivatelor acestuia. De exemplu, dezvoltarea blocurilor de beton celular autoclavizat și utilizarea acestora în construcții a fost experimentată prin intermediul locuințelor individuale cuplate, duplex etc. Pe măsură ce numărul de clădiri duplex, înșiruite sau cuplate a scăzut către anii ’80, folosirea proiectelor de locuințe individuale pentru dezvoltarea tehnologiilor pentru locuințe colective a crescut. Se observa și procesul invers, studiindu-se câteva încercări de folosire a prefabricatelor grele în cazul locuințelor individuale care s-au dovedit neeconomice, acest drum fiind practicat doar la nivel de experiment, de prototip.

Tipologia de locuire a duplexului devenea în anii ’60 cea mai folosită secțiune tip pentru locuințe individuale în mediul urban. Atenția acordată locuințelor colective a făcut ca duplexurile să nu reprezinte decât o mică parte din totalul investițiilor de stat, în timp ce devenea atractiv pentru investițiile private. Rezulta astfel un fenomen

curios, și anume acela al proiectelor tip care erau construite o singura dată. Noua lege a sistematizării din 1974 scotea practic locuința individuală din tipologiile ce ar fi putut fi folosite în orașe din investiții de stat. În același an, proiectul pentru cartierul de locuințe Colibași de lângă uzinele Dacia ce prevedea utilizarea unor tipologii de locuințe duplex înșiruite în paralel cu tipologii colective era abandonat, preferându-se un cartier realizat exclusiv cu blocuri de locuințe colective. Această orientare în politica investițiilor publice în domeniu locuinței nu s-a schimbat până în 1989, din contră, s-au cerut densități din ce în ce mai mari și s-au realizat îndesiri chiar în cartierele de locuințe colective proiectate cu doar câțiva ani înainte. În mod paradoxal, „îndesirile", realizate din fonduri particulare, au generat proiecte de locuințe individuale duplex cuplate în microansambluri în zone urbane centrale, unde era imposibilă implantarea unor blocuri de locuințe colective – centre istorice, cartiere constituite, terenuri cu pante accentuate.

Pe măsură ce politicile publice se orientau în producție către locuințele colective, criza petrolului readucea locuința individuală în centrul cercetărilor destinate noilor energii. Proiectele aveau un caracter eminamente modern (spații pe dublă înălțime, suprafețe vitrate mari etc.), iar studierea tehnologiilor solare readucea în discuție și urbanismul modern, care fusese înlocuit cu versiunea postmodernă autohtonă a străzii ca factor determinant în orientarea clădirilor. Casele experimentale construite au rămas însă la nivelul de prototipuri, producția la scară industrială a acestora, a sistemelor studiate prin intermediul lor sau studierea unor ansambluri urbane derivate din caracteristicile acestora nu s-a mai petrecut. S-a încheiat, astfel, la sfârșitul perioadei studiate un periplu prin mai multe roluri jucate de proiectul tip pentru locuințe individuale. Acesta a pornit de la tipul conceput pentru realizarea unor parcelări definite, a trecut la proiectul refolosibil, indiferent de loc, la caz de studiu pentru tipizarea și îmbunătățirea funcțională a secțiunilor de locuințe colective și a ajuns la un rol chiar de proiect unicat, în cazul investițiilor particulare, sau acela de prototip, ca parte a unor experimente tehnice.

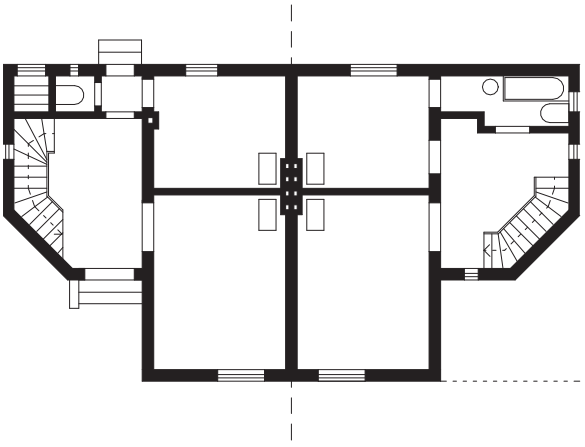

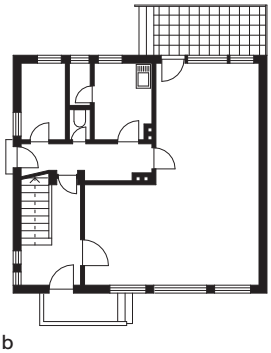
Fig. 3.01 Locuință tip 102 tip duplex,
Parcelarea Vatra Luminoasă, arhitect necunoscut
Plan parter / Plan etaj
plan după: http://galerie.liternet.ro/vatraluminoasa_voinea_dolghin/04_Tipul_102#f

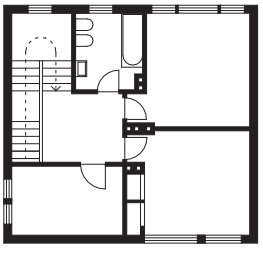
Fig. 3.02 Locuință duplex, strada Vatra Luminoasă
Vedere din stradă

Fig. 3.03 Locuințe sociale, șoseaua Iancului, București
arh. I. Hanciu și N. Aprihăneanu
Vedere din stradă

b

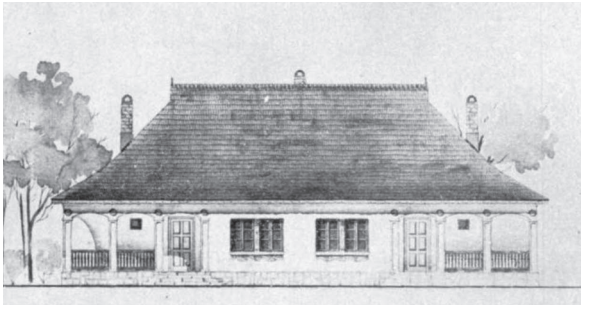

c

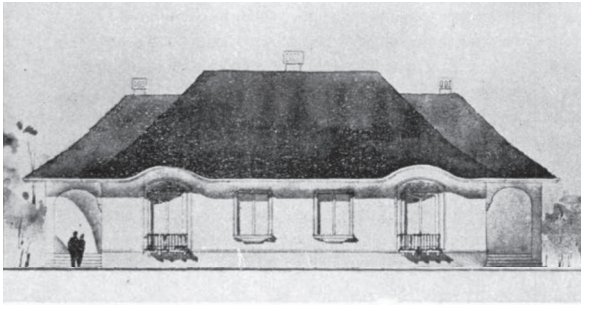
a

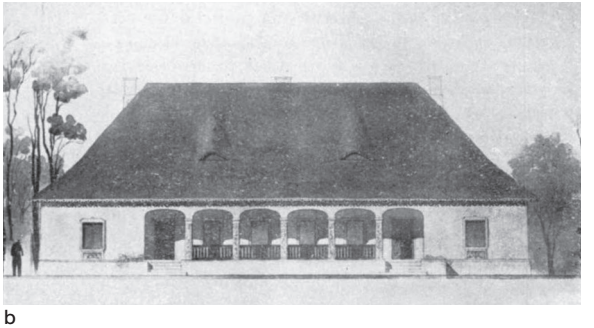
Fig. 3.04 Locuințe sociale, Str. Victor Manu, București
arh. Horia Creangă
Vedere din stradă
a Perspectivă
b Plan parter
c Plan etaj
planuri după: Machedon, Luminița,
Ernie Scoffham, Romanian Modernism / The Architecture of Bucharest, 1920–1940, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999

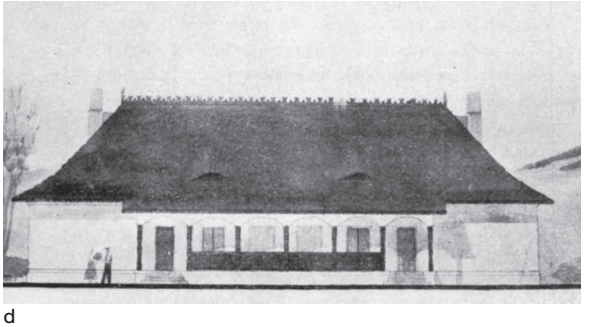
a

c

b

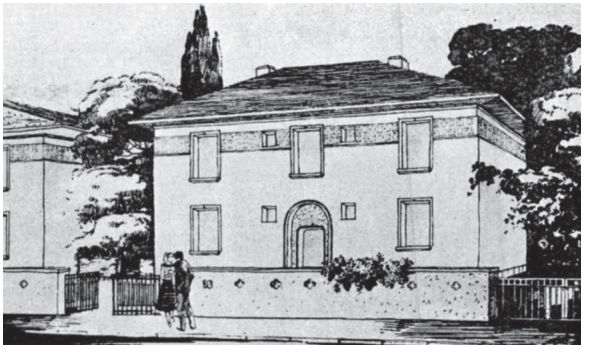
d

Fig. 3.05 Proiecte pentru o locuință individuală de la IAIM, anul II, 1953
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 2/1954

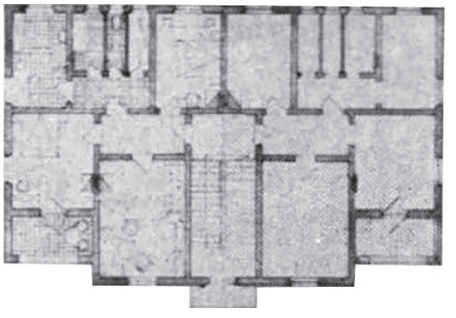
a student Pascaru Gh., atelier prof. arh. P. Macovei
b student Dascălu Virgil, atelier prof. arh. Horia Maicu
c student Nunchevici E., atelier prof. Octav Doicescu
d student Cociu C., atelier prof. arh. Horia Maicu

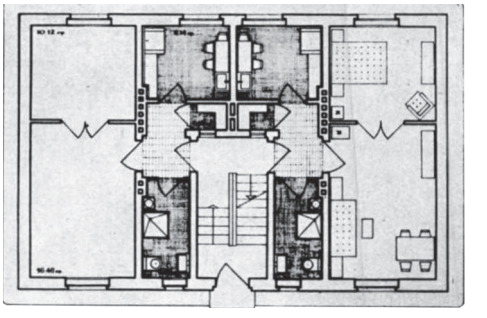
a

a

b

b

Fig. 3.06 O locuință, proiect anul III, 1954
student Dăriescu C., atelier prof. arh. H. Stern
a Fațadă
b Plan
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 2/1954

Fig. 3.07 Locuință individuală, proiect 141/3 (1954)
arh. Cleopatra Alifanti
a Fațadă
b Plan
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 6/1955

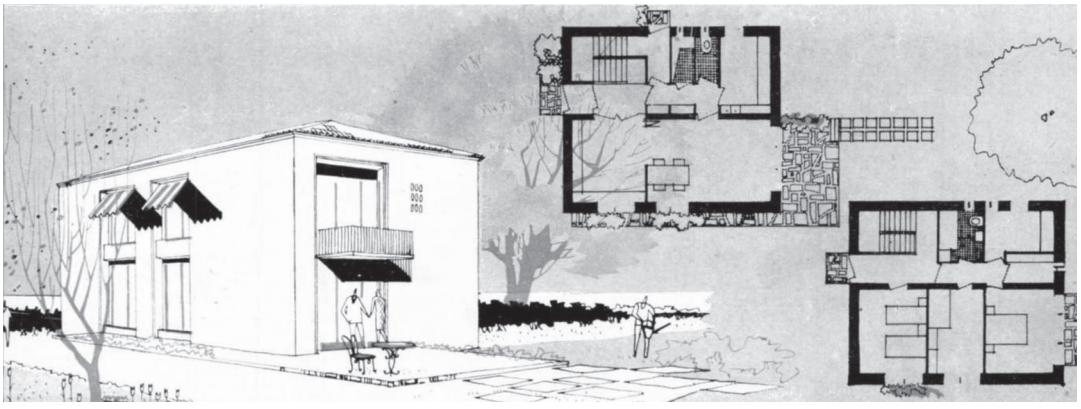
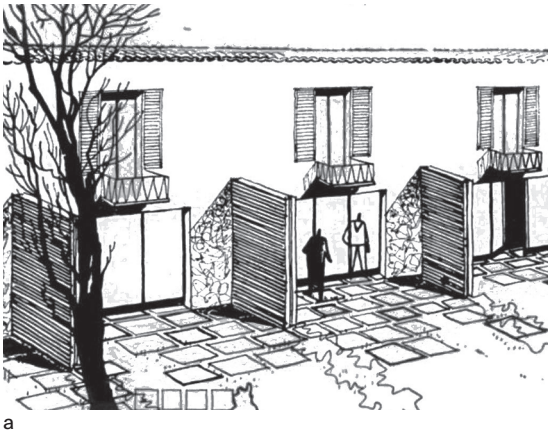
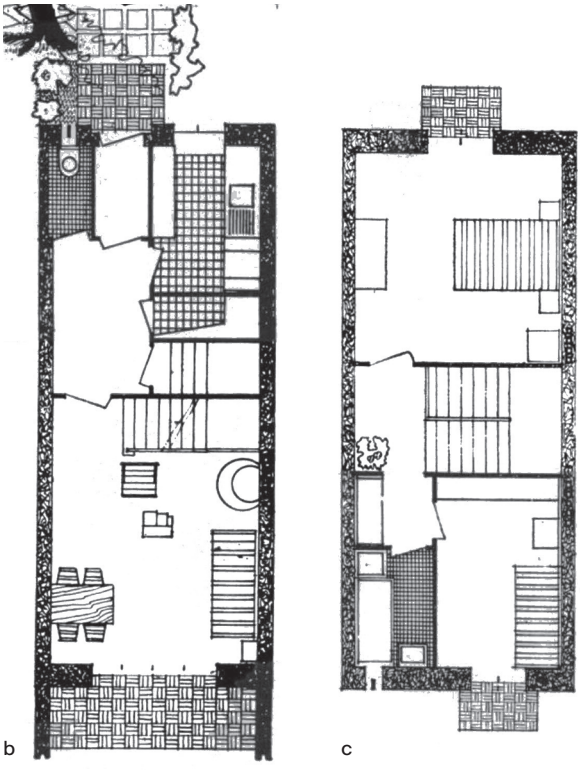

Fig. 3.08 Locuințe tip 383 — program dezvoltat
Proiect București
arh. M. Enescu și N. Marcus
Perspectivă și planuri
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1956

a

b c

Fig. 3.09 Locuințe tip 384 — duplex cooperare
Proiect București
arh. Margareta Pinchiș
a Perspectivă
b Plan parter
c Plan etaj
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1956

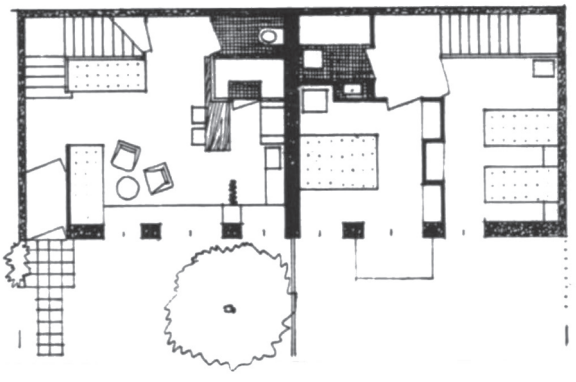
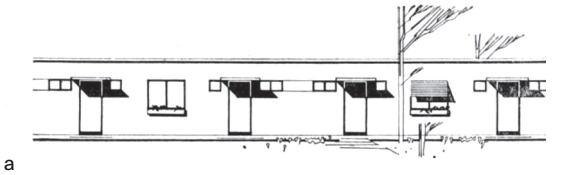
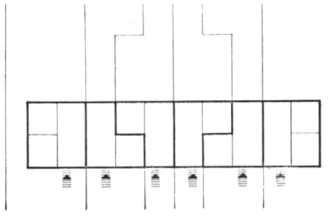

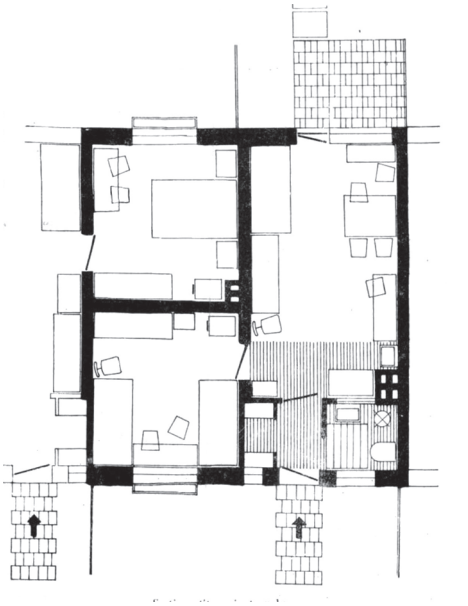
Fig. 3.10 Secțiuni tip duplex cuplate spate în spate
Proiect București
Planuri și schemă organizare lot
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1956

a

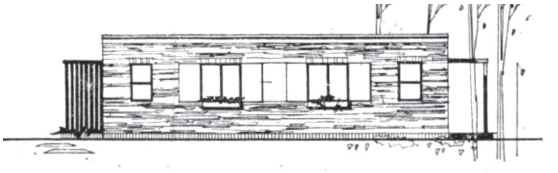

b

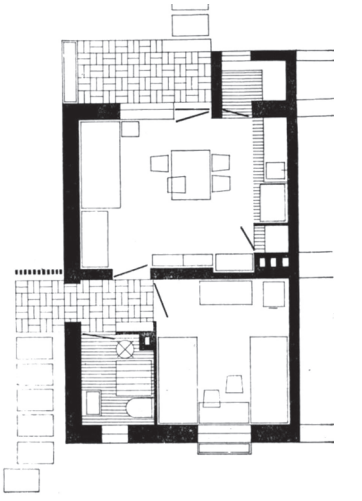

c

Fig. 3.11 Studiu de locuințe individuale urbane varianta „d”
IPCT, arh. Mihai Enescu
a Schemă de fațadă pentru înșiruirea secțiunilor
b Exemplu de asamblare a secțiunilor
c Secțiune tip varianta „d”
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1957

a

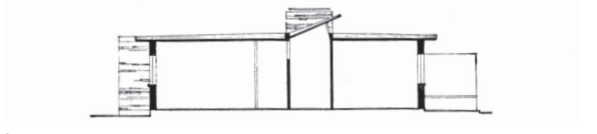

b

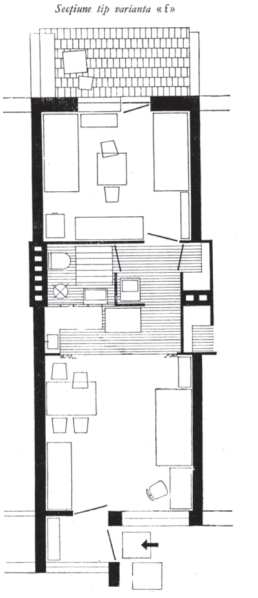
Fig. 3.12 Studiu de locuințe individuale urbane varianta „b”
IPCT, arh. Mihai Enescu
a Schemă de fațadă pentru cuplarea a două secțiuni
b Secțiune tip varianta „b”
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1957

a

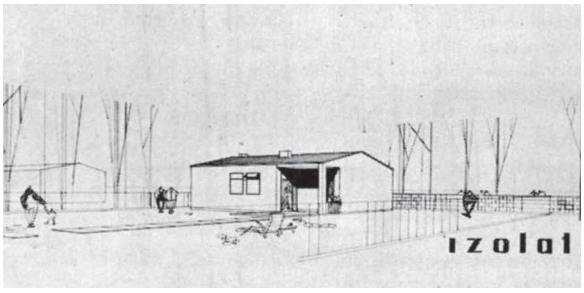

b

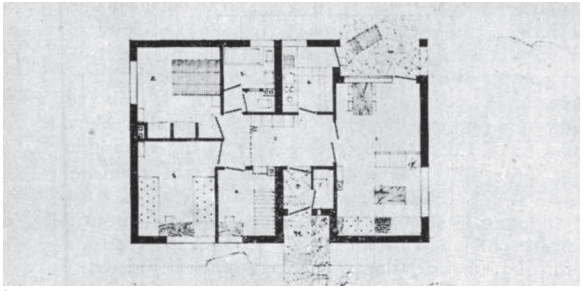

c

Fig. 3.13 Studiu de locuințe individuale urbane varianta „f”
IPCT, arh. Mihai Enescu
a Schemă de fațadă pentru înșiruirea secțiunilor
b Secțiune transversală
c Secțiune tip varianta „f”
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1957

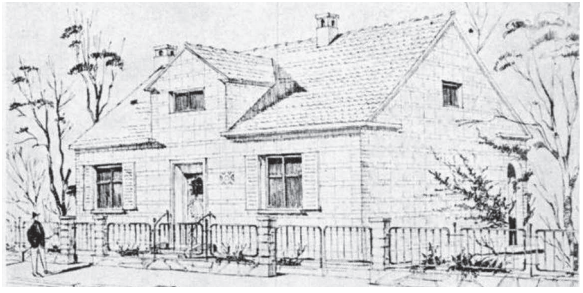
a

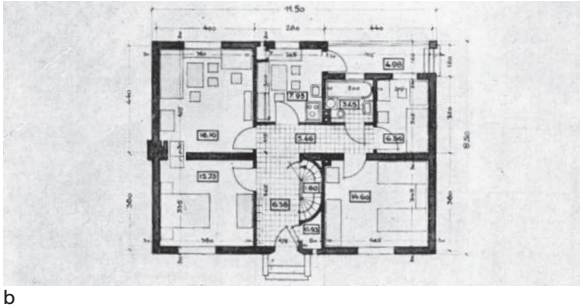
b

Fig. 3.14 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria A (soluții cu parter) — Proiect nr. 32 — Premiu arh. R. Patrulius, Gh. Rosetti și M. Enesu; colaboratori P. Carp și ing. R. Constantinescu

a Perspectivă
b Plan parter — variantă 5–6 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

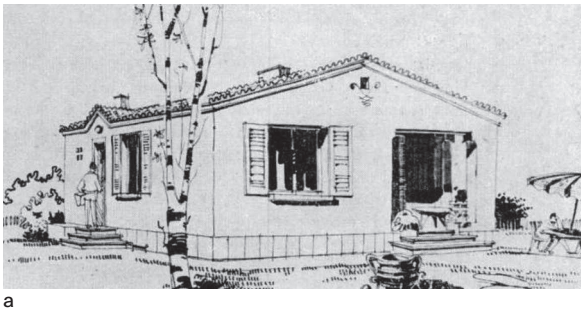
a

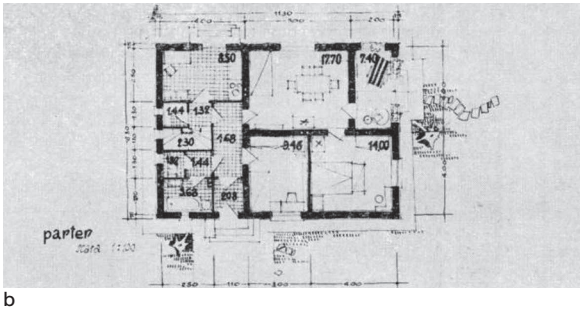
b

Fig. 3.15 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria A (soluții cu parter) — Proiect nr. 38 — Premiu arh. I. Bedeus, P. Niculescu, A. Toma

a Perspectivă
b Plan parter — variantă 5–6 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

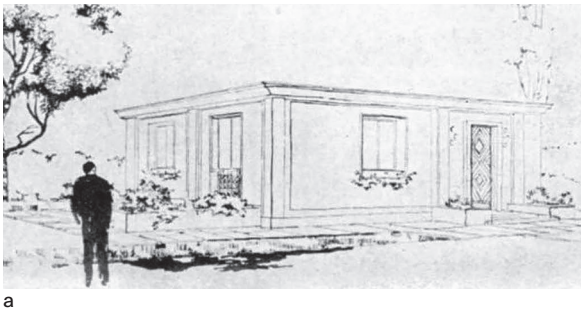
a

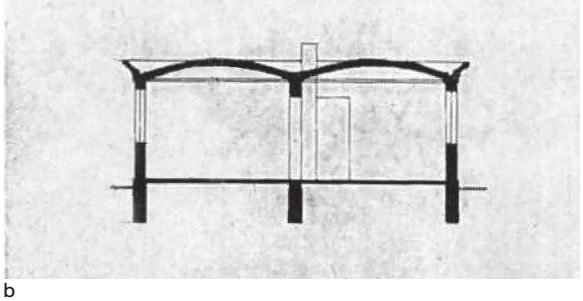
b

Fig. 3.16 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria A (soluții cu parter) - Proiect nr. 27 - Mențiune arh. V. Smighelschi, stud. arh. M. Smighelschi, V. Gheorghian, Gh. Polizu

a Perspectivă
b Plan parter, variantă 3–4 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

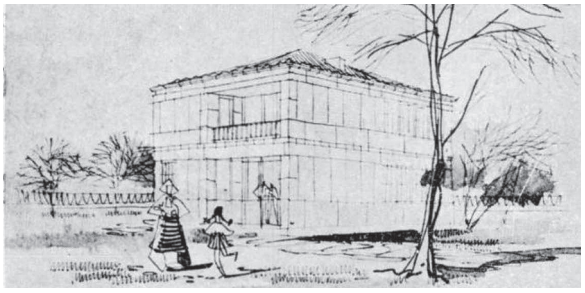
a

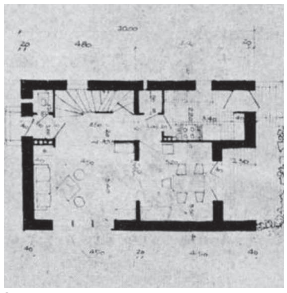
b

Fig. 3.17 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria A (soluții cu parter) — Proiect nr. 33 — Mențiune arh. Cristina Neagu, Viorica Simionescu, T. Săvulescu, Fl. Simionescu, A. Popescu, I. Milobenschi, ing. A. Lupescu

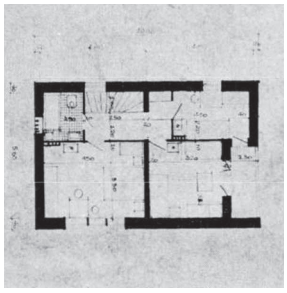
a Perspectivă
b Secțiune
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

a

b

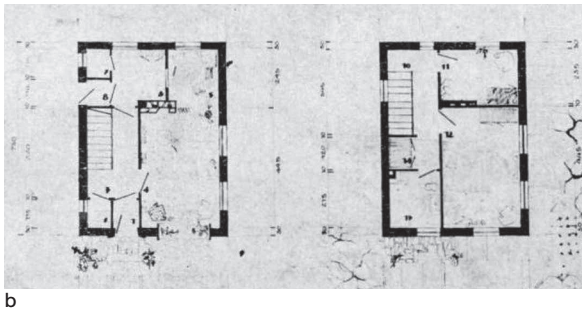
c

Fig. 3.18 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria B (soluții cu etaj) — Proiect nr. 25 — Premiu arh. Anton și Margareta Dâmboianu

a Perspectivă
b, c Plan parter și plan etaj — variantă 5–6 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

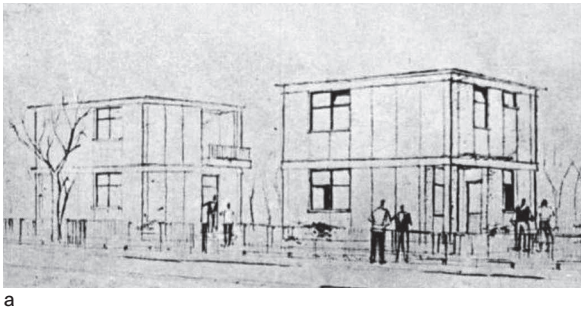
a

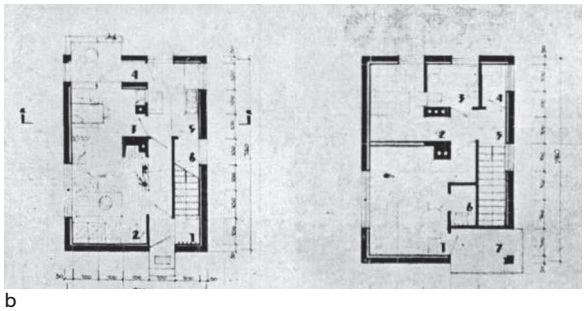
b

Fig. 3.19 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria B (soluții cu etaj) — Proiect nr. 15 — Premiu Arhitecții A. Crintea, Șt. Gane, inginerii E. Săftoiu și G. Gavrilescu;
colaboratori T. Mironescu, Cornelia Bejan, Maria Ciudin, C. Mureșan

a Perspectivă
b Plan parter și plan etaj — variantă 3–4 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

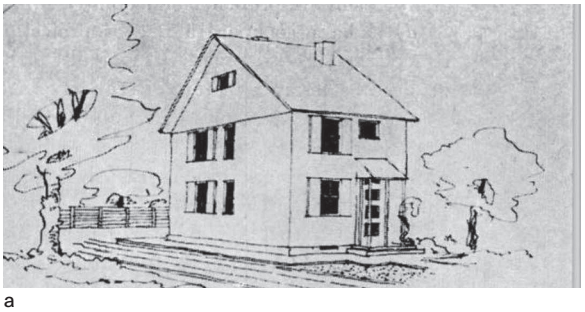
a

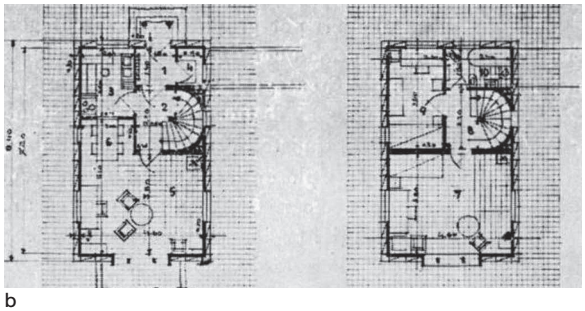
b

Fig. 3.20 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria B (soluții cu etaj) — Proiect nr. 23—- Mențiune Arhitecții Nora și Victor Lissai, colaboratori ing. C. Popovici, arh. P. Borănescu

a Perspectivă
b Plan parter și plan etaj — variantă 5–6 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

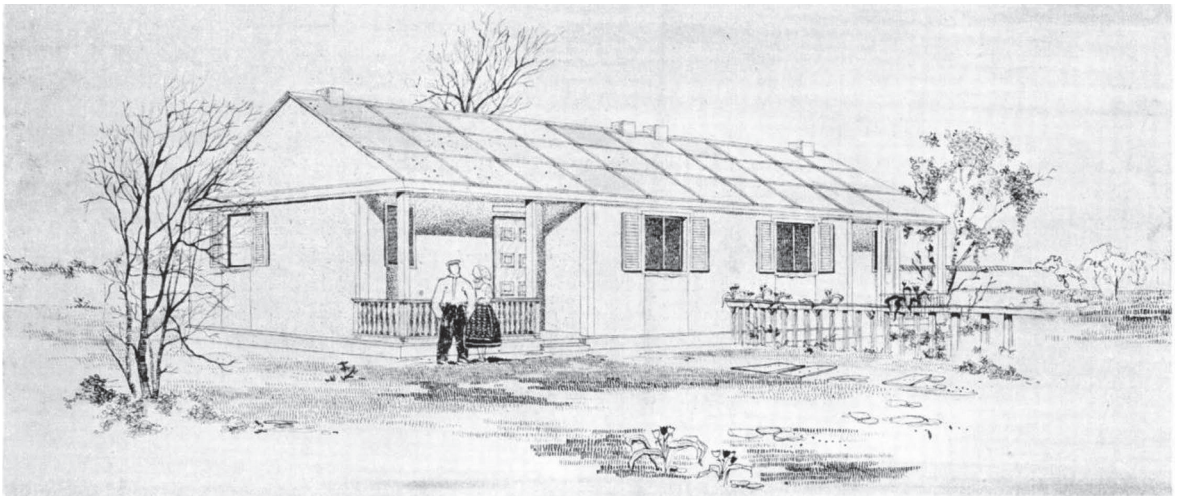
a

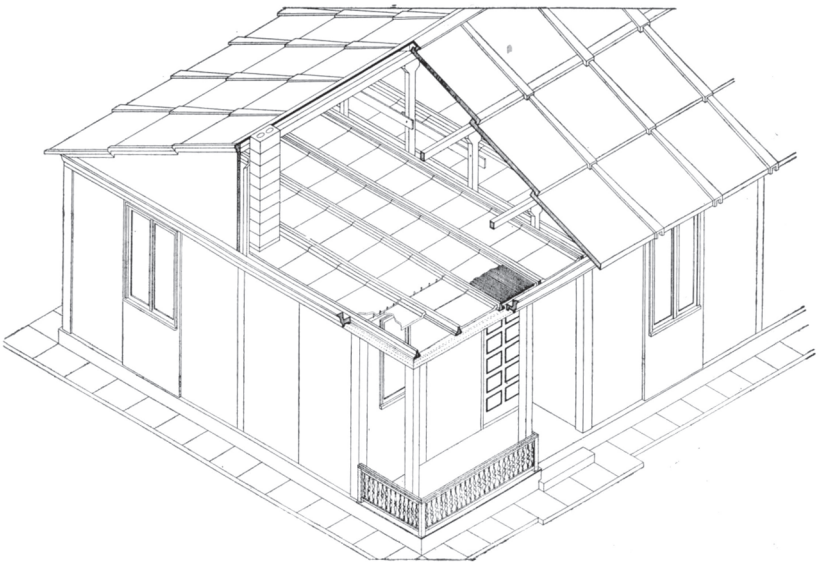
b

Fig. 3.21 Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești; Seria B (soluții cu etaj) — Proiect nr. 20 — Mențiune arh. Eugen Popescu, Th. Sassu, ing. M Gheorghiu

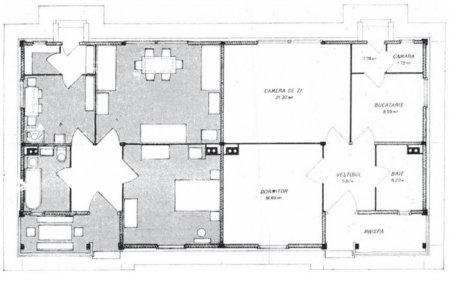
a Perspectivă
b Plan parter și plan etaj — variantă 5–6 persoane
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1956

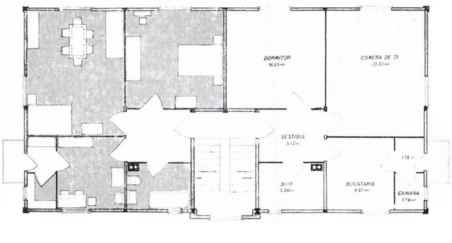
a

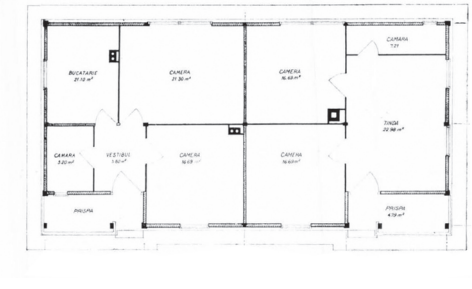
b

c

d

e

Fig. 3.22 Locuință individuală din elemente prefabricate de beton armat
Proiect I.P.C.
arh. T. Sassu, ing. T. Dinescu, M. Gheorghiu,
a Perspectivă
b Axonometrie detaliu
c Plan locuință tip urban varianta 1
d Plan locuință tip urban varianta 2
e Plan locuință tip rural — Variantele 1 și 2
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 6/1955

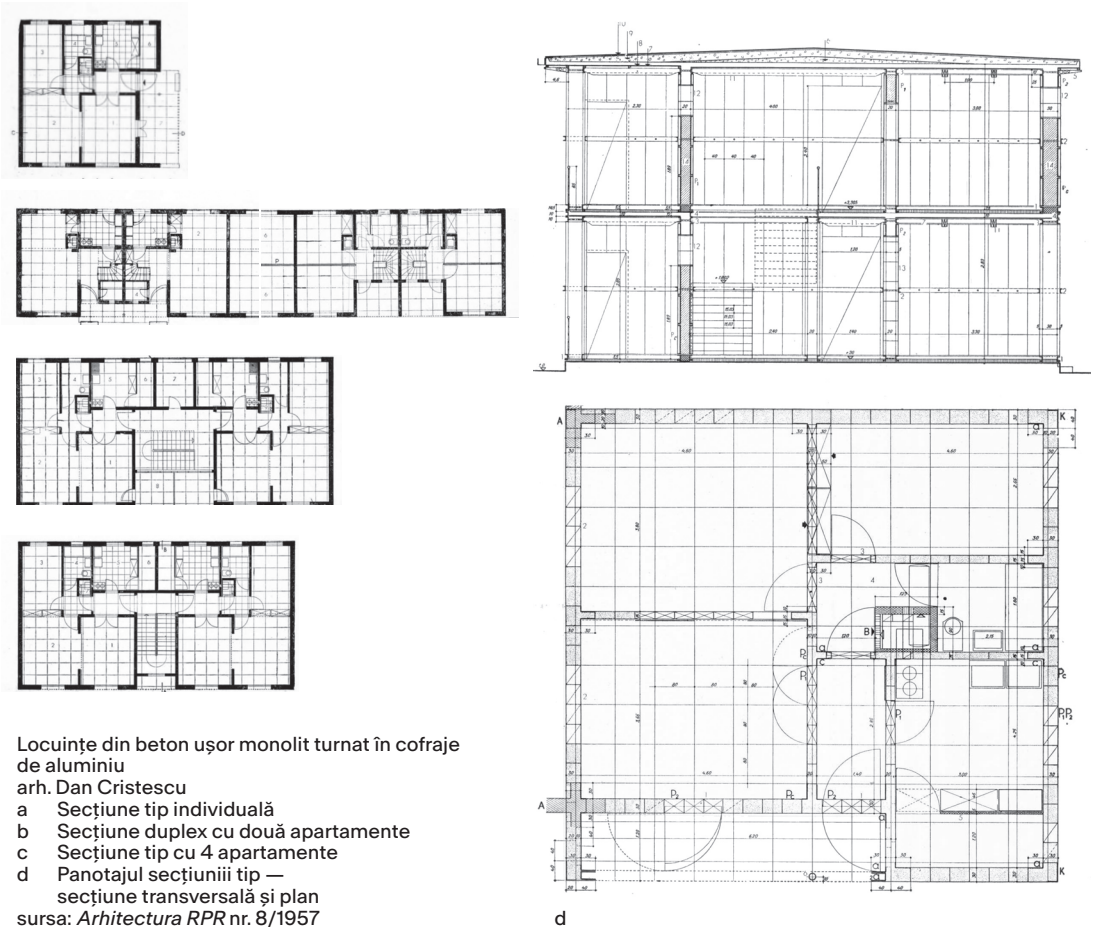

Fig. 3.23 Locuințe din beton ușor monolit turnat în cofraje de aluminiu
arh. Dan Cristescu
a Secțiune tip individuală
b Secțiune duplex cu două apartamente
c Secțiune tip cu 4 apartamente
d Panotajul secțiuniii tip — secțiune transversală și plan
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 8/1957

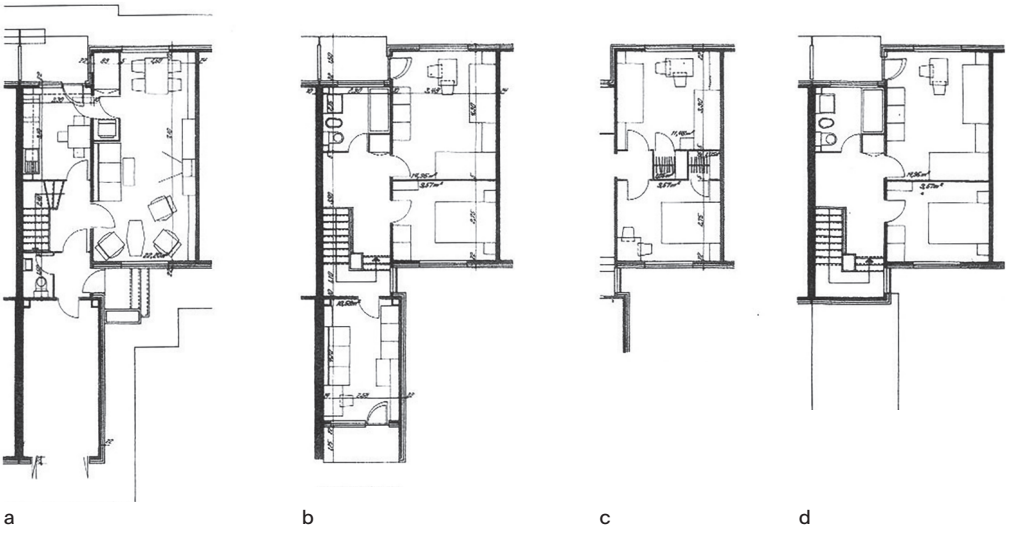
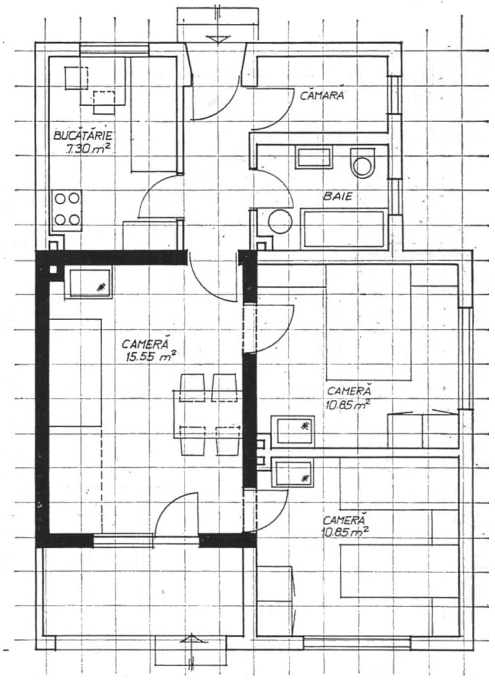
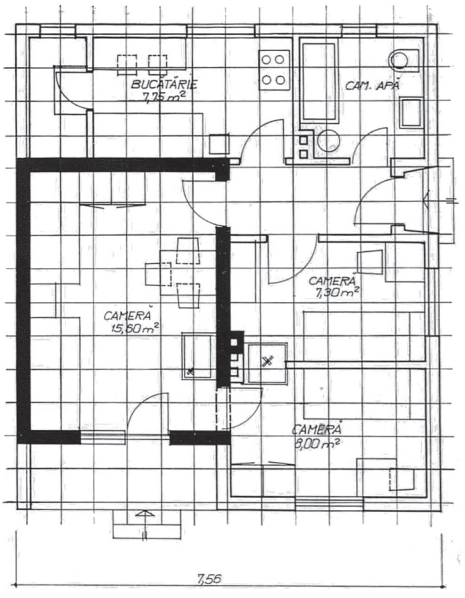

Fig. 3.24 Locuințe P+1 duplex cu elemente mari prefabricate
IPCT București, Proiect nr. 1500
arh. Gh. Negreanu, arh. V. Petrovici, ing. L. Roșianu, ing. G. Calmanovici
a Plan parter A41 și A31
b Plan etaj A41
c Variantă dormitoare
d Plan etaj A31
sursa: *BIT* nr. 2/1968

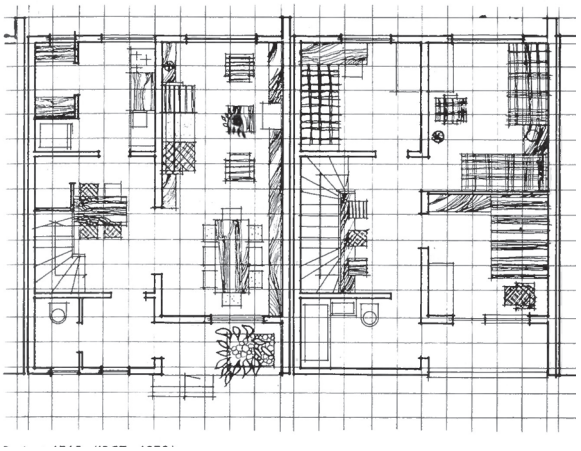

a

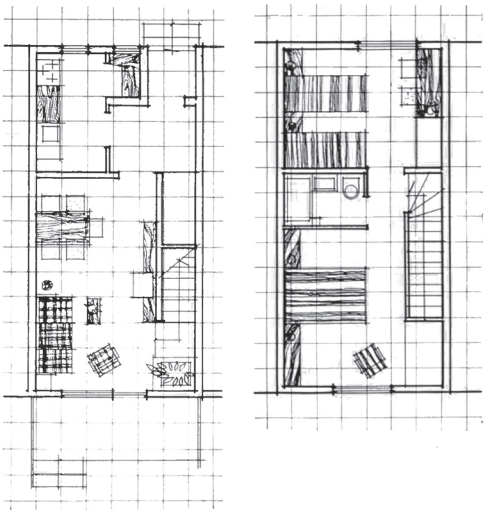

b

Fig. 3.25 Proiecte de locuințe pentru regiunile sinistrate
prof. arh. Marcel Locar, arh. Leon Garcea, dr. arh. Mihail Caffe, arh. Cristina Hâncu, ing. Francisc Lissai (ISART) și ing. Radu Diamantopol (C.I.P.B.)
I.S.A.R.T. și C.I.P.B.
a, b Variante
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1970

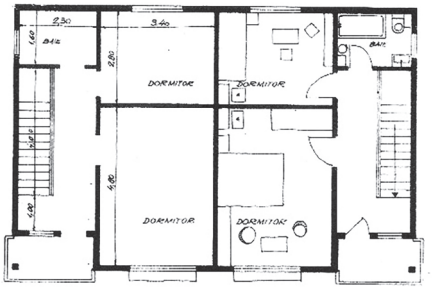
a

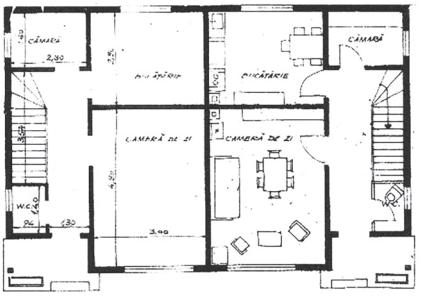
b

Fig. 3.26 Locuințe industrializate cu puține niveluri
arh. Cristina Hâncu, dr. arh. Mihail Caffe, ing. Francisc Lissai
I.S.A.R.T. / I.P.C.T.

a Proiect 1715 (IPCT, 1970)
Duplex înșiruit. Plan parter și plan etaj
b Proiect 1724/6 (ISART, 1970)
Duplex înșiruit. Plan parter și plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 1/1972

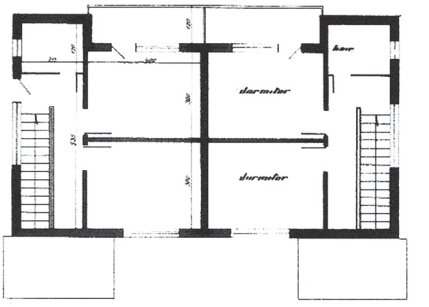

a

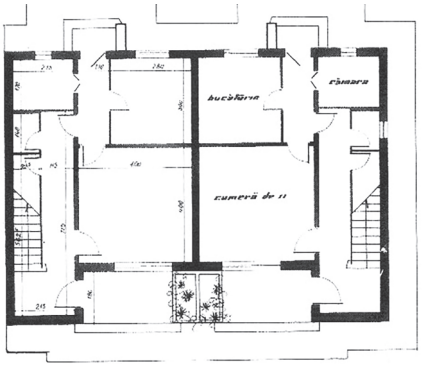

b

Fig. 3.27 Locuință individuală din panouri mari prefabricate ing. Al. Boagiu și ing. D. Manițiu
a Plan etaj
b Plan parter
clădire experimentală la Medgidia
sursa: *BIT* nr. 12/1966

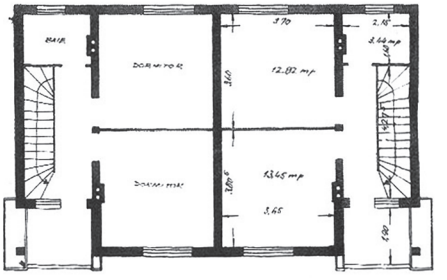

a

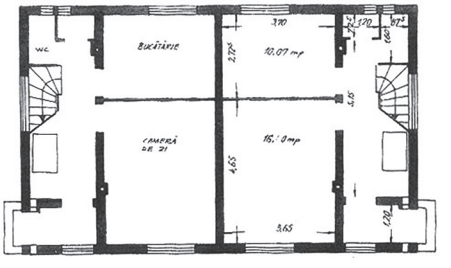

b

Fig. 3.28 Vilă proprietate personală cu 2 apartamente cuplate DSAPC Galați, proiectant Const. Cristescu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 3/1967

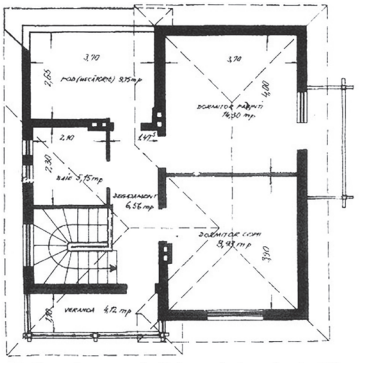

a

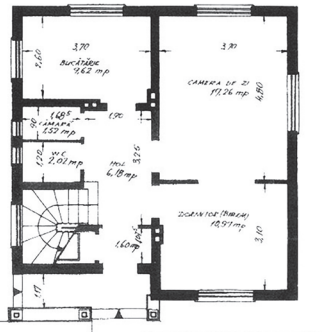

b

Fig. 3.29 Locuință proprietate personală cu 3 camere DSAPC Suceava
Șef de proiect arh. Gavril Todireanu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 12/1967

a

b

Fig. 3.30 Locuință proprietate personală cu 4 camere DSAPC Suceava
Șef de proiect arh. Gavril Todireanu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 12/1967

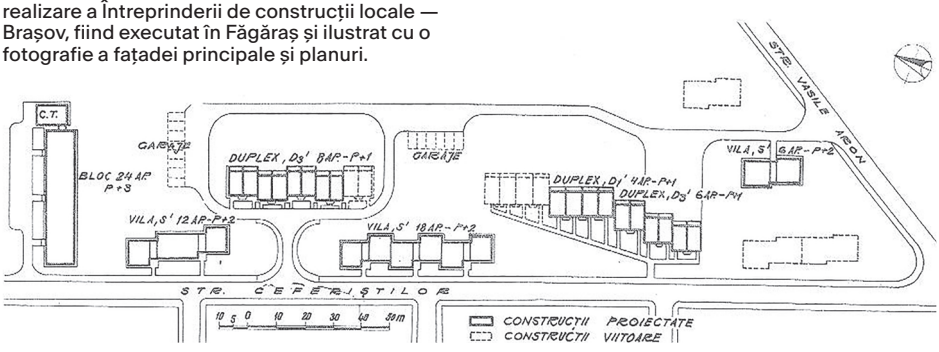

a

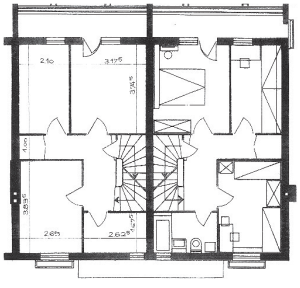
Fig. 3.31 Locuințe proprietate personală la Sibiu
DSAPC Brașov — arh. I. Schuller, arh. D. Georgescu, ing. Firța, ing. Cuptor
a Plan de situație
b Vile tip „D1" — vedere actuală
sursa plan: *BIT* nr. 5/1967
În numărul 9/1970 al *BIT* acest proiect apare ca realizare a Întreprinderii de construcții locale — Brașov, fiind executat în Făgăraș și ilustrat cu o fotografie a fațadei principale și planuri.

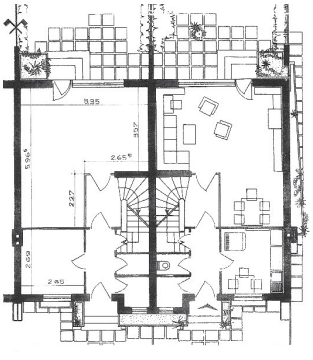
Fig. 3.32 Locuințe înșiruite proprietate personală
Str. Rahovei nr. 3–5, Pitești, AG

b

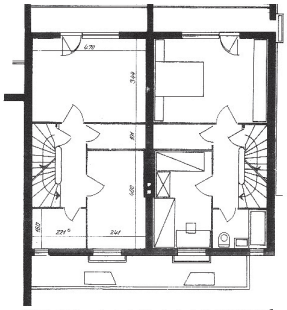

a

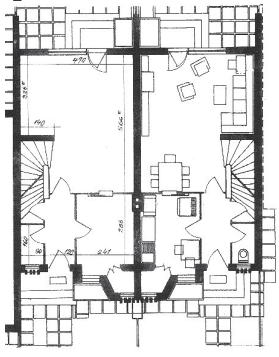

b

Fig. 3.33 Locuință proprietate personală tip „D1"
DSAPC Brașov — arh. I. Schuller, arh. A. Farcazin, arh. M. Iliescu, ing. I. Pravicov, ing. R. Dalea, ing. V. Steitz, ing. C. Dumitrescu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 5/1967

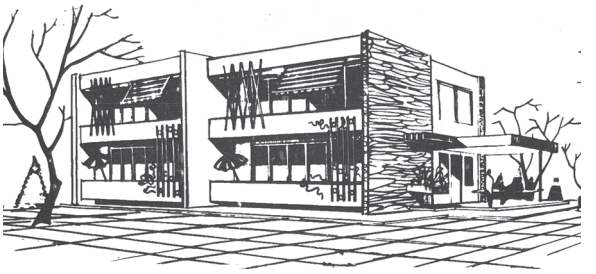

a

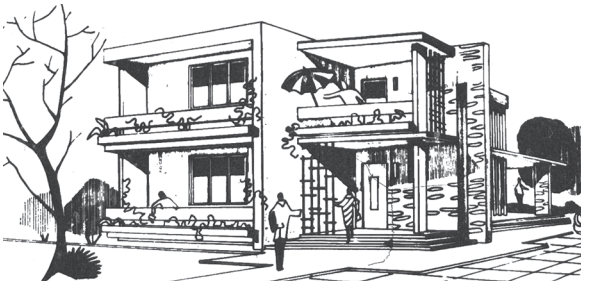

b

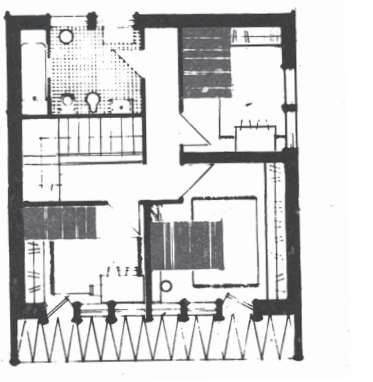
Fig. 3.34 Locuință proprietate personală tip „D3"
DSAPC Brașov — arh. I. Schuller, arh. A. Farcazin, arh. M. Iliescu, ing. I. Pravicov, ing. R. Dalea, ing. V. Steitz, ing. C. Dumitrescu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 5/1967

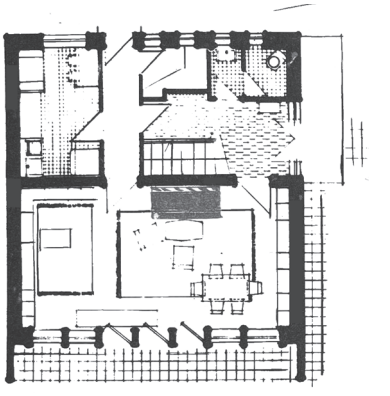
a

d

b

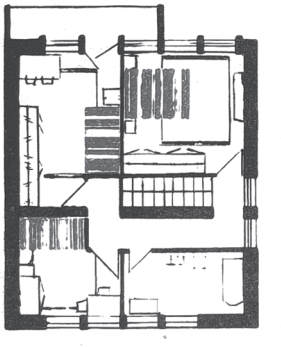

c

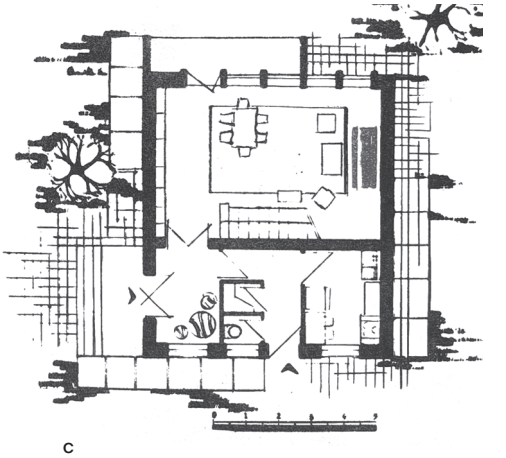
Fig. 3.35 Locuință proprietate personală în județul Bacău
DSAPC Bacău
autor: arh. Clement Stănescu
colaboratori: arh. Constantin Geliman, c. arh. Ioan Vulcan, ing. Gh. Jitaru, teh. Mariana Cucu, teh. Maria Anghel, ing. Tamara Constantinăvici, ing. Nicolae Ionescu
a Perspectivă locuință duplex
b Plan etaj
c Plan parter
d Perspectivă vilă individuală
sursa: *BIT* nr. 4/1968

a

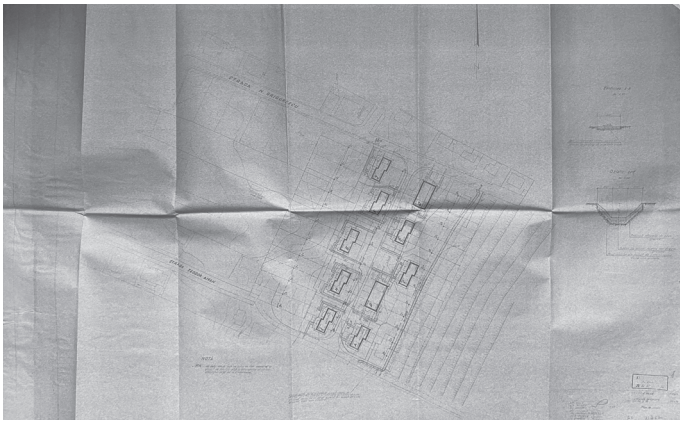

b

c

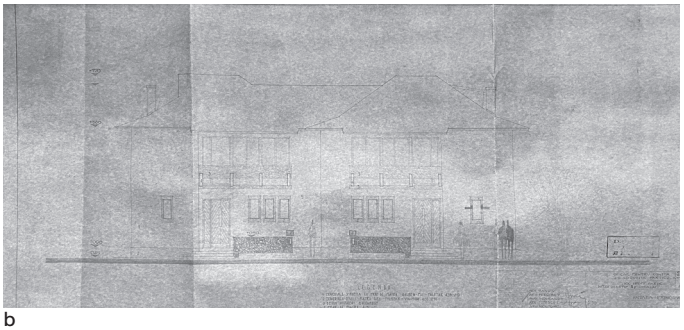
Fig. 3.36 Locuință proprietate personală în județul Bacău
DSAPC Bacău
autor: arh. Clement Stănescu
colaboratori: arh. Constantin Geliman, c. arh. Ioan Vulcan, ing. Gh. Jitaru, teh. Mariana Cucu, teh. Maria Anghel, ing Tamara Constantinăvici, ing. Nicolae Ionescu
a Perspectivă locuință duplex
b Plan etaj
c Plan parter
sursa: *BIT* nr. 4/1968

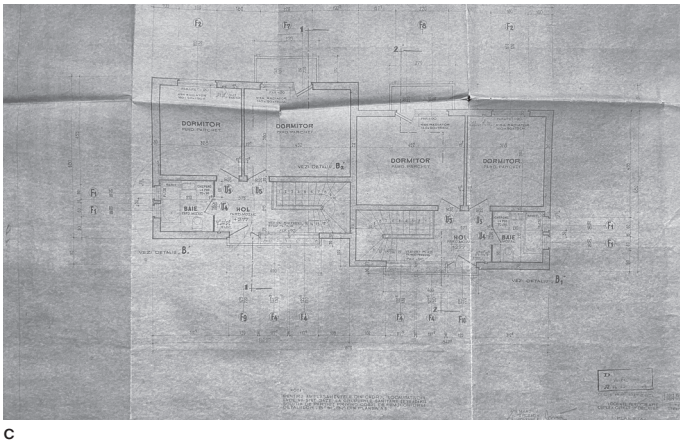
a

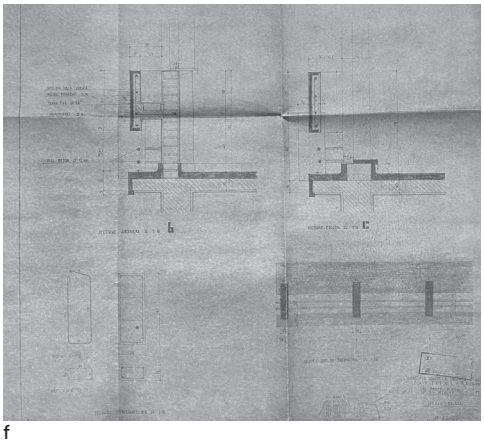
e

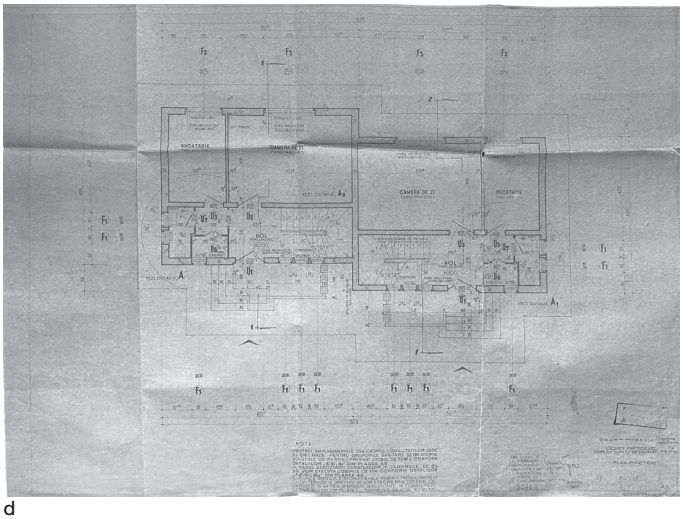
b

c

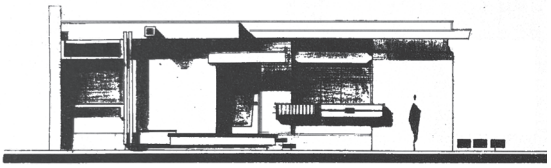
f

d

Fig. 3.37 Locuințe duplex
DSAPC Argeș, 1967
arh. V. Manu, Ș. Popescu
Câmpulung, Str. Dumitru Mățăuanu
(fostă aleea Nicolae Grigorescu)
a Plan de situație
b Elevație
c Plan etaj
d Plan parter
e Vedere din curte
f Detaliu balcon

a

b

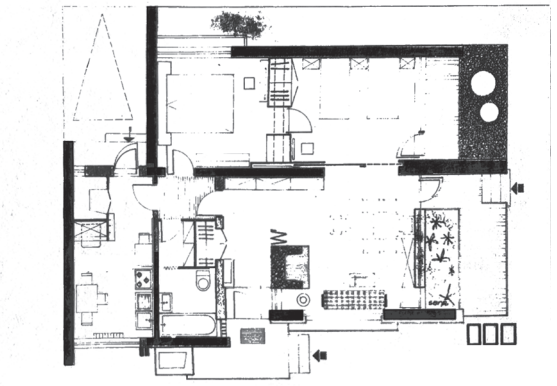
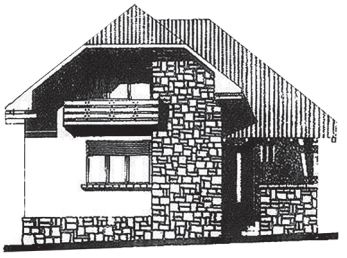

Fig. 3.38 „Locuințe proprietate personală în mediul urban”
Concurs 1969 organizat de UJCM-Iași prin atelierul de proiectare a cooperativei „Constructorul”
motto 1212, autor: arh. Gheorghe Cheptea
a Fațadă principală
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 5/1970

a

b

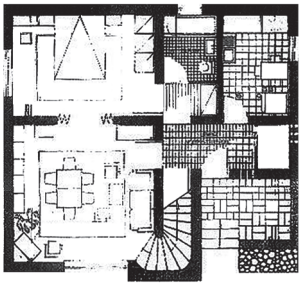
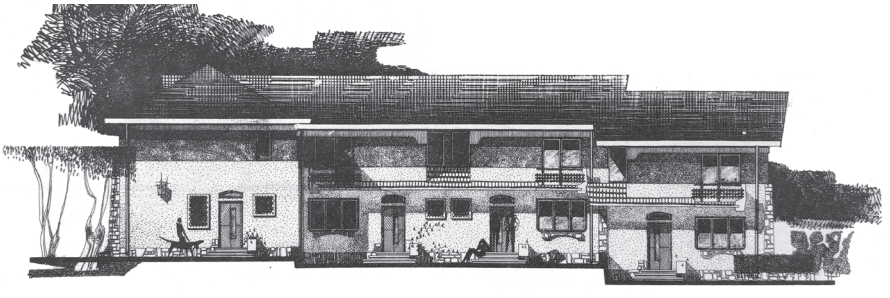

Fig. 3.39 „Locuințe proprietate personală în mediul urban”
Concurs 1969 organizat de UJCM-Iași prin atelierul de proiectare a cooperativei „Constructorul”
motto 3253, arh. Gheorghe Hereș, arh. Cecilia Hereș
a Fațadă principală
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 5/1970

a

b

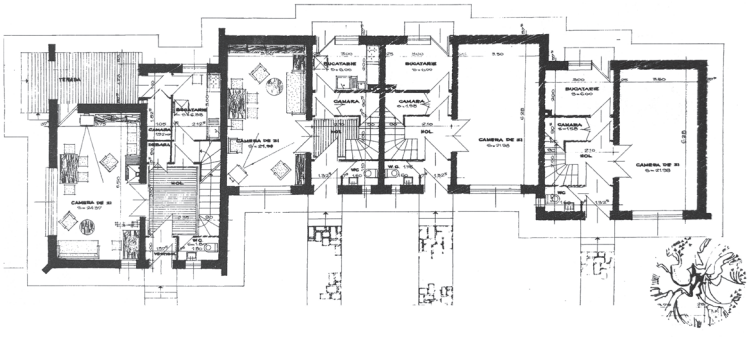
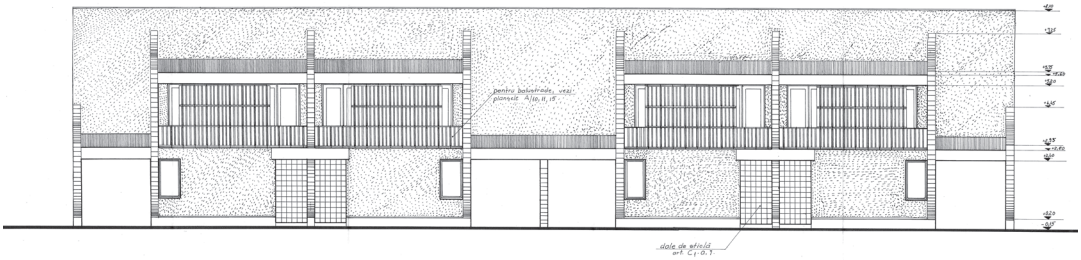
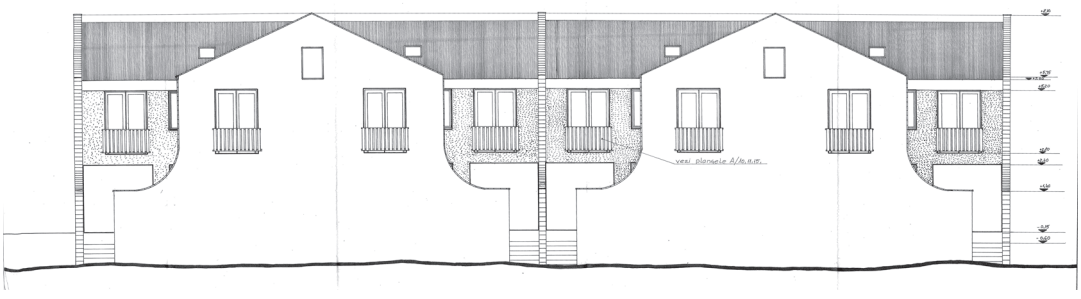

Fig. 3.40 „Locuințe proprietate personală în mediul urban”
Concurs 1969 organizat de UJCM-Iași prin atelierul de proiectare a cooperativei „Constructorul”
motto 2014, autor: arh. Vericeanu Nicolae
a Fațadă principală
b Plan parter
sursa: *BIT* nr. 5/1970

a

b

c

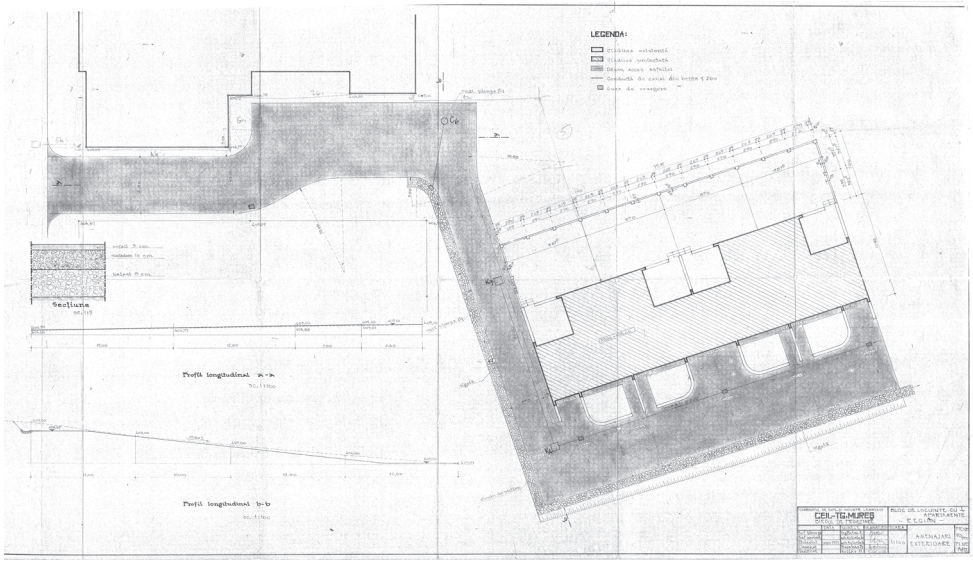

d

Fig. 3.41 Bloc de locuințe cu 4 apartamente, Reghin, MS, arh. Kolonte Zsolt
a Fațadă principală
b Fațadă posterioară
c Vedere fațadă principală
d Vedere fațadă posterioară
e Plan de amenajări exterioare
sursa planuri și foto: Klaus Birthler

e

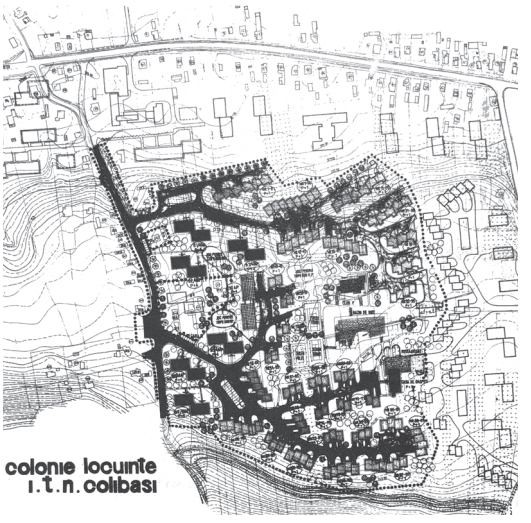

Fig. 3.42 „Colonia de locuințe ITN Colibași”
IPJ Argeș
arh. J. Marinescu, arh. I. Popescu
Plan de situație, varianta 1
sursa: *BIT* nr. 3/1974

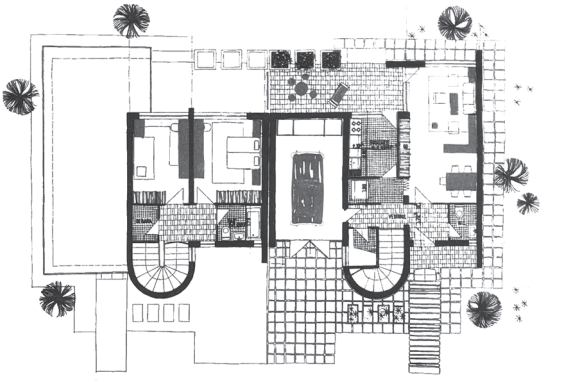
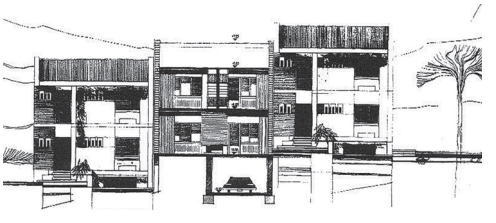
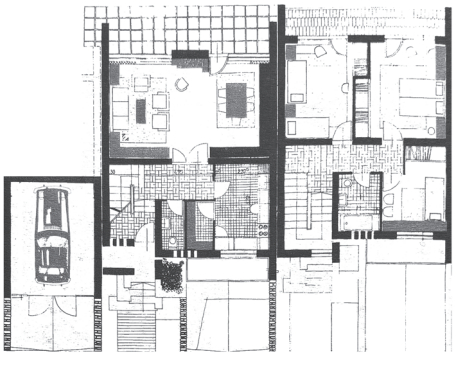

Fig. 3.43 „Colonia de locuințe ITN Colibași”
IPJ Argeș
arh. J. Marinescu, arh. I. Popescu
Casă duplex cu 3 camere
sursa: *BIT* nr. 3/1974

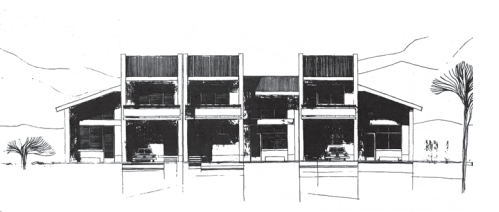

a

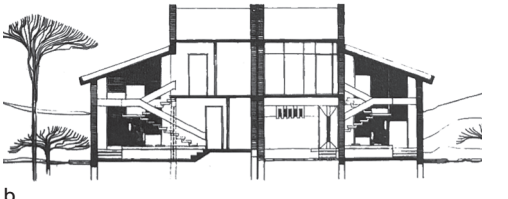

b

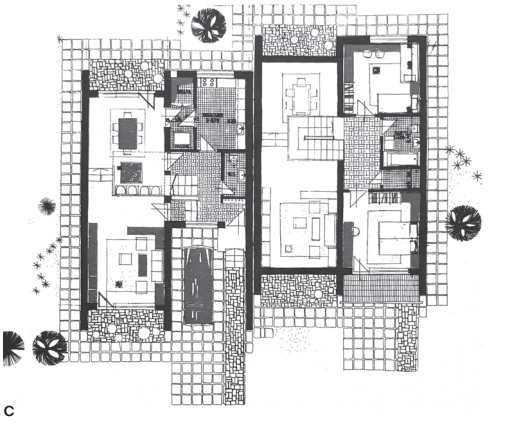
Fig. 3.44 „Colonia de locuințe ITN Colibași”
IPJ Argeș
arh. J. Marinescu, arh. I. Popescu
Casă duplex cu 4 camere
a Fațada principală / Secțiune
b Planuri
sursa: *BIT* nr. 3/1974

a

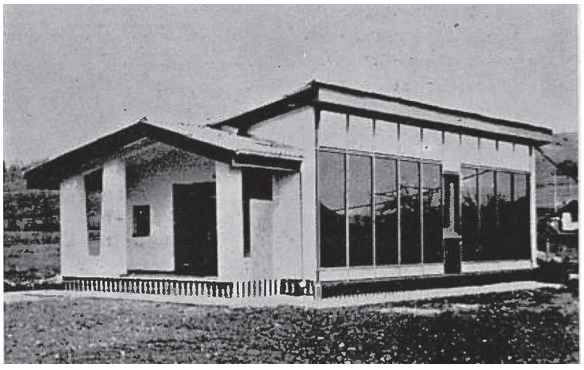

b

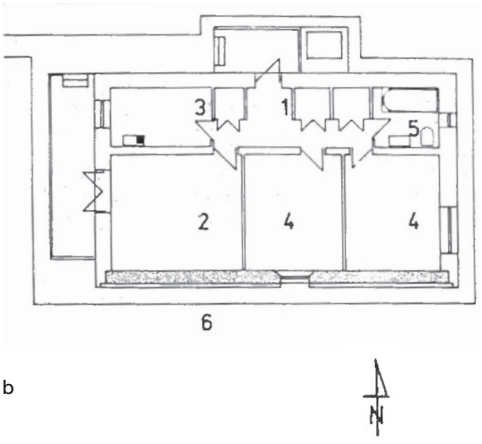

c

Fig. 3.45 „Colonia de locuințe ITN Colibași”
IPJ Argeș
arh. J. Marinescu, arh. I. Popescu
Casă duplex cu 3 camere
a Secțiune
b Fațada principală
c Planuri
sursa: *BIT* nr. 3/1974

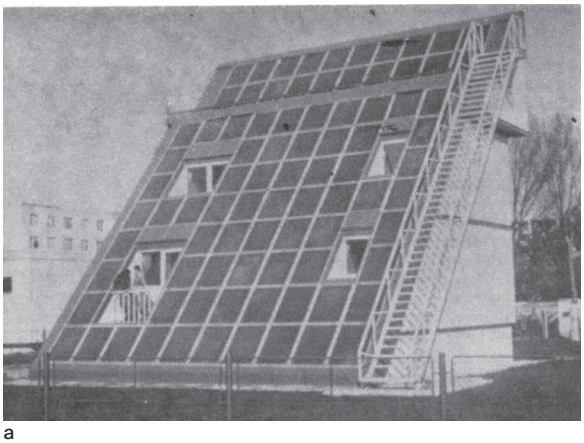

a

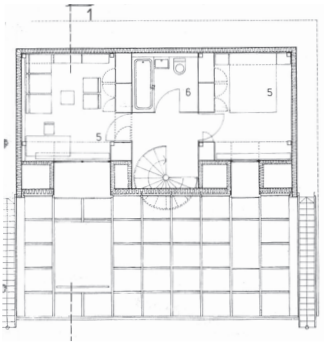

b

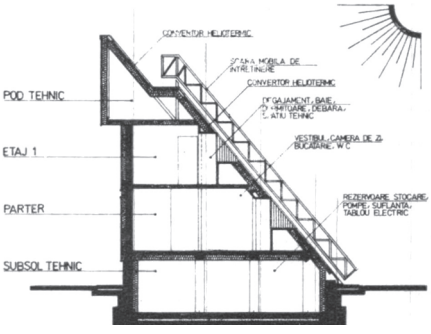
Fig. 3.46 Casă solară cu perete ușor heliocaptator „Cîmpina1"
arh. A. Streja, INCERC, 1976
a Vedere exterioară
b Plan parter
sursa: *Arhitectura* nr. 4/1978

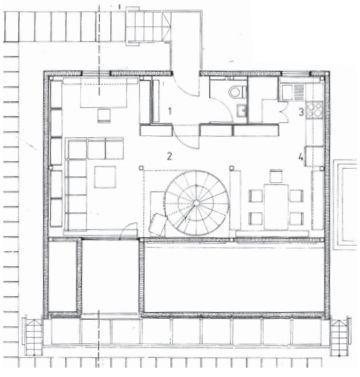
a

c

b

d

Fig. 3.47 Casă solară experimentală NEPTUN 1
(I. P. Carpați în colaborare cu INCREST)
arh. Andras Peres
a Vedere exterioară
b Secțiune
c Plan etaj
d Plan parter
sursa: *Arhitectura* nr. 4/1978, 6/1981
INCREST — Institutul Național pentru Creație Științifică și Tehnică

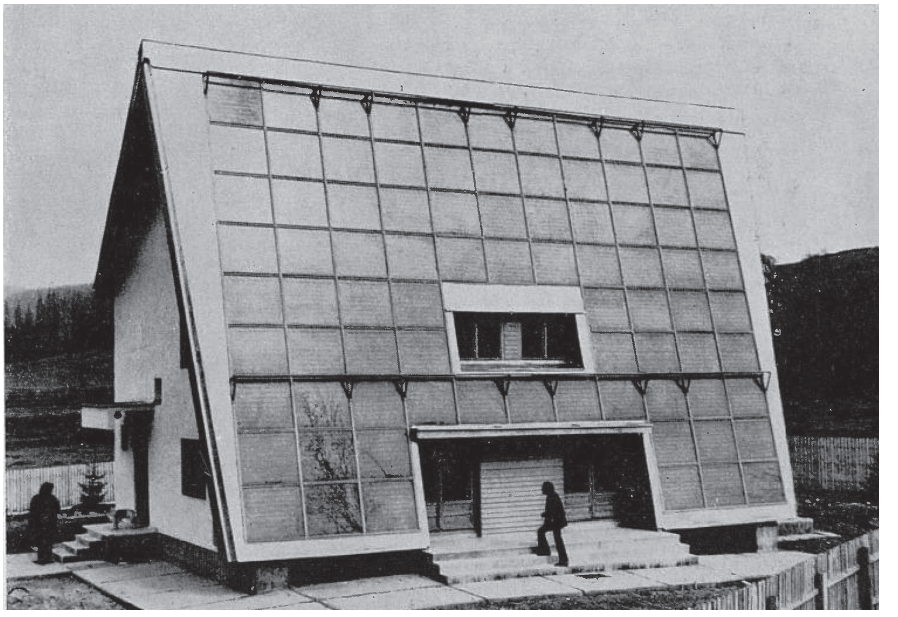
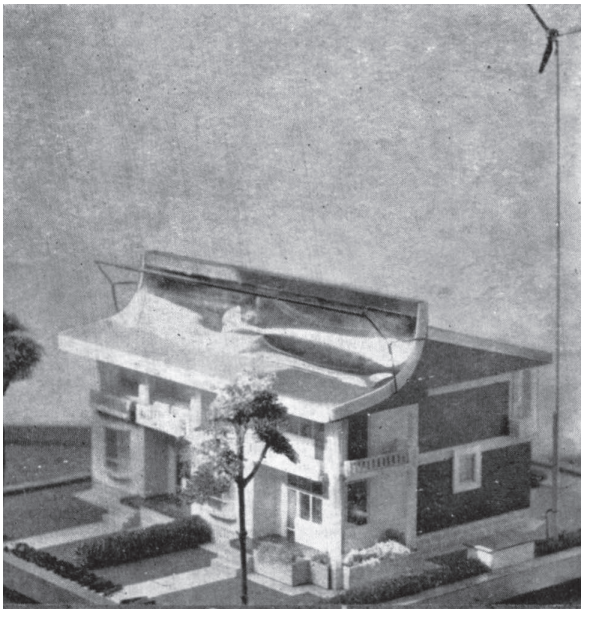
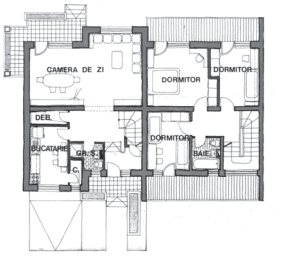

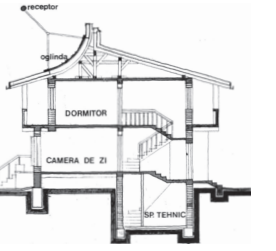
Fig. 3.48 Casă solară cu perete ușor heliocaptator „Cîmpina2"
arh. A. Streja, INCERC, 1977
sursa: *Arhitectura* nr. 4/1978

a

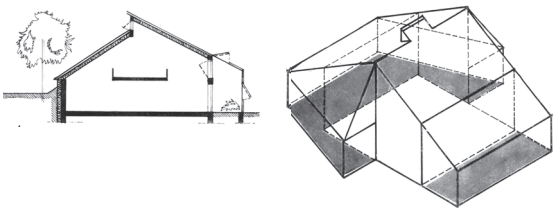

b

c

Fig. 3.49 Locuință solară pentru comunele suburbane ale Capitalei
arh. Cristina Gheț (Proiect București), studenții arhitecți Ion Matei, Cristian Paveliu
instalații solare și eoliene: inginerii Andrei Kepeș, Nicolae Olariu, Emilian Zaideș (I.C.P.E.)
izolare termică și fonică, materiale de construcții: inginerii Mariana Ionescu, Constanța Perianu, Gheorghe Râpeanu
a Vedere machetă
b Planuri parter și etaj
c Secțiune
sursa: *Arhitectura* nr. 5/1980

a b

Fig. 3.50 Casă solară „pasivă"
(Institutul politehnic „Traian Vuia", Timișoara)
a Secțiune schematică
b Volumetria unei case solare „pasive"
sursa: *Arhitectura* nr. 5/1986

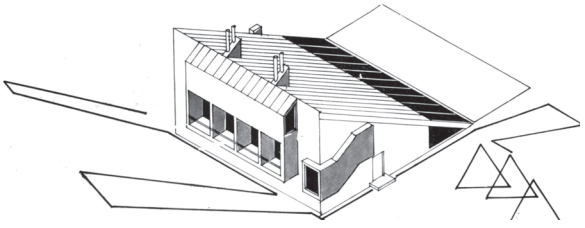
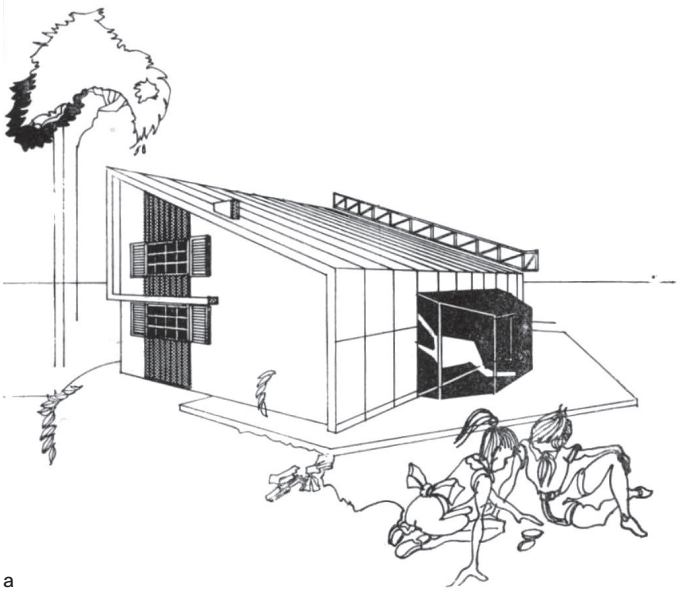
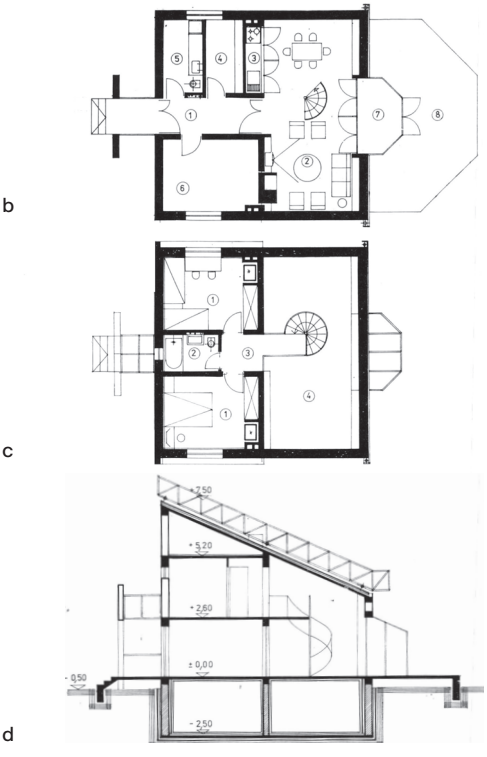

Fig. 3.51 Casă de oaspeți IPT
(Institutul politehnic „Traian Vuia", Timișoara)
Vedere axonometrică varianta I
sursa: *Arhitectura* nr. 5/1986

a

b c d

Fig. 3.52 Locuință P+1 zolată
(Institutul politehnic „Traian Vuia", Timișoara)
arh. Cristian Dumitrescu
a Perspectivă
b Plan parter
1. Sas intrare 2. Cameră de zi 3. Nișă front bucătărie
4. Cămară 5. Grup sanitar secundar — spălătorie
6. Cameră tehnică — dormitor 7. Seră 8. Terasă
c Plan etaj
1. Dormitor 2. Grup sanitar 3. Degajament — circulație
4. Gol cameră de zi
d Secțiune transversală
sursa: *Arhitectura* nr. 5/1986

Rural

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip

4 De la proiectul tip la proiectul directivă

4.1 Context și întrebări de cercetare
4.2 Premise (pre)moderne: sistematizările secolului al XIX-lea
4.3 (Re)construcție socialistă
4.4 Casa dublă (cuplată) a realismului socialist
4.5 Sistematizare socialistă: 1965, punct de cotitură
4.6 Studii de arhitectură tradițională
4.7 Concursuri pentru locuințe sătești
4.8 Noul specific național — directivare centrală și manoperă locală
4.9 Concluzii

5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii
9 Referințe și resurse

La o privire rapidă asupra satului contemporan, impresia este că, în ultimii 34 de ani de la Revoluția din Decembrie 1989, supus unei mari presiuni și foarte lejer reglementat în ceea ce privește construcțiile, satul românesc și-a pierdut identitatea. Însă analiza istorică a fondului construit certifică faptul că majoritatea construcțiilor din satele la care mă voi referi în acest capitol au fost realizate în perioada comunistă. A fost o surpriză chiar pentru mine, care locuiesc într-un oraș mic, puternic industrializat înainte de 1989, cu sate și comune mari în împrejurimi[204]. În ce măsură casele de acum urmează o cale începută în perioada postbelică și în ce măsură casele construite atunci mai păstrează sau nu elemente ale satului tradițional sunt întrebări ce își vor găsi răspunsuri pornind de la observații metodice.

Aceste întrebări, precum și altele ce țin de mediul urban, m-au condus la începerea cercetării de față. Desigur, cercetarea actuală se referă la mutațiile petrecute în arhitectura locuinței individuale înainte de 1989, pentru că secolul al XX-lea, mai precis a doua jumătate a acestuia, reprezintă momentul unor schimbări fundamentale și ireversibile de la modelul satului tradițional. Deși este un subiect complex aparținând unei istorii recente, importanța și iminența începerii unor cercetări în acest sens relevă cauzele transformărilor pentru a putea evalua efectele acestora. Ulterior, cercetarea ar putea indica posibile mecanisme, nu pentru a rezolva probleme arhitecturale[205], ci pentru observarea oportunităților de a construi spațialități și identități care să nu fie a priori subiect de critică negativă. Capitolul va investiga influența „*top-bottom*", exercitată, prin intermediul proiectelor tip elaborate centralizat de către institutele de proiectare de stat, asupra satelor.

În perioada dintre 1949 și 1989, la sate s-a edificat un fond locativ semnificativ[206], însă fenomenul nu s-a petrecut unitar în toate satele. Sunt cazuri de sate care, în perioada studiată, au stagnat în creștere sau au suferit chiar de depopulare. Aceste sate nu intră în obiectul studiului prezentei lucrări, dat fiind că studiez mutațiile petrecute în arhitectura locuinței individuale, deci construcțiile nou apărute în această perioadă. Desigur, și satele care au stagnat au trecut prin transformări datorate renovării construcțiilor existente, cum ar fi, de exemplu, înlocuirea ferestrelor în dublu canat cu proporție verticală cu ferestre în triplu canat cu proporție orizontală[207], generalizarea închiderii

204 Este vorba de Câmpulung Muscel și satele din jur.

205 Rezolvarea problemelor este o constantă a modului de gândire funcționalist care, sub pretextul unei abordări științifice, a transformat mediul construit în ultima sută de ani. Astfel, rezolvarea planului, a fațadelor, a secțiunilor a devenit limbaj comun în arhitectura contemporană.

206 Între 1952 și 1967 s-au construit circa 1,5 milioane de locuințe noi în mediul rural. Sursa: Ion Stancu, „Proiectarea locuințelor pentru mediul rural", *Arhitectura*, nr. 2, 1982, p. 21.

207 Fenomenul înlocuirii ferestrelor la casele tradiționale este un rezultat al tipizării proiectării și execuției, însă, în primul rând, ne interesează procesul prin care a fost făcut acest import (în acest caz acțiunea este provocată de utilizator) iar, în al doilea rând, ferestrele erau și înainte cumpărate ca elemente „prefabricate" deci este vorba doar de schimbarea „ofertei".

prispei sau utilizarea unor tencuieli noi pe bază de ciment etc. Despre toate acestea am discutat însă în capitolul privitor la mutațiile produse în arhitectura locuinței tradiționale. Influența proiectelor tip în cazul satelor mici nu poate fi concepută deoarece a fost interzisă prin legile succesive ale sistematizării satelor[208].

În acest capitol, voi investiga modul în care a evoluat proiectarea tip pentru locuințe individuale în mediul rural, în ce măsură proiectarea tip a determinat transformări în arhitectura locuinței la sate și în ce măsură arhitectura tradițională a influențat proiectarea și execuția de locuințe individuale tip pentru mediul rural. De asemenea, cercetarea va releva în ce fel influențele sovietice s-au tradus în arhitectura produsă în institutele din România, modul în care arhitecții au perceput proiectarea tip și în ce fel a evoluat această percepție. În cazul mutațiilor arhitecturii locuinței individuale, cuvântul arhitectură (mai ales în mediul rural) presupune o serie de condiționări sociale, politice, economice, spațiale și conexiunile care se produc între acestea. Metoda de investigare nu se reduce la studierea „plasticii arhitecturale"[209] a locuinței, ci la transformările relațiilor spațiale ce se petrec în aceasta și în relație complexă cu gospodăria, în contextul social, politic, cultural, ușor observabil atât pe plan național, cât și internațional.

Proiectul tip deosebește modernitatea de perioadele anterioare: industria introduce conceptul de repetare identică, de tipizare, în timp ce spațiul premodern operează cu tipologii, modele, cu caracteristici mai mult decât cu elemente. Aceste caracteristici tipologice își extrag sensul dintr-o matrice socială și tehnică a bunelor practici. Tipologia este, astfel, locală și adaptabilă prin scară sau complexitate. Proiectul tip este însă global, dimensiunile sunt standardizate, tehnologia de execuție este, la rândul ei, standardizată, iar adaptabilitatea este minimă. Înțeles la un nivel constructiv, proiectul tip necesită adaptarea terenului în care este implantat; în același fel, la nivel social, utilizatorii sunt cei supuși adaptării. Modernitatea este un experiment permanent, tehnic și social, aceste două sfere influențându-se și imprimându-și reciproc mutații ireversibile în ultimele sute de ani. Deși observarea dezvoltării tehnice este foarte importantă pentru perioada modernă, mai ales în secolul al XX-lea, în cazul proiectului tip pentru mediul rural mă concentrez, în capitolul dedicat proiectului tip pentru zonele rurale, pe experimentul social, deoarece satul românesc nu era pe deplin intrat în lumea modernă[210] în 1947. Voi argumenta această afirmație pe parcursul paginilor următoare.

208 Un prim pas în reglementarea construcțiilor a fost Decretul nr. 144 din 29 martie 1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire. Succesivele proiecte de sistematizare, înființarea Comisiei Centrale de Sistematizare a Satelor în urma plenarei CC al PCR din 11–12 noiembrie 1966 și Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, legi care interziceau dezvoltarea satelor mici.

209 Termen folosit des în perioada respectivă, deoarece plastica arhitecturală era singurul mod de interpretare în interiorul realismului socialist, conținutul fiind obligatoriu și definit „științific". Voi explica în text de ce realismul socialist rămâne o constantă pe tot parcursul acestei perioade și poate și mai târziu, nefiind circumscris doar perioadei „staliniste".

210 Mă refer aici la toate sferele vieții socioeconomice: satul nu este determinat prin proiectare decât într-o foarte mică măsură, nu se produce o diferențiere funcțională între locul de

Argumentez în acest capitol că, în România, în timpul regimului comunist, a existat o relație de lungă durată între proiectul și arhitectura populară, începută imediat după sfârșitul Celui de-Al Doilea Război Mondial, având în vedere politicile de locuire care insistau pe procesul de transformare forțată a mediului rural pentru „eliminarea diferențelor dintre sat și oraș”[211].

În cazul locuințelor individuale din mediul rural, modernizarea secolului al XX-lea nu a adus o modificare de scară așa cum s-a produs în orașe, unde, prin dimensiunea și tipul de amplasare urbană a noilor clădiri, diferența dintre vechi și nou era mult mai contrastantă. Mai mult, satele românești prezintă tipologii de case independente, cu grădini ce le separă. Alinierea și aliniamentul clădirilor nu erau unitare în diferitele regiuni ale României. În Transilvania s-a petrecut o aliniere și o reorganizare a satelor risipite în sate adunate, organizate pe trame ortogonale, încă din secolul al XVIII-lea, iar începând cu secolul al XIX-lea autoritățile au întreprins măsuri pentru modernizarea, organizarea sau înființarea de sate în Câmpia Română. Indiferent de regulamente și reglementări, locuirea a rămas bazată pe locuința individuală independentă, detașată.

Măsurile respective au continuat și în prima parte a secolului al XX-lea, dar în a doua jumătate a acestuia situația s-a schimbat radical. Reconstrucția de după război a însemnat în România și o perioadă a construcției socialiste. Pe lângă generalizarea mecanizării în agricultură – fapt petrecut la nivel global în această perioadă – și etatizarea economiei agricole prin colectivizare, autoritățile au introdus conceptul de casă cuplată (sau cel puțin au încercat) la sate, prin proiectele tip importate din URSS. În timp ce locuința cuplată (sau duplex cuplat) avea deja o istorie și motivații concrete pentru mediul urban, în mediul rural acest proces a devenit principala caracteristică ce diferențiază proiectele de stat ale epocii studiate față de cele precedente, prin introducerea termenului de proiect-directivă. Este acesta o formă de transformare regională a proiectului tip, văzut ca prea rigid, sau o disimulare a capacității reduse a statului de a implementa în mediul rural o politică a locuințelor tot atât de viguroase ca în mediul urban?

Ulterior am analizat proiectul tip pentru locuințe individuale în mediul rural în cadrul procesului centralizat de sistematizare a satelor, ca urmare a finalizării colectivizării, în anul 1964. În această perioadă, s-au ridicat mai pregnant întrebări cu privire la aspectul clădirilor pentru proiecte tip, diferențierea acestora pe regiuni, dar și concursuri de arhitectură în acest sens, chiar și studii în vederea descoperirii modelelor de locuire (chiar recentă) la sate în vederea tipizării. Aceste preocupări veneau în contextul unui salt de scară a locuințelor de la sate în anii '80, spre sfârșitul perioadei studiate – probabil cea mai importantă mutație în cazul locuințelor individuale din mediul rural. Sistemul politic, cadrul legislativ pe care acesta l-a formulat cu scopul

211 producție și locuire, adoptarea de sisteme igienice și de utilități centralizate etc. Sintagmă folosită de fiecare dată pentru justificarea acțiunilor de modificare a satelor.

controlului și sistematizării teritoriului au determinat toate aceste transformări în mare măsură.

Care a fost raportul arhitecților cu aceste schimbări de paradigmă și cu satul tradițional? Și care a fost aportul lor în noua construcție? Sunt întrebări la care am răspuns prin analizarea articolelor și proiectelor din vremea respectivă raportat la transformările legislative, economice, dar și prin prisma realizărilor cantitative, acestea din urmă fiind o condiție a priori a industrializării arhitecturii prin proiecte tip.

4. 2 Premise (pre)moderne: sistematizările secolului al XIX-lea

Primele încercări de modificare a satului prin intermediul sistematizării pe baza unor criterii (aparent) științifice au apărut înainte de perioada comunistă. Noțiunile de proiect tip și sistematizare rurală s-au conturat în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza unor principii de economie și raționalizare specifice modernității.

Studiile arhitectului Andrei Pănoiu oferă o bază solidă de investigare a acestui fenomen[212]. Conform autorului, așezările sătești „au cunoscut dintotdeauna un coerent proces de formare și de continuă dezvoltare înrâurite fiind, pe de o parte, de tradițiile izvorâte din modul de viață al locuitorilor, cu preocupările lor, iar pe de alta, din continuele reglementări intervenite pe linie administrativă de stat”[213]. Conform acestei interpretări, regulamente existau din epoca premodernă. Acestea erau aplicate la diverse niveluri, de la organizarea locală la nivelul satelor, la nivelul meșterilor care aparțineau breslelor (acestea din urmă supunându-se domnitorului). Ulterior, în perioada modernă, concomitent cu începutul constituirii națiunilor, statul a devenit principalul ordonator al teritoriului: „intervenția statului începe să se facă simțită, în secolul al XVIII-lea, mai întâi sub stăpânirea austriacă, apoi prin prevederile Regulamentului Organic, ale legii rurale din 1864 și ale altor legi, dispoziții și reglementări.”[214] Astfel, în Transilvania, începând cu 1770[215], când „Maria Tereza a dat ordinul pentru contragerea satelor împrăștiate din zona depresiunii Zarand și refacerea lor după rigori sistematice”[216], „politica oficială a dus la tipul de sat adunat geometric cu străzi drepte, intersectate perpendicular cu plantații de

212 Andrei Pănoiu, 1983 — *Arhitectură și sistematizare rurală în județul Mehedinți (sec. XVIII–XIX)*, București: Editura Muzeul Național de Istorie, 1983, și articolele „Vatra Sloboziei”, în *Forum*, nr. 1, 1994, p. 5; „Alinierea satelor din zonele de deal și de munte — Sistematizare rurală în perioada regulamentară”, în *Forum*, nr. 2, 1994, p. 3; „Sistematizarea rurală în perioada regulamentară — între utopie și realitate”, în *Forum*, nr. 1, 1996, p. 2–3; „Sistematizarea rurală în secolul al XIX-lea — Planurile și studiile economice”, în *Forum*, nr. 2, 1996, p. 2–3; „Sistematizarea rurală în secolul al XIX-lea — Planurile și studiile economice”, în *Forum*, nr. 3, 1996, p. 2–3.

213 Andrei Pănoiu, *op. cit.*

214 Luminița Patron, recenzie a cărții *Arhitectura și sistematizarea rurală în județul Mehedinți (sec. XVIII–XIX)*, în revista *Arhitectura*, nr. 2, 1985, p. 47.

215 În 17 iulie 1784 e dat la Viena un decret privind introducerea noilor reglementări urbariale în Transilvania: reglementările propriu-zise cu drepturile și îndatoririle pentru iobagi. Reglementările urbariale sunt cele introduse în Ungaria în 1867.

216 Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VI, București: Editura Enciclopedică, 2002, p. 140–142.

arbori cu trotuare, gospodării simetrice, case orientate la stradă”[217]. În Țara Românească și Moldova, Regulamentul Organic din 1831–1832 a avut, în primul rând, un rol de reglementare a dreptului de proprietate al țăranilor care lucrau moșiile[218], în timp ce „alinierea uliților” era prevăzută, deocamdată, numai pentru orașe. Așadar, începuturile controlului asupra teritoriului a început prin două influențe externe (cea austriacă și cea rusă) și a continuat printr-o serie de reglementări adoptate odată cu formarea statului modern, național.

Andrei Pănoiu argumentează că sistematizarea teritoriului a cunoscut o revigorare odată cu adoptarea unor reforme de către Ministerul Domeniilor, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, care stipulau ca: „pe moșiile Statului să se organizeze de acum încolo așezări noi, moderne; și, în acest sens, inginerii hotarnici sunt însărcinați să procedeze la ridicarea cadastrală sistematică a planurilor de moșii din zonele de câmpie, în acord cu Legea drumurilor și să stabilească vatra noilor așezări cu delimitarea locurilor de cultură aferente.”[219] În continuare, Pănoiu menționează că:

„Pentru fiecare așezare, planurile respective sunt însoțite de un memoriu – studiu economic și agricol al moșiei, cuprinzându-se descrierea teritoriului (moșiei) și prezentarea argumentelor de susținere a prevederilor făcute: ocupația locuitorilor și îmbunătățirile ce trebuie făcute pentru exploatarea teritoriului, tipurile de cultură întrevăzute, ameliorarea șeptelului[220], sursele de apă, irigațiile și asolamentele etc., spre a asigura o cultură regulată și sistematică, conform cu mijloacele de care dispune agricultura modernă”[221].

Prin urmare, Ministerul Domeniilor nu se referea doar la organizare teritorială, ci o găsea în interdependență de viața economică. De asemenea, arhitectul considera că:

> „Toată această activitate atât de bogată, desfășurată cu precădere în zonele de câmpie din Valea Dunării, vine să fie reglementată în mod unitar prin Legea pentru organizarea comunelor rurale din 23 iulie 1894, și îndeosebi prin Legea pentru organizarea comunelor rurale din 1904, ambele legi completate prin regulamente și ordine circulare către toate județele, sau prin prevederile altor legi, Legea Drumurilor sau Legea de Poliție Sanitară – veterinară.”[222]

217 Eugen Ghiță. „Habitatul rural în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea”, în C. Pădurean, I. Bolovan (editori), *Studii de demografie istorică (secolele XVII - XXI)*, Arad: Gutenberg, 2010, p. 469–486, https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-211877 .

218 Secția VII, art 140 din Regulamentul Organic al Valahiei stipulează: „proprietarii se îndatorează să dea fieșicăruia sătean sălășluit pe moșia sa: I. Un loc de 400 stânjeni pătrați la câmp și de 300 asemenea la munte, pentru casa sa, pentru curte, cu trebuincioasele împrejmuiri și pentru o grădină de legumi spre întrebuințarea familii sale. Acest fel de locuri vor fi legate unul de altul și la o parte de loc a moșiei care se va însemna de proprietar [...]”.

219 Andrei Pănoiu, „Sistematizarea rurală în secolul al XIX-lea..., art. cit., în *Forum*, nr. 3, 1996, p. 2–5.

220 Totalitatea animalelor domestice crescute în gospodării aferente moșiei/localității la care face referire planul.

221 Andrei Pănoiu, *op. cit.*, p. 2–5.

222 *Ibidem.*

Aceste considerente conduc la concluzia că ordonarea satelor dispersate și stabilirea vetrelor pe suprafețe cât mai mici care să permită o utilizare cât mai eficientă a terenului agricol al moșiilor stăteau la baza primelor reglementări în domeniu. Această politică a condensării suprafețelor locuite a fost constantă pe tot parcursul secolului al XX-lea, fiind determinată nu atât prin planificare, cât ca o consecință a noilor mecanisme de circulație a bunurilor imobile.

Printre exemplele de sate caracteristice primei jumătăți a secolului al XIX-lea, bazate pe Regulamentele Organice, se numărau Vânjulețul (1835), Izimișa (1839), Cerneți (1838), Baia de Aramă (1845), Pătulele, Ceauru, Foișoru, Brădești, Găița, Muru, Macoveiu, Vatra Sloboziei, Manasia și multe altele asemănătoare[223]. Pănoiu consideră că:

> „După mijlocul secolului, și în deosebi [sic] după aplicarea reformei agrare de la 1864 asemenea proiecte de ordonare a așezărilor și de exploatare a moșiilor sunt tot mai numeroase și anume concepute, așa cum se intitulează, ca «planuri economice». Poate că planurile pentru satele Glodeanu-Cârlig, Tăbărăștii Vechi, Sărata, Cljana, Bucoveni, Ișalnița, Cocorești-Bretulești, Mogoșoaia-Chitila, Căscioarele, Manasia sunt dintre cele mai semnificative acelei perioade care se încheie odată cu penultimul deceniu al secolului."[224]

Mai mult decât realizările urbanistice, Pănoiu subliniază și prevederile care au influențat locuința din aceste zone: Regulamentul pentru Alinierea Satelor, elaborat de Ministerul de Interne, sancționat prin înaltul Decret regal nr. 2367 din 10 iunie 1894, „este însoțit de planșe pentru trei tipuri de modele de case, pentru regiuni câmpoase, regiuni muntoase și regiuni băltoase, indicându-se modul de construcție și materialele întrebuințate. Se anexează tot așa și un plan de situație al modului de organizare a unei gospodării. Planșele pentru tipurile de case și planul de situație sunt semnate de «arhitect șef Al. Săvulescu», an 1894, scara 1:50"[225].

Proiectele propuse de arh. Al. Săvulescu pentru a servi ca norme de aplicare a Regulamentului pentru Alinierea Satelor (Fig. 4.01) pot fi considerate unele dintre primele reprezentări grafice ale unor modele constructive tradiționale sau un construct intelectual bazat pe tipologiile observate în teren și desenate astfel încât să respecte normele de siguranță și igienă ale vremii? Consider valabilă a doua opțiune din întrebare deoarece, mai ales în regiunile de câmpie, bordeiele erau încă o formă de locuire foarte răspândită și a căror construcție a fost interzisă începând cu regulamentul din 1894. Casele erau concepute pentru a exemplifica o corectă concepție constructivă, conformă cu normele

223 *Ibidem.*
224 *Ibidem.*
225 *Ibidem.*

igienice moderne (ambele modele de case arătate în Fig. 4.01a și 4.01b conțin trăsături pe care le putem vedea în cantoane feroviare, de exemplu, arătând o formare de tip ingineresc). Atât tipul de casă pentru regiuni băltoase, cât și cel pentru regiuni muntoase aveau același plan, diferența fiind dată de materialele locale din care casele urmau să fie construite. Planul diferă ușor de planul casei matcă, tinda fiind mai aproape de dimensiunile unui vestibul modern, având ca funcțiune principală distribuția în cele două camere alăturate și în cămară. Aceste modele au evoluat (Fig. 4.01d) în formele construite care se pot observa în multe sate din zonele vizate de această primă sistematizare. În aceeași idee, urmărind dezvoltarea locuinței tradiționale din Dobrogea, Paula Popoiu observa, legat de sistematizarea teritoriului între anii 1878–1900:

> „Preocuparea pentru sistematizarea locuirii în regiune nu a dus la standardizare, la monotonia arhitecturii. Prin îmbinarea elementelor de planimetrie cu elementele constructive și decorative ale fațadei principale, maestrul popular a obținut o anumită varietate tipologică și bogăție formală în condiții de standardizare, fapt pe care îl considerăm valoros în cadrul istoric al arhitecturii tradiționale din Dobrogea."[226]

Astfel, primele proiecte tip pentru locuințe rurale porneau de la disponibilitatea materialelor de construcție locale și raționalizau tipologii deja consacrate pentru a îmbunătăți soluțiile constructive pe baza cunoștințelor tehnice și influențelor gândirii moderne.

Schimbările provocate de Unirea din 1918 și de modernizare și-au făcut simțită prezența la începutul secolului al XX-lea și în mediul rural prin dezvoltarea economiei, a comunicațiilor și intrarea produselor industriale în cotidian. Reforma agrară din 1921 cointeresa autoritățile locale: „Mulți conducători (prefecți, primari, directori) bine intenționați și dornici de a îmbunătăți viața la țară, ni se adresează cerându-ne planuri de sate, gospodării și case model" scria Florea Stănculescu în 1938[227]. Proiectarea planurilor pentru sate noi, dar și pentru construcții noi la sate erau esențiale pentru asigurarea unor condiții sanitare mai bune și intrau din ce în ce mai mult în sarcina arhitecților. Așa cum notează Constantin Bărbulescu și Vlad Popovici, „învățământul elementar, legislația sanitară, serviciul militar și sistemul sanitar rural"[228] au fost cele mai importante căi pe care statul le-a urmat pentru igienizarea lumii rurale.

226 Paula Popoiu, „L'architecture de la Dobroudja — zone Danubienne", în *Ethnos*, nr. 4/1994, București, p. 115: *La préoccupation de systématiser l'habitation dans la région n'a pas mené à l'uniformisation, à la monotonie de l'architecture. En combinant les éléments de planimétrie avec les éléments constructifs et décoratifs de la façade principale, le maître populaire a obtenu une certaine variété typologique et une richesse formelle dans des conditions de standardisation, fait que nous considérons valeureux dans le plan de l'histoire de l'architecture traditionnelle de la Dobroudja.*

227 Florea Stănculescu, *Construcții rurale, Caietul III*, 1938, p. 9–10.

228 Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Modernizarea lumii rurale din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Contribuții*, Cluj-Napoca:

Florea Stănculescu a fost unul din arhitecții care a realizat importanța acestui lucru și a manifestat un interes deosebit pentru satul românesc. Prin intermediul publicațiilor *Căminul*[229] și *Case și gospodării la țară*[230], Stănculescu își arăta interesul pentru modernizarea condițiilor de locuit la țară, pornind de la modelele regionale consolidate. Aceste publicații nu introduceau în mediul rural un limbaj nou, ci, mai degrabă, un nou stil de viață posibil ca urmare a inovațiilor tehnice. Ce înțelegea Stănculescu prin „regional"? Conform unei documentări realizate împreună cu arhitecții Ștefan Peterneli și George Cristinel asupra satelor din Ardeal, Banat și Bucovina, „regional" se referea la spațiul bazinelor hidrografice care defineau limitele regiunilor și în care se întâlneau manifestări distincte ale artei populare.

Referindu-se la premisele care duc la proiectarea și difuzarea de „case model", Stănculescu făcea o distincție clară între acestea și „proiectul tip", demersul lui fiind acela de a încerca să furnizeze acele caracteristici ale casei tradiționale care trebuiau păstrate și mutațiile pe care locuința individuală trebuie să le suporte ca urmare a modernizării, fără a pierde calitățile pe care le observase în urma studiilor etnografice. (Fig. 4.02) Autorul aprecia că „nu putem da o casă tip sau casă model, pentru că ele variază de la sat la sat. Putem da însă aspectele unei sănătoase locuințe și normale pentru îmbunătățirea în viitor a acestor locuințe"[231]. Diferența dintre tip și model este și mai clar exprimată de Florea Stănculescu atunci când spune: „O condiție principală pentru «model» este ca să fie perfect, sau cât mai aproape, fie că îl arătăm pentru a fi urmat, fie că îl constatăm, fără o altă preocupare."[232] Autorul evidențiа o caracteristică a proiectelor tip/model pentru sate până la Al Doilea Război Mondial, și anume că ele erau dedicate autoconstrucției, trebuiau să furnizeze un set de reguli constructive și nu modele estetice.

În contrast cu casele model, proiectele tip au fost transformate atât de beneficiari, dar și de arhitecți într-un instrument mai mult orientativ, anulându-i, în acest fel, principala caracteristică, specifică modernizării de masă – de tipizare, industrializare. Casele publicate de Florea Stănculescu încercau să furnizeze acel model care să conducă pe un făgaș bun transformările determinate de modernizare. Autorul avertiza asupra posibilelor capcane pe drumul modernizării de masă. Conform acestuia, „Modelul" era o noțiune care trebuie folosit cu foarte mare grijă deoarece putea fi folosit în mod eronat. Stănculescu considera că:

Accent, 2005.

229 Revista Căminul a apărut în 1928 și 1929, având în total șase numere, patru în primul an și două în ultimul. În revistă au fost publicate studii și planuri de case, mai ales pentru mediul urban, iar unele proiecte și articole difuzează arhitectura modernă și arhitectura tradițională cu note critice și interogații.

230 Cartea *Case și gospodării la țară* a fost imprimată în 1927 la editura Cartea Medicală. Această corelare este grăitoare pentru sensul de atunci al modernizării la sate, și anume de introducere și educare a unor bune practici vizând igiena și sănătatea populației, construcția noilor locuințe având un rol determinant.

231 Florea Stănculescu, *op. cit.*

232 *Ibidem.*

„Întrebuințăm cuvântul model și pentru ceea ce considerăm mai bun decât altele, fără însă ca el să aibă prea multă valoare. Adică, din mai multe rele, alegem pe cel mai puțin rău. Un exemplu: o locuință bună trebuie să fie neapărat zidită din cărămidă arsă, acoperit cu țiglă, pardosit, etc., dar, într-un sat sunt toate din chirpici, gard lipit și acoperite cu tablă, stuf, coceni, din toate însă una este curată, văruită și cu ferestre mari; aceasta formează «modelul» de urmat pentru celelalte, cu toate că este o casă rea din punct de vedere al regulilor pe care trebuie să le îndeplinească o locuință sănătoasă."[233]

Este clară tendința sau, cel puțin, dorința de îmbunătățire continuă a condițiilor de viață (și control) a populației de la sate din partea statului prin reglementări succesive începând din secolul al XIX-lea sau chiar secolul al XVII-lea în Transilvania, sub dominație imperială. Sistematizarea, ca metodă modernă de eficientizare economică, a fost însoțită de proiecte tip necesare pentru îmbunătățirea condițiilor de igienă și sănătate de la sate și educarea celor care le construiau (în cazul mediului rural meșterii locali) și le locuiau. Locuința de la sate, înainte de Cel de-Al Doilea Război Mondial, nu (mai) era numai un produs vernacular, ci reprezenta rezultatul unor seturi de reguli tradiționale (aplicate de meșteri, bresle) și a unor reguli și modele emise de stat ca urmare a preocupării intelectualilor pentru condițiile de viață ale populațiilor rurale. Această deducție clarifică modul în care arhitectura din mediul rural tindea spre vernacular tocmai în perioada postbelică în care se presupune a fi existat cel mai mare interes pentru aducerea întregii realități socioeconomice sub o comandă centralizată.

4. 3 (Re)construcție socialistă

În primii ani postbelici, România a trecut printr-o încercare de transformare radicală a spațiului rural deoarece, pe lângă provocările aduse de reconstrucția după război, țara, și în acest caz particular satul românesc, se confrunta și cu construcția socialismului. O primă lege în acest sens a fost reforma agrară din 1945[234], prin care erau expropriate proprietățile mai mari de 50 de hectare. Această reformă, inițiată de primul guvern comunist condus de Petru Groza, a condus și la împroprietărirea a 917.777[235] de țărani. În lege, exproprierea era un mijloc pentru realizarea scopului legii, definit de cele patru aliniate ale articolului 2 printre care se numărau atât mărirea suprafeței arabile sau împroprietărirea țăranilor, cât și realizarea de grădini de zarzavat pentru oamenii muncii sau ferme experimentale model.

233 *Ibidem.*
234 Legea nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare, Decretul nr. 83 din 2 martie 1949 pentru completarea unor dispoziţiuni din Legea nr. 187 din 1945.
235 Gabriel Asandului, „Reforma agrară din 1945", în *Lucrări ştiinţifice*, Seria Agronomie, vol. 50, nr. 3, 2007, p. 41–45.

În ceea ce privește realizarea de locuințe, reconstrucția de după război a făcut o diferențiere minimă între mediul urban și mediul rural. Proiectele pentru noile ansambluri muncitorești, fie că au fost implantate în/lângă orașe sau în zone rurale urmau aceleași reguli furnizate în mare măsură de modelul cvartalului de locuințe. Cu toate acestea, până la Hotărârea CC al PMR și a Consiliului de Miniștri al RPR din 14 noiembrie 1952 cu privire la construcția și reconstrucția orașelor[236] și organizarea activității din domeniul arhitecturii, nu exista cadrul pentru proiectarea tip în mediul rural. Hotărârea se referea explicit la reconstrucția de după război (construcția și reconstrucția) a orașelor. Proiectele tip în această perioadă erau dedicate doar stațiunilor de mașini și tractoare (SMT), gospodăriilor agricole de stat (GAS) și a altor unități dezvoltate centralizat. Locuința apărea, în aceste proiecte, ca o chestiune colaterală. Construcțiile industriale necesare pentru mecanizarea agriculturii reprezentau obiectivul principal, împreună cu spații administrative și dotări sociale precum băi comunale, cantine, cluburi sătești și cămine culturale.

Ca urmare a hotărârii din 14 noiembrie 1952, în dezbaterea de la Uniunea Arhitecților din 27 noiembrie 1953 pe marginea proiectării SMT-urilor, primul principiu desprins a fost că „proiectarea unui SMT sau a oricărei unități agricole socialiste nu poate căpăta o soluție practică, economică și estetică dacă este privită izolat, fragmentar, ruptă de ansamblul de condiții și împrejurări ce o influențează sau pe care ea însăși le modifică”[237]. Problemele contextuale ridicate erau, de fapt, rezultatul condițiilor complet diferite din România unde localitățile existau deja, iar proiectele tip pentru unități care cuprindeau atât ateliere destinate mecanizării, dar și clădiri socioculturale și de locuit, nu funcționau. În proiectele pentru locuințe „s-au aplicat tipuri orășenești, nepotrivite atât cu specificul local, cât și nearmonizate între ele”[238]. (Fig. 4.03–4.06, 3.22) Ultima observație aducea în prim plan două chestiuni ce au definit dezbaterea în legătură proiectarea tipizată pentru mediul rural pentru întreaga perioadă studiată. Prima este că proiectele pentru mediul rural trebuia să fie net diferite de cele urbane, iar cea de-a doua este în legătură cu căutarea așa numitului „specific local”.

Articolele despre mediul rural din primele numere ale revistei *Arhitectura RPR* oscilau între tipologii noi derivate din noua ordine socială și studii ale arhitecturii tradiționale. Din prima categorie făceau parte prezentarea agriculturii industrializate și a locuinței rurale ca fiind derivată din acest nou model socioeconomic și prezentarea de proiecte tip cu tipologii complet noi cum ar fi casele cu mansardă pentru mediul rural[239] sau casele cuplate. A doua categorie de articole prezentau studiile dedicate arhitecturii populare din mediul rural și

236 Hotărârea CC al PMR și a Consiliului de Miniștri al RPR din 14 noiembrie 1952 cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității din domeniul arhitecturii.
237 I. Ghica Budești, „Pe marginea dezbaterii cu privire la proiectarea stațiunilor de mașini și tractoare”, în *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1954.
238 *Ibidem*.
239 Nicolae Pruncu, „Locuințe individuale mansardate în mediul rural”, în *Arhitectura RPR*, nr. 11, 1956.

urmează direcțiile trasate de Florea Stănculescu și de alți arhitecți contemporani lui, prezentând tablouri regionale ale arhitecturii tradiționale[240]. Din aceste două tendințe rezultă o direcție ce se va manifesta până la sfârșitul perioadei studiate, și anume aceea a inserării conținutului nou într-o imagine tradițională.

La 29 martie 1958, autoritățile au emis Decretul nr. 144[241] privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare a construcțiilor, completat în următoarele luni[242]. Dacă, în prima versiune, pentru mediul rural, investițiile de stat se supuneau acelorași norme ca la orașe, în timp ce investițiile particulare, din surse proprii, erau reglementate mai vag, în versiunea a doua toate construcțiile, indiferent dacă erau făcute din fonduri proprii sau de stat erau supuse procesului de autorizare. Mai mult, realizarea construcțiilor în mediul rural fusese restrânsă doar la vatra satului. Privită în contextul dizolvării Sovrom-urilor în 1956 și a retragerii trupelor Armatei Roșii începând cu iunie 1958, această lege definea cadrul noului control exclusiv național al teritoriului țării; pe plan intern, între anii 1957 și 1962, s-a derulat ultima și cea mai dură etapă a colectivizării. În perioada care preceda și care urmează noilor reglementări, arhitecții acordau o atenție disjunctă mediului rural în ceea ce privește proiectarea și cercetarea. Arhitecții propuneau, pe de o parte, proiecte derivate din mediul urban și din exemple tip de influență sovietică, precum locuințele cuplate (Fig. 4.03–4.06) sau locuințe mansardate (Fig. 4.07), iar, pe de altă parte, studii despre arhitectura tradițională[243] redenumită „populară". Până în jurul anului 1965, proiectele tip importate din exterior (URSS) și din mediul urban reprezentau marea parte a intervențiilor de stat în mediul rural – acestea însă erau puține. Conform anuarelor statistice, între 1951 și 1965, la sate, doar 3,4% din construcția de locuințe a fost făcută din fondurile statului; restul de 96,6% era făcută din fondurile populației[244].

Încheierea colectivizării[245] a reprezentat un punct de cotitură în ceea ce privește tipizarea și, mai ales, sistematizarea la sate. România intra într-o nouă etapă, iar repercusiunile în arhitectură nu s-au lăsat așteptate: revista *Arhitectura* nr. 5 din 1963 indica transparent,

240 Definirea unui termen pentru arhitectura locuinței (a gospodăriei) din mediul rural a fost o problemă ținând cont de multitudinea de termeni folosiți în diverse contexte: arhitectură tradițională, populară, meșteșugărească, chiar și vernaculară.

241 Decretul nr. 144 din 29 martie 1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare a construcțiilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și împărțelile terenurilor cu sau fără construcții; emis de Marea Adunare Națională; publicat în Buletinul Oficial nr. 15 din 29 martie 1958.

242 Prin Decretul 545 din 26 decembrie.

243 Adrian Gheorghiu și P. Petrescu, „Arhitectura populară în bazinul superior al Argeșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 8, 1954, București, p. 24; Gheorghe Petrașcu, „Pe urmele unei arhitecturi populare valoroase", în *Arhitectura RPR*, nr. 9, 1956, București, p. 23; Radu Crăiniceanu, „Case noi în valea Jaleșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 9, 1957, București, p. 36.

244 Anuarul statistic al RSR, 1986.

245 Marcată festiv în cadrul unei plenare speciale a CC al PMR, între 23 și 25 aprilie 1962, și al unei sesiuni speciale a Marii Adunări Naționale în București, între 27 și 30 aprilie 1962. A nu se înțelege încheierea definitivă a colectivizării, deoarece, la numai câteva zile, la 7 mai 1962, Consiliul de Stat dă Decretul nr. 324 privind e*xproprierea și trecerea în proprietatea statului a unor terenuri situate în comuna Cătunele, raionul Baia de Aramă, regiunea Oltenia*; vor urma multe alte astfel de decrete.

de această dată, premisele noii sistematizări a zonelor rurale. Titlul articolului – „Locuința rurală și reconstrucția socialistă a satelor" – descrie denotativ și conotativ fenomenul de sistematizare ce va urma. Reiese, astfel, o posibilă trecere de la reconstrucția de după război la „reconstrucția socialistă a satelor". Bazele noii sistematizări rurale au fost deci politice, în principal, iar „lichidarea treptată a deosebirilor dintre sat și oraș"[246] devenea, conform articolului mai sus citat, atât consecința, cât și obiectivul (în această ordine) noului sistem socialist. Din sintagma anterioară este foarte important cuvântul „treptat", mai ales din punctul de vedere al locuinței (individuale), întrucât, din concluziile studiilor cu privire la condițiile de locuire pe regiuni, rezulta „necesitatea stabilirii unei clasificări a categoriilor sociale (după ocupație), în vederea precizării programelor diferite pentru locuințe"[247].

În afara legăturii absurde între regiuni[248] și categorii sociale, legislația nu se referea la aducerea la același standard de locuire a tuturor cetățenilor, acest lucru depinzând foarte mult de ocupație; a rămas o constantă care a determinat ca satul să nu ajungă niciodată la un nivel de confort sau de dotări apropiat orașului, tocmai pentru că locuințele respective nu au fost niciodată gândite pentru un necesar de confort asemănător orășenilor[249]. În legătură cu nivelul de confort, tot în acest articol, autorii prezentau o serie de proiecte tip pentru mediul rural realizate de diverse institute. Proiectul realizat de Viorica Petrovici (șef de proiect, ISCAS) pentru GOSTAT constând în 5 blocuri-tip P+1 este remarcat ca „o primă formă de a introduce la sat un nou tip de locuință cu confort apropiat de cel orășenesc[250]". Astfel, nivelul de confort nu era dat de nivelul de dotări, ci de tipologia colectivă. Desigur, pe tot parcursul acestei perioade, arhitecții adresau problema legăturii dintre posibilitatea asigurării acestor dotări și o anumită densitate de locuire (asigurată mai bine în cazul unităților colective). Realitatea a arătat însă că densitatea de locuire nu a însemnat o îmbunătățire a nivelului de dotări, iar diferența dintre mediul rural și mediul urban, în special în ceea ce privește lipsa de canalizare sau termoficare, a rămas o constantă până la sfârșitul perioadei studiate – circa 88% din acestea având, în anii 90, WC-ul amplasat în afara locuinței, iar 99% făcând încălzirea locuințelor cu sobe cu lemne[251].

246 M.C., „Locuința rurală și reconstrucția socialistă a satelor", în *Arhitectura*, nr. 5, 1963, București, p. 8.

247 *Ibidem*.

248 Cuvântul regiune nu mai este cel folosit de Florea Stănculescu, el referindu-se la bazine hidrografice, și nici cel observat în proiectele din 1894 ale lui Al. Săvulescu, acelea referindu-se la grupe de relief. Acum este vorba de termenul administrativ. Acesta definește arii care diferă, la rândul lor, de ariile definite de regiunile administrative anterioare Celui de-Al Doilea Război Mondial.

249 Chiar și prin prisma salarizării, țăranii, acum muncitori agricoli, nu au avut niciodată în această perioadă o situație economică salarială asemănătoare muncitorilor din fabrici, veniturile acestora fiind net mai mici, lucru evidențiat după 1990 de problema pensiilor celor care au lucrat la Cooperativele Agricole de Producție (CAP).

250 M.C., art. cit., p. 8.

251 Conform studiului sociologic elaborat de Trăilă Cernescu „Este posibilă locuința colectivă la sate?", în vol. Cernescu, Trăilă, *Societate și arhitectură, o perspectivă sociologică*, București: Tritonic, 2004.

Imediat după terminarea războiului, au pătruns în țară materialele necesare „pentru însușirea realismului socialist ca metodă avansată de creație”[252]. Stabilind perioada de referință începând cu 1945, când a fost format primul guvern socialist, condus de Petru Groza, am pornit, plecând de la proiectele prezentate în anii '50 în *Arhitectura*, acele materiale din URSS cu exemple ale realismului socialist. În cadrul cercetării bibliografice, am găsit primele surse de proiecte de locuințe după Cel de-Al Doilea Război Mondial în colecțiile Bibliotecii Naționale și ale Bibliotecii Academiei sub forma unor cataloage de proiecte tip provenite din Uniunea Sovietică[253].

Printre documentele regăsite se află *Albumul pentru locuințe de cărămidă cu un singur etaj* (*Одноэтажных жилых кирпичных домов*), apărut în 1947 (Fig. 4.08), care oferă soluții complete de construire pentru câteva tipuri de case cu caracteristicile menționate. Toate exemplele din carte constau în locuințe cuplate. Modelul de casă cuplată, folosit anterior în România în parcelările urbane este una din principalele mutații ce se doreau implementate și în mediul rural. În catalog, autorii nu specificau dacă proiectele erau pentru mediul urban sau rural. Dar toate locuințele prezentate în acest catalog au grupuri sanitare (minimale) și bucătării cu lavabou, ceea ce trimite cu gândul la existența rețelelor moderne pentru apă curentă și salubritate deja prezente pe amplasamentul ipotetic al proiectelor. Acest aspect a fost pentru multă vreme (este încă)[254] doar un deziderat pentru zonele rurale, fiind un atribut exclusiv al zonelor urbane[255].

Locuințele din cataloagele provenite din Uniunea Sovietică sunt similare proiectelor tip de locuințe colective propuse în noile unități rezidențiale – cvartalele de locuințe. Ruptura produsă în cadrul profesiei de arhitect la schimbarea de regim și incertitudinea tipică perioadei, face ca până la jumătatea anilor ’50 să nu apară cataloage cu proiecte realizate în România, producția de locuințe până în acest punct fiind asigurată prin adaptarea de proiecte importate din URSS. Una din principalele caracteristici ale proiectului tip este că acesta este realizat centralizat și publicat pentru a fi distribuit în teritoriu – în cazul de față. Proiectele tip din anul 1956, comisionate de Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții al Consiliului de Miniștri sunt rezultatele schimbărilor ce începeau a se dezvolta odată cu reorganizarea meseriei prin intermediul Hotărârii Consiliului de Miniștri din

252 Editorial anonim cu ocazia apariției revistei *Arhitectura RPR*, nr. 1, 1953, p. 1–2.

253 Dintre aceste proiecte se numără: P*roiecte de case particulare*, 1946, album de locuințe tip din URSS, cota II 240953; *Sensul și principiile construcțiilor de locuințe în URSS*, Varșovia, Panstwowe Wydawnictwa, 1951, cota II 246054; Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții al Consiliului de Miniștri, *Proiecte tip pentru clădiri de locuit*, București: Editura Tehnică, 1956, cota C153 etc.

254 Conform recensământului din 2012, în mediul rural doar 31% din gospodării sunt dotate cu instalații de apă curentă și canalizare în casă, cifra variind în funcție de regiune între 1,6% (Olt) și 54,4% (Timiș).

255 După incendiul din 1938, în cadrul reconstrucției propuse pentru satul Dioști, intervenția, dorită un sat model, prevedea și infrastructura de apă și canalizare pentru casele noi și pentru clădirile publice nou construite.

1952. Primele proiecte de locuințe individuale realizate de ISPROR și publicate în revista *Arhitectura* nr. 6 din 1955 sunt încercări de adaptare a proiectelor tip importate din URSS[256].

Realismul socialist a reprezentat mesagerul revoluției comuniste și un mijloc pentru crearea și consolidarea regimurilor totalitare de orientare comunistă din Europa de Est, după ce rețeta a fost inițial folosită cu succes în URSS. Augustin Ioan arată că

> „planul avangardist, deopotrivă politic și estetic, de a rescrie realitatea integral, a fost privit drept prea radical și în consecință periculos, putând deveni o alternativă autonomă la agenda oficială. […] Planul leninist de propagandă monumentală urmărea doar să înlocuiască monumentele «rele» cu altele «bune», fără a pune sub semnul întrebării tocmai celebrarea puterii și, implicit, a continuității acesteia prin monumente"[257].

Iar mijlocul prin care, în cazul locuinței individuale, autoritățile doreau realizarea noii ordini sociale și economice la sate era locuința tipică a proletariatului urban prin definiție, din perioada precedentă. Opțiunea pentru casa cuplată în mediul urban venea din rațiuni economice, de utilizare mai eficientă a terenului, teren care, la rândul lui, nu mai avea sensul economic atribuit gospodăriei rurale. Modelul urban ar fi trebuit să reprezinte și un obiect al dorinței pentru o viață mai bună a țăranilor lipsiți de pământ – o realitate în Uniunea Sovietică. Lucrurile stăteau diferit în România, unde modelele de locuințe rurale proiectate, difuzate și construite în câteva cazuri prezentau case izolate cu gospodării individuale, specifice condițiilor istorice de aici.

În condițiile unei economii slăbite mult după război, tratarea resurselor cu maximă atenție și explorarea noilor tehnologii de construcție de masă au devenit foarte importante. Punând accent pe industrializare și tipizare, discursurile lui Nikita Hrușciov din 1954 și 1957 au deturnat arhitectura stalinistă către o arhitectură economică, modernă, obținută cu materiale noi, în principal betonul prefabricat. Tiparul locuinței cuplate promovate de stat însă a rămas. Proiectul de *locuințe din elemente prefabricate din beton armat*[258], publicat în *Arhitectura*, în 1955, și publicarea cărții de același autor, intitulate *Cu privire la introducerea pe scară largă a metodelor industriale în construcții, la îmbunătățirea calității și reducerea costului lucrărilor de construcție*[259], apărută tot în 1955, arată rapiditatea cu care influența sovietică s-a reformulat în România (la mai puțin de un an de la primul discurs al lui Nikita Hrușciov). Proiectul prezintă aceeași matrice

256 Acest lucru este denotat de Cezar Lăzărescu în articolul „Din experiența proiectării și construcției cuartalelor de locuințe", apărut în revista *Arhitectura RPR* nr. 1, 1953

257 Ioan Augustin, „Realism socialist, postmodernism, clasicitate", text publicat online pe site-ul http://atelier.liternet.ro/articol/9473/Augustin-Ioan/Realism-socialist-postmodernism-clasicitate-1.html, accesat în decembrie 2013.

258 Theodor Sassu, „Locuințe din elemente prefabricate din beton armat", în *Arhitectura RPR*, nr. 5, 1955, București, p. 20.

259 Legătura dintre tehnic și politic este evidențiată de titlu și numele editurii: Editura de Stat pentru Literatură Politică.

spațială construită însă, cu ajutorul tehnologiei, de elemente prefabricate specifice betonului. Merită să ne oprim să discutăm acest proiect din mai multe puncte de vedere.

În primul rând, betonul lua locul cărămizii, dar nu modifica structurile spațiale ale arhitecturii. Locuința cuplată a rămas în continuare, până la sfârșitul perioadei studiate, matricea de experimentare arhitecturală. Concepția spațială bazată pe pereți portanți, la fel ca în cazul cărămizii, a rămas, de asemenea, sistemul de referință în elaborarea proiectelor.

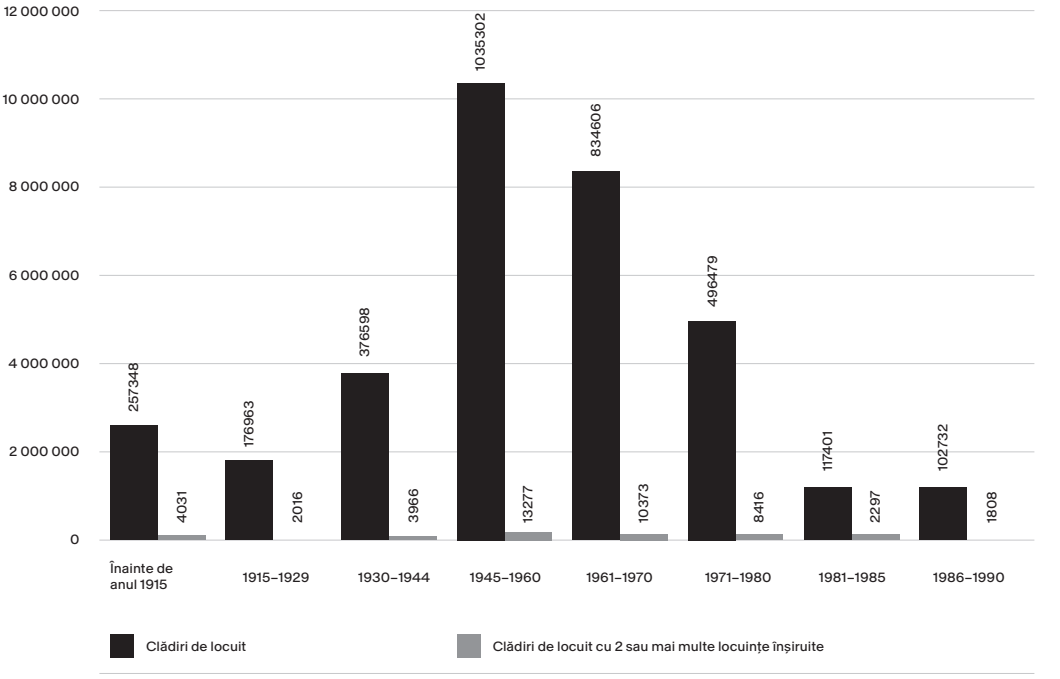
În al doilea rând, pe aceeași structură, autorii diferențiau un model pentru mediul urban și unul pentru mediul rural, iar singura diferență notabilă dintre ele era că primul are o cămară în loc de baie.

În al treilea rând, proiectul introducea specificul local ca o componentă elementară. Terasa de la intrare reprezenta unul dintre puținele elemente care nu sunt prefabricate din beton sau fier (chiar și acoperișul este realizat din niște plăci din beton, iar șarpanta din ferme metalice). Aceasta se caracteriza printr-un parapet din lemn și un stâlp pe colț (nespecific sistemului constructiv), care dădeau intrării aspectul de „prispă". Intervenția este minimală, însă arată o schimbare profundă în arhitectura din România, nu numai în cazul locuinței individuale. Dacă exercițiile de modificare a arhitecturii staliniste din cărămidă intrau într-un registru de interpretare a tehnicilor clasice în care România avea multă experiență ca urmare a stilului național, interpretarea în cheie națională a arhitecturii din beton devenea o provocare (stilul modernist fiind în afara discuției politice).

În al patrulea rând, proiectul aloca un important rol anturajului, mai precis a celor două personaje din fața casei. Acestea par a fi doi țărani dar, la o privire mai atentă, se descoperă a avea costume rusești. Față de perioadele precedente, în care arhitectura era încărcată de caracteristicile locului, în proiectele postbelice anturajul a început să preia o funcție retorică, de propagandă, pentru o arhitectură generică în sine. Pe lângă tipul de limbaj obținut prin aplicarea unor elemente „cu specific" (nici acela fiind sigur de origine) pe clădiri, garduri, vecinătăți, plantații, personaje, situau și justificau noile proiecte.

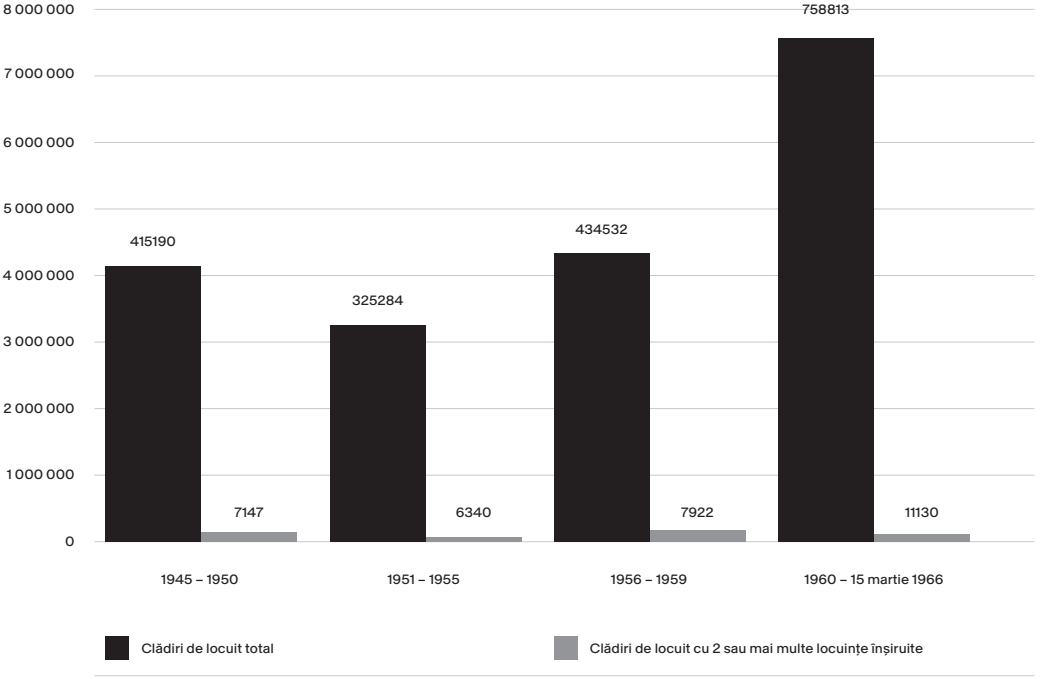
În anii '60–'70, expunerea proiectelor tip în concursuri și cataloage exemplifica proiectul prin versiunea detașată. Sau, în cazul concursului pentru clădiri de locuit în mediul rural din 1968 (Fig. 4.09), Mircea Ochinciuc combina cele două variante de suprafață cerute prin temă. A rezultat o locuință cuplată asimetrică în plan, dar care se exprimă printr-o învelitoare simetrică. Proiectul conține numeroase detalii specifice lucrărilor cu buget mare, de tipul dotărilor socioculturale ale orașelor mari, ca, de altfel, foarte multe proiecte din acest concurs.

De asemenea, colectivul de proiectare condus de arhitectul M. Talașman prezenta o altă abordare a cuplării a două locuințe (de data aceasta, realizată asimetric atât în plan, cât și în secțiune și în fațade), inclusă în catalogul de proiecte tip pentru județul Buzău,

Grafic 4.01

Numărul total de clădiri de locuit construite în mediul rural și numărul de clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc, construite în mediul rural. Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992

Grafic 4.02

Numărul total de clădiri de locuit construite în mediul rural și numărul de clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc, construite în mediul rural. Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1966

elaborat la începutul anilor 1970 de IPJ Ilfov[260]. Arhitecții exemplificau prin cuplarea rotită a două tipuri diferite: tipul 3C15 și tipul 4C15. (Fig. 4.10) Spațiile interioare propuse erau, de asemenea, remarcabile, zona de zi fiind tratată cu dublă înălțime. Elementele constructive și de amenajare (pereți, horn) erau tratate rustic, exprimând parcă, pe lângă căldura dată de unicitatea gesturilor manuale care ar fi produs acele forme, lipsa de detalii ce se prefigura pentru proiectele directivă.

În anii succesivi legii sistematizării din 1974, proiectele au revenit vertiginos către modelul stalinist, de data aceasta multiplicat pe verticală cu încă un nivel. A rezultat o tipologie care a fost folosită pentru a exemplifica chiar mini versiuni de locuințe colective, având nu două case alăturate, ci suprapuse sau patru apartamente deservite de o scară comună. Deși acest model nu intră în sfera cercetării, modelul de locuințe semicolective rezultat prin alăturarea a patru apartamente, două câte două, indică intenția de transformare a tipologiei de locuit individuală, tipică satelor românești. Aceste modele de locuințe cu mai multe apartamente au reprezentat modelul principal pentru casele mari, individuale-unifamiliale de data aceasta, construite după 1989 la sate.

În ceea ce privește numărul de case cuplate în mediul rural, recensămintele populației și locuințelor din 1966 și 1992 subliniau doar o foarte ușoară creștere a tipologiei locuințelor cuplate și înșiruite în mediul rural după 1947. Am folosit recensământul din 1992 pentru a evidenția nu doar perioada studiată, ci și de a o pune în evidență față de construcțiile de acest tip anterioare Celui de-Al Doilea Război Mondial. Recensământul demonstrează o creștere a numărului de *clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc.*[261] în perioada cuprinsă între 1945 și 1980. Numărul mai mare de case cuplate din acești ani urma creșterii explozive a numărului total de locuințe individuale din aceeași perioadă.

Privind datele ca raport procentual între numărul de clădiri cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite și numărul total de locuințe construite în perioada respectivă, impactul acestora e minor. Cel mai mare procent al clădirilor cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite sau cuplate a fost de 1,95% între 1981 și 1985, de la 1,05% între anii 1930 și 1944.[262] Creșterea procentuală s-a datorat legislației. Pe fondul unei scăderi accentuate a numărului total de locuințe, menținerea celor cuplate sau înșiruite la un procent inferior de 2% rezultă din faptul că în acea perioadă investițiile de stat în mediul rural s-au concentrat pe construirea de locuințe colective tip bloc, numărul absolut de clădiri

260 Colectiv de proiectare: arh. M. Talaşman (şef de proiect), arh. N. Goga, arh. H. Delavrancea, arh. M. Deminschi, arh. O. Bucur, arh. O. Gluvacov.

261 Denumirea câmpului de date este preluată din tabelul 9, pagina 209 a recensământului populației și locuințelor din 1992.

262 Înainte de Cel de-Al Doilea Război Mondial, tendința era de scădere a numărului clădirilor cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, de la 1,56% în clădirile construite înainte de 1915, la 1,13% în clădirile construite între 1915 și 1929 și la 1,05% în clădirile construite între 1930 și 1944. După 1945, procentul a crescut la 1,28% între anii 1945 și 1960 și a continuat să crească până la 1,95% în perioada 1981 și 1985, scăzând ușor între anii 1986 și 1990 până la 1,75%.

cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc. scăzând constant imediat după anii ’60.

În graficul 4.02, am reprezentat perioada cuprinsă între 1945 și martie 1966, detaliind raportul între locuințele izolate și cele cuplate în contextul desfășurării procesului de colectivizare. În raport cu numărul total de locuințe construite, cele cuplate au avut doar o ușoară tendință de creștere[263]. Acest lucru s-a datorat concentrării eforturilor de reconstrucție pe orașe, în timp ce la sate construcția locuințelor a rămas majoritar particulară. Chiar împărțirii terenurilor colectivizate și atribuirea acestora ca locuri de casă a contribuit semnificativ la numărul de locuințe individuale izolate construite în această perioadă în mediul rural.

4. 5 Sistematizare socialistă: 1965, punct de cotitură

În 1965 sistematizarea satelor devenise politică de stat:

> „Ținând seama de volumul important al construcțiilor de locuințe și social-culturale în mediul rural, este necesar să se treacă la întocmirea studiilor de sistematizare a satelor, pentru a se crea posibilitatea folosirii în condiții cât mai bune a unităților comerciale, școli, dispensarului, căminului cultural, electrificării, alimentării cu apă, în vederea economisirii terenurilor și îmbunătățirii în general a condițiilor de viață în satele patriei noastre.”[264]

Aceste idei nu erau noi, fiind reglementate de autorități începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea. În schimb, regimul comunist și-a propus eficientizarea existentului prin micșorarea numărului de localități rurale și urbanizarea accentuată a celor mai mari, nu doar intervenții de creare a unor noi sate în încercarea de a eficientiza economic sau de a popula anumite zone. Cel mai important instrument al sistematizării se manifesta prin schimbarea regimului de proprietate care opunea statul țăranilor, deveniți între timp lucrători în agricultură. Pe plan politic și legislativ, câteva evenimente au determinat aceste schimbări. Pe plan politic, în 1964–1965 au avut loc trei evenimente importante: în Uniunea Sovietică, conservatorul Leonid Brejnev îi succedă lui Nikita Hrușciov în octombrie 1964, la 24 martie Chivu Stoica a fost ales președintele Consiliului de Stat , iar la 1 iulie Nicolae Ceaușescu a fost ales secretar general al PMR. A fost un moment de turnură care a pus regimul din România într-o poziție disonantă cu regimul sovietic. Din punct de vedere legislativ, la 21 august 1965 a fost adoptată o nouă Constituție care, pusă în context cu încheierea oficială a colectivizării pe 30 aprilie 1962 și decretul de grațiere a deținuților politici din 21 august 1964, afirma începerea unei noi etape. Procesul de sistematizare a sate-

263 Conform datelor din Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966, vol. I, Rezultate generale, partea a doua — clădiri, locuințe, gospodării.

264 Extras din Rezoluția Congresului al IX-lea al Partidului Comunist Român din 24 iulie 1965.

lor a început după „pacificarea" țării și asigurarea stabilității regimului. În al doilea rând, această operațiune începea să caute un caracter național, datorat schimbărilor prin care trecea România, privind și dintr-un punct de vedere al relațiilor internaționale.

O primă „discuție de creație asupra proiectelor tip de locuințe individuale la sate"[265] a avut loc în noiembrie 1966 la Uniunea Arhitecților, având ca temă „Unele probleme ale sistematizării rețelei de sate". Concluziile acestor discuții s-au reflectat în actele normative ce au urmat din 1969 până în 1974 și care priveau sistematizarea teritoriului. În acele discuți, arh. Nicolae Nedelescu nota două aspecte esențiale pentru insuccesul implementării proiectelor tip, invocând în mod corect „numărul mic al arhitecților pe care îl are țara noastră; la o populație de 19.000.000 locuitori, nu avem decât 2.000 de arhitecți, în timp ce Bulgaria are 7.000 de arhitecți la o populație de 8.000.000 locuitori. Acest raport, de circa un arhitect la mia de locuitori, se găsește în mai toate țările civilizate"[266]. Numărul mic de arhitecți din România, raportat la celelalte țări, demonstra limitele unor planuri atât de ambițioase precum se întrevedea în acel moment și poate fi privit, în subtext, ca o avertizare. Evidențierea numărului mic de arhitecți conducea la

> „aspectele reale ale tipizării; dacă ea reprezintă o eficiență economică sporită, există totuși pericolul ca prin folosirea pe scară prea largă a proiectelor tip să ajungem la unificarea și monotonizarea aspectelor arhitecturale ale tuturor așezărilor noastre rurale și urbane, efect care se face de altfel din ce în ce mai simțit. […] În această situație ar fi, poate, preferabil ca IPCT să întocmească numai proiecte directive, care pot deveni refolosibile numai după ce un alt institut sau chiar IPCT a realizat obiectul pe teren"[267].

Apare evidentă ruptura dintre tipizarea pentru mediul rural realizată centralizat și rezultatele de facto din teren. Astfel, autorul propunea noțiunea de „proiect directivă" care să plece către teritoriu numai după ce soluția a fost deja implementată și verificată. După această primă verificare, proiectul pornit „de la centru" trebuia să fie suficient de generic pentru a permite adaptarea acestuia. Proiectul directivă pe modelul propus de arh. Nedelescu trimitea și la o descentralizare a proiectării tip pentru zonele rurale. Această practică a „proiectului directivă" a devenit curentă la începutul anilor '80, când, de exemplu, clădirile de locuințe colective, după ce erau proiectate și verificate pe un amplasament, erau elaborate ca proiecte directivă de institu-

265 În numărul 1/1967 al revistei *Arhitectura* au fost publicate o serie de materiale aferente „discuției de creație" având ca temă „Unele probleme ale sistematizării rețelei de sate", ce a avut loc în luna noiembrie 1966 la Uniunea Arhitecților; Plenara CC al PCR din 11–12 noiembrie 1966 a hotărât înființarea Comisiei Centrale de Sistematizare a Satelor.

266 Nicolae Nedelescu, „Nu proiecte tip, ci doar proiecte directive", în *Arhitectura*, nr. 3, 1968, București, p. 16.

267 *Ibidem*.

tele centrale și adaptate în institutele de proiectări județene pentru a corespunde locului unde urmau să fie construite. În ce măsură aveau să aibă un impact proiectele directivă pentru locuințe individuale în mediul rural?

Discursul despre „proiectele directivă" pentru locuințe individuale avea limite evidente și, în subtext, constata faptul că în mediul rural se construise masiv, dar nu pe baza proiectelor tip de până atunci[268]. În cazul când un asemenea proiect tip (directivă) ar fi fost utilizat, fiind vorba de locuințe individuale, el nu ar fi fost adaptat numai de arhitecții locali într-un institut de proiectare, ci direct pe șantier, de meșteri. Vorbind de meșteri, perioada anilor '60 ar putea fi o cheie de lectură pentru a înțelege calitatea și modul de percepere a arhitecturii în mediul rural în anii '80 și și chiar până în prezent.

În contextul în care anterior, în 1965, DSAPC-urile regionale lansaseră o serie de concursuri de arhitectură pentru locuințe sătești, în 1967, arhitecții menționau că: „Nu putem concepe ca noi, arhitecții cu diplomă, să înlocuim meșterii de la sate cu tradiția lor perpetuată de-a lungul secolelor și care vor continua să existe indiferent de dorințele noastre."[269] Arhitecții lăsau impresia că nu intenționau să își asume răspunderea de a încerca de a furniza, prin proiect, modele de urmat pentru meșterii care sunt, în aceeași măsură, criticați pentru utilizarea greșită a materialelor și tehnicilor noi:

> „În arhitectură însă, mi s-a întâmplat deseori în ultimul timp ca, trecând prin satele noastre să fiu luat de mână de către un sătean de lângă o casă veche pe care o desenam și dus lângă una nouă, vopsită în ulei, ce imita marmura, și cu oglinzi încrustate; am înțeles că aceasta constituia mândria satului. Atâta timp cât se vor înmulți asemenea «mândrii», personal nu pot avea încredere în procesul spontan al apariției unei noi arhitecturi populare."[270]

Acest discurs nu era asemănător cu gândirea lui Florea Stănculescu legată de „casele model"[271], unde menționa atât limitele modelului cult care nu poate înlocui arhitectura locală, cât și limitele modelului local care, deși larg răspândit, poate fi greșit, chiar insalubru.

În ciuda laudelor adresate meșterilor care transmiteau „tradiția perpetuată de-a lungul secolelor", autorul anului 1967 omitea că și aceștia, ca, de altfel, întreaga societate, își schimbaseră modelele și sursele de inspirație. La fel ca restul societății, se producea un schimb

268 În 1958, momentul reglementării autorizațiilor de construire, în mediul rural se ridicau cca 120.000 de locuințe anual, din acestea un procent covârșitor fiind realizate din fonduri proprii de populație. După 1958 numărul de case care se realizează anual începe să scadă — tendință care nu se va schimba până în 1989, în principal, datorită interdicției de construire în afara vetrei satului. Originea proiectelor rămâne încă în afara celor care provin de la institutele de proiectare.

269 Mircea Stancu, „Să luptăm pentru o arhitectură populară nouă, contemporană!", în *Arhitectura*, nr. 1, 1967, p. 26.

270 *Ibidem*.

271 „Nu putem da o casă tip sau casă model, pentru că ele variază de la sat la sat. Putem da însă aspectele unei sănătoase locuințe și normale pentru îmbunătățirea în viitor a acestor locuințe", Florea Stănculescu, *op. cit.*

de generație și un vid de coordonare, căci breslele din care odinioară făceau parte pietrarii, dulgherii, tâmplarii etc. nu mai informau și reglementau activitatea conform tradiției. Pe lângă toate acestea, lucrul cu noile materiale se făcea fără îndrumare practică, tocmai datorită furnizării de proiecte directivă în loc de proiecte tip, care să specifice nu doar tehnologiile noi, ci și modul de operare al acestora (mă refer, de exemplu, la punerea în operă a betonului). Meșterii au pierdut relația cu tradiția și nu au fost educați în operarea materialelor și tehnicilor specifice industrializării. Datorită acestei atitudini ambivalente în raport cu meșterii, rezultatul începea să fie dezastruos din punctul de vedere al implementării arhitecturii moderne. Acest lucru era subliniat cu claritate de un articol din *Arhitectura*, unde arhitectul Aristide Streja prezenta proiecte de locuințe individuale rurale pentru investiții din fondurile proprii ale populației:

> „I.P.C.T. a întocmit un catalog de proiecte pentru locuințe individuale în mediul rural […] Acest catalog, reprezentând doar un început – este alcătuit din 8 proiecte (constituind exemple de rezolvare) urmând a fi completat eventual cu alte proiecte ce s-ar întocmi de DSAPC-uri în concordanță cu unele nevoi specifice regionale. Proiectele sunt întocmite la nivel de proiect directiv (fără detalii și piese economice) și rezolvă numai locuința propriu zisă în diferite variante de grupare (izolat sau grupat)."[272]

Practic, autorul sugera că aceste proiecte nu prezentau soluții de organizare a lotului și gospodăriei – construcții anexe. Pe de o parte, autorul considera că „au fost prevăzute sisteme constructive simple care nu necesită meseriași de înaltă calificare: fundații din beton sau zidărie de piatră, […]"[273], iar, pe de altă parte, autorul credea „însă că un valoros aport în rezolvarea plastică a acestor locuințe îl va aduce locatarul prin natura plantată, în curte, în jardiniere, garduri vii, etc"[274]. Dacă este evidentă transformarea proiectului tip de la o documentație tehnico-economică la o ilustrare, conotația textului trimite nu doar la contribuțiile aduse de „locatari" prin vegetație, ci la construcția care, putând fi realizată cu mână de lucru slab calificată, cu siguranță nu va deveni un model bun[275].

După 9 ani de la primele reglementări care introduceau noțiunea de sistematizare rurală (socialistă) în procesul de amenajare a teritoriului național, autoritățile au adoptat, la 29 octombrie 1974, *Legea nr. 58 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale*. Consecințele acesteia cu privire la cadrul în care proiectarea tip de locuințe individuale în mediul rural conducea la tipologii noi, număr

272 Aristide Streja, „Locuințe individuale rurale pentru investiții din fondurile proprii ale populației", în *Arhitectura*, nr. 5, 1965.
273 *Ibidem*.
274 *Ibidem*.
275 Mai mulți arhitecți propun, concomitent cu renunțarea la tipizare pentru mediul rural, premierea și difuzarea mai largă a lucrărilor considerate reușite, realizate de meșteri constructori pe tot cuprinsul țării.

mai mare de niveluri și la densități mai mari nu s-au restrâns la perioada studiată, ci au produs (produc) mutații în arhitectura locuinței individuale în România mult după schimbarea regimului comunist.

Momentul în care a fost promulgată legea coincide cu ultimul an de apariție al revistei *BIT*, ca urmare a desființării CDCAS. Sursa de documentare pe care această instituție o punea la dispoziția proiectanților a fost, cel puțin din punct de vedere tehnic, foarte importantă, în special prin diseminarea materialelor privitoare la tehnologii și exemple de prefabricare și industrializare. La nivel internațional, criza petrolului a scos în evidență problemele reconstrucției postbelice și a modificat traiectoria sectorului construcțiilor către o producție din ce în ce mai complexă, care adăuga la premisele igienice, economice și sociale ale perioadei moderne exigențe tehnologice, de eficiență energetică, antropologice etc.

În premisele și cadrul legii sistematizării, în ceea ce privește zonele rurale, în prim plan erau considerentele sociale și culturale – „crearea de centre civice care să grupeze dotările social-culturale principale”[276], cele tehnice cu referire la continuarea procesului de modernizare deja început apăreau în plan secundar, iar noile provocări care se conturau la nivel internațional nu erau prezente în lege. Enumerând ordinea în care legea aborda prioritățile sistematizării localităților rurale din capitolul 1 – Dispoziții generale, lucrările tehnico-edilitare apăreau doar pe locul 8 (după utilizarea judicioasă a teritoriului țării, județelor și comunelor, a localităților urbane și rurale, zonarea funcțională privind modul de folosință a terenului, stabilirea regimului de înălțime, a densității construcțiilor, precum și a densității locuitorilor, a spațiilor plantate și de agrement, echiparea cu dotări social-culturale)[277]. Articolul 20 din capitolul 3 relua vag ideea: „Prin sistematizare se va urmări soluționarea cât mai eficientă a alimentării cu apă, a canalizării, începând cu zona centrală, precum și rezolvarea circulației și transportului în condițiile specifice localităților rurale.”[278] De asemenea: „Pentru străzi, în afara celor ce au traseu pe drumurile naționale sau județene, se vor prevedea de regulă 7 m lățime carosabilă, șanțuri sau rigole si trotuare de maximum 1,5 m lățime.”[279] Prin urmare,

276 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale: „Art. 13: Sistematizarea comunelor, unități de bază teritorial-administrative, și a satelor componente trebuie să asigure dezvoltarea lor în corelare cu cea a localităților învecinate, organizarea zonelor funcționale — unități de producție, locuințe, dotări social-culturale, spații plantate și de circulație — ținând seama de profilul dominant agricol, să stabilească regimul de înălțime, densitatea clădirilor, loturile pentru gospodăriile țărănești, traseul și profilul străzilor. Se vor urmări amplasarea judicioasă a tuturor construcțiilor, precum și crearea unor centre civice care să grupeze dotările social-culturale principale. Pentru centrele de comună, schițele de sistematizare vor stabili dotările social-culturale necesare tuturor locuitorilor din comună, iar pentru celelalte sate componente ale comunei se vor prevedea numai acele dotări legate de satisfacerea nevoilor curente ale populației. În centrul civic al centrelor de comună se vor amplasa sediul politico-administrativ, unități culturale, de învățăminte și ocrotirea sănătății, de prestări de servicii comerciale, precum si locuințe. [...] Sistematizarea localităților rurale trebuie să contribuie la ridicarea economică, socială și culturală a satelor, la îmbunătățirea generală a condițiilor de trai ale țărănimii, la apropierea treptată a vieții satelor de aceea a orașelor.”

277 *Ibidem.*

278 *Ibidem.*

279 *Ibidem.*

eliminarea diferențelor dintre sat și oraș rămânea un proiect de „perspectivă" în sistematizarea rurală și „diferența" cea mai importantă dintre urban și rural în cadrul proiectelor tip aferente sistematizării urma să vină, în continuare, din asigurarea utilităților (apă, canal).

Din acest motiv, arhitecții au conceput o serie de proiecte tip pentru locuințe în mediul rural cu camerele de apă poziționate astfel încât să fie conectate ulterior la infrastructura tehnico-edilitară de alimentare cu apă și canalizare. Printre exemplele în concursul pentru locuințe sătești, se numără soluția propusă de arh. Mircea Ochinciuc – premiul I-II ex aequo (Fig. 4.09), cu privată înglobată în planul compact al locuinței, dar accesată din exteriorul acesteia, proiectul realizat de arhitecții Rodica Găleșanu[280], Irina Moldovan, Radu Patrulius – mențiune (Fig. 4.11), unde vasele de apă din baie erau desenate cu linie punctată, și altele unde cada era desenată ca o copaie din lemn.

Problema lipsei de utilități a fost permanent pusă în legătură cu faptul că în România erau foarte multe sate mici și dispersate, iar canalizarea nu era viabilă din punct de vedere economic[281]. „Astfel, în urma recensământului din 15 martie 1966, din cca. 15020 sate existente, 43,2% aveau o populație până la 500 de locuitori și 28,9% între 500 și 1000 de locuitori. […] sistematizarea teritorială ridică cu precădere problema regrupării așezărilor rurale"[282]. Dacă problema lipsei infrastructurii igienico-sanitare de la sate era o problemă veche, rezolvarea ei a reluat ideea adunării, grupării „gospodăriilor din satele mici și dispersate în satele care au perspectivă de dezvoltare și care vor fi stabilite prin lege odată cu perimetrele construibile"[283]. În schimb, articolul interzicea construirea clădirilor noi în sate dispersate care se aflau în afara perimetrelor construibile stabilite. Se preconiza, astfel, cadrul pentru mutarea treptată a gospodăriilor rămase în afara perimetrelor construibile, terenul rezultat fiind redat agriculturii.

Prevederile articolelor 17–19 au produs poate cea mai importantă mutație în abordarea proiectelor tip pentru locuințe individuale.
În paralel cu micșorarea loturilor de teren ce puteau fi atribuite doar

280 În revistă, numele a fost scris greșit Rodica Golescu. Identificarea corectă a fost făcută de arh. Irina Patrulius (Moldovan) în cadrul unui interviu telefonic din septembrie 2022.

281 Trebuie menționat și că, în ideea unei economii planificate, centralizate, institutele de proiectare și cercetare nu au produs soluții cu privire la rezolvarea igienică a aducțiunilor de apă sau canalizării într-un sistem descentralizat, individual cum ar fi puțuri forate, bazine etanșe.

282 Ioan Baucher, „Unele principii în legătură cu sistematizarea satelor", în *Arhitectura*, nr. 1, 1967, p. 5.

283 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului si localităților urbane și rurale: „Art. 14: În cadrul acțiunii de sistematizare se va urmări gruparea gospodăriilor din satele mici și dispersate în satele care au perspectivă de dezvoltare și care vor fi stabilite prin lege și aprobate odată cu perimetrele construibile. Propunerile pentru delimitarea perimetrelor construibile se vor face cu consultarea largă a cetățenilor din localitățile respective. În satele mici și dispersate ce se vor stabili odată cu aprobarea prin lege a perimetrelor construibile ale localităților se interzice să se construiască clădiri noi. Comitetele executive ale consiliilor populare județene și al municipiului București vor stabili programe pe termen lung pentru mutarea treptată a gospodăriilor din satele în care este interzis să se mai construiască clădiri noi, precum și a celor rămase în afara perimetrelor construibile ale satelor cu perspectivă de dezvoltare. Această acțiune va fi sprijinită de comitetele executive ale consiliilor populare prin atribuirea de terenuri în folosință și acordarea de ajutoare materiale din partea statului, potrivit legii."

membrilor cooperativelor agricole de producție[284], prevăzută de articolul 17, articolul 18 a impus realizarea de clădiri de locuit cu două niveluri sau „cel puțin două niveluri”[285], pentru cele care se construiau în Centrul Civic.

Prevederea din articolul 18 viza și densificarea teritoriului rural până la 1.500 mp suprafață utilă la hectar. Analizând aceste cifre prin prisma suprafeței locuibile medii din perioadă, rezultă cca 30 de locuințe/ha sau o medie de cca 330 mp teren pe gospodărie. Privită în raport cu prevederile Regulamentului Organic din secolul al XIX-lea, care prevedea acordarea unui teren de minimum 300 de stânjeni[286], adică 548,4 m, pentru realizarea unei grădini de legume pentru întrebuințarea familiei respective, putem trage concluzia că legea sistematizării rurale prevedea alterarea radicală a existenței țăranilor și reducerea lor la rolul de muncitori agricoli. Articolul 19 anunța obligativitatea ca locuințele „ce se realizează în localitățile rurale din fondurile statului și din fondurile populației cu sprijinul statului în credite și execuție se vor construi pe baza de proiecte tip, directive sau refolosibile și vor avea cel puțin două niveluri”[287], iar „consiliile populare sunt obligate să pună la dispoziție cetățenilor proiecte tip întocmite cu consultarea prealabilă a populației, din care cei interesați să poată alege proiectul cel mai convenabil. Aceste proiecte se vor elabora într-o gamă variată, care să țină seama de specificul local și de tradiție și care să folosească materiale locale existente, ieftine”[288].

Astfel, proiectul tip, în varianta acestuia de proiect directivă, de ilustrație fără componente tehnico-economice standardizate intra, prin obligația stipulată de lege, în rândul modelelor utilizate pentru construirea din fonduri proprii. Niciun catalog de proiecte tip ulterior nu mai conținea proiecte parter pentru locuințe individuale pentru mediul rural.

Deși numărul clădirilor de locuit din ultima perioadă a scăzut, mutațiile sunt semnificative datorită pătrunderii, în anii succesivi adoptării legii, a proiectului tip (acum directivă) la sate și s-a produs o întrepătrundere mai intensă cu modelele locale care, nu întâmplător, au

284 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului si localităților urbane și rurale: „Art. 17: Clădirile de locuit se vor amplasa cu precădere, începând din centrul civic către zonele marginale, în vederea realizării unei structuri compacte a localităților, prin utilizarea intensivă a terenurilor din perimetrul construibil, creându-se astfel posibilitatea pentru introducerea în condiții eficiente a alimentării cu apă, a energiei electrice și a canalizării. Se vor lua măsuri ca membrilor cooperativelor agricole de producție să li se atribuie lot în folosință, conform statutului, în afara perimetrului construibil al localităților. Loturile necesare pentru construirea de locuințe și anexe gospodărești vor fi în suprafață de 200–250 mp, având de regulă un front la stradă de maximum 12 m. […]”

285 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului si localităților urbane și rurale. „Art. 18: Prin sistematizare se va urmări ca noile construcții de locuințe să aibă de regulă două niveluri. Clădirile ce se construiesc în centrul civic vor avea cel puțin două niveluri. Pentru toate satele care au perspectiva de dezvoltare, în zona de locuit, pe teritoriul care cuprinde loturile de casă și anexele gospodărești, precum și străzile de acces la locuințe, se va asigura o densitate de 1.500 mp suprafață utilă la hectar.

286 Art. 140 din Regulamentul Organic prevedea acordarea unor terenuri de minimum 400 de stânjeni la câmpie și de minimum 300 de stânjeni la munte pentru „o grădină de legumi pentru întrebuințarea familiei sale”.

287 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului si localităților urbane și rurale.

288 *Ibidem.*

început să semene cu modele de la oraș. În opinia antropologului Vintilă Mihăilescu, acest lucru a condus la o tipologie nouă, des observată după 1990, de casă cu acoperiș rezolvat în două ape care are pe timpan spre stradă un simulacru de balcon. Astfel, casa rămâne în principiu doar parter, dar pare a fi cu etaj. Scopul este evident eludarea vigilenței organelor de control.

Anii	Numărul locuințelor Total	Din fondurile statului, întreprinderilor, organizațiilor cooperatiste și obștești	Din fondurile populației
1951–1965	100,0	3,4	96,6
1956–1960	100,0	2,1	97,9
1961–1965	100,0	2,2	97,8
1966–1970	100,0	3,8	96,2
1971–1975	100,0	6,0	94,0
1976–1980	100,0	25,9	74,1
1981–1985	100,0	45,1	54,9

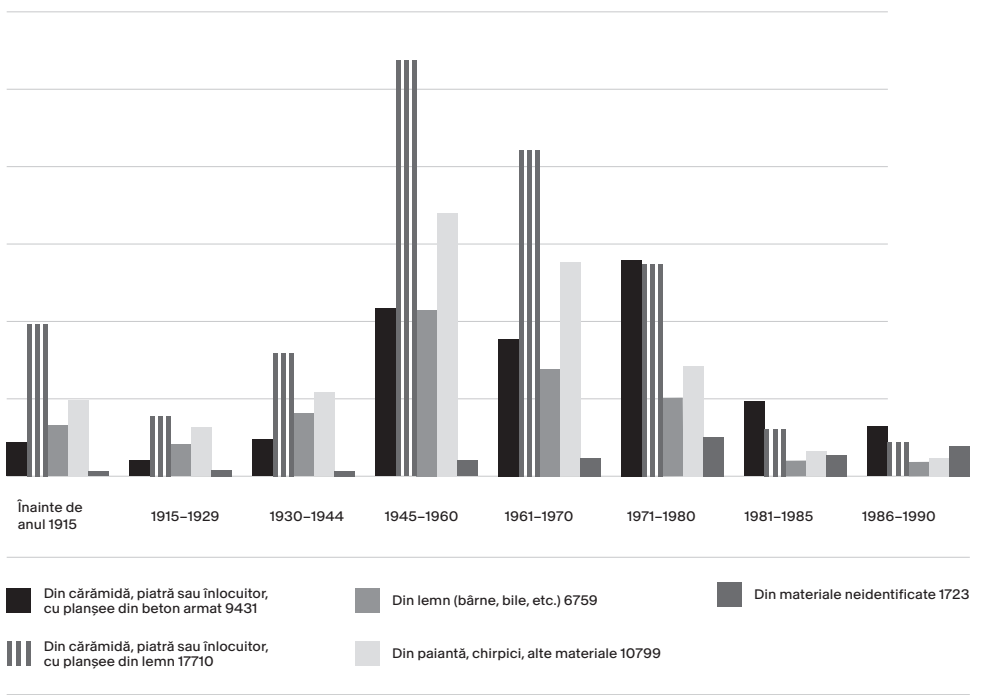
Evoluția locuințelor date în folosință în perioada 1951–1985, după forma de proprietate.[289]

După anul 1974, s-a înregistrat cea mai mare schimbare între numărul de locuințe realizate din fondurile populației și cele realizate din fondurile statului, întreprinderilor, organizațiilor cooperatiste și meșteșugărești, ajungând de la 94%/6% între anii 1971 și 1975 la 54,9%/45,1% între anii 1981 și 1985, conform tabelului redat mai jos. Numărul de locuințe indicat nu este separat pe categorii de locuințe individuale sau colective, iar respectiva creștere a procentului de locuințe realizate din fondurile statului este reprezentată, în principal, de construcții de locuințe colective de tip bloc.

Locuințele construite din fonduri de stat în mediul rural începeau să semene, cel puțin ca dimensiuni, cu acelea de la orașe, iar locuințele individuale urmau aceeași direcție. De asemenea, proiectele tip elaborate de institutele județene deveneau obligatorii, cel puțin formal.
Cu toate că tipologiile sunt străine satului, căutarea „specificului local" a rămas o constantă pe tot parcursul perioadei studiate. Referitor la acest lucru, în 1987, Mihail Caffé avea o reacție critică pe care o publica în *Arhitectura* într-un articol ce discuta circulația modelelor arhitecturale între sat și oraș.

„Pentru că locuințele constituie, totuși, elementul preponderent în această modernizare, indiferent dacă sunt tipizate (la diferite niveluri) sau nu, ele dau imaginea de ansamblu, iar această imagine nu poate ignora o anumită scară a spațiului rural, definită, în primul rând, de relația intimă cu mediul natural. Studii de sistematizare, analize tehnico-economice ar trebui să verifice și să susțină premisele de ordin ecologic și ambiental ale păstrării unei anumite scări a noilor volume construite, în acord cu condițiile de viață și exploatare, cu peisajul

289 Sursa tabelului: Trăilă Cernescu, *Societate și arhitectură, o perspectivă sociologică*, București: Tritonic, 2004, p. 101.

Grafic 4.03 **Tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit cu 2 sau mai multe locuințe înșiruite, cuplate etc., construite în mediul rural, în funcție de perioada în care au fost construite**
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992

natural înconjurător și cu silueta tradițională a locurilor. Discuția noastră nu se referă, și poate că acest lucru trebuia precizat mai demult, la evoluția arhitectural-urbanistică a acelor mari comune pe cale de a deveni centre urbane – deși ar fi de meditat dacă această urbanificare trebuie să aibă aspectul transplantării mecanice a unui fragment, mai mic sau mai mare, de oraș, așa cum am văzut, de pildă, la Negrești-Oaș. Noi ne gândim, însă, mai ales la satele care rămân sate, cu o populație preponderent agricolă, destinate unui proces obiectiv de modernizare, care, însă, după părerea noastră nu implică și o de-ruralizare integrală”[290].

Textul redat exprimă o critică la consecințele legii sistematizării din 1974, aducând argumente la fel de valabile și astăzi, precum scara clădirilor, relația cu mediul natural, premisele de ordin economic și tehnic puse în balanță de considerente ecologice și ambientale. Autorul puncta foarte bine modul extrem de a pune problema între orașe și sate. În această optică, momentul 1989, care a dus România de la o extremă la cealaltă în ceea ce privește centralizarea economiei, arată că argumentele expuse mai sus erau justificate, iar mutațiile produse de legea sistematizării au produs efecte semnificative mult după încheierea perioadei studiate[291].

290 Mihail Caffé, „Circulația modelelor arhitecturale între sat și oraș”, în *Arhitectura*, nr. 4, 1987, p. 56.

291 Într-o notă personală, am fost uluit de precizia lui Mihail Caffé în indicarea localității Negrești-Oaș în articolul lui, pentru că evidențiază o cale de înțelegere a fenomenului

În această perioadă de modificări radicale în structura socială și economică a satelor din România, pe lângă preocuparea pentru tipizare și implementarea unor modele de locuințe muncitorești importate ideologic din URSS, au existat și cercetări ce privesc arhitectura populară. Aceste studii își aveau începutul în perioada interbelică atunci când, în principal Școala de Sociologie de la București fondată de Dimitrie Gusti, cerceta satul românesc, realiza studii etnografice și realiza chiar unele modele bazate pe studii multidisciplinare pentru modernizarea acestuia[292]. O parte din aceste studii au fost finalizate și publicate după 1947, precum cele[293] ale lui Florea Stănculescu, Adrian Gheorghiu, Paul Petrescu și Paul Stahl. Printre exemple se numără studiul arhitecturii populare din bazinul superior al Argeșului, publicat sub titlul *Arhitectura populară românească – Regiunea Pitești*[294]. O parte a acestui studiu a fost publicat sub o formă de rezumat în 1954 în revista *Arhitectura RPR*[295], cu titlul: „Arhitectura populară în bazinul superior al Argeșului". Împărțirea propusă inițial de autori, bazată pe limitele geografice, apărea astfel în titlul articolului din revistă, în timp ce studiul comandat și cartea rezultată purtau în titlu delimitarea politico-administrativă a zonei. Evident, subcapitolele cărții descriu centrarea inițială pe bazinele apelor curgătoare.

Arhitecții Ignace Șerban, S. Daniel și A. Ghelber (IPCT) au condus unul din primele studii postbelice publicate ce combină observații de arhitectură populară și proiectare în care propuneau „în cursul anului 1957, în faza sarcină de proiectare, o primă serie de 40 de proiecte de locuințe cu parter, tipuri izolate, cuplate și înșiruite, cu capacitate de 3, 5 și 7 persoane, cu expresie plastică diferențiată după relief și regiune"[296]. Proiectele (Fig. 4.12) se diferențiau față de modelul stalinist și se orientau către modele de case izolate, deși concepute în continuare cu posibilitate de cuplare: „Colectivul propunea o primă serie de locuințe cu parter, de tipul izolat, cuplat și înșiruit, în ideea că investiția particulară atrage tipul izolat (țăranul poate fi cu greu convins să-și clădească o casă împreună cu vecinul), iar investiția de stat, pentru motive de economie, va prefera tipurile cuplate sau înșiruite"[297].

locuințelor supradimensionate din Țara Oașului în perioada contemporană. În aceeași idee, observațiile cu privire la chestiuni ecologice și ambientale nu au avut ecourile scontate după 1989 când, în lipsa unui loc de dezbatere coerentă — centralizată? –, au pătruns și au produs efecte numai ideile de forță anterioare cărora nu li s-a răspuns decât foarte târziu și fragmentar cu regulamente și ghiduri de bună practică.

292 Cele două exemple de „sate model" sunt Dioști, cu clădiri de locuit proiectate de Florea Stănculescu, și satul „Antonești", cu clădiri proiectate de Richard Bordenache. Ambele „sate model" sunt, de fapt, extinderi ale satelor existente care suferiseră distrugeri ca urmare a unor calamități: un incendiu în Dioști în 1938 și inundații cauzate de râul Argeș în Antonești în 1941.

293 Au fost realizate studii pentru regiunile București (1959), Dobrogea (1957), Hunedoara (1956), Pitești (1958), Ploiești (1957).

294 Adrian Gheorghiu, Florea Stănculescu, Paul Petrescu, Paul Stahl, *Arhitectura populară românească — Regiunea Pitești,* Editura Tehnică, București, 1958.

295 Adrian Gheorghiu, Paul Petrescu, „Arhitectura populară în bazinul superior al Argeșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 8, 1954, p. 24–31.

296 A. Ghebler, „Studiu de locuințe pentru mediul rural", în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1958, p. 22.

297 *Ibidem.*

Arhitecții începeau să analizeze nu doar arhitectura rurală tradițională, ci și locuințele construite după Cel de-Al Doilea Război Mondial. Mircea Stancu, Dumitru Iancu, Ioan Baucher comentau în diverse moduri noua arhitectură populară. Concluziile, cel puțin în articolul scris de Mircea Stancu, pe marginea arhitecturii meșteșugărești contemporane a clădirilor de locuit, indicau un decalaj între nivelul vieții materiale a populației și nivelul cultural și propuneau „completarea învățământului elementar cu cunoștințe asupra modului de viață impus de civilizația contemporană, precum și înființarea unor școli profesionale destinate să pregătească meșteri calificați în realizarea național-contemporană a locuințelor”[298]. Soluțiile propuse de Mircea Stancu, corecte în contextul modificării radicale a arhitecturii de la sate, ridică un semn de întrebare cu privire la înțelesul contextului arhitecturii tradiționale atunci când nuanțele regionale sunt comasate în educarea realizării „național contemporane” a locuințelor. Studiile ulterioare au început să se dedice, din ce în ce mai intens, găsirii arhitecturii valoroase de la sate, fie că este vorba de case tradiționale antebelice sau postbelice. Ca reacție la atitudinea care caută „modelul bun” de folosit în construirea arhitecturii contemporane, articolul profesorului Grigore Ionescu intitulat *Tipologia casei populare românești* și publicat în revista *Arhitectura* nr. 2 din 1975 e o intervenție critică binevenită pentru restabilirea unei discuții cu adevărat științifice în jurul caselor tradiționale. Articolul face, de asemenea, o critică subtilă noii legi a sistematizării adoptate în 1974 prin referirile la arhitectura diverselor regiuni ale țării, la tipologiile variate descrise de articol și raportarea lor organizată la economia gospodăririi, dar și prin considerația că „această artă, pe care secolele n-au reușit să o schimbe în esența ei, a absorbit […] unele influențe străine – aceasta se datorește unui fenomen natural ce nu poate fi înlăturat nicăieri și nicicând”[299]. Autorul articolului atrăgea atenția asupra imposibilității proiectării, modelării din exterior a arhitecturii rurale.

De asemenea, metodele și materialele de construcție s-au schimbat. După o primă perioadă, între 1945 și 1960, în care ponderea tehnicilor de construcție rămânea similară perioadei interbelice, cu o ușoară creștere a construcțiilor de cărămidă cu planșeu de beton care egala numărul de construcții cu pereți din lemn, a crescut semnificativ numărul de clădiri cu pereți de cărămidă cu planșeu de beton. Numărul de clădiri cu pereții exteriori din lemn, chirpici și alte materiale scădea, în timp ce creștea procentual numărul clădirilor realizate din materiale neidentificate, din care fac parte și casele realizate din materiale noi – pereți prefabricați, blocuri de BCA și altele. (Grafic 4.03)

În paradigma ideologică a betonului ca material de construcție specific clasei muncitoare, după cum afirma Hrușciov, proiectele tip propuse pentru zonele rurale erau concepute în spiritul modernizării.

298 Mircea Stancu, „Arhitectura meșteșugărească contemporană a clădirilor de locuit”, în *Arhitectura*, nr. 6, 1970, p. 61.

299 Grigore Ionescu, „Tipologia casei populare românești”, în *Arhitectura*, nr. 2, 1974, p. 84.

Tendința de căutare a unui stil apropiat arhitecturii satului e caracteristică spațiului românesc, în comparație cu alte state socialiste. *Buletinul Informativ Tehnic* publica regulat proiecte pentru locuințe individuale în mediul rural din celelalte țări socialiste unde accentul era pus pe locuințe de factură modernă. Pe această idee, două proiecte provenite din Polonia, publicate în nr. 3/1968 și în nr. 9/1969, prezentau un concept de locuire economic, dar urban, atât din punct de vedere estetic și al materialelor folosite (structură de beton armat și pereți din BCA), cât, mai ales, prin prisma utilităților. Ambele locuințe erau concepute cu canalizare, iar cea cu etaj avea băi la ambele niveluri. Construcțiile se prezintă sincer, ca un implant modern în mediul rural. În această idee, o caricatură publicată în *Arhitectura*, provenind tot din Polonia (Fig. 4.13), punea sub semnul întrebării situația satului modern. Țăranul care stă să fie pozat de turiști în fața casei sale tradiționale, după plecarea acestora se relaxează pe terasa casei care, spre curte, are o înfățișare contemporană. Țăranul era, de fapt, un actor în această situație în care substanța economică a satului era transformată radical, în acest caz, de aspectele turistice. Separarea dintre arhitectura modernă și arhitectura tradițională era însă, și în exemplul dat, clară. Căutările constante de integrare a arhitecturii contemporane într-un limbaj caracteristic satului suprapuneau cele două fețe ale casei din caricatură. Din paginile revistei *Arhitectura RPR* rezultă că întreaga perioadă este caracterizată de lipsa de interes pentru studiul prefabricării altor tipuri de materiale (de exemplu, lemnul) aplicabile pentru mediul rural. În timp ce, în cazul marilor clădiri de utilitate publică, realizarea unor interpretări din beton a unor detalii specifice arhitecturii lemnului putea să conducă la rezultate interesante, saltul de scară fiind determinant în acest caz, studiile asupra locuinței tradiționale care urmăreau realizarea unei imagini familiare, tradiționale, cu ajutorul unor tehnologii și materiale noi a condus la o alunecare de sens a „tradiționalului".

Absența lemnului din zona prefabricării este consecința a mai mulți factori. Industria de prelucrare a lemnului era orientată spre mobilier sau spre realizarea unor piese simple de cherestea ca parte a tehnologiei betonului – scândură pentru cofraje, popi, eventual lemn pentru șarpante etc. Industria prefabricatelor pentru locuințe urmărea realizarea unor sisteme adaptate, în primul rând, tipologiilor colective pentru care lemnul nu găsea aplicabilitate; concentrarea aproape exclusivă de la jumătatea anilor '70 pe locuințe colective în cazul investițiilor de stat a accentuat concentrarea industriei pe beton și derivatele acestuia.

4. 7 Concursuri pentru locuințe sătești

Un moment important în proiectarea directivă pentru mediul rural o reprezintă concursurile regionale pentru locuințe sătești, coordonate de Direcția pentru Sistematizare, Arhitectură și Proiectarea Construc-

țiilor (DSAPC), desfășurate începând cu 1965, când apăreau și primele legi pentru sistematizarea satelor. În 1965, *Buletinul Informativ Tehnic* publica în paginile sale, în numere succesive, soluțiile câștigătoare din regiunile Iași, Banat și Dobrogea (Fig. 4.14–4.16). Deși cu posibilitate de cuplare, studiile de caz erau prezentate sub forma locuinței izolate. Proiectele veneau într-o perioadă de dezvoltare importantă a sectorului particular, chiar și în mediul urban prin reglementările din 1967 și 1968 cu privire la construcția de locuințe și case de vacanță din fonduri proprii sau credite de la stat. Ioan Teodor, câștigătorul concursului pentru regiunea Dobrogea, a confirmat că proiectul a fost utilizat în regiune, de exemplu, în localitatea Ovidiu, atât pentru locuințe realizate de oameni din fonduri proprii, cât și centralizat prin fonduri de stat[300]. Proiectele nu introduceau elemente spațiale sau ornamentale surprinzătoare, însă, ca imagine, produceau un câmp destul de vast între modelul urban și locuința tradițională. Astfel, proiectele concepute de Ioan Teodor pentru Dobrogea sunt definite printr-o genealogie pornită din modelul tradițional al „casei matcă" în care un hol larg central joacă rol de tindă și produce „un apartament decomandat". Dacă acestea ar putea fi calitățile proiectului, pentru un proiect destinat specific regiunii Dobrogea, acesta nu are neapărat un caracter local, ci împrumutat dintr-un model generic observat în regiunile subcarpatice. Deși acoperișul cu pantă mică ar putea să inducă în eroare trimițând la olane, realitatea exemplelor[301] proiectării tip confirmă că majoritatea acestora erau studiate, în primul rând, cu pante mici pentru un consum redus de materiale pentru șarpantă, pante permise de noile materiale derivate din ciment, cum sunt învelitorile ondulate din azbociment.

În 1969, Uniunea Arhitecților a organizat trei concursuri pentru locuințe individuale în mediul rural pentru trei zone geografice: Câmpia Transilvaniei, Oltenia și Bucovina (Fig. 4.17–4.25). Prin temă nu se mai urmărea tipizarea, ci găsirea unor proiecte de locuit pentru mediul rural „menite să devină proiecte orientative pentru realizarea de clădiri care, printr-o rezolvare tehnică și o expresie arhitecturală corespunzătoare, să se înscrie în linia celor mai bune tradiții locale, oferind, în același timp, condiții de locuibilitate și confort pe măsura necesităților actuale ale locuitorilor satelor"[302]. Este o coincidență că aceste concursuri au fost lansate în 1969, simultan cu un alt domeniu de interes pentru mutațiile ce surveneau în mediul rural acum, și anume construirea de case de vacanță? Am analizat acest subiect al locuințelor de vacanță separat, ca un corolar atât pentru mediul rural, cât și pentru mediul urban, fiind un produs eminamente urban care se implementează de regulă în zone (foste?) rurale, și în localități balneoclimaterice. Soluțiile câștigătoare, propuse de arh. Ignace Șerban atât pentru Oltenia (Fig. 4.17), cât și pentru Câmpia Transilvaniei (Fig. 4.18) confirmă acestei idei, întrucât au camere definite la partea superioară de

300 Interviu cu Ioan Teodor, august 2012.
301 Nicolae Pruncu, „Locuințe individuale mansardate în mediul rural", în *Arhitectura RPR*, nr. 11, 1956, p. 16.
302 ***, „Trei concursuri pentru locuințe sătești", în *Arhitectura*, nr. 2, 1970, București, p. 33.

șarpantă, organizare planimetrică „liberă” și alte elemente de detaliu urbane cum ar fi parapetul sculptural din beton sau aplicațiile din lemn ori tencuială care să sugereze ferestre fără parapet[303].

Concursul a fost publicat în *Arhitectura*, alături de comentariile mai multor profesioniști, printre care și unii participanți la concurs[304]. Textele publicate au rezultat în urma unei dezbateri cu privire la rezultatele concursului organizat de Uniunea Arhitecților, din care se distingeau două puncte de vedere.

Prima categorie de analize, reprezentată de Constantin Joja, arăta îngrijorare cu privire la îndepărtarea proiectelor de caracteristicile arhitecturilor locale. În cazul concursului, considerarea unor zone geografice vaste, unde arhitectura tradițională era foarte diferită, putea conduce la interpretări greșite odată cu transpunerea rezultatelor concursului în proiecte directoare. Constantin Joja critica lipsa unor elemente precum pridvorul, cu referire la toate proiectele, dar și proiectarea doar de locuințe cu etaj în Oltenia. Mesajul lui Joja era acela de transpunere a tipologiilor și spațiilor caracteristice arhitecturii populare în arhitectură contemporană, nu imitarea formală, superficială, a elementelor de arhitectură tradițională.

Cealaltă categorie de opinii făcea referire la noua arhitectură rurală și la cantitatea impresionantă de construcții noi realizate în ultimii ani[305]. În ceea ce privește schimbările produse în acea perioadă, arh. Gheorghe Polizu remarca faptul că atât materialele, cât și funcțiunile construcțiilor perioadei erau diferite de condiționările care au dus la spațialitatea și materialitatea a ceea ce chemăm arhitectură tradițională. Soluțiile propuse de echipa arh. Gheorghe Polizu preluau ca atare arhitectura rurală a perioadei, chiar la nivelul planurilor care fuseseră eficientizate, conform principiilor funcționaliste.

Rezultatele concursului nu au ajuns la o sinteză spațială cu arhitectura locală, așa cum reiese din comentariile lui Joja. Soluțiile oscilau între interpretări ale arhitecturii rurale contemporane și prelucrări greoaie ale imaginii arhitecturii tradiționale de secol XIX. Deși dedicat aspectelor noii arhitecturi rurale, articolul scris de arh. Dumitru Iancu și publicat în *Arhitectura* la scurt timp după cele trei concursuri, poate să concluzioneze, pe un ton ironic, în interpretarea mea, încercările centralizate de definire a unei arhitecturi rurale:

> „Am prezentat numai câteva din numeroasele probleme legate de soluționarea viitoare a clădirilor de locuit de la sate. Consider că aceste probleme ar merita să preocupe permanent un colectiv organizat pe principiile moderne de cercetare, care să definească

303 Aceleași tip de considerații mai pot fi făcute și asupra unor alte proiecte premiate precum cel al arhitecților Ion Stoițescu și Maria Pavelescu (Fig. 4.19), cel realizat de Gheorghe Focșăneanu, Gheorghe Polizu și Virgil Grigore (Fig. 4.20) și altele (Fig. 4.21–4.25).

304 Arh. Mircea Dima, arh. Dumitru Vernescu, arh. Constantin Joja, arh. Dorel Defour, arh. Gheorghe Polizu, arh. Ion Popescu, arh. Cornel Bălan, arh. Mircea Talașman, arh. Ignace Șerban, prof. arh. Ion Ghica Budești și arh. Horia Teodoru.

305 Dorel Defour, „Faza următoare: proiecte directoare bine verificate”, în *Arhitectura*, nr. 2, 1970, București, p. 42.

principiile unei locuințe rurale de perspectivă și soluțiile funcționale, constructive și estetice pe care le implică, în corelare cu noile metode și materiale de construcție și în spiritul celor mai valoroase creații de arhitectură populară românească."[306]

Văd ironia în preocuparea permanentă a colectivului care urma să studieze (și să nu termine niciodată) definirea principiilor și soluțiilor funcționale și de detaliu a unei generice locuințe rurale de perspectivă. În aceeași interpretare ironică, printre numeroasele probleme menționate de autor apăreau necesitatea utilizării materialelor locale, însă chiar autorul propunea pe un ton cât se poate de serios fundații din blocuri prefabricate de beton sau chiar grinzi din beton care să înlocuiască grinzile din lemn, planșeele urmând a fi completate cu corpuri ceramice sau din beton ușor care să înlocuiască pardoselile sau planșeele din lemn – neeconomice și puțin rezistente[307].

4. 8 Noul specific național — directivare centrală și manoperă locală

Conform legii din 1974, institutele de proiectare urmau să producă noi serii de proiecte tip pentru mediul rural care să corespundă cu cerințele noi. Unul dintre cele mai importante studii în acest sens (locuințe P+1 însoțit de studiu etnografic) era cel elaborat la Institutul de Proiectări Prahova de colectivul condus de arh. Călin Hoinărescu (Fig. 4.26, 4.27) care prezenta o serie de proiecte bazate pe tipologia de casă tradițională cu beci, caracteristică Subcarpaților Meridionali, dar și modele specifice târgurilor (orașelor), pentru cazul locuințelor cuplate. Chiar dacă ofereau rezolvări inedite, proiectele conțineau soluții de detaliu destul de complexe și care ar fi necesitat, pentru o bună execuție, o mână de lucru cel puțin disciplinată și mediu calificată, lucru pierdut deja, după cum am arătat deja.

Alte institute de proiectare propuneau soluții ambigue, definite de experimentele formale dezvoltate în jurul sistemelor prefabricate ale locuințelor colective urbane, ori soluții de un rustic excesiv și străin. Printre experimentele de prefabricate, se numărau exemplele publicate în revista *Arhitectura* de Cornel Radu[308] (Fig. 4.28), iar pentru cazul decorațiilor rustice este elocvent proiectul realizat de Gheorghe Petrescu[309] (Fig. 4.29). Cuplarea obligatorie a locuințelor, cel puțin în prezentările din cataloage, schimba și mai mult scara proiectelor. După principiul simetriei speculare, construcțiile începeau să aibă din nou aerul proiectelor sovietice din anii '50, dar cu un etaj în plus.[310]

306 Dumitru Iancu, „Aspecte ale noii arhitecturi rurale", în *Arhitectura*, nr. 5, 1971, p. 41.
307 *Ibidem*.
308 Cornel Radu, „Locuințe unifamiliale în mediul rural", în *Arhitectura*, nr. 6, 1979, București, p. 61.
309 Gheorghe Petrescu, „Clădiri de locuit în mediul rural", în *Arhitectura*, nr. 6, 1981, București, p. 93.
310 Această imagine a locuințelor rurale se va perpetua și multiplica mai ales după 1989 când cataloagele de proiecte tip servesc pentru elaborarea de proiecte de vile, prin transformarea unui proiect de două locuințe cuplate sau a unui proiect cu patru apartamente într-un singur proiect de locuință individuală.

Devine cert că majoritatea arhitecților au preluat în noile proiecte directivă soluțiile constructive și detaliile observate în casele recent realizate/modificate de meșteri. Astfel, modelele locale au fost mixate cu obloane tiroleze, ornamente de ferestre specifice blocurilor, pereți de piatră din repertoriul cabanelor, coame și pante rupte la acoperișuri și multe alte detalii din categorie. Proiectarea tip specifică modernismului sucombă astfel unui gust difuz și needucat. În mod paradoxal, proiectele tip din această perioadă încercau să producă o imagine de arhitectură populistă, postmodernă, dar fără substratul ușor ironic al postmodernismului și fără premisele construcției industrializate.

Modelul meșteșugăresc[311] a fost preluat de arhitectura cultă cu tot atât discernământ sau spirit critic cu cât estetica și tehnicile de construcție moderne au fost preluate de meșteri. Ca un contrapunct la această atitudine, reacția lui Florea Stănculescu, vorbind despre clarificarea dintre artă națională și folosirea motivelor naționale fără discernământ, pe care o publica în rubrica *Tribuna liberă* din numărul 3–4 al revistei *Arhitectura* din 1919 este elocventă: „La noi se face greșeala să se ia executantul drept specialist și în compoziție, ca și cum zidarul îl înlocuiește pe arhitect în concepția planurilor." Arhitectul Gheorghe Săsărman observa foarte clar fenomenul multiplelor mâini care intervin de la proiect la realizare în cazul locuințelor:

> „Ceea ce proiectează arhitectul, săvârșește constructorul și desăvârșește beneficiarul. Cel puțin în teorie. În practică, execuția unui apartament se apropie foarte rar de misiunea ei firească de a atinge parametrii proiectului, și nu o dată constructorul impune restricții minimalizatoare chiar pe parcursul proiectării, sau încă de la elaborarea temei de proiectare. Cât despre locatar, încercările lui de a-și realiza aspirațiile întru totul îndreptățite spre o personalizare a locuinței duc destul de des la rezultate discutabile, fie din lipsa unei culturi a locuirii, fie din pricina dificultăților de tot soiul în procurarea mijloacelor necesare – materiale de construcție, unelte, îndemânare."[312]

Autorul făcea referire însă la procesul de construire specific zonelor urbane, în care beneficiarul apărea la final, după ce construcția a fost realizată. În realitate, proiectele directivă pentru mediul rural, în majoritatea cazurilor – respectiv atunci când erau construite din fonduri particulare – erau personalizate deja din timpul construcției, atât datorită gustului propriu cât și ca urmare a disponibilității materialelor sau subansamblelor – uși, ferestre etc. Gheorghe Săsărman observa, raportat la ultima decadă a perioadei studiate, interesul din ce în ce mai scăzut al arhitecților pentru proiectarea de locuințe. Adăugând observația că „în general, însă, calitatea locuinței urmează

311 Mă refer aici la arhitectura meșteșugărească observată de Mircea Stancu și descrisă în lucrarea sa de doctorat „Locuința individuală în arhitectura meșteșugărească din România" și în articolele pe același subiect apărute în revista *Arhitectura*.

312 Gheorghe Săsărman, „Locuința ca arhetip", în *Arhitectura*, nr. 2, 1982, București, p. 50.

o curbă coborâtoare pe parcursul trecerii de la proiect la realitate de unde imperativul unui cât mai înalt nivel al proiectării”[313], Gheorghe Săsărman concluziona că pe „umerii arhitectului apasă o răspundere de o gravitate care, în cazul locuinței – ca arhetip al întregii arhitecturi – atinge apogeul”[314].

Importanța proiectării atente a proiectelor tip de locuințe și rolul lor de „model” în conturarea spațiilor rurale era remarcată și de Mihail Caffé. Pornind de la modelul produs de Institutul de Proiectări Prahova, autorul articolului spunea că „ar fi necesar ca institutele și centrele de proiectare din țară să afecteze activității de studii și de proiectare pentru mediul rural colective puternice, sub raport cantitativ și calitativ”[315] pentru „ca satele noi, salubre și confortabile, să nu fie mai puțin poetice și mai puțin românești decât cele create de anonimii și genialii creatori ai vechii arhitecturi populare”[316]. Autorul articolului remarca, la rândul lui, spre sfârșitul perioadei, lipsa de atenție acordată proiectării locuințelor pentru satele noi cărora le acorda calificative precum salubre și confortabile. Dacă ținta observațiilor era lirismul și caracterul național (nu local), a posteriori se pot ridica întrebări și în privința salubrității sau chiar a confortului, în condițiile lipsurilor materiale și a unei înțelegeri limitate a confortului tradus în principal numai prin suprafețe mai generoase.

O caracteristică a ultimei perioade dată de proiectarea unor tipologii ce combinau spațiile productive și locuirea, într-o reală schemă modernizatoare, caracterizată prin introducerea de noi modele economice și de locuire la sate. Este cazul proiectelor pentru dispensare umane cu locuință pentru medic ca cele proiectate în cadrul DSAPC Bihor de arh. Tiberiu Lanteș, Ioan Brudașcu, Sabin Popa și Aurel Ghiș. Figura 4.30 arată proiectul și exemple realizate în stadiul actual.

Un alt exemplu, de data aceasta rămas la stadiul de studiu proiect, este și cartea lui Radu Rey, *Civilizația montană*, în care este prezentat un nou model de organizare socioeconomică a regiunilor muntoase bazat pe arhitectura montană occidentală[317]. Scopul studiului, consecvent cu prevederile noii legi a sistematizării, era acela de a propune un nou model de locuire și de producție tip fermă care să poată fi integrat în economia formală (Fig. 4.31 a, b). Proiectul elaborat personal de autor, nu de un arhitect, împreună cu reprezentările diverselor posibilități de combinare și de dezvoltare a ansamblului locuință – fermă, cristalizează exemplar ideea de arhitectură rurală construită de beneficiar împreună cu meșteri locali în această perioadă (Fig. 4.31c, d). Conform intenției declarate a autorului, proiectul era demarat cu scopul creșterii productivității gospodăriilor producătorilor particulari din zonele necooperativizate și de a le introduce în sistemul național

313 *Ibidem.*
314 *Ibidem.*
315 Mihail Caffé, „Circulația modelelor arhitecturale între sat și oraș”, în *Arhitectura*, nr. 4, 1987, București, p. 56.
316 *Ibidem.*
317 Radu Rey, *Civilizație montană*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

de producție, conform „noii revoluții agrare", definite de documentele Celui de-al XIII-lea Congres al PCR. Cu toate că intențiile erau acelea de a aduce sub controlul statului întregul teritoriu agricol, inclusiv zonele montane, proiectul, bazat pe experiența occidentală (tiroleză), readucea mixitatea funcțională a gospodăriei tradiționale în formă semiindustrializată.

Aceleași mutații tipologice se petrec și cu proiectul menționat anterior – dispensar uman cu locuință pentru medic. Întrucât sunt modificări care au în nucleu elemente tipice ale gospodăriei rurale ce sunt combinate cu o tipologie constructivă ce combină activitățile, acești „hibrizi" reprezintă o altă mutație importantă ale cărei efecte s-au întins în timp, mai ales după 1989.

4. 9 Concluzii

În perioada studiată, proiectele tip de casă cuplată pentru mediul rural au fost construite numai în intervenții făcute din fonduri de stat, în cazul stațiilor de mașini și tractoare, cartiere muncitorești pentru industrii extractive sau de prelucrare. Ponderea modelului de casă cuplată a fost foarte mică raportată la numărul total de locuințe construite în mediul rural (Grafic 4.01, 4.02), iar până în anii '70 propunerile arhitecților din România au urmărit prezentarea versiunilor „individuale" de proiecte care, desigur, permiteau și cuplarea. Mutația principală s-a petrecut spre sfârșitul perioadei studiate, odată cu modelele impuse de case duplex cuplate, fapt ce a readus în prim plan, cu forță reînnoită, ideea urbanizării ruralului și, implicit, proletarizarea țăranului. În partea a doua a perioadei, proiecte precum cele pentru dispensare umane cu locuință pentru medic erau singurele locuințe „individuale izolate", cuplarea fiind cu funcțiunea publică aferentă.

Proiectarea tipizată pentru locuințe individuale nu a existat practic în mediul rural. Inexistența experimentului tehnic compensa însă prin intensitatea experimentului social căci, deși detașat de componenta implementării propriu zise și chiar a interpretării de către meșteri, proiectul tip se întorcea constant la modelul casei cuplate a cărei simetrie specială este insinuată treptat în imaginea colectivă. Tot prin prisma a ceea ce nu s-a făcut, în ceea ce privește tehnologiile de prefabricare utilizate pentru proiectele tip de locuințe individuale din mediul rural, preocupările pentru prefabricare au exclus lemnul din sfera de interes. Într-o țară cu o cultură a lemnului puternică, meșterii locali, adaptându-se la noile materiale, dar neavând ca model bun de urmat decât arhitectura nobilă dinainte de război, au ajuns să „inventeze" prefabricarea coloanelor brâncovenești din beton ce se pot observa în numeroase realizări din acea vreme.

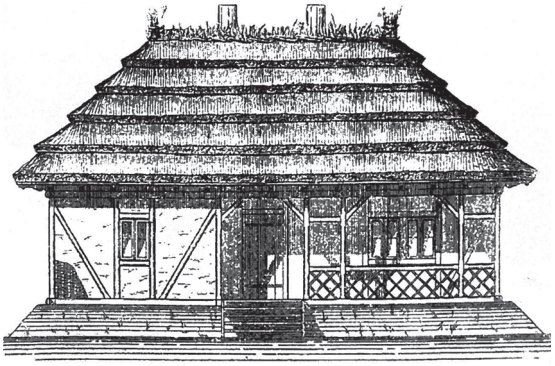
Atitudinea pasivă cu privire la meșteri și abandonarea lor în afara cunoașterii tehnice erau contrariul respectului pentru cunoștințele lor milenare – argument folosit în revistele din perioada studiată –, readucându-ne la ideea că rolul principal al proiectului tip pentru

mediul rural a fost experimentul social. Rămâne o oportunitate pierdută de modernizare estetică ce ar fi putut păstra, prin esențialitatea construcției, acea puritate observată de Le Corbusier în casa stăreției de la mănăstirea Căldărușani în călătoria sa spre Orient. În schimb, lucrurile au evoluat către o estetică elementară care implică, mai mult decât exclude, acumularea. Mă refer la acumularea de elemente care se fac purtătoare de specific, în loc să fie purtătoare de mesaj originar și original.

Dacă atitudinea arhitecților, programatică parcă, de a nu se preocupa de proiectarea tip din mediul rural putea fi justificată de frica de monotonizare (falsă, după cum am constatat) sau de neîncrederea în produsul modernizării (ciudat pentru arhitecți) ori pentru a lăsa anumite libertăți oamenilor într-un sistem opresiv, rezultatul concret a fost opusul acestor posibile motivații. Realitatea se traduce printr-o dezrădăcinare și mai mare, întrucât pierderea tradiției, în lipsa instituțiilor care să o transmită și să o reînnoiască, a fost iminentă, iar educarea în spiritul tehnicilor noi, moderne, lipsește.

Poate o problemă în proiectarea locuinței individuale în perioada modernă era și „modelul" de referință, întrucât, dacă până atunci arhitectul se ocupa doar de palat, biserică sau alte instituții, iar locuințele de masă aveau acest model ideal, după ce locuința a devenit programul predilect al arhitecturii moderne (începutul secolului al XX-lea), referința (modelul) pentru noile locuințe a devenit chiar locuința modernă și în ceea ce privește proiectarea tip, directivarea a impus modele abstracte, mai mult sau mai puțin dorite sau înțelese. Mai mult, în cazul celor întâmplate în România în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, când toată producția era de locuințe „sociale", iar modelele făceau parte exclusiv din această categorie (modelul realist socialist impus a priori ca valoare ideologică superioară), se observă o sărăcire a acestui program.

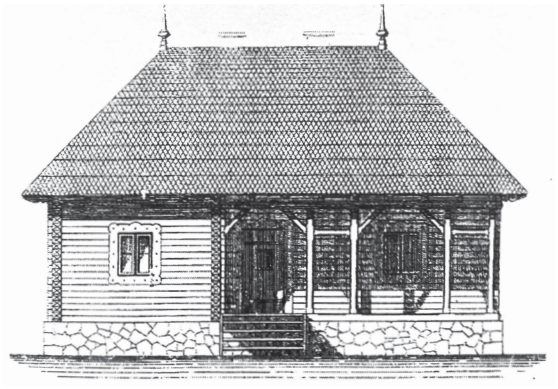
Reducerea competențelor tehnice a populației din mediul rural – în contrast cu dezvoltarea industrială a țării – este, poate, cel mai grav lucru întâmplat în cazul construcțiilor deoarece, la fel ca lipsirea țăranilor de pământ, reducerea diferențelor dintre sat și oraș s-a produs, din păcate, prin înapoierea satului.

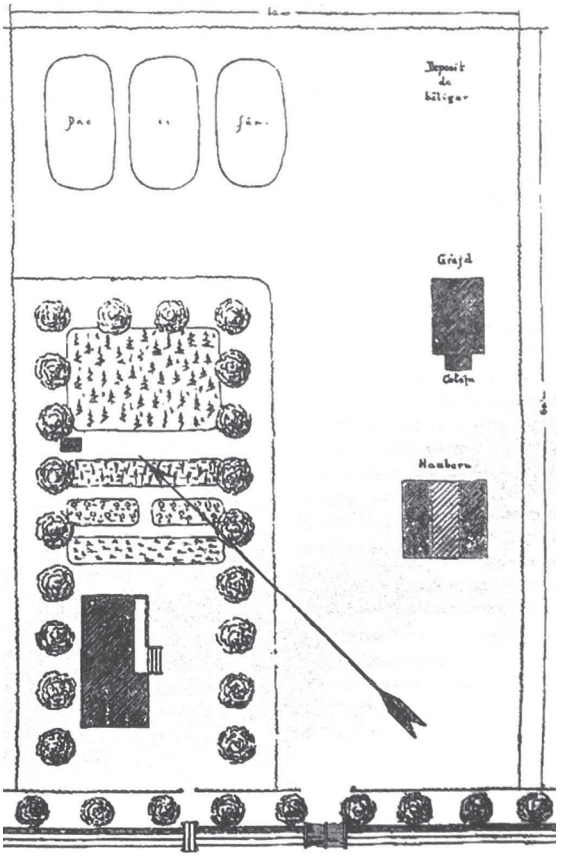
a

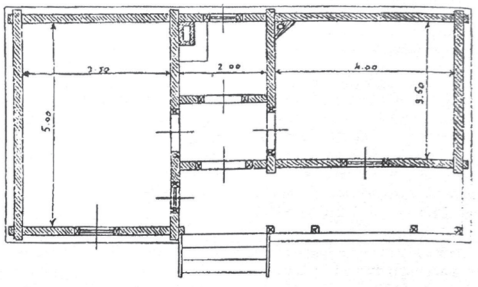
d

b

e

c

Fig. 4.01

a Tip de casă țărănească pentru regiuni băltoase (fondația din pari de lemn îngropați, lemnărie în paiantă, vălătuci, învelitoare în trestie), 1894, arhitect Al. Săvulescu

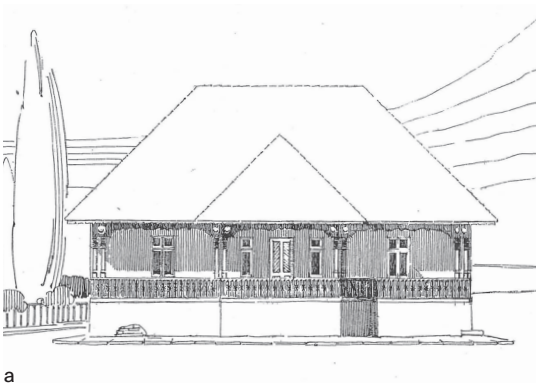
b Tip de casă pentru regiuni muntoase (lucrată în fondație și soclu de piatră, învelitoare de șindrilă), 1894, arhitect Al. Săvulescu

c Plan tip de casă țărănească pentru regiuni muntoase, 1894, arhitect Al. Săvulescu

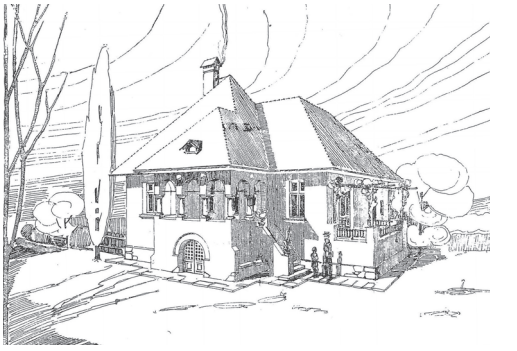
d Casă din comuna Călugăreni, jud. Giurgiu, din perioada de început a secolului nostru (formă de plan și sistem constructiv inspirate din suita planurilor de la sfârșitul secolului trecut), foto 1994, Andrei Pănoiu

e Plan de situație pentru o gospodărie cu parcela 40,00 × 60,00 m, 1894, arhitect Al. Săvulescu

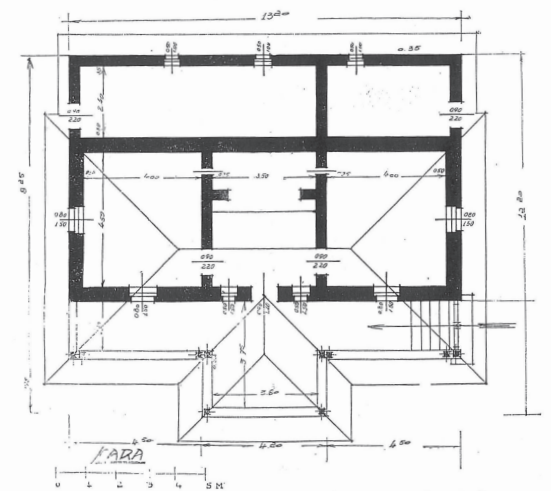
sursa: Revista *Forum* nr. 3/1996 — supliment *Arhitext Design*

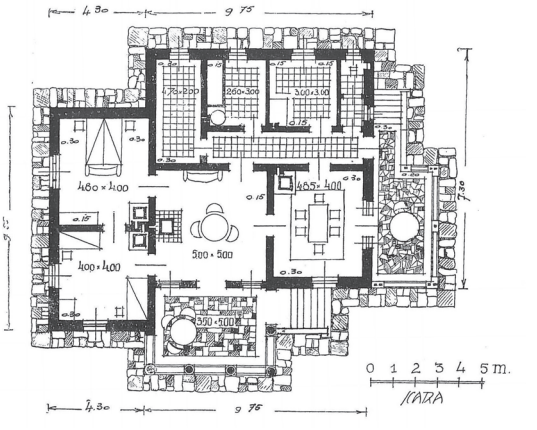
a

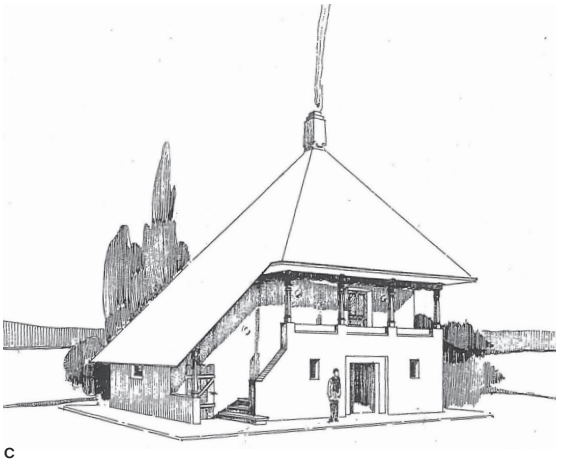
d

b

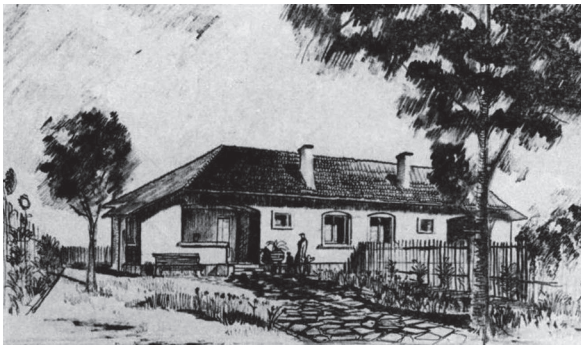

e

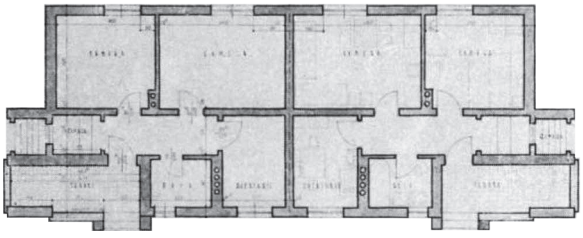

c

Fig. 4.02 a „Case și gospodării la țară”
casa nr. 3 — Fațadă
b „Case și gospodării la țară”
casa nr. 3 — Plan
c „Case și gospodării la țară”
casa nr. 4 — Perspectivă
d „Case și gospodării la țară”
casa nr. 21, a unui învățător, perspectivă
e „Case și gospodării la țară”
casa nr. 21, a unui învățător, plan
sursa: *Case și gospodării la țară*,
arhitect Florea Stănculescu, 1927

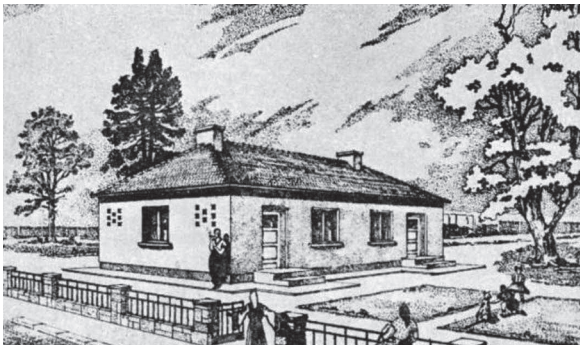

a

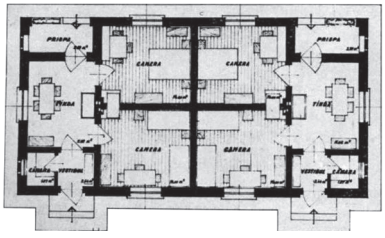

b

Fig. 4.03 Locuințe individuale cuplate (tip MCIMC)
proiect prelucrat de arh. I. Bauchler
a Perspectivă
b Plan parter
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 3/1954

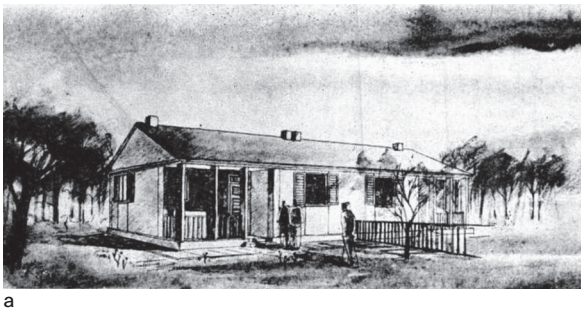

a

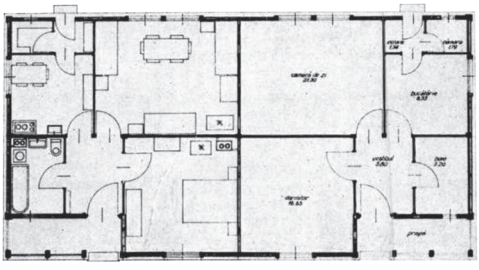

b

Fig. 4.04 Locuință individuală — Proiect Z (2 apartamente)
arh. C. Minescu, Eliza Peretz, I.P.C.I.
a Perspectivă
b Plan parter
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 6/1955

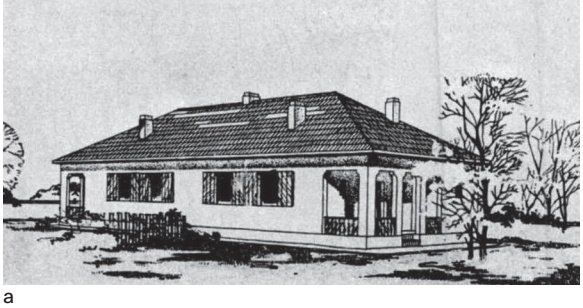

a

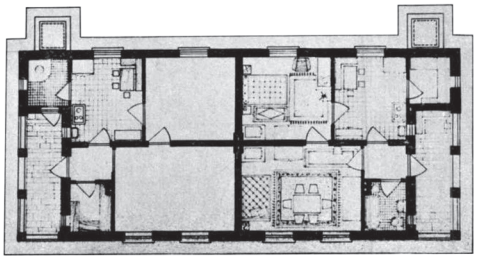

b

Fig. 4.05 Locuință individuală din panouri prefabricate
Proiect I.P.C.
arh. T. Sassu, ing. T. Dinescu, M. Gheorghiu,
a Perspectivă
b Plan parter
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 6/1955

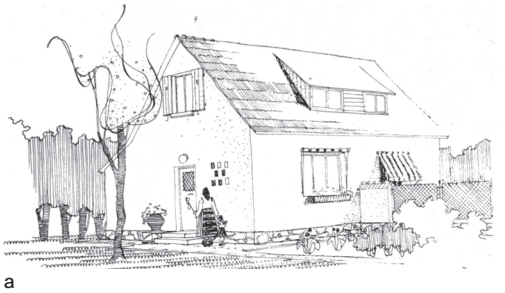

a

b

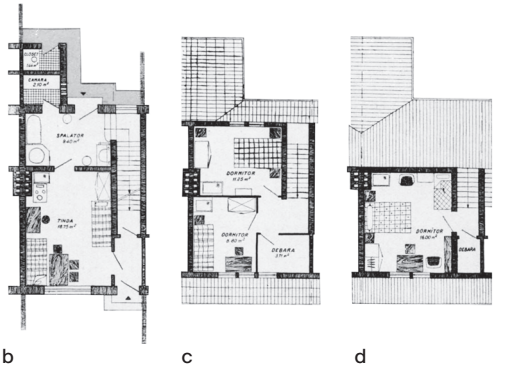
Fig. 4.06 Locuință individuală (pentru mediul agricol)
proiect 1014/7 — ISPROR
arh. S. Timotin
a Perspectivă
b Plan parter
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 6/1955

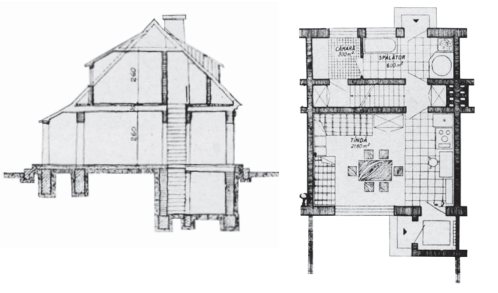
a

e

b c d

f g

Fig. 4.07 Locuințe individuale mansardate în mediul rural
arh. Nicolae Pruncu, I.P.C.T.

a Soluția — 1. Perspectivă
b Plan parter
c Plan mansardă varianta cu 3 camere
d Plan mansardă varianta cu 2 camere
e Soluția 2 — Perspectivă
f Secțiune varianta cu 3 camere
g Plan parter
h Plan mansardă varianta cu 3 camere
sursa: *Arhitectura RPR* nr. 11/1956

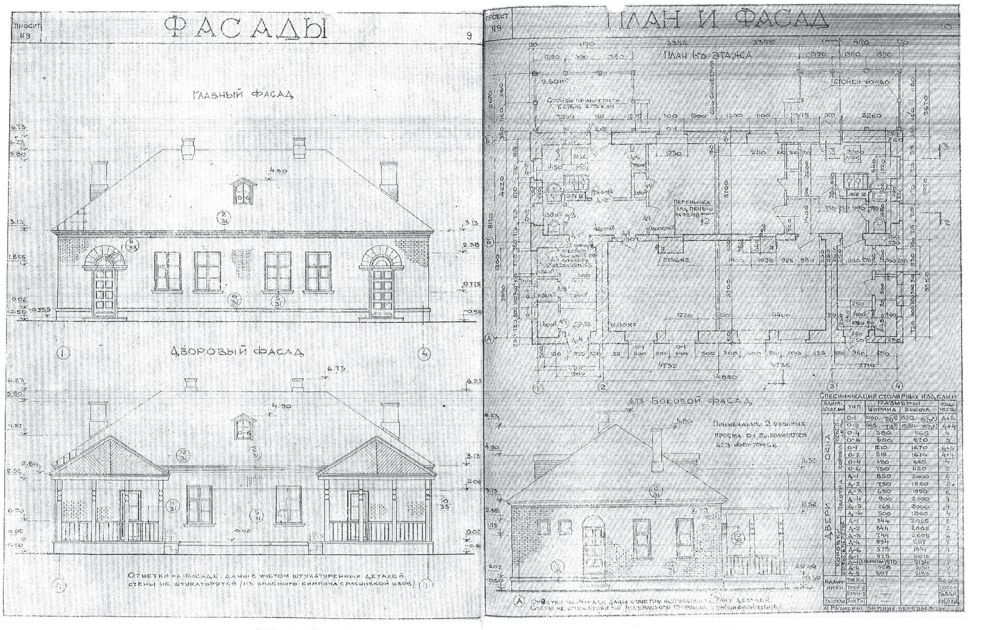
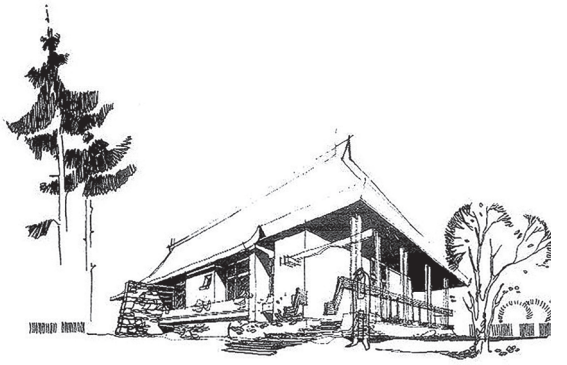
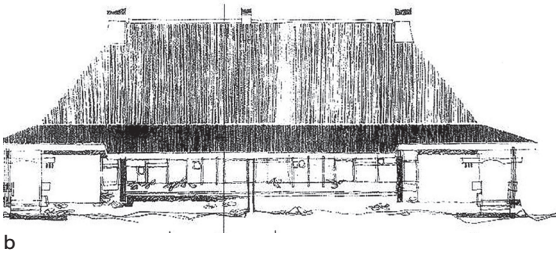

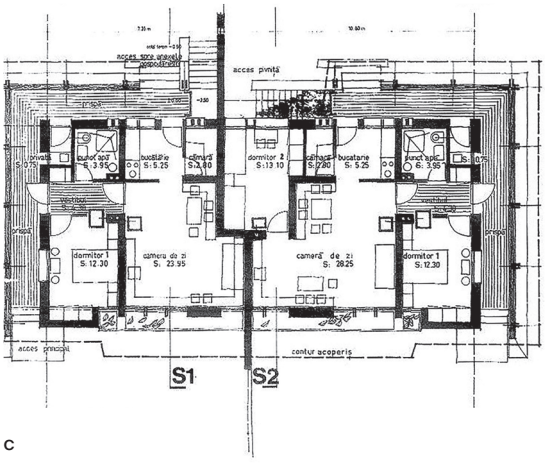
Fig. 4.08 Locuință individuală
Planșe reprezentând fațada spre stradă, fațada posterioară, fațada laterală și plan parter
sursa: *Albumul pentru locuințe de cărămidă cu un singur etaj* (*Одноэтажных жилых кирпичных домо*), apărut în 1947

a

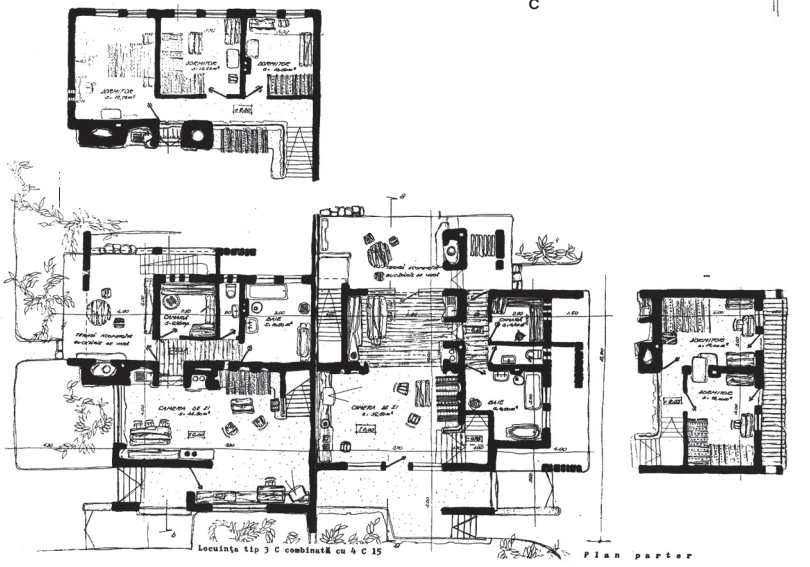

b

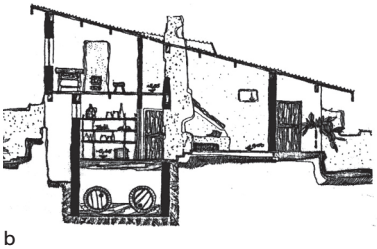

c

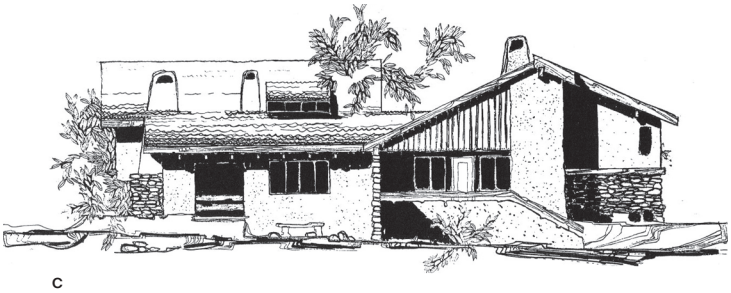
Fig. 4.09 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Bucovina
Premiul II și III ex aequo
arh. Mircea Ochinciuc
a Perspectivă
b Fațadă
c Plan locuințe cuplate
varianta A (68 mp) și varianta B (87,5 mp)
sursa: *BIT* nr. 4/1970

a

b

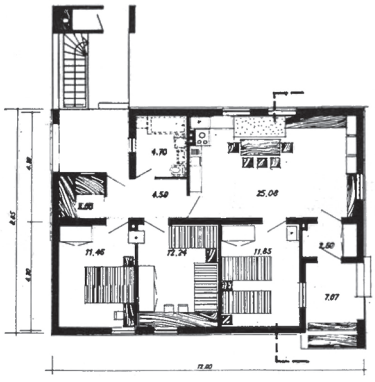

c

Fig. 4.10 Locuință tip 3C15 combinată cu 4C15
Locuințe în mediul rural, în județul Buzău, IPJ Ilfov
arh. M. Talașman (șef de proiect), arh. N. Goga,
arh. H. Delavrancea Gybori, arh. M. Deninschi,
arh. O. Bucur, arh. O. Gluvacov
a Planuri parter și etaj tip 3C combinat cu tip 4C15
b Secțiune 3C
c Fațadă
sursa: *BIT* nr. /1972

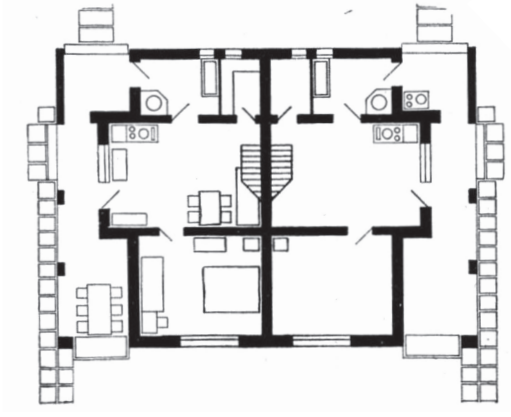
a

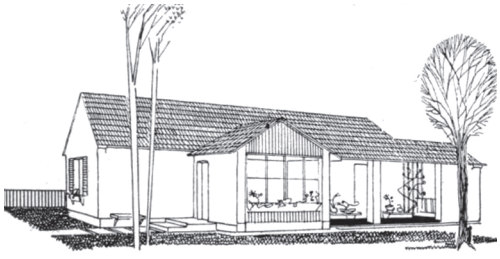
b

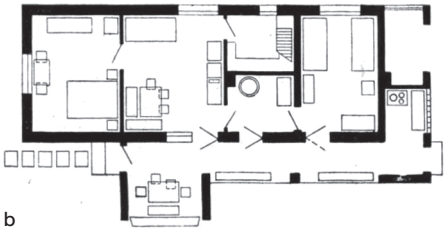
Fig. 4.11 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural"
Zona geografică Bucovina
Mențiune, arh. Rodica Golescu,
arh. Irina Moldovan, arh. Radu Patrulius
a Perspectivă
b Plan parter varianta A
sursa: *Arhitectura* nr. 2/1970

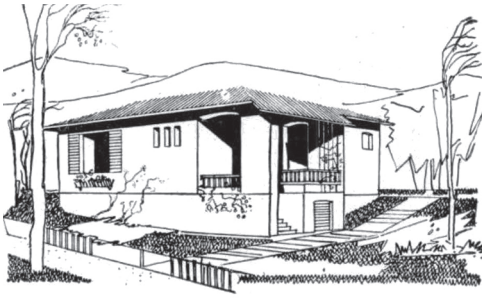

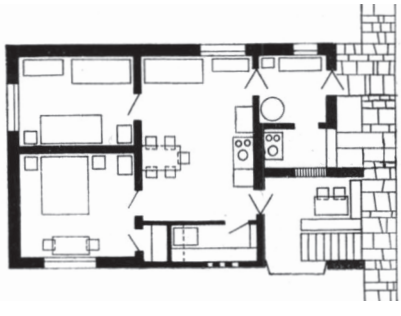
a

b

c

Fig. 4.12 Studiu de locuințe pentru mediul rural
arh. I. Șerban, arh. S. Daniel, arh. A. Ghelber; IPCT
a Tipul C1
— Locuință cuplată, perspectivă și plan
b Tipul I1
— Tip izolat caracteristic pentru investiția particulară și având spor de dimensionare a încăperilor (9 mp / locatar, travee 4 m). Tipul tradițional rezultat prin extensiunea cu o cameră a locuinței minimale: bucătărie (cameră de locuit) cu dormitor și anexe. Pe acest plan se pot realiza toate cele trei tipuri regionale. Se așază prispa la latura lungă a terenului și cu dormitorul la stradă
c Tipul I4
— Tip izolat pentru terenuri în pantă
sursa: Ghebler, A., „Studiu de locuințe pentru mediul rural", în *Arhitectura RPR*, nr. 6/1958, București,

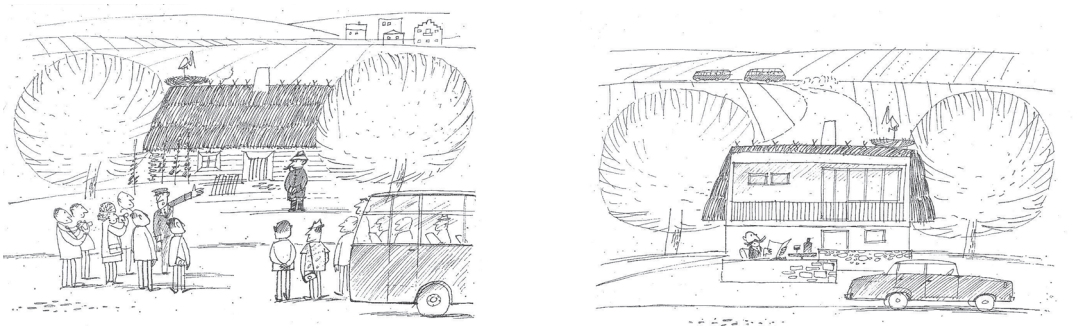

Fig. 4.13 Caricatură din revista *Arhitectura* nr. 5/1969, preluată din revista *Architektura* (Polonia) nr. 5/1969

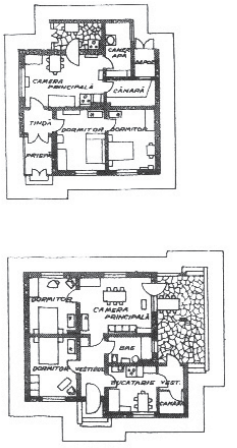

Fig. 4.14 Concursul „Locuințe în mediul rural și semiurban în regiunea Iași"
Premiul II+III ex aequo
arh. Ovidiu Alexievici, DSAPC Iași
Premiul II+III ex aequo
arh. Ștefan Datcu și arh. Gh. Hereș, DSAPC Iași
Plan parter — variante, secțiune
sursa: *BIT* nr. 6/1965

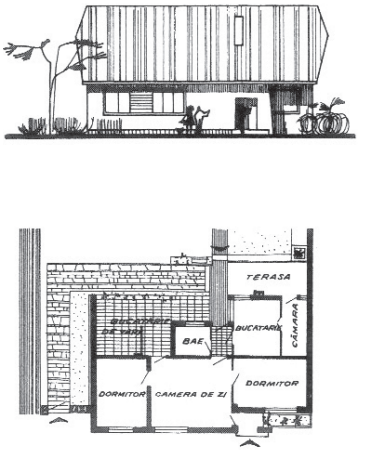

Fig. 4.15 Concursul „Locuințe individuale în mediul rural" organizat de Sfatul Popular al Regiunii Banat
Premiul II
arh. G. Mocănel, arh. A. Sîrbu și arh. V. Voia
Fațada principală, Plan
sursa: *BIT* nr. 6/1965

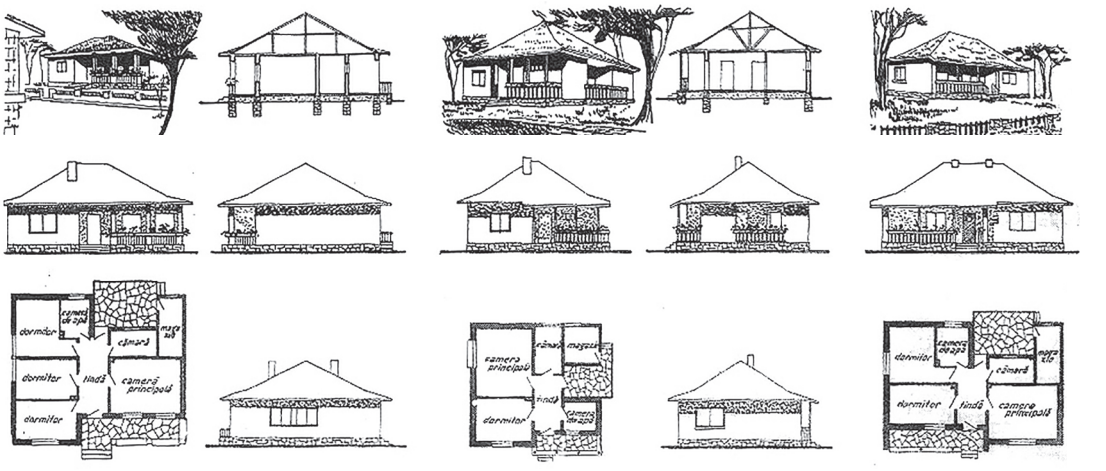
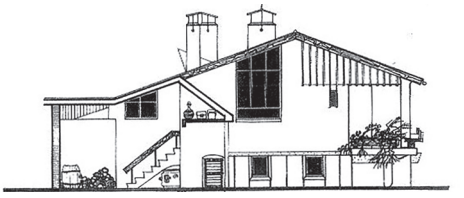

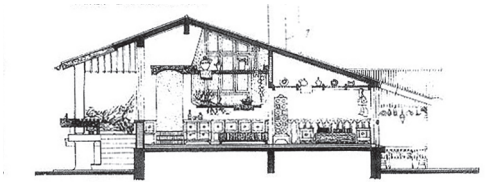
Fig. 4.16 Concursul pentru locuințe în mediul rural și semiurban în regiunea Dobrogea
Premiul I
arh. Ion Teodor
Variante ale proiectului distins cu premiul I
sursa: *BIT* nr. 7/1965

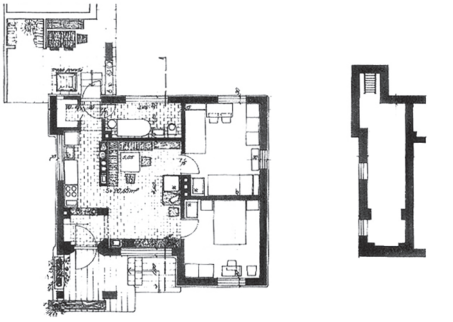
a

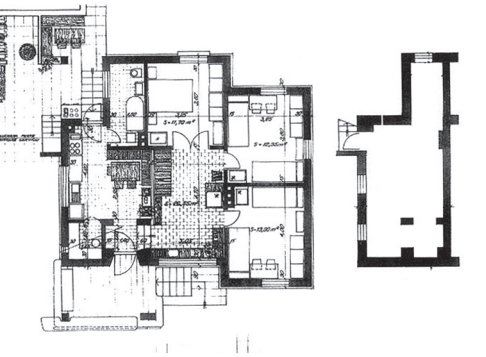
b

c

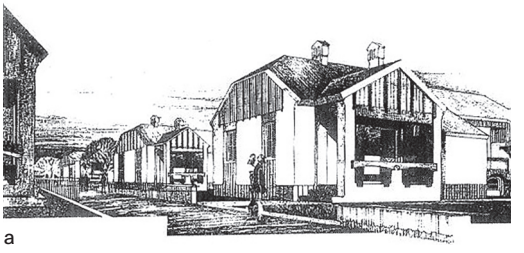

d

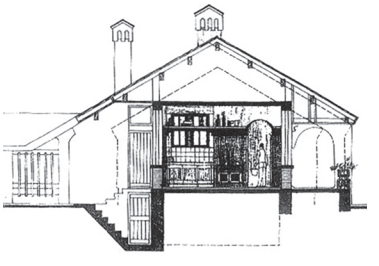

e

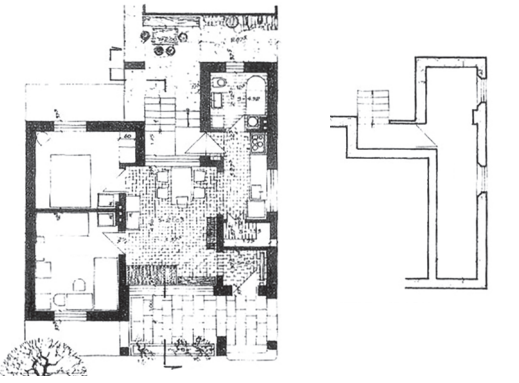
Fig. 4.17 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural"
Zona geografică Oltenia
Premiul I și II ex aequo, arh. Ignace Șerban
a Perspectivă
b Secțiune
c Fațadă
d Plan varianta A
e Plan varianta B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

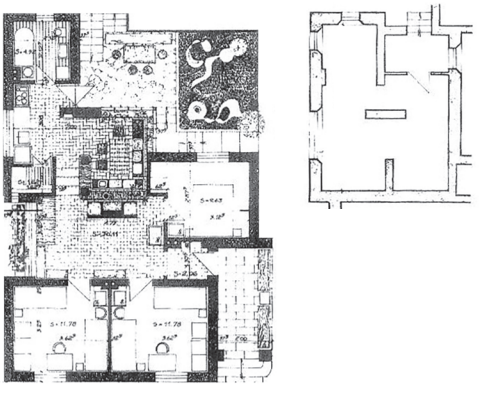
a

b

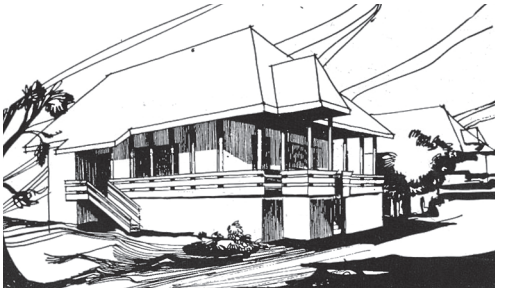

c

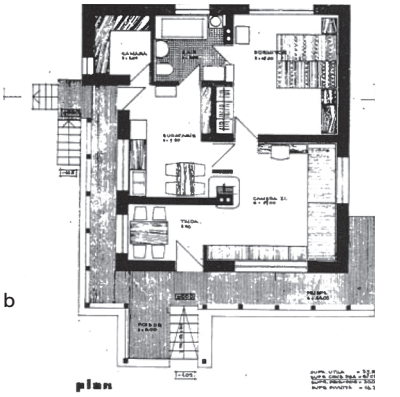

d

Fig. 4.18 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural"
Zona geografică Câmpia Transilvană
Premiul I, arh. Ignace Șerban
a Perspectivă var. B
b Secțiune var. A
c Plan parter și pivniță varianta A
d Plan parter și pivniță var. B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

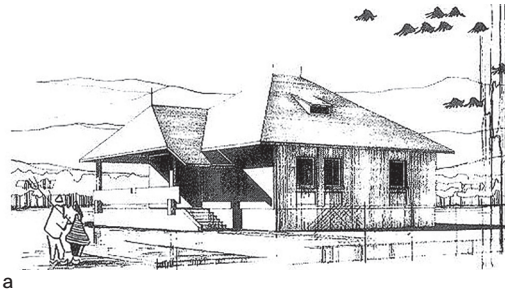

a

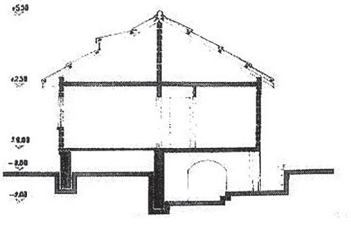

b

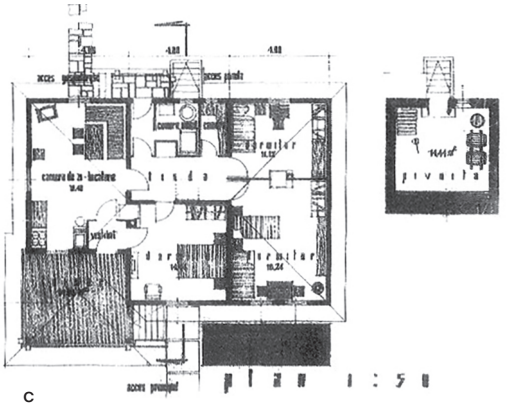
Fig. 4.19 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Oltenia
Mențiune, arh. Ion Stoițescu, arh. Maria Pavelescu
a Perspectivă
b Plan varianta A
sursa: *Arhitectura* nr. 2/1970

a

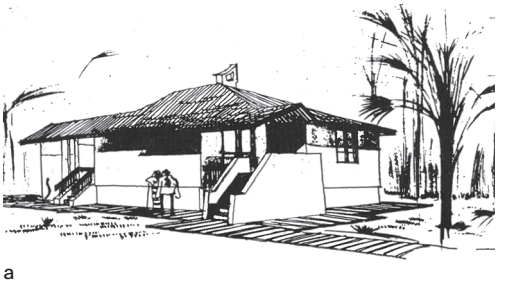

b

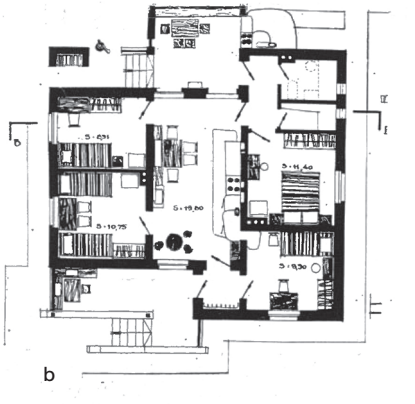

c

Fig. 4.20 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Oltenia
Premiul III, arh. Virgil Grigore,
arh. Gheorghe Polizu, arh. Gheorghe Focșeneanu
a Perspectivă varianta A
b Secțiune
c Planuri parter și pivniță varianta B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

a

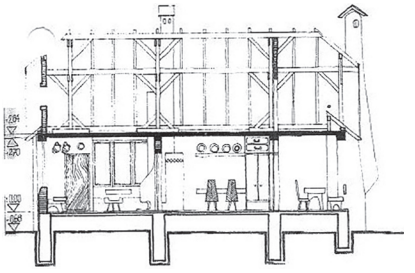

b

Fig. 4.21 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Oltenia
Mențiune, arh. Cosma Iurov, arh. Elena Iurov
a Perspectivă
b Plan varianta B
sursa: *Arhitectura* nr. 2/1970

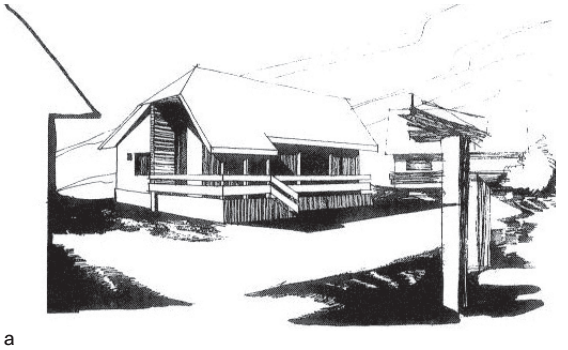

a

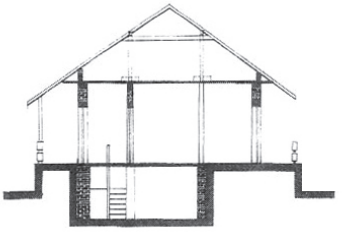

b

Fig. 4.22 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Câmpia Transilvană
Premiul II și III ex aequo
arh. Aurelia Ivaneș, arh. Victor Ivaneș
a Perspectivă
b Secțiune
c Planuri pivniță și parter varianta A
d Planuri pivniță și parter varianta B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

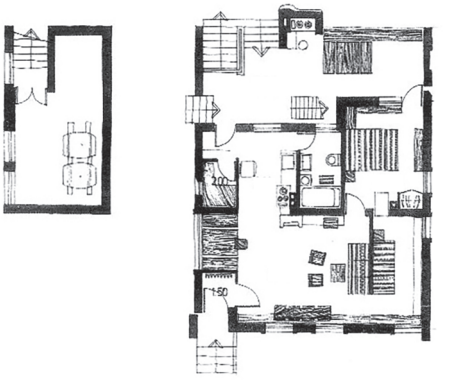

a

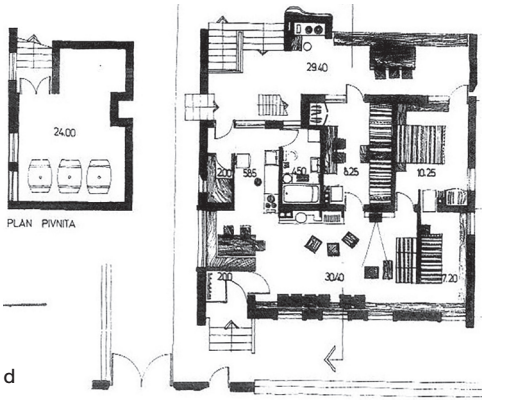

b

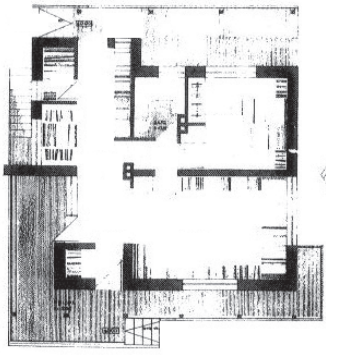
Fig. 4.23 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Câmpia Transilvană
Premiul II și III ex aequo
arh. Ion Stoițescu, arh. Miruna Pavelescu
a Perspectivă
b Secțiune varianta B
c Plan parter varianta A
d Plan parter varianta B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

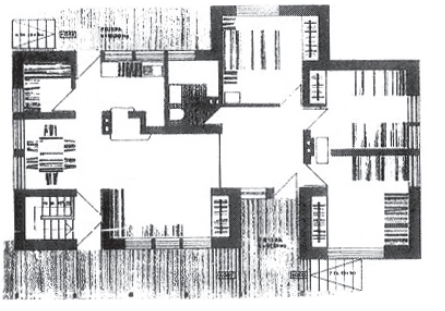
c

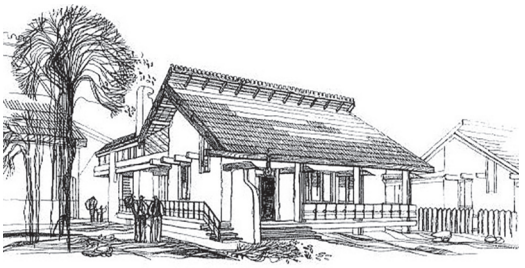
d

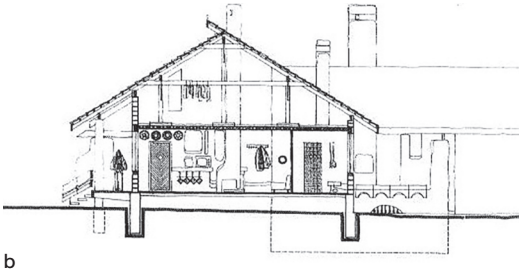
c

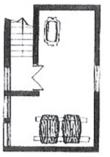
d

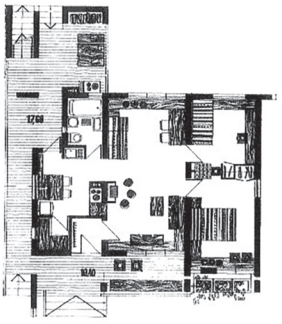

a

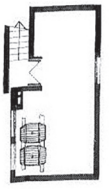

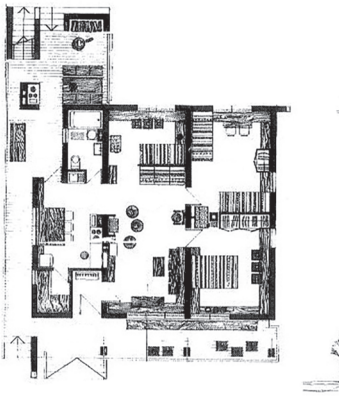
b

c

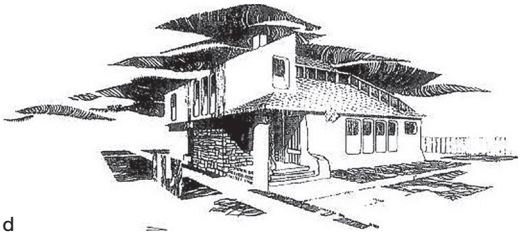

d

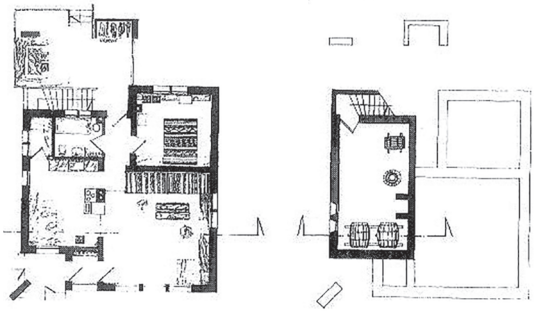
Fig. 4.24 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Bucovina
Premiul I, arh. Aurelia Ivaneș, arh. Victor Ivaneș
a Perspectivă var. B
c Secțiune var. B
d Plan pivniță și parter varianta A
e Plan pivniță și parter varianta B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

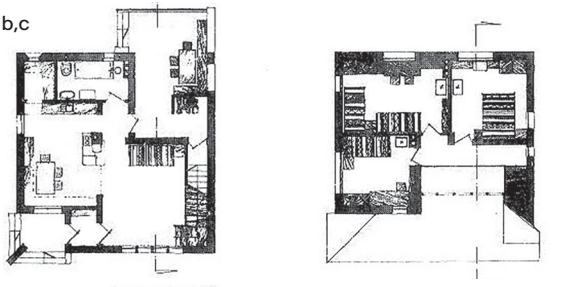
a

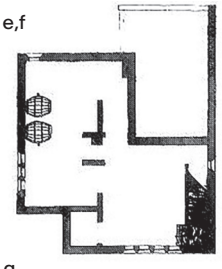
d

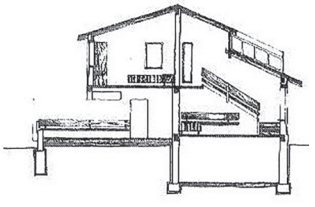
b,c

e,f

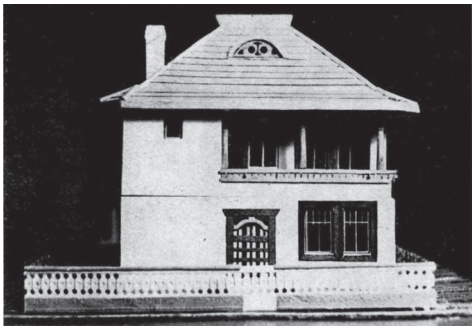

g

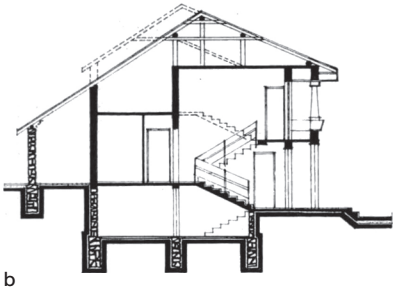

h

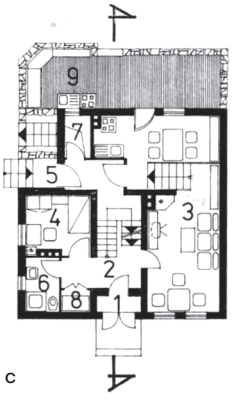
Fig. 4.25 Concurs „Clădiri de locuit în mediul rural”
Zona geografică Bucovina
Premiul II și III ex aequo
arh. Radu Vincenz, stud. arh. Silvia Ursu
a Perspectivă varianta A
b, c Plan parter și pivniță varianta A
d Perspectivă varianta B
e, f Plan parter și mansardă varianta B
g Plan subsol varianta B
h Secțiune varianta B
sursa: *BIT* nr. 4/1970

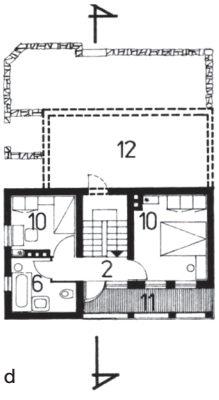
a

b

c

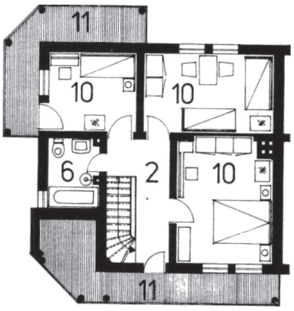

d

Fig. 4.26 Proiecte tip de locuințe în mediul rural — jud. Prahova
arhitectură: Călin Hoinărescu (șef de proiect),
conductori arhitecți Lidia Gîrniceanu,
Adriana Constantin, Mihaela Constantinescu,
Mihai Coșurba, proiectanți Luminița Toncea,
Lucreția Moise; machete: proiectant Ștefan Luția;
studiu sociologic: sociolog Elena Suzana Calciu;
rezistență: ing. Stelian Petru;
instalații: proiectanții Gabriela Vrabie Cornelia
Rădulescu, Tania Andrei
Institutul de proiectări Prahova — Ploiești
a Vedere machetă — fațada principală
b Secțiune
c Plan parter
d Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1980

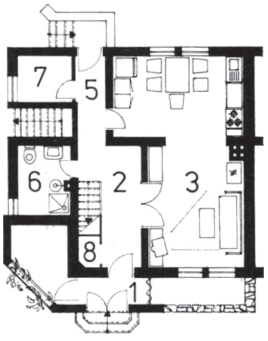
a

e

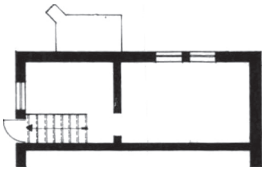

b

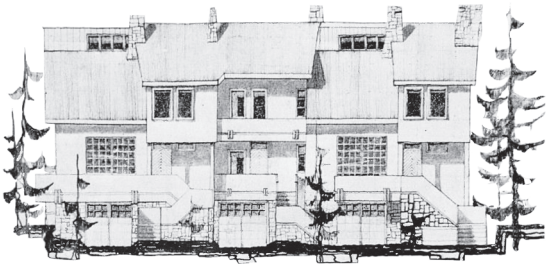

d

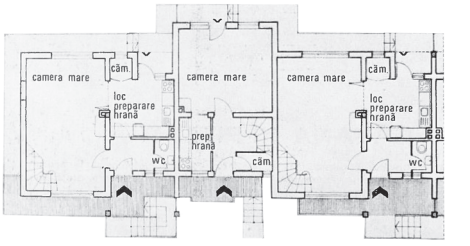
Fig. 4.27 Proiecte tip de locuințe în mediul rural — jud. Prahova
arhitectură: Călin Hoinărescu (șef de proiect),
conductori arhitecți Lidia Gîrniceanu, Adriana Constantin,
Mihaela Constantinescu, Mihai Coșurba,
proiectanți: Luminița Toncea, Lucreția Moise;
machete: proiectant Ștefan Luția;
studiu sociologic: sociolog Elena Suzana Calciu;
rezistență: ing. Stelian Petru;
instalații: proiectanții Gabriela Vrabie,
Cornelia Rădulescu, Tania Andrei
Institutul de proiectări Prahova — Ploiești
a Fațadă
b Vedere machetă — case cuplate
c Plan subsol
d Plan parter
e Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1980

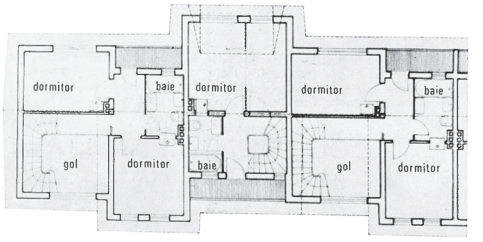
c

a

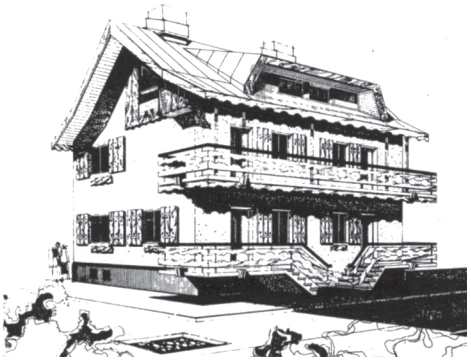

b

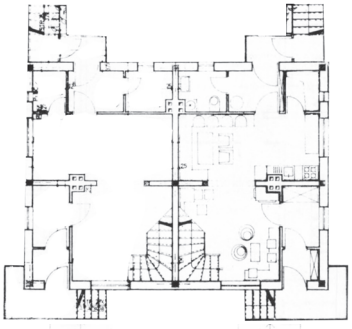

c

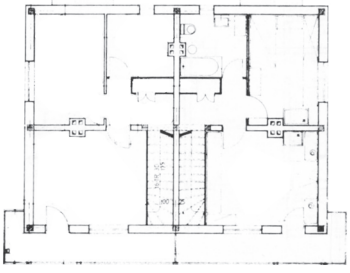
Fig. 4.28 Locuințe unifamiliale în mediul rural
arh. Cornel Radu
înșiruire două tipuri (cu 2 și 3 camere)
a Fațadă
b Plan parter
c Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 6/1979

a

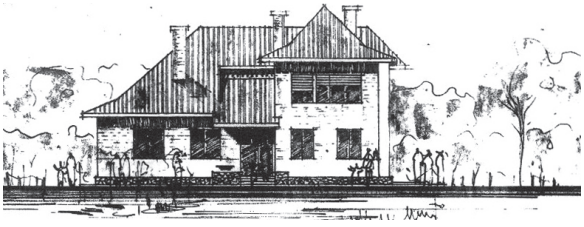

b

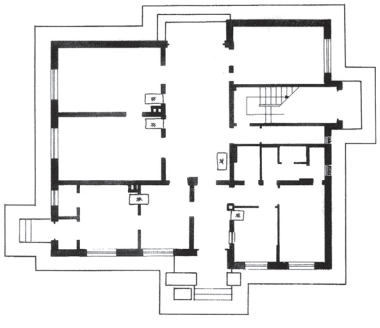

c

Fig. 4.29 Clădiri de locuit în mediul rural — Locuință tip C9
2 apartamente × 3 camere
arh. Gheorghe Petrescu, Centrul de proiectare județean, Brăila
a Perspectivă
b Plan parter
c Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 6/1981

a

b

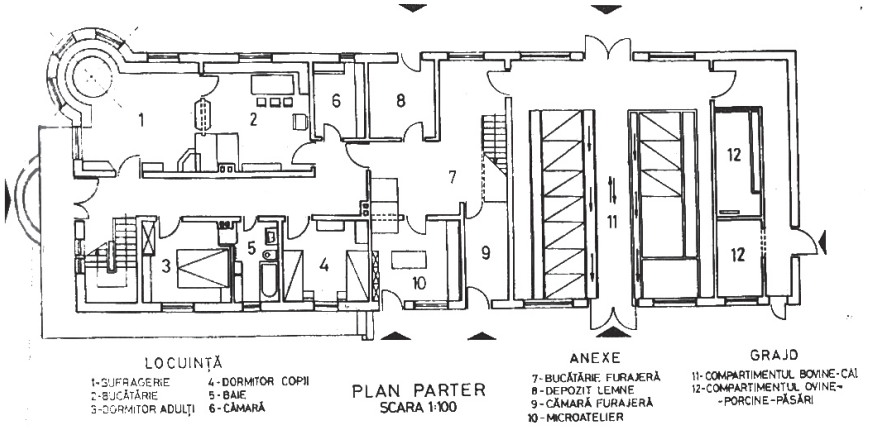
c

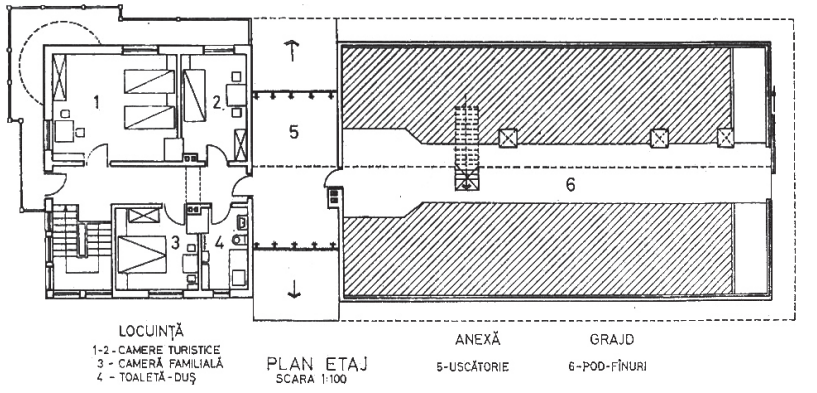

Fig. 4.30 Dispensar uman cu locuință pentru medic
arh. Tiberiu Lanteș, Ioan Brudașcu, Sabin Tripa, Aurel Ghiș
(DSAPC — Bihor)
a Fațadă
b Plan parter
c. imagini actuale
sursa: *BIT* nr. 8/1970

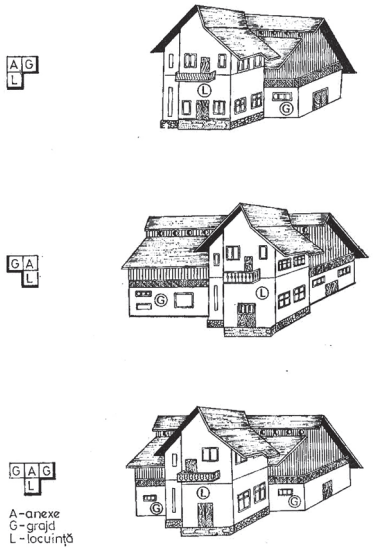
a

b

c

d

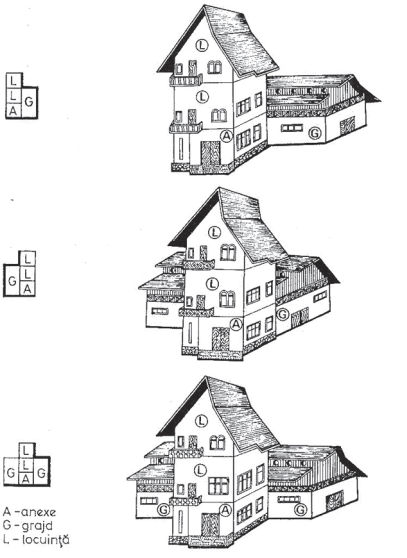

Fig. 4.31 Gospodărie montană modernă

a Plan parter
b Plan etaj
c Locuințe moderne varianta A
d Locuințe moderne varianta B
sursa: Rey, Radu, *Civilizație montană*,
Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă

5 De la casa pătrată la vila rurală

5.1 Privire generală
5.2 Gospodăria: între condiționări legislative și resorturi economice
5.3 Spațiile exterioare
5.4 Spațiile interioare
5.5 Spațiile semideschise
5.6 Sistemele constructive
5.7 Materialele de finisaj
5.8 Elemente: aplicarea specificului
5.9 Modelele
5.10 Concluzii

6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii
9 Referințe și resurse

Într-o primă prezentare, am găsit direcții pentru trei modele de dezvoltare a acestor tipologii: unul este bazat pe un studiu etnografic, celălalt este bazat pe un studiu istoric, încercând o filiație de la un model de arhitectură rezidențială boierească, iar al treilea fir este acela dat de exemplele de arhitectură modernă și de pătrunderea materialelor de construcție industriale. Capitolul va aborda două teme – locuința în sine și dezvoltarea spațială și funcțională a gospodăriei – ale ansamblului de construcții de pe proprietate.

În perioada studiată, modul de viață, în mediul rural, s-a modificat nonliniar, cu tendințe contradictorii. Locuința și locuirea rurală cuprind întreaga gospodărie, spațiu în care se desfășoară cele mai importante aspecte ale economiei domestice, nu doar spațiile de locuire, așa cum le înțelegem din arhitectura modernă în locuințele urbane, de exemplu. Relațiile spațiale care se stabileau între componentele gospodăriei (casă – acareturi) s-au schimbat datorită unor factori multipli, printre care modificarea regimului de transmitere sau circulație a terenurilor, colectivizarea sau schimbarea modului de producție al populației rurale, atrasă în lucrul în fabrici și uzine.

Poziționarea localităților rurale lângă orașe (mici sau mari), în care s-a dezvoltat o activitate economică de tip extractiv, industrial sau din sfera serviciilor, a atras forța de muncă de la sate și a produs fenomenul de *navetă*, deplasări zilnice ale locuitorilor din mediul rural, dar și migrație temporară sau permanentă. Satele mai îndepărtate au resimțit mai puțin aceste transformări și au continuat dezvoltarea în baza economiei tradiționale. În unele cazuri, s-au diminuat activitățile agricole (dar nu dispariția acestora), combinată cu o nevoie mai mare pentru spații moderne de viață. În alte cazuri, apariția agroturismului a determinat transformarea caselor și gospodăriilor pentru această activitate. Colectivizarea a alterat semnificația economică a gospodăriilor de la sate prin faptul că acestea pierdeau rolul de suport pentru acele activități agricole de pe terenurile colectivizate, activitățile agricole familiale fiind acum concentrate pe terenul din jurul casei. Aceste terenuri, datorită împărțirii în scop de moștenire, și-au redus din ce în ce mai mult suprafețele. Reducerea suprafețelor gospodăriilor a rezultat și ca urmare a atribuirii de terenuri din terenurile colectivizate pentru construirea de locuințe. Terenurile atribuite de stat aveau dimensiuni reduse, ce conduceau spre un alt tip de economie domestică a respectivelor gospodării. Aceste schimbări s-au resimțit diferit în funcție de relief, deoarece zonele de deal și de munte au fost colectivizate într-o măsură mai mică decât cele de câmpie.

Problema cea mai pregnantă în studiul transformărilor produse în arhitectura de la sate este poziționarea (teoretică) față de acestea. Arhitectura cultă operează și este criticată în baza unor modele teoretice sau ideologice, cuvânt extrem de potrivit pentru perioada studiată. Arhitectura de la sate și-a pierdut în această perioadă multe din regulile

interne, tradiționale. Cu toate acestea, arhitectura de la sate opera și operează, încă, în baza unor modele fizice, concrete. Deci, în ceea ce privește studiul schimbărilor ce se petrec la sate, am analizat și am făcut referire la lucrurile observabile, măsurabile, fie că este vorba de pereți, finisaje, dimensiuni de proprietate sau lucruri imateriale precum fluxuri de migrație. Baza de pornire a acestor studii este însă, până azi, modelul fizic al casei și al gospodăriei tradiționale conturate la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Din punctul de vedere al poziționării teoretice, discursurile de modernizare la sate și păstrarea arhitecturii tradiționale vechi au fost caracterizate de o scindare iremediabilă. Astfel, Grigore Ionescu publica o serie de case din regiuni diferite ale țării, pe care le prezintă ca model de referință. Similar, Dimitrie Gusti, în colecția etnografică de obiceiuri și locuire, din concepția inițială a Muzeului Satului, a preluat acele modele drept referințe, care, prin „clasicizare", au primit o conotație de model corect, bun.

În continuarea acestei poziționări, arhitecta Ofelia Stratulat descria cantitativ creșterea numărului de locuințe în mediul rural și, în același timp, creșterea suprafeței locuințelor. Autoarea, folosind cifre statistice, arăta că „în medie, una din trei familii și-a zidit o casă nouă"[318]. România se situa și pe „plan internațional printre țările cu un ritm rapid de construire a locuințelor rurale. Conform datelor ONU, în perioada 1959–1965, s-au realizat în mediul rural 44,9 locuințe noi la o mie de locuitori, depășindu-se indicii corespunzători din țările vecine, precum și din Franța, Suedia, ș.a."[319]. Locuințele noi erau caracterizate și de „creșterea suprafeței lor locuibile și respectiv creșterea numărului de încăperi. În raport cu suprafața locuibilă medie din 1966, de 26,9 m2 – în care sunt incluse și casele vechi – suprafața corespunzătoare a locuințelor noi este, în medie, de 32,8 m2. Casele cu bucătărie și cu mai mult de trei camere au ajuns să reprezinte o pătrime din totalul locuințelor rurale"[320]. În concluzie, mărirea suprafeței caselor s-a produs simultan cu diversificarea funcțională a încăperilor și a numărului acestora. Separarea pe funcțiuni era parte componentă a acestei diversificări. În ceea ce privește expresia clădirilor noi, autoarea nota că mărirea numărului de încăperi a dus la modificarea tipurilor tradiționale de case, la crearea unor fațade mai «moderne», din păcate nu întotdeauna reușite"[321], deși, cum se nota în articol, calitatea materialelor de construcție operate în casele noi era superioară celor vechi.

Studiul locuințelor și gospodăriilor care s-au construit în perioada postbelică, privit din punctul de vedere teoretic al satului „clasic", care s-a perpetuat pe tot cuprinsul perioadei respective și care continuă să fie folosit și azi, nu poate să aducă lucruri noi sau să determine cauze ale fenomenului contemporan, deoarece analizează situația

318 Ofelia Stratulat, „Studii asupra gospodăriei și locuinței rurale", în *Arhitectura*, nr. 2, 1969, București, p. 8.
319 *Ibidem.*
320 *Ibidem.*
321 *Ibidem.*

din teren prin intermediul unui model teoretic și care dă răspunsuri în termeni de valoare.

Metodologic, acest capitol studiază mutațiile petrecute pornind de la informațiile fizice, cuantificabile, pe care le oferă arhitectura tradițională „clasică" și arhitectura produsă la sate în perioada interbelică. Separarea acestor două perioade este obligatorie, deoarece, începând cu 1945, arhitectura nu s-a transformat pornind de la modelul „clasic", „casă matcă"[322] etc., ci se afla într-un proces fluid, deja în schimbare.

Datorită complexității studiului care își propune studiul mutațiilor în locuința individuală rurală pe toată durata perioadei studiate, acesta e împărțit în mai multe componente (gospodăria, spațiile interioare, exterioare și de tranziție, materialele de construcție și finisaj, elementele constructive sau de decor și modelele) și, astfel, am putut să exprim concluziile despre mutațiile petrecute în arhitectura locuinței individuale din mediul rural și sub forma relațiilor spațiale și funcționale dintre aceste componente.

5. 2 Gospodăria: între condiționări legislative și resorturi economice

Acest subcapitol analizează chestiunile de organizare și cele economice din gospodăria rurală, ce au implicații în conformarea spațială a locuirii rurale. În primul rând, fenomenul e privit din punct de vedere legislativ, raportat la date statistice disponibile referitoare la construirea de locuințe. Această analiză a fost aplicată la nivelul întregii țări pentru a putea evalua impactul sau semnificația mutațiilor observate, deoarece în această perioadă (1947–1989) întreaga țară a fost afectată de transformări radicale. În această direcție de cercetare, o privire generală din punct de vedere cantitativ, al numărului de case construite în mediul rural, va arăta atât momentele în care legile s-au modificat, cât și reacția mediului construit la acestea. În ceea ce privește gospodăriile individuale, am investigat factorii relevanți care au dus la modificări în structura economică a acestora, factori care au stat și la baza modificărilor arhitecturale ale locuinței individuale. Datorită condiționărilor legislative s-au modificat și condițiile economice în interiorul gospodăriei. Dimensiunea loturilor, modificări în sensul cuvântului gospodărie, modificări în activitățile agricole din gospodărie sau în cazul ocupării profesionale ale membrilor familiei sunt factori de mutație a locuințelor.

Pentru a vedea amploarea fenomenului am construit, în baza datelor furnizate de *Anuarele statistice 1951–1989* și de *Recensământul populației și clădirilor din 1992*, două grafice care furnizează date despre numărul de clădiri de locuit individuale și numărul total de locuințe în mediul rural. Acestea demonstrează că numărul de clădiri de locuit cu o singură locuință construite în perioada postbelică reprezenta circa 68,6% din numărul total de locuințe existent în 1990. (Grafic 5.01)

322 Numele dat de arh. Florea Stănculescu modelului arhetipal de casă țărănească.

Această statistică confirmă observațiile de la care am pornit la elaborarea studiului general, și anume că acel sat pe care îl asociam, copil fiind, unui trecut cu conotații aproape mitologice era, de fapt, în mare parte, un produs recent. Față de perioada interbelică numărul locuințelor construite a crescut de circa 2,5 ori imediat după Cel de-Al Doilea Război Mondial, dacă se iau în considerare perioade comparabile de circa 15 ani (perioada 1930–1944 și perioada 1945–1960). Conform recensământului, proporția de clădiri de locuit cu o singură locuință este foarte apropiată de numărul total, pe întreaga perioadă studiată. Astfel se demonstrează importanța locuinței individuale în mediul rural și faptul că modelele de locuințe, propuse după 1947, prin proiectele tip de case cuplate sau de locuințe colective nu au afectat statistic rezultatul față de situația anterioară Celui de-Al Doilea Război Mondial.

Graficul 5.02, care descrie numărul de clădiri cu o singură locuință raportat la numărul total de clădiri de locuit, e întocmit pe baza anuarelor statistice ale RPR/RSR dintre 1951 și 1989. Între 1968 și 1970, anuarele nu conțineau datele necesare întocmirii graficelor. Există o discrepanță între graficul 5.01 și graficul 5.02 în ceea ce privește perioada anilor ’80 ce trebuie explicată. Datele din anuare arată că proporția dintre numărul de locuințe individuale și alte tipuri de locuințe[323] s-a modificat spre o proporție de circa 50%–50%. Această diferență se datorează faptului că majoritatea comunelor în care s-au construit locuințe colective au fost transformate în orașe și deci nu au mai apărut la recensământul din 1992, în timp ce, în datele anuarelor, ele erau încă localități rurale.

De aceea, datele din anuare oferă o imagine clară a mutațiilor petrecute la sate. După un vârf atins în 1958, numărul clădirilor de locuințe individuale a scăzut relativ constant până în 1974, când o nouă scădere bruscă a numărului de construcții de locuințe individuale anuale conducea spre stagnarea acestui număr după 1980. După 1974, numărul de locuințe colective construite la sate a avut o oarecare creștere, dar, chiar și coroborate, numărul total de locuințe construite în anii '80 – individuale și colective – nu a mai atins cifrele de dezvoltare anterioare. Mecanismele creșterii numărului de construcții începând cu 1955 și scăderea bruscă din anul 1958 se găsesc în legile emise în acea perioadă.

Contextul național era determinat de colectivizarea începută în 1949. Dacă, în general, se consideră că etapa a treia[324] a colectivizării a început în jurul anului 1957, graficul arată o defazare față de această periodizare. Mecanismul poate fi explicat prin intermediul a trei decrete. În primul caz, este vorba de Decretul nr. 493 din 10 decembrie

323 Coroborând datele cu observațiile din capitolul 2, unde am discutat despre locuințe cuplate sau înșiruite și al căror număr a rămas constant foarte mic, alte tipuri de locuințe la care ne referim înseamnă blocuri de locuințe colective.

324 Conform Raportului final al comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România, etapizarea cunoscută în cazul colectivizării cuprinde trei faze. Prima, de la 1949 până în 1953, pe principii staliniste. Cea de-a doua, 1953–1956, reprezintă o perioadă de stagnare datorată morții lui Stalin. În ultima perioadă, din 1957 până în 1962, colectivizarea este realizată în forță, mult mai activ ca până atunci.

1954 *pentru autorizarea comitetelor executive ale sfaturilor populare să atribuie terenuri, proprietatea statului, unor categorii de cetățeni ce voiesc a-și construi locuințe fără credite acordate de stat*. Acesta conferea dreptul comitetelor executive ale sfaturilor populare

> „să atribuie, gratuit, în folosință veșnică, parcele de terenuri necesare construirii de locuințe pe baza cooperării între locatari, precum și pentru construcția de locuințe individuale, muncitorilor, tehnicienilor, inginerilor și funcționarilor din orașe și comune, membrilor gospodăriilor agricole colective, învățătorilor, medicilor și personalului sanitar de la sate, dacă toți aceștia nu au asemenea terenuri și pot, prin mijloacele lor, să-și construiască locuințe proprii fără a avea nevoie de credite de stat și dacă sunt angajați în localitatea respectivă sau în apropierea ei”[325].

Celelalte două decrete priveau transmiterea bunurilor și a bunurilor imobile aflate în proprietatea statului între instituțiile statului. Acestea au fost Decretul nr. 244 din 17 iunie 1955 *privind reglementarea transmiterii unor bunuri imobile proprietatea statului către unitățile cooperatiste* și Decretul nr. 409 din 8 septembrie 1955 *privind reglementarea transmiterii bunurilor în proprietatea statului*. Împreună, aceste acte normative au permis atribuirea de terenuri pentru construcție persoanelor care deveneau salariate în sistemul de stat.

Decretele nr. 144[326] și nr. 545[327], ambele din 1958, privitoare direct la activitatea de construire, au produs scăderea numărului de locuințe din mediul rural. Decretul nr. 545 prevedea autorizarea lucrărilor numai în vatra satului, ceea ce restrângea mult posibilitatea de extindere a construcțiilor noi. Cele două acte sunt primele reglementări în domeniul sistematizării satelor în perioada postbelică ce țin de organizarea teritoriului construit.

Din 1958, legile adoptate cu privire la înlesnirea creditării, care au avut rezultate spectaculoase în mediul urban, nu au mai produs inflexiuni marcante la sate, rata de scădere fiind relativ constantă până în 1974. Legea nr. 58[328] a avut un efect similar cu actele normative din 1958 în privința ratei de scădere a construcțiilor în anul succesiv. Deoarece numărul clădirilor construite pe an se micșorase, ajungând în 1974 la nivelul primei jumătăți a anilor ’50, scăderea provocată de Legea nr. 58 nu a mai avut același impact. Începând cu 1980, tendința

325 Decretul nr. 493 din 10 decembrie 1954 pentru autorizarea comitetelor executive ale sfaturilor populare să atribuie terenuri, proprietatea statului, unor categorii de cetățeni ce voiesc a-și construi locuințe fără credite acordate de stat; act emis de: Marea Adunare Națională; publicat în: Buletinul Oficial nr. 46 din 10 decembrie 1954.

326 Decretul nr. 144 din 29 martie 1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare a construcțiilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și împărțelile terenurilor cu sau fără construcții.

327 Decretul nr. 545 din 26 decembrie 1958 privind reglementarea amplasării construcțiilor, a trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări.

328 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale.

de scădere a numărului de clădiri construite pe an s-a oprit, numărul acestora rămânând aproape constant până în 1989.

Colectivizarea și legile de sistematizare au condus și la scăderea dimensiunii loturilor aflate în folosință, micșorate de la 1000–2000 mp la 150–400 mp sau la locuințe cu niveluri suprapuse, fără loturi sau cu loturi grupate în afară[329]. Lotul pe care se afla locuința devenea sinonim cu gospodăria.

„Prin «gospodărie» înțelegem casa și construcțiile anexe, curtea și grădina, care și pentru gospodăria tradițională au avut importanță la fel de mare ca și terenurile agricole din hotar. După cooperativizarea agriculturii, sensul de «gospodărie» s-a restrâns în mod simțitor la casă și la un număr redus de construcții anexe, curtea și grădina având acum un rol auxiliar, deoarece principalele activități se desfășoară în cadrul C.A.P."[330]

Pe lângă dimensiunea loturilor în folosință și felul în care terenurile erau folosite – individual sau colectiv – gospodăria s-a schimbat și din cauza modificării mecanismelor economice interne, în special fenomenul părăsirii permanente sau temporare a satului.

Astfel, etnograful Aurel Chiriac, într-un studiu despre mutațiile petrecute în arhitectura satelor din Bihor, considera esențial fenomenul părăsirii satelor „prin efectele lui, atât asupra renunțării la componentele de bază ale arhitecturii tradiționale, începând cu anii '50, cât și asupra unui întreg sistem de viață ce a stat până atunci sub semnul receptivității mereu cumpănite"[331]. Autorul constata trei forme de părăsire a satelor: *de scurtă durată, pe o perioadă determinată (temporar) și definitivă*. Așadar, fenomenul de părăsire nu se referă numai la cazul de abandon unde o mare parte a satului rămânea nelocuit, ci și la cazurile în care plecarea zilnică, sub formă de navetă, sau temporară, producea schimbări asupra modului în care era percepută locuința, a ceea ce aceasta reprezintă. Schimbările stilistice ce au survenit pot fi privite și prin această prismă, a modificării percepției rolului locuinței în gospodărie.

Industrializarea a produs mutații economice relevante în cadrul gospodăriei. Ana Bârcă, într-un studiu despre satele din bazinul Motru, arăta cum apropierea de centrele industriale – în cazul studiului ei era vorba de industria extractivă – a produs un flux de migrație important, spre deosebire de localitățile îndepărtate unde se menținea un mod de viață bazat pe economia tradițională.

> „Diferențele în domeniul arhitecturii, între localitățile cercetate, sunt mai pregnante în raportul construcții vechi – construcții noi (în special casele). Numărul mai mare sau mai mic de case noi

329 Petre Derer și Mircea Stănculescu, „Sistematizarea localităților rurale", în *Arhitectura*, nr. 5, 1968, București, p. 10.

330 Gheorghe Dinuță, George Lazăr, „Tradițional și contemporan în arhitectura populară din zonele Vlașca și Ilfov", în Muzeul Satului și de Artă Populară, nr. 5–6, 1985, București, p. 110.

331 Aurel Chiriac, „Fenomenul părăsirii satelor bihorene și implicațiile asupra arhitecturii tradiționale (1949–1989)", în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 97.

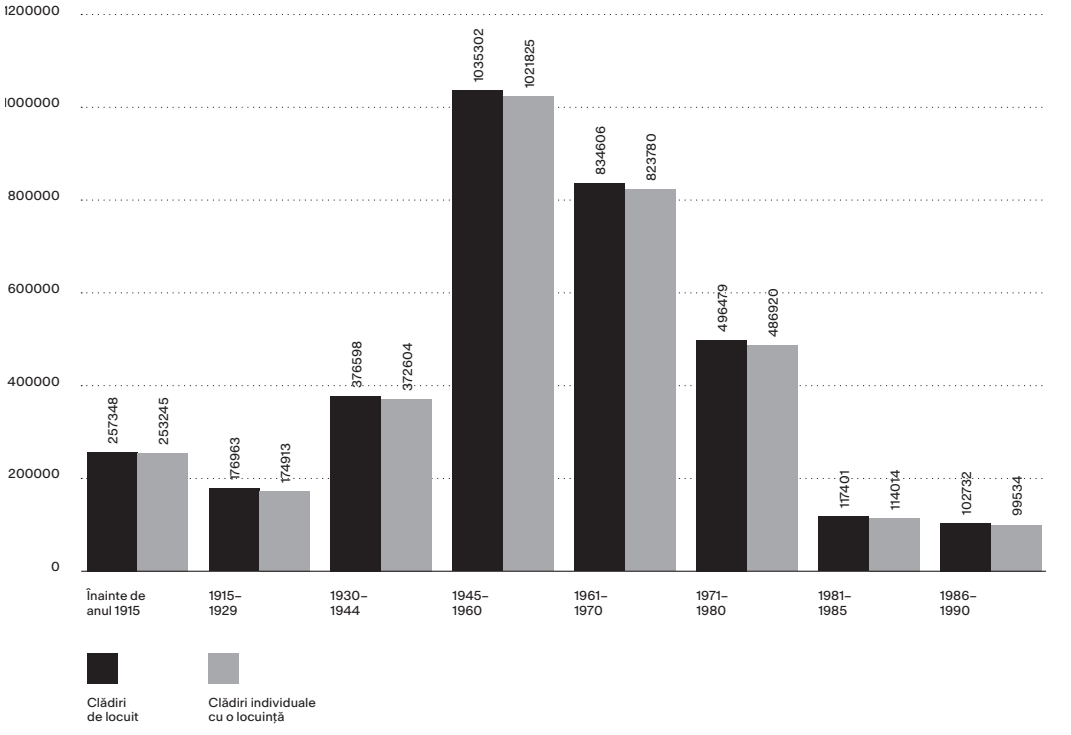
> depinde într-o măsură, deloc neglijabilă, de mobilitatea teritorială a populației, de sporul migratoriu, de comportamentele demografice, care și ele sunt condiționate."[332]

Autoarea studiului sublinia că preferința familiei pentru a se arăta într-o lumină ce-i pare favorabilă indică „un sistem de valori care se schimbă după nivelurile de viață."[333]. Astfel, locuința, pierzând din importanța rolului funcțional din gospodărie, câștiga în rolul de reprezentare, de simbol social. Importanța funcțiunilor de reprezentare creștea în paralel cu dimensiunea locuinței ce poate fi pusă și pe seama nevoii de locuire a unei familii extinse sub același acoperiș.

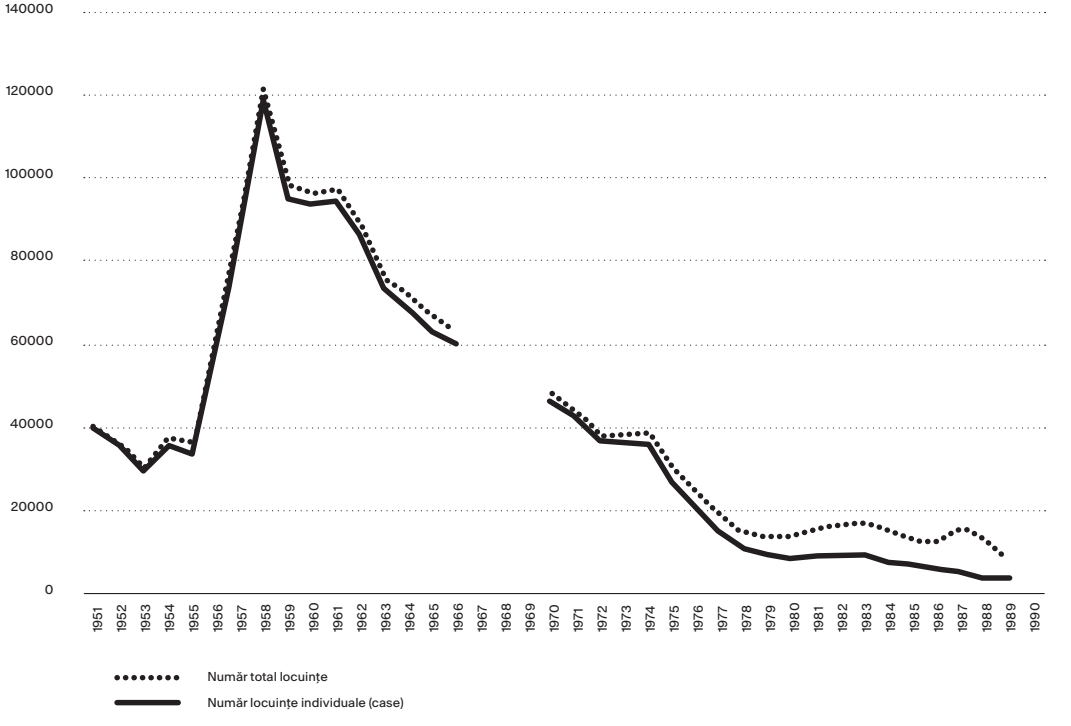
> „În prezent, casele se construiesc cu fațada principală către drum. Planul, mult amplificat, cu numeroase deschideri, cu spații de odihnă complicate, semnalează «trebuința de considerație», pe care o poate exprima casa, în primul rând, într-o gospodărie."[334].

Pe lângă schimbările care se petreceau în economia industrială, începând cu 1967, turismul a devenit un factor important în economia țării și a afectat inclusiv satul, mai ales datorită agroturismului. Elementele urbane pătrundeau direct în mediul rural prin intermediul turismului, de exemplu, prin posibilitatea construirii vilelor personale de odihnă și turism. Astfel, localitățile rurale au devenit posibili receptori de turiști. De exemplu, satul Șirnea devenea, în 1973, una din primele localități agroturistice din țară[335]. Imaginat de la început ca un mod de a atrage turiști străini în România, programul s-a bucurat de un real succes și unii străini au început să se și cazeze în satele promovate. Succesul nebănuit a condus la apariția Decretului nr. 225/1974 privind asigurarea suprafețelor locative necesare străinilor care se află temporar în România care prevedea în mod expres că aceștia puteau fi cazați numai în spațiile din „fondul locativ administrat de organizațiile socialiste". Articolul 2 interzicea explicit găzduirea străinilor de către persoane particulare, în afara situației în care ar fi fost rude apropiate[336]. Dacă turiștii străini nu mai veneau decât în vizite organizate de agențiile Oficiului Național de Turism, românii au început să practice forme de agroturism din ce în ce mai mult. Radu Rey considera agroturismul ca unul din principalii factori de dezvoltare a localităților din aceste zone de relief[337]. La fel se întâmpla și pe litoral. În afara considerentelor lui Rey, un studiu asupra comunei 2 Mai de pe litoralul Mării Negre arăta că și aici turismul „la gazdă" aducea din ce în ce mai mulți

332 Ana Bârcă, „Evoluția unor așezări rurale din bazinul carbonifer Motru", în Muzeul Satului și de Artă Populară, nr. 5–6, 1985, p. 74.
333 *Ibidem*.
334 *Ibidem*.
335 Ordinul ministrului turismului nr. 744/16 iulie 1973 prevedea declararea experimentală ca „sate turistice" a 14 localități rurale, printre care Șirnea.
336 Decretul nr. 225/1974 privind asigurarea suprafețelor locative necesare străinilor care se află temporar în România.
337 Radu Rey, *Civilizație montană*, București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

Grafic 5.01 **Numărul total al clădirilor de locuit și numărul clădirilor de locuit individuale, construite în mediul rural din fonduri proprii, în funcție de perioada în care au fost construite**
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992.

Grafic 5.02 **Numărul de locuințe individuale (case) și numărul total de locuințe construite în mediul rural din fonduri proprii, pe ani**
Sursa datelor: Anuarele statistice ale RPR/RSR 1951–1989.

oameni, iar locuințele începeau să fie transformate pentru primirea oaspeților sezonieri:

> „Se modifică relația dintre spațiul public și spațiul privat, în sensul că sunt puse la dispoziția vizitatorilor și camerele în care altă dată străinii nu aveau acces, precum și relația dintre spațiul închis și spațiul deschis – vechea prispă devenind verandă acoperită, pentru a oferi un plus de confort. Câștigul realizat s-a investit în extinderea și modernizarea caselor vechi, în construcția unor locuințe noi."[338]

Aceste transformări fizice ale locuințelor erau susținute și de dezvoltarea stațiunilor pe litoral care absorbeau „mai ales în timpul sezonului o parte însemnată a forței de muncă din 2 Mai"[339]. Deci, populația rurală de aici, pe lângă agricultură, căpăta competențe în turism prin prisma angajării în noile stațiuni din sudul litoralului. În alte localități care nu au fost afectate direct nici de orașe mari industrializate sau exploatări miniere (către care este canalizată o parte însemnată din forța de lucru), efectele modificării tipului de economie s-au reflectat la fel de limpede. Economia domestică a suferit și ea modificări, dar gospodăriile și-au păstrat componenta economică inițială chiar când proprietarii au început să aibă locuri de muncă în alte activități decât cele legate de agricultură. În localitățile rurale care nu erau direct influențate de industrie sau turism, componenta economică a gospodăriilor s-a modificat, influențată de colectivizare și de posibilitățile economice reduse ale populației. Animalele mari – bovinele și cabalinele – începuseră să fie mult mai puțin numeroase în gospodării decât în perioadele precedente:

> „În ceea ce privește adăposturile pentru animale, nu apar deosebiri esențiale față de trecut decât în privința grajdurilor pentru animale mari, cai și vite de muncă. Acestea trecând la cooperativele de producție, țăranii au păstrat doar vacile pentru lapte. Creșterea lor e încurajată prin contractările care se fac dar, în unele sate în care sectorul zootehnic al cooperativei e foarte bine dezvoltat, țăranii au renunțat la vacile proprii, cumpărând laptele de la cooperativă. La Comana, în Dobrogea, de exemplu, în tot satul, un singur țăran mai avea vaci cu lapte."[340]

În locul adăposturilor pentru animale mari, în gospodăriile rurale au început să apară construcții de mai mici dimensiuni pentru creșterea păsărilor sau a porcinelor. „O extindere foarte mare o are, în general, creșterea păsărilor, care nu necesită construcții scumpe de adăpostire și care constituie sursa de alimentare cu carne și ouă a gospodăriilor,

338 Natalia Marcu, „Influența turismului asupra evoluției unei așezări rurale: satul 2 Mai, județul Constanța", în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 165.
339 *Ibidem*.
340 Ofelia Stratulat, *op. cit.*, p. 12.

măcelăriile la sate fiind aproape inexistente. Creșterea porcinelor este destul de răspândită, precum și adăposturile corespunzătoare pentru cca 2–4 animale."[341] Aceste activități agricole individuale se păstrează și astăzi în majoritatea localităților rurale. Implicațiile arhitecturale sunt de natură spațială și tehnică. Construirea adăposturilor pentru animale mici nu mai presupunea o manoperă specializată care să realizeze construcții de mari dimensiuni. Spațial, dimensiunile reduse ale adăposturilor pentru păsări și porcine au condus la realizarea, mai curând, a unor incinte noi în cadrul gospodăriilor. Astfel, în timp ce locuința a căpătat din ce în ce mai multă importanță în cadrul gospodăriei, construcțiile pentru animale au avut un parcurs opus, existența acestora fiind pur utilitară, fără atribute estetice, adesea închise în spatele unor garduri ce delimitau incinta animalelor.

Mutațiile observabile în caracteristicile gospodăriilor rurale, caracteristici ce erau deja în schimbare în perioada interbelică, au fost grăbite, accentuate de schimbarea politică prin intermediul legislației care impunea o nouă organizare socială și economică. Elementele impuse la nivel politic au fost secondate de migrații voluntare spre noua economie agricolă sau industrială, fie prin atribuirea directă a unor terenuri pentru construcția de locuințe, fie prin încadrarea și integrarea în sistemul de salarizare al industriilor învecinate.

5. 3 Spațiile exterioare

Acest subcapitol investighează modul în care valoarea funcțională a spațiilor gospodăriei (exterioare, interioare și intermediare) a dispărut sau a fost înlocuită.

Locuirea în zonele rurale nu poate fi încă înțeleasă decât în cadrul gospodăriei. În ciuda modificărilor legislative, activitățile economiei domestice au rămas mai importante decât spațiile de relaxare promovate de arhitectura funcționalistă. Spațiul de producție nu a ieșit, încă, din cadrul locuinței și a gospodăriei, chiar în cazul în care anumiți membri ai familiei, sau chiar toți, erau implicați în activități economice care se desfășurau în afara propriei gospodării; la întoarcerea acasă activitățile în gospodărie au fost reluate sau, în cazul în care unul din membri nu lucra în industrie, aceste activități de producție proprie au continuat la o scară mai mică. Clădirile pentru anexe care aveau anterior o importanță asemănătoare cu aceea a casei principale au pierdut treptat din această importanță, dar au rămas definitorii – în sensul de spații – incinte – și pentru spațiul satului postbelic. Ansamblul acestora definește spațiul de viață, dar și relația între acesta și restul teritoriului.

În interbelic, așezarea construcțiilor în gospodăria tradițională era caracterizată prin existența unui spațiu central, *bătătură*, din care erau distribuite locuința și anexele. Bătătura avea diverse declinări

341 Ofelia Stratulat, *op. cit.*, p. 12.

în diverse zone ale țării, precum în cazurile din Țara Oașului, Rucăr și Rășinari, dar, principiul conform căruia acest spațiu era elementul definitoriu din mijlocul gospodăriei era răspândit în toate zonele țării. Totodată, și porțile monumentale din Maramureș, care caracterizează gospodării din mai multe regiuni, reprezintă o emfatizare a importanței spațiului dintre clădiri. Există și declinări mai speciale ale spațiilor gospodăriei în aceeași regiune etnografică, astfel, în figurile 5.24 și 5.28, extrase din cartea lui Gheorghe Focșa despre Țara Oașului, casa și anexele specifice erau dispuse în două feluri. În prima imagine se distinge o tipologie dispersată unde nu există o ierarhizare evidentă și pare că fiecare piesă are aceeași importanță. Celălalt exemplu arată casa și anexele organizate în jurul unui spațiu central – curtea principală sau bătătura. În alte zone din țară, tipologii de organizare a spațiului erau asemănătoare din punctul de vedere al importanței spațiului liber. În figura 5.25 clădirile unei gospodării din Rășinari desenate de arh. Florea Stănculescu în 1919 sunt amplasate perimetral, pe un lot de mici dimensiuni, pentru a avea maximul de spațiu disponibil pentru activitățile care se petrec în aer liber și pentru rezolvarea funcțională a acceselor în diversele clădiri. Planul gospodăriei Baștea din Rucăr, azi dispărută (Fig. 5.26), ilustrează dispunerea corpurilor de locuit care formează, de asemenea, un spațiu rectangular bine definit. În cazul gospodăriei tip ocolnic (Fig. 5.27), spațiul central este esența organizării clădirilor de locuit și a anexelor care formează o curte interioară. Toate gospodăriile tradiționale au drept caracter principal importanța spațiului liber dintre clădiri, fie că acestea sunt dispuse răsfirat, ca în figura 5.24, fie în alte forme de organizare care definesc cu claritate un spațiu central.

În perioada postbelică, au apărut modificări semnificative. În cazul gospodăriilor de deal unde colectivizarea nu a fost completă, precum la Lerești, în figura 5.29, se întâlnește o compoziție de gospodărie bazată pe casa mare (a), casa veche sau casa mică (b)[342], depozitările (c, d), cotețul de găini (e), cușca câinelui (f) și, de asemenea, parcarea automobilului (g). Curtea este împărțită în (A) curtea principală sau bătătura, (B) grădina de zarzavat și flori, (C) grădina animalelor domestice, (D) curtea din spate și (E) livada cu fâneața. Spațiul curții principale era încă definit de cele trei clădiri, însă casa mare capătă o poziție mai apropiată de centrul lotului decât celelalte, generând un spațiu în spatele casei care rămâne nefolosit. În cazul casei din Eforie Nord (Fig. 5.30) există o împărțire similară, dar, păstrând proporțiile cu terenul, care este mult mai mic, casa este poziționată central. Casa mare domină și nu definește spațiul așa cum observam în exemplele de gospodării anterioare anului 1945. În figura 5.31 un plan de gospodărie

342 Conceptele de casă mare și casă mică derivă, probabil, din situația arhaică în care o casă cu două camere era numită două case, unitatea primară pentru casă fiind camera. De asemenea, în acest tip de casă mai evoluată, cu două camere, una era folosită zi de zi și cealaltă păstrată curată pentru momente mai importante. În multe situații și astăzi casa mare sau, cel puțin, o cameră din casa mare servește acestui scop al primirii oaspeților, în timp ce casa mică servește ca spațiu de zi în majoritatea timpului.

specifică satelor de câmpie din cea de-a doua jumătate a secolului XX demonstrează că, și aici, clădirea locuinței capătă proporții mari, centrale, în raport cu lotul. De jur împrejurul casei, spațiul era foarte mic; curtea funcțională se muta în spatele casei, iar pe lateral și în față erau plantate flori, deoarece spațiul este mult prea mic pentru desfășurarea altor activități. Prin urmare, în perioada postbelică locuința a devenit elementul central din gospodărie, celelalte acareturi și chiar spațiile de legătură ajungând a fi dispuse perimetral.

Există și excepții de la direcțiile observate, precum ocolul întărit. În studiul privind părăsirea satelor bihorene, Aurel Chiriac observa o accelerare a procesului de renunțare la tipurile tradiționale de construcții după 1964 și răspândirea gospodăriei de tip ocol întărit generat de „încercarea de ocolire a ideii de control permanent promovată de ideologia epocii”[343]. Ca urmare a migrației către industrie, la sate apărea un exces de capital care era folosit exclusiv în gospodărie, adică în casă și eventual în anexele adiacente. Ocolul întărit despre care vorbește autorul nu mai avea însă același sens precum corespondentul lui premodern.

În alte zone unde ocoalele întărite caracterizau perioada premodernă, înlocuirea acestora cu alte forme de organizare a gospodăriei au definit „înnoirile arhitectonice care au marcat, în anii ’60, satele brănene: ridicarea unor case de cărămidă cu etaj și balcoane, deschiderea (parțială) a ocolului, amenajări interioare impuse de un grad superior de confort”[344]. Cazul satelor brănene este unul destul de special, deoarece colectivizarea redusă din aceste zone a păstrat dimensiuni mai mari ale gospodăriilor. Cu toate acestea, creșterea dimensiunilor locuințelor apărea și aici și afecta deja relațiile spațiale în gospodărie.

Totuși, tot din modul de organizare spațială a gospodăriei tradiționale prin diverse corpuri de clădire și nu un corp în care să se regăsească toate cele necesare, fenomenul casei noi poate trece neobservat la o citire superficială. Modificarea raportului dintre spațiul exterior și construcții care a rezultat din micșorarea lotului și concomitenta mărire a locuinței a fost o mutație care schimbă raportarea la arhitectură. Plinul lua locul golului ca importanță, fenomen accentuat după 1990[345] și în perioada contemporană.

5. 4 Spațiile interioare

Din punct de vedere economic, după 1958 a crescut importanța locuinței în detrimentul celorlalte componente ale unei gospodării tradiționale, fapt conchis și de Ofelia Stratulat:

343 Aurel Chiriac, „Fenomenul părăsirii satelor bihorene și implicațiile asupra arhitecturii tradiționale (1949–1989), în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 96.

344 Ion Prahoveanu, Magdalena Vulpe, „Gospodăria brăneană cu ocol întărit, de la arhaic la modern”, în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 201.

345 Exemplul oferit de spațiul satului maramureșean, unde cu banii câștigați în străinătate localnicii își ridică enorme alter egouri reprezentate de case, tinde să transforme satul din rural în urban. La fel cum caselor „moderne” din anii '60 le lipseau aspectele funcționale ale arhitecturii moderne, așa le lipsesc acestor construcții contemporane prerogativele unei urbanități.

„nemaifiind preocupat de problema măririi bazei economice a gospodăriei prin cumpărarea de pământ și vite, atenția și veniturile sale se îndreaptă acum către îmbunătățirea condițiilor de locuit. Bătrânii lăsau casa pe plan secundar. Toți banii se strângeau pentru mărirea terenului și creșterea inventarului animal. Tinerii se orientează spre înzestrarea casei, duc altă viață."[346]

La ce se referă sintagma „altă viață?" Pentru a răspunde întrebării, am pornit la cercetarea modificării dimensiunilor locuințelor individuale în mediul rural pe parcursul perioadei studiate. În baza observațiilor cantitative bazate pe informații statistice am definit un cadru mai clar pentru întocmirea listei cu spațiile (funcțional vorbind) care au apărut și care s-au generalizat pe parcursul perioadei 1947–1989.

În graficul 6.03, am reprezentat evoluția pe ani, între 1951 și 1989, a suprafeței construite medii și a suprafeței locuibile medii în cazul clădirilor cu o singură locuință din mediul rural, în baza datelor din anuarele statistice ale RPR/RSR.

Între 1951 și 1989, suprafața locuibilă (47 mp) s-a diminuat în raport cu suprafața construită (100 mp), fapt care poate indica faptul că spațiile de circulație și de depozitare s-au mărit și că au apărut spații sanitare special destinate – bucătării și băi. Creșterea suprafeței, mai ales în ultimii ani, corespunde și cu construirea de locuințe colective la sate care au o pondere nemaiîntâlnită anterior.

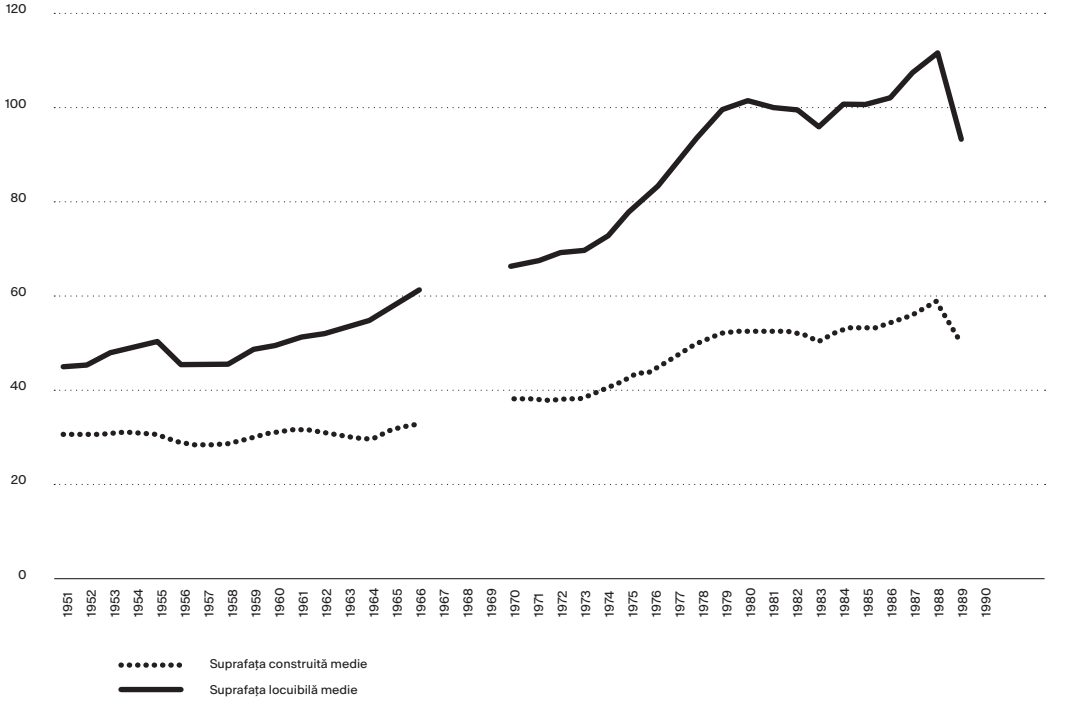
Suprapunând cele două grafice (5.02 și 5.03), am dedus o corespondență între creșterea suprafeței construite pe casă între 1974 și 1980 și scăderea semnificativă a numărului de case construite. Contrastul care rezultă din această observație este important, deoarece acele case, puține, care s-au construit în această perioadă, îndeplineau condiții pentru a căpăta rol de model. Am coroborat aceste informații pur cantitative și mediate, care au o limită semnificativă în interpretare, cu datele preluate din studiul complex realizat de ICCPDC și coordonat de Călin Hoinărescu[347]. Pentru explicarea rezultatelor fac o paranteză legată de citirea acestui capitol, deoarece aici numărul mare de ilustrații ar face imposibilă comentarea lor separată.

Din analiza planurilor „clasice" și postbelice, reiese, în primul rând, creșterea constantă a numărului de camere și generalizarea camerei de oaspeți (camera „curată"), pierderea ponderii tindei (al cărei rol e preluat de holuri), separarea bucătăriei, apariția foișorului ca spațiu interior și a vestibulului. Planurile au fost publicate de Grigore Ionescu[348] și de colectivul condus de Călin Hoinărescu[349].

Pentru tipurile de plan „clasice" despre care am vorbit la începutul capitolului, am preluat planurile (Fig. 5.06–5.10) dintr-un articol

346 Ofelia Stratulat, *op. cit.*, p. 9.
347 Călin Hoinărescu (coord.), *Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare*, ediție revizuită și completată, Editura ICCPDC, București: 1989.
348 Grigore Ionescu, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2, 1975, București, p. 78.
349 Călin Hoinărescu, *op. cit.*

publicat de Grigore Ionescu în revista *Arhitectura* nr. 2/1975. Pentru tipurile de plan din perioada interbelică și cele din perioada postbelică planurile sunt preluate din lucrarea publicată în 1989 care reprezintă până astăzi cea mai vastă catalogare de planuri de locuințe rurale. Fiecare pagină cu planuri este concepută să cuprindă exemple semnificative din perioadele de timp definite la începutul studiului în capitolul 1. Pentru perioada interbelică avem figurile de la nr. 5.17 până la 5.23. Pentru perioada postbelică studiul conținea legenda funcțiunii camerelor pe care am preluat-o și eu în ilustrații. Acestea se împart după cum urmează: 1947–1957 (Fig. 5.36–5.41); 1958–1967 (Fig. 5.46–5.51); 1968–1973 (Fig. 5.56–5.61); 1974–1979 (Fig. 5.66–5.71); 1980–1989 (Fig. 5.76–5.81). Pe paginile din stânga sunt ilustrate imagini ale caselor care corespund perioadei respective: perioada interbelică de la nr. 5.11 la 5.16, 1947–1957 (Fig. 5.32–5.35), 1958–1967 (Fig. 5.43–5.45), 1968–1973 (Fig. 5.52–5.55), 1974–1979 (Fig. 5.62–5.65), 1980–1989 (Fig. 5.72–5.75). Din analiza planurilor a rezultat, în primul rând, creșterea constantă a numărului de camere și s-a generalizat camera de oaspeți, camera „curată". Tinda, care servea și ca spațiu locuibil, pierdea din pondere, locul acesteia fiind luat de holuri; uneori tinda apărea în cazul clădirilor cu etaj ca un hol la capătul căruia se găseau scările. Bucătăria s-a generalizat, de asemenea, ca spațiu separat; uneori bucătăria are rol și de hol. Baia cu wc în interior nu s-a generalizat, apare sporadic în aceste studii chiar și în cazul caselor cu etaj. Au apărut foișorul ca spațiu interior și vestibulul.

Grafic 5.03 Suprafața construită medie și suprafața locuibilă medie la locuințele individuale din mediul rural construite din fonduri proprii, pe ani (Datele din tabel sunt rezultate în urma împărțirii suprafeței construite/locuibile totale la numărul de case).
Sursa datelor: Anuarele statistice ale RPR/RSR 1951–1989.

5. 5 Spațiile semideschise[350]

În ce fel s-au transformat spațiile de tranziție dintre exterior și interior în contextul glisării către centrul lotului a casei împreună cu mărirea și diversificarea numărului de camere? Și-au păstrat rolul, au căpătat un altul, au dispărut? Dispariția prispei în arhitectura caselor noi este o realitate. Gheorghe Focșa notează reacția oamenilor față de casa „bloc", supunând că: *„Îi hâdă, pentru că nu are nici târnaț, nici filigorie deschise."*[351] Prezența prispei în modelele de arhitectură ale oamenilor înstăriți și lipsa acesteia în tipologiile de case ale noilor oameni înstăriți ai satului reprezintă o mutație importantă a locuinței individuale din mediul rural.

Dispariția spațiilor intermediare, atât în locuințele din mediul rural, cât și în cele din mediul urban nu a condus la o noutate spațială propusă de arhitecți celebri, în frunte cu Le Corbusier. Din contră, dispariția a condus la o sărăcire față de modelul clasic tradițional și a ajuns să fie asimilată prin producția de masă a unui alt concept modern, acela de *„existenz minimum"*. Modificările aduse prispei sau dispariția ei au fost condiționate de contextul mai larg de dezvoltare a arhitecturii locuinței în perioada postbelică.

Așadar, în ce se transformă prispa? În primul rând, atunci când nu dispare, prispa se transformă în verandă:

> „Deși arhitectura din zilele noastre continuă în mare parte linia tradițională, în ce privește planul totuși ea capătă din ce în ce mai mult trăsături noi, diferite. […] numărul de încăperi se ridică până la șase sau chiar până la opt. De asemenea, prispa de la fațada principală este transformată în verandă, închisă complet cu geam, având în fața scării un fel de marchiză, cu o placă de beton deasupra."[352].

Mircea Stancu nota aceeași mutație, nu doar funcțională, ci și estetică: „Prispa, devenită aici verandă și acuzată ca element dominant de structura acoperișului, este realizată cu aceleași arce trilobate sau în plin cintru, cu colonete de zidărie și parapete decorate cu tencuială «în oglindă»."[353] Ambele fragmente scoteau la iveală transformarea prispei în verandă. Ambii autori nu discutau spațiul prispei, ci aparența exterioară a acesteia. Evident, fiind închisă cu geam, prispa se transforma în volum conținând spații interioare pierzând medierea relației interior – exterior. Dar, și mai mult, în primul text, autorul remarca

350 Denumirea ce cuprinde atât spațiile semideschise tradiționale, cât și pe cele de influență orășenească este preluată din lucrarea: *Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare.*

351 Gheorghe Focșa, „Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială, vol. II", București: Editura Muzeul Satului, 1975, p. 319.

352 Gheorghe Dinuță, George Lazăr, „Tradițional și contemporan în arhitectura populară din zonele Vlașca și Ilfov", în *Muzeul Satului și de Artă Populară*, nr. 5–6, 1985, București, p. 112–113.

353 Mircea Stancu, „Arhitectura meșteșugărească contemporană a clădirilor de locuit", în *Arhitectura*, nr. 6, 1970, București, p. 64.

prezența „marchizei" ca un obiect și, în al doilea text, se sublinia că veranda era „acuzată ca element dominant de structura acoperișului". Sensul modificării din gol în plin este total, acuzarea verticală, marchiza de beton fiind tot elemente „pline" care vin să susțină acest lucru. Mircea Stancu, referindu-se la formele și modificările aduse fostelor prispe, conducea sursa de inspirație, modelul, către „o primă încercare de interpretare a arcadelor brâncovenești, petrecută în deceniile 2–3 ale veacului nostru. Este poate interesant chiar de constatat azi o întoarcere din drum, prin utilizarea în serii prefabricate a unor capiteluri de factură brâncovenească ce oferă caselor un bizar arhaism"[354]. Transformarea totală a spațiului intermediar al prispei în volum construit venea și cu implicații legate de materialitatea construcțiilor.

5. 6 Sistemele constructive

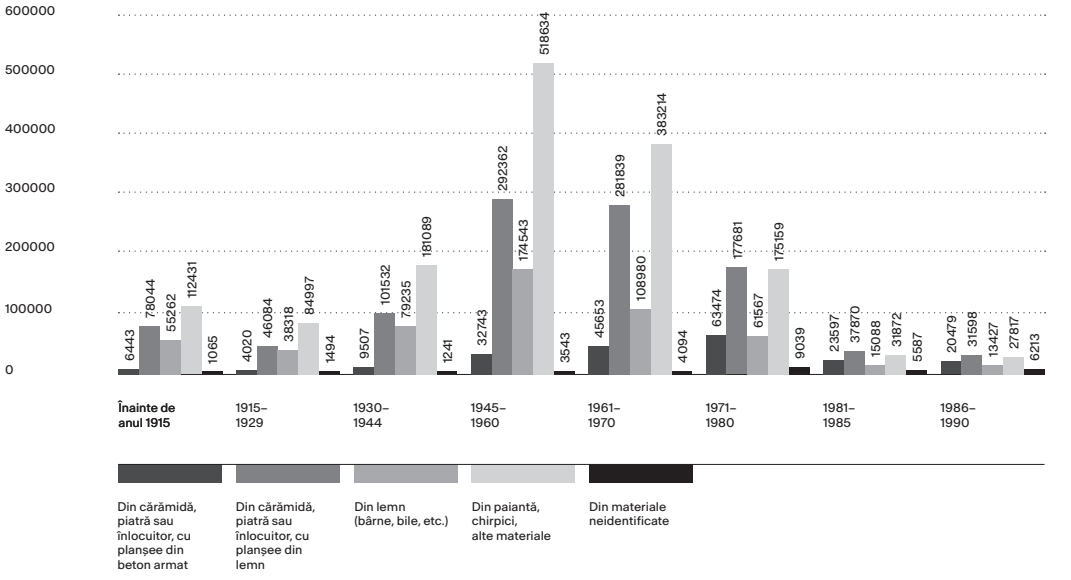
În ce măsură această schimbare a materialelor de construcție în cazul prispelor transformate în verande e valabilă și pentru restul construcției? La începutul lucrării consideram că una din cele mai importante mutații în arhitectura din mediul rural a fost provocată de disponibilitatea materialelor de construcție produse industrializat: țigle, tablă, cărămidă, blocuri de beton etc. și că acestea au înlocuit materialele de construcție tradiționale. Ipoteza era susținută de majoritatea arhitecților, care au scris pe acest subiect. Arhitectul Florea Stănculescu considera că

> „după cel de-al doilea război mondial, din 1945 încoace, în lumea satelor noastre are loc o cotitură precisă în felul de înțelegere și interpretare a formelor arhitectonice. Se tinde către construcții din cărămidă, cu stâlpii prispei din beton armat, cu arce de beton sau de zidărie, cu tencuieli exterioare șprițuite în culori vii, bogate în profiluri, variat colorate. În ultima epocă la învelitori se întrebuințează din ce în ce mai mult țigla"[355].

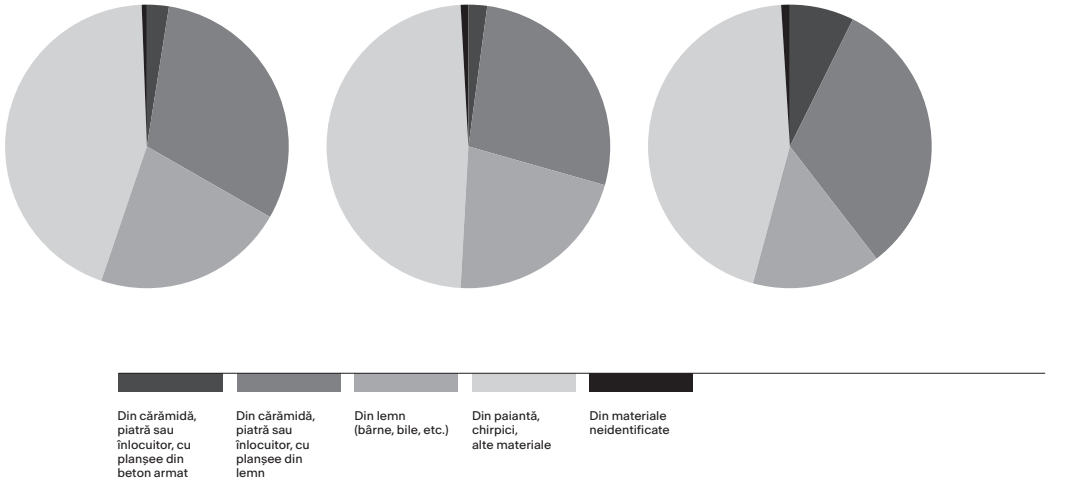
Aceste transformări erau vizibile deja din perioada interbelică, însă, până la începutul anilor '50, materialele noi erau folosite, în principal, pentru construcții bazate pe tipologiile existente fără modificarea acestora din urmă. Expunerea felului în care materialele de construcție au produs mutații în arhitectura locuinței individuale rurale este împărțită în două componente: prima ține de structura de rezistență a locuințelor, iar cea de-a doua de finisajele utilizate.

În timp ce arhitecții scriau, în perioada studiată, despre posibilitatea înlocuirii materialelor din care sunt confecționate elementele tradiționale cu „învelitori din plăci fibrolemnoase dure, cu protecție din materiale plastice stabile"[356], „grinzi ușoare din beton în locul

354 *Ibidem.*
355 Florea Stănculescu, *Arhitectura populară românească/Regiunea București*, București: Editura Tehnică, 1958.
356 Dumitru Iancu, „Aspecte ale noii arhitecturi rurale", în *Arhitectura*, nr. 5, 1971, București.

Grafic 5.04 **Tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit individuale, construite în mediul rural din fonduri proprii, în funcție de perioada în care au fost construite**
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor din 1992.

Grafic 5.05 **Tipurile de materiale de construcție utilizate la pereții exteriori ai clădirilor de locuit individuale, construite în mediul rural, în funcție de perioada în care au fost construite**
Sursa datelor: Recensământul populației și locuințelor 1992

grinzilor de lemn”[357], clădirile produse reflectau o altă realitate. Ceea ce am numit model teoretic al arhitecturii, în perioada studiată, se suprapune cu modelul ideologic. Constantin Petre sublinia că, de fapt, majoritatea caselor erau construite din materialele pe care sătenii le aveau la îndemână: pământul, trestia și, într-o proporție redusă, lemnul. Acesta considera că realizarea caselor „din lemn nu era posibilă fiindcă localnicii nu au avut pământ în stăpânire”[358]. Casele erau realizate din paiantă, iar, mai târziu, recent, „s-au făcut și case din «cârpici». Tehnica chirpiciului a fost adusă după cum spun localnicii de «ruși», refugiații basarabeni, care au venit în număr mare în Buftea. Totuși, paianta a fost cel mai des folosită, deoarece rezistă mai mult decât chirpiciul”[359]. Autorul făcea și o corelare între tipologii și materialele de construire, casele noi respectau, în general, „distribuția tradițională, schimbându-se doar sistemul de construcție; stâlpii de lemn ai prispei sunt înlocuiți cu stâlpi de zidărie sau beton”[360].

Exista deci o separare între sistemul constructiv al casei și materialele din care erau construiți stâlpii prispei care, chiar și la o casă din chirpici, ajungeau să fie realizați din cărămidă sau beton. Făcând referire la casele construite în zona de câmpie, autorul atrăgea atenția asupra faptului că multe dintre locuințele construite în acea vreme nu erau din cărămidă și beton, așa cum era impresia generală. Pentru a analiza în ce proporție erau folosite sistemele constructive în cazul locuințelor individuale din mediul rural, am elaborat în două grafice (5.04 și 5.05) datele din Recensământul populației și locuințelor din 1992.

Proporția clădirilor construite din chirpici sau paiantă și cele ridicate din cărămidă cu planșee de lemn este aproape identică în perioada anterioară anului 1915 și în cea postbelică[361]. Creșterea cea mai accentuată s-a manifestat la clădirile din zidărie cu planșee de beton, reflectată prin scăderea vizibilă în cazul construcțiilor din lemn. Deci, în perioada studiată, doar casele cu pereți din lemn au avut o reală scădere din punct de vedere statistic, în favoarea noilor materiale. Analiza statistică a tehnicilor constructive arată o discrepanță între intențiile politice care prevedeau, prin legea sistematizării din 1974, realizarea de clădiri cu parter și etaj în mediul rural și situația reală. În urma descoperirii unor probleme de stabilitate în cazul unor clădiri din județul Tulcea care fuseseră construite cu placă de beton armat și etaj, dar pe pereți din paiantă sau chirpici, s-a renunțat la directiva ce impunea construirea caselor cu etaj în mai multe județe[362].

Legat de materialele de construcție, statisticile nu dau date despre modul de executare al fundațiilor. Conform unor studii precum cel făcut de Anca Fleșeru pentru Țara Oltului, este posibil ca folosirea

357 *Ibidem.*
358 Constantin Petre, „Date despre gospodăria și ocupațiile tradiționale din Buftea, județul Ilfov”, în *Ethnos*, nr. 5, 2004, București, p. 387.
359 *Ibidem.*
360 *Ibidem.*
361 Diferența observabilă în perioada interbelică prin creșterea numărului de case din paiantă și chirpici e dată de teritoriul național de referință a statisticilor.
362 Alexandru Sandu, interviu, 2014.

betonului la fundații să fi fost mai răspândită. Astfel, anii '50 au adus „în lumea satului din *Țara Oltului* subzidirea (temelia casei) cu o adâncime de peste un metru, folosirea fierului beton și a cimentului. Drept urmare, pivnițele au coborât în pământ, schimbându-se astfel și elevația casei; s-a renunțat la «cheile» de fier ce încingeau în inel casa”[363]. În aceeași idee, cercetarea empirică în zone de deal și de câmpie au relevat predominanța fundațiilor realizate din beton sau beton și piatră ce înlocuiau sistemele constructive anterioare cu fundații din piatră cu mortar de var sau în sistem sec. Translatarea către beton și cărămidă a fost însă lentă în cazul suprastructurii caselor și a pătruns mai accentuat prin intermediul zonelor care au suferit modificări substanțiale, cum ar fi prispele transformate în verande sau geamlâc.

5. 7 Materialele de finisaj

Materialele de finisaj au reprezentat un subiect foarte intens discutat pe parcursul perioadei studiate, multe dintre articolele publicate în revista *Arhitectura* pe tema noii arhitecturi rurale subliniind tencuieli colorate, oglinzi montate în tencuială și alte finisaje provenite de la oraș precum plăcile ceramice pe fațadă. În general, discursul era unul negativ la adresa acestor realizări. Există câteva confuzii comune care se fac în această perioadă legat de discursul materiale tradiționale – materiale noi.

Referindu-se la arhitectura recentă, Călin Hoinărescu argumenta că „materiale de finisaj tradiționale (lemn aparent și tencuieli cu spoieli) apar frecvent și procedee decorative eterogene, de sorginte clasicizantă (balustrii la scări) sau neoromânească (coloane cu capiteluri și baze brâncovenești)”[364]. În studiu, autorul punea laolaltă materialele de finisaj cu elementele decorative. Materialele de finisaj tradiționale la care se referă Hoinărescu nu erau atât de tradiționale din două motive. Primul se referă la asimilarea tencuielilor și spoielilor ca fiind materiale tradiționale, o observație inexactă, întrucât la multe case din această perioadă au fost aplicate tencuieli pe bază de ciment. Acestea nu mai sunt materiale tradiționale și aplicarea lor pe fațadă conduce la impresia că întreaga construcție este făcută din respectivul material. Dacă luăm în discuție lemnul, un alt material considerat „tradițional”, situația este similară. Un studiu etnografic arăta că: „Lemnul se folosește în construcțiile cele mai recente, după «modele» împrumutate din alte zone, pentru a marca etajul superior sau podurile mansardate, fără funcție de locuire (etaj fals). În ceea ce privește elevația, de la un singur nivel se trece la două sau trei niveluri, parterul fiind, de obicei, din piatră sau BCA, tencuit cu mortar”[365]. Așadar, mutațiile cele mai subtile se

363 Anca Fleșeru, „Materiale și tehnici de construire a caselor în satele din Țara Oltului”, în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 178.

364 ***, Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare, București: Editura ICCPDC (coord.), ediție revizuită și completată, 1989, p. 206.

365 Ioana Armășescu, Andron Ioan George, „Locuința rurală românească. Realități și tendințe”, în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 101.

produc atunci când anumite procedee tehnice sau chiar materiale primesc conotația de „tradițional". Se petrece atunci o alunecare de sens care face ca mutația să fie și mai greu de întors deoarece este asimilată unor valori cu caracter de permanență.

O altă suprapunere între materiale de finisaj și elemente decorative este reprezentată de materialele noi, precum plăcile ceramice montate pe fațadă (Fig. 5.42, 5.45). Deși arhitecții din perioada respectivă erau vehemenți cu privire la îmbrăcarea locuințelor de la sate cu astfel de materiale, trebuie remarcat că această invenție nu aparținea locuitorilor de la sate. Acest material de finisaj era des folosit la clădiri de locuințe colective și clădiri publice construite după anii '60 pentru placarea exterioară a clădirilor. De cele mai multe ori, suprafețele afectate cu acest tip de finisaj erau mari și adesea prezentau decorații și modele contemporane. Privind și realizările de la sate fără a aplica a priori un criteriu de valoare, în principiu sunt aceleași acte: se îmbracă suprafețe mari, uneori chiar toată casa, deoarece discursul separării elementelor constructive prin intermediul rosturilor care servesc drept limite de aplicare a plăcilor ceramice în clădirile de autor nu se regăsește în locuințele rurale ale căror suprafețe sunt continue. În ceea ce privește modelele decorative, acestea veneau direct din arta populară, așa cum cele create de arhitecți sau artiști plastici pe fațade de clădiri socioculturale sau chiar clădiri de locuințe colective se trăgeau din arta modernă.

Pe lângă mutații ce privesc direct importul de materiale noi în finisarea construcțiilor din mediul rural, și percepția asupra materialelor considerate a fi „tradiționale" s-a schimbat. O altă caracteristică dedusă este aceea că materialele în sine capătă caracter de decorație. Uneori simpla aplicare a unui material nou căpăta rol decorativ, în afara schemelor și modelelor anterioare în care decorațiile urmau scheme predefinite de compoziție și detaliu.

5. 8 Elemente: aplicarea specificului

În discursul elementar al arhitecturii moderne, al funcționalismului ce a derivat și, apoi, în cadrul funcționalismului liric, parapeții, ferestrele, balcoanele etc. s-au individualizat ca parte esențială a construirii estetice a unei clădiri. Toate aceste elemente capătă valențe decorative. Chiar și elemente structurale, cum ar fi șarpanta și învelitoarea acoperișului, participă la formularea expresiei arhitecturale. Sunt multe elemente care pot fi analizate: ferestrele (de la ferestre verticale la ferestre orizontale), ușile (de la uși late la uși înguste), gardurile (de la gardul de lemn la garduri prefabricate din beton), învelitorile (de la șiță la plăci ondulate de azbociment) sau capitelurile de inspirație brâncovenească sau neoromânească prefabricate din beton, dar și acoperișul cu coama petrecută și logia sau balconul care a început să apară la clădirile cu etaj în ultima parte a perioadei studiate. Putând conduce cercetarea în atât de multe direcții, nu am ținut la o evidențiere de tip

catalog a acestor elemente, ci am analizat sumar câteva dintre cele menționate mai sus.

Acoperișul cu coama petrecută (Fig. 5.75) a devenit o „marcă" arhitecturală pentru mai multe zone din țară în această perioadă. Acoperișul cu coama petrecută nu se închide la intersecția apelor acoperișului cu un element de coamă, ci una din pantele acoperișului se petrece peste cealaltă. Pot fi mai multe motive pentru acest mod de rezolvare a învelitorii la partea superioară. În cazul acoperișurilor din șiță, închiderea se făcea prin petrecerea la coamă a elementelor de șiță, spre deosebire de alte materiale, cum ar fi țigla sau tabla, unde coama era rezolvată de un element special ce acoperea ambele pante – ape –, respectiv prin fălțuirea la partea superioară a tablei. Apariția unor noi materiale cu panouri de mari dimensiuni, precum plăcile ondulate din azbociment, au contribuit și ele la folosirea din ce în ce mai generalizată a petrecerii coamelor. Există și surse ce țin de arhitectura cultă[366] în cazul rezolvării cu pante petrecute a coamei acoperișului. Prima sursă observată vine din reducerea elementelor tip pentru proiectele tip pentru construcții agrozootehnice, iar cea de-a doua din experimente asupra „spargerii cutiei" în cazul unor locuințe individuale unicat.

Cărămida sau blocurile din beton celular autoclavizat, precum și învelitoarea și elementele clasice care o compun au reprezentat cele mai des folosite elemente prefabricate. Astfel, utilizarea unui singur tipoelement și eliminarea elementelor speciale de coamă, de streașină, de timpan etc. era un progres în ideea economiei ce se poate face în domeniul construcțiilor. Fenomenul a avut repercusiuni reale asupra construcțiilor, deoarece elemente speciale se găseau din ce în ce mai rar în depozitele de materiale sau chiar deloc pentru anumite materiale noi, cum ar fi plăcile ondulate de ciment-carton. (în Dobrogea, prin aliterație, celebrul Eternit devine cu timpul *Internită*)

Modelul oferit de proiectele unicat de locuințe individuale e, de asemenea, relevant, deoarece preluarea modelului prestigios furnizat de oraș rămâne constant în arhitectura populară. În perioada interbelică închiderea la partea superioară era parte a manifestului stilistic – fie cele de factură modernistă care neagă acoperișul înclinat (disimulat, de multe ori, în spatele aticelor), fie cele aparținând stilului neoromânesc (ce urmăresc integritatea învelitorii în patru ape). În perioada postbelică funcționalismul, care în zonele rurale se manifesta, în mod special, prin construcțiile agrozootehnice, închiderea acoperișului la coamă devenea doar un simplu element de închidere, în marea majoritate a cazurilor în două ape. Decalarea elementelor de la coamă deriva din simpla economie de mijloace. În cazul unor locuințe din mediul urban, această decalare putea determina un luminator sau un alt efect spațial. În alte cazuri, camere cu funcțiuni diferite primeau înălțimi diferite și, astfel, acoperișul nu se mai închide cu o coamă, ci se separa

366 Despre conceptul de arhitectură cultă în perioada studiată ar trebui un studiu aprofundat, deoarece nu tot ce a fost produs în diversele institute de proiectare poate fi considerat arhitectură cultă.

în mai multe zone de învelitoare într-o singură pantă. Preluarea acestor modele s-a făcut și aici la un nivel pur imitativ, de imagine, fără implicații spațiale interioare determinate de anvelopanta clădirii.

După adoptarea legii sistematizării din 1974, ce prevedea ca noile construcții ridicate la sate să fie cu etaj, balconul (sau logia) s-a generalizat la locuințele individuale din mediul rural. În ultima perioadă – anii '80 –, logia și balconul, spații semideschise de influență orășenească, apăreau exclusiv la locuințele cu etaj, „datorate mutațiilor produse în mai multe planuri (semantic, estetic, funcțional) în mentalitatea locuitorilor satelor. Aceste spații au suprafețe mici comparativ cu cele tradiționale, cuprinse între 3 m și 10 m, reducând, astfel, polivalența funcțională și valoarea plastică specifice arhitecturii sătești”[367]. Ceea ce mă interesează e, din nou, nu neapărat observarea lucrurilor noi care apar, ci semnificația acestora în modul de a privi arhitectura.

În cazul în care se dispunea de fondurile necesare, foișorul sau logia de la etaj puteau fi conduse ca inspirație la vilele dinainte de război, care adesea aveau astfel de caracteristici, denotând o direcție de copiere a unor modele mai vechi, prestigioase. În cazul în care oamenii nu aveau fondurile necesare să ridice o construcție cu etaj, aceștia transformau acoperișul din 4 ape în 2 ape, cu deschiderea acestuia prin timpan, rezultând ferestre, balcoane sau logii în spatele cărora nu erau camere reale, ci doar podul casei. Aceasta reprezenta un mod aparent de respectare a legii și, prin urmare, adaptarea la regulament a creat o modă care s-a transformat în model, multe construcții realizându-se în acest fel și după încetarea efectelor legii. Aurel Chiriac observa că

> „obligativitatea de a construi case cu un nivel a generat și în Bihor apariția unor încăperi, de multe ori false încăperi, dotate cu o logie delimitată spre exterior prin coloane inspirate din stilul brâncovenesc. La început, în lipsa unei funcții precise în ansamblul casei, în foarte multe cazuri logia este parte integrantă a casei, îndeplinind rolul de depozit pentru cereale sau diferite lucruri scoase din uz”[368].

Acest aspect aduce în prim plan disocierea dintre nevoile reale ale locuitorilor de la sate și reglementările legale care țineau către o apropiere a satului de oraș. Reglementările cu pricina, survenite în ultima parte a perioadei studiate, pot fi considerate ca un avatar al postmodernității într-un teritoriu în care modernizarea, înțeleasă în sensul funcționalist, igienist, nu ajunsese încă să fie implementată.

Treptat, elementele funcționale s-au transformat în ornament. Antropologul Vintilă Mihăilescu observa acest fenomen în cazul

367 ***, Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare, Călin Hoinărescu (coord.), ediție revizuită și completată, București: Editura ICCPDC, 1989, p. 205.

368 Chiriac, Aurel, „Fenomenul părăsirii satelor bihorene și implicațiile asupra arhitecturii tradiționale (1949–1989), în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 97.

arhitecturii de după 1989 în cadrul unui interviu telefonic[369]. Conform acestuia, iluzia etajului, fiind realizată cu ferestre și parapete la o scară miniaturală, elimina posibilitatea ca în spatele acestora să existe vreodată camere. Adaptarea imaginii de balcon la o altă scară era inițial datorată necesității de a avea, cel puțin aparent, o casă cu etaj. Modelul a fost preluat apoi și la casele P+1, prezența acestui „ornament" făcând construcția să pară P+2. Astfel, chiar dacă au dimensiunile corecte, în majoritatea cazurilor, ferestrele, balcoanele și logiile de la etaj sunt doar ornamente. Acestea nu au avut niciodată un alt rol decât cel de imagine, de aparență.

Nu e vorba, desigur, în acest caz, de a face comparații între experimente de transmutare a scării obiectelor precum cele ale lui Peter Eisenman, însă contemporaneitatea dintre evenimente mă duce cu gândul la o anumită caracteristică ce s-a manifestat în arhitectura postbelică, atât în zona arhitecturii culte, conceptuale, cât și în cazul realizărilor vernaculare. Astfel, odată eliberată de canoanele clasice[370] și împinsă prin legi pornite din motivații exterioare, s-au explorat teritorii noi în arhitectură, precum scara umană sau utilizarea unor obiecte de uz comun la altă scară decât cea pentru care au fost concepute – vezi, de asemenea, Aldo Rossi. La locuințele de la sate, aceste transformări nu sunt conceptualizate, deși poate ar trebui. Turnulețul, logia, balconul sunt tot atâtea elemente specifice acestei alunecări de sens în care nu mai este importantă utilizarea concretă, ci valoarea simbolică.

5. 9 Modelele

Aceste mutații au mai multe determinări în afară de constrângerile de ordin politic, economic sau de disponibilitate a materialelor de construire. Toate punctele anterioare, deși majoritar noțiuni cantitative, au avut o mare influență asupra calității spațiului și a formelor arhitecturale. Ce metode se foloseau pentru construirea locuințelor? Au existat multe dezbateri publicate în revista *Arhitectura* legate de modelele folosite de locuitorii din mediul rural pentru construirea caselor noi. Transformările arhitecturii tradiționale „clasice" (Fig. 5.01–5.05), prezentă în diversele muzee ale satului, către ceea ce s-a construit în perioada postbelică, au, cu siguranță, modele generatoare, deoarece, în acest caz, teoriile nu se aplică. Modelul fizic, concret, a rămas mijlocul de transmitere și difuzare a caracterelor arhitecturii din mediul rural.

Arhitectul Radu Crăiniceanu, făcând referire la casele noi de pe Valea Jalești, arăta că în jurul anilor '30 s-au format două direcții. Prima provenea din arhitectura clasică:

369 Interviu cu antropologul Vintilă Mihăilescu, mai 2012.

370 În cazul arhitecturii postbelice din România, chiar și arhitectura stalinistă prezenta doar elemente de decorație clasică și nu un vocabular consistent și coerent, prin aceasta înțelegând un întreg sistem coerent de proporții și tehnici constructive. Saltul de scară al noilor construcții urbane ieșea, de asemenea, din orice canoane tradiționale sau clasice.

„Atât conacul din Bâlta, cât și casa din Arcani sunt exemple deosebite în arhitectura văii Jaleșului. Idealul sătenilor de a transforma viața lor în sensul progreselor materiale ale celor de la oraș se reflectă în arhitectura primelor trei decenii ale veacului nostru, prin aspirația spre clasic. Chiar și unele fațade ale vechilor case din lemn sunt tencuite și decorate cu elemente arhitecturale din stuc, ca frontoane, lăcrimare, metope, scuturi, rozete."[371] (Fig. 5.14)

Pentru precizia înțelegerii fragmentului mai sus menționat, în literatura de specialitate din perioada comunistă au dispărut diferențierile dintre arhitectura țărănească și arhitectura micilor boieri; toată era încadrată în arhitectură populară. Conacul de la Bâlta prezentat anterior se referă, evident, la acea arhitectură a micilor boieri care, în perioada interbelică, a preluat din mediul urban influențe de clasicism. Ornamente discrete din acest registru clasic au apărut și în cazul localităților Bughea de Jos, Lerești, Voinești din jurul Câmpulungului, fiind aplicate pe un model spațial tradițional.

Cel de-al doilea model se referea la preluarea unor modele mai curând arhaice, venite însă tot din zona clădirilor de locuit mai dezvoltate, mai precis, „un curent de tradiție locală care, însă, nu are un caracter de excepție ca cel de origine orășenească, ci corespunde unor tendințe ce se generalizează în arhitectura văii Jaleșului. Locuința țărănească de zidărie păstrează formele de plan ale caselor țărănești foarte evoluate, adaptând fațadelor arhitectura caselor boierești și a culelor"[372]. Astfel, preluarea modelului trimite întotdeauna către o zonă prestigioasă, către un set de valori pe care noua construcție ar fi dorit să le emuleze.

Modelul caselor boierești s-a generalizat în arhitectura locuinței individuale de la sate în perioada interbelică, introducerea prispei pe stâlpi de cărămidă cu arce trilobate (Fig. 5.15) fiind caracteristică nu numai pentru zona dealurilor subcarpatice. Exemplul din figura 5.12 de la Comarnic arată o mutare către urban, arhitectura importată de la oraș prin intermediul construcțiilor pentru turism făcându-și simțită prezența. O influență a arhitecturii clasiciste din Transilvania se poate nota în locuința din satul Inucu din Cluj (Fig. 5.13). Zonele mai îndepărtate de centre urbane au continuat o arhitectură bazată pe modele locale, ca în cazul locuinței din Crișan, Tulcea. (Fig. 5.16)

În perioada postbelică, datorită transformărilor politice, noțiunea de „model" a suferit și ea schimbări. Au început să se suprapună parțial noțiuni precum proiect tip, model, directivă etc. De asemenea, au existat anumite confuzii între modelul transmis teoretic și transmiterea directă prin intermediul practicilor curente și a exemplului considerat valoros, atât din partea beneficiarilor, cât și din partea arhitecților

371 Radu Crăiniceanu, „Case noi în valea Jaleșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 9, 1957, București, p. 37.

372 *Ibidem.*

care înaintau proiecte tip „cu specific" local în cataloagele de modele ce puteau fi aprobate de consiliile locale.

Referitor la folosirea modelelor, Aurel Chiriac împarte perioada comunistă în două etape, separate de începutul sistematizării programatice la sate. Astfel,

> „până în jurul anului 1962 această renunțare la modelele clasice s-a desfășurat într-un ritm mai puțin devastator. S-a dovedit a fi această perioadă una care a îmbinat destul de armonios tendința de acces la un confort aparte, chiar și în condițiile unui regim potrivnic intereselor individului, a unei perfide infiltrări din partea puterii în dirijarea vieții și a mediului ambiant. Ca atare, principala modificare față de perioada interbelică o descoperim în generalizarea cărămizii, betonului și țiglei, materii prime cu ajutorul cărora […] se realizează case ce reiau un tip de plan consacrat din secolul al XVIII-lea (două camere având între ele tinda și o prispă pe latura din față)"[373].

Din graficul care descria numărul de locuințe ridicate între 1951 și 1989, pe ani, rezultă, reluând observația lui Aurel Chiriac, că se poate vorbi de două modele arhitecturale cu ponderi relativ egale în numărul de construcții realizate. În prima perioadă, arhitecții nu au introdus prin intermediul proiectelor tip modele noi în sate într-o manieră semnificativă, iar echipele de meșteri făceau în continuare referință la modelele anterioare atunci când transferau arhitectura din lemn în cărămidă sau beton. Această trecere este oricum relativă, uneori rezumându-se doar la stâlpii prispei și nu la casă în întregime. Astfel, casa boierească de secol XIX devenea modelul principal pentru arhitectura populară. De altfel, chiar Le Corbusier, în călătoria spre Orient, observa și nota arhitectura culelor sau tipologia de casă boierească (planul stăreției mănăstirii Căldărușani). Schița unei cule făcute de Le Corbusier surprindea foișorul cu arce trilobate de la partea superioară[374].

Suprapunerea dintre modele teoretice (ideologice) și modele de valoare, concrete sau aparținând practicilor comune, se observa în textele scrise de arhitecți în perioada postbelică. Pe fondul lipsei proiectelor tip din primii ani după Cel de-al Doilea Război Mondial, Hoinărescu și Calciu atribuiau lipsei modelului teoretic-ideologic din arhitectura rurală modelele în arhitectura locuințelor de la sate: „Producția arhitecturală rurală corespunzătoare perioadei 1940–1965 vădește un vizibil regres față de valoarea etapei anterioare. În această perioadă se constată lipsa unor modele care să orienteze pe constructori și beneficiari."[375] În comparație cu textul lui Chiriac, Hoinărescu

373 Aurel Chiriac, „Fenomenul părăsirii satelor bihorene și implicațiile asupra arhitecturii tradiționale (1949–1989)", în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 95.

374 Edouard Charles Jeanneret, Le Corbusier, *Voyage d'Orient — Carnets*, Milano: Electa, 2000.

375 Călin Hoinărescu, Elena Suzana Calciu, „Clădiri de locuit în mediul rural specifice județului Prahova", în București: *Arhitectura*, nr. 3, 1980, p. 40.

și Calciu erau mai radicali, observațiile privind lipsa modelelor trimițând la nevoia de păstrare a acelei arhitecturi tradiționale formulate la sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. Observau că „produsul arhitectural în domeniul locuinței individuale este orientat prin modele, tipuri de locuințe întrunind opțiunile majorității”[376], iar proiectele tip pentru locuințe unifamiliale ar fi trebuit să „se înscrie firesc pe firul dezvoltării fenomenului arhitectural fiind, de altfel, legiferarea unei stări de fapt tradiționale” și „să fie adevărate modele, adică să exprime atât năzuințele de confort funcțional cât și aspirațiile de frumos ale locuitorilor satelor noastre”[377].

Ei sunt primii care au notat că proiectele tip trebuie să fie atât de bine făcute și să corespundă nevoilor oamenilor încât să devină modele reale care să înceapă să fie folosite de către locuitorii satelor. Aceste observații trebuie însă completate cu faptul că „opțiunile majorității” s-au făcut tot în baza unui model considerat valoros. Dacă, inițial, acesta puteau fi casele boierilor, acum modelele transmițându-se la fel, ce se putea imita era arhitectura noilor „boieri”. Dar proiectele tip propuneau ori modele total străine tipologic ori proiecte inspirate din arhitectura tradițională, așa cum se cristalizase la sfârșitul secolului al XIX-lea. Deci beneficiarii și meșterii care construiau case ce nu erau concepute pe baza modelelor tip s-au îndreptat, de cele mai multe ori, către modelele valoroase anterioare schimbării de regim.

Descompunerea clădirilor în elemente constitutive, proprie proiectării din această perioadă, și-a pus amprenta pe felul în care erau preluate modelele. Arhitectura modernă operează și ea o descompunere elementară a clădirilor și a modelelor pe care le recompune în clădiri noi. Acest mod nou de a privi lucrurile a avut consecințe vizibile, în special în a doua jumătate a perioadei studiate, și asupra construcțiilor de locuit de la sate. Trecerea de la un mod de preluare difuză la o preluare de tip elementar a condus la câteva mutații semnificative. Descompunerea clădirilor în elemente care nu mai fac parte dintr-un întreg, ci pot exista separat, a introdus noi modalități de compoziție. Mihail Caffé, referindu-se la dificultatea oamenilor din mediul rural de a discerne modele în arhitectura urbană, arăta că: „Modelul urban nu este o «arhitectură», ci un conglomerat. În procesul de circulație către sat participă, mai ales, elementele disparate, detaliile.”[378] Adică o locuință poate avea baluștri, o alta poate prezenta stâlpi prefabricați din beton cu capiteluri de inspirație brâncovenească, la alta apare și balconul etc. Elementele preluate nu mai făceau parte dintr-un tot unitar.

Printre ultimele exemple de import unitar al unui model la sate se numără locuințele construite după modelul vilelor moderniste de la oraș, acest import fiind făcut tot în prima perioadă când modelul generalizat era casa boierească. Aici se poate observa o primă scindare

376 *Ibidem*.
377 Călin Hoinărescu, Elena Suzana Calciu, *op. cit.*, p. 40.
378 Mihail Caffé, „Circulația modelelor arhitecturale între sat și oraș”, în *Arhitectura*, nr. 4, 1987, București, p. 56.

între interior și exterior, adică tipologia planului nu era de factură modernistă, de exemplu. Exteriorul însă dovedea o preluare a întregului vocabular. Acestea exemplifică modul în care arhitectura de la oraș recunoștea valoarea locuinței boierești.

Atitudinea arhitecților față de aceste modele era însă, în acea perioadă, una de respingere. Invocând lipsa de discernământ și de repere a meșterilor și a proprietarilor, arhitectul Cornel Dumitrescu critica adoptarea „formală a unor elemente disparate, alese din caleidoscopul modelului urban, de la neobarocul anilor 1900, cu nelipsitele turnulețe și mansarde butaforice, până la «cubismul» anilor '30–'40, și nu lipsit de importanță – neoromânescul lui Petre Antonescu și Statie Ciortan"[379]. El nota atracția țăranului înstărit pentru modelele eclectice de inspirație urbană „în opoziție cu casele din bătrâni, în care, departe de a descifra valorile arhitecturale, el vede numai semnele sărăciei și umilinței"[380]. Tot contra acestei atracții față de arhitectura modernistă, care devenea sursă de inspirație la sate, se pronunța Mircea Stancu, care acuza lipsa de discernământ a meșterilor populari față de modernism, „adoptarea terasei fiind dificilă la nivelul și mijloacele lor de execuție, se recurge la acoperirea într-o singură pantă mascată în atice, realizate lateral în trepte. Se obțin astfel volume meschine și învelitori prost rezolvate, pe care ploaia le degradează cu rapiditate"[381]. Observația arhitectului se încadra în retorica modernismului, pentru că, în realitate, majoritatea construcțiilor moderniste din orașe nu aveau acoperiș tip terasă, ci șarpante disimulate într-o estetică cubistă, Art Deco etc. Mircea Stancu evidențiа și preluarea ca model a construcțiilor recente socioculturale sau de altă natură ridicate după proiecte tip:

> „De multe ori inspirația după arhitectura cultă își găsește originea în construcțiile de stat ridicate în satele și comunele țării după proiecte tip nepotrivite locului, sau în interpretări neinspirate ale acestor proiecte. Astfel, pasiunea pentru tencuieli exterioare din ciment stropit își găsește explicația în multitudinea de școli, magazine sătești sau cămine culturale realizate cu o asemenea îmbrăcăminte tristă."[382]

Dacă preluarea unor modele interbelice era problematică, la fel era și preluarea modelelor construcțiilor publice recente. Aici se deschidea un paradox, deoarece clădirile trebuie să aibă acest rol de model. Alegerea stilului neoromânesc, în perioada interbelică, a avut ca scop cristalizarea unei identități naționale. În concluzie, arhitectura fusese folosită deja cu scop de propagandă. Noua arhitectură nu era deci

379 Cornel Dumitrescu, „Concepții și realizări în arhitectura locuinței sătești", în *Arhitectura*, nr. 3, 1974, București, p. 67.
380 *Ibidem*.
381 Mircea Stancu, „Arhitectura meșteșugărească contemporană a clădirilor de locuit", în *Arhitectura*, nr. 6, 1970, București, p. 64.
382 *Ibidem*.

aducătoare de valori reale, ci, mai curând, retorice. Mai mult decât atât, criticarea folosirii noilor materiale de construire indică o nemulțumire mai curând ideologică, deoarece folosirea unui material sau a altuia ține, în principal, de disponibilitatea și costul acestora. În mod categoric, meșterii foloseau ce puteau găsi la un preț accesibil.

Pe lângă aspectele vizibile de stil, decorație, dimensiune, materiale folosite, o cheie de lectură a mutațiilor este și tipologia spațială a clădirilor. Între tip și model, notam o diferență de nuanță, tipul fiind realizat identic, iar modelul fiind imitat, emulat cu mici diferențe date de context. Modelului îi este asociată, la nivel spațial, tipologia. Casele tradiționale erau, în fond, repetiții ale unor tipologii bine definite. Arhitecții vremii se plângeau însă de aceste repetări de modele provenite din proiecte tip, precum Ioan Baucher care nota că „interpretarea greșită a unor directive pentru folosirea de proiecte după modelele date de organizațiile de proiectare a dus adesea la crearea de exemplare hibride, la o repetare în serie, fără discernământ, a unui anumit tip de casă, ceea ce creează o impresie nu totdeauna plăcută”[383]. Repetarea modelelor de case făcea parte din tradiție, iar meșterii erau cei care o duceau mai departe, în timp ce repetarea mecanică, identică, a proiectului tip conducea către rezultate în care diferențele subtile ale folosirii unor tipologii eliminau varietatea din ansamblurile rezultate.

Unul din cei mai importanți vectori în perpetuarea modelelor este reprezentat de meșterii care lucrează de-a lungul perioadei studiate pe tot cuprinsul țării, un fenomen care poate surprinde pe atât pe cât este de evident. Am demonstrat în capitolul anterior că aceștia nu mai erau inițiați în procedeele și sistemele constructive industrializate specifice proiectului tip, deși erau nevoiți să folosească materiale noi și să îndeplinească dorințe diferite de cele obișnuite în mod tradițional. Prin excluderea acestora din cadrul întreprinderilor de construcții oficiale, se producea o deprofesionalizare, meșterii fiind nevoiți să devină autodidacți în încercarea să țină pasul cu evoluțiile tehnice, în timp ce mijloacele lor de producție deveneau din ce în ce mai precare.

Anca Fleșteru sublinia hibridizarea echipelor de meșteri și acțiunea acestora atât în mediul rural, cât și în mediul urban.

> „În satele din Țara Oltului, încă din perioada anilor ’60, casele erau ridicate de echipe de meșteri parțial formate din localnici, parțial meșteri «tocmiți» aduși din sudul țării, de la Caracal. Mulți localnici, mutați în orașele din apropierea zonei (Sibiu, Făgăraș), și-au ridicat casele cu aceleași echipe de meșteri în cartierele mărginașe ale orașelor, case ce se remarcă prin particularități arhitectonice specifice, formând astfel «moda» anilor ’70 la construcțiile de locuit din zonă.”[384]

383 Ioan Baucher, „Tendințe în arhitectura și sistematizarea nouă a satelor”, în *Arhitectura*, nr. 5, 1971, București, p. 38.

384 Anca Fleșeru, „Materiale și tehnici de construire a caselor în satele din Țara Oltului”, în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 180.

În această perioadă are loc o schimbare de generații în cadrul echipelor de meșteri care difuzau modelele de arhitectură. Uneori, dispariția meșterilor care știau să lucreze o anumită tehnică a condus la dispariția acelor modele arhitecturale care necesitau pregătirea meșterului respectiv. În 1967, Aurelian Trișcu remarca „realizările constructorilor populari, printre care renumiții zidari din Bolintin sau din Răcari și Titu, care reușesc de multe ori să folosească fondul tradițional de artă populară în cadrul de astăzi al unei permanente schimbări și industrializări”[385]. Autorul comenta pe baza construcțiilor ridicate în anii ’50, deci de aceiași meșteri care lucraseră și în perioada interbelică pe modele care nu suferiseră bulversări majore cauzate de schimbările politice.

Ana Blandiana amintește de schimbarea tipului de meșter în ceea ce privește construirea propriei case[386]. Meșterii noi erau „după cum spuneau ei cu mândrie «universali», adică se pricepeau la toate meseriile […] Nu aveau carte de muncă, nu plăteau impozite, dar știau să facă orice și, dacă nu știau, știau să învețe, erau mereu disponibili, erau zidari, tâmplari, electricieni, instalatori, mecanici, făceau case și săpau fântâni, altoiau pomi, făceau țuică, meștereau stupi și creșteau albine”[387]. Când a fost vorba de a realiza acoperișul de stuf, meșterii „universali” nu au mai putut lua locul specialistului. „În sat mai era un singur meșter, de 85 de ani, care se mai pricepea la așa ceva, […] Așeza și lega între ele mănunchiuri de tulpini asemănătoare unor subțiri tuburi de orgă vegetală, prin care, în următoarele decenii, nici ploaia, nici ninsoarea nu mai aveau să pătrundă. Era o operație savantă, pe care nu numai noi, ci și meșterii tineri o urmăreau fascinați.”[388] Fragilitatea transmiterii anumitor meșteșuguri și tehnici constructive precum realizarea acoperișului din stuf putea conduce, foarte ușor la pierderea, uitarea acelor tehnici.

Meșterii noi nu tindeau către specializare, ei urmărind „fascinați”, la fel ca beneficiarii, procesul de construcție a acoperișului din stuf. Noii meșteri aveau, de obicei, alte activități din care primeau eventual salariu, construcțiile fiind realizate „în privat”, colateral altor activități. Se trecea deci de la un tip de construcție a caselor ce se concretizau prin echipe de oameni pregătiți să execute anumite operații cum erau pietrarii pentru fundații, dulgherii pentru structură și șarpantă, cei care montau învelitori etc., la un tip de meșter „universal”. Astfel, arhitectura din mediul rural a făcut tranziția, în timpul perioadei comuniste, de la o arhitectură tradițională la o arhitectură vernaculară. Diferența dintre tradițional și vernacular se manifestă prin faptul că separarea categoriilor de meșteri presupune coordonarea acestora, deci un model, în timp ce în al doilea caz rezultatul final nu mai trebuie

385 Aurelian Trișcu, „Rețeaua de localități rurale din regiunea București”, în *Arhitectura*, nr. 1, 1967, București, p. 13.
386 ***, *Casele vieților noastre*, București: Humanitas, 2014.
387 *Ibidem*, p. 40.
388 *Ibidem*, p. 45–46.

să fie anticipat, fiind ajustabil pe parcurs de aceiași oameni, din nou, fără o anticipare clară a rezultatului final.

Se conturează, așadar, două categorii de clădiri asociate cu cele două perioade observate de etnograful Aurel Chiriac: casa pătrată și vila rurală. Prima perioadă corespunde cu continuarea unor modele preexistente și continuitatea echipelor de meșteri tradiționali, în timp ce în a doua perioadă au pătruns din ce în ce mai mult (obligat și de legislație) modele derivate din proiectele directivă, construite de echipe de meșteri noi. Le voi comenta mai jos luând în considerare și aspectele tipologice de organizare planimetrică pe care nu le-am atins până acum.

Casa pătrată

Locuința tradițională, pornind de la casa „matcă" descrisă de Florea Stănculescu, se mărea prin adăugarea de noi camere, rezultând în principal sisteme liniare sau în „L", dar și forme mai dezvoltate. În perioada interbelică, tipologia locuințelor a suferit prin apariția de tipuri (Fig. 5.19) care nu derivau din organizarea casei „matcă". Apăreau și tipologii mai dezvoltate (Fig. 5.17c), care păstrau spațiul central de distribuție reprezentat de tindă în tipologiile „clasice". Locuința descrisă de Gheorghe Focșa sub numele de „casa pătrată" este tipul principal construit în prima perioadă de după Cel de-Al Doilea Război Mondial. Pornind de la o structură cu coridor central care deservește patru camere dispuse în lungul acestuia, tipologia casei pătrate are mai multe particularități, precum accesul pe colț, turnulețul la intrare etc. Există și tipologii fără coridor central cu camere comandate, însă acesta este un model care a avut o răspândire mai redusă.

Tipologia locuinței cu coridor central și camere de o parte și de alta poate deriva din tipologia tradițională a casei cu două camere și tindă, în care aceasta din urmă se alungește, devine coridor și mai primește încă două camere, transformând planul dreptunghiular tradițional într-un plan pătrat. Sau, prin „rotirea" casei tradiționale, care din poziții perpendiculare față de stradă ajungea cu fațada principală afișată la stradă, și prin coroborarea ei cu lipsa prispei, coridorul central ar rezulta din adăugarea a două camere pe latura liberă a prispei. Un alt punct de vedere implică studiul modelelor, unde am văzut că elementele de expresie arhitecturală erau preluate, în principal, din expresia arhitecturală a locuinței boierești sau de târgoveți înstăriți. Astfel, la nivel tipologic, acest model de casă pătrată se putea regăsi în modelele de locuințe de orășeni sau țărani bogați din secolul al XIX-lea, secolul al XIX-lea reprezentând și perioada de formare a exemplelor „clasice" de arhitectură tradițională la sate.

Conform lui Grigore Ionescu[389], Casa Bărbătescu din satul Bărbătești – Vâlcea, Casa Glogoveanu din Glogova – Gorj și alte

389 Titlul complet al capitolului din *Istoria Arhitecturii în România* scrisă de Grigore Ionescu este: „Influențe reciproce populare și culte în arhitectura realizată pentru uzul târgoveților

exemple din Suceava, București și Ploiești au o structură spațială bazată pe un hol central care distribuie trei sau patru camere. Structura spațială nu era diferită, indiferent că erau construite din lemn, cărămidă sau piatră. Holul principal care deservește în majoritatea cazurilor patru camere e modelul spațial real pentru casa pătrată din a doua jumătate a secolului al XX-lea, deoarece reprezenta modelul prestigios de locuire la care oamenii au început să aibă acces.

Gheorghe Focșa denumea casele noi, cu plan pătrat, și cu numele de casa „bloc". „Reprezentativă pentru casa nouă de influență urbană, înregistrată în exemplare tot mai numeroase de la un an la altul, este casa bloc. Planul său are, cu mici variații de la exemplar la exemplar, o formă mai mult sau mai puțin pătrată, între 10×11m."[390] Analizând planurile acestor case noi, Gheorghe Focșa identifica două perioade, decadele 1950–1960 și 1960–1970. El vedea în primele influențe mai mari din perioadele anterioare, în timp ce casele construite după 1960 „prezintă planuri în care influența orașului este mai accentuată și mai evidentă. În acestea locuința se separă net de toate construcțiile anexe, reduse ca număr, care mai persistă în aceste gospodării. Planul lor se înscrie într-o formă patrulateră regulată, cu tendința accentuată către forma pătrată înscrisă între limitele de 10×11m; 10,50×11m; 11×12m etc."[391].

Gheorghe Focșa punea această nouă tipologie de construcție strict pe seama noii arhitecturi moderne care începea să fie construită la scară mare pe întreg teritoriul țării. Nu este singura explicație. Era cel mult o hibridizare, deoarece planurile caselor nu prezentau încă o abordare funcționalistă a spațiilor. Grupul sanitar făcea încă parte din anexele gospodăriei, iar, în cazul bucătăriei, se asista la un fenomen straniu, deoarece, prin construirea unei case noi, aceasta rămânea în casa veche, deci în altă clădire, iar casa nouă conținea doar camere de dormit sau de zi. Coroborând aceste considerații și rămânând la chestiunile tipologice, se poate deduce, la fel ca în cazul clădirilor cu coridor central, o corelare cu exemple din arhitectura oamenilor înstăriți de la orașe și sate în secolul al XIX-lea, precum Casa Cartianu din Cartiu – Târgu Jiu sau casa fostă Goilav din Botoșani, ambele prezentând o amplasare ca două diafragme mediane a pereților interiori.

Vila rurală

În timp ce la oraș folosirea termenului de vilă pentru locuințe individuale, mai ales după 1974, căpătase un caracter indezirabil, vila devenea regula ce trebuia respectată în mediul rural. Obligativitatea etajului, ca urmare a legii sistematizării din 1974, conducea la cele mai importante mutații în conceptul de locuire rurală. Însă există și alți

și al oamenilor avuți de la sate în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea și prima jumătate a veacului al XIX-lea."

390 Gheorghe Focșa, „Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială vol. II", București: Editura Muzeul Satului, 1975, p. 311, p. 318 și 319.

391 *Ibidem.*

factori ce au contribuit la schimbările ce au produs saltul de la tipul de casă pătrată. Dintre acestea se detașează importanța caracterului de reprezentare pe care îl căpătase locuința în detrimentul gospodăriei, fapt ce fusese produs de mutații la nivelul ocupațiilor populației rurale și al modificării modelului economic al familiei. Suprafața medie construită la fiecare casă a crescut foarte mult după 1974, invers proporțional față de numărul de clădiri construite. Importul de elemente separate și transformarea elementelor arhitecturale funcționale în elemente de decor au concurat, de asemenea, la definirea unei tipologii noi pe care am chemat-o vila rurală.

Tendința spre rustic a acestei arhitecturi, împreună cu alunecarea discursului în ceea ce privește materialele „tradiționale", a făcut ca exemplele să ajungă la un nivel formal foarte apropiat de ceea ce defineam în mediul urban prin sintagma arhitectură tip „cabană". În altă ordine de idei, la conturarea modelului de vilă rurală a contribuit și adoptarea, în anii '80, pe fond legislativ, a duplexului cuplat propus prin proiectele directivă. Aceste proiecte directivă (mai apropiat ca semantică de model decât de tip) erau prelucrate local, dar structura planimetrică de bază respecta, în mare măsură, proiectele elaborate în institutele de proiectări.

Răspândirea modelului de casă cu două etaje a fost studiată de Gheorghe Dinuță și George Lazăr care menționau:

> „În satele din jurul Bucureștiului și al orașelor Giurgiu, Oltenița, Buftea capătă răspândire tipul de casă cu calcan și cu acoperiș în trei ape, iar mai recent se extinde tot mai mult tipul de casă cu două nivele, gen vilă, cu verandă la primul nivel și balcon la cel de-al doilea, păstrând la ambele nivele planul tradițional cu antreu pe mijloc și camera de o parte și de alta. Schițele de sistematizare a localităților impun tot mai mult acest tip de casă. […] În general, se poate afirma că o parte din noile locuințe se remarcă prin continuarea tradiției atât în ceea ce privește planul, echilibrul formelor, cât și în aspectul artistic exterior al locuinței."[392]

În ceea ce privește dispoziția planimetrică, noile case cu etaj prezentau aceleași caracteristici cu casele pătrate, planul fiind de multe ori repetat identic la ambele niveluri. De asemenea, impoziția prin lege a caselor cu mai multe niveluri se realiza în practică prin adoptarea unor planimetrii tradiționale. Analiza altor relevee conchidea că planul cu hol central are flexibilitatea cea mai mare atunci când era preluat în clădiri cu două niveluri, iar scara se afla, de obicei, în capătul sălii. Dacă în cazul planurilor clădirilor de secol XIX, pe care le-am inclus în modelele de dezvoltare ale planurilor fără sală centrală, circulația era

392 Gheorghe Dinuță, George Lazăr, „Tradițional și contemporan în arhitectura populară din zonele Vlașca și Ilfov", în *Muzeul Satului și de Artă Populară*, nr. 5–6/1985, București, p. 112–113.

făcută printr-un elaborat sistem de spații exterioare – vezi casa Cartianu, în cazul vilelor rurale postbelice circulația verticală se realiza de multe ori tot pe la exterior, prin intermediul unei scări care ajungea la o logie sau balcon. În cazul în care scara era dispusă la interior rezultau coridoare în L sau chiar mai complicate. Privite din punctul de vedere al discursului funcționalist, aceste rezolvări complicate denotau lipsa unei proiecții a rezultatului final. Locuința se construia în etape, cu noii meșteri despre care spuneam mai devreme că au înlocuit modelele tradiționale cu un soi de vernacular instinctiv, fără a avea în minte un rezultat final la care să se ajungă. Rezultatele mai bune, din punct de vedere funcțional, în cazul amplasării scării în capătul sălii denotă, de asemenea, importanța modelelor tradiționale și pentru o rezolvare mai bună a unor probleme funcționale ridicate de noile cerințe legislative.

5. 10 Concluzii

Am împărțit mutațiile locuinței individuale din mediul rural în două părți – una este de ordin cantitativ și una de ordin calitativ. Din punctul de vedere cantitativ, în această perioadă locuința sătească a crescut în dimensiuni – suprafață, număr de camere, elevație[393]. Pe lângă legea sistematizării din 1974, care obliga realizarea locuințelor cu etaj și aducea conceptul de vilă în mediul rural, interzicându-l la nivel ideologic în orașe, mărirea dimensiunilor caselor din mediul rural ține de doi factori principali. Primul e migrația către industrie a unei părți importante din populație, fapt care a condus, pentru prima dată, la un surplus de capital ce nu mai era (nu mai putea fi[394]) reinvestit în procesul agricol, ci doar în locuință.

În ceea ce privește sistemele constructive, utilizarea betonului armat la planșee a avut doar un ușor avans față de perioadele anterioare, lemnul fiind singurul material de construcție care și-a diminuat ponderea, în timp ce clădirile realizate din zidărie de cărămidă arsă sau piatră cu planșee din lemn și cele realizate din chirpici sau paiantă au rămas, ca proporție din totalul construcțiilor, la nivelul situației anterioare anului 1915. La nivelul învelitorii, materialele vegetale (lemnul, stuful) au fost înlocuite aproape total de țigle, tablă sau alte materiale industrializate precum plăcile ondulate de azbociment. Astfel, aparența învelitorilor, împreună cu materialele de finisaj ale pereților și a elementelor de construcție precum ferestrele, prin diferențierea față de perioada interbelică, au creat impresia modificării generale a sistemelor constructive. Din acest punct de vedere, al sistemelor constructive și al finisajelor, nu a existat o reală mutație în ansamblu, ci, mai curând, o disociere a imaginii (noi) față de structură și sisteme constructive (vechi).

393 Etajul sau etajele se generalizează spre sfârșitul perioadei.
394 Acest lucru se datora colectivizării, care a făcut ca gospodăria restrânsă din jurul locuinței să rămână unicul loc în care capitalul în exces ar fi putut fi investit în scopuri agricole.

Un aspect ce stă la limita dintre noțiunile de cantitativ și calitativ a fost infrastructura, lucru ce ținea nu de gospodăria particulară, ci de gospodăria comunală și sistematizare. Astfel, lipsa rețelelor de canalizare și apă a făcut ca mărirea numărului de camere din locuințele rurale să fi exclusiv un factor cantitativ: spațiile sanitare interioare care sunt principalul salt de confort produs de modernizare (alături de rețele de apă curentă sau gaz) nu s-au generalizat. Deci, paradoxal, mărirea spațiului locuibil aducea, de fapt, o diminuare a confortului, deoarece pe timpul iernii era puțin probabilă încălzirea tuturor.

În continuarea ideii de mai sus, locuința individuală de la sate a căpătat o componentă din ce în ce mai mare de reprezentare, adesea retorică. Anumite elemente de statut (coloane cu capitel, logii, etaj, ornamente, număr de camere) erau aplicate în noile locuințe fără ca acestea să aibă o utilizare reală. Astfel, dacă falsa logie cu cameră de la mansardă era doar un mod de a eluda obligativitatea etajului cerută de reglementările legii sistematizării, falsele turnulețe și foișoare observate la învelitorile caselor cu etaj intră doar în categoria unei nevoi de afișare a îmbunătățirii statutului personal. Acesta se producea însă, după cum am arătat, doar la nivel de imagine, și nu la cel al utilizării reale a acelor spații ce ar fi devenit consecvent odată cu schimbarea stilului de viață.

O mutație de ordin calitativ produsă de micșorarea lotului (gospodăriei) concomitent cu mărirea locuinței a fost schimbarea raportului spațiu liber – spațiu construit. Dacă, inițial, gospodăriile erau definite de spațiul bătăturii/curții care definea relațiile între locuință și spațiile anexe, acum locuința, prin poziționarea ei, de obicei centrală, ocupa spațiul de relație, acesta devenind perimetral. Această mutație a transformat locuința în obiect – deși anterior, ca tipologie, tot construcția detașată contura, definea un spațiu în relație cu alte construcții din perimetrul gospodăriei.

Fig. 5.01 Casă veche cu draniță, începutul sec. XIX, Cămârzana
sursa: Focșa, Gheorghe, *Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

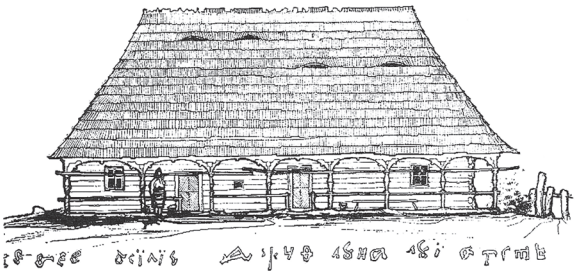

Fig. 5.02 Casă din satul Cuhea, Maramureș
sursa: Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1965

Fig. 5.03 Casa lui Ion Creangă din Humulești — Târgu Neamț
sursa: Ionescu, Grigore,
Istoria arhitecturii în România, vol. II,
Editura Academiei R.S.R., București, 1965

Fig. 5.04 Casă veche, Curtea de Argeș — Argeș
sursa: Gheorghiu, Adrian, Stănculescu, Florea, Petrescu, P., Stahl, P., *Arhitectura populară românească, Regiunea Pitești*, Editura Tehnică, București, 1958

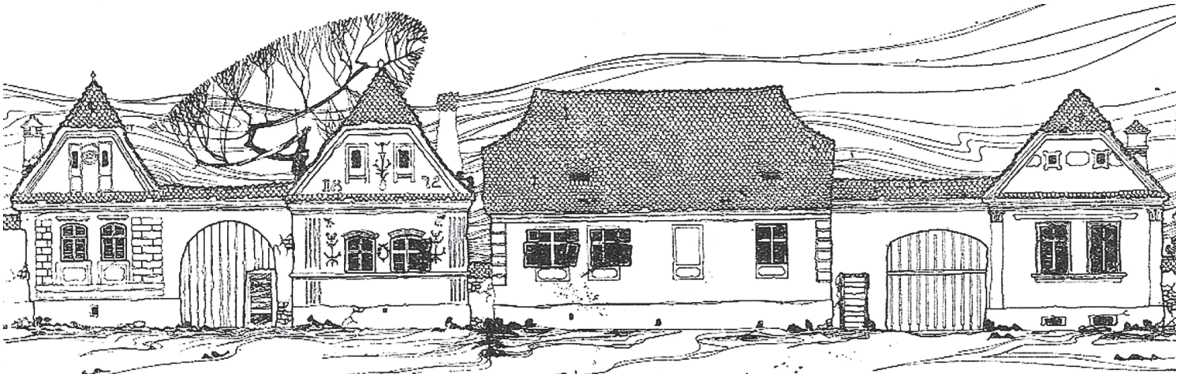

Fig. 5.05 Șir de case din comuna Cața, Brașov
sursa: Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1965

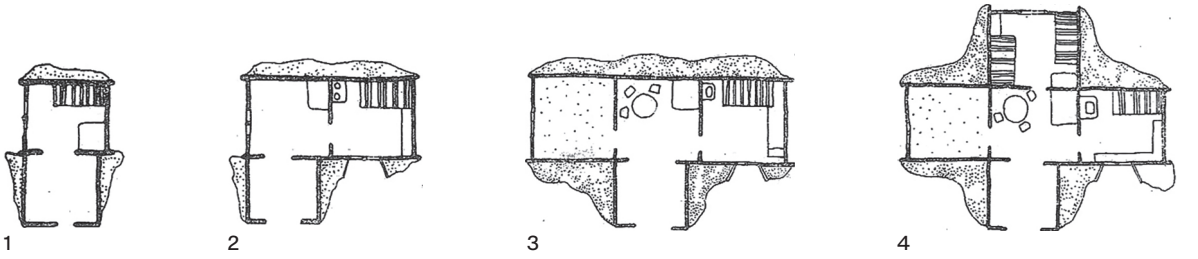

Fig. 5.06 Tipuri de bordeie

1 cu o încăpere
2 cu două încăperi
3 cu trei încăperi
4 cu patru încăperi

sursa: Ionescu, Grigore, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2/1975, București

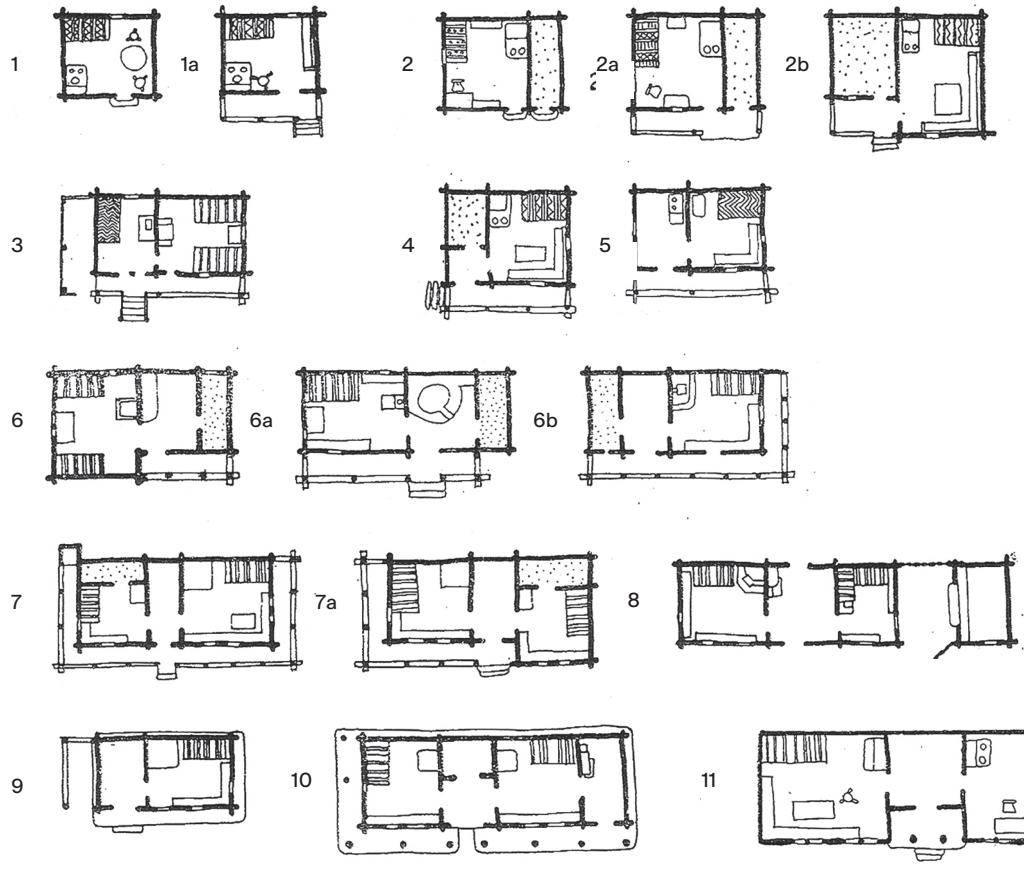
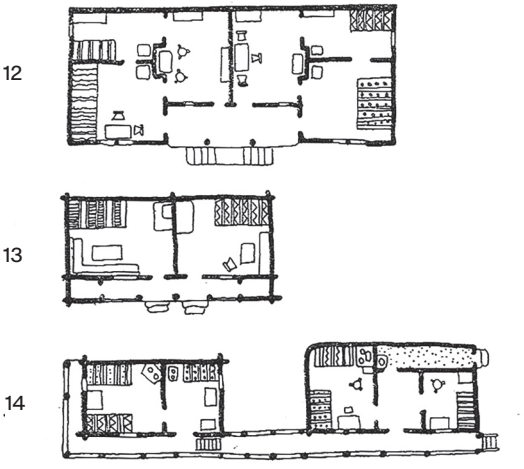

Fig. 5.07 Tipuri și variante de case cu un singur cat

1, 1a	Casă arhaică specifică satelor pastorale
2, 2a, 2b	Casă cu cameră și cămară
3	Casă cu două camere comunicante și cămară
4	Casă cu tindă, cameră și cămară
5	Casă cu tindă și o încăpere
6, 6a, 6b	Case cu trei încăperi: tindă, cameră și cămară
7, 7a	Casă cu tindă, două camere de locuit și cămară
8	Sub un singur acoperiș: casa, șura și grajdul
9	Casă cu tindă și cuptor cu vatră în cameră
10	Casă cu tindă cu vatră, două camere și cămară
11	Casă cu loggia în fața tindei
12	Casă dublă cu loggia în fața tindei și câte două camere, Dobrogea
13	Casă cu două camere cu accese separate
14	Ansamblu de două case unite de prispă

sursa: Ionescu, Grigore, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2/1975, București

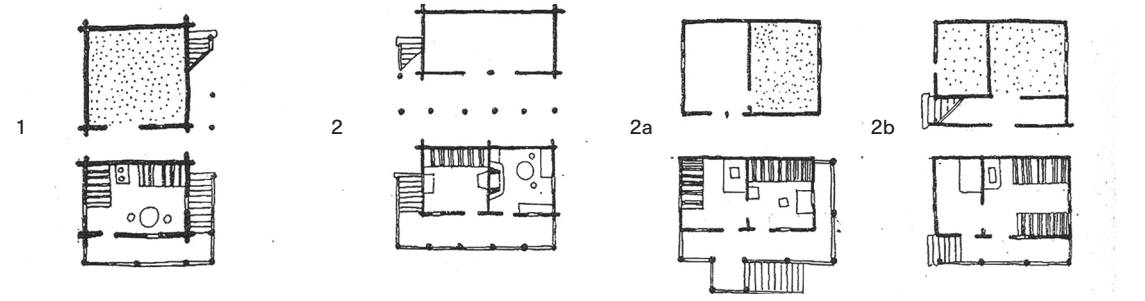

Fig. 5.08 Tipuri de case cu parter și etaj
1 Câte o singură încăpere pe nivel
2, 2a, 2b Câte două încăperi pe nivel
3, 3a Case cu pivniță și gârlici, cu trei camere la etaj
sursa: Ionescu, Grigore, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2/1975, București

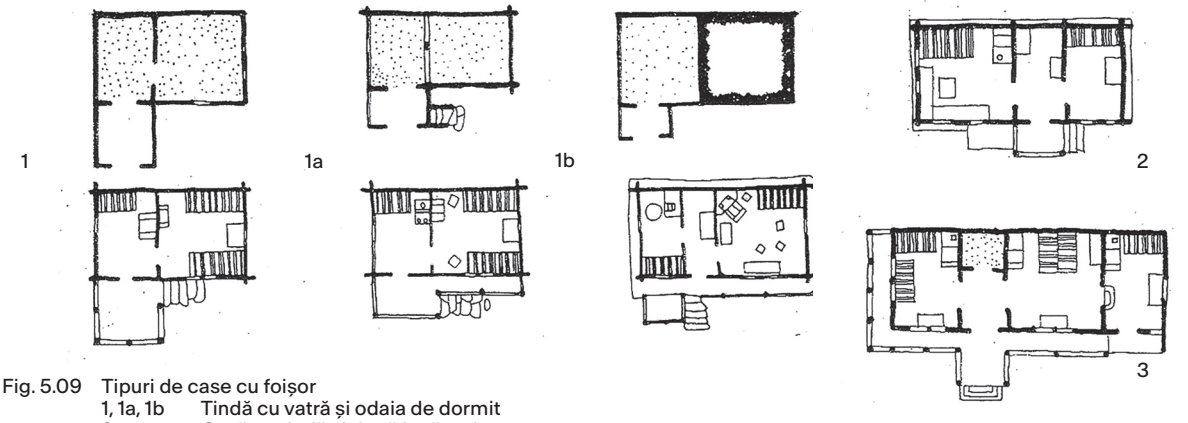

Fig. 5.09 Tipuri de case cu foișor
1, 1a, 1b Tindă cu vatră și odaia de dormit
2 Casă cu tindă și două încăperi, foișorul fiind plasat numai în fața tindei
3 Foișor la casă dezvoltată care adăpostește intrarea în prispă și scara
sursa: Ionescu, Grigore, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2/1975, București

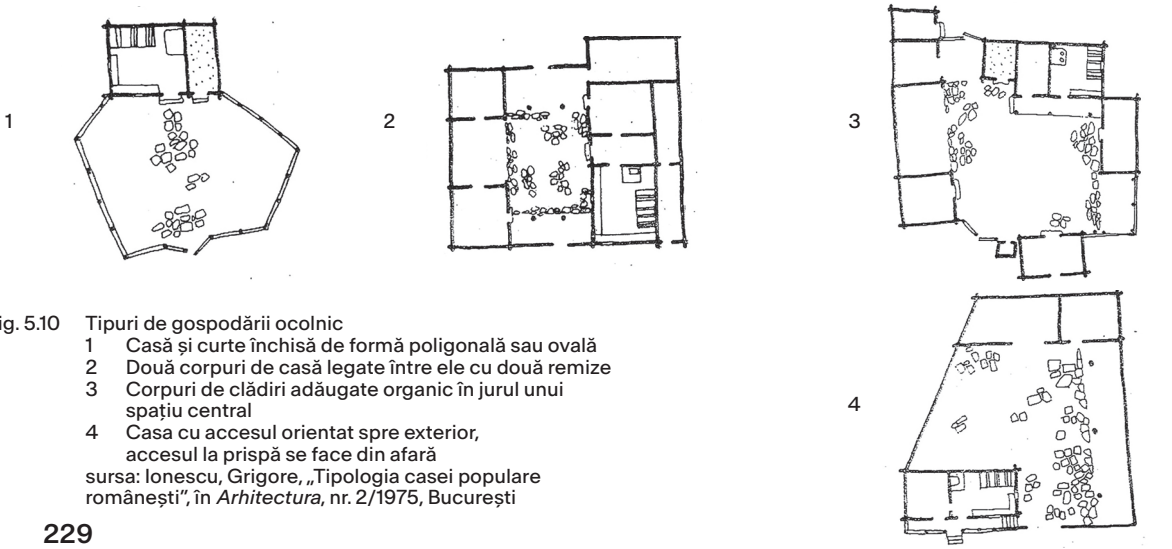

Fig. 5.10 Tipuri de gospodării ocolnic
1 Casă și curte închisă de formă poligonală sau ovală
2 Două corpuri de casă legate între ele cu două remize
3 Corpuri de clădiri adăugate organic în jurul unui spațiu central
4 Casa cu accesul orientat spre exterior, accesul la prispă se face din afară
sursa: Ionescu, Grigore, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2/1975, București

Fig. 5.11 Casă nouă cu șase încăperi din Runcu, aprox 1930
sursa: Crăiniceanu, Radu, „Case noi în valea Jaleșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 9/1957, București, p. 43

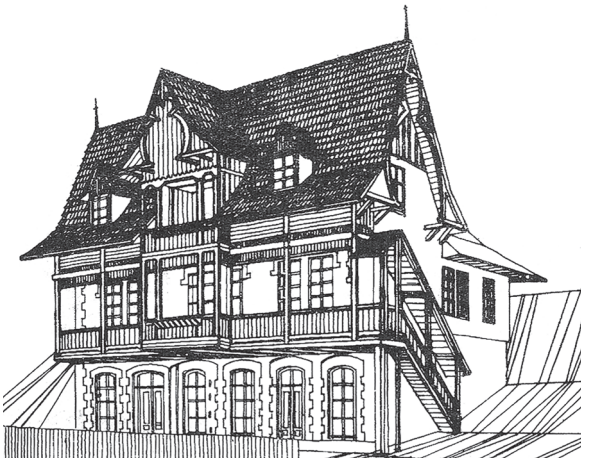

Fig. 5.12 Locuință Comarnic, Prahova, începutul secolului XX
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.13 Locuință sat Inucu, comuna Arghireșu, Cluj, 1943
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.14 Casa străbunicilor din Voinești, Argeș, aprox. 1920
sursa: arhivă personală

Fig. 5.15 Casă nouă joasă cu sala pe cinci arcade trilobate susținute de coloane galbate, cu „război" înalt, cu profile și tăblii în tencuială, Blidari, Dâmbovița
sursa: Gheorghiu, Adrian, Stănculescu, Florea, Petrescu, P., Stahl, P., *Arhitectura populară românească Regiunea Pitești*, Editura Tehnică, București, 1958.

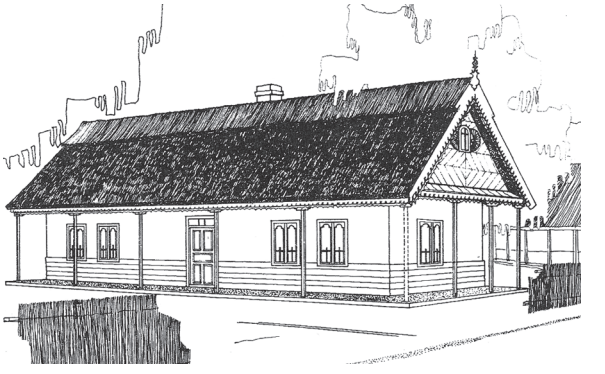

Fig. 5.16 Locuință Crișan, Tulcea, 1930
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

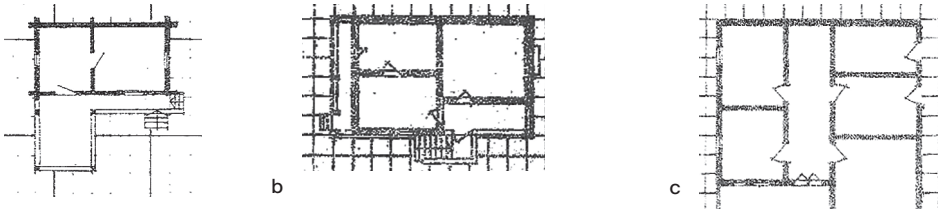

Fig. 5.17 Locuințe parter
a Locuință la Borșa, Maramureș, 1932
b Locuință la Runcu, Dâmbovița, 1920
c Locuință la Movila Miresii, Brăila
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

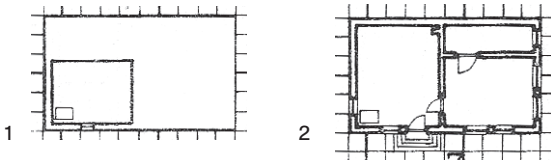

Fig. 5.18 Locuință la Arpașul de Sus, Sibiu, 1922
1 Plan beci
2 Plan parter
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

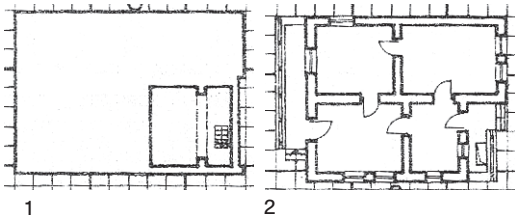

Fig. 5.19 Locuință la Dioști, Dolj, 1939
1 Plan beci
2 Plan parter
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

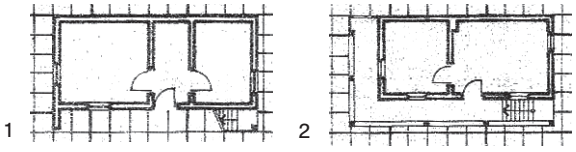

Fig. 5.20 Locuință la Cireșu, Mehedinți, 1936
1 Plan demisol
2 Plan parter
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

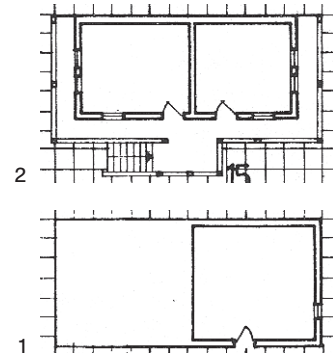

Fig. 5.21 Locuință la Popești, Cluj, 1922
1 Plan beci
2 Plan parter
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

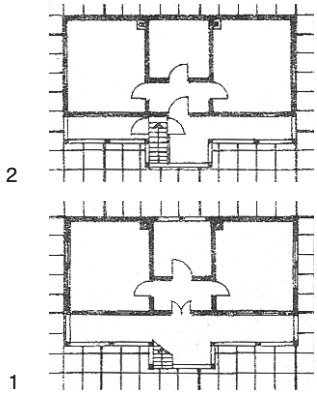

Fig. 5.22 Locuință la Rona de Sus, Maramureș, 1935
1 Plan parter
2 Plan etaj
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

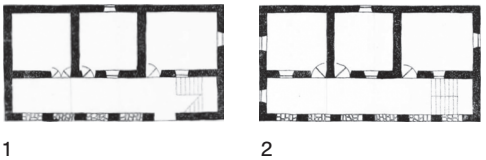

Fig. 5.23 Casă nouă din Runcu, Gorj
1 Plan parter
2 Plan etaj
sursa: Crăiniceanu, Radu, „Case noi în valea Jaleșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 9/1957

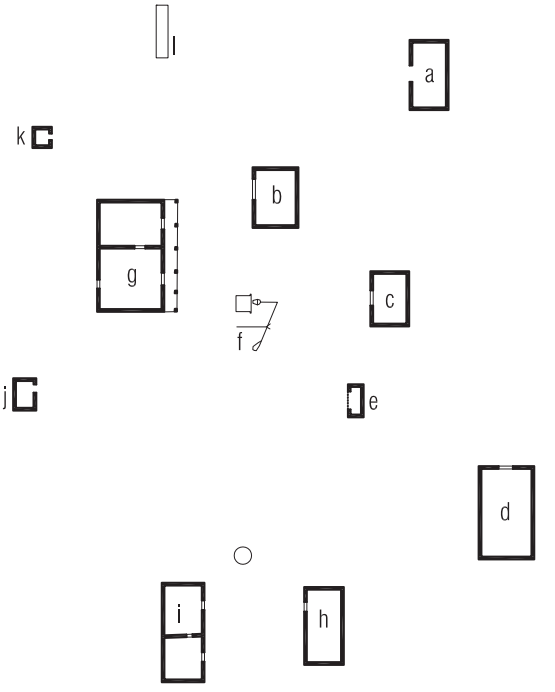

Fig. 5.24 Planul de ansamblu al gospodăriei lui Coste Mihai — Cămârzana, Satu Mare
a poiata oilor
b șopra pentru căruță
c șopra pentru lemne
d șura oilor
e coșarcă
f fântână
g casa
h oboroc pentru fân
i poiata cailor
j coteț
k latrină
l uscătorie pentru fructe
desen după: Focșa, Gheorghe, *Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

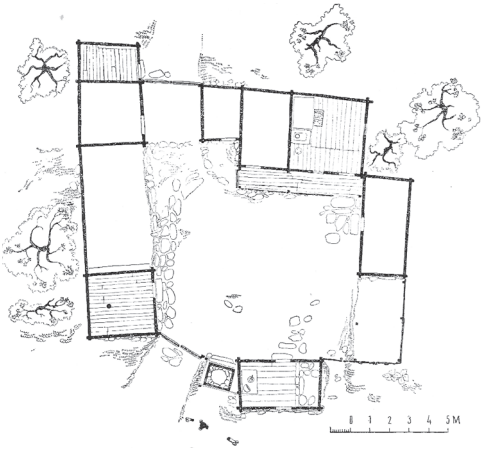

Fig. 5.27 Plan gospodărie de tip ocolnic din satul Câmpul lui Neag, Hunedoara
sursa: Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1965

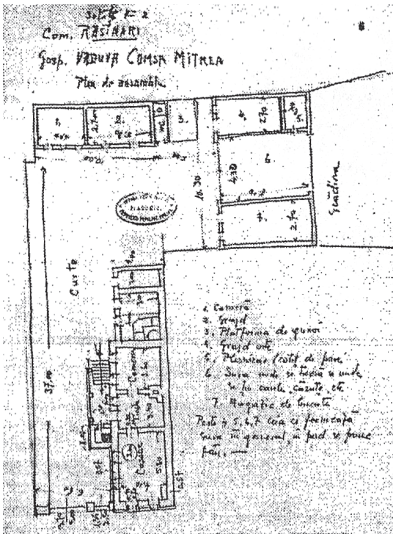

Fig. 5.25 Planul gospodăriei Comșa Mitrea, Rășinari, Sibiu
schiță în creion, arh. Florea Stănculescu, 1919
sursa: Lascu, Nicolae (coord.), Stănculescu, Florea, *Contribuții la afirmarea arhitecturii românești*, Editura Tehnică, București, 1987

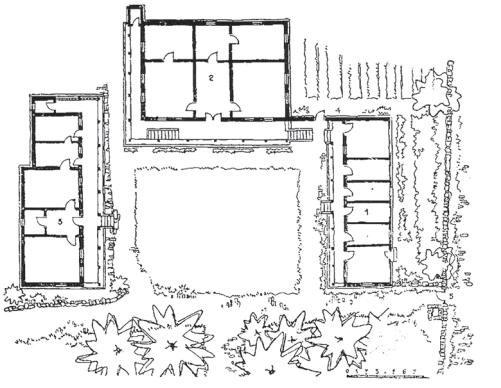

Fig. 5.26 Planul caselor gospodăriei Baștea, Rucăr
azi dispărute
sursa: Gheorghiu, Adrian, Stănculescu, Florea, Petrescu, P., Stahl, P., *Arhitectura populară românească — Regiunea Pitești*, Editura Tehnică, București, 1958

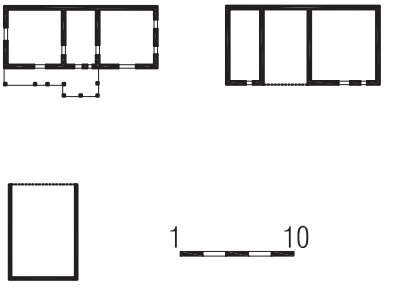

Fig. 5.28 Planul gospodăriei lui Oroș Gheorghe — Moișeni, Satu Mare
desen după Focșa, Gheorghe, *Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

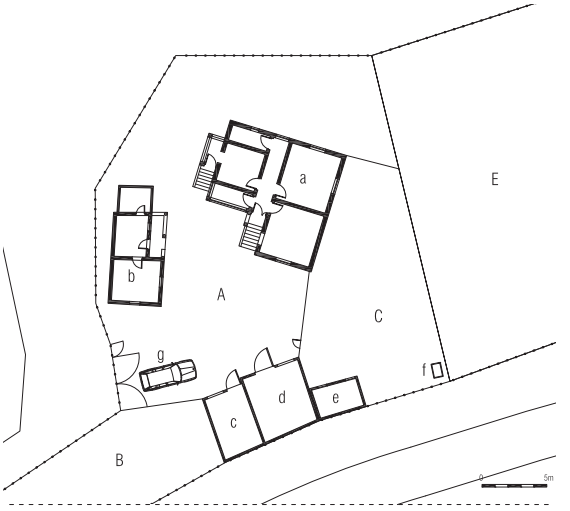

Fig. 5.29 Plan gospodărie Niculescu, Lereşti, Argeş, desen Dragoş Dordea, 2007
- a casa mare cca 1950
- b casa mică — bucătărie
- c depozitare
- d depozit de lemne
- e coteţ de găini
- f cuşca câinelui
- g parcare.
- A curtea principală
- B grădina de flori şi legume
- C curtea animalelor domestice
- D curtea din spate
- E livada / fâneaţa

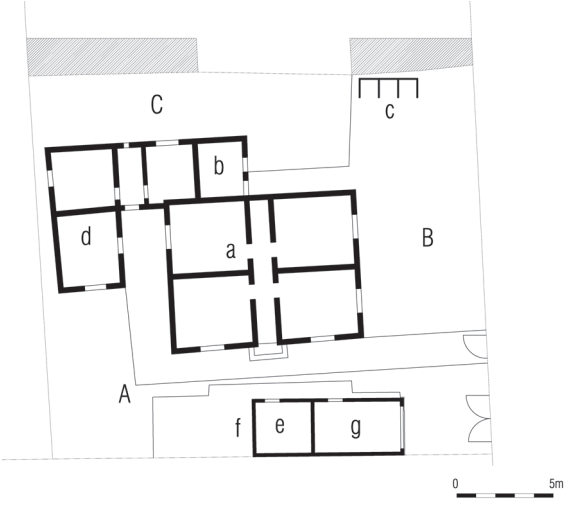

Fig. 5.30 Plan gospodărie Vlaciu, Eforie Nord, Constanţa, desen Dragoş Dordea, 2007
- a casa mare cca 1960
- b baie
- c duşuri (după 2000)
- d casa mică/depozitare
- e bucătărie
- f bucătărie de vară
- g garaj
- A curtea principală
- B grădina de flori şi legume
- C curtea din spate

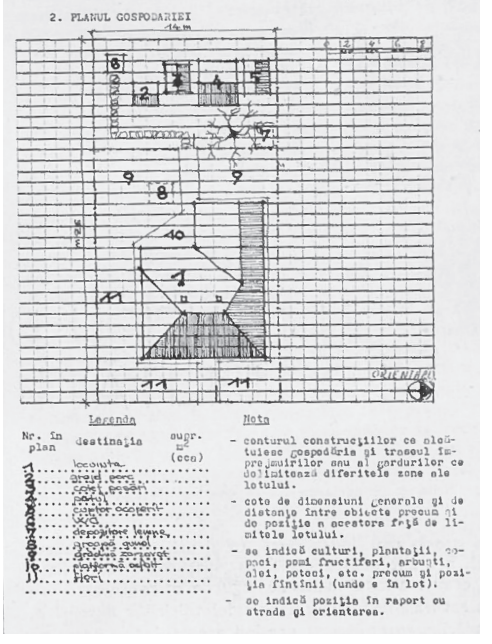

Fig. 5.31 Plan gospodăria Adamescu, Unirea, Călăraşi
- 1 locuinţa
- 2 grajd porc
- 3 coteţ păsări
- 4 pătul
- 5 cuptor acoperit
- 6 latrină
- 7 depozitare legume
- 8 groapă gunoi
- 9 grădină zarzavat
- 10 platformă asfalt
- 11 flori

sursa: Niculiu, Cezar, „Locuinţa satului din Bărăgan în contextul dezvoltării judeţului Ialomiţa”, în *Arhitectura*, nr. 3/1974, Bucureşti, p. 55

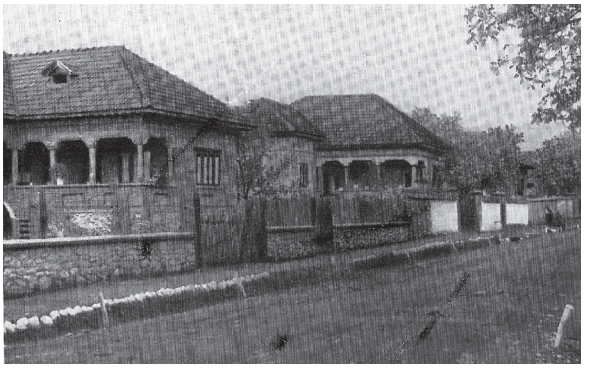

Fig. 5.32 Locuințe din Stănești, Vâlcea
sursa: Ionescu, Grigore, Derer, Petre, Theodorescu, Dinu, *Arhitectura în România, perioada anilor 1944–1969*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969

Fig. 5.33 Locuință din Nucșoara, Argeș
sursa: Ionescu, Grigore, Derer, Petre, Theodorescu, Dinu, *Arhitectura în România, perioada anilor 1944–1969*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969

Fig. 5.34 Casă nouă, Lerești, Argeș, 1951
foto: autorul

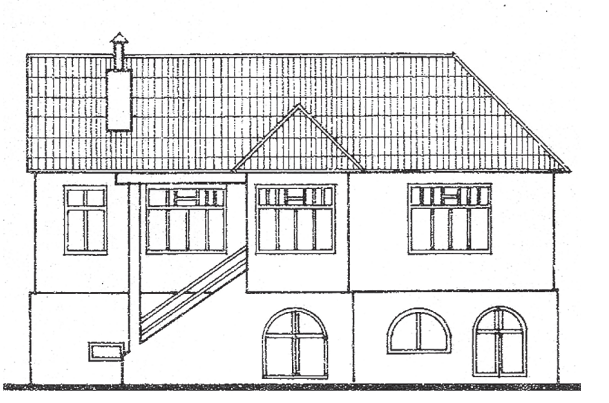

Fig. 5.35 Casă nouă, Zlăști, Hunedoara, 1950
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

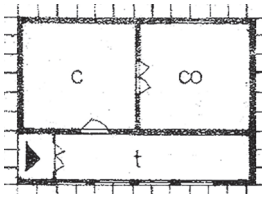

Fig. 5.36 Locuință, Balint, Timiș, 1957
c cameră
co cameră oaspeți
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

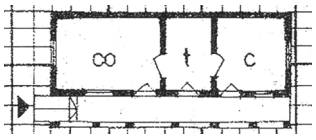

Fig. 5.37 Locuință, Rușor, Hunedoara, 1950
c cameră
co cameră oaspeți
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

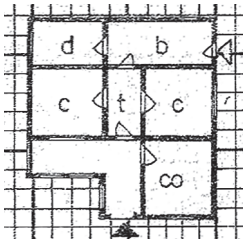

Fig. 5.38 Locuință Vlădeni, Iași, 1947
b bucătărie
c cameră
co cameră oaspeți
d depozitare
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

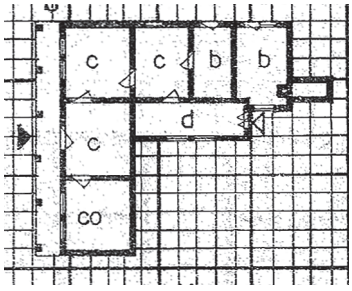
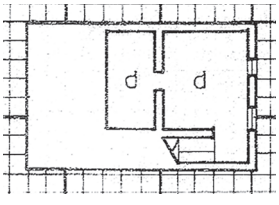
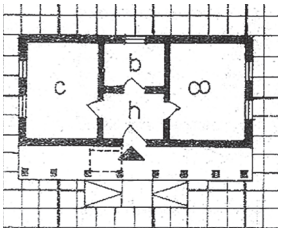

Fig. 5.39 Locuință Izvoarele, Tulcea, 1957
b bucătărie
c cameră
co cameră oaspeți
d depozitare
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

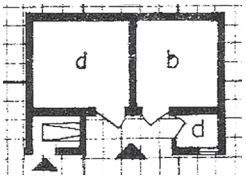

1

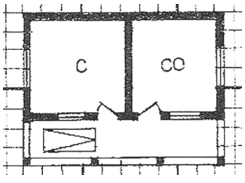

2

Fig. 5.40 Locuință Izvoarele, Tulcea, 1957
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră oaspeți
d depozitare
h hol
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

1

2

Fig. 5.41 Locuință Izvoarele, Tulcea, 1957
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră oaspeți
d depozitare
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.42 Casă nouă cu finisaj ceramic, Lereşti, Argeş, 1967
foto: autorul

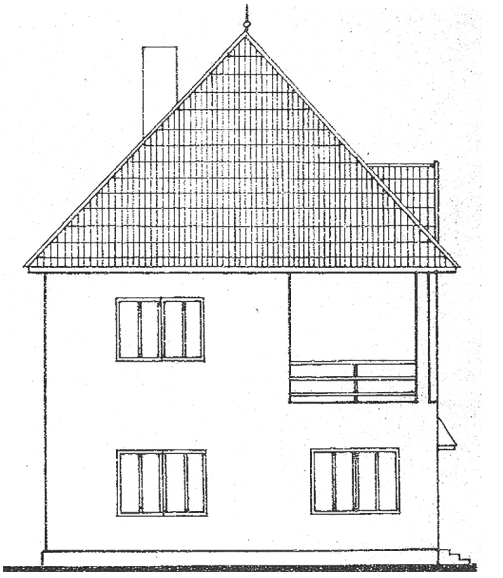

Fig. 5.43 Casă nouă, Întorsura Buzăului, Covasna, 1961
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.44 Casă nouă „bloc" — Mihoc Dumitru, Certeze, Satu Mare, 1968
sursa: Focșa, Gheorghe, *Ţara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

Fig. 5.45 Locuință nouă în Orăștioara de Jos, comuna Beriu, Hunedoara
sursa: Caffé, Mihail, „Circulația modelelor arhitecturale între sat și oraș",
în *Arhitectura*, nr. 4/1987

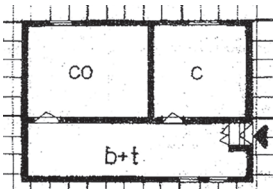

Fig. 5.46 Locuință, Ohaba Lungă, Timiș, 1965
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

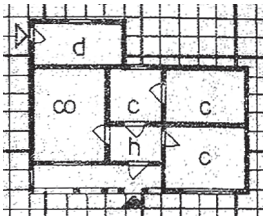

Fig.5.47 Locuință, Popricani, Iași, 1964
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

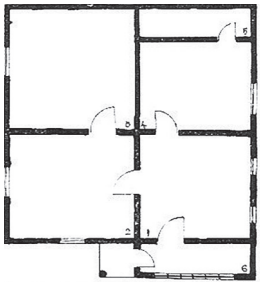

Fig. 5.48 Casă nouă — Mihoc Dumitru, Certeze, Satu Mare, 1968
sursa: Focșa, Gheorghe, *Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

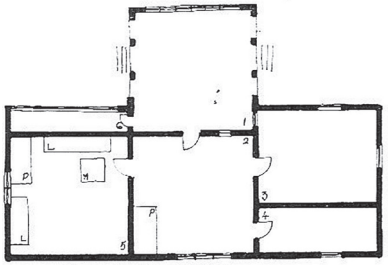

Fig. 5.49 Casă nouă „casă bloc" — Moiș Tămaș, 1967
sursa: Focșa, Gheorghe, *Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

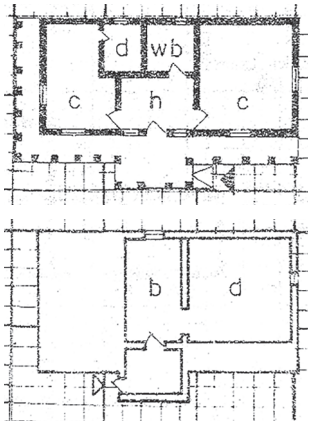

Fig. 5.50 Locuință, Brâncovenești, Mureș 1964
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
t tindă
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

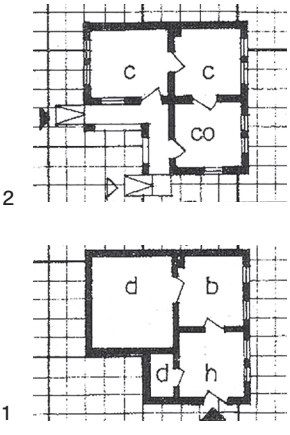

Fig. 5.51 Locuință, Brâncovenești, Mureș 1964
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.52 Casă nouă, Gherța Mică, Satu Mare, 1970
sursa: Focșa, Gheorghe, *Țara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

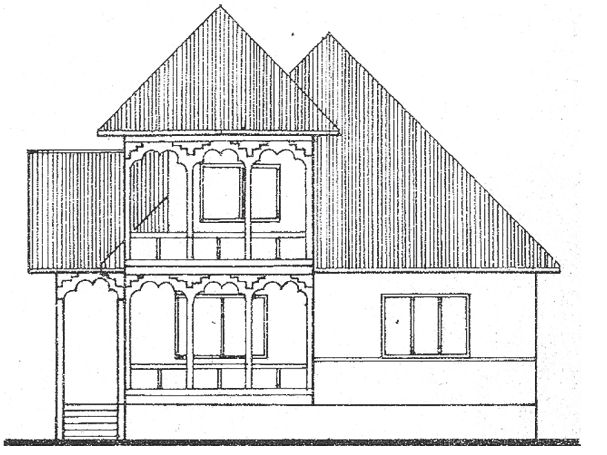

Fig. 5.53 Casă nouă în Bârsana, Maramureș, 1970
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.54 Casă în munții Bucegi, 1969
sursa: Iancu, Dumitru, „Aspecte ale noii arhitecturi rurale", în *Arhitectura*, nr. 5/1971, București

Fig. 5.55 Casă nouă în satul Valea Perilor
sursa: Bârcă, Ana, „Evoluția unor așezări rurale din bazinul carbonifer Motru", în *Muzeul Satului și de Artă Populară*, nr. 5–6/1985, București, p. 73

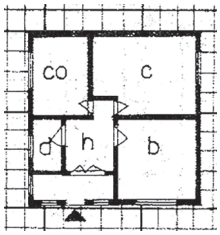

Fig. 5.56 Locuință, Zorleni, Vaslui, 1974
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

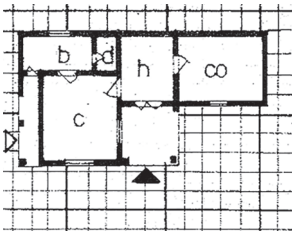

Fig. 5.57 Locuință, Dideşti, Tulcea, 1970
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

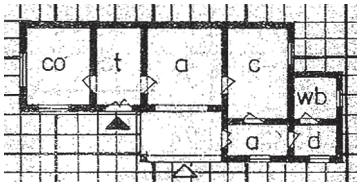

Fig. 5.58 Locuință, Foltești, Galați, 1970
a atelier
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
t tindă
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

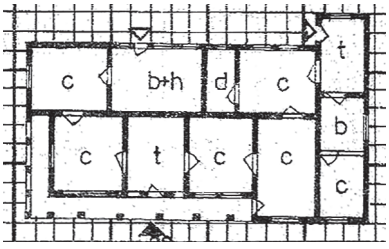

Fig. 5.59 Locuință, Stăncuța, Brăila, 1970
b bucătărie
c cameră
d depozitare
h hol
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

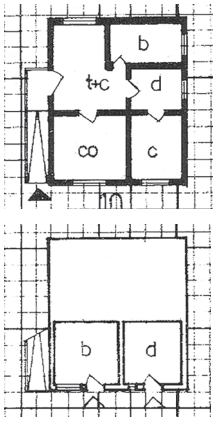

Fig. 5.60 Locuință, Ocoliș, Alba, 1974
1 Plan demisol
2 Plan parter
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

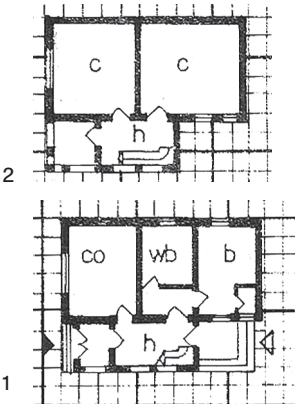

Fig. 5.61 Locuință, Ștefănești, Argeș, 1972
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
h hol
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

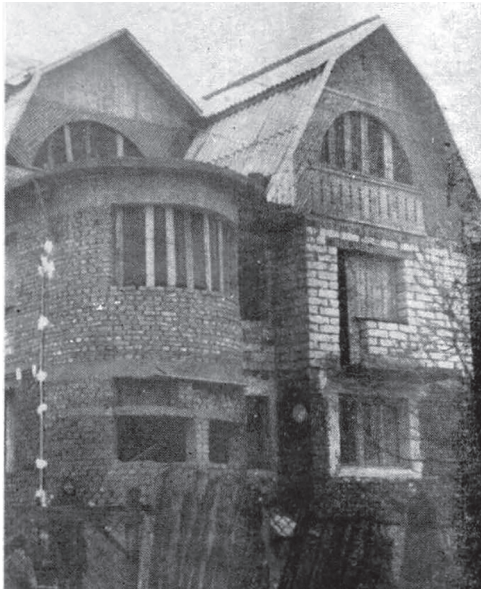

Fig. 5.62 Locuință în construcție, jud. Bistrița-Năsăud, 1980
sursa: Nădejde, Șerban, „Locuințe pentru zona montană și submontană a județului Bistrița-Năsăud"
sursa: *Arhitectura*, nr. 3/1980, București, p. 34

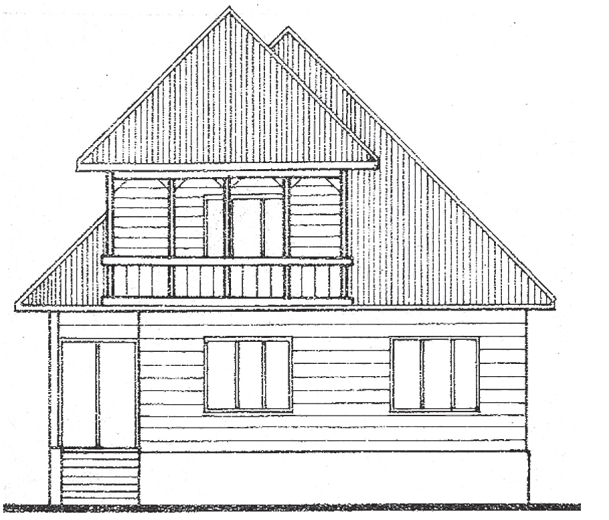

Fig. 5.63 Casă nouă în Bogdan Vodă, Maramureș, 1979
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

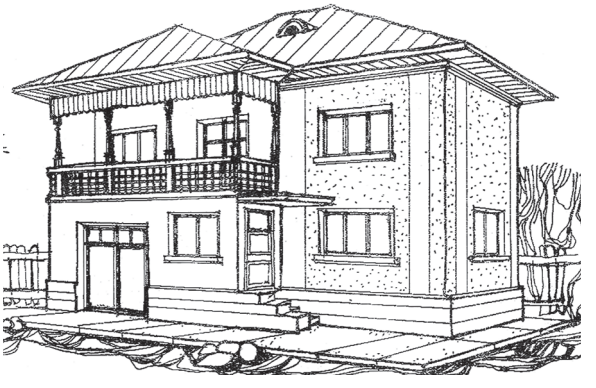

Fig. 5.64 Locuință sătească nouă, Drăgutești, Gorj, 1977
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.65 Casă nouă în satul Sadova, Dolj, 1979
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

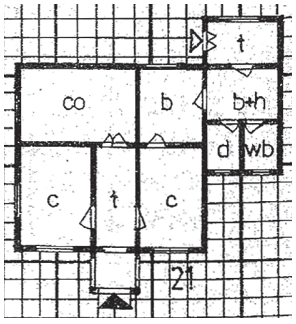

Fig. 5.66 Locuință, Greci, Ialomița, 1975
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
t tindă
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

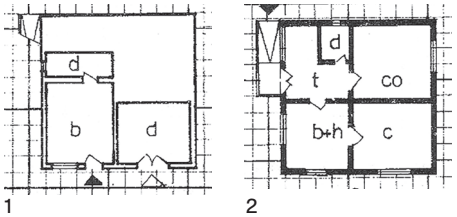

Fig. 5.68 Locuință, Sălciua, Alba, 1976
1 Plan demisol
2 Plan parter
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

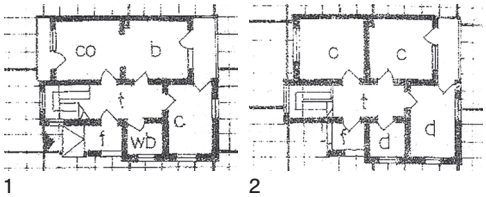

Fig. 5.70 Locuință, Valea Mare, Argeș, 1977
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
f foișor
t tindă
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

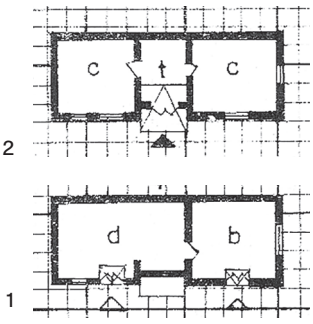

Fig. 5.67 Locuință, Tilișca, Sibiu, 1978
1 Plan demisol
2 Plan parter
b bucătărie
c cameră
d depozitare
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

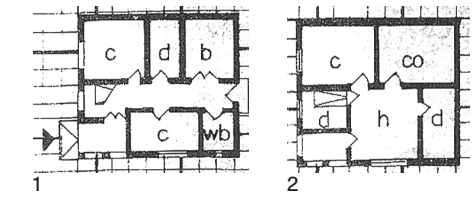

Fig. 5.69 Locuință, Poiana Vadului, Bihor, 1965
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
t tindă
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

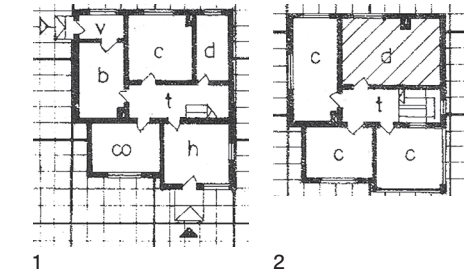

Fig. 5.71 Locuință, Nehoiașu, Buzău, 1977
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
t tindă
v vestibul
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

a

b

Fig. 5.72 Locuință de tip montan, Șaru Dornei, 1978–1984
a Vedere din șantier
b Vedere clădire finalizată
sursa: Rey, Radu, *Civilizație montană*,
Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985

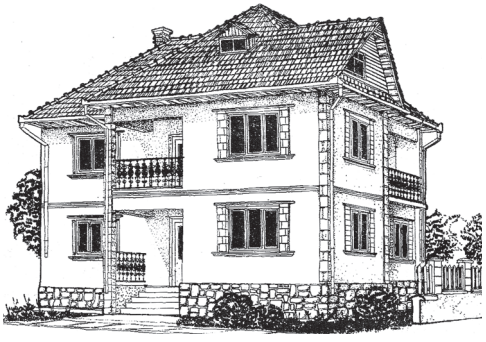

Fig. 5.73 Locuință, Valea Ghiurghiului, Mureș, 1983
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

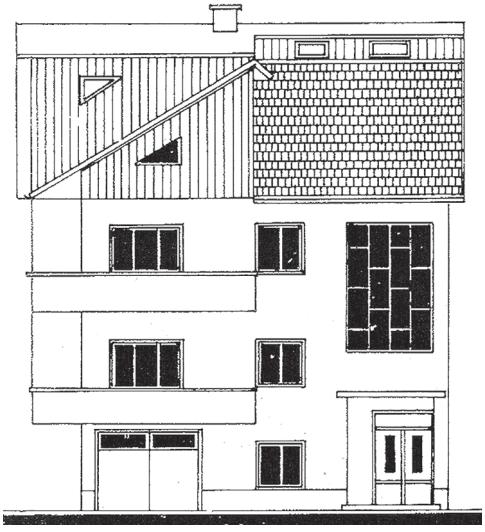

Fig. 5.74 Locuință, Livezile, Bistrița Năsăud, 1986
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Fig. 5.75 Locuință sătească, Măneciu, Prahova, 1985
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

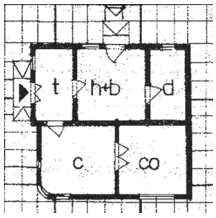

Fig. 5.76 Locuință, Vințu de Jos, Alba, 1981
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
h hol
t tindă
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

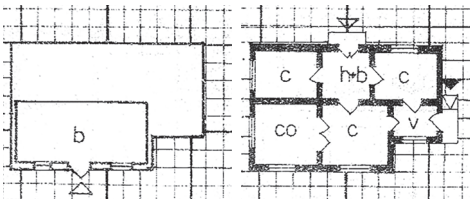

Fig. 5.77 Locuință, Ciungani, Hunedoara, 1983
1 Plan demisol
2 Plan parter
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
h hol
v vestibul
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

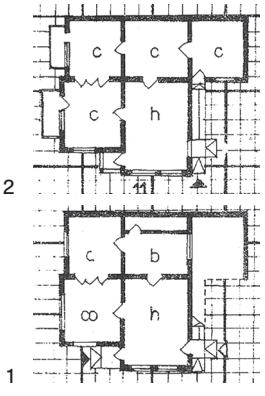

Fig. 5.78 Locuință, Certeze, Satu Mare, 1983
1 Plan demisol
2 Plan parter
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
h hol
v vestibul
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

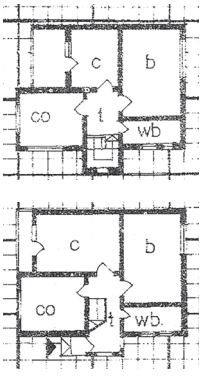

Fig. 5.79 Locuință, Unirea, Bistrița-Năsăud, 1985
1 Plan parter
2 Plan etaj
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
t tindă
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

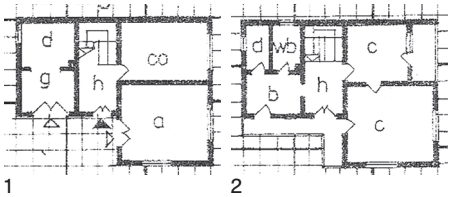

Fig. 5.80 Locuință, Valea Crișului, Bihor, 1986
1 Plan parter
2 Plan etaj
a atelier
b bucătărie
c cameră
co cameră de oaspeți
d depozitare
g gara
h hol
v vestibul
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

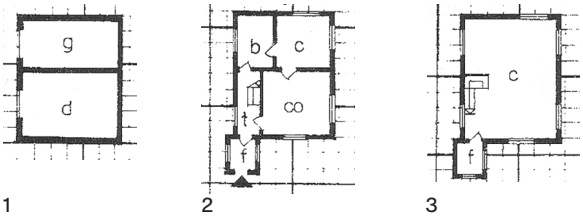

Fig. 5.81 Locuință cu trei nivele, Bajura, Botoșani, 1986
1 Plan demisol
2 Plan parter
3 Plan etaj
a atelier
b bucătărie
c cameră
co cameră oaspeți
d depozitare
f foișor
g garaj
h hol
t tindă
v vestibu
wb baie + wc
sursa: Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , Studiu coordonat de ICCPDC, București, 1989

Altcadru

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală

6 De la vilă la cabană

6.1 Locuința secundară și modernitate în perioada interbelică
6.2 Vile speciale și turism de masă
6.3 De la turism de masă la reapariția conceptului de locuință secundară
6.4 Experimente — capsula autonomă/locuința minimală
6.5 Case de vacanță proprietate personală — proiecte pe malul lacului Cernica
6.6 Cabana de odihnă după 1973
6.7 Concluzii

7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii
9 Referințe și resurse

În afară de locuința individuală permanentă din urban sau rural, începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, turismul a produs noi forme de locuire temporară. Acestea, pe lângă faptul că au devenit o categorie în sine, au avut și o anumită influență asupra formelor mai permanente de locuire. În general, chiar și manifestele moderniste, în care locuirea e separată programatic de pregătirea mesei (care urma să se servească exclusiv în cantine sau restaurante), au multe în comun cu acea locuire temporară în stațiuni turistice. În plus, datorită unui acces din ce în ce mai generalizat al populației la forme de turism, începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, locuința permanentă a fost influențată și a împrumutat caracteristici din construcțiile pentru petrecerea timpului liber.

Raportarea la ambele etape – interbelic și postbelic – se face și prin prisma experimentului pe care îl reprezintă. Aici, în stațiunile turistice, vin oameni din toată țara, pe o durată scurtă de timp și intră în contact cu noua arhitectură. Stilul de viață dus într-o asemenea vacanță corespunde, în mare măsură, cu principiile urbanismului funcționalist stabilite de Charta de la Atena, puse în practică în perioada postbelică în toate orașele din România. Această influență, pe care arhitectura locuințelor de vacanță a exercitat-o asupra locuinței individuale permanente, trebuie înțeleasă, mai întâi, prin analiza perioadei precedente instalării regimului comunist.

Turismul în România sfârșitului de secol XIX și început de secol XX, marcat de marile hoteluri, sanatorii și vile impunătoare[395], s-a dezvoltat cu precădere în orașe, unele dintre acestea având o tradiție balneară veche, precum Băile Herculane[396]. Altele, precum Sinaia, Câmpulung Muscel, au fost descoperite prin intermediul turismului de vilegiatură și intervenției regelui (Sinaia) sau a unor boieri (Ion Movilă – Eforie Sud, Techirghiol). În orașe de vilegiatură și/sau balneare precum Sinaia, începând cu construirea castelului Peleș, 1875–1883 (Fig. 6.01), Câmpulung (Băile Kretzulescu, 1897), la munte sau Eforie Nord (Eforie, înființarea sanatoriului și a localității în 1894) sau Eforie Sud (Techirghiol – Movilă, 1899), au apărut noi ipostaze ale locuirii individuale, vilele, ca urmare a turismului. Vilele au fost realizate, inițial, în stiluri variate datorită dorinței clienților, dar și a arhitecților și meșterilor care veneau din toată Europa, reliefând, în acest sens, ideea de călătorie. În localitățile montane s-au ridicat vile impunătoare, influențate de arhitectura urbană. Pe lângă stiluri împrumutate în mare parte din Occident, un prim exemplu de stil neoromânesc este casa generalului Alexandru Robescu din Sinaia (Fig. 6.02), caracterizată de

395 Geografia României, vol. II — *Geografia umană și economică*, p. 464–465: „până la sfârșitul secolului, existau 23 de stațiuni de interes general, 78 de interes local și 36 localități cu izvoare minerale utilizate".

396 *Ibidem*, „se afirmă, treptat, turismul balnear, acesta fiind menționat în localitățile: Băile Felix, în secolul XV; Ivanda, în secolul XVI, Lipova, în secolul XV; Bazna, în secolul XVII; Băile Herculane, în 1734; Olănești, în 1760; Borsec, în 1770; Sângeorz Băi, în 1785 și Vatra Dornei, în 1788".

adaptarea la terenul în pantă prin intermediul soclului. Proiectele începeau să împrumute caracteristici „montane" – socluri din piatră, lemn utilizat aparent la pereți etc. (Fig. 6.03), caracteristici care au ajuns apoi, prin intermediul fluxurilor bidirecționale ale turiștilor, din nou la oraș, în arhitectura vilelor urbane[397].

În 1936, pe fondul dezvoltării turismului[398], autoritățile au înființat Oficiul Național de Turism[399]. Construirea vilelor în localități turistice deja consacrate s-a generalizat. Pe măsură ce numărul turiștilor a crescut, s-a redus dimensiunea vilelor și varietatea stilului construcțiilor. Locuințele de vacanță au încetat a mai fi vile impunătoare și au devenit mult mai adaptate scopului pentru care au fost construite, anume de refugii temporare pentru evadarea din marile orașe. Arhitectura turistică a urmat, în linii mari, direcțiile venite din arhitectura urbană care, pe lângă un eclectism consistent, etala cele două stiluri care marcau această perioadă în România – stilul neoromânesc și stilul modernist.

La fel ca în orașe, arhitecții au folosit stilul neoromânesc, în primă fază, cu precădere la palate și vile mari, reprezentative. În contrast, stilul modernist a fost adoptat atât la munte, cât și la mare în proiecte de dimensiuni medii sau mici în general. Prezența vilelor în cele două teritorii cărora oamenii le-au descoperit noi vocații spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea – muntele și marea – reliefează caracterul radical al modernității. Muntele a căpătat oficial importanță prin alegerea localității Sinaia ca loc al reședinței de vară a familiei regale și construirea Palatului Peleș[400], concomitent cu înființarea la Sinaia și în țară a mai multor asociații turistice[401]. Litoralul, cu o lungime de 412 km, a reprezentat celălalt loc al turismului unde noutățile tehnice se îmbinau cu importanța acestui nou teritoriu pentru România după anexarea Dobrogei (1878) și Unirea cu Basarabia, de la 1918. Pe lângă noutățile tehnice, cum ar fi podul peste Dunăre proiectat de Anghel Saligny, arhitectura a găsit în litoral un teren fertil experimentului modern.

397 Ruxandra Nemțeanu, *Vila în stil neoromânesc: expresia căutărilor unui model autohton în locuința individuală urbană*, București: Simetria, 2014, p. 62–63.

398 Claudiu Alexandru Vitanos, *Imaginea României prin turism, târguri și expoziții universale, în perioada interbelică*, București: Editura Mica Valahie, 2013. „Evoluția fluxului turistic pe stațiuni evidențiază, de asemenea, o creștere; de pildă, în stațiunea Carmen Sylva (astăzi Eforie Sud) au fost cazați, în anul 1919, 8.425 de turiști, iar în anul 1937 au fost cazați 10.903 turiști; în Sovata: 1.206 turiști, în 1919, și 3.942 în 1937; în Călimănești: 1.013 în 1919 și 4.789 în 1937."

399 Oficiul Național de Turism, prevăzut inițial în 1926, a căpătat un statut: Legea pentru organizarea turismului, publicată în Monitorul Oficial nr. 50 din 29 februarie 1936.

400 Palatul Peleș a fost construit între 1873 și 1914. Locuințele de vară montane au devenit ulterior o temă importantă în arhitectură, fiind reprezentate de cele două extreme — palate sau vile impunătoare în localitățile aflate la baza munților și refugii minimale în zonele înalte. Dacă la început turiștii aparțineau înaltei societăți, au intrat relativ repede în atenția unor categorii din ce în ce mai largi. În perioada interbelică, în Occident turismul devenea o activitate de masă.

401 Claudiu Alexandru Vitanos, *op. cit.* „În anul 1895, starețul Mănăstirii Sinaia, arhimandritul Nifon (1888–1909), secundat de Take Ionescu, scriitoarea Bucura Dumbravă și alții, au constituit «Societatea Carpatină din Sinaia», care timp de aproape 15 ani a desfășurat, în Bucegi, o «activitate remarcabilă»: amenajarea peșterii Ialomiței, deschiderea de drumuri, construcția primelor case de adăpost la Caraiman și Omul, organizarea de excursii colective etc.", p. 162.

Din experimentul modern fac parte și vilele construite după modelul occidental al cabanei alpine. Aceste construcții, realizate cu mijloace minime, imitând o arhitectură tradițională din Alpi unde s-a născut acest mod modern de a construi, au mai multe în comun cu modernismul, prin economia de mijloace și simplitatea punerii în operă a materialelor. Astfel de exemple erau vila pe care a proiectat-o Marcel Iancu la Predeal, în 1926, și vila Crăția de la Cumpătu, proiectată de Duiliu Marcu , în 1934 (Fig. 6.04). Construcția este un cub din piatră, lemn și sticlă, preluând în estetica modernistă toate caracteristicile sedimentate deja în ideea de „arhitectura montană".

Arhitectura vilelor de pe litoral s-a orientat, în mod evident, către modernism. Acest fapt poate fi explicat atât prin lipsa modelelor occidentale – tipic alpine la acea vreme, cât și printr-un specific local mai apropiat de modelele orientale ale lui Le Corbusier, care au influențat filonul principal al modernismului. Arhitectura vilelor de pe litoral nu are însă o singură direcție manifestă, ci preia elemente din mai multe arii de influență culturală. Am identificat cel puțin trei direcții în acest sens.

Prima, reprezentată de Vila Nadia Gory de la Mamaia, proiectată în 1938 de Horia Creangă (Fig. 6.07), este expresia unui modernism prin definiție. Clădirea îndeplinea toate cele 5 puncte ale arhitecturii moderne enunțate de Le Corbusier în 1927[402].

Cea de-a doua direcție, inspirată tot de aceste principii moderniste, dar care își găsea o sursă de inspirație și în arhitectura locală este reprezentată de arhitectura vilelor de la Balcic, proiectate de arh. Henrieta Delavrancea Gibory. Am ales exemplul casei Constantin (Fig. 6.09), azi dispărută, deoarece, în acest caz, arhitecta reprezenta atât principiile arhitecturii moderne, cât și elementele spațiale de inspirație locală. Acoperișul, care în zona respectivă are pante mici generate de învelitorile din olane, se contopește cu principiul acoperișului–terasă. Construcția în console succesive este perfect exprimată astfel în arhitectura modernă a casei, care eliberează nivelurile succesive unde construcția ar fi atins solul. O altă realizare extrem de importantă în acest sens, ce arată maturitatea la care ajunsese arhitectura modernă în România, este Vila Hurmuzescu de la Mangalia proiectată de Haralamb Georgescu în 1946 și construită în 1947 (Fig. 6.05). Aceasta prelua elemente regionale cum ar fi zidurile din piatră și acoperișul din olane și le compunea organic într-o arhitectură modernă. Cele două exemple evidențiază mutațiile latente în arhitectura modernă din România ce conduceau spre un regionalism critic avant la lettre. Dacă neoromânescul a însemnat fuzionarea temelor brâncovenești și locale în cadrul „noii arte europene" – Art Nouveau, litoralul a fost creuzetul formării unei prime sinteze regionale a arhitecturii moderne în România.

402 Cele cinci puncte ale arhitecturii moderne, așa cum au fost definite de Le Corbusier în 1927, sunt, în traducerea autorului: structura pe stâlpi, fereastra în bandă, planul liber, fațada liberă și acoperișul terasă. Fr: *„les pilotis, la fenêtre-bandeau, le plan libre, la façade libre et le toit-terrasse"*.

Cea de-a treia direcție se manifestă în vilele construite la Eforie Nord de arh. George Matei Cantacuzino (Fig. 6.06, 6.08). Este vorba de o combinație între elemente moderne și clasice. Dan Teodorovici îl caracterizează pe George Matei Cantacuzino drept *hybrid modernist*[403]. Referindu-se la hotelul Bellona, Dan Teodorovici evidențiază fuziunea dintre clasic și modern în arhitectura lui G.M. Cantacuzino:

> „Hotelul Bellona este în mod clar modelat după metafora navei, atât de caracteristică modernismului. În același timp, Coasta Mării Negre pare a fi mai potrivită pentru a găzdui acest tip de arhitectură grăitoare decât multe locuri sau orașe sau alte peisaje. Totodată, Hotelul Bellona se remarcă prin unele detalii care nu par deloc moderne. De exemplu, hotelul se află pe o bază solidă, iar capul său în formă de arc este înconjurat de o scară mare, terase și rampe. Cu pereții săi abrupți îmbrăcați cu plăci mari hexagonale de piatră brută, baza pare să crească din configurația sălbatică a stâncilor, care marchează capătul sudic al promenadei Eforie. Prin urmare, clădirea creează impresia unei cetăți legate de pământ."[404]

Vilele proiectate de G.M. Cantacuzino pe faleza de la Eforie (Fig. 6.06) au în concepție aceleași elemente descrise în cazul hotelului Bellona. Clădirile sunt așezate solid pe teren, iar elemente de arhitectură modernă precum ferestrele orizontale se compun pe fațadele clădirilor cu uși mari terminate cu arcadă la partea superioară. Dintre toate, Villa Aviana (Fig. 6.08) adună, în cel mai limpede chip, atitudinea critică pe care G.M. Cantacuzino o exprima în operele sale, în care atât modernismul, cât și clasicismul reprezintă o Europă multiculturală din care și România face parte, așa cum notează Dan Teodorovici. Vila are și ea, la scară mai redusă decât hotelul Bellona, acel soclu cu terase succesive. Atât la interior, cât și la exterior, există elemente clasice și moderne. Volumul epurat, alb, a cărui plastică se bazează pe un singur gest puternic apare simetric, simetrie care este în ochii lui G.M. Cantacuzino o reprezentare a echilibrului structural. Interiorul are elemente clasice ale vilei urbane – holul central și scara monumentală, scara secundară de serviciu care este dispusă simetric față de celelalte spații servante. Pe de altă parte, separarea netă a spațiilor principale care sunt orientate înspre est, către mare și spațiile de serviciu și de circulație așezate pe fațada dinspre stradă marchează influența modernistă.

403 Dan Teodorovici, George Matei Cantacuzino, *A Hybrid Modernist*, Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 2014.

404 *Ibidem*.
„The Bellona Hotel is clearly modelled on the ship metaphor, so characteristic of Modernism. At the same time, the Black Sea Coast appears to be more suited to accommodating this kind of architecture parlante than many places or cities or other landscapes. At the same time, the Bellona Hotel is notable for some details that do not seem too modern at all. For instance, the hotel lies upon a sturdy base and its bow-like head is surrounded by a grand staircase, terraces and ramps. With its steep walls clad with large hexagonal rough stone plates, the base seems to grow out of the wild configuration of rocks, which marks the southern end of the Eforie promenade. Therefore the building creates the impression of an earth bound fortress."

Reluarea, după război, a programelor pentru arhitectură destinată turismului, a locuințelor sezoniere, a fost strâns legată de intervenția statului. Stațiunile proiectate pe litoral au influențat reluarea temelor turistice, după 1947, în programe de stat importante în ceea ce privește dezvoltarea localităților balneoclimaterice, precum și înființarea unora noi. Naționalizarea și reorganizarea centralizată a economiei nu au ocolit nici sectorul turistic. În 1949, în paralel cu desființarea asociațiilor turistice private, Oficiul Național de Turism a fost transferat Confederației Generale a Muncii[405]. Transferarea către sindicate indica foarte clar direcția pe care urma să o aibă turismul pe plan intern pentru populația generală – aceea de turism de masă. În practică însă, prin transferul atribuțiunilor către o entitate sindicală, într-o primă perioadă, turismul s-a manifestat, în principal, prin reorganizarea operării patrimoniului existent din stațiunile „balneo-climaterice, pentru a fi folosite pe cât posibil pe toată durata anului în vederea ameliorării îngrijirii oamenilor muncii”[406].

Acest model corespundea în mare măsură cu ceea ce se petrecea în Uniunea Sovietică, unde, sub conducerea lui Stalin, turismul era organizat de Komsomol[407] sau de uniunile de sindicat. Era strict vorba de turism intern, orientat către activități în aer liber cu caracter ideologic sau recuperare și odihnă în stațiuni[408]. În aprilie 1955, „o rezoluție a Comitetului Central Sovietic introducea posibilitatea cetățenilor sovietici să treacă granițele Uniunii Sovietice și să experimenteze în persoană țări străine”[409]. Această deschidere corespundea cu venirea la putere a lui Nikita Hrusciov[410]. De turismul internațional urma să se ocupe întreprinderea Intourist[411].

Tot în 1955, dar în iulie, în România a fost înființat, în replică la deschiderea turismului internațional în URSS, Oficiul Național de Turism „Carpați”[412]. Această întreprindere urma să se ocupe de vizi-

405 Decretul nr. 88 din 8 martie 1949 pentru trecerea atribuțiunilor Oficiului Național de Turism (ONT) asupra Confederației Generale a Muncii.

406 Planul de Stat al Republicii Populare Române pe anul 1949, Expunere în fața Marii Adunări Naționale, 27 decembrie 1948, cuvântare rostită de Gheorghe Gheorghiu-Dej, în *Scânteia*, nr. 1311 din 28 decembrie 1948.

407 Komsomol — Organizația Tineretului Comunist în URSS.

408 Anne E. Gorsuch, *All This is Your World, Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*, Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 16.

409 *Ibidem*, p. 10.

410 Petre Opriș, „Oficiul Național de Turism «Carpați» și situația de pe litoralul românesc al Mării Negre, analizată de un turist austriac (1955–1964)”, în contributors.ro, duminică, 18 aprilie 2021, https://www.contributors.ro/oficiul-national-de-turism-carpati-si-situatia-de-pe-litoralul-romanesc-al-marii-negre-analizata-de-un-turist-austriac-1955-1964/ „Contextul politic de la Moscova era marcat de înlăturarea din fruntea guvernului a lui Gheorghi Malenkov (februarie 1955). [...] În acel context politic intern și internațional foarte complicat, V.V. Kuznețov (ministru adjunct al Afacerilor Externe), Ivan G. Kabanov (ministru al Comerțului Exterior) și Anastas I. Mikoian (prim vice-prim ministru) au analizat pe rând, în luna aprilie 1955, un document cu 14 idei principale privind acordarea permisiunii pentru circa 1500 de cetățeni sovietici să viziteze doar țările de democrație populară.”

411 Intourist — Organizație înființată în 1939 cu scopul de a promova vizitarea URSS de către turiști din străinătate. Începând cu anii 50, Intourist devenea și intermediarul vizitelor turiștilor sovietici în lume.

412 Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1781 din 18 august 1955 pentru înființarea Oficiului Național de Turism „Carpați”, însoțită de două anexe, ANIC, Fond CC al PCR — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, nr. inv. 3362, cota 914/1955.

tele turiștilor străini în România și să organizeze vizite ale turiștilor români în țările blocului comunist. Momentul relansării turismului internațional în spațiul socialist est-european a coincis și cu reintrarea arhitecturii moderne ca stil oficial agreat de Moscova în țările acestui spațiu. Dacă intenția de modernitate, atât în ceea ce privește turismul, cât și arhitectura a fost de la început prezentă, realizarea ei în România a fost, în schimb, treptată. Astfel, într-o primă fază, proiectul turismului de stat prevedea păstrarea și sistematizarea stațiunilor existente[413]. Cezar Lăzărescu nota că sunt „dificultăți mari în realizarea unor compoziții generale ale localităților și nu poate duce la soluții curajoase, radicale”[414], referindu-se la cazul proiectelor care continuau dezvoltarea interbelică. Dar și acestea din urmă fuseseră concepute după modelul arhitecturii moderniste.

Tocmai acea realitate a preexistentului interbelic este interesantă pentru studiul locuinței individuale, în contextul demarării, în 1955, a noilor proiecte pentru turism. Poate fi începutul completării cu vile a falezei din Eforie Nord sau realizarea unui mic ansamblu de astfel de vile la Mangalia o oportunitate pe care liderii vremii au folosit-o în ideea construirii unor ansambluri mai luxoase? Cert este că, pe 2 iulie 1955, deci anterior înființării ONT Carpați, Consiliul de Miniștri a emis Hotărârea nr. 1222 privind aprobarea „Lucrărilor de amenajări balneare ale falezei de la Vasile Roaită”[415], vechea denumire a orașului Eforie. Față de faleza Mangalia unde au fost proiectate și realizate hoteluri, faleza din Eforie Nord avea un număr semnificativ de locuințe secundare, de vile interbelice, așezate într-o manieră coerentă de-a lungul falezei și pe străzile localității. Proiectele ce exemplifică realizări din Eforie Nord sunt caracteristice pentru noua idee de turism și corelarea acesteia cu realizările din perioada interbelică. Cele două proiecte de vile pe faleză concepute de arh. Nicolae Stopler și arh. Cezar Lăzărescu, realizate între 1955 și 1959 au fost inserate printre vilele proiectate în mare parte de G.M. Cantacuzino (fig. 6.10). O comparație cu proiectele realizate în anii ’30, în particular cu Vila Aviana cu care se învecinează, arată că similaritatea aparentă dintre anumite proiecte ascunde de fapt o schimbare completă de conținut atât în ceea ce privește organizarea spațială – funcțională, cât și în ideea expresiei arhitecturale.

Cele două vile (Fig. 6.11, 6.12) au fost concepute pe un principiu de simetrie specular. Spre deosebire de Vila Aviana, simetria clădirilor construite în 1958 vine din alte surse, dintre care cel mai evident

413 Carmen Popescu, „O mecanică eficace: Litoralul românesc în anii socialismului”, în *Vederi încântătoare: Urbanism și arhitectură în turismul românesc de la Marea Neagră în anii '60 - '70*, București: Asociația pepluspatru, 2015.

414 Cezar Lăzărescu, „Studii pentru sistematizarea localităților de pe litoralul Mării Negre”, în *Arhitectura RPR*, nr. 11–12, 1955, p. 32–46.

415 Hotărâre a Consiliului de Miniștri nr. 1222/1955 privind aprobarea „Lucrărilor de amenajări balneare ale falezei de la Vasile Roaită” în fază de schiță de sistematizare și a sarcinilor de proiectare „Digul longitudinal și amenajarea falezei de la Vasile Roaită”, Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, nr. 479/2 iunie 1955. Documentul este clasificat, însă certifică începutul lucrărilor destinate turismului pe litoral.

este modelul de casă cuplată, simetrică, ce definește arhitectura locuinței individuale importate după Cel de-Al Doilea Război Mondial. Pentru a susține acest argument am inclus în comparație și vila cu patru apartamente proiectată de arh. Nicolae Stopler (Fig. 6.11), deși nu ar intra în categoria propriu-zisă a locuinței individuale, așa cum am definit-o la început, deoarece are apartamente distincte suprapuse. Exemplul este evident inspirat din arhitectura vilei Aviana, a cărei curbură este imitată la nivel de imagine prin pantele acoperișului care converg către zona scării centrale care este în aer liber. Asemănarea aparentă dintre cele două clădiri ascunde o inversare a conceptului în ceea ce privește interiorul. În timp ce spațiul central cu scară marcat de o fereastră ce se termină în arc adună interiorul clădirii, scara vilei proiectate de Nicolae Stopler este doar un conector funcțional între cele patru apartamente. La interior fiecare apartament este identic (și simetric în oglindă), iar dispoziția interioară a spațiilor se face doar pe criteriul funcționalității. Fiecare apartament este independent și desenat pe un plan pătrat, nemaiputând să exprime spațial orizontalitatea întregului.

Continuând o comparație cu Vila Aviana, vila proiectată de Cezar Lăzărescu este un duplex (Fig. 6.12); centrul clădirii nu este reprezentat de un gol, ci de peretele care desparte cele două „apartamente". În planuri se văd încă reminiscențe din vilele extinse interbelice, cu circulații separate, de serviciu, la parter. Scara și holul acesteia citează în registru funcționalist exemplul interbelic al vilei Aviana. Scara principală intră în categoria spațiilor servante, nu mai este un spațiu principal al casei; aceste spații sunt așezate tot spre stradă, despărțite net de un perete longitudinal de spațiile de zi și de camerele de la etaj. Trebuie remarcată și camera de la etaj de lângă băi care este, de asemenea, o cameră de serviciu. Aceasta se deschide în lateral și spre stradă, nu spre terasa generoasă dinspre mare.

Analiza vilelor arată alunecarea semnificației unor principii spațiale și formale în arhitectură în perioada comunistă. Această „emulare" superficială a modelelor anterioare a fost descrisă și în cazul proiectelor tip pentru mediul rural. În cazul de față, arhitectura proiectelor din 1958 e și un exemplu de integrare într-un sit constituit, iar proiectele rămân exemple-cheie ale arhitecturii moderne de după Cel de-Al Doilea Război Mondial.

Față de exemplele de la Eforie Nord, vilele din Mangalia nu au fost publicate împreună cu restul ansamblului construit pe faleză, ceea ce le duce în altă categorie, cea a „vilelor speciale", realizate pentru membrii CC al PMR, motiv pentru care le-am analizat în capitolul următor. Vilele „speciale" care au început să fie construite pe litoral, la Eforie Nord, Mangalia și ulterior în alte stațiuni balneoclimaterice precum la Timișul de Jos, în actualul județ Brașov, Snagov etc., deși ascunse publicului general, au devenit un model și pentru acele proiecte din țară accesibile publicului și prezente în reviste de specialitate.

6. 3 De la turism de masă la reapariția conceptului de locuință secundară personală

După momentul 1955 și pornirea marilor proiecte moderne postbelice pentru un turism național și internațional în România, următoarea etapă s-a desfășurat începând cu 1964 și, de asemenea, se corelează cu modificările petrecute la nivel înalt în Uniunea Sovietică[416]. Hotărârea nr. 908 din 1964 privind organizarea și funcționarea Oficiului Național de Turism „Carpați”[417] a fost una dintre deciziile aparent paradoxale din această perioadă. Pe de o parte, acesta centraliza turismul din România, coordonând atât turismul intern, cât și internațional, având prioritate în folosirea hotelurilor, restaurantelor, a celorlalte baze turistice, precum și a mijloacelor de transport ale organizațiilor de specialitate. Avizarea temelor de proiectare pentru baze turistice sau deschiderea unor noi zone turistice era făcută de Ministerul Comerțului Exterior prin ONT Carpați[418]. Pe de altă parte, toate proiectele realizate erau expuse acelorași exigențe pentru care Oficiul de Turism „Carpați” fusese constituit în 1955. Deci, din 1964 până la noua lege ONT din ianuarie 1967[419], a existat un moment de relativă interferență între felul în care erau concepute și organizate unitățile pentru turismul de masă și cele destinate turismului extern și turismului „special” destinat conducătorilor partidului.

În două numerele ale *BIT* din 1966, vilele publicate oferă un exemplu în ceea ce privește generalizarea unor modele preluate de la „nivel înalt”. Ambele articole prezintă proiecte comandate și construite de autorități locale și proiectate de DSAPC-urile respective în conformitate cu prevederile Hotărârii nr. 908 din 1964 privind organizarea și funcționarea Oficiului Național de Turism „Carpați". Unul din ele este o „Casă de oaspeți”, gândită spre a fi amplasată pe platoul Cornești la Târgu Mureș și proiectată între 1965 și 1966 de arh. Alexandru Pușcaș (Fig. 6.15). Deși nu intră în tipicul locuinței individuale, fiind construită, mai curând, pe tiparul unei tipologii colective, clădirea se evidențiază prin suitele de camere care se pot transforma în apartamente mari (Fig. 6.15b). Celălalt exemplu publicat în *BIT* este un ansamblu construit la Galați. Sunt prezentate două clădiri: o „cabană” și o „vilă” (Fig. 6.16). Deși tipologic clădirile par să nu fie atât de diferite, ambele având spații de zi generoase la parter și camere la parter și etaj, trebuie remarcată denumirea lor: vilă, respectiv cabană; această deosebire vine doar din înfățișarea exterioară. Inițial, în perioada interbelică, chiar și

416 Deschiderea ce a urmat venirii la putere a lui Hrușciov a condus la texte mult mai oneste, libere, ale scriitorilor sovietici ce fuseseră în străinătate. Exemplar, în acest sens, e romanul *Ambele maluri ale oceanului* publicat în 1962 de Viktor Nekrasov. La un an de la publicare, Nikita Hrusciov îl condamna pe Nekrasov, împreună cu alți doi mediatori culturali, într-un discurs despre cultură care argumenta împotriva a ceea ce el chema „coexistența în pace a ideologiilor”, descriind aceste interferențe ca pe un „cal troian”. — A.E. Gorsuch, *op. cit.*, p. 17.

417 Hotărârea nr. 908 din 19 noiembrie 1964 a Consiliului de Miniștri privind organizarea și funcționarea Oficiului Național de Turism „Carpați", art. 1–4.

418 *Ibidem.*

419 Decretul nr. 32 din 27 ianuarie 1967 al Consiliului de Stat pentru înființarea, organizarea și funcționarea Oficiului Național de Turism al Republicii Socialiste România.

clădirile concepute în stil montan erau vile, pe când, în noile proiecte, denumirea este preluată, mai curând, de înfățișarea clădirii decât de conținutul ei. Deși pare la o primă vedere neimportantă, semantica se alătură ca element de mutație celor precizate anterior cu privire la conținutul spațial al arhitecturii pe care sunt aplicate elemente de stil.

Privind prin prisma inițiativelor anterioare, legea ONT din ianuarie 1967 a fost dată tocmai cu scopul de a fi creat un instrument centralizat de planificare și control a investițiilor în turismul intern, iar vilele amintite erau probabil destinate tot unor „cercuri restrânse", locale. Această ipoteză ar putea fi verificată și de emiterea, tot în 1967, a Decretului nr. 713 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală – de odihnă sau turism – în localități balneoclimaterice și în alte locuri turistice[420]. Prin aceste noi reglementări se separa net o unitate pentru turismul intern, una pentru turismul extern.

Anii care au urmat numirii lui Nicolae Ceaușescu în fruntea partidului și a statului, în 1965, au început cu o serie de reglementări care anunțau o liberalizare. Locuința secundară de vacanță de folosire sezonieră a redevenit un program pentru inițiativa beneficiarilor particulari. Ca urmare a legii de organizare a ONT și a listei de localități balneoclimaterice unde era permisă construirea de locuințe secundare din fonduri proprii sau cu împrumut de la stat, perioada 1967–1974 a fost caracterizată prin multiplicarea și diversificarea proiectelor destinate locuințelor de vacanță, construite în zonele permise de beneficiari privați.

Decretul nr. 713 devenea, astfel, și un mecanism prin care arhitectura privată a membrilor „cercurilor înalte" ieșea din sfera „arhitecturii oculte". Se ajungea pe terenul unei arhitecturi private, reglementate la vedere de lege. Primele articole care defineau cadrul legal sunt o lectură obligatorie și trebuie analizate:

> „Art. 1
> Cetățenii, indiferent de localitatea de domiciliu, pot să-și construiască cu mijloace bănești proprii, cu sprijinul statului, case proprietate personală - de odihnă sau turism - pentru ei și familiile lor, în condițiile prezentului decret. Statul sprijină construirea acestor case prin atribuirea de terenuri, precum și prin proiectarea și execuția construcțiilor și repartizarea materialelor de construcție."[421]

Deși articolul prevedea posibilitatea indistinctă a realizării de case de vacanțe pentru toți cei care doreau și puteau să facă acest lucru, atribuirea terenului aducea problema în competența autorităților locale, unde

420 Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală — de odihnă sau turism — în localități balneoclimaterice și în alte locuri turistice; emis de Consiliul de Stat; publicat în Buletinul Oficial nr. 66 din 23 iulie 1967.

421 *Ibidem*, art. 1.

mecanismul nu mai avea aceeași transparență. De asemenea, articolul stipula că statul sprijinea inclusiv proiectarea, precum și construirea și repartizarea materialelor de construcție. Este un punct de pornire pentru diversele inițiative ce au urmat, de concursuri sau de proiecte realizate în institute având ca temă casele de vacanță particulare, deoarece institutele de proiectare trebuiau să sprijine, conform articolului, construirea acelor case de vacanță.

> Art. 2
> „Casele proprietate personală - de odihnă sau turism - se pot construi, individual sau în cooperare, pe terenuri proprii sau pe terenuri de stat atribuite în folosință, în localitățile balneoclimaterice, la munte sau la mare, precum și în alte locuri turistice."[422]

Cel de-al doilea punct este localizarea acestor investiții definită în Articolul 2, în localitățile balneoclimaterice sau în alte locuri turistice. Existența listei cu localități balneoclimaterice anunță imposibilitatea generalizării locuinței secundare prin exemplul minimal caracteristic în alte țări din estul Europei precum RP Ungară, RP Cehoslovacă etc. – căsuța minimală cu microlot agricol de la marginea orașelor.

> Art. 3
> „Cetățenii vor putea sa proiecteze și să execute casele proprietate personală - de odihnă sau turism - în regie proprie, sau vor putea încheia contracte pentru proiectarea și executarea acestor case cu organizațiile din subordinea sfatului popular regional sau al orașului București ori Constanța, precum și cu cele ale cooperației meșteșugărești."[423]

Articolul 3 prezintă un interes deosebit în ceea ce privește subiectul locuinței individuale deoarece acest program privat intra în atribuțiile institutelor de proiectare locale, regionale și ale cooperației. Interesul pentru acest nou program se poate deduce din modul pro activ al activității de proiectare a caselor proprietate personală pentru odihnă și turism din aceste institute.

BIT a publicat în numărul 3 din 1968 un proiect de „Vilă pentru odihnă și turism pe Valea Prahovei" care făcea parte „dintr-un grup de vile de odihnă și turism, solicitate de Oficiul de construire a locuințelor proprietate personală – Ploiești și proiectate de DSAPC – Ploiești, amplasate pe valea Prahovei, la Sinaia și Bușteni"[424] (Fig. 6.17). Conform descrierii autorului, arh. I. Putanu, „folosindu-se materiale locale (piatră, lemn), precum și modul tradițional de execuție, vila se înscrie armonios în peisajul montan"[425]. Dacă fațada se supune

422 *Ibidem*, art. 2.
423 *Ibidem*, art. 3.
424 I. Putanu, „Vilă pentru odihnă și turism pe Valea Prahovei" în *BIT*, nr. 3, 1968, București, p. 16–17.
425 *Ibidem*.

descrierii, iar proiectul este așa cum o vilă la munte ar apărea pentru majoritatea oamenilor, planurile indică un turism rapid, de weekend, pentru celibatari (Fig. 6.17b, c). Gradul de motorizare pentru care a fost proiectată vila sugerează că ocupanții ar veni cu automobilul independent, întrucât unicului plan locuibil cu un singur dormitor îi corespund două garaje. Acest detaliu este disimulat prin soclul de piatră care preia panta accentuată a terenului și de arhitectura tipic montană, detaliile executate tradițional cu mână de lucru locală, materiale locale etc.

Noul tip de turism este legat de creșterea mobilității prin apariția autoturismului ce era sugerată și de alte proiecte publicate de *BIT*, precum cele „6 noi tipuri de vile”[426] proiectate de arh. Radu Stroie, tot în cadrul DSAPC Ploiești (Fig. 6.18a, b). Printre proiecte se afla și o variantă de locuință minimală (Fig. 6.18a), însă proiectele care prevedeau ansambluri cu garaj, living, bucătărie etc. predominau (Fig. 6.18b).

Decretul nr. 713 conținea prevederi care ofereau posibilități de experimentare pe care normarea din domeniul construirii le redusese: casele construite în condițiile prezentului decret erau exceptate de la aplicarea dispozițiilor privitoare la normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative. „Contractele încheiate pentru construirea caselor, precum și, după caz, operațiunile de transcriere ori de înscriere prevăzute la articolul 5” erau scutite de orice fel de taxe[427]. Exceptarea de la prevederile de normare a suprafeței locative putea însemna atât dezvoltarea unor concepte de locuință minimală, cât și mărirea suprafețelor normate.

Casele proprietate personală de odihnă sau turism, așa cum le prezenta legea, erau dificil de reperat. Majoritatea persoanelor cu care am intrat în contact au declinat rugămintea mea de a utiliza exemplele respective pentru ilustrarea fenomenului arhitectural. În ceea ce privește statisticile, numărul locuințelor secundare a fost dedus, începând cu recensământul din 1966 și 1977, ca diferență între total și locuințele ocupate. Interpretarea acestei statistici poate fi privită și prin prisma apariției, pentru prima dată după război, a unui fond excedentar de locuințe sau ca locuințe încă neatribuite. Dar existența unor locuințe neocupate care nu sunt pe cale să fie atribuite se încadrează la categoria locuințe secundare.

Între recensămintele din 1966 și din 1977 au existat diferențe[428] metodologice. Cea mai importantă dintre ele privea gospodăriile în

426 Radu Stroie, „Vile de odihnă și de turism” în *BIT*, nr. 6, 1969, București, p. 16–18.

427 Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală — de odihnă sau turism — în localități balneoclimaterice și în alte locuri turistice; emis de Consiliul de Stat; publicat în Buletinul Oficial nr. 66 din 23 iulie 1967, art. 6.

428 Conform recensământului din 1966, locuințele neocupate erau: locuințele noi nedate în folosința populației, cele evacuate în vederea demolării, cele devenite libere prin mutarea locatarilor și nerepartizarea încă altor locatari la data recensământului, precum și locuințele în care toate persoanele din cadrul gospodăriilor respective erau plecate în altă localitate pentru o perioadă mai îndelungată (la lucru, pe marile șantiere, transferate cu serviciul în alte localități etc.).
Conform recensământului din 1977 locuințele ocupate temporar sau neocupate erau: locuințele în care toate persoanele din cadrul gospodăriilor respective erau venite în localitate pentru o perioadă mai îndelungată (la lucru, la studii etc.), indiferent de cât timp erau venite, locuințele noi nedate în folosință populației, cele evacuate în vederea

care toate persoanele erau plecate temporar la muncă – în cel din 1966 au fost numărate la neocupate, iar în 1977 la ocupate; neocupate fiind cele unde persoanele care locuiau în ele erau venite temporar la muncă. Se mai adaugă, la recensământul din 1977, problema legală a locuinței sociale. Totuși, analizând cifrele din Tabelul 6.01, dacă numărul de locuințe neocupate rămâne procentual apropiat față de total, se obține o creștere cu 0.61% în 1977 față de 1966 în cazul locuințelor neocupate, care se traduce în cca 38.916 locuințe neocupate.

	Total locuințe	Locuințe ocupate	Locuințe neocupate	%/total	% față de precedent	Definire metodologică
1966	5380299	5249532	130767	2.430478		Locuințe neocupate
1977	6379789	6185424	194365	3.046574	+0.61%	Locuințe neocupate sau ocupate temporar
1992	7659003	7186748	472255	6.166011	+3.12%	Locuințe neocupate sau sezoniere

Tabel 6.01 Locuințe ocupate/neocupate

Deoarece în 1966 și în 1977 au fost realizate un număr echivalent de locuințe noi – 120.354, respectiv 133.784, rezultă, din diferență, că, în afara locuințelor în construcție în anul respectiv, rămân 10.413, respectiv 60.581 de locuințe neocupate, care sunt altceva decât locuințe în construcție. Privind astfel, diferența dintre locuințele neocupate în 1977 față de 1966 este de aproape 6 ori mai mare (581%), în condițiile în care numărul total de locuințe crescuse la cca 111,85%. Ponderând cu creșterea numărului total de locuințe, în 1977 rezultă cu cca 48.934 mai multe locuințe neocupate față de 1966. Între cifra rezultată prin extrapolare directă și verificarea cu numărul de locuințe construite anual rezultă între 38.916 și 48.934 locuințe neocupate, în total. Se mai pot ajusta factori însă considerând și că locuințele secundare, pentru vacanță, au fost construite cu precădere în mediul rural, iar numărul de locuințe construite anual aici a scăzut dramatic, de la 66.585 în 1966 la 18.550 în 1977; creșterea pe care am observat-o mai devreme nu s-ar justifica altfel decât prin construcția de locuințe secundare între 1966 și 1977. Situația din 1992 iese puțin din cadrul cercetării; totuși, se poate remarca mai mult decât dublarea numărului procentului de locuințe nelocuite în raport cu totalul locuințelor.

În concluzie, subiectul caselor secundare, de vacanță, este unul relevant din această interpretare statistică și indică posibilitatea tratării separate în cercetări ulterioare. În altă ordine de idei, posibilitatea realizării unei locuințe secundare arată că, în România, problema locuințelor ce a urmat Celui de-Al Doilea Război Mondial era pe cale de rezolvare, iar continuarea creșterii producției de locuințe colective în orașe trebuie privită și ca o urmare a politicilor de urbanizare, a fluxului constant de migrațiune către orașe ce poate fi observat petrecându-se și în restul Europei. În această optică, locuințele neocupate care

demolării, cele devenite libere prin mutarea locatarilor și nerepartizarea încă altor locatari la data recensământului.

cresc în statistici sunt locuințele „de la țară" care devin, astfel, locuințe secundare – case de weekend, de vacanță.

6. 4 Experimente — capsula autonomă/locuința minimală

Articolul 6 din Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 excepta locuințele pentru odihnă și turism „de la aplicarea dispozițiilor privitoare la normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative"[429]. Această exceptare a reprezentat un factor important pentru dezvoltarea în cadrul programului general de case de vacanță proprietate personală a unor locuințe minimale.

La mai puțin de un an de la decretul care permitea construcția de case de vacanță proprietate personală, concomitent în *Arhitectura* și *BIT*, redactorii publicau articole privitoare la acest subiect arătând proiecte realizate în România[430]. Astfel, *BIT* publica proiectul *Vilă pentru odihnă și turism pe Valea Prahovei* în nr. 3/1968, iar *Arhitectura*, tot în numărul 3/1968, publica o serie de articole privitoare la locuințe de vacanță proprietate personală. În ciuda simultaneității, *Arhitectura* punea accentul pe primele experimente de tip capsulă minimală. De exemplu, primul articol din serie redactat de arh. Mariana Bucur prezenta un catalog de proiecte de case de vacanță realizate în cadrul institutelor IPCT și IPIMPC. În expunerea de motive pentru dezvoltarea acestor noi tipologii destinate unui număr cât mai mare de persoane, autoarea articolului arăta cauzele care au condus la apariția programului și exemplifica prin proiecte realizate în RDG și RS Cehoslovacă, precum proiectul pe malul Rinului unde „s-au delimitat mici loturi individuale pe care se practică grădinăritul, sporturi de apă ș.a.; pe aceste loturi sunt ridicate corturi sau mici căsuțe realizate cu mijloace foarte simple, cu mână de lucru chiar necalificată și cu materialele cele mai ieftine".[431] Cauzele construirii de case de vacanță și weekend pe care autorii le expun erau „densitatea mare a populației urbane, lipsa sau insuficiența spațiilor verzi, zgomotul și aerul viciat din mediul orășenesc"[432] și timpul liber care în ultima sută de ani a „crescut considerabil și se întrevăd pentru viitor perspective din ce în ce mai favorabile datorită procesului de dezvoltare a tehnicii și de introducere a automatizării pe o scară tot mai mare"[433].

Spre deosebire de exemplele citate unde micile construcții erau realizate cu mijloace precare, direct de beneficiari, catalogul prezenta soluții prefabricate modulate cu pereți care variau de la panouri

429 *Ibidem.*
430 Anterior, *Buletinul Informativ Tehnic* preceda revista *Arhitectura* în prezentarea experienței internaționale legate de proiectarea unor celule complet prefabricate în 1966, când publica în numărul 9 rezumatul unui articol din revista *L'Architecture d'Aujourd'hui* nr. 124 intitulat „Locuința actuală". Imaginile descriau un experiment de casă de vacanță pe roți, o rulotă extensibilă în concepția cărora erau incluse o serie de utilizări ale maselor plastice care creaseră o modă în anii '60 în toată lumea.
431 Mariana Bucur, „Noi tipuri de case de vacanță proprietate personală", în *Arhitectura*, nr. 3, 1968, p. 54.
432 *Ibidem.*
433 *Ibidem.*

ușoare izolate la zidărie. (Fig. 6.19) Similar cataloagelor tip pentru locuințe unifamiliale, proiectele erau prezentate într-o mare varietate de cuplaje, înșiruiri etc. În ideea proiectelor tip, dar de data aceasta mergând pe tema experimentului tehnic bazat pe noile materiale și tehnici de construcție, catalogul prezenta și proiectele de case unicelulare. Într-un alt articol publicat în revista *Arhitectura* nr. 3/1968, autorii, arh. Mircea Enescu și arh. Ștefan Angelescu, inițiau o dezbatere cu privire la capsule modulare cu referire directă la locuința permanentă (și nu la cea de vacanță):

> „Pentru unii, formula tradițională a locuinței ar trebui abandonată și înlocuită prin aceea care prevede în loc de locuință celule transformabile și efemere. Așa cum automobilul se schimbă la un anumit timp, celula de locuit – după unele păreri – trebuie să fie și ea înlocuită, interșanjabilă. Un astfel de mod de satisfacere a necesității de a locui implică realizarea unor vaste eșafodaje care să adăpostească «celule locuințe».”[434]

Deși articolul trata problema locuințelor pentru vacanță, în preambul, autorii dezvăluiau parțial o cercetare mai aprofundată în temele vremii. Cei nenumiți pentru care forma tradițională a locuirii ar fi trebuit abandonată, nu erau alții decât Peter Cook, Reyner Banham, Hans Hollein, Martin Pinchis, Kenzo Tange, poate chiar Kiyonori Kikutake, care prin proiectul din 1958 pentru *Casa cerului*[435] câștiga recunoașterea internațională la numai 30 de ani. Raționamentul autorilor articolului nu se rezuma la locuințe, ci la ansamblul de relații dintre clădiri, chiar clădiri administrative, industriale și altele.

> „Cu toată concepția hazardată a acestor propuneri, ca de exemplu proiectele «Plug-in», «Clip-on» și altele, trebuie remarcat faptul că ele conțin o idee care nu poate fi calificată drept nerealistă. Această idee se bazează pe nevoia unei revizuiri a programului locuinței în sensul restrângerii sale spre a se crea spațiul necesar construcțiilor ce vor fi afectate desfășurării muncii în condiții determinate de mijloacele de producție ale viitorului.”[436]

Această analiză demonstra conectarea la ideile vehiculate de Reyner Banham[437] sau la proiectele unor birouri ca Archigram, Superstudio, Buckmister Fuller, Alison și Peter Smithson, și propunerile utopice ale acestora în care orașul trebuia regândit în totalitate. Ideea microstruc-

434 Mircea Enescu, Ștefan Angelescu, „Case de vacanță prefabricate”, în *Arhitectura*, nr. 3, 1968, p. 60.

435 Ken Tadashi Oshima, *Kiyonori Kikutake — Between Land and Sea*, Zürich: Lars Müller Publishers, 2016. Am dat acest exemplu deoarece arhitectura lui Kyionori Kikutake „în timpul reconstrucției după cel de-al Doilea Război Mondial făcuse cercetări asupra caselor tradiționale japoneze, concentrându-se pe aspecte ale elementelor înlocuibile care au devenit baza pentru gândirea Metabolistă, capabilă să accepte schimbarea”, p. 119.

436 *Ibidem*.

437 Peter Reyner Banham, Peter Seiz (editori), *A Clip-on Architecture*, Minneapolis: Walker Art Center, 1965.

turii era, astfel, strâns legată de utopiile ce imaginau megastructuri. În final, articolul prezenta mai multe tipuri de prototipuri experimentale de case unicelulare realizate din panouri de azbociment și cochilii din beton armat, izolate cu polistiren. După aceste proiecte au fost realizate prototipuri pe un amplasament în pădurea Cernica în ideea verificării concepției.[438] Una dintre acestea, „Casa unicelulară de tip «Azbociment ondulat curb»"(Fig. 6.20) a fost proiectată de arh. Radu Patrulius; care a folosit-o ca exemplu în capitolul „De la «mașina de locuit» la «uzina de locuit»?" al cărții *Locuința în timp și spațiu*[439], în care autorul a studiat tema locuinței, insistând, pe baza analizei realizărilor și experimentelor contemporane, asupra conceptului de megastructuri urbane. Ideea cu privire la influența pe care arhitectura turistică o poate avea asupra oamenilor datorită faptului că arhitectura respectivă intră în memoria colectivă și poate deveni model reprezintă, în acest caz, o premisă pentru un experiment mai vast. Locuințele de vacanță unicelulare prezentate în articolul menționat au scopul declarat de experiment pentru un alt mod de a gândi orașul și, raportat la acesta, locuința. Celelalte proiecte menționate în articol erau concepute cu tehnologii de construire complet industrializate. Mai mult, deși din materiale „ușoare", propunerile (Fig. 6.21–6.23) sunt produsele unei industrii „grele", elementele prefabricate fiind de mari dimensiuni și, de obicei, din beton sau materiale derivate din beton. Construcțiile propuse nu se mai construiau, ci urmau să fie asamblate în fabrică și transportate pe terenul unde se dorea amplasarea lor.

Au fost însă și exemple de studii și prototipuri pentru case de vacanță unicelulare concepute din alte materiale în afară de beton și derivatele acestuia. *BIT* publica o idee nouă pentru case individuale din elemente spațiale"[440]. Aceasta se prezenta sub forma unor module prefabricate care se puteau agrega în diverse poziții, formând suprafețe de locuit conform nevoilor beneficiarului. Nu este menționat în revistă materialul din care ar fi fost construite respectivele celule, însă din plan rezultă că ar fi fost vorba de un material ușor care să genereze pereți subțiri.

Cu un decalaj de mai mult de zece ani față de proiectul pentru o casă din plastic al biroului Alison and Peter Smithson[441], masele plastice deveneau și în România un material din ce în ce mai interesant, inclusiv pentru industria edilitară, datorită avansului tehnicii. În acest sens, Ministerul Chimiei a dezvoltat ideea unei clădiri realizate integral din mase plastice prin intermediul prototipului „Esterodomus". Proiectul a fost realizat de arh. Ignace Șerban și arh. Ștefan Scafa-Udriște în 1970 (Fig. 6.26). Acesta era conceput sub forma unui modul care se putea multiplica, întregul ansamblu putând fi realizat cu două

438 Mircea Enescu, Ștefan Angelescu, art. cit., p. 64.
439 Radu Patrulius, *Locuința în timp și spațiu*, București: Editura Tehnică, 1975.
440 A. Dupagne, „O idee nouă pentru case individuale din elemente spațiale" în *BIT*, nr. 12, 1968, București, p. 20–21.
441 Alison and Peter Smithson, *The House of the Future*, prototip realizat pentru expoziția Daily Mail Ideal Home Exhibition, din Londra, în martie 1956.

tipuri de prefabricate (Fig. 6.26d). Modulul era prezentat ca o căsuță pentru cazarea a două persoane. Acesta se putea compune pentru a oferi cazare pentru până la 4–5 persoane (până la 3 elemente de modul) sau putea fi gândit ca apartament – între 4 și 6 elemente de modul (Fig. 6.26e). Proiectul a fost publicat în revista *Arhitectura* în numărul 3 din 1971; nu a fost realizat decât un prototip, fapt ce subliniază concluziile capitolului despre proiectul tip pentru mediul urban unde am evidențiat translatarea ideii de proiect destinat a fi construit în număr mare, conform unor reguli tehnice precise, la prototipul care rămâne înghețat la nivel de proiect.

Proiectele care s-au și construit au fost concepute în materialul epocii – betonul. *BIT* publica în numărul 2/1972 exemple de „căsuțe pentru odihnă la sfârșit de săptămână”[442], proiectate cu utilizarea betonului (Fig. 6.24, Fig. 6.25). Autorii descriu soluția tehnică astfel: „pentru realizarea unor căsuțe prefabricate, fără consum de lemn, s-a soluționat un sistem de execuție din panouri prefabricate din beton ușor, cu agregate din tuf dacitic pentru pereți pentru plafon s-au prevăzut plăci din beton greu, cu izolație termică din polistiren.”[443] Cuvintele-cheie sunt „fără consum de lemn”. Concentrarea industrializării construcțiilor pe beton făcea ca alte materiale precum lemnul să fie folosite numai la cofrare, tâmplării, finisaje sau mobilier. Făcând din nou referire la principiul de căsuță de weekend care se dezvoltă în țările vecine, evitarea materialelor ce pot fi puse în operă simplu, de către beneficiari, precum lemnul, arată că aceste căsuțe nu se doreau a fi construite decât prin investiții de stat în complexe turistice.

Ideea capsulei, a locuinței unicelulare din beton s-a concretizat și în sisteme de prefabricare din elemente spațiale pentru locuințe colective[444]. Din cercetările anterioare au rezultat ansambluri de căsuțe precum cel de la Eforie Sud, proiectat de arh. Dan Rusovan și Georgeta Gaudianu, publicat în *BIT*[445] (Fig. 6.14). Ideea de locuință unicelulară individuală se regăsește și în alte ansambluri cu densitate mare și înălțime joasă pe litoral. Vasile Țelea a proiectat un astfel de ansamblu de „căsuțe vile”[446] în stațiunea Venus (Fig. 6.13). Deși, aparent, ele vin în logica discursului asamblării unor module prefabricate, acestea au fost construite prin metode tradiționale. Mai mult, autorul preciza în articol unele detalii concepute din materiale precum numerele vilelor realizate din fier forjat, pardoselile din cărămidă, chiar și „paturi realizate sub forma unor lavițe – prin ridicarea pardoselii de cărămidă – pe care s-au așezat saltele tip «Relaxa»”[447]. Proiectul beneficiază și de spațialități „tradiționale”, căsuțele tip „A” fiind dispuse înșiruit pe două rânduri, rezultând un spațiu de tip stradă, în trepte (Fig. 6.13b).

442 R. Spânu, M. Nedelcu, „Căsuțe pentru odihnă la sfârșit de săptămână” în *BIT*, nr. 2, 1972, București, p. 12.
443 *Ibidem*.
444 Astfel de proiecte au fost publicate în *Arhitectura*, numerele 3/1975 și 3/1978.
445 Dan Rusovan, Georgeta Gaudianu, „Ansamblu de căsuțe la Eforie Sud” în *BIT*, nr. 12, 1968, p. 8–10.
446 Vasile Țelea, „Căsuțe: vile”, în *Arhitectura*, nr. 6, 1971, p. 32.
447 *Ibidem*.

6. 5 Case de vacanță proprietate personală — proiecte pe malul lacului Cernica

Dacă o parte din arhitecți, ca urmare a articolului 6 din Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 ce permitea realizarea unor suprafețe în afara normelor, au studiat capsule minimale, o altă parte a condus cercetarea către maximizarea acestor suprafețe. În această idee, în anul 1970, *BIT* dedica, în întregime, secțiunea D (locuințe) publicării unei documentații „alcătuită din proiecte elaborate de cadre didactice din Institutul de Arhitectură «Ion Mincu», sugerând soluții de arhitectură pentru case de vacanță, realizate din fonduri personale sau pe credit, cu amplasarea în zona lacului Cernica”[448]. Aceste proiecte reprezentau varianta extinsă a casei de vacanță. Propunerile concursului erau mai aproape de ideea de locuință individuală permanentă, întrucât tema prevedea conceperea unor „partiuri cu 1, 2 și 3 dormitoare, având camera de zi și anexele respective: vestibul, bucătărie-chicinetă, grup sanitar, cămară, debara, etc.”[449]

Tema concursului intra în dialog cu proiectele pentru locuințele unicelulare ale căror prototipuri fuseseră amplasate tot în pădurea Cernica[450]. De asemenea, crea o legătură cu „vilele speciale”, în particular vilele Lac 1–3, cu acelea de la Snagov ale căror amplasamente erau într-o pădure, lângă un lac. Desigur, sunt niște date generice care, înlocuind Cernica, puteau fi oriunde în țară. Participanții[451] la acest „concurs” erau cadrele didactice tinere care au marcat ulterior istoria Facultății de Arhitectură „Ion Mincu”. Acest lucru atenua posibilele conotații și permitea o libertate de exprimare posibilă în cadrul unei instituții de învățământ. Precizarea articolului că „lucrările pot fi preluate ca atare și detaliate sau folosite ca punct de plecare pentru interpretări”[452] denotă și un caracter de model. Astfel, proiectele deveneau un fel de catalog alternativ la cele elaborate, în condiții mult mai restrictive, de institutele de proiectare regionale sau județene. Din cercetările de până acum nu am însă date care să arate realizarea vreunuia dintre proiectele publicate.

448 ***, „Clădiri sezoniere de odihnă în zona lacului Cernica” în *BIT*, nr. 2, 1970, București, p. 3.
449 *Ibidem*.
450 O ipoteză personală pentru alegerea acestui amplasament vine din faptul că între anii 1960 și 1974 au fost făcute săpături arheologice în zona lacului și a pădurii Cernica ce au descoperit o necropolă neolitică în zona satului medieval Mărăcineni. Astfel, locul era cunoscut, dar nu reprezenta, de fapt, un amplasament construibil.
451 arh. Mircea Anghelescu, arh. Eugen Apostol, arh. Corneliu Bârsan, arh. Petre Ciută, arh. Marilena Constantinescu, arh. Gabriel Cristea, arh. Aurel Dan, arh. Constantin Dobre, arh. Petre Derer, arh. Mira Dordea, arh. Cornel Dumitrescu, arh. Victor Fulicea, arh. Mircea Găleată, arh. Ion Găleșeanu, arh. Bogdan Gheorghiu, arh. Gheorghe Gogulescu, arh. Grațiela Halmagiu, arh. Cosma Iurov, arh. Ion Lucăcel, arh. Vasile Marcu, arh. Mariana Marinescu, arh. Petre Marinescu, arh. Mircea Mihai, arh. Mircea Ochinciuc, arh. Toma Olteanu, arh. Adrian Panaitescu, arh. Angela Pavelescu, arh. Constantin Păunescu, arh. Alexandru Sandu, arh. Ștefan Scafa, arh. Mircea Stănculescu, arh. Mariana Stoian, arh. Radu Șerban, arh. Zoltan Takacs, arh. Radu Tănăsoiu, arh. Constantin Vasilescu, arh. Radu Vincenz, arh. Ion Vlahu, arh. Sanda Voiculescu.
452 *Ibidem*.

În proporții aproape egale – 18/21 – proiectele sunt doar parter sau dezvoltate pe două niveluri. Analizând stilul arhitectural abordat de autori, se detașează șase direcții principale.

Cea mai importantă dintre acestea derivă direct din modernismul Le-Corbuserian postbelic care a fost denumit la noi funcționalism liric. Este un discurs elementar, în sensul în care hornul, streșinile, balustradele etc. devin elemente de compunere a compoziției arhitecturale, asumând valențe sculpturale. Dintre acestea, proiectele lui Mircea Anghelescu, Marilena Constantinescu (Fig. 6.27) sau Ion Găleșeanu (Fig. 6.28) merg în direcția clasică a modernismului, cu acoperiș în terasă. Această abordare era prezentă în aceeași perioadă la mai multe exemple de vile pentru turismul de masă de pe litoral. Altele, precum cele concepute de Petre Derer, Mircea Găleată (Fig. 6.29) sau Vasile Marcu (Fig. 6.30) au acoperișuri în șarpantă cu pante combinate, ca elemente de plastică organică. În aceste exemple apare influența arhitecturii organice a lui Franck Lloyd Wright sau a uneia dintre primele lucrări cunoscute ale lui Alvaro Siza – restaurantul Boa Nova, Matosinhos, finalizat în 1963 (proiect din 1958).

Cea de a doua direcție este cea derivată tot din modernism, dar, de această dată, tributară stilului internațional sau arhitecturii americane produse de maeștrii emigrați din Europa, precum Walter Gropius. Proiectele realizate de Victor Fulicea (Fig. 6.31) și de Ion Lucăcel (Fig. 6.32) exprimă o lejeritate tectonică dată de finețea elementelor utilizate și de modul de dispunere al acestora. Chiar și pereții de piatră sau placați cu piatră prezenți în ambele propuneri menționate lucrează în această direcție.

A treia direcție se remarcă prin ieșirea din registrul modernist – funcționalist al proiectelor anterioare. Geometria volumului și materializarea acestuia devin puternice, elementele componente (parapete, coșuri de fum, ferestre etc.) nu se mai exprimă sculptural individual, ci sunt parte a sculpturalității arhitecturii propuse. Sunt două proiecte realizate de Petre Ciută (Fig. 6.33) și Zoltan Takacs (Fig. 6.34). Sunt propunerile radicale care arată o nouă orientare în arhitectură pe care o vom observa, în cazul lui Zoltan Takacs, prin alte două exemple de locuințe individuale ce au fost publicate în revista *Arhitectura* în anii 1980. Proiectul realizat de arh. Petre Ciută se exprimă curajos, spațiul interior fiind pe măsura sculpturalității exteriorului.

Cea de-a patra direcție se referă la o concepție a arhitecturii propuse în legătură cu o presupusă „tradiție" locală. Proiectul propus de Bogdan Gheorghiu (Fig. 6.35) prezintă o învelitoare din stuf. Coșurile de fum cu forme moi, neregulate și sistematizarea terenului care nu este netă duc cu gândul la o arhitectură cu mijloace minime de construcție. Un alt proiect pe care l-am introdus în aceeași categorie, dar care este construit pe alt fond este cel realizat de Sanda Voiculescu. (Fig. 6.36) Proiectul mizează pe o economie de materiale manifestă; acoperișul din olane și spațiul terasei prelucrat ca o prispă îi dau un caracter „tradițional", fără emfază.

A cincea direcție e cea a locuințelor prefabricate, poate fi reprezentată de proiectul arhitectei Gabriela Halmagiu (Fig. 6.38). Volumul tubular, compus din tronsoane prefabricate din beton de 7.5 tone are dimensiuni neobișnuite față de alte experimente de case de vacanță modulare care merg în direcția unor capsule minimale. Suprafața destinată locuirii, astfel, este similară celorlalte proiecte prezentate în concurs.

A șasea direcție reprezintă modelul cabanei, prezentă în catalogul de case pe malul lacului Cernica prin mai multe exemple, printre care cea proiectată de Constantin Dobre (Fig. 6.37). Aceasta afișează un etaj placat cu lemn (până acum specific arhitecturii montane) ale cărui ferestre poziționate ascendent exprimă poziționarea paturilor în cascadă care definesc o zonă de dormit comună, ce denotă încă un caracter specific cabanei montane. Proiectele care utilizează acest vocabular au un atu care le propune ca favorite în cazul alegerii de către beneficiar: sunt economice.

Elementele sculpturale dificil de realizat ale exemplelor ce merg pe linia funcționalismului liric, casele de tip „american", interpretările tradiționale sau proiectele radicale cu geometrii expresive de care am amintit pot fi executate doar cu asistență specializată și costuri mai mari. Un alt aspect care aduce acest tip de proiect la rangul de model este tocmai impersonalitatea și caracterul general al detaliilor, materialelor și geometriei. Proiectul mai are un avantaj: toate celelalte pot fi chemate case sau vile, în special vile datorită caracterului de unicat pe care îl au; acesta poate fi chemat cabană, deși la interior are aceleași spații ca și celelalte proiecte. Cu caracteristicile mai sus menționate, proiectul de tip cabană ajunge pe malul unui lac de câmpie ce arată schimbări în difuzarea și utilizarea modelelor sau, tocmai, dă forță acestui catalog prin furnizarea unor modele suficient de variate pentru a servi ca sursă de inspirație și într-un context montan, de exemplu.

Exacerbarea limbajului modernist și dezvoltarea ulterioară a ceea ce se numește funcționalism liric rezultă prin utilizarea descompunerii în elemente separate a clădirii cerută de procedeele industrializate. Acoperișul, pereții, ferestrele, chiar și elementele secundare precum parapete, balcoane, jgheaburi devin importante și se evidențiază în cadrul ansamblului general. Rezultă o direcție de reașezare a discursului modern în cheie brutalistă. Această tendință este radicală și presupune inovații și la nivel planimetric/spațial, deoarece, în aceeași idee, scările, soba/șemineul, mobila, pereții portanți sau cei despărțitori au potențialul de a se exprima individual.

Un alt lucru care transpare este importul de elemente din arhitectura rurală de factură recentă. Acestea sunt utilizate pentru a crea o imagine „cu specific" prin simpla aplicare la nivel de fațade, spațialitatea interioară nefiind în strânsă legătură cu expresia generală a construcției. Imaginea creată de această arhitectură camuflează, dacă se poate spune așa, proiectele de locuințe duplex și duplex cuplate/înșiruite din perioada anterioară în expresii care tind spre arhitectura montană (cabană) sau rurală (casă țărănească nouă!). În ultima parte a perioadei, acest tip de atitudine se va dovedi câștigător din

pricina îndepărtării de conceptul de vilă urbană care nu mai putea fi un model după triumful socialismului. Elementele aplicate sunt adesea interpretări în cheie tradițională ale unor elemente eminamente moderne, urbane.

Cea de-a treia tendință este, de fapt, un amestec între primele două, o cale de mijloc. Elementele constructive (pereți, plăci de beton) nu sunt exagerate, dar se exprimă clar, iar elementele de arhitectură tradițională, precum acoperișul, se combină cu acestea. În plus, parapete, scări și alte elemente ce compun ansamblul sunt prelucrări moderne, urbane, chiar dacă sunt interpretări ale elementelor arhitecturii tradiționale.

6. 6 Cabana de odihnă după 1973

Posibilitatea construirii de case proprietate personală pentru odihnă sau turism s-a încheiat în anul 1973, odată cu adoptarea Legii nr. 4 din 28 martie 1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație. Noua lege abroga Legea nr. 9 din 9 mai 1968 și nu mai prevedea această posibilitate, stipulând în articolul 5 posibilitatea deținerii unei singure locuințe:

> „Cetățenii au dreptul să aibă în proprietate personală o singură locuință pentru ei și familiile lor. Membrii unei familii pot păstra, în proprietate comună sau în proprietatea unuia dintre ei, o singură locuință. Prevederile alineatului precedent cu privire la membrii familiei se referă numai la soț, soție și copiii minori."[453]

Restrângerea dreptului de construire a persoanelor se suprapunea în perioada ce a urmat cu scandalul declanșat în județul Neamț. O parte din legendele care circulau erau și despre construirea unor vile în localitatea balneoclimatericăă Durău.

Revista *Arhitectura* publica în nr. 1 din 1977 o serie de vile, proiectate prin Institutul de Studii și Proiectări Hidroenergetice, la Vidra și Voineasa, parte din complexul ce urma să fie construit pe locul unuia din cele mai mari șantiere hidroelectrice din țară. Vilele unifamiliale (Fig. 6.40, 6.41) au planuri compacte, cu spații imbricate foarte bine organizate, iar la exterior poartă expresia clădirilor cu „specific montan" cu acoperișuri cu pante mari. Vilele cu 18 paturi (Fig. 6.39) au o abordare mai radicală, aceleași pante mari ale acoperișului sau problemele de materialitate fiind explorate cu mai mult curaj prin intermediul volumelor sculpturale.

453 Legea nr. 4 din 28 martie 1973 (republicată) privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație; emis de Marea Adunare Națională; publicat în Buletinul Oficial nr. 121 din 31 decembrie 1980; Republicarea a fost făcută în temeiul art. II din Legea nr. 5 din 17 octombrie 1980, publicată în Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România, Partea I, nr. 90 din 22 octombrie 1980, dându-se capitolelor și articolelor o nouă numerotare. Legea nr. 4/1973 a fost publicată în Buletinul Oficial nr. 46 din 31 martie 1973.

Similar proiectelor de la Vidra și Voineasa, proiectul de vile pentru un sat de vacanță în Poiana Brașov[454] (Fig. 6.42), de arh. Corneliu Popa, prezenta soluții preluate direct ca imagine din zona cabanei alpine. Spațialitatea interioară, de factură modernistă, cu zona de zi pe dublă înălțime, este mascată de o presupusă tradiție montană, și ea, de fapt, o invenție modernă. În aceeași logică, bucătăria fusese eliminată, acest serviciu fiind disponibil la un restaurant din apropiere.

În această ultimă perioadă, pe lângă proiectele de vile din stațiunile turistice de stat, s-a dezvoltat practicarea agroturismului atât la mare, cât și la munte. Cabana alpină și alte imagini ale arhitecturii turistice și-au făcut treptat locul printre elementele tradiționale. Din sfera turismului pătrundea și acel caracter rustic cu care arhitectura rurală începuse să fie asociată. După cum afirma Constantin Joja, „rural și rustic nu sunt noțiuni care se suprapun: în genere arhitectura țărănească, arhitectura din satele de oriunde pe glob nu are nimic grosier, brut, nefinit, nerafinat, neevoluat."[455] Confuziile și alunecările de sens din această perioadă au continuat să se manifeste și după 1989. Arhitectura anilor '90 a făcut din suprapunerea unor elemente sau curente stilistice complet diferite o practică curentă.

6. 7 Concluzii

Locuințele secundare de vacanță, construite în stațiuni înainte de Cel de-Al Doilea Război Mondial, propuneau modele luate din mediul urban, indiferent de stilul folosit, modernist, romantic sau neoromânesc. Arhitectura modernistă a vilelor de la Eforie Nord proiectate de G.M. Cantacuzino și construite pe faleza localității în perioada interbelică devenea contextul reintroducerii arhitecturii moderne în România. În perioada postbelică, exemplele proiectate de Cezar Lăzărescu și Nicolae Stopler demonstrează o fuziune între mai multe influențe arhitecturale – realism socialist, funcționalism și imitarea imaginii moderne, dar și o certă emulare a exemplelor interbelice cu care se învecinează.

Construirea unei locuințe secundare a redevenit posibilă în perioada postbelică în urma Decretului nr. 713 din 21 iulie 1967 pentru o scurtă perioadă de timp, până în 1973. În cei cinci ani și jumătate în care conceptul de locuință secundară a fost reintrodus, proiectarea pentru locuințe de vacanță a produs câteva exemple foarte importante pentru înțelegerea fenomenului.

Locuința secundară a fost strâns legată de ideea de vacanță și, implicit, de localitățile balneare unde aceste locuințe pot fi construite. Astfel, fenomenul, de scurtă durată, a avut o evoluție complet diferită de țările mai „occidentale" din blocul comunist precum RDG, RP Cehoslovacă sau RP Ungară.

454 Corneliu Popa, „Sat de vacanță în Poiana Brașov", în *Arhitectura*, nr. 4, 1983, p. 83.
455 Constantin Joja, *Actualitatea tradiției arhitecturale românești*, București: Editura Tehnică, 1984, p. 39.

Sfârșitul anilor ’60 a corespuns, pe plan internațional, cu generalizarea unor experimente care dezvoltă două extreme arhitecturale – megastructura și capsula locuibilă – ca parte a aceluiași concept de oraș. În acest sens s-au materializat câteva experimente de locuință unicelulară destinate turismului, unde funcțiunea de locuire se separă complet de alte funcțiuni ale casei și care în cadrul stațiunilor sunt preluate de alte structuri funcționale. Arhitectura turistică s-a dovedit a fi un teren foarte bun atât pentru experimentarea noilor tehnologii și materiale, cât și pentru experimentarea de tipologii de locuire minimale datorită faptului că acestea nu se supun reglementărilor locuințelor permanente.

Seria de proiecte de locuințe proprietate personală pe malul lacului Cernica realizate de cadre didactice din Institutul de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu” este deosebit de importantă. Publicate în totalitate în *BIT*, aceste proiecte subliniază concepția asupra locuinței individuale și a tendințelor arhitecturale la momentul respectiv. Proiectele arată o paletă largă de abordări, precum vile în stil modernist târziu și interpretări cu șarpantă ale acestui stil, locuințe influențate de arhitectura modernă produsă în SUA care au o aură de lejeritate, dar și propuneri radicale cu reale șanse de continuare într-un discurs puternic, original și alte propuneri care, ținând cont de constrângerile economice și politice ale vremii, se impun ca modele.

Concursul pentru locuințe de vacanță de folosire sezonieră pe malul lacului Cernica reprezintă manifestarea concepțiilor de locuire individuală, nu atât manifestarea ideilor pentru clădiri destinate turismului. Analiza acestui concurs facilitează analiza, lecturarea transferului stilistic și funcțional dinspre locuirea temporară către locuirea permanentă, fenomen opus perioadei interbelice sau premoderne când locuința urbană era modelul reședințelor de vară. Deși publicarea integrală a făcut din acel număr al *BIT* un adevărat catalog de proiecte model, cercetarea nu a putut constata dacă vreunul din acele proiecte a fost și realizat sau dacă acele proiecte au reprezentat baza, sursa de inspirație pentru locuințe individuale, permanente sau secundare, care să fi fost realizate până în 1989.

În ultima perioadă, ulterioară anului 1973, casa de vacanță a devenit doar o parte a unor ansambluri finanțate de stat și destinate turismului. Statul a construit, în continuare, vile unifamiliale pentru turism în care, cu mici excepții, construcțiile cu „specific alpin” domină. Modernismul care în perioada interbelică avea capacitatea să preia caractere locale și să le înglobeze în propria substanță a fost înlocuit de o arhitectură în care funcționalismul intrinsec ce determină planurile și spațiile interioare era acoperit de învelișuri care se supuneau unei retorici a specificului (în special montan). Deși întrucâtva anecdotic, aceste observații pot conduce către o afirmație conform căreia istoria locuințelor secundare pentru turism, personale sau construite de stat, a început, în perioada studiată, pe litoral și s-a încheiat la munte, acoperind, astfel, geografic și topografic, întreg teritoriul țării.

Fig. 6.02 Casa G-ral Alexandru Robescu, Sinaia
arh. Ion Mincu, 1897
sursa: *Arhitectura*, 1926

Fig. 6.01 Castelul Peleș, Sinaia, 1873–1914
arh. Johannes Schultz, arh. Carol Benesch,
arh. Karel Liman

Fig. 6.04 Vila Crăița, Cumpătu, Sinaia
arh. Duiliu Marcu, 1934

Fig. 6.03 Vilă, Str. Tudor Vladimirescu, Sinaia,
posibil autor arh. Arghir Culina
(demolată în aprilie 2013)
după: Nemțeanu, Ruxandra, *Vila în stil neoromânesc: expresia căutărilor unui model autohton în locuința individuală urbană*, Simetria, București, 2014

Fig. 6.05 Vila Hurmuzescu, Mangalia
arh. Haralamb Georgescu, cca 1946

Fig. 6.06 Vile la Eforie
arh. George Matei Cantacuzino, 1929–1931
după: Machedon, Luminița, Scoffham, Ernie, *Romanian Modernism/The Architecture of Bucharest, 1920–1940*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999

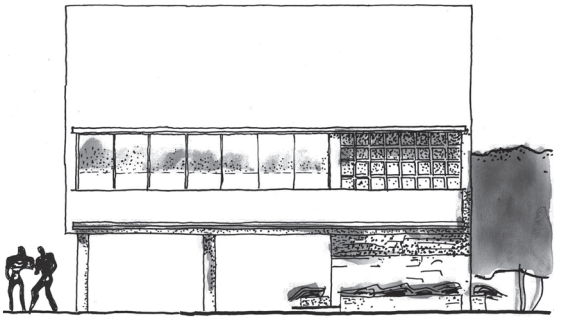
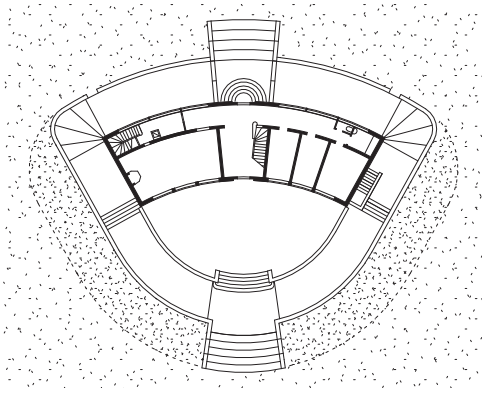

Fig. 6.07 Vila Nadia Gory, Mamaia, azi dispărută
arh. Horia Creangă, cca 1938
după: Machedon, Luminița, Scoffham, Ernie, *Romanian Modernism/The Architecture of Bucharest, 1920–1940*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999

a

b

Fig. 6.08 Villa Aviana, Eforie Nord
arh. George Matei Cantacuzino, 1929–1931
a Vedere dinspre faleză
b Plan parter
după: Teodorovici, Dan, *George Matei Cantacuzino, A Hybrid Modernist*, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen, 2014

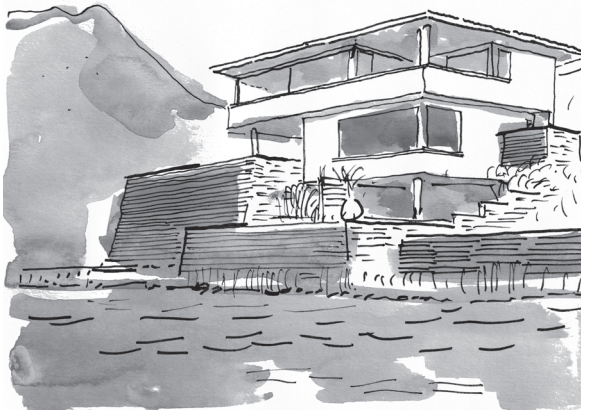

Fig. 6.09 Casa Constantiniu, Balcic, azi dispărută
arh. Henrieta Delavrancea Gibory, 1935
după: Sion, Militza, *Henrieta Delavrancea Gibory, arhitectură 1930–1940*, Simetria, București, 2009

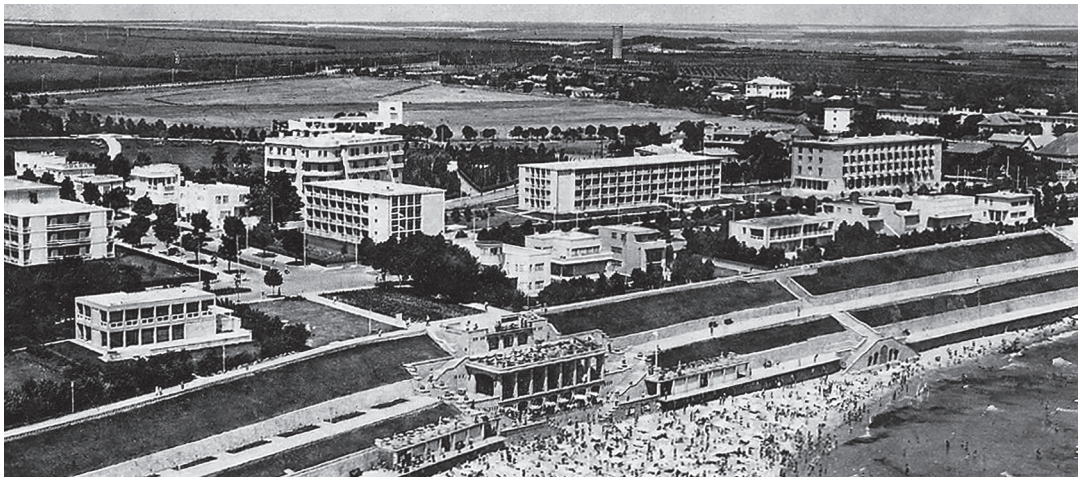
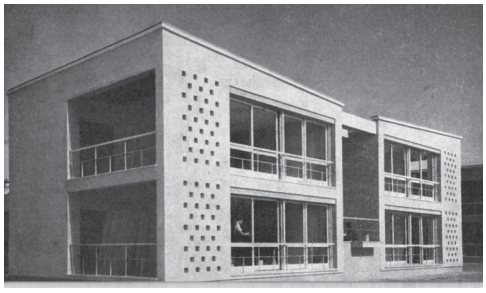

Fig. 6.10 Vile pe faleza de la Eforie Nord, 1964
În prim plan și inserată în planul secund printre vilele interbelice, două noi inserții, 1958, arh. Cezar Lăzărescu
sursa: carte poștală

a

b

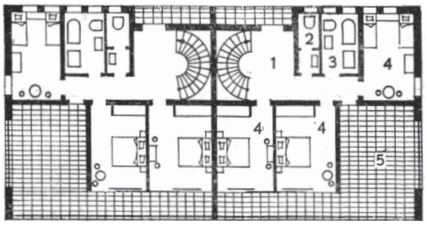

c

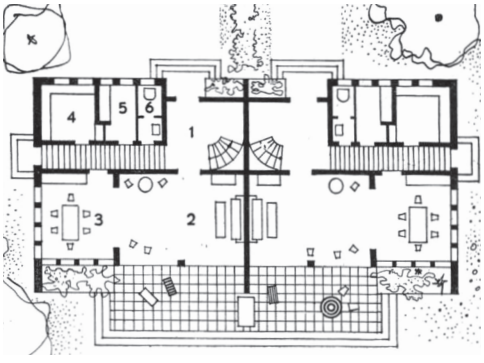
Fig 6.11 Grup de vile cu patru apartamente la Eforie, arh. Nicolae Stopler, 1957–1958
a Perspectivă
b Fațadă est
c Plan etaj
sursa: Stopler, N., „Grup de vile cu 4 apartamente la Eforie", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9/1958

a

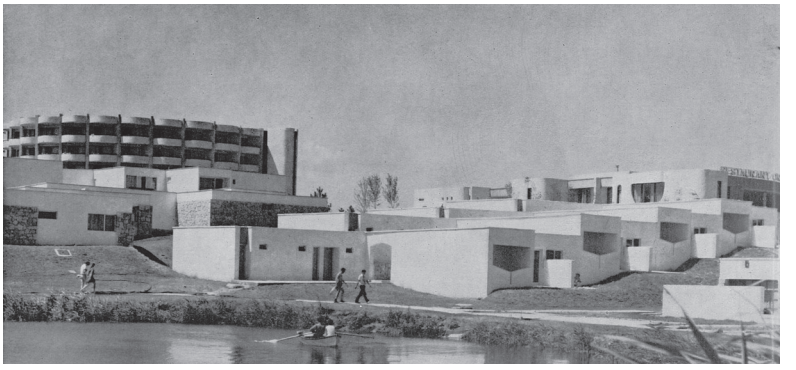

b

c

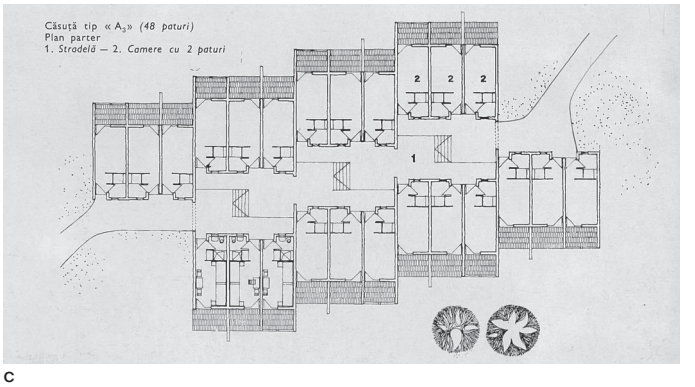
Fig 6.12 Vilă cu două apartamente la Eforie, arh. Cezar Lăzărescu, 1957–1958
a Perspectivă
b Plan etaj
c Plan parter
sursa: Lăzărescu, Cezar, „Vilă cu 2 apartamente la Eforie", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9/1958

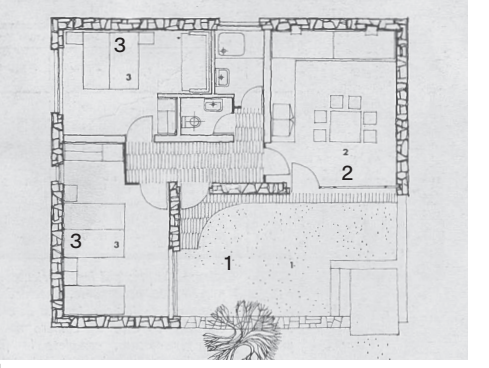
a

b

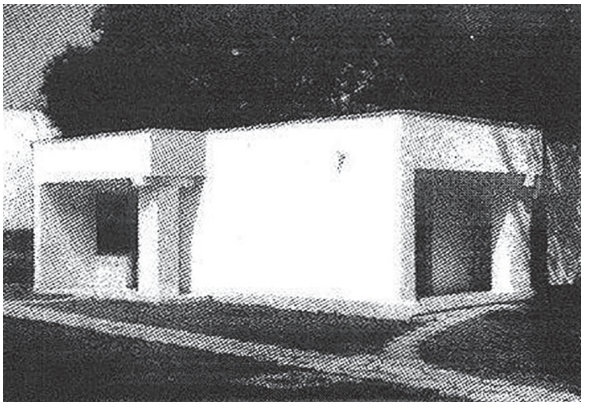
c

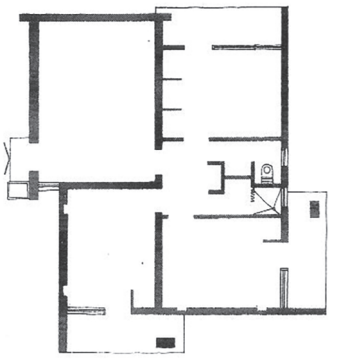
d

Fig 6.13 Căsuțe vile, Venus
arh. Vasile Țelea
a Vedere de pe lac
b Vedere stradă interioară căsuțe tip „A”
c Plan căsuță tip „A”
d Căsuță tip „B”

1 Curte interioară
2 Cameră de zi
3 Camere cu 3 paturi
sursa: Țelea, Vasile, „Căsuțe: vile”, în *Arhitectura*, nr. 6/1971, București

a

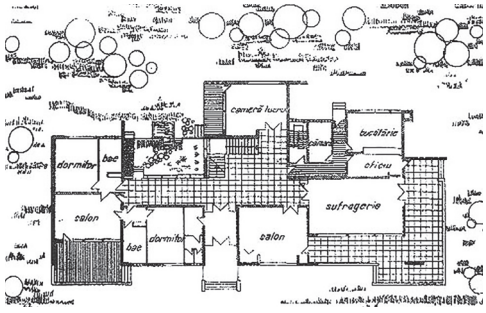

b

Fig 6.14 Ansamblu de căsuțe la Eforie Sud
arh. Dan Rusovan (șef de proiect), arh. Georgeta Gaudianu, ing. Cornel Bucur, ing. D. Constantinescu, teh. V. Hauceriu, ing. C. Mușală — DSAPC Constanța
a Vedere căsuță tip „A”
b Plan căsuță tip „A”
sursa: Rusovan, Dan, Georgeta Gaudianu, „Ansamblu de căsuțe la Eforie Sud” în *BIT*, nr. 12/1968, București

a

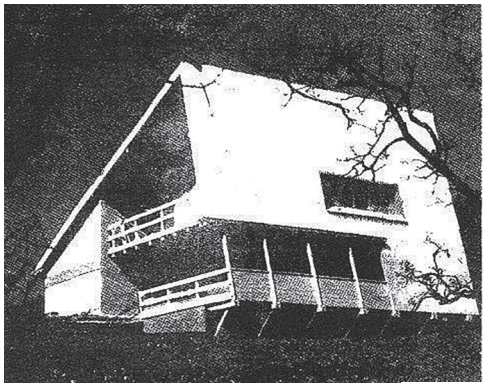

b

Fig 6.15 Casă de oaspeți la Tg. Mureș, MS, 1965–1966, arh. Alexandru Pușkaș (șef de proiect)
a Perspectivă
b Plan parter
sursa: ***, „Casă de oaspeți la Tg. Mureș", în *BIT*, nr. 4/1966

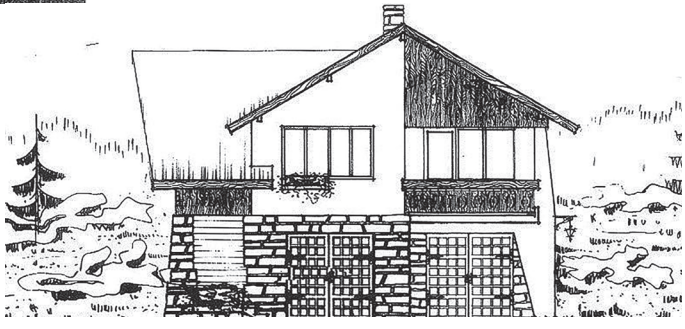

b

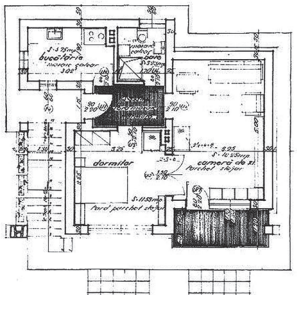
a

Fig 6.16 Complex de agrement în Pădurea Gîrboavele, Galați, 1964–1966
a Cabană turistică
b Vilă
sursa: ***, „Complex de agrement în pădurea Gîrboavele-Galați", în *BIT*, nr. 5/1966

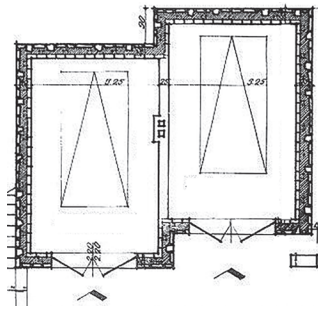

a

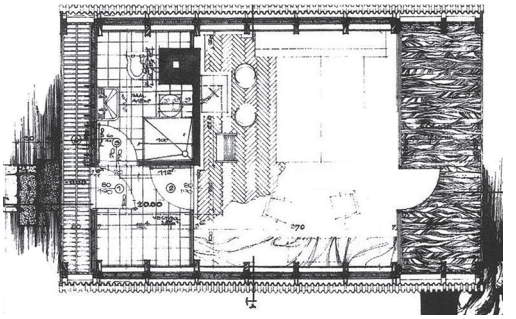
Fig 6.17 Vila 3B
arh. Ion Putanu, cca 1967–1968
a Fațadă principală
b Plan parter
c Plan demisol
sursa: Putanu, I., „Vilă pentru odihnă și turism pe Valea Prahovei", în *BIT*, nr. 3/1968

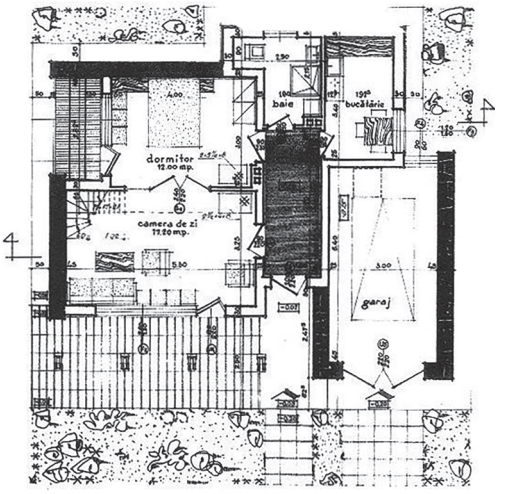
b

c

a

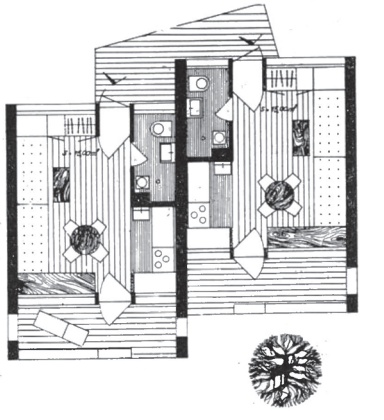

b

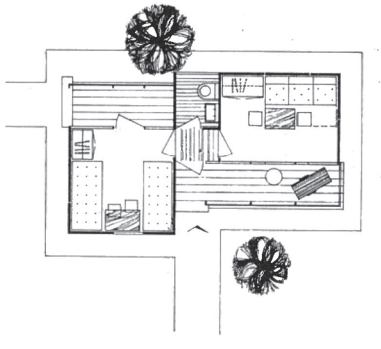
Fig 6.18 Vile de odihnă și de turism
arh. Radu Stroie (șef de proiect)
DSAPC — Ploiești, cca 1967–1968
a Vilă tip 2A — plan parter
b Vilă tip 1B — plan parter
sursa: Stroie, Radu, „Vile de odihnă și de turism”, în *BIT*, nr. 6/1969, București, D-p. 16–18

a

b

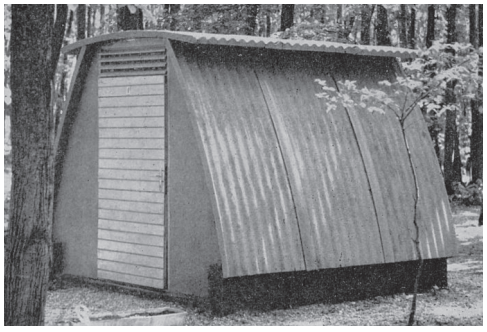
c

d

Fig 6.19 Noi tipuri de case de vacanță proprietate personală arhitecții Mariana Bucur, Petre Coman, Mircea Enescu, Radu Patrulius, Margareta Pinchis, Gheorghe Polizu, Francisc Retty, Aristide Streja, inginerii Mircea Baiculescu, Vasile Ivanovschi, Studiu întocmit de IPCT și IPIMPC

a Tipul „B” și „C”
b Tipul „D”
c Tipul „G”
d Tipul „H”
sursa: Bucur, Mariana, „Noi tipuri de case de vacanță proprietate personală”, în *Arhitectura*, nr. 3/1968, București, p. 57

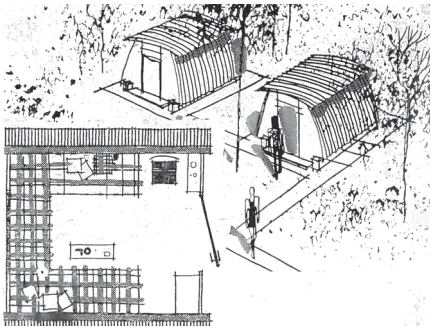
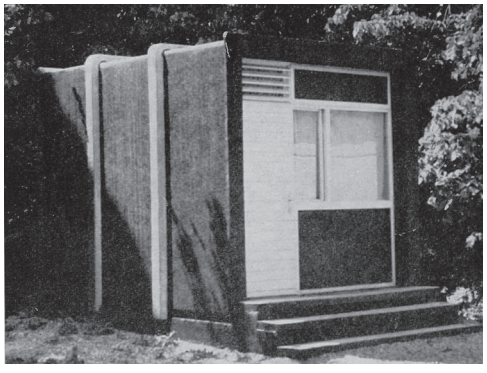
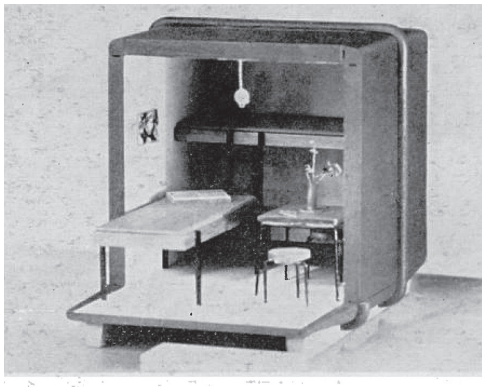
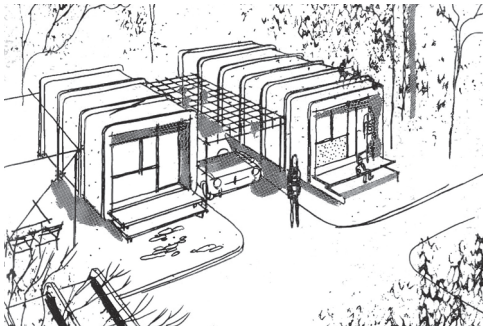

Fig 6.20 Casă unicelulară de tip „Azbociment ondulat curb”, Vedere, perspectivă și plan
arh. Radu Patrulius, 1967
sursa: Enescu, Mircea și Ștefan Angelescu, „Case de vacanță prefabricate”, în *Arhitectura*, nr. 3/1968, București, p. 62

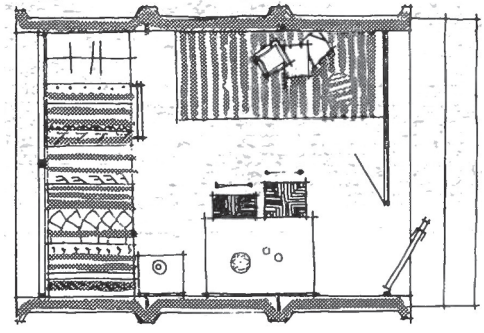
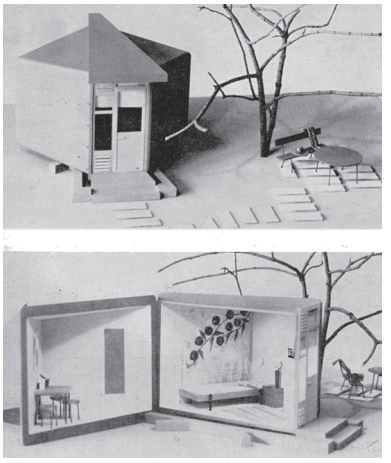

Fig 6.21 Casă unicelulară „Diogene”, Vedere, machetă, plan și perspectivă
arh. Radu Patrulius (?), 1967
sursa: Enescu, Mircea și Angelescu, Ștefan, „Case de vacanță prefabricate”, în *Arhitectura*, nr. 3/1968, București, p. 63

Fig 6.22 Casă unicelulară tip „Pan”, Vedere
arh. Gheorghe Polizu, arh. Radu Patrulius, ing. Emilian Baiculescu, ing. V. Ivanovschi (șef de proiect), 1967
sursa: Enescu, Mircea și Angelescu, Ștefan, „Case de vacanță prefabricate”, în *Arhitectura*, nr. 3/1968, București, p. 60

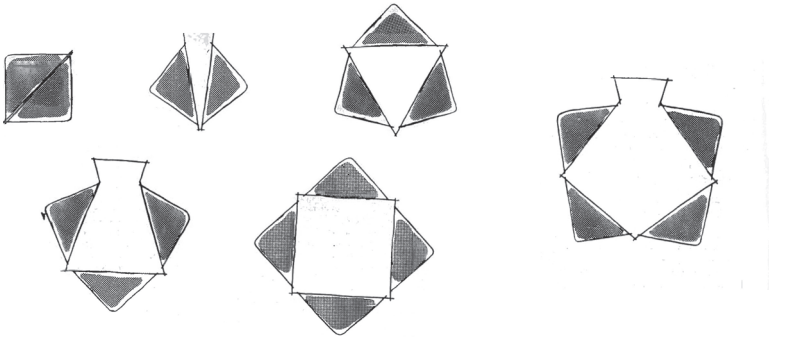
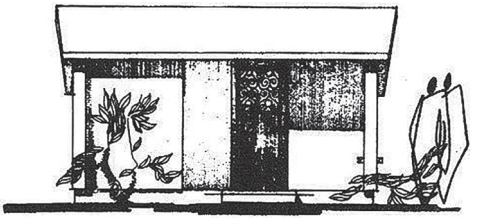
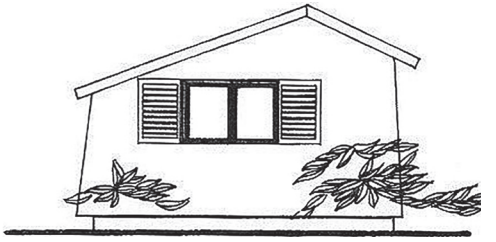

Fig 6.23 Casă unicelulară tip „Scoică", Machetă și scheme de asamblare
arh. Gheorghe Polizu, arh. Radu Patrulius, ing. Emilian Baiculescu, ing. V. Ivanovschi (șef de proiect), 1967
sursa: Enescu, Mircea și Angelescu, Ștefan, „Case de vacanță prefabricate", în *Arhitectura*, nr. 3/1968, București, p. 64

a

b

c

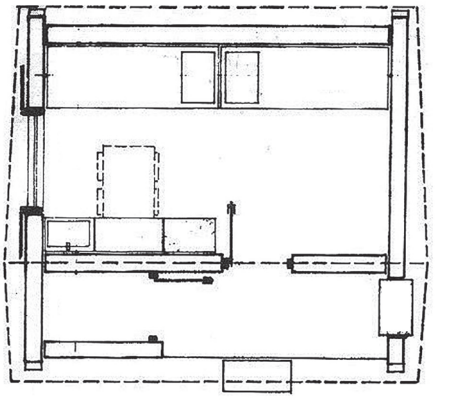
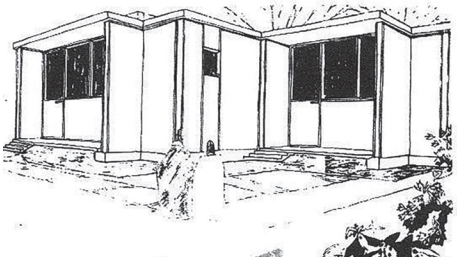
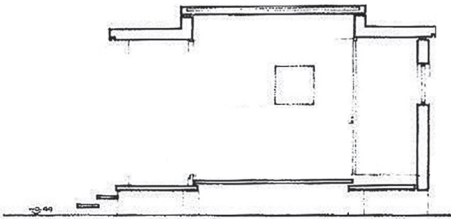

Fig 6.24 Căsuțe pentru odihnă de sfârșit de săptămână
arh. Spânu Radu, ing. Nedelcu Mircea,
ISPC Cluj, 1971
a, b Fațade
c Plan
sursa: Spânu, R., Nedelcu, M., „Căsuțe pentru odihnă la sfârșit de săptămână" în *BIT*, nr. 2/1972

a

b

c

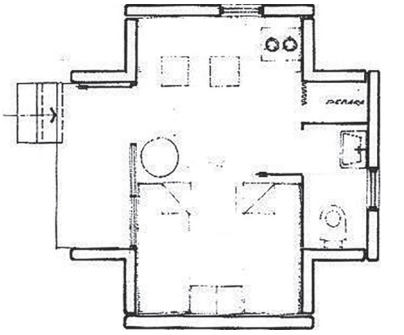
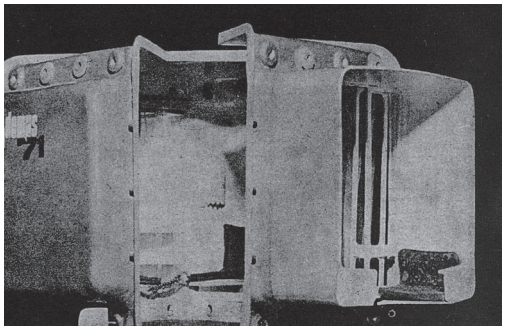
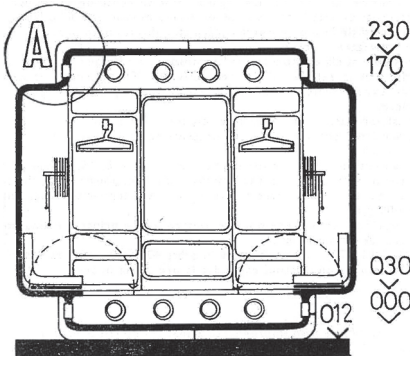

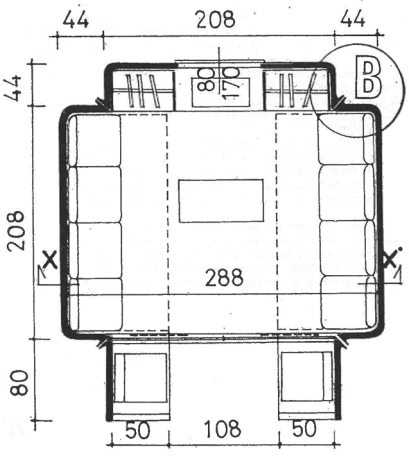
Fig 6.25 Căsuță de vacanță
arh. Barna Barabaș (șef de proiect), IPSC Cluj, 1971
a Perspectivă
b Secțiune
c Plan
sursa: Barna, Barabaș, „Căsuță de vacanță"
în *BIT*, nr. 2/1972, București

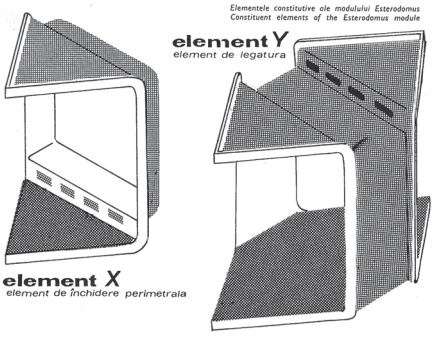
a

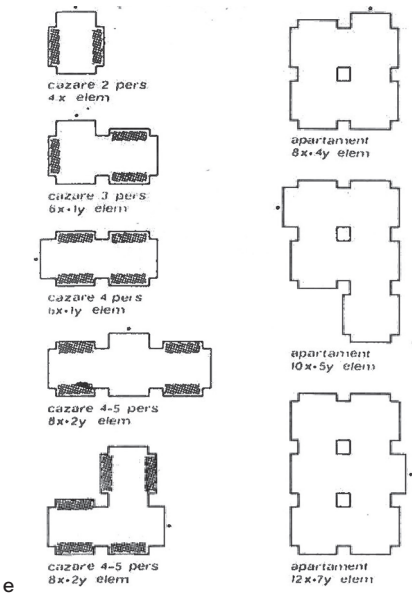
b

c

d

e

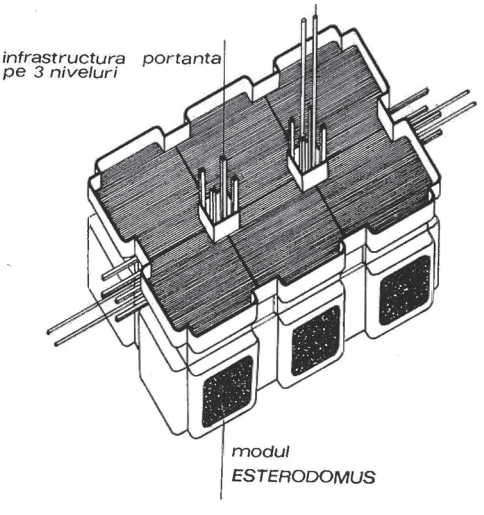

Fig 6.26 Casă unicelulară tip „Esterodomus”
arh. Ignace Șerban, arh. Ștefan Scafa-Udriște, 1970
a Machetă
b Secțiune
c Plan
d Elemente constitutive ale modelului Esterodomus
e Posibilități de cazare
sursa: Scafa, Ștefan, „Un material pentru construcțiile loisir-ului — masele plastice”, în *Arhitectura*, nr. 2/1972, București, p. 61–62

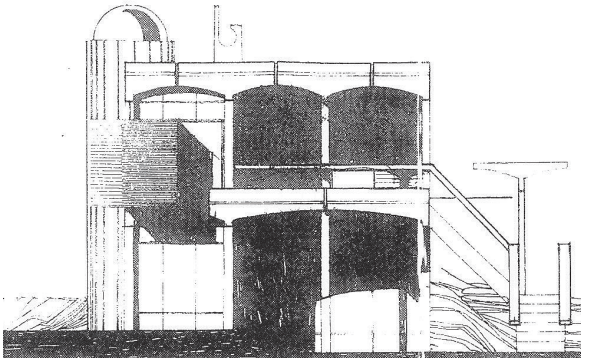

Fig. 6.27 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Marilena Constantinescu
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 5

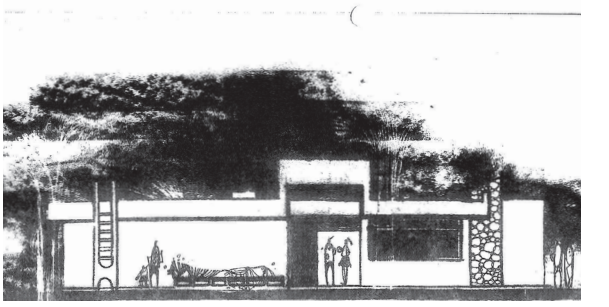

Fig. 6.28 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Ion Găleșeanu
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 15.1

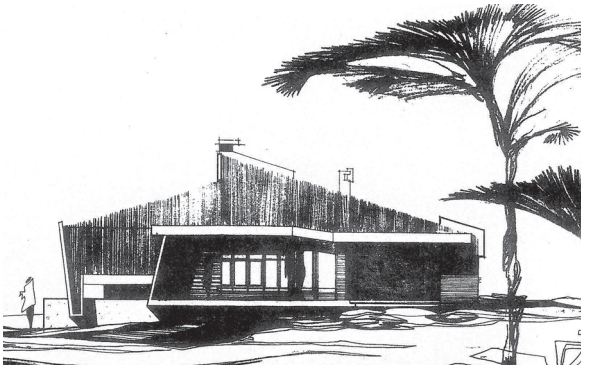

Fig. 6.29 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Mircea Găleată
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 14.2

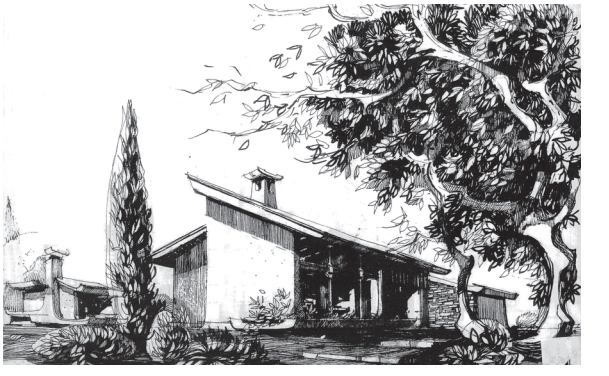

Fig. 6.30 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Vasile Marcu
Perspectivă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 23.3

Fig. 6.31 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Victor Fulicea
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 13.2

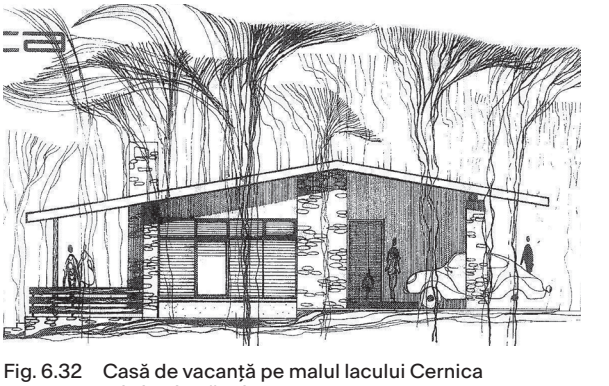

Fig. 6.32 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Ion Lucăcel
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 21.1

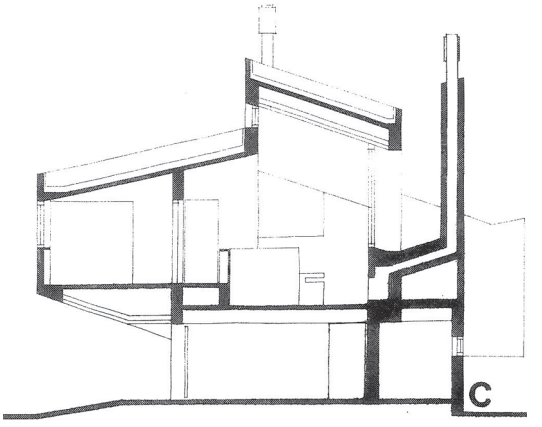

Fig. 6.33 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Petre Ciută
Secțiune
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 4

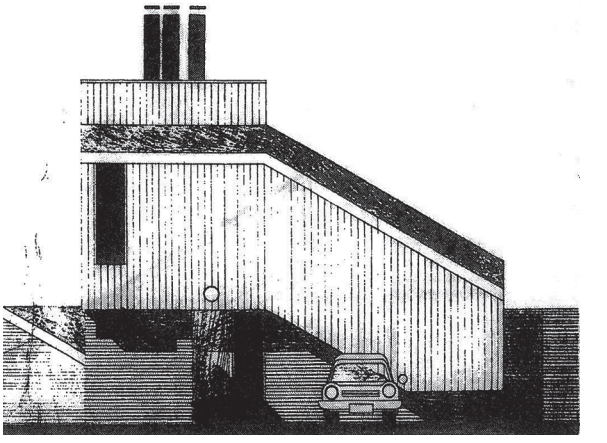

Fig. 6.34 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Zoltan Takacs
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 37.2

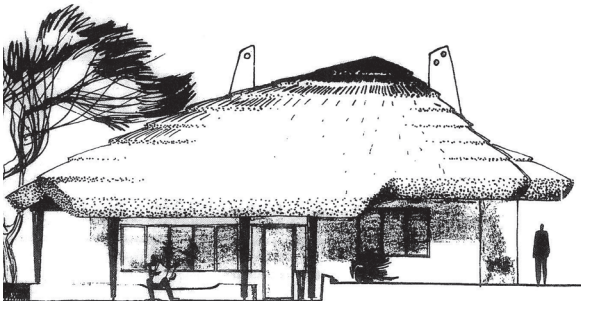

Fig. 6.35 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Bogdan Gheorghiu
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 16

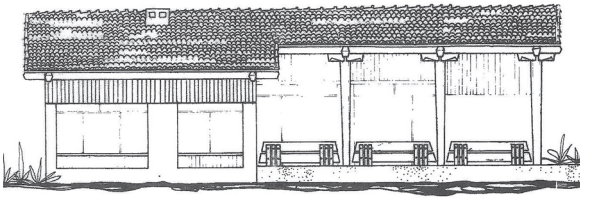

Fig. 6.36 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Sanda Voiculescu
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 42

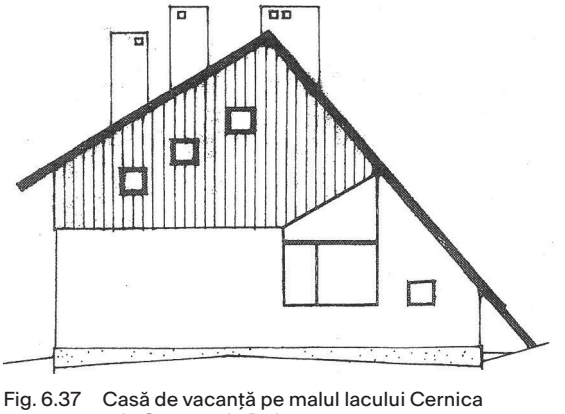

Fig. 6.37 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Constantin Dobre
Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 9

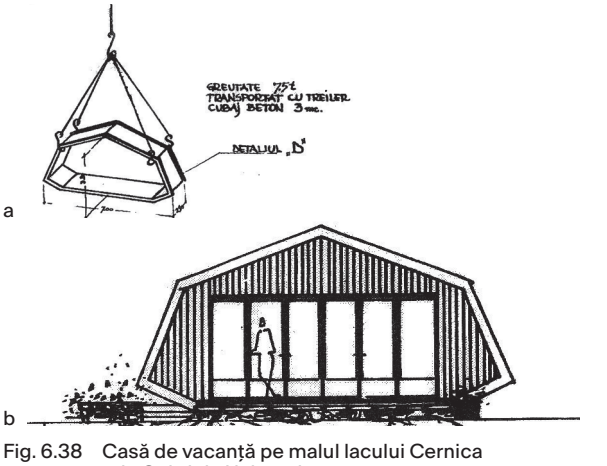
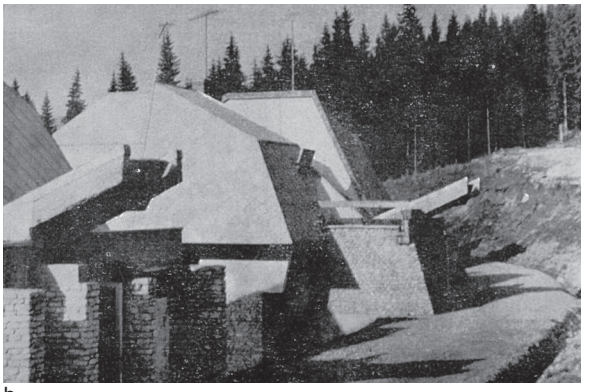

Fig. 6.38 Casă de vacanță pe malul lacului Cernica
arh. Gabriela Halmagiu
a Modul prefabricat
b Fațadă
sursa: *BIT*, nr. 2/1970, secțiunea D, pl. 18

a

b

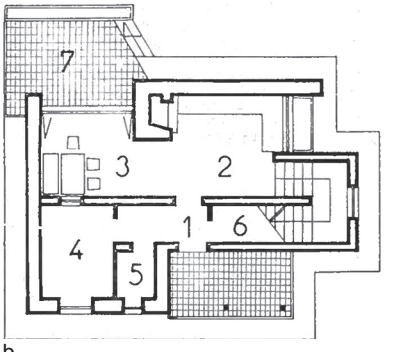
Fig 6.39 Vile cu 18 paturi
arh. Adrian Oprea (șef de proiect), arh. Andrei Pop, ing. Teodor Pop, proiectant general: ISPH
a Vedere actuală
b Vedere din stradă
c Fațadă laterală
sursa: Oprea, Adrian, Lupu, Mircea, Pop, Andrei, Stănescu, Ghiocel, „Vile unifamiliale”, în *Arhitectura*, nr. 1/1977, București, p. 40

c

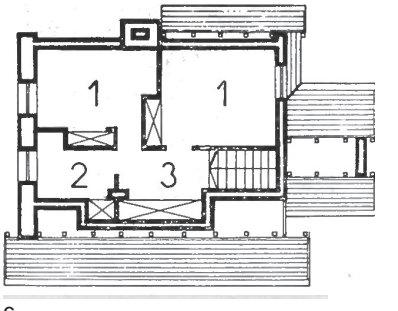

a

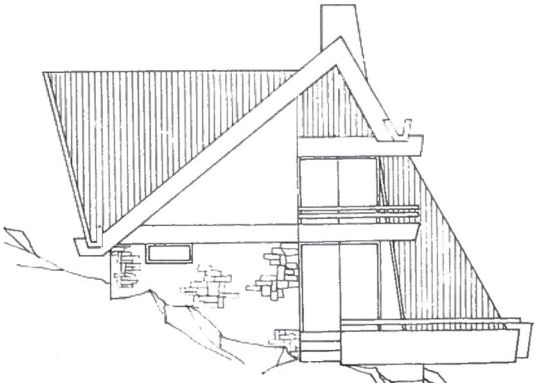

b

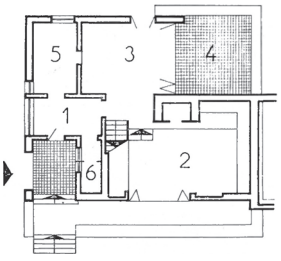
Fig 6.40 Vile unifamiliale
arh. Adrian Oprea (șef de proiect), arh. Mircea Lupu
proiectant general: ISPH
a Vedere fațadă principală
b Plan parter:
1 Intrare
2 Cameră de zi
3 Loc de luat masa
4 Bucătărie
5 Grup sanitar
6 Depozit
c Plan etaj
1 Dormitoare
2 Baie
3 Degajament
sursa: Oprea, Adrian, Lupu, Mircea, Pop, Andrei, Stănescu, Ghiocel, „Vile unifamiliale”, în *Arhitectura*, nr. 1/1977, București, p. 40

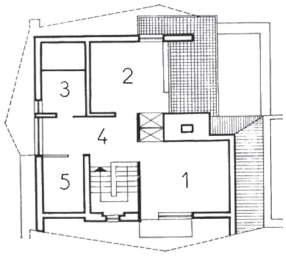
c

a

b

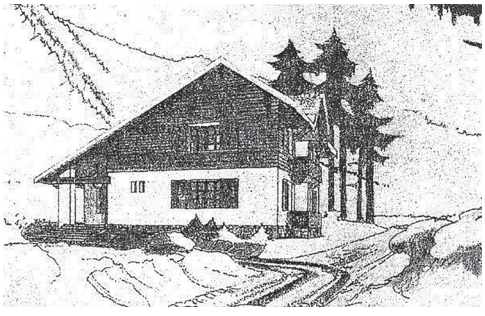

c

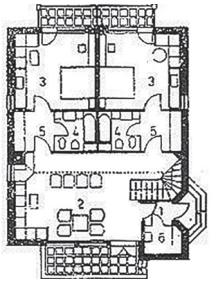
Fig 6.41 Vile unifamiliale
arh. Adrian Oprea (șef de proiect),
arh. Ghiocel Stătescu,
proiectant general: ISPH

a Fațada intrării
b Plan parter
1 Intrare
2 Cameră de zi
3 Loc de luat masa
4 Terasă
5 Bucătărie
6 Grup sanitar
c Plan etaj
1 Cameră cu 3 paturi
2 Cameră cu 2 paturi
3 Baie
4 Degajament
5 Depozit

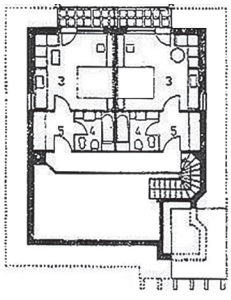
sursa: Oprea, Adrian, Lupu, Mircea, Pop, Andrei, Stănescu, Ghiocel, „Vile unifamiliale”, în *Arhitectura*, nr. 1/1977, București, p. 40

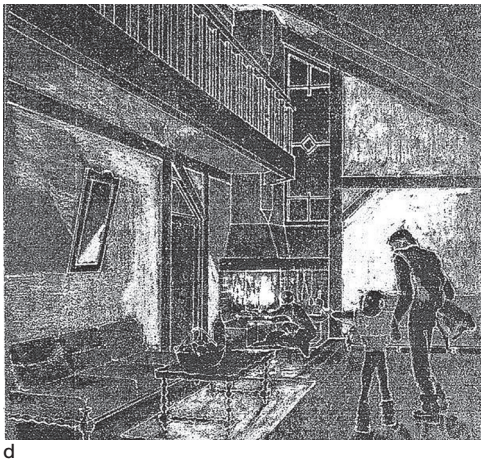
a

b

c

d

Fig 6.42 Sat de vacanță în Poiana Brașov
arh. Corneliu Popa

a Căsuță tip B — Perspectivă
b Căsuță tip C — Plan parter
c Căsuță tip C — Plan etaj
d Căsuță tip C — Perspectivă interioară
1 Windfang
2 Cameră de zi
3 Dormitor
4 Baie
5 Degajament
6 Depozit

sursa: Popa, Corneliu, „Sat de vacanță în Poiana Brașov”, în *Arhitectura*, nr. 4/1983, București

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană

7 De la vilele speciale la Casa Poporului

7.1 Stabilirea cadrului de referință
7.2 Modernism — socialist — realist?
7.3 Vilele speciale și Gospodăria de Partid
7.4 De la Institutul de proiectare al Gospodăriei de Partid la Institutul de Proiectare „Carpați”
7.5 Arhitectură de export
7.6 Casa Poporului
7.7 Concluzii

8 Concluzii
9 Referințe și resurse

Subiectul vilelor speciale construite în perioada 1947–1989 și destinate folosirii private a liderilor politici este, probabil, cel mai dificil de analizat, raportat la restul producției de arhitectură privată sau de stat, datorită secretului care încă planează asupra acestor realizări. Dacă imediat după Revoluția din 1989 majoritatea „vilelor speciale" au fost deschise ostentativ pentru publicul larg[456], tot imediat ele au fost închise și redate în folosirea noilor lideri politici. Valoarea arhitecturală a acestora nu a fost un subiect deschis, deși sunt singurele construcții care, în vremea respectivă, marcată de economia de materiale, au beneficiat de cele mai noi tehnologii și finisaje, iar la proiectarea acestora au lucrat colective formate din arhitecți și ingineri aleși. Au rezultat, astfel, clădiri despre calitatea cărora putem intui că ar trebui să fie bună, deși informațiile speculative sunt mult mai multe decât cele documentate. Includerea lor în istoria recentă și publică a arhitecturii trebuie să se întâmple cât mai curând, pentru a trece aceste clădiri din categoria mitologiei în categoria arhitecturii văzute și comentate. În mass-media locală se prezintă variante diferite cu privire la identitatea vilelor de stat, despre momentul când au fost realizate etc., însă componenta denotativă este redusă, în timp ce multitudinea de conotații se depărtează de sfera obiectivității. Volumele recent apărute precum *Cartierul Interzis*[457], de tip memorialistic, identifică vilele și locuitorii lor, conturând elemente din viața acestora, dar nu contribuie la subiectul cercetării arhitecturii.

Pentru a defini mai bine subiectul, mă refer la acele clădiri construite în perioada postbelică prin intermediul secțiilor de partid și destinate folosirii de către personaje importante la nivelul conducerii PMR și, ulterior, PCR. În prima perioadă după război, secția a purtat numele de *Secția Gospodăriei de Partid a CC al PMR*[458] și „rezolva problemele administrative de partid cu caracter intern. Secția controla executarea hotărârilor de partid cu privire la problemele administrative de partid de către organizațiile de partid și organizațiile de masă. Ea se ocupa cu selecționarea și repartizarea cadrelor în domeniul ei de activitate: conform nomenclaturii CC secția studia și analiza experiența organizațiilor de partid în domeniul muncii administrative de partid (bugete, disciplina financiară, repartizarea bunurilor etc.)"[459]. Secția Gospodăriei de Partid a CC al PCR avea mai multe sectoare, iar cel care se ocupa de noile clădiri a fost Sectorul Construcții[460],

456 În vara lui 1990, am mers cu părinții pe litoral să vedem „vilele lui Ceaușescu". Era o coadă foarte mare; ca pe vremuri la portocale. Era și soare și, după puțin timp, părinții mi-au spus să mergem de acolo. Am realizat, grație lor, cât de ridicol era momentul. Anul următor vilele se întorseseră sub pază pentru noii conducători.

457 Adrian Eugen Cristea, Marius Marinescu, Mihai Mitran, *Cartierul Interzis*, București: Editura RAO, 2015.

458 PMR — Partidul Muncitoresc Român (1948–1965), rezultat din unirea Partidului Comunist Român și a Partidului Social Democrat din 1948.

459 Arhivele Naționale, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Dosar nr. 18/1954, p. 2.

460 Sectoarele Secției Gospodăriei de Partid erau următoarele: Sectorul Bugete și fonduri, Sectorul Transporturilor, Sectorul Administrării Bunurilor, Sectorul Construcții, Sectorul

care elabora diferite proiecte pentru construcții noi sau renovarea construcțiilor vechi (clădiri, mobilier, sistemul de încălzire)[461].

Dacă înainte de 1989 „vilele speciale" erau subiectul multor fabulații, modul în care aceste imobile au fost gestionate după 1989, fie că a fost vorba de privatizări, transferuri către autorități județene sau alte măsuri, a adăugat și mai mult mister acestor exemple ale arhitecturii postbelice. O primă întrebare care să deschidă argumentarea ar adresa numărul de construcții, și, în particular, „vile speciale" . Pentru a răspunde acestei întrebări, am investigat legislația în baza căreia funcționa Regia Autonomă „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat" din 1990 până în prezent.

La 6 iulie 1990, patrimoniul și întreprinderile Gospodăriei de Partid[462] au trecut sub administrarea „Regiei autonome române de turism și prestații «DACOREX & CO.»"[463] care prelua 30% din acțiunile întreprinderilor din subordine, conform unei anexe nepublicate care a fost comunicată numai unităților interesate. După numai câteva luni, în 21 noiembrie 1990, DACOREX & CO. a fost desființată, iar patrimoniul preluat de „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat – regie autonomă"[464]. Așa se înțelege și scurta perioadă din vara lui 1990 când oamenii au avut acces să viziteze o parte din „vilele speciale". Noua regie autonomă avea o listă de 8 întreprinderi aflate în subordine și o listă scurtă cu mai multe imobile pe care le avea în gestiune, dintre care 27 de vile în București, Eforie Nord, Neptun, Predeal, Sinaia, Snagov, Săvârșin. În 1993, activitatea Administrației Patrimoniului de Stat a fost reorganizată prin intermediul a 9 întreprinderi[465].

Ca efect al Legii nr. 213 din 17 noiembrie 1998 privind proprietatea publică și regimul juridic al acesteia, Regia Autonomă „Administrația Patrimoniului de Stat" a fost reorganizată și redenumită Regia Autonomă „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat" prin Hotărârea nr. 854 din 28 septembrie 2000.[466] Hotărârea prevedea și reorganizarea acesteia în 18 sucursale, fiind publicată, pentru prima dată, o listă „lungă" a imobilelor și proprietăților deținute de cele 18

Social, Sectorul Aprovizionării, Sectorul Transmisiuni, Sectorul Controlori, Sectorul Juridic, Sectorul Arhiva CC al PCR, Sectorul Evidența Cadrelor.

461 Arhivele Naționale, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Dosar nr. 18/1954, p. 2.

462 Legea nu folosește denumirea de Gospodărie de Partid sau o altă denumire a unei structuri preexistente pe care o preia noua formă de organizare. Am dat această denumire generală pentru a exprima totalitatea întreprinderilor și imobilelor gestionate de întreprinderi subordonate direct CC al PCR, având ca scop cazarea permanentă sau temporară a membrilor, proiectarea, amenajarea și aprovizionarea locuințelor acestora.

463 Hotărârea nr. 763 din 6 iulie 1990 a Guvernului României privind înființarea și funcționarea Regiei autonome române de turism și prestații „DACOREX & CO.", publicată în Monitorul Oficial nr. 101 din 24 august 1990.

464 Hotărârea Guvernului României nr. 1.217 din 21 noiembrie 1990 privind desființarea și înființarea unor unități economice de reprezentare și protocol, publicată în Monitorul Oficial nr. 109 din 27 mai 1992.

465 Hotărârea Guvernului României nr. 567 din 15 octombrie 1993, republicată, privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 280 din 4 octombrie 1994.

466 Hotărârea Guvernului României nr. 854 din 28 septembrie 2000 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 492 din 9 octombrie 2000.

sucursale. Cele două anexe – 3 și 4 – cuprindeau atât bunurile imobile aflate în administrarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", cât și cele aflate în administrarea RAPPS[467], care trec din domeniul public în domeniul privat al statului. În domeniul public al statului administrat de RAPPS rămâneau 91 de proprietăți, unele dintre acestea cuprinzând, precum cea din pădurea Scroviștea, mai multe vile și anexe (Fig. 7.17, 7.18). Lista de proprietăți administrate de regie care treceau în domeniul privat al statului număra 366 de imobile – hoteluri, terenuri agricole, sere, blocuri de locuințe și apartamente, complexe turistice și vile.

După mai multe reorganizări și modificări de regulament[468] survenite între 2002 și 2005, în 2020 lista imobilelor aparținând domeniului public administrate de RAPPS număra 84 de imobile, iar lista bunurilor imobile din domeniul privat al statului, aflate în administrarea RAPPS număra 904 imobile, dintre care 247 fuseseră vândute (apăreau ca abrogate). Urmărind listele cu imobile, anexele aferente reorganizării din 2002 cuprindeau cele mai multe clădiri. Lista număra 77 de imobile în domeniul public al statului și 921 în domeniul privat al statului aflate în administrarea RAPPS.

Astfel, lista conține peste 1.000 de clădiri, întrucât unele imobile conțineau mai multe construcții. Iar, dacă din listele de mai sus se elimină proprietățile agricole, clădirile administrative și cele de locuințe colective rămân 432 de vile, care intră în tema cercetării actuale. Deși lista este impresionantă la prima vedere, din aceasta nu făceau parte multe dintre vilele de protocol din țară, precum cea de la Gura Văii în județul Mehedinți sau cea de la Micești, Argeș, care au aparținut organizațiilor județene sau au ajuns ulterior în gestiunea consiliilor județene. Cum în fiecare județ erau câteva asemenea ansambluri, la listă s-ar mai putea adăuga câteva zeci de imobile cu funcțiunea de vile, case de oaspeți, cabane etc. Mai sunt și 6 palate care ar putea fi luate în considerare, precum reședința soților Ceaușescu din Cartierul Primăverii. Printre aceste câteva sute de vile sunt de interes chiar și acelea care, fiind construite înainte de 1947, au fost remodelate, extinse sau doar restaurate în perioada postbelică, deoarece reprezintă exemple importante ale practicii profesionale din vremea respectivă. Numărul mare al acestora dovedește o masă critică de construcții care se poate constitui în exemple tipice sau extraordinare în cadrul istoriei arhitecturii recente, în ceea ce privește reședințele conducătorilor de stat din România înainte de 1989, dar și după.

467 Regia Autonomă „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat".

468 Hotărârea Guvernului României nr. 533 din 30 mai 2002 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 391 din 7 iunie 2002; Regulamentul din 30 mai 2002 de organizare și funcționare a Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicat în Monitorul Oficial nr. 391 din 7 iunie 2002; Hotărârea Guvernului României nr. 60 din 21 ianuarie 2005 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 105 din 1 februarie 2005; Regulamentul din 21 ianuarie 2005 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", aprobat prin Hotărârea nr. 60 din 21 ianuarie 2005, publicată în Monitorul Oficial nr. 105 din 1 februarie 2005.

Fenomenul construirii de vile speciale pentru liderii politici a existat și înainte de 1947. Mutația care s-a petrecut în comparație cu perioada interbelică a constat în contrastul dintre măsurile extreme luate la toate nivelurile (politic, social, economic) în scopul realizării unui egalitarism social utopic și nevoile și dorințele personale ale liderilor politici care ar fi avut nevoie și de noi forme de locuire. Aveau să locuiască noii miniștri sau șefi de stat în condiții de egalitate cu țărănimea sau proletariatul (în formare)? Aveau ei să ocupe fostele reședințe și sedii ale puterii? Și în ce fel, în ce stil aveau ei să locuiască?

Mutația care s-a petrecut în comparație cu perioada interbelică a fost că noul regim, care, prin măsurile extreme luate la toate nivelurile (politic, social, economic), propovăduia un egalitarism absolut, ar fi avut nevoie și de noi forme de locuire, în concordanță cu idealurile declarate.

Cum se poziționau socialiștii români înainte de 1947 privitor la arhitectură? Era un gest politic, date fiind legături ideologice între stânga modernistă și ideologia socialistă? Această relație poate fi studiată prin intermediul liderilor comuniști care au fost prezenți la guvernare și înainte de 1947, deoarece investigarea biografiei acestora și, în special, a activismului–manifest și a alegerilor personale arătate prin arhitectura caselor în care locuiau s-au suprapus într-o măsură mult mai mare decât în cazul cetățenilor fără funcții politice.

Primul președinte al Marii Adunări Naționale a fost Constantin Ion Parhon[469]. Printr-o coincidență autobiografică, casa memorială a acestuia se află în Câmpulung pe strada Frații Golești, vizavi de blocul unde am locuit cu părinții pentru o parte a copilăriei. Aceasta e o casă tipic musceleană de influență tradițională, alungită, amplasată în aliniamentul stradal, cu parter și etaj cu prispă spre sud. Casa tipică musceleană a lui Parhon îl leagă pe acesta direct cu acea lume venită din tradiții regionale și locale. Parhon a împărțit puterea cu primul ministru Petru Groza și cu secretarul general al PMR Gheorghe Gheorghiu-Dej.

În schimb, Petru Groza[470] reprezintă un exemplu al elitei de stânga interbelice care a adoptat modernismul în privința vilei personale. Proprietățile sale arătau cele două curente majore: modernismul, prin exemplul vilei sale de la Deva (Fig. 7.01), proiectate de Horia Creangă, și neoromânescul simplificat, în cazul conacului de la Băcia, jud. Hunedoara, cu un mare pridvor așezat simetric pe fațada principală (Fig. 7.02). Alăturarea dintre cele două clădiri formează o imagine destul de precisă a peisajului cu care arhitectura românească intra în

469 Constantin Ion Parhon a fost președinte al Prezidiumului Republicii Populare Române între 30 decembrie 1947 și 13 aprilie 1948. Acest prezidiu mai era completat de Ștefan Voitec, Gheorghe Stere, Ion Niculi și Mihail Sadoveanu în calitate de vicepreședinți.

470 Deși Petru Groza nu a fost niciodată membru în PMR, este unul din cele mai importante personaje de la începutul regimului, conform biografiei realizate de Dorin-Liviu Biftori — „Petru Groza, ultimul burghez", Editura Compania, București, 2004.

Cel de-Al Doilea Război Mondial. Arhitectura modernă era manifestată public de Groza în mediul urban, prin vila din Deva, în timp ce conacul de la Băcia era conectat cu tradiția arhitecturii de la sate.

Nu doar Petru Groza a adoptat modernismul, ci și fratele acestuia, Victor, care și-a construit, de asemenea, o locuință în acest stil la Târgu Mureș, proiect semnat de arh. Lucia Creangă, soția arhitectului Horia Creangă (Fig. 7.03). Proiectul și realizarea au fost publicate în revista *Arhitectura* nr. 2 din 1974. Articolul scris de Mircea Lupu este unic în toată perioada studiată, fiind singurul caz în care o locuință individuală din perioada interbelică a fost prezentată în paginile revistei. Stilul de viață modernist era o alegere manifestă, după cum arată Mircea Lupu, prin intermediul interviului soției doctorului Victor Groza care locuia încă în vilă la momentul respectiv. Aceasta afirma că propunerile arhitecților locali „în stiluri greoaie”[471] nu se potriviseră ideii de locuire a familiei Groza, „care înțelegea realizarea ca pe «o casă pentru familie … o casă în care să te simți bine … o casă funcțională»”[472]. Mircea Lupu notează în articol că „alegerea a reprezentat probabil și un gest politic”[473], referindu-se la arhitectura modernistă ca exemplu de eficiență și economie, dar și prin prisma legăturii cu Petru Groza care, de asemenea, manifestase orientări către modernism. Vila este foarte eficientă din punct de vedere funcțional, autorul articolului observând că sunt „respectate, în esență, toate principiile credo-ului compozițional al arhitecturii «moderne».” Cât de multă ideologie politică este în modernism în sine sau câtă a fost în modernismul românesc înainte de 1947 și după, este o chestiune care trebuie dezbătută, însă, în ceea ce privește persoana dr. Petru Groza, modernismul este un model asumat intenționat.

Dacă în istoria occidentală arhitectura modernă este asociată cu orientările socialiste, poate fi făcută o astfel de asociere și în cazul României? În timp ce pentru arhitectura spațiilor administrative sau a construcțiilor industriale ne putem construi cu acuratețe o imagine, în scurt timp, în ceea ce privește perioada dintre cele două războaie mondiale, este mai dificil să facem același lucru gândindu-ne la aspectul arhitecturii vilelor particulare din perioada interbelică în care să cuprindem toate stilurile în care erau construite. Atributul pentru acest amalgam de dorințe sau intenții personale este eclectic. Dacă diversitatea de stiluri este o caracteristică a locuinței individuale urbane din acea vreme, relația dintre modernism și neoromânesc a ocupat dezbaterea cea mai importantă în spațiul public, unde modernismul tindea să fie arhitectura predilectă a mediului privat – clădiri de birouri, fabrici – iar stilul neoromânesc arhitectura oficială de stat – edificii administrative. Înainte de al Doilea Război Mondial, stilul neoromânesc a fost folosit și la majoritatea parcelărilor de locuințe

471 Mircea Lupu, „O lucrare mai puțin cunoscută a arhitecților Creangă”, în *Arhitectura,* nr. 2, 1974, p. 2.
472 *Ibidem.*
473 *Ibidem.*

interbelice, chiar dacă într-o formă simplificată cerută chiar de nevoia ca acestea să fie ieftine[474].

După înființarea, în 1930, a Casei Autonome a Construcțiilor aflate în subordinea Ministerului Muncii, în „1933, Casa Centrală a Asigurărilor Sociale devenea una din cele mai importante instituții din domeniul politicii sociale, iar Casa Construcțiilor trecea în subordinea acesteia, alipire ce a declanșat o serie de schimbări financiare și administrative, aducând, aparent, un control mai strict al reformatorilor sociali asupra politicii de locuire”[475]. Anul 1933 corespundea și cu primele locuințe moderniste construite într-o parcelare finanțată de stat – este cazul parcelării Vatra Luminoasă realizate de Casa Construcțiilor. Aici au locuit mulți lideri, fruntași sau teoreticieni socialiști, printre care Ilie Moscovici, Ion Flueraș, Cornel Bragadireanu, Iosif Jumanca, Lotar Rădăceanu și alții[476]. Lotar Rădăceanu „a devenit, în anii 1930, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai partidului, redactorul revistei *Lumea Nouă*. […] În calitate de ministru al muncii, Lotar Rădăceanu avea în subordine și Casa Construcțiilor și a influențat puternic politica acestei instituții după 1945, având un rol direct în atribuirea locuințelor din ultimele faze ale edificării”[477]. Prezența lui Lotar Rădăceanu ca ministru al muncii în diferite guverne între 1945 și 1952 a contat cu siguranță și în „contaminarea” modernistă a altor membri ai guvernului. Dintre aceștia, colegul și, ulterior, superiorul ierarhic din guvern, cel care a marcat prima jumătate a perioadei studiate, Gheorghe Gheorghiu-Dej. Se contura astfel, la sfârșitul anilor '40, un tablou în care se suprapuneau noțiunile de socialism și modernism în România, cel puțin în cazul locuințelor pentru muncitori și funcționari.

Cartierul socialiștilor înainte de 1947 a fost, cu siguranță, Vatra Luminoasă. De ce atunci zona nomenclaturii comuniste nu a pornit de la acest cartier? Motivele sunt chiar mai multe decât ne-am putea aștepta la o primă privire. Cartierul Vatra Luminoasă era deja aproape finalizat – după război Casa Construcțiilor a construit ultima etapă formată din blocuri de locuințe colective. Un alt motiv ar putea fi acela că locuințele fuseseră cumpărate, mai mult, aici chiar locuiau muncitori și funcționari cu viziuni comuniste sau socialiste. Exproprierea caselor acestor oameni pentru noua conducere ar fi fost inacceptabilă. În plus, venirea la putere definitivă a comuniștilor în 1947 s-a produs ca urmare a influenței și intervenției Uniunii Sovietice. Or modernismul cartierului Vatra Luminoasă nu corespundea câtuși de puțin cu realismul socialist, stil obligatoriu în URSS și care a fost impus și în restul țărilor care au ajuns sub influență sovietică.

În schimb, locul ales de nomenclatura comunistă este bine cunoscut azi sub denumirea de Cartierul Primăverii. Acesta corespunde, în mare parte, cu parcelarea Jianu, din care, la momentul 1948, fusese

474 În București, cele mai multe ansambluri de locuințe au fost realizate de Societatea Comunală pentru Locuințe Ieftine 1908–1948.
475 Andrei Răzvan Voinea, Irina Calotă, *op. cit.*, p. 73.
476 *Ibidem*, p. 13, 189–195.
477 *Ibidem*, p. 193.

construită cu locuințe o mică parte aflată între Bulevardul Aviatorilor (Șoseaua Jianu) la vest, Bulevardul Mircea Eliade (Strada „A") la nord, Strada Jean Monet (Strada „N") la vest și Strada Armindenului (Strada „S") la sud[478]. Cartierul a luat naștere în urma parcelării unei părți a grădinii Bordei de la începutul secolului al XX-lea. În 1935 a fost realizat aici un cartier pentru muncitorii societății Gaz-Electra ce aparținea de Uzinele Comunale București (UCB). Proiectul cartierului a fost realizat de arhitectul Octav Doicescu. Casele proiectate erau locuințe individuale independente sau cuplate. În acest cartier Octav Doicescu a proiectat o locuință pentru el (Fig. 7.04) aflată la nr. 2 pe bd. Mircea Eliade.

Mutarea în acest cartier a nomenclaturii comuniste nu a fost de deplin lămurită în literatura de specialitate: „nici până acum, după 65 de ani, nu se cunoaște cine a hotărât, dintre cei cu puteri de decizie în anii 1948–1950, ca în această zonă să fie grupați principalii activiști de partid"[479]. Motivele cele mai concrete, economice pentru această decizie sunt aceleași care ar fi putut scoate din ecuație parcelarea Vatra Luminoasă. În primul rând, din cartier nu se construise decât o mică parte. Lucrările pentru realizarea infrastructurii și a străzilor erau însă avansate și actualul cartier se bazează, în mare parte, pe trama stradală concepută pentru parcelarea Jianu. În al doilea rând, naționalizarea întreprinderilor industriale din 11 iunie 1948[480] aducea toate întreprinderile de gaz sau electricitate în proprietatea statului, cele comunale rămânând în administrare publică.

Dacă din punct de vedere economic cartierul întrunea toate criteriile, acesta era bine „poziționat" și din punct de vedere ideologic. Având în vedere că, și în acest cartier, la fel ca în celelalte parcelări din București, se mutaseră mai curând persoane cu un statut înalt, nu funcționari mărunți sau muncitori, a „justificat" mutarea acestora dintr-un cartier conceput de locuințe „sociale". Unul dintre puținii care nu au fost evacuați la venirea comuniștilor a fost chiar arhitectul Octav Doicescu, care avea o locuință în cartierul proiectat de el. Limbajul ușor clasicizant al clădirilor, în fond, moderne din cartierul Jianu a reprezentat probabil și un punct de legătură cu modelul realist socialist al arhitecturii staliniste. Casele din parcelarea Jianu (Fig. 7.05) se caracterizează prin acoperișurile cu sageac placat orizontal cu scândură, logia, piatra de var de la finisaj, gardurile joase, toate elemente ale arhitecturii urbane a vechiului București[481]. Astfel, arhitectura cartierului se distanța față de arhitectura națională neoromânească, privilegiată în realizarea cartierelor de locuințe de regimul anterior.

Proiectul lui Octav Doicescu a reprezentat în anii ce vor urma chiar un model pentru arhitectura locuințelor proiectate de Institutul

478 Denumirile din paranteză ale străzilor sunt cele marcate pe planul parcelării Jianu.
479 Adrian Eugen Cristea, Marius Marinescu, Mihai Mitran, *op. cit.*, p. 6.
480 Legea nr. 119 din 11 iunie 1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi; publicată în Buletinul Oficial nr. 133 bis/11 iunie 1948.
481 A se vedea, în acest caz, casa Melik, în momentul de față cea mai veche locuință din București. Aici putem nota (am observat acest lucru în cazul capitolelor despre proiectul tip) cum începutul de arhitectură modernă ce folosește principii ale arhitecturii vechi locale, care se dezvoltă în România interbelică, se transformă în perioada comunistă într-o arhitectură funcționalistă cu „specific local".

Proiect București[482] și, astfel, a făcut legătura dintre practicile anterioare și realismul socialist impus din URSS. Aceste case au devenit un model pentru cei aflați la conducerea partidului și a țării. De altfel, putem întâlni acest stil arhitectural și în blocurile-vilă proiectate tot de Octav Doicescu, de la Băneasa, din 1958.

7. 3 Vilele speciale și Gospodăria de Partid

Există documente care atestă existența Secției Gospodăriei de Partid încă din 1946[483]. O schiță de mână[484], cu adnotări și completări la regulament, mă conduc la afirmația că acesta e momentul înființării Gospodăriei de Partid. În această primă perioadă, printre sarcini se numărau administrarea bunurilor partidului, a transporturilor partidului, a mijloacelor financiare ale partidului, a cantinelor (aprovizionarea). Potrivit acestei prime schițe de regulament, Gospodăria de Partid își definea strict rolul, dar, mai ales, separarea față de celelalte secții ale partidului la punctul 6 a articolului I, în timp ce prima notă de completare sublinia ideea autonomiei:

> „Secția Administrativă este un organ intern al partidului și trebuie să rezolve toate problemele de ordin administrativ în partid și pentru partid. Este greșit ca aceste secții să se ocupe și cu rezolvarea unor probleme de ordin administrativ, pentru județ, oraș, etc. Aceasta cade în sarcina Secțiilor: Economică, Cadre, etc."[485]

Dacă schița de regulament anterioară era înainte de preluarea puterii, în regulamentul din 29 septembrie 1954, legislatorii subliniau autonomia acesteia în raport cu celelalte instituții ale statului. Potrivit acestora, sarcinile generale consemnau apartenența Gospodăriei de Partid la aparatul Comitetului Central și se ocupa de gospodărirea bunurilor mobile și imobile ale partidului[486].

482 Mă refer la clădirile cu puține apartamente de la IPB proiectate de arhitecții Cleopatra Alifanti, Dan Slavici, Tiberiu Ricci, Eugen Cosmatu, Alexandru Stan, Anda Solomon. Octav Doicescu însuși, în cadrul IPB, a proiectat clădirile din parcelarea Băneasa, dar acestea erau deja concepute în sistem semicolectiv, iar aici referințele cu arhitectura tradițională sunt mai directe și fac referire la un alt exemplu — parcelarea Cățelu.

483 Instrucțiuni de organizare ale Secției Gospodăriei de Partid și sarcinile ei, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Serviciul Arhive Contemporane, vol. 3(25)/1946.

484 „1° Precizarea poziției economatului cantină față de P.
2° Trebuie date instrucțiuni concrete de felul cum (metodele) pentru ducerea muncii. Nu numai ce au de făcut ci și cum au de făcut.
3° Cred că ar fi bine să se sublinieze în mod special ca elemente ce intră în secția administrativă să fie de o cinste ireproșabilă. Om de om să fie verificat în prealabil.
4° Controlul îndeplinirii sarcinilor — cum să se facă.
5° Legăturile dintre S. Adm. regională și cele județene. Colaborarea dintre secții.
6° Instrucțiuni detaliate de contabilitate.
7° Principiile călăuzitoare."

485 *Ibidem*.

486 Regulament de funcționare a Secției Gospodăriei de Partid aprobat de Secretariatul CC al PMR, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Serviciul Arhive Contemporane, vol. 19/29 sept. 1946.

În continuare, regulamentul enumera pe larg atribuțiunile, definea structura organizatorică și atribuțiunile fiecărui sector din această structură. Din regulament, rezultă autonomia evidentă dintre această entitate și Statul Român și având propriile ferme, cantine, ateliere de confecții, întreprinderi de construcții și reparații, dar și administrația „Editurii Scînteia". În cadrul organizației funcționa și o secție de planificare, și de construcții – gospodăria. Anul 1954 devine un punct importat de reper: în acest an sunt consemnate cele mai multe dosare personale – 55, față de o medie de 5–7 dosare în ceilalți ani (1950–1976)[487]. Cu rezerva că datele pot fi încă incomplete, în 1954 Gospodăria de Partid s-a consolidat din punct de vedere organizațional.

Astfel, dacă, în prima etapă după 1947, noua conducere politică se instala în imobile rechiziționate, de la jumătatea anilor 1950, prin Gospodăria de Partid, a început să fie produsă și arhitectură „privată" dedicată membrilor „cercului interior", după cum denumește Ana Maria Zahariade grupul redus la număr de persoane aflate în posturi importante în conducerea PMR și implicit a țării[488]. Momentul coincide cu mai multe aspecte pe plan național și internațional: sfârșitul perioadei staliniste în URSS, semnarea Pactului de la Varșovia, dar și înființarea, în 1955, a Oficiului Național de Turism „Carpați"[489], dedicat organizării turismului internațional, controlat de partid.

Rezultă din această lectură două aspecte importante. Primul aspect este că după alegerea, în primii ani, a unor reședințe rezultate din căutările moderne ale anilor 1940, realizarea unor noi vile pentru membrii CC al PCR a început să se desfășoare în contextul „obligativității" stilului internațional[490]. Al doilea aspect se referă la corelarea dintre turism și „vilele speciale", întrucât Gospodăria de Partid avea în sarcini atât „asigurarea spațiului locativ […] pentru lucrătorii din organele și aparatul de partid al CC al PMR"[491], cât și „organizarea odihnei lucrătorilor de partid în centrele de odihnă și sanatoriile balneo-climaterice administrate de sector"[492]. Mangalia și Eforie (Vasile Roaită) au fost locurile de unde a pornit atât construirea noilor ansambluri turistice din țară, cât și construirea vilelor (inițial de odihnă) pentru aparatul de partid al CC al PMR.

Revista *Arhitectura* a publicat în 1958 o serie de exemple de vile. În numărul 6, *Arhitectura* exemplifica remodelarea centrului Mangaliei, însă nu amintea nimic despre vilele de pe faleză. În schimb, la Eforie Nord, *Arhitectura* publica două exemple de vile construite pe

487 Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român, Secția Gospodăria de Partid, „Dosare-anexe", inventar.
488 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 113–116.
489 A se vedea capitolul precedent.
490 Am folosit această sintagmă — *stil internațional* — deoarece se referă la modernism așa cum a fost acesta definit de Henry-Russel Hitchcock și Philip Johnson prin expoziția din 1932 de la New York. Acum, devenea din nou un stil internațional și în statele din sfera de influență a Uniunii Sovietice unde tocmai se dizolva Cominformul, urmașul după 1947 al Internaționalei comuniste, Comintern.
491 Regulament de funcționare a Secției Gospodăriei de Partid aprobat de Secretariatul CC al PMR, p. 5.
492 *Ibidem.*

faleza din Eforie Nord, singurul moment în care arhitectura destinată „cercului interior" a apărut în reviste de arhitectură înainte de 1989.

În volumul dedicat lui Cezar Lăzărescu[493], vilele de la Mangalia sunt datate în 1958 și apar enumerate înaintea celor șase vile speciale de la Eforie Nord în lista cronologică a lucrărilor proiectate și executate. Deci, dacă șantierele erau deja finalizate în 1958, proiectarea și comanda pentru acestea a fost anterioară. Am datat ideea acestei comenzi undeva la începutul anului 1955 deoarece, în iulie 1955, Consiliul de Miniștri aproba deja proiectul pentru lucrările de amenajări balneare a falezei de la Vasile Roaită. Rapiditatea cu care schimbarea de direcție din Uniunea Sovietică s-a transpus în estetica modernistă a arhitecturii noilor ansambluri denotă și preferința conducerii CC al PMR pentru acest tip de arhitectură.

Față de exemplele de la Eforie Nord publicate în revistă, vilele din Eforie Nord (Fig. 7.08) și din Mangalia (Fig. 7.06) au câteva caracteristici distincte. Prima diferență este că despre cele din Mangalia nu s-a publicat nimic[494], fapt ce le introduce pe deplin în zona „arhitecturii oculte"[495] definită de Ana Maria Zahariade, dar și în cea a arhitecturii realizate fără să se țină seama de principiul economicității[496]. De asemenea, vilele de la Mangalia (Fig. 7.06, 7.07) se distanțează complet de orice model impus anterior și se dezvoltă în cel mai pur stil „internațional". Din punctul de vedere al costurilor, Constantin Stanciu, dulgher participant la ridicarea vilelor, afirma că în amplasamentul vilelor s-a descoperit o cavernă ce a fost umplută cu beton pentru a se putea edifica deasupra, mărturie ce ar putea indica faptul că realizarea acestor vile s-a făcut fără să se țină seama de costuri[497].

Aceste vile au fost amplasate lângă un exemplu interbelic: vila Dan Hurmuzescu, proiectată de arh. Haralamb Georgescu în 1946 și construită în 1947 (Fig. 6.05). În noile vile apar sugerate foarte ușor câteva elemente inspirate, probabil, din casa Hurmuzescu precum curtea interioară, piatra de parament la anumiți pereți. Alăturarea vilei interbelice cu vilele funcționaliste sugerează câteva dintre mutațiile care se produceau. Arhitectura nouă nu se reconecta la modernismul interbelic care, deja, în anii '40, arăta semne de fuziune regională precum casa Hurmuzescu. Reconectarea era cu un modernism generic, internațional, ca model pentru construirea unei lumi mai bune.

493 Ileana Lăzărescu, Georgeta Gabrea, *Vise în piatră/în memoria prof. arh. Cezar Lăzărescu*, București: Capitel, 2003.

494 În revista *Arhitectura* nr. 6 din 1959 este publicat un articol numit „Reconstrucția orașului Mangalia" unde apare un plan de situație în care se pot observa și cele trei vile. Planul de situație nu se dezvăluie decât unui cunoscător, deoarece nu se face o diferență grafică decât între construcțiile existente și cele planificate. În acel moment, cea mai mare parte din proiectul de reconstrucție a centrului orașului, inclusiv cele trei vile speciale, erau construite. Planul general și coordonarea au fost făcute de arh. Cezar Lăzărescu; colectivul de elaborare a proiectelor de locuințe a fost compus din arhitecții I. Novițchi, Ileana Lăzărescu, Alice Florea; colectivul de proiectare pentru centrul de odihnă a fost format din arhitecții D. Gheorghiu, C. Ionescu, M. Laurian, C. Lăzărescu, S. Meier, Marcela Mateescu, N. Sulescu, E. Wiener.

495 Autoarea definește trei indicatori pentru a defini „arhitectura ocultă": absența unei teme scrise de arhitectură, nonșalanța financiară aplicată acestor construcții și absența acestei arhitecturi din publicațiile curente — după Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 112.

496 *Ibidem.*

497 Interviu, august 2009.

Reconectarea (critică sau ideologică) la aspecte regionale sau naționale avea să se realizeze mai târziu. În cazul vilelor de la Mangalia, arhitecții au preluat elemente din arhitectura interbelică doar în vila alăturată, lucru care denotă, pe o parte, un anumit respect și, pe de altă parte, o contextualizare exclusiv localizată, de vecinătate. „Noul" modernism se raporta la „vechiul" modernism ca la o arhitectură istorică aparținând unui moment conclus.

Dacă vilele de pe litoral au fost incluse în programe mai mari de dezvoltare a turismului, în cartierul nomenclaturii din București, Primăverii, Gospodăria de Partid purcedea la asigurarea locuințelor pentru cadrele superioare ale CC al PMR, probabil la îndrumările lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. La comanda acestuia, s-au construit, pe malul lacului Floreasca, 3 vile speciale[498]. Dej a comandat două dintre ele pentru fiicele și fosta soție, iar în cea de-a treia ar fi trebuit să locuiască el.

Dacă discursul actual raportat la perioada respectivă e legat de cine locuia în casele pentru nomenclatură, eu analizez mai mult această entitate unde se făceau proiecte „diferite". Zahariade a descris succint activitatea atelierului de proiectare al Gospodăriei de Partid: „arhitecții acceptați în atelierul de proiectare al Gospodăriei ascultă de alte reguli, potrivite pozițiilor pe care clienții lor le ocupă în aparatul de partid. La început, sarcina lor este remodelarea unor vile naționalizate pentru noii ocupanți. Cu timpul, activitatea de proiectare se lărgește, incluzând noi case de odihnă și vile luxoase pentru lideri, dar și apartamente mai mici pentru amploaiații de categorie secundă"[499]. Care au fost arhitecții acestor vile, apartamente, case de oaspeți din București și din țară?

Cezar Lăzărescu este numele de care e legată activitatea atelierului de proiectare al Gospodăriei de Partid, de la înființare și până la moartea lui Dej, cel puțin. Chiar dacă nu este cunoscut exact felul în care Cezar Lăzărescu a ajuns arhitectul favorit[500] al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, conform spuselor colegilor de breaslă, acesta „a fost un inteligent manager de arhitectură care a știut să atragă cei mai buni tineri arhitecți în numeroasele proiecte pe care le-a condus"[501]. Din echipa acestuia au făcut parte arhitecții Gabriel Cristea,

498 Vila Lac 1, 2, 3.

499 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 115.

500 Redau mai jos o mărturie a arh. Constantin Jugurică ce descrie felul în care Cezar Lăzărescu a ajuns arhitectul favorit al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej: „1956 — 1957. *Lucra la ISPROR — arhitect proiectant, în același timp era și asistent la Catedra de Urbanism. Era considerat un «lăbos» cu vervă și rapiditate în prezentare de schițe. ISPROR a primit sarcina de la Dej de a sistematiza și de a construi stațiunea Mamaia.*
S-au făcut propuneri — multe dintre ele folosind soluții noi arhitectural-urbanistice dar foarte scumpe. Cezar Lăzărescu a făcut opinie separată, propunând soluții simple industrializate și la un cost redus față de ceilalți.
Dej a apreciat asta și l-a chemat în discuție. Cezar Lăzărescu, care excela prin diplomație, a reușit să-i intre pe sub piele acestui «nabab» socialisto-comunist singuratic — fără viață de familie și a cărui grijă principală erau cele două fete cu care Dumnezeu l-a blagoslovit. Și astfel, discutând foarte des de modul în care se va realiza «perla Mării Negre», Cezar Lăzărescu a devenit un obișnuit al casei Dej. Era în permanență chemat la sfat.", mărturie publicată în: Ileana Lăzărescu, Georgeta Gabrea, *op. cit.*, p. 179.

501 *Idem*, p. 10.

Dinu Gheorghiu, Anka Borgovan, Ileana Neicu, Ileana Murgescu, Zoltan Takacs și alții.

Într-un interviu de documentare, arhitecta Anka Borgovan[502] a povestit despre proiectele realizate în atelierul condus de Cezar Lăzărescu din strada Știrbei Vodă. Referitor la vilele speciale, a notat faptul că aceste locuințe erau proiectate și amenajate până la ultimul detaliu, arhitecții trebuind să se ocupe inclusiv de achiziționarea operelor de artă ce aveau să le decoreze. Arhitecta povestește că s-a întâmplat să proiecteze o casă și într-o săptămână, cazul unei locuințe de pe fosta stradă Gogol, pe care o descrie drept fiind „cea mai urâtă casă". A participat la modificări pentru vilele Lac 1 și Lac 2 care erau destinate lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. În 1965 au proiectat ultima vilă, pe malul lacului Siutghiol, pentru Alexandru Moghioroș ale cărei fațade erau finisate cu cărămidă aparentă[503]. Pe lista lucrărilor atribuite lui Cezar Lăzărescu, se găsește vila Marina din Mamaia, finalizată în 1966. Acest exemplu demonstrează că lucrările realizate în atelierul de proiectare al Gospodăriei de Partid este mai mare decât cele vehiculate deja în cercetările anterioare și o listare a lucrărilor precum și desecretizarea arhivelor (dacă acestea mai există), ar face cunoscută publicului larg sau de specialitate o parte foarte importantă din producția de arhitectură din România[504]. Arhitecta Anka Borgovan a definit ca „norocos" faptul de a fi fost acceptată în acel colectiv unde a putut proiecta într-o manieră aproape normală, unde existau beneficiari care doreau propria casă personalizată, unde existau resurse financiare și tehnice mult mai bune față de restul producției. Aproape normală, deoarece atelierul avea un regim special, ca o unitate militară. Tot ce proiectau era secret și rămânea în cadrul institutului; spre execuție planurile ajungeau tot la întreprinderile de construcții ale Gospodăriei de Partid unde se lucra în același regim[505].

În acest context, biografia arhitectului Cezar Lăzărescu – *Vise în piatră*[506] – furnizează puținele planuri și imagini de epocă disponibile pe care le-am putut analiza. Influența arhitecților americani în arhitectura vilelor Lac 1 și 2 (Fig. 7.09, 7.10) nu mai pare atât de întâmplătoare, având în vedere faptul că majoritatea exemplelor de locuințe individuale din străinătate publicate în *BIT* proveneau din SUA. Stilul internațional este similar proiectelor unor arhitecți precum Richard Neutra, Mies van der Rohe sau Walter Gropius, realizate peste ocean. Experimentele arhitecturale nu se rezumă numai la acest tip de expresie. În cazul vilei de la Snagov (Fig. 7.11) planul de factură expresionistă contrastează cu exteriorul și este influențat de arhitectura veche românească. Vila de la Timișul de Jos (Fig. 7.12) în schimb, este influențată

502 Interviu cu Anka Borgovan, august 2012.
503 *Ibidem*.
504 Într-un text publicat în monografia *Vise în piatră*, Constantin Jugurică face o listă a vilelor proiectate pentru Gheorghe Gheorghiu-Dej: vile la Snagov pentru fiecare din fiicele lui Dej, vile la Predeal, pe malul lacului Tei în București. Numărul lucrărilor pe care le-a realizat sau doar coordonat în cadrul atelierului de proiectare al Gospodăriei de Partid ar putea fi mai mare decât cele marcate în monografia publicată în 2003.
505 Interviu cu Anka Borgovan, august 2012.
506 Ileana Lăzărescu, Georgeta Gabrea, *op. cit.*, p. 184–231.

de arhitectura turismului alpin din Elveția. La nivelul tipologiilor, în unele clădiri de pe malul lacului Florească arhitecții au propus curtea interioară – patio, element spațial rar în arhitectura secolului XX din România; este posibil să îi fi fost inspirat de casa Hurmuzescu din Mangalia? Pe aceeași schemă planimetrică este dezvoltat și un edificiu de consfătuiri din București, aflat în capătul străzii Ivan Sergheevici Turgheniev (Fig. 7.13). Denumirea edificiu de consfătuiri poate trimite către sfera publică, dar, tipologic, clădirea are multe în comun cu o locuință. Localizarea edificiului în cartierul nomenclaturii descrie cadrul restrâns în care se luau deciziile importante; dar numele putea camufla și folosirea edificiului ca locuință – de serviciu, de oaspeți etc. Dezvoltarea pe orizontală a acestor clădiri este o caracteristică rar întâlnită anterior și care nu a devenit un model pentru construcțiile succesive. Informațiile în ceea ce privește construcțiile sunt incomplete și nu detaliază schemele funcționale sau a descrierii materialelor de construcție și a finisajelor. O cercetare amănunțită asupra acestor construcții, studierea arhivelor tehnice cu planuri de concept, de execuție, fotografii ale vremii etc. este, în continuare, necesară datorită faptului că de la ridicarea lor au trecut deja 50 de ani și intervențiile de „reabilitate" pot denatura singurele exemple de arhitectură construite în România în perioada postbelică cu cele mai noi materiale și tehnologii și, mai ales, o concepție excepțională la propriu.

7. 4 De la Institutul de proiectare al Gospodăriei de Partid la Institutul de Proiectare „Carpați"

În București, proiectarea de locuințe de serviciu și vile speciale s-a extins și în alte zone adiacente cartierului Primăverii. Ansamblurile funcționaliste de la Arcul de Triumf din 1965, proiectate de Leon Garcia, sunt mai vizibile, dar aparțin registrului construcțiilor de locuințe colective, chiar dacă sunt apelate „vile". Arhitectura funcționalistă ajunsese în numai câțiva ani la o maturitate și la o acceptare generală[507], la fel ca regimul care se consolidase. După moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, survenită pe 19 martie 1965, Nicolae Ceaușescu a fost propulsat la conducerea partidului și, în ceea ce privește subiectul acestei lucrări, „devine regizorul ambelor reprezentații arhitecturale"[508], de vile și locuințe colective. După cum arată Ana Maria Zahariade, „arhitectura ocultă" a avut cel puțin două consecințe morale care au grevat asupra practicării arhitecturii: prima se referă la nașterea „unui teren alunecos de conexiuni între arhitectură și politică,

507 Pe plan internațional, la jumătatea anilor 1960 funcționalismul intrase într-un registru comun, de asemenea. Însă, în 1966, apăreau câteva texte care au schimbat profund modul de raportare la arhitectură în practica profesională. În timp ce Reyner Banham se întreba în cartea *New Brutalism* dacă era vorba de un stil sau de o etică, Venturi Scott Brown publica *Complexity and Contradiction in Architecture*, iar Aldo Rossi publica *L'Architettura della Città*. Punerea în discuție a modernității, atât ca etică, dar și prin prisma semnificației arhitecturii au avut corelări și în România, chiar dacă situația de aici creează distorsiuni atât în cazul realizărilor, cât și în cazul analizei acestora.

508 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 119.

[…] o cale deschisă distrugerii eticii profesionale”[509] și a doua, la faptul că „«arhitectura ocultă împreună cu regulile» pe care le instalează în culise […] străbat ecranul despărțitor și prezența lor pe scena deschisă devine din ce în ce mai importantă”[510].

Denunțarea publică a unor abuzuri petrecute între 1945 și 1965 în cadrul plenarei CC al PCR din 22–25 aprilie 1968, îndreptată împotriva lui Gheorghe Gheorghiu-Dej și a unor apropiați ai acestuia, poate fi privită în paralel cu denunțarea cultului personalității lui Stalin, pe care o făcea cu zece ani mai devreme Nikita Hrușciov. Pentru arhitectură, în general, implicațiile par inițial că se îndreptau către o deschidere, o relaxare a regimului, mai cu seamă că, în 1968, a fost adoptată legea care permitea și construirea unei case de vacanță. În paralel cu aceasta, tot în 1968 a fost adoptată legea „ilicitului”, aplicată, în principiu, domeniului construcțiilor private. Dacă prima lege e optimistă, cea de-a doua lege, privind veniturile ilicite, devenea un instrument al controlului politic în mediul privat, funcționând și ca un mijloc de control exercitat la nivel politic. În orice caz, în acel moment, construirea de locuințe personale se „democratiza”. Din punctul de privire al locuinței individuale, atelierul de proiectare al Gospodăriei de Partid intra într-o altă etapă. Acesta nu mai era strict necesar, întrucât persoanele care aveau veniturile necesare pentru contractarea unui credit puteau acum să își construiască nu numai o locuință permanentă, ci și una de vacanță, pe baza legislației. Dacă pentru majoritatea cetățenilor rămâneau încă problematice atribuirea terenurilor și chiar accesarea acestor credite, această măsură a mulțumit o mare parte din eșaloanele inferioare ale puterii care acum puteau tinde personal la acel „acolo” rezervat înainte exclusiv „cercului interior”.

Revenind la *vilele speciale* construite în cartierul Primăverii, chiar dacă acestea fuseseră proiectate pentru liderii politici, erau considerate proprietatea partidului, iar cei care locuiau acolo erau chiriași și își puteau pierde oricând dreptul de ședere, dacă nu mai făceau parte din CC al PCR. Astfel, vilele Lac 1–3 au devenit case de oaspeți pentru primirea invitaților străini sau locuri de consfătuiri. În ceea ce privește reședința noului conducător, Nicolae Ceaușescu, aceasta se afla într-o parte mai vizibilă a cartierului Primăverii, la stradă, la fel cu celelalte locuințe, în opoziție cu vilele de pe malul lacului, ascunse de vegetație densă, în folosința familiei predecesorului său. Reședința soților Ceaușescu e situată pe Bd. Primăverii nr. 50 colț cu actualul bd. Mircea Eliade, la acea dată denumit Bd. Kalinin (Fig. 7.14), amplasarea fiind decisă înainte de preluarea puterii și păstrată până la sfârșit.

Imobilul a fost proiectat tot de Cezar Lăzărescu începând cu 1963[511]. Conform relatărilor arhitectului Constantin Jugurică, probabil acesta este proiectul la care Cezar Lăzărescu a refuzat inițial să lucreze. Refuzul de a proiecta o vilă excesiv decorată pentru familia Ceaușescu,

509 *Ibidem.*
510 *Ibidem.*
511 *Ibidem.*

la momentul respectiv în eșalonul secund al puterii, a făcut ca, după moartea lui Dej în 1965, arhitectul să își piardă pe moment influența în cercurile politice înalte. Revenind la vila din Primăverii, stilul acesteia poate fi legat atât de casa de odihnă de la Snagov (Fig. 7.15) proiectată în 1951 de Richard Bordenache, de locuințele din vecinătate proiectate de Octav Doicescu, la care se adaugă influența ideologică imprimată de realismul socialist.

Palatul Primăverii este, fără îndoială, o construcție modernă, construită pe structura limbajului funcționalist al epocii, caracterizat prin foișorul de la etaj închis cu sticlă ce stă pe un perete ce depășește conturul construcției și grinzile din beton care ies ornamental și ornate în stil clasic mimând încastrarea (vezi figura 7.14). Aceste artificii arhitecturale sunt caracteristice arhitecturii așa-zisului funcționalism liric, în care elementele arhitecturale devin elemente sculpturale. În clădirea de față, aceste detalii tipic brutaliste sunt atenuate și duse în alt registru de prezența ornamentației de factură clasică. Clădirea este o fuziune de stiluri, iar combinația de ordin clasic aplicat care trebuie să se combine cu un acoperiș cu streașină largă este un semn al mutațiilor care se produc la nivelul înțelegerii stilurilor. Streașina largă din beton, epurată, care definește intradosul orizontal al unui acoperiș în patru ape se întâlnește în multe alte clădiri ale funcționalismului liric. În aceste case fusese introdusă tema identității naționale cu elemente inspirate din arhitectura tradițională sau din sculptura lui Brâncuși pe un fond modern, funcționalist.

Un exemplu în acest sens sunt clădirile construite de Gospodăria de Partid pe Bd. Aviatorilor (Fig. 7.16 a,b), proiectate de arhitectul Sebastian Moraru. Datarea caselor în 1962[512] ridică semne de întrebare deoarece alte surse indică faptul că locuințele de pe Bd. Aviatorilor au fost construite în momentul în care Ceaușescu a preluat puterea în PMR.[513] Construcțiile prezintă teme preluate din arhitectura tradițională românească și se înscriu în arhitectura definită teoretic de Constantin Joja[514]. Clădirile de pe Bd. Aviatorilor sunt prelucrări la o scară mai mare a clădirilor cu foișor, transformat în terase generoase la etaj.

După modelul vilelor de pe Bd. Aviatorilor, Constant Săvescu și Sebastian Moraru au proiectat pentru Institutul pentru Sistematizare, Locuințe și Gospodărie Comunală (ISLGC) mai multe vile în stațiunea Neptun[515]. Construcțiile, realizate în 1968, dezvoltă ideile arătate în locuințele din București. Din numărul mare de tipologii proiectate am ales două vile dezvoltate care se înscriu în subiectul abordat: vila Garofița (Fig. 7.19) și vila Lotus (Fig. 7.20). Clădirile au o configurație de vile de lux individuale cu zona de zi la parter și zona de noapte la

512 Vasile Țelea, *Personalități ale Arhitecturii Românești 1880–2010*, 2 volume, București: Rentrop & Straton, 2014, vol. 2, p. 91.
513 Interviu cu Anka Borgovan, august 2012.
514 Constantin Joja, *Actualitatea tradiției arhitecturale românești*, București: Editura Tehnică, 1984.
515 Interviu cu Vasile Țelea, august 2012.

etaj. Suitele camerelor de la etaj puteau fi folosite și pentru cazarea mai multor familii însă concepția globală denotă proiectarea acestor vile pentru folosința privată a unei familii.

Proiectarea și construirea noilor stațiuni în partea de sud a litoralului a constituit, sau a prilejuit, transformarea Secției Gospodăriei de Partid a CC al PCR. Atelierul de Proiectare al Gospodăriei de Partid a fost transformat în Institutul de Proiectare „Carpați", „dotat cu trust propriu de construcții, la vremea respectivă unul din cele mai bune din țară. El se va bucura mereu de un statut special; cu oameni (proiectanți și constructori) aleși pe sprânceană dintre mulțimea de profesioniști din institutele de stat și plătiți mai bine, el va prelua cele mai importante clădiri din București și din țară"[516]. Această transformare s-a legiferat prin două hotărâri ale Consiliului de Miniștri. Prima, din 19 iunie 1970, viza înființarea și organizarea Oficiului Economic Central „Carpați"[517]. Articolul 1 prevedea explicit că Oficiul Economic Central „Carpați" se organiza „pentru activitatea economică a Secției Gospodăriei de Partid a CC al PCR"[518], având în subordine unități economice. Se produce o suprapunere aproape perfectă în ceea ce privește unitățile economice dintre noul format Oficiu Economic Central „Carpați" și fosta Gospodărie de Partid întrucât, conform articolului 6 al noii hotărâri, unitățile din subordinea oficiului se includeau în anexa nr. 3 la Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 330 din 19 martie 1959. Practic, erau aceleași unități care funcționaseră cel puțin din 1959 în subordinea Gospodăriei de Partid. Deși nu putem cunoaște aceste unități economice datorită clasificării HCM respective, la litera d) a articolului 2 privind atribuțiile Oficiului Economic Central „Carpați" se stipula:

> „d) organizează și răspunde de activitatea de investiții; Elaborează proiectul planului de investiții pentru întreaga sa activitate și asigură elaborarea documentațiilor tehnico-economice; Aprobă documentațiile tehnico-economice precum și proiectele în faza unică, potrivit competențelor stabilite prin lege pentru ministere; Asigură realizarea și punerea în funcțiune a obiectivelor de investiții."[519]

Astfel, Oficiul se ocupa de tot procesul realizării noilor construcții, de la aprobarea documentațiilor tehnico-economice, la proiectarea, construirea și punerea în funcțiune a obiectivelor de investiție. Mai mult, oficiul se ocupa și cu aprovizionarea tehnico-materială, întocmea planul de import pentru materii prime, materiale și utilaje, putea să efectueze operațiuni de export prin unitățile subordonate[520]. Din aceste

516 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 118.
517 Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 833 din 19 iunie 1970 privind înființarea și organizarea Oficiului Economic Central „Carpați", ANIC, Fond CC al PCR — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, nr. 546/19 iunie 1970.
518 *Ibidem*, art. 2.
519 Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 833 din 19 iunie 1970, art. 2, litera d).
520 *Ibidem*, literele e), f), g).

articole, rezultă independența Oficiului față de celelalte instituții și ministere cu care Oficiul avea, conform art. 4, o relație de colaborare, nu de subordonare. Era condus de un președinte.

În data de 1 iulie 1970 se înființa, „în subordinea Oficiului Economic Central «Carpați», Trustul de construcții «Carpați», cu sediul în orașul Mangalia”[521]. Trustul de construcții „Carpați” avea „ca obiect de activitate executarea de construcții pentru turism ca: hoteluri, restaurante, dotări comerciale, culturale și de agrement, complexe de odihnă și tratament, precum și construcții unicate cu program special”[522]. Formarea acestui trust în legătură cu dezvoltarea explicită a construcțiilor pentru turism și a celor cu program special subliniază raportul strâns dintre cele două. În aceeași lege, articolul 2 are următorul conținut: „Pe data de 1 iulie 1970, Oficiul pentru proiectarea construcțiilor «Carpați» din subordinea Oficiului Economic «Carpați» își schimba denumirea în «Institutul de Proiectare „Carpați”», cu sediul în București.”[523]

Ca o consecință logică a celor două legi, Institutul de Proiectare „Carpați” reprezenta continuarea directă a fostului institut de proiectare al Gospodăriei de Partid. Datorită Decretului nr. 138/1971[524] privind conferirea unor ordine ale Republicii Socialiste România, putem întrezări arhitecții care au lucrat în cadrul fostului atelier de proiectare al Gospodăriei de Partid, căreia tocmai ce i se schimbase numele. Legea conferea medalii unui număr impresionant de persoane din toate domeniile de activitate, din care am extras în Anexa 1 o listă cu numele arhitecților medaliați. În cadrul Oficiului Economic „Carpați” fuseseră decorate, de la directori la zidari, în total 124 de persoane, iar din cadrul Institutului de Proiectare „Carpați”, arhitecții Dinu T. Gheorghiu, Constantin N. Furmuzache, Aron Iosif Grunberg, Valentin M. Stratu, Iohan I. Till, Nicolae St. Vlădescu, Anka Emil Borgovan. Erau menționați, de asemenea, directorul Institutului de Proiectare „Carpați”, Nicolae-Eugen N. Ardare, și inginerii Petre-Preda C. Lungulescu, Mircea T. Mironescu, Mircea-Ion A. Oniga, Teodor P. Pîntea și Vintilă Traian Popp. Arhitectul Cezar Lăzărescu apărea menționat în listă în calitatea lui de președinte al Uniunii Arhitecților și de profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”.

În felul acesta, atelierul care produsese arhitectura privată a principalelor personaje din conducerea partidului devenea și institutul însărcinat cu principalele opere publice. Se producea, astfel, o reorganizare și o recentralizare a mijloacelor partidului. Începând cu acest moment, deși Institutul de Proiectare „Carpați” a produs, în continuare, numeroase vile de protocol, asupra acestora planează un mister

521 Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 843 din 24 iunie 1970, privind înființarea Trustului de construcții „Carpați” în subordinea Oficiului Economic Central „Carpați”, precum și schimbarea denumirii Oficiului pentru proiectarea construcțiilor „Carpați”, art. 1, ANIC, Fond CC al PCR — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, 554/24 iunie 1970.

522 *Ibidem.*

523 *Ibidem.*

524 Decretul nr. 138/1971 privind conferirea unor ordine ale Republicii Socialiste România, publicat în Monitorul Oficial nr. 171 din 31 decembrie 1971.

și mai mare. Încetul cu încetul, noile proiecte și construcții realizate de acest institut pentru partid erau destinate unui „cerc interior" din ce în ce mai restrâns, ce a fost identificat ulterior cu familia Ceaușescu[525], iar diferențierea dintre opere publice și opere private a început să devină mai puțin evidentă.

7. 5 Arhitectură de export

În timp ce realizarea de proiecte tip de locuințe și ansambluri de locuințe individuale pentru mediul urban se reducea drastic în România începând cu 1974 ca urmare a indicilor ceruți de noua lege a sistematizării, anumite institute de proiectare din țară au elaborat numeroase proiecte cu acest program destinate unor țări din Africa și Orientul Mijlociu cu care regimul de la București avea relații de colaborare. Aceste proiecte au fost derulate prin intermediul societăților Arcom, înființată în 1969, și Romconsult[526], înființată în 1971, cu scopul oferirii de asistență tehnică pentru proiectare în afara României ca parte a unor înțelegeri economice mai vaste cu țări în curs de dezvoltare din Africa și Orientul Mijlociu.

Cazul României, de exportator de arhitectură, nu era singular în rândul țărilor socialiste și poate fi asemănător cu acela al Iugoslaviei: „Pentru Tito și Ceaușescu, exportul de arhitectură a jucat un rol esențial în ambițiile lor de a conduce lumea în curs de dezvoltare, deoarece ambele țări urmăreau să se situeze în mai multe lumi."[527] Spre deosebire de Iugoslavia, care căuta o mai mare integrare cu economia de piață, pentru România și Ceaușescu, cultivarea acestor relații urmărea un statut de relativă independență față de restul blocului estic și crearea unei rețele economice interstatale atât în afara politicilor URSS, cât și a celor occidentale.

Motivațiile pentru această mutare economică rezidă în împrumuturile pe care România și alte state est-europene le-au luat de la instituții financiare din vest pentru a finanța vastele programe de industrializare în condițiile în care Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc (CAER[528]) nu a atins obiectivele pentru care fusese creat. Criza petrolului a accentuat presiunea pe economiile acestor țări care trebuiau să ramburseze împrumuturile fără a ridica prețurile sau a face disponibilizări în fabricile care deveniseră nerentabile odată cu creșterea masivă

525 În ce măsură vilele speciale realizate în București, în zona Scroviștea-Snagov sau în alte zone din țară în orașe sau stațiuni balneoclimaterice erau destinate exclusiv familiei prezidențiale sau erau folosite și de membrii CC al PCR din eșaloanele inferioare sau din organizațiile județene sau este un subiect de dezbatere.

526 Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 980 din 4 august 1971 privind înființarea și organizarea Institutului român ROMCONSULT.
Actul normativ pentru înființarea societății nu fusese publicat. Acesta a fost abrogat prin Hotărârea nr. 475 din 14 iulie 1999 privind declararea ca abrogate a unor acte normative nepublicate.

527 Łukasz Stanek, *Architecture in Global Socialism - Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War*, Princeton: Princeton University Press, 2020, p. 16.

528 Consiliul pentru Ajutor Economic Reciproc, abr. CAER, a fost înființat în 1949 la inițiativa URSS ca răspuns la Organizația Europeană pentru Cooperare Economică Europeană (OCDE) ce fusese înființată în 1948 pentru implementarea Planului Marshall pentru reconstrucția Europei Occidentale

a prețului hidrocarburilor: „Pentru a-și finanța aceste datorii, Bulgaria, Ungaria, Polonia, România și Iugoslavia au răspuns prin mărirea exporturilor către țări capabile să plătească în valută sau în produse ce puteau fi revândute în Vest, cum ar fi țițeiul”[529].

În acest context, *Arhitectura* publica, între anii 1980 și 1984, 12 proiecte care au ca temă principală studierea unor diverse tipologii de locuințe individuale pentru țări ca Republica Federală a Nigeriei, Sudan, Republica Irakiană Democrată și Populară, Jamahiria Arabă Libiană Populară Socialistă sau Emiratele Arabe Unite. Proiectele au fost elaborate prin mai multe institute cum ar fi Romproiect[530], Romconsult, Institutul de Proiectare „Carpați”, Institutul de Proiectare pentru Industria Ușoară, (IPIU), Institutul pentru Sistematizare, Locuințe și Gospodărie Comunală (ISLGC). Tipologiile de locuințe individuale proiectate pentru aceste destinații au fost variate: ansambluri de locuințe izolate, cuplate sau înșiruite și combinații ale acestora (Fig. 7.21–Fig. 7.24). Două din proiectele publicate în *Arhitectura* au fost elaborate, din descrierea făcută în articole, ca locuințe unicat. Condițiile locale au determinat abordarea problemei locuințelor, atât pentru locuințele sociale, cât și pentru locuințele cu un standard de confort ridicat. Proiectele elaborate, ca mod de abordare, continuau arhitectura funcționalismului liric, dar au abordat și limbaje noi specifice diverselor curente postmoderne.

În ceea ce privește proiecte de locuințe cu bugete mici precum ansamblul Festival Town[531] din Lagos, Republica Federală a Nigeriei[532] (Fig. 7.21), s-a urmărit adaptarea la condițiile economice, climatice și culturale. Proiectele realizate prezentau diverse forme de ventilație transversală, umbrire, precum și adaptări la materiale de construcție tradiționale pentru zone diverse ale țării. În cazul chestiunilor culturale, partiul apartamentelor pentru zona de nord a Nigeriei era „determinat de condițiile specifice de viață ale familiilor islamice din nord. Element caracteristic e camera pentru familie (*family room*), în care membrii familiei pot sta nestingheriți, în vreme ce capul familiei cu oaspeții săi stă în camera de zi (*sitting room*)”[533], ca în Ansamblul pentru Festival Town (Festac Town), dar și altele, precum cartierul rezidențial Al-Qa'im din Irak sau studiul pentru unități locative ieftine în Sudan[534] sunt similare experienței interbelice deoarece erau proiectate atât locuințele, cât și parcelările care formau, astfel, un ansamblu bine definit. În România, nu au existat lotizări de asemenea anvergură

529 Łukasz Stanek, *op. cit.*, p. 16.
530 Romproiect a fost înființat în 1981 sub denumirea „Centrul de Studii și Proiectare al Departamentului pentru Construcții în Străinătate” prin Decretul nr. 234/1981 privind înființarea, organizarea și funcționarea Departamentului pentru construcții în străinătate, precum și stabilirea unor măsuri privind activitatea de construcții în străinătate.
531 Mircea Nicolescu, „Locuințe pentru Festival Town, Lagos — Republica Federală a Nigeriei”, în *Arhitectura*, nr. 6/1980, București, p. 18.
532 Romconsult a fost consultantul general pentru implementarea programului de locuințe în Nigeria.
533 Mircea Nicolescu, *op. cit.*, p. 15.
534 Gabriel Iordăchescu, „Studiu unități locative ieftine în Sudan”, în *Arhitectura*, nr. 3/1982, p. 24–26.

în toată perioada studiată[535]. Scara proiectelor de export era însă mult mai vastă față de orice se făcea în România, ansamblul rezidențial Festival Town, actualmente denumit Festac Town, având o suprafață de cca 5 km², un adevărat oraș.

La capătul opus, proiectul pentru *24 de vile la Abu-Dhabi* proiectat de arh. Viorel Trocan și arh. Anca Oțoiu prezenta un ansamblu de mici dimensiuni, dar cu locuințe dezvoltate cu suprafețe mari și o abordare stilistică arhitecturală reconectată la producția de arhitectură occidentală. Figura 7.22 b, c detaliază atenția acordată la dimensionarea camerelor de dormit, în special, libertatea de a ieși din normele stricte impuse în România fiind un lucru extraordinar. Arhitecta Anca Oțoiu rememorează că ea și colegul ei, în timp ce lucrau la biroul din București al Romproiect, au primit misiunea de a „proiecta mai multe vile pentru Al-Qa'im fără a avea șansa să vadă situl și având foarte puține informații referitoare la amplasare. Arhitecții au profitat la maximum de această comandă și au proiectat o geometrie complexă de volume din sticlă și cărămidă. Contrar tuturor așteptărilor, ea își amintește acest proiect ca pe o «experiență de libertate» care contrasta cu rutina obișnuită de a proiecta proiecte tip în România”[536]. Similar, cele două locuințe unicat[537], prezentate în același număr al revistei *Arhitectura*, se exprimă într-un limbaj postmodern epurat, similar experimentelor arhitecților elvețieni din Ticino (Mario Botta[538], Luigi Snozzi, Emilio Bernegger[539] etc.) ale căror proiecte au fost publicate în această perioadă, de asemenea, în paginile *Arhitecturii*. Structura spațială rămâne însă modernă, lucru vizibil în proiectul de vilă la Al Swani făcut de echipa condusă de arh. Gabriel Tureanu (Fig. 7.23). Proiectul este o „Ville Savoye” revizitată postmodern în care ferestrele în bandă au fost înlocuite de ferestre pătrate, iar spațiile au fost calmate, geometrizate. Planul se supune mai mult tramei ortogonale care, clasicizând arhitectura, adună pereții despărțitori și structura pe aceleași linii. În același fel am putea comenta și proiectul de vilă la Sabratha, ale cărei spații de zi și de noapte sunt despărțite net de o diagonală, proiectul dezvoltându-se pe un plan pătrat doar parter (Fig. 7.24).

Proiectele realizate în cadrul acestor schimburi economice se sustrăgeau condiționărilor economice/normative omniprezente în restul peisajului arhitectural românesc, acestea fiind înlocuite cu aspectele economice, culturale, climatice ale țărilor pentru care se proiecta. Dar, datorită sistemului de tip barter, proiectanții și, mai ales, constructorii români trebuiau să folosească, pe cât posibil, sisteme, tâmplării,

535 Ansamblul de la Hunedoara construit în anii ’50 este un produs direct al concepției interbelice. Este ultimul mare ansamblu de locuințe unde există ca tipologie locuința individuală, chiar în forma ei cuplată.

536 Łukasz Stanek, *op. cit.*, p. 278–279.

537 Aceste două proiecte sunt: Vilă la Al Swani și Vilă la Sabratha — Jamahiria Arabă Libiană Populară Socialistă, publicate în revista *Arhitectura* nr. 3/1982.

538 Mario Botta, „Locuință unifamilială — Pregassona — Elveția”, în *Arhitectura*, nr. 5, 1981, București, p. 153.

539 Radu Patrulius, „Case da vendere/Ready houses”, recenzie, în *Arhitectura*, nr. 6, 1984, București, p. 56.

finisaje, aparataje și instalații produse în România[540]. Acest export masiv care presupunea și respectarea unor standarde pentru achiziție din ce în ce mai competitive ar fi trebuit să aibă urmări pozitive și pe plan intern. Dar, deoarece în anii 1980 nu s-au mai realizat investiții semnificative în industrie pentru înnoire tehnologică sau crearea de noi unități de producție, rezultatul a fost penuria de produse resimțită la toate nivelurile.

Proiectele pentru vilele sau locuințele sociale exportate în țări cu care România avea relații comerciale nu se supuneau unei comenzi politice interne care să influențeze arhitectura. Odată cu asumarea de către Nicolae Ceaușescu a controlului politic total, arhitectura oficială, mai ales în anii '80, a ieșit dintr-un sincronism în care se angajase anterior și a fost direcționată spre un *postrealism* arătat de construcții precum Casa Poporului. În aceste cazuri, România exporta tot ceea ce a acumulat mai bun în materie de arhitectură modernă și care pe plan intern nu mai era permis[541]. Desigur, în plan ideologic, realizarea cartierelor de case în aceste țări era susținută de ideea că acestea se aflau în urma României pe calea dezvoltării. Chiar și așa, acest tip de arhitectură și felul de a o concepe (punerea în ecuație a factorilor de climă sau sociali) ajungeau să fie lucruri aproape inaccesibile în contextul construcției de locuințe, la fel ca multe alte produse care în anii '80 deveneau disponibile numai la export. Spre deosebire de distribuirea unor modele de locuințe prin mai multe canale, inclusiv prin construire, în anii '60 și '70 aceste proiecte nu ajungeau decât pe hârtie în atenția unei minorități care citea revista *Arhitectura*. Producția de arhitectură din aceste ateliere nu a mai ajuns la un public general, care începea să simtă contrastul din ce în ce mai accentuat dintre fațada realizărilor mărețe și blocurile de locuințe fără încălzire.

7. 6 Casa Poporului

Dacă, în plan internațional, anii 1970 au însemnat deschiderea unei noi nișe în cooperarea economică reprezentată de proiectarea de arhitectură pentru complexe și ansambluri în țări din Africa și Orientul Mijlociu, inclusiv proiecte pentru locuințe individuale, pe plan intern, evenimentul cel mai important s-a petrecut în data de 28 martie 1974, când Nicolae Ceaușescu prelua complet puterea politică și devenea Președintele Republicii Socialiste România[542]. „Momentul […] rămâne

540 Łukasz Stanek, *op. cit.*, p. 230. Un raport din 1981 menționa că 58% dintre materialele utilizate de Arcom pentru proiectele din Libia erau de proveniență românească, 32% (reprezentând în principal agregate, ciment, piatră, combustibil etc.) proveneau de pe piața locală, în timp ce numai 10% din necesar era cumpărat din țări terțe cum ar fi Germania de Vest, Franța, Suedia, Marea Britanie sau Italia.

541 Exportul arhitecturii în perioada comunistă poate fi privit și din alt punct de vedere — cel al exportului de arhitectură prin intermediul arhitecților ce au fost exilați sau au ales exilul, confruntați tocmai cu acele lipsuri materiale și intelectuale pe care le aveau în țară. Mărturiile adunate de Adrian Mahu în cartea *Arhitecții și exilul* fundamentează și această direcție, a unui export intelectual sesizabil și după 1989 și cauzat de precaritatea condițiilor din țară. Adrian Mahu, *Arhitecții și exilul*, Onești: Magic Print, 2011.

542 Momentul suprarealist al ceremoniei a fost surprins de Salvador Dali care a trimis o telegramă redactată de Radu Varia în care își arăta aprecierea pentru „demersul istoric

în istoria comunismului românesc drept oficializarea dictaturii personale a lui Nicolae Ceaușescu și totodată «primul semn palpabil al derulării unui scenariu dinastic», încheiat în mod violent 15 ani mai târziu”[543]. În paralel, legea sistematizării din 1974 muta atenția de la reconstruirea țării după război la modificarea, transformarea radicală a orașelor și satelor. Deși, tot în 1974, la 30 octombrie, fusese emisă Legea nr. 63 privind ocrotirea patrimoniului național al Republicii Socialiste România[544], efectele generate de prevederile Legii nr. 58, ce prevedea în articolul 9 realizarea construcțiilor de locuințe (conform articolului 8, cu 5 niveluri, de regulă, dar nu mai puțin de două) „cu precădere începând din centrul localităților către zonele marginale”[545] au fost devastatoare. Conform lui Dinu C. Giurescu, „până în 1989, cel puțin 29 de orașe au fost distruse și de la 85 până la 90 la sută reconstruite”[546]. Comentariul lui Giurescu se referă, metaforic, la distrugerea orașelor prin distrugerea identității anterioare a acestora, lucru realizat, concret, prin lucrări masive de reconstrucții ale centrelor. Acestea însă nu s-au putut realiza decât prin distrugerea, demolarea unor părți importante din acele zone centrale.

Cutremurul din 4 martie 1977 este văzut de mulți ca fiind evenimentul care a permis începerea aplicării pe scară largă a unor idei ce conduc la vizita în Coreea de Nord din 1971 a lui Nicolae Ceaușescu. Așa cum observa Dinu C. Giurescu, cel puțin trei legi și decrete au avut un rol major în „implementarea distrugerii și relocării urbane și rurale”[547]. În noiembrie 1977, „Consiliul de Stat a emis decretul nr. 442 […] Articolul 25 prevedea dizolvarea imediată a Direcției patrimoniului cultural național”[548] și, implicit, a activității acesteia pe toate șantierele. Trecerea atribuțiilor direcției la Consiliul Culturii și Educației Socialiste semnifica centralizarea și politizarea activității acesteia. Ulterior, Decretul nr. 56/1978 privind organizarea și funcționarea Comisiei centrale de partid și de stat pentru sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale pregătea baza legală a concursului pentru reconstruirea Bucureștiului în 1978, de fapt, pentru remodelarea zonei centrale a orașului la o scară nemaiîntâlnită până atunci. Iar Decretul nr. 467 din 28 decembrie 1979 crea premisele exproprierilor ce urmau a fi făcute. În ceea ce privește mediul politic, la 19 noiembrie 1979, Constantin Pârvulescu, unul dintre fondatorii partidului, a protestat la Congresul al XII-lea al PCR față de cultul

de instaurare a sceptrului prezidențial”. Telegrama a fost publicată în lunga listă a scrisorilor de felicitare venite din străinătate în Scânteia în data de 4 aprilie 1974.

543 Florin S. Soare, redactor, *28 martie 1974 - „întronarea” unui președinte*, disponibil online pe site-ul http://www.iiccr.ro/ro/evenimente/pro_memoria/28_martie_1974_intronarea_unui_presedinte/, accesat în data de 20.02.2014.

544 Legea nr. 63 din 30 octombrie 1974 privind ocrotirea patrimoniului cultural național al Republicii Socialiste România; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 137 din 2 noiembrie 1974.

545 Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale; emisă de Marea Adunare Națională; publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

546 Dinu C. Giurescu, *The Razing of Romania's Past*, London: Architecture Design and Technology Press, 1990, p. 47.

547 Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 40.

548 *Ibidem*, p. 41.

personalității creat în jurul familiei Ceaușescu, marcând primul semn că regimul Ceaușescu producea îngrijorare chiar și printre membrii importanți ai PCR.

Cum priveau arhitecții ce se întâmpla? „Ca mulți alți arhitecți români alături de care am trăit această perioadă, am crezut că seismul din 1977 reprezintă un important punct de inflexiune pentru drumul pe care l-a luat arhitectura noastră (următorul după sfârșitul anilor 1950)”[549], mărturisea Ana Maria Zahariade înainte de a evoca deziluzia față de acest moment a cărui pregătire fusese, după părerea autoarei, anticipată cu mult timp înainte[550]. Augustin Ioan rememorează cum, în calitate de student, în 1984 sau 1985, asistentul de atunci Dinu Patriciu le prezentase diapozitivele concursului,

> „accentuând, cum e și normal, pe propunerea echipei d-sale. Proiectaseră întregul bulevard al Victoriei Socialismului ca pe un omagiu adus postmodernismului «*hard&heavy*»: Egiptul antic, Palladio și termele lui Caracalla se întâlneau pe aceeași fațadă. […] Exemple de la Marne-la-Vallée răsăriseră peste noapte pe planșetele românilor care își disputau onoarea de a construi peste ruinele Bucureștiului istoric, într-o frenezie demiurgică și, conform Ancăi Petrescu, «faustică» de a se nemuri, înlocuind Bucureștiul istoric cu propriile capodopere”[551].

Ocazia percepută de contemporani ca fiind una istorică în construirea unei/unor opere publice în București a fost însă deturnată atât în sensul civic, dar și prin prisma felului în care au fost organizate mai întâi concursurile, selecția câștigătorului și realizarea edificiilor, de fapt edificiului, noului centru civic.

Pe plan național, în perioada anilor '80, cea plină de lipsuri, lozinca „Partidul, Ceaușescu, România” arăta suprapunerea din ce în ce mai accentuată dintre cele trei. Raportul dintre acțiunea individuală și cadrul legislativ structurant intrau în criză, tocmai datorită acestei suprapuneri. Dorința și acțiunea personală poate fi reprezentată simbolic de proiectul pentru „Casa Poporului”. Deși aceasta se încadrează în mai vastul program al centrelor civice, iar sintagma „casa poporului”[552] fusese deja folosită în mediul socialist occidental de la sfârșitul

549 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 83.

550 „Nu mai cred. Acest episod tragic și mai presus de voința umană nu a fost decât catalizatorul (sau pretextul) unui proiect politic, un proiect în puterea oamenilor. În fond, reconstrucția după cutremur ar fi putut lua orice altă formă. Așa că, oricât de tare ar fi zgândărit cutremurul «Bauwurm-ul» lui Ceaușescu, noua formă a peisajului arhitectural pe care o «indică» era decisă politic de mult. Tot ce s-a întâmplat după Tezele din iulie 1971 caracterizează începutul unui declin care intră pe panta de curgere în 1980.” , în Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 83.

551 Augustin Ioan, „Postmodernismul românesc? (V)”, în *Atelier Liternet*, 28.12.2021, disponibil online la https://atelier.liternet.ro/articol/29814/Augustin-Ioan/Postmodernismul-romanesc-V.html, accesat în data de 20.03.2022.

552 Printre cele mai cunoscute „case ale poporului” se numără cea din Bruxelles, proiectată de Victor Horta în stil Art Nouveau și inaugurată în 1899. Acestea erau locuri de întâlnire pentru muncitori — de ședințe și de petreceri, și aparțineau uniunilor (sindicatelor) de muncitori. O „casă a poporului” este documentată în România, la Câmpina. Aici au funcționat între 1919 și 1940 Uniunea Muncitorilor din Petrol și Cercul de editură socialistă. O unitate

secolului XIX pentru a servi la adunări ale muncitorilor, construcția din București nu are nici caracteristicile unui proiect cetățenesc, nici ale unui proiect social, de uniune sindicală. Care ar fi deci legătura dintre această mega-structură și locuința individuală?

„Casa Republicii", denumită acum „Palatul Parlamentului" însă cunoscută drept „Casa Poporului" (Fig. 7.25) este importantă pentru discursul aplicat locuinței individuale din mai multe puncte de vedere. Primul se găsește în aproape-identificarea dintre proiectul noului centru civic și edificiul unic pentru a cărui descriere se folosește popular cuvântul „casă", al doilea se referă la modul în care a fost proiectată, al treilea se referă la caracteristicile construcției, care, printr-o transpoziție de scară, sunt acelea ale unei locuințe individuale. Pe lângă aceste observații directe mai adaug, în contextul studiului mutațiilor, rolul de model pentru sfera privată, a locuințelor individuale pe care edificiul Casei Poporului începe să îl întruchipeze.

Importanța noului Centru Civic a fost umbrită de edificiul unic „Casa Poporului" prin chiar data inaugurării. Ceremonia pentru așezarea pietrei fundamentale a avut loc pe 26 iunie 1984, la nici o lună după ceremonia de inaugurare a Canalului Dunăre – Marea Neagră (27 mai 1984). Probabil că nu este numai o coincidență, ci continuitatea dintre cele mai importante investiții ale regimului comunist. Canalul Dunăre – Marea Neagră a fost reprezentativ pentru perioada „funcționalistă"[553], modernizatoare cu orice preț, a perioadei studiate, construcția acestuia fiind conformă principiului de lucrare de utilitate publică.

În calitatea sa de „obiect singular"[554], construit din beton la o scară ieșită din comun și înfățișând un colaj de elemente și ornamente aparținând „istoriei"[555], Casa Poporului este un edificiu postmodern absolut. Întrucât tot postmodernitatea ne poartă către interschimbabilitatea de scară între obiecte[556], această comparație pe care o fac între caracteristicile locuinței individuale și ale Casei Poporului devine posibilă. La sate, locuința își pierduse rolul relativ în raport cu celelalte construcții din cadrul gospodăriei, devenind absolută, căpătând un rol simbolic din ce în ce mai mare. Acum în centrul Bucureștiului, noul Centru Civic nu mai prezenta o serie de clădiri care, prin relațiile spațiale dintre ele, să creeze spațiile publice, ci o clădire de dimensiuni

arhivistică a Asociației Casa Poporului Muncitor Ploiești din 1923 se găsește în depozitul Direcției Județene Prahova a Arhivelor Naționale.

553 Construcția Canalului aparține, în orice caz, paradigmei funcționaliste unde noțiunea de „circulație" înlocuiește noțiunea de „spațiu" și intră în amplele mutații ce au avut loc începând cu Revoluția Industrială. Economia de timp, eficiența organizării au devenit reguli care au definit lumea de la o scară geografică la ergonomia bucătăriei unei locuințe.

554 Edificiul poate intra în descrierea făcută de Jean Baudrillard și Jean Nouvel în volumul *Les objets singuliers.*

555 Aici istoria desemnează trecutul ca formă, eventual formă glorioasă.

556 Aproape toate textele care descriu, analizează sau conceptualizează arhitectura din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea au problema scării obiectelor în centru. De la *duck-architecture* (Venturi, Scott Brown), la ceainicul arhitectură (Aldo Rossi), la un New York delirant (Rem Koolhaas) și până la experimentele lui Peter Eisenman din cartea manifest *Moving Arrows, Eros, Other Errors*, arhitecții și teoreticienii arhitecturii realizează implicațiile și transformările petrecute în lume ca urmare a realizării, chiar și parțiale, a manifestelor moderne, consecințele acestora.

absolute în raport cu restul. Funcția de reprezentare a acesteia reușea să reducă la tăcere orice alt rol.

Analizând modul în care Casa Poporului a fost proiectată, Ana Maria Zahariade sublinia disoluția limitei dintre ceea ce este public și ceea ce se petrece „în spatele scenei": „arhitectura ocultă despre care am vorbit se dezvoltă în continuare și produce exclusiv pentru nevoile personale ale liderului; numărul de reședințe de lux destinate lui Ceaușescu crește aberant. […] Și monumente istorice sunt închise pentru muritorii de rând și convertite în palate pentru el sau cu folosință «restrânsă» (Cotroceni, Mogoșoaia, Arcuș etc.)"[557]. Enormele resurse ce aveau să fie dedicate acestui scop de atunci înainte[558] sunt puse în evidență de Legea nr. 13/1980 *privind constituirea, repartizarea și folosirea pe județe a resurselor pentru aprovizionarea populației cu carne, lapte, legume și fructe*, cunoscută, mai simplu, ca legea pentru raționalizarea alimentelor. Punând în paralel această lege cu lipsa oricăror limite de buget pentru construirea noului Centru Civic, obținem tabloul perfect pentru observarea alunecării de sens a cuvântului rațional care, prin intermediul „rației" omniprezente în acei ani, devine sinonim cu lipsa a ceva. În acest context, în care întreaga societate funcționa, precum comerțul, în două moduri – la vedere și „pe sub mână" – felul imprecis în care s-a anunțat concursul pentru noul centru civic a fost receptat de majoritatea arhitecților ca o ocazie importantă pentru „eliberarea energiilor creative".

Procesul de selecție al proiectului câștigător nu a fost însă o șansă la dezbatere deschisă, deciziile fiind luate exclusiv de lider și de „cercurile restrânse". Comunicarea acestor decizii, după cum arată Ana Maria Zahariade, s-a făcut „în aceeași manieră ocultă"[559]. Alegerea finală a proiectului câștigător s-a transformat în alegerea arhitectului cu care urma să se dezvolte proiectul. După multe variante propuse și jocuri de culise între arhitecți, au rămas în „concurs" Cezar Lăzărescu și Anca Petrescu. Relațiile personale, familiale au fost, în acest caz, la fel de importante ca la construirea unei reședințe private. Cezar Lăzărescu fusese până atunci arhitectul preferat pentru proiectele private ale Gospodăriei de Partid, iar Anca Petrescu era un nume[560] nou venit care a reușit să comunice proiectul dictatorului într-un limbaj pe care acesta să îl înțeleagă. Cezar Lăzărescu avea însă o istorie cu familia dictatorială, intrând în dizgrație după ce în anii '60 refuzase să proiecteze pentru aceștia o reședință cu multe decorațiuni[561]. Anca

557 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 120.

558 Construcția Noului Centru Civic a continuat și după momentul 1989. Nu se mai manifestă prin noi demolări, căci suprafața de lucru fusese deja eliberată de țesutul urban inițial, ci prin continuarea proiectului început în anii '80 și rămas neterminat. Astfel, magazinul copiilor devine Tribunalul București, Clădirea Noii Biblioteci Naționale este deschisă public în 2012, iar terenul destinat noii clădiri pentru Opera Română este încă în așteptare. Casa Poporului însăși este aproape gata, considerând că circa jumătate din lucrările de construcție, dar, mai ales, de amenajare interioară au fost derulate după 1989, așa cum spune ghidul turistic.

559 Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 126.

560 Petrescu era numele Elenei Ceaușescu dinainte de căsătorie.

561 Constantin Jugurică, „1965 Regele a murit (Gheorghiu-Dej) — Trăiască regele (Nicolae Ceaușescu)", în Ileana Lăzărescu, Georgeta Gabrea, *op. cit.*, p. 180.

Petrescu, prin contrast, avea avantajul că era o figură nouă și accepta orice dorință exprimată de lider fără a o pune în discuție. Acest lucru denotă caracterul de comandă privată pe care Casa Poporului l-a avut, Ceaușescu vorbind de clădirea pe care „obișnuia să o numească: casa mea”[562]. Aceasta nu este o caracteristică numai pentru arhitectura locuinței individuale, ci pentru arhitectură în general; totuși, exprimarea acestei condiții se observă cu precădere în arhitectura privată, a locuințelor individuale deoarece în alte cazuri intervin o serie de factori care obiectivizează discursul. Astfel, deși construită sub pretextul unei lucrări publice, Casa Poporului reprezintă o construcție menită să servească memoriei unui singur om.

Făcând referire la Casa Poporului, filmul *Arhitectura și Puterea* prin vocea naratorului (Nicolae Mărginean) descrie cum „alienarea comunistă în planul conștiințelor se reflectă cel mai bine în arhitectură, care are o față și un spate fundamental diferite. Fața, este cea care susține triumfalismul arhitecturii comuniste, în timp ce spatele este abandonat promiscuității, mizeriei, dezinteresului administrației și locuitorilor”[563]. Ideea din film este referitoare la discrepanța dintre fața pe care o etala regimul și situația reală. Dar Augustin Ioan o vede și ca pe o locuință individuală, așezată în mijlocul proprietății delimitate de gard, având în față o grădină îngrijită, iar în spate curtea de serviciu. Paradoxul construcției este acela că, deși închipuită pentru a fi centrul unui mare oraș, are caracteristicile unei locuințe rurale din a doua jumătate de secol XX, când valoarea simbolică, de reprezentare, a acestora se substituia din ce în ce mai mult funcției relative din cadrul gospodăriei. Similar vilelor rurale din anii 1980, are două registre ce se aseamănă cu două etaje (numărul minim de niveluri pe care trebuie să le aibă o locuință într-un centru de sat sau comună conform legii sistematizării din 1974). Peste acestea, un al treilea registru se înalță pe latura est cu scopul de a înălța construcția, de a o face să pară mai mare, cu mai multe niveluri decât funcțiunea de bază.

Prin simetria specular pe baza căreia își construiește imaginea, Casa Poporului conține și exprimă acea arhitectură stalinistă a locuinței cuplate care, la începutul anilor ’50, era prezentată ca noul model de arhitectură avansată. Spre deosebire de Casa Scânteii, al cărei proiect este un import de arhitectură realist socialistă, Casa Poporului, pretinzându-se autohtonă, aduce arhitectura realist socialistă într-un teritoriu în care perpetuarea modelului nu mai este percepută direct ca o impoziție. Este dificil de contestat observația că această construcție reprezintă o asumare întârziată a doctrinei staliniste, de fapt, a realismului socialist. Stilul Casei Poporului se poate defini astfel: postrealism socialist. Prin prisma raportării la modernism, o putem numi postmodernă. Dar realismul socialist a fost o alunecare în cheie clasică a constructiviștilor care, în anii 1920, defineau manifeste eroice

562 Extras din filmul *Arhitectura și puterea,* regizor: Nicolae Mărgineanu, scenarist: Augustin Ioan, consultant: arh. Marcel Borțun. Ager Film, 1993, min. 36:46.

563 *Ibidem,* min. 43:48.

laolaltă cu restul arhitecților din Europa. Manifestul Realist[564], scris de Naum Gabo și semnat împreună cu fratele său Antoine Pevsner, definea cele cinci puncte ale realismului care funcționau la nivel conceptual prin refuzarea metodelor tradiționale, a maselor construite, a stabilității, pentru dinamism. Față de cele 5 puncte ale arhitecturii moderne ale lui Le Corbusier (pilotis – parterul liber, fereastra în bandă, planul liber, acoperișul terasă, fațada liberă), acestea erau mai puțin concrete, deși proclamau realul. Deci, în această secvență argumentativă, propun folosirea termenului de postrealism în ceea ce privește rezultatul și contextul realizării Casei Poporului.

7. 7 Concluzii

O primă parte din argumentația cu privire la arhitectura „vilelor speciale" destinate nomenclaturii PCR a fost stabilirea relevanței fenomenului din punct de vedere cantitativ. Din datele publice extrase din legile de organizare ale RAPPS, a rezultat un număr estimativ de peste 400 de case, vile, case de oaspeți care au fost proiectate și construite înainte de 1989. Acest număr stabilește o masă critică ce permite studierea și analizarea acestei arhitecturi pe criterii clasice, de definire a ceea ce era tipic și a exemplelor excepționale. Analizarea arhitecturii din spatele „cortinei", destinate membrilor de partid cu funcții importante în aparatul central de conducere, nu e însă ușor de făcut în condițiile în care documentele de arhivă date spre cercetare sunt puține. Cu toate acestea, din studierea publicațiilor și a câtorva documente de arhivă rezultă câteva etape, în ceea ce privește locuințele destinate membrilor CC al PCR și două faze majore definite de cele două personaje-cheie în decursul celor 50 de ani – Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu.

Prima etapă ce marchează începuturile instalării puterii comuniste în România arată o afinitate a liderilor din vremea respectivă cu arhitectura modernă. Alegerile lui Petru Groza balansau, prin vila modernistă din Deva și conacul neoromânesc de la Băcia, dezbaterile interbelice dintre arhitectura modernă și cea neoromânească. Modernismul locuințelor din Vatra Luminoasă fusese, în schimb, un manifest asumat de socialiștii care preluaseră în anii '30 conducerea Casei Construcțiilor, socialiști care au făcut ulterior parte din guvernare începând cu 1946. Instalarea regimului comunist în 1947 nu a reprezentat, din acest punct de vedere, o ruptură majoră. Alegerea unei parcelări proiectate înainte de război de Octav Doicescu, ce prezenta un modernism cu accente clasice și elemente regionale, pentru membrii nomenclaturii demonstrează că, în cazul acestora, al vieților

564 Charles Harrison, Paul Wood, *Art in Theory - 1900–1990 - An Anthology of Changing Ideas*, Oxford: Blackwell Publishing, 1999, p. 297. Naum Gabo și Antoine Pevsner, „și-au emis manifestul atât ca o afirmație a valorii scopurilor «constructive» formale în arta de avangardă și ca un refuz al tendinței mai concrete și, în cele din urmă, utilitare care începea să-i fie asociată prin Tatlin. A fost publicat inițial ca afiș la Moscova, în 5 august 1920, pentru a însoți expoziția în aer liber a artiștilor pe Bulevardul Tverskoie."

particulare, viața continua să se desfășoare sub auspicii moderne. Iar momentul 1954 nu a făcut decât ca aceste tendințe să se manifeste imediat. Vilele din Eforie Nord, Mangalia sau cele din București, proiectate în acei ani de Cezar Lăzărescu și echipa de proiectare a atelierului Gospodăriei de Partid, erau conectate, fără rezerve, la stilul internațional.

Mutația a fost una de percepție a arhitecturii private, nu atât o chestiune de arhitectură. Și fiindcă nu s-au inventat noi tipologii arhitecturale menite a satisface conducerea unui stat comunist care propovăduia un sistem egalitar, locuințele cercurilor înalte au fost furnizate prin acest vehicul instituțional al Gospodăriei de Partid care se ocupa cu asigurarea condițiilor de locuit pentru membri, îndeosebi pentru cei din eșaloanele superioare ale CC al PCR. Locuințele erau necesare pentru realizarea sarcinilor de partid astfel că, împreună cu familiile lor, deveneau chiriași în aceste case în care erau deserviți, de la reparații curente la alimente, de toate celelalte sectoare ale Gospodăriei de Partid. Prin intermediul acesteia, locuințele existente erau atribuite, administrate și, începând cu jumătatea anilor '50, proiectate și construite. Cezar Lăzărescu și colectivul pe care l-a condus în cadrul biroului de proiectare al Gospodăriei de Partid au realizat o serie de experimente formale moderniste, ce variau de la expresionism la raționalism sau stil internațional. Aceste realizări sunt insuficient cunoscute și documentate; ele reprezintă o parte importantă a arhitecturii din acea perioadă.

Cea de a doua etapă începe odată cu venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu. Această etapă a debutat cu o scurtă perioadă în care arhitectura pentru locuințe individuale s-a dezvoltat și în afara „cercurilor înalte" datorită liberalizării inițiale a construcției de locuințe permanente și de vacanță proprietate personală. În cazul nomenclaturii la nivel județean, momentul a prilejuit posibilitatea realizării unor locuințe personale, spre deosebire de cele în care membrii nomenclaturii din București locuiau în chirie. La nivel organizatoric, în 1971, s-a produs o schimbare în organizarea Gospodăriei de Partid, secția de gospodărie fiind reorganizată sub denumirea de Oficiul Economic Central „Carpați", iar institutul de proiectare a fost redenumit Institutul de Proiectare „Carpați". Această trecere a fost făcută în ideea în care Institutul de Proiectare „Carpați" prelua și proiecte publice. Dar dacă afirmația anterioară presupune o deschidere, o ieșire dintr-o zonă ascunsă, tot în acest moment a început să se petreacă o trecere a arhitecturii publice în subordinea dorințelor private ale familiei prezidențiale, ceea ce rezultă într-o alunecare în direcția opusă. În timp ce arhitecții din institut ca Dinu Gheorghiu proiectau în stilul funcționalismului liric numeroasele vile și case de oaspeți din teritoriu comandate de noul președinte și de soția acestuia, gusturile pentru o arhitectură clasicizantă manifestate în locuința lor din cartierul Primăverii prevesteau o pătrundere întârziată a arhitecturii realist socialiste în zona nomenclaturii românești.

Pe plan internațional, criza petrolului (și în consecință a datoriilor de stat) a antrenat participarea unor institute din România precum Romproiect la realizarea de proiecte în țări din Africa sau din Orientul Mijlociu precum Nigeria, Libia, Irak, Emiratele Arabe Unite. În aceste institute se proiectau tipologii de locuințe și locuințe individuale care nu au fost folosite în România decât pe scară mică, precum parcelările urbane de case înșiruite sau cuplate, cum este cazul Festac Town, un cartier cât un oraș din Lagos, Nigeria. La polul opus, arhitecții Romproiect realizau parcelări cu puține locuințe sau chiar locuințe individuale în orașe din Emiratele Arabe Unite.

Subordonarea investițiilor publice dorințelor individuale s-a manifestat exemplar în clădirea Casei Poporului în anii 1980. O mutație este transferul gusturilor personale pentru arhitectura socialist realistă ale cuplului dictatorial în sfera arhitecturii publice. Mutația s-a produs pe fondul experimentelor postmoderniste din Europa ce jucau tema arhitecturii clasice. Astfel, arhitectura de factură clasică – aici realist socialistă – trecea de la statutul de arhitectură de import „obligat" la statutul de arhitectură generată de un impuls personal venit din partea liderului unei republici socialiste. Mutația inversă este că arhitectura publică s-a „privatizat", s-a identificat cu persoana lui Nicolae Ceaușescu și modelul invizibil al vilelor speciale s-a contopit cu modelul vizibil al Casei Poporului. Această contopire a trecut peste limita de timp pe care mi-am impus-o și a devenit un mecanism mutagen care a început să producă efecte după Revoluția din Decembrie 1989.

Datorită acestei „deturnări" a atenției către un simbol cum este Casa Poporului, este necesară o deschidere a studiului tehnic, arhitectural asupra locuințelor reale folosite de membrii eșaloanelor superioare ale PCR. Arhitectura din perioada postbelică nu se bucură de o recunoaștere ca patrimoniu chiar și când aceasta este neîndoielnic valoroasă, chiar și în ochii specialiștilor. Iar, în ceea ce privește arhitectura locuințelor, ipostazele unui funcționalism liric în care se întâlnesc elemente de modern, național, internațional, regional nu au mai avut continuitate după 1989. Poate că tocmai de aici, de la „vilele speciale", se poate porni o reevaluare a patrimoniului arhitectural postbelic, deoarece, involuntar, valoarea acestora este certificată de atenția și resursele dedicate, de un raport aproape clasic client-arhitect, dar și de legătura dintre acestea și putere. Cunoașterea și punerea în valoare, cel puțin la nivelul profesiei, a unor realizări excepționale din vremea respectivă în condițiile unui fond finit supus riscului unor transformări rapide și iremediabile datorită dorințelor particulare ale noilor proprietari, de altfel, legitime, devine chiar o urgență culturală.

Fig 7.01 Vila dr. Petru Groza, Deva
arh. Horia Creangă, 1927–1929
Fotografie de epocă
sursa: arhiva UAR

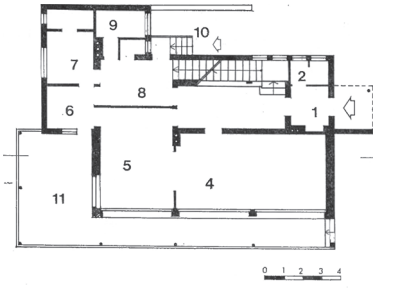

Fig 7.02 Conac dr. Petru Groza, Băcia
Fotografie 2014
sursa foto: Daniel Guță

a

b

c

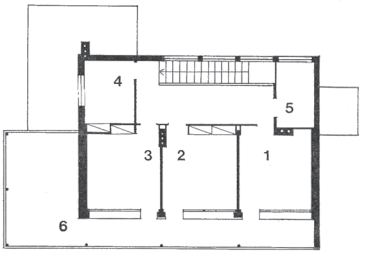

Fig. 7.03 Locuință medic Victor Groza, Tg. Mureș,
arh. Lucia Creangă, arh. Horia Creangă

a Perspectivă

b Plan parter

1	Vestibul	c	Plan etaj
2	Garderobă, W.C.	1–4	Dormitoare
3	Hol	5	Baie
4	Living-room	6	Terasă
5	Sufragerie		
6	Oficiu		
7	Bucătărie		
8	Degajament		
9	Serviciu		
10	Acces serviciu		
11	Terasă		

sursa: *Arhitectura*, nr. 2/1974 în articolul
„O lucrare mai puțin cunoscută a arhitecților
Creangă" de Mircea Lupu

Fig 7.04 Locuință, Bd. Mircea Eliade, București, 1939
arh. Octav Doicescu

Fig 7.05 Locuință cartierul Primăverii (fost Jianu)
arh. Octav Doicescu, 1935–1939

Fig 7.06 Ansamblu 3 vile speciale, Mangalia, 1958
arh. Cezar Lăzărescu (șef de proiect)
Imagini dinspre faleză
sursa: foto autor

Fig. 7.07 Ansamblu 3 vile speciale, Mangalia, 1958
arh. Cezar Lăzărescu (șef de proiect)
arhiva UAR

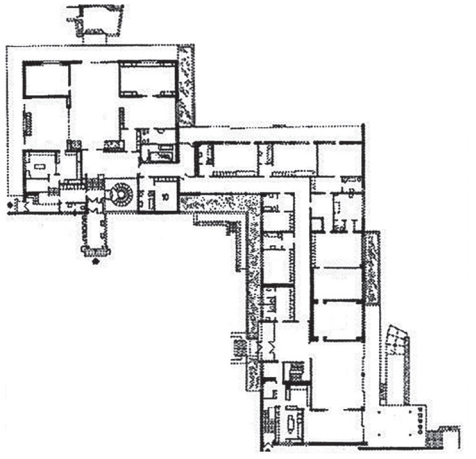
a

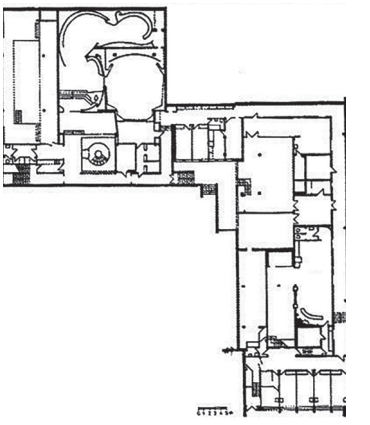
b

Fig 7.08 Vilă extinsă la Eforie Nord,
arh. Cezar Lăzărescu, arh. Anka Borgovan, 1957–1958
a Foto detaliu
b Vedere de ansamblu dinspre plajă
sursa: Arhiva UAR

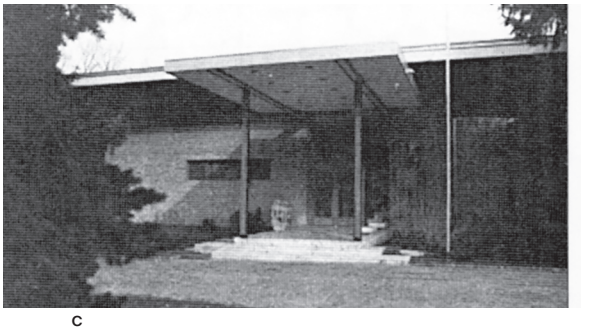

a

b

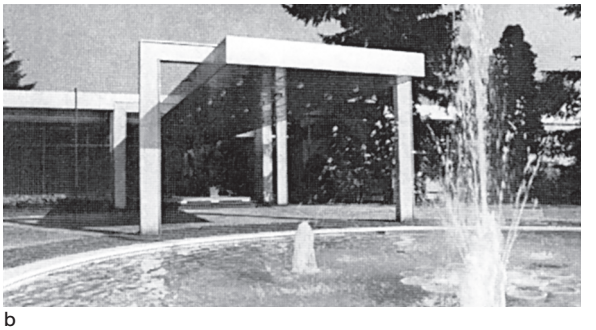
Fig 7.09 Edificiu consfătuiri — Vila Lac 2,
București, 1962_1964?
arh. Cezar Lăzărescu
a Plan parter
b Plan demisol
c Vedere acces
sursa: Lăzărescu, Ileana, Gabrea, Georgeta,
Vise în piatră / în memoria prof. dr. arh. Cezar
Lăzărescu, Capitel, București, 2003

c

a

b

Fig 7.10 Casă de oaspeți guvernamentală pe malul lacului
Florească, București, 1962
arh. Cezar Lăzărescu
a Vedere piscină
b Vedere acces
c Patio
sursa: Lăzărescu, Ileana, Gabrea, Georgeta,
Vise în piatră / în memoria prof. dr. arh. Cezar
Lăzărescu, Capitel, București, 2003

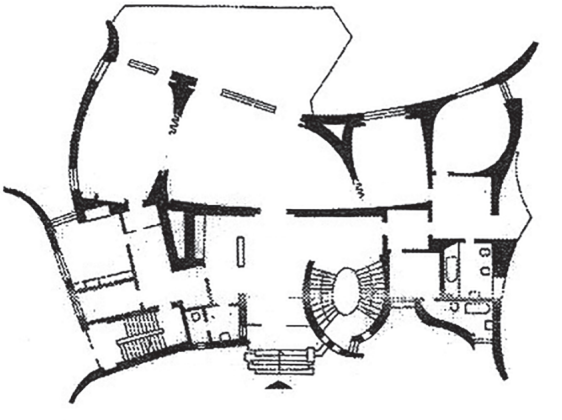

Fig 7.11 Vilă pe malul lacului Snagov, 1965
arh. Cezar Lăzărescu
Plan parter
sursa: Lăzărescu, Ileana, Gabrea, Georgeta,
Vise în piatră / în memoria prof. dr. arh. Cezar
Lăzărescu, Capitel, București, 2003

Fig 7.12 Vilă specială, Timișul de Jos, 1964
arh. Cezar Lăzărescu
ssursa: Lăzărescu, Ileana, Gabrea, Georgeta, *Vise în piatră* / în memoria prof. dr. arh. Cezar Lăzărescu, Capitel, București, 2003

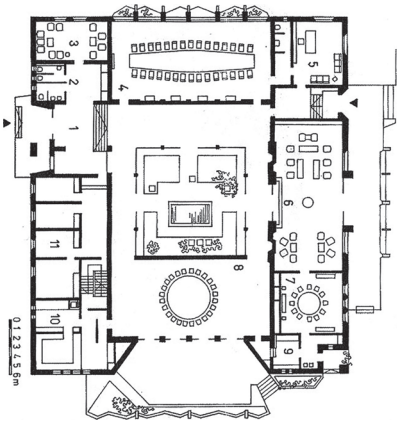

Fig 7.13 Edificiu consfătuiri, București, 1962–1964 (?)
arh. Cezar Lăzărescu
Plan parter
sursa: Lăzărescu, Ileana, Gabrea, Georgeta, *Vise în piatră* / în memoria prof. dr. arh. Cezar Lăzărescu, Capitel, București, 2003

Fig 7.14 Palatul Primăverii, 1964–1965
arh. Cezar Lăzărescu
Vedere din curtea dinspre sud.

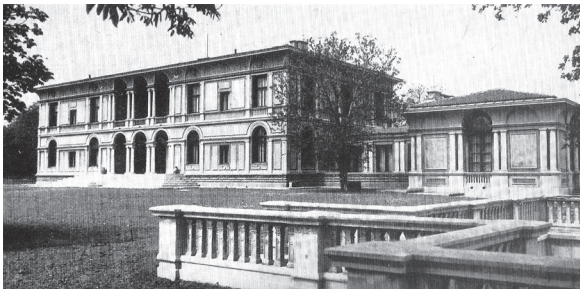
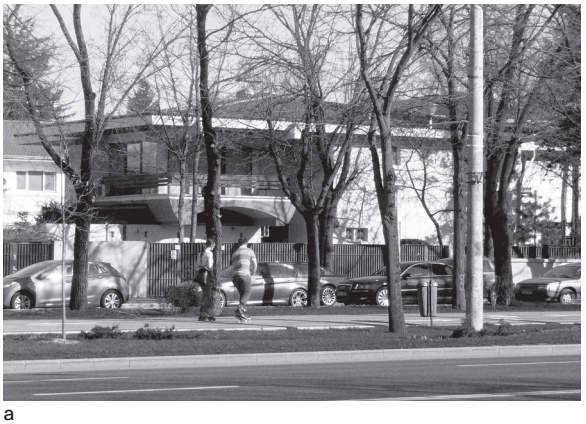

Fig 7.15 Casă de odihnă, Snagov
arh. Richard Bordenache, 1951
Plan parter
sursa: Ionescu, Grigore, Derer, Petre, Theodorescu, Dinu, *Arhitectura în România, perioada anilor 1944–1969*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969

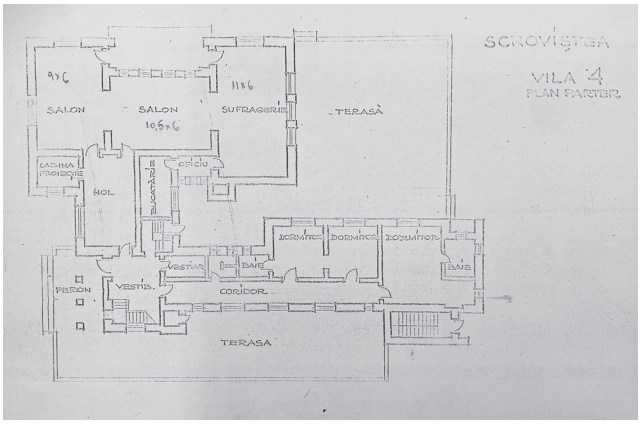

a

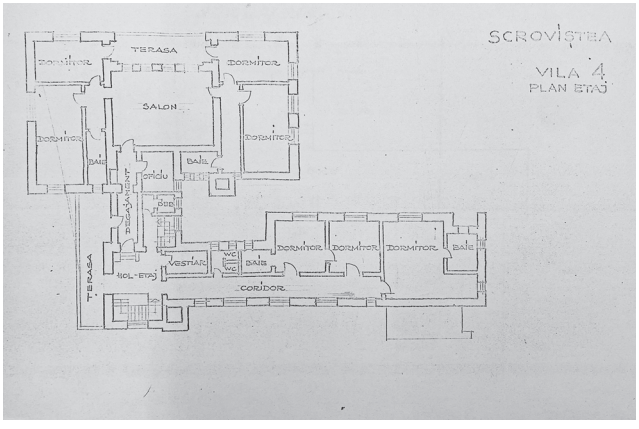

b

Fig 7.16 Vile speciale Bd. Aviatorilor
arh. Sebastian Moraru, cca 1962
a, b Vederi din stradă

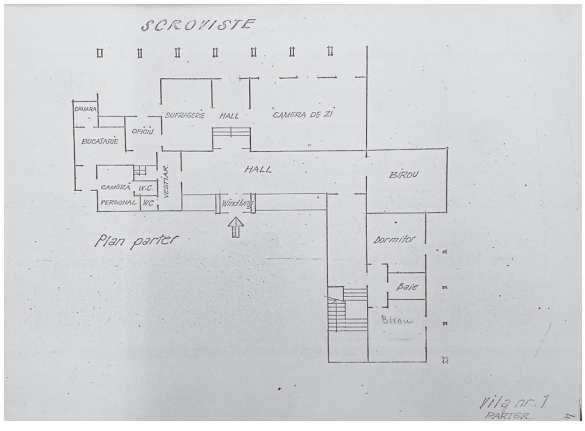

a

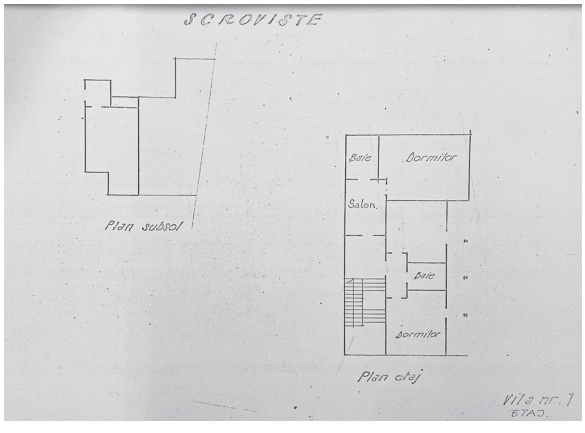

b

Fig 7.17 Vilă specială nr. 4, Scroviștea
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: Arhivele Naționale

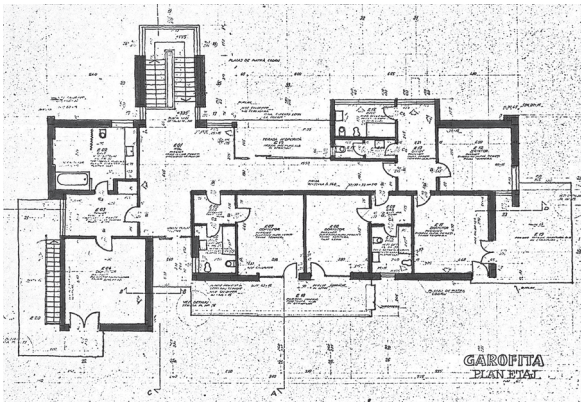

a

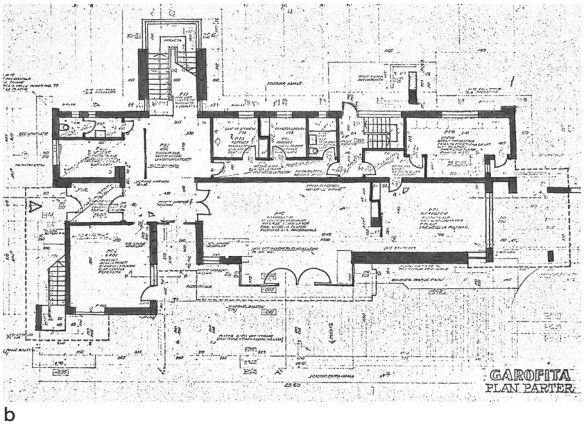

b

Fig 7.18 Vilă specială nr. 1, Scroviștea
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: Arhivele Naționale

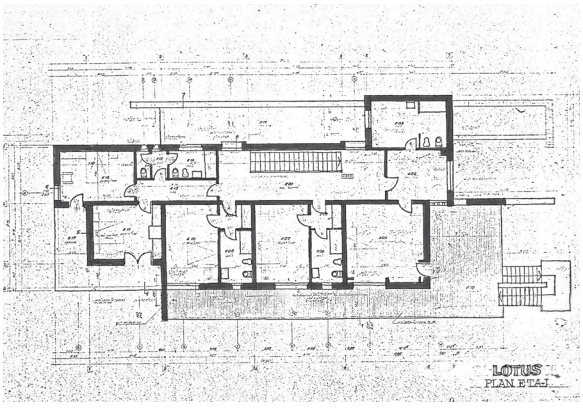

a

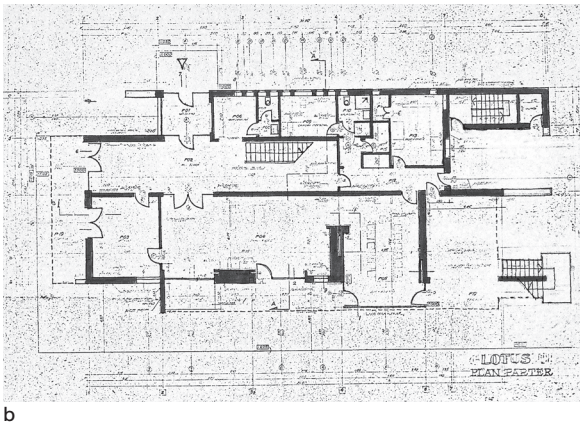

b

Fig 7.19 Vilă specială Garofița, Neptun
arh. Sebastian Moraru, arh. Constant Săvescu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: arhiva Țelea Vasile

a

b

Fig 7.20 Vilă specială Lotus, Neptun
arh. Sebastian Moraru, arh. Constant Săvescu
a Plan etaj
b Plan parter
sursa: arhiva Țelea Vasile

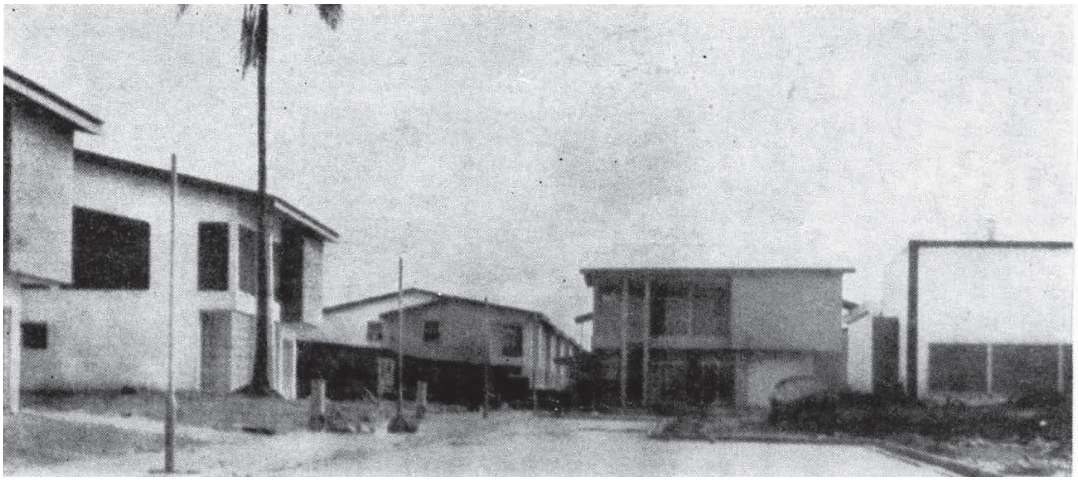
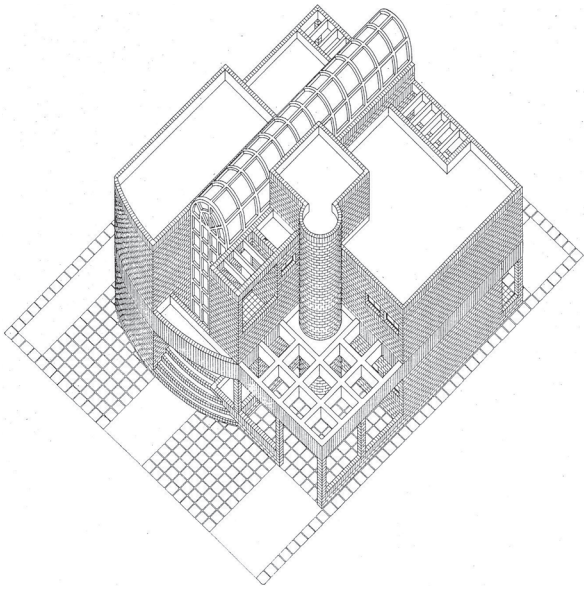
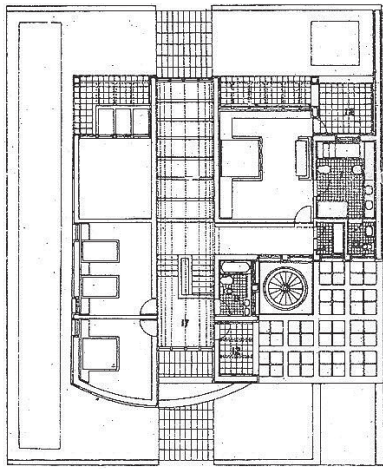

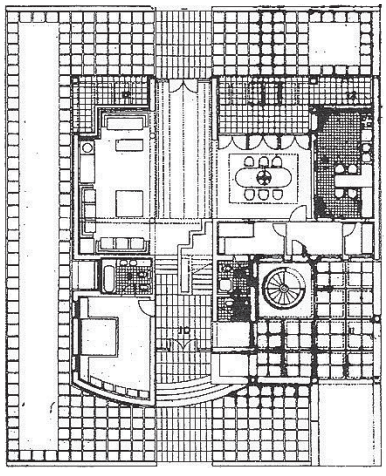
Fig. 7.21 Locuințe pentru Festival Town, Lagos — Republica Federală a Nigeriei
Proiectant general: Romconsult București; proiectant de specialitate: ISLGC București, secția S2
Vedere parțială cu locuințe tip B-H3
Arhitectură: arh. Gabriel Rădulescu, tehn. arh. Constanța Neagu,
sursa: *Arhitectura* nr. 6/1980

a

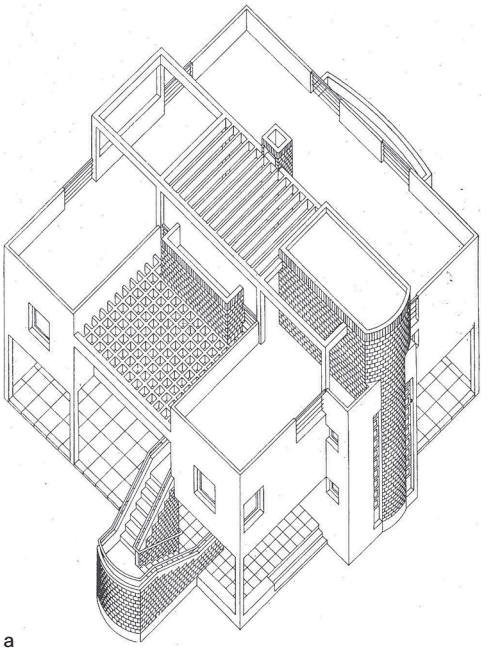

b

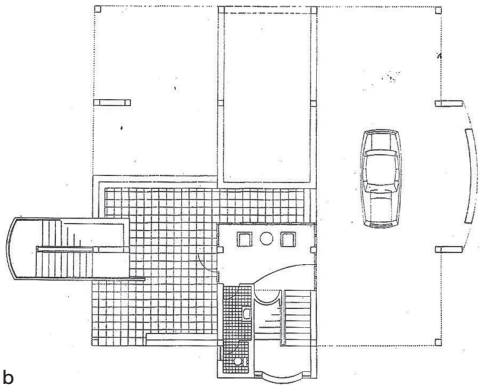

c

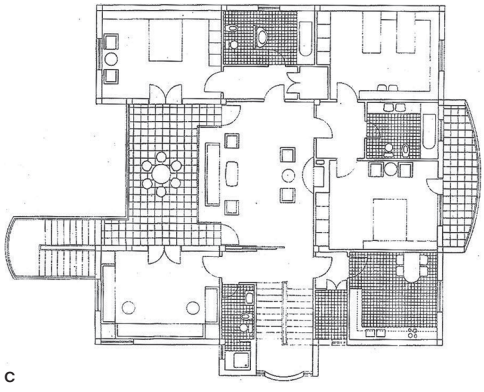
Fig. 7.22 24 de vile la Abu-Dhabi, Emiratele Arabe Unite
Arhitectură: arh. Viorel Trocan (șef de proiect), arh. Anca Oțoiu / (Romproiect, București)
a Axonometrie
b Plan etaj
c Plan parter
1 Cameră de zi
2 Sufragerie
3 Dormitor pentru oaspeți
4, 5 Dormitor
6 Dormitorul părinților
7, 8 Camere de baie
9 Bucătărie
10 Intrare
11 Garaj
12 Terasă
13 Scară
14 Cămară
15 Intrare secundară
16 W.C.
17 Degajament
18 Cameră de serviciu
19 Dressing
20 Duș
21 Bibliotecă
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1982

a

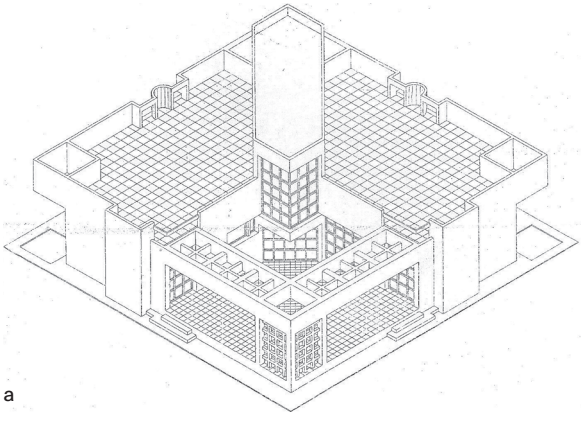

b

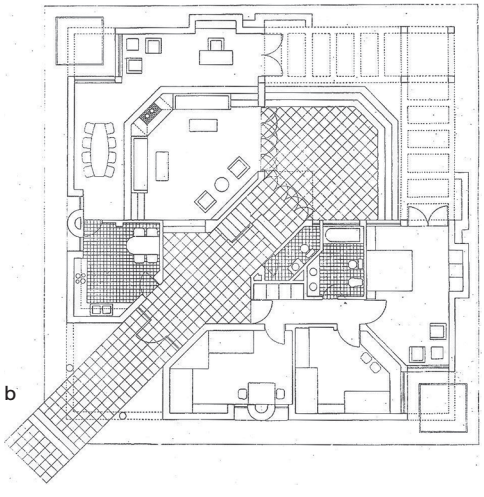

c

Fig. 7.23 Vilă la Al Swani
Jamahiria Arabă Libiană Populară Socialistă
Arhitectură: arh. Gabriel Tureanu (șef de proiect), Viorel Trocan, proiectant M. Alexandru
Rezistență: ing. Nicolae Tudose
Instalații: inginerii D. Topîrdea (tehnico-sanitare), V. Ștefan (electrice)
Proiectant general — Romproiect, București
a Axonometrie
b Plan parter
c Plan etaj
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1982

a

b

Fig. 7.24 Vilă la Al Swani
Jamahiria Arabă Libiană Populară Socialistă
Arhitectură: arh. Andrei Dogeanu, arh. Maximilian Zielinski
Proiectant general — Romproiect, București
a Axonometrie
b Plan parter
sursa: *Arhitectura* nr. 3/1982

Fig. 7.25 „Casa Poporului”
1983–
Arh. Anca Petrescu (șef de proiect)
Vedere fațada principală

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului

8 Concluzii

Concluzii
1947–1957: continuități sub ocupație
1957–1967: funcționalism internațional
1967–1973: diversitate — diversiune
1973–1980: lirism național
1980–1989: postrealism
Rezumat engleză
Rezumat franceză

9 Referințe și resurse

În perioada dintre 1947 și 1989, regimul politic a avut multe fațete atât la nivel național, cât și local, iar evenimentele de pe plan intern au fost strâns legate de evoluția internațională. Evenimentele politice au marcat diferit evoluția arhitecturii în mediul rural și în mediul urban. În timp ce, pentru mediul rural, vârful numărului de clădiri ridicate într-un an se află în 1958, fiind legat de procesul de colectivizare, la orașe numărul maxim de case realizate într-un an a fost atins în 1970. Arhitectura locuinței individuale a fost determinată de deciziile politice formalizate prin decrete, hotărâri sau legi. Dacă pentru mediul urban locuința individuală este o parte puțin importantă în raport cu numărul total de locuințe realizate, în mediul rural numărul acestora este aproape egal cu numărul total de locuințe construite.

Doar numărul în sine al locuințelor individuale realizate nu arată și mutațiile petrecute, dar este relevant din două motive. Primul demonstrează importanța subiectului locuințelor individuale construite între 1947 și 1989 în mediul urban și în mediul rural. Pentru mediul urban, cele câteva zeci de mii de case realizate reprezintă o bază suficientă pentru relevarea unor tendințe în arhitectură și pentru extragerea unor exemple tipice sau a unor proiecte excepționale. În ceea ce privește mediul rural, cantitatea impresionantă de locuințe construite în perioada postbelică a depășit clar fondul preexistent interbelic, acesta fiind determinant în conturarea identității după 1989 a satelor din România. Al doilea motiv a fost stabilirea punctelor de cotitură, de declanșare a mutațiilor și pentru aflarea perioadelor de timp în care cercetarea poate descoperi cele mai multe exemple.

De-a lungul regimului comunist, între 1947 și 1989, au existat modificări substanțiale în arhitectura din România în toate privințele: ce, cum și cât se proiecta și se construia. Am descoperit, în interiorul acestor 42 de ani, cinci etape: 1947–1957; 1957–1967; 1967–1973; 1974–1979; 1980–1989. Locuința individuală a fost influențată atât cantitativ, cât și calitativ în aceste etape de decizii politice manifestate, în principal, prin legi, de schimbări în economie și corespunzător în producție, în tehnologie, determinate la rândul lor de alte evenimente manifestate atât pe plan intern, cât și internațional. Am subliniat în capitole corelări și chiar cauzalități între evenimentele internaționale și cele naționale și că, pentru o corectă citire a fenomenului, acestea nu pot fi privite decât împreună.

În introducere, afirmam caracterul matricial al cercetării pe baza căreia am construit această carte. Astfel, întrebările inițiale pe care le-am adresat cu privire la dezvoltarea studiului pe considerente urban/rural sau proiect tip/proiect unicat și-au găsit răspunsul în șase capitole. Întrebările inițiale au scos la lumină un al treilea teritoriu, distinct față de urban și față de rural, un infrateritoriu cu caracteristici care nu se suprapun perfect nici ruralului, nici urbanului și pe care l-am denumit *altcadru*. Pe baza acestei matrice am construit o diagramă

(Anexa nr. 2) ce descrie grafic evoluția locuințelor individuale în mediul urban, rural și, între ele, insinuat, *altcadru*. Diagrama suprapune graficului evoluției cantitative puncte-cheie din mai multe spectre – legislativ, cultural național, cultural și economic internațional și texte (manifeste) de arhitectură internaționale – pentru o citire diacronică. Diagrama din Anexa nr. 2 invită, prin prisma informațiilor suprapuse, la interpretări personale ale fenomenului locuinței individuale din perioada 1947–1989.

Mutația principală în ceea ce privește condițiile în care s-au realizat acele locuințe individuale, felul în care le-au conceput arhitecții care le-au proiectat ține de transformarea profesiei de arhitect petrecută în primii ani de la instaurarea regimului comunist. Înregimentarea în institute de proiectare a modificat raportul client – arhitect.
În anumite cazuri, cum ar fi în cazul locuințelor realizate pentru nomenclatură, condițiile erau asemănătoare unei proiectări pentru un client particular, deoarece locuințele erau proiectate și amenajate până în cele mai mici detalii conform cerințelor beneficiarului politic. În alte cazuri, arhitecții proiectau locuințe pentru clienți particulari în afara unui cadru legal constituit. Și această modalitate de practică era, ca și în cazul proiectării pentru nomenclatură, mai mult un simulacru al unei relații client-arhitect. Ieșirea din cadrul legal sau proiectarea în afara unor zone general accesibile făceau ca practica profesiei să se petreacă într-o zonă obscură, ocultă.

Studiul locuințelor individuale a condus și la observarea unor nuanțe ale arhitecturii vremii care scapă la o privire asupra fenomenului arhitectural comandat de stat. Stilurile arhitecturale impuse la nivel ideologic de liderii politici naționali sau internaționali nu au fost atât de pregnante în cazul locuințelor individuale. Aici, arhitecții, chiar și în condițiile de lucru descrise anterior, puteau elabora mult mai nuanțat temele impuse ideologic pentru marile realizări publice. În ceea ce privește proiectarea locuințelor individuale pentru mediul urban, cea mai importantă mutație stilistică este o tranziție de la stil la generic, trecând prin specific. Acest aspect generic al unor locuințe individuale premiate sau evidențiate în concursuri și în publicații are, pe de o parte, o sursă în economia de mijloace impusă de sistemul economic centralizat, iar, pe de altă parte, în nevoia clienților de a nu epata, de a nu ieși în evidență pentru a atrage atenția autorităților. În timp ce acest lucru este în general valabil pentru mediul urban, mediul rural a fost infuzat de un alt tip de proiect generic asupra căruia se intervenea cu elemente de „specific local". Aceste mutații – de la stil la specific sau de la stil la generic – sunt fețe ale aceleiași transformări pe care arhitectura epocii postbelice le-a suferit. Pe un fond strict funcționalist, aplicarea unor elemente de specific sau camuflarea într-un aspect generic au disociat esența arhitecturii de aparența acesteia. Din punctul de vedere al lecturii regimului, lectura arhitecturală se suprapune pe dublul discurs, pe disocierea dintre esența regimului și percepția acestuia prin intermediul propagandei.

Dacă în perioada interbelică locuințele individuale, vilele, indiferent de stilul în care erau construite, ofereau la exterior o expresie puternică, derivată dintr-o structură spațială și conceptuală coerentă, condiționările politice din perioada 1947–1989 au făcut ca exteriorul să tindă către un alt tip de abordare. Imediat după 1947, locuințele individuale în mediul urban nu mai erau construite pe baza unor planuri de arhitect, deoarece clientela potențială pentru aceste case era epurată politic, iar pentru nou instalată nomenclatură se găseau case preluate de regimul comunist prin expropriere și naționalizare. Arhitectura modernă este des asociată în istoria occidentală cu orientările socialiste. În România fenomenul nu este manifest. Dar, privind exemplele vilei dr. Petru Groza de la Deva și a fratelui acestuia de la Tg. Mureș, realizate de Horia Creangă, cartierul Vatra Luminoasă, în care locuiau mulți lideri din Partidul Social-Democrat, arată orientarea arhitecturală a unor membri ai conducerii partidului din acea vreme pentru modernism. Cantonarea întregului aparat central în fostul cartier Jianu cu case moderne cu expresie clasică proiectate de Octav Doicescu creează continuități cu perioada interbelică și conexiuni cu arhitectura modernă.

Proiectul tip presupune multiplicarea și execuția la scară industrială, pe baza standardizării detaliilor și tehnicilor de construcție. În ceea ce privește investițiile statului în ansambluri de locuințe cuplate sau înșiruite, acestea au fost mici în raport cu producția de locuințe colective. Cu toate acestea, în perioada imediat după 1947 au fost realizate mici ansambluri de locuințe individuale cuplate la periferiile multor orașe, ca urmare a industrializării, un prim pas fiind făcut de industria extractivă. De asemenea, până în 1952 nu a existat un cadru pentru proiectarea tip în mediul rural.

În mediul rural, tipul de casă cuplată de origine realist socialistă importat la începutul anilor ’50 a fost perpetuat pe toată durata perioadei studiate. De la concursuri la cataloage de proiecte, toate au avut ca temă și conținut casa cuplată. Investițiile de stat pentru construirea de locuințe în mediul rural au fost reduse; realizarea locuințelor pe bază de proiecte tip a depins de cererea din partea particularilor care au preferat modelele de locuințe izolate. Realizarea proiectelor tip depindea de o manoperă locală cu competențe limitate. Astfel, proiectul tip, înțelegând prin aceasta folosirea unor prescripții tehnologice precise, a fost interpretat prin prisma proiectului ca model. Această idee a proiectului model a existat și în perioada interbelică și chiar anterior, în secolul XIX pornind de la regulamentul pentru alinierea satelor din 1894. Proiectele de case model, precum cele realizate de arh. Al. Săvulescu, erau un construct intelectual bazat pe tipologii observate în teren și desenate astfel încât să îmbunătățească condițiile de sănătate și igienă ale țăranilor. Dar, în timp ce casele model anterioare erau concepute pentru a ajuta țăranii în construirea unui mediu de locuit igienic, noile modele de locuințe urmăreau transformarea modului de locuire,

transformarea modelului economic tradițional. Proiectele erau doar pentru case tip, nu și gospodării tip deoarece gospodăriile, în noua orânduire, trebuiau să fie colective.

Forțarea colectivizării și transformările radicale au împiedicat proiectul tip să capete cu adevărat un rol de model bun. În mediul rural ideea de model s-a perpetuat și în cazul construcțiilor fără arhitect. Deja, din perioada interbelică, mărirea caselor condusese către preluarea modelelor mai evoluate, urbane, cu coridor central și patru camere, câte două de-o parte și de alta a coridorului. Aceste case pătrate împrumută nu doar tipologic modelele mai prestigioase interbelice, ci prezintă și decorații din piatră specifice arhitecturii neoromânești. Modelele de casă pătrată s-au generalizat în detrimentul unor elaborări sau extinderi ale casei tradiționale cu tindă și încăperi în stânga și-n dreapta tindei. Astfel, în mediul rural, în prima decadă a regimului comunist, principala mutație a fost generalizarea unui model de casă pătrată ale cărui rădăcini conduc la perioada interbelică. Deci, deși sub ocupație, arhitectura din mediul rural a continuat folosirea unor modele anterioare.

1957–1967: funcționalism internațional

Discursul din 1954 a lui Nikita Hrusciov, prin care indica betonul ca noul material pentru construcția socialismului, a avut repercusiuni directe în arhitectura locuințelor individuale. Modul de organizare al concursului pentru proiecte tip din 1956 arată o altă schimbare a proiectului tip pentru mediul urban, care nu mai este conceput ca model repetabil într-o anume parcelare, ci drept model repetabil pe orice teren. Acest aspect generic al implantării a fost însoțit și de apariția, printre proiectele prezentate în stiluri variate, eclectice, de proiecte care nu se mai puteau încadra în vreun stil, ci se remarcau prin lipsa stilului, volumele fiind o asamblare de tehnici și elemente tipizate rezultate în urma unor studii funcționale planimetrice. Am interpretat apariția acestor proiecte generice și prin prisma perioadei staliniste în care proiecte moderniste căpătau decorații specifice. Noua paradigmă a economiei construcțiilor în detrimentul unui stil oficial a condus la elaborarea de „secțiuni" tip, numele denotând lipsa importanței fațadelor, a stilului. Tipologia duplexului devenea în anii '60 cea mai folosită secțiune tip pentru locuințe individuale în mediul urban. Atenția acordată locuințelor colective a făcut ca duplexurile să nu reprezinte decât o mică parte din totalul investițiilor de stat, în timp ce devenea atractiv pentru investițiile private.

Vilele pentru turism construite pe litoral începând din 1958, publicate în revista *Arhitectura*, dar destinate unei clientele speciale, dădeau startul reluării arhitecturii pentru turism în perioada postbelică. Cezar Lăzărescu și colectivul (Gabriel Cristea, Dinu Gheorghiu, Anca Borgovan etc.) pe care îl conducea în cadrul biroului de proiectare al Gospodăriei de Partid realizau o serie de experimente

formale moderniste ce variau de la expresionism la raționalism sau stil internațional.

În ceea ce privește mediul rural, reorientarea ideologică către o arhitectură bazată pe beton, modernă, ca mesaj ideologic venit din URSS s-a tradus mai întâi prin înlocuirea zidăriei cu beton în proiectele bazate pe partiuri sovietice. Succesiv, problema tehnologiei de realizare a locuințelor pentru mediul rural s-a oprit, locul fiind luat de întrebări cu privire la personalizarea proiectelor în funcție de regiunile unde urmau să fie construite. Direcția era opusă față de ceea ce se petrecea în proiectarea pentru mediul urban unde economia de mijloace ținea capul de afiș. Dar această orientare a dezbaterii profesionale nu era, în mod real, ancorată în satul tradițional. În continuare proiectele propuse erau de tipul casei cuplate.

1967–1973: diversitate — diversiune

După ce, în iulie 1967, se permitea construcția unei case de vacanță proprietate personală, timp de circa cinci ani și jumătate au fost făcute o serie de experimente arhitecturale care, pe baza faptului că locuințele de vacanță erau exceptate de la normarea spațiilor, au condus la rezultate remarcabile, cel puțin la nivel de proiectare. Arhitectura turistică s-a dovedit un teren foarte bun atât pentru experimentarea noilor tehnologii și materiale, cât și pentru experimentarea de tipologii de locuire minimale. Prin intermediul proiectelor propuse de cadrele didactice ale IAIM pentru locuințe sezoniere pe malul lacului Cernica putem observa fenomenul de transfer de caracteristici dinspre locuința temporară de vacanță înspre locuința permanentă.

În această perioadă s-au executat câteva proiecte cu o putere expresivă extraordinară, însă, în majoritatea cazurilor, fațadele devin mijloace prin care locuința să nu iasă în evidență. Există, de asemenea, exemple în care se încearcă o integrare în arhitectura locală, exemple în care exteriorul este rezolvat cu un minim de expresie. Există și se generalizează un fel de arhitectură neintenționată, căreia nu i se poate găsi o intenție estetică în demersul conceptual și în realizare. În plus, colarea unor materiale cu „specific montan”, în special, imprimă construcțiilor respective un camuflaj retoric, în care dimensiunea reală a construcțiilor trece mai ușor neobservată datorită aspectului de „cabană” pe care lipsa intențiilor conceptuale îl produce. Interiorul locuințelor este adevăratul punct de interes, dovedind o concepție bogată, plină de detalii studiate și cu spații bine definite.

În această perioadă, arhitecții erau preocupați să imprime proiectelor „specific local” pentru ca proiectele realizate de institutele de proiectări să fie asumate, asimilate de constructorii de la sate. Pe măsură ce meșterii de la sate dispar, tehnicile tradiționale s-au pierdut odată cu aceștia, prescripțiile proiectelor destinate mediului rural devenind din ce în ce mai sumare. Tipizarea reală însemnând detalii și tehnologii standardizate de execuție, nu se dezvoltă și proiectele tip

pentru mediul rural, ci se transformă, încetul cu încetul, în cataloage de proiecte directivă.

Modelul duplexului se generalizează și până în anii '70 sunt construite din fonduri de stat mici ansambluri de locuințe duplex și înșiruite în multe orașe. Investițiile private fac ca multe proiecte tip să nu fie folosite pe scară largă, ci doar o singură dată, ceea ce le alterează sensul, introducându-le în sfera unicatelor.

1973–1980: lirism național

Legea sistematizării din 1974 punea capăt unei scurte perioade de relaxare a regimului în care particularii puteau construi o locuință principală și o locuință de vacanță din fonduri proprii sau cu ajutorul creditelor de stat. Înăsprirea condițiilor pentru construirea de locuințe în orașe venea ca urmare a parametrilor de densitate ce trebuiau atinși. Aceeași parametri au generat situații particulare în orașe unde, datorită situării pe terenuri în pantă sau în zone deja constituite și cu infrastructură, o densificare a zonelor nu putea fi făcută decât prin intermediul unor tipologii de locuințe individuale de tip duplex sau înșiruite. În multe cazuri, locuințele erau realizate pe terenuri care nu se aflau „la stradă", ci undeva în interiorul unui parcelar deja constituit spre stradă, dar cu zone relativ mari, deschise în interiorul insulelor urbane. Acest aspect a contribuit la ignorarea existenței acestor proiecte deoarece au rămas ascunse privirii. Aceste locuințe erau proiectate în institutele de proiectări județene sau regionale, fiind încadrate ca proiecte tip, deși, de la început, concepția era pentru loturi precise, pentru o unică realizare. În perioada de după 1974, proiectul unicat și proiectul tip au suferit mutații de principiu în care ambele tipuri de abordări au împrumutat din caracteristicile celeilalte. În timp ce proiectele tip deveneau proiecte unicat, atenția arhitecților se concentra, în cazul proiectelor unicat, pe camuflarea acestora în proiecte tip.

Spre sfârșitul perioadei studiate ideea de „vilă" devenea tabu în urma unor incidente politice cunoscute generic prin sintagma *scandalul de la Durău*, ce fusese declanșat prin deconspirarea unor abuzuri făcute de prim-secretarul Ștefan Boboș și conducerea PCR din județul Neamț pentru construirea a 117 vile. Impactul a fost imediat atât în mediul urban, cât și în construirea locuințelor pentru turism. Construcțiile de locuințe pentru turism puteau fi realizate doar de către agenți economici de stat. Dacă importul de arhitectură „urbană" în stațiuni sau în zone turistice rurale era oprit prin aceste măsuri, gospodăriile din mediul rural au început să fie din ce în ce mai folosite pentru practicarea agroturismului, marcând astfel o nouă mutație în arhitectura locuințelor individuale de la sate, prin prisma modelului economic al gospodăriei. Schimbarea modelului economic a atras după sine modificări de ordin tipologic, formal, funcțional, volumetric al caselor de la țară. În ambele situații însă modelul arhitectural folosit era cel al cabanei.

În ceea ce privește vilele speciale pentru nomenclatură, Gospodăria de Partid și Institutul de Proiect Carpați (care i-a preluat atribuțiile începând cu 1970) a construit până la sfârșitul perioadei studiate peste 460 de vile, conform listelor anexe publicate în Monitorul Oficial din 1990 până în prezent care descriu imobilele Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", numărul de clădiri în sine, coroborat cu bugetele speciale și calitatea generală a arhitecturii. În ceea ce privește folosirea materialelor de construcție, utilizarea materialelor noi produse industrial nu se generalizează, în timp ce finisajele sunt cele care dau impresia unor transformări mult mai radicale.

Forțate și de prevederile legislative, în ultima parte a perioadei studiate, locuințele erau din ce în ce mai des construite cu etaj; planurile de la parter și de la etaj se bazează pe tipologiile casei pătrate, conform studiilor întocmite la sfârșitul anilor '80. Transformarea de la casă la vilă implică și mutarea interesului dinspre funcțional către valoarea de reprezentare, de la definirea spațiului exterior și interior la umplerea acestuia și transformarea în obiect.

1980–1989: postrealism

În timp ce investițiile de stat se concentrau, în anii '80, pe locuințe colective chiar și la sate, criza petrolului readucea locuința individuală în centrul cercetărilor destinate utilizării noilor energii. Aceste case experimentale, realizate de echipe din mai multe centre universitare din țară și publicate în revista *Arhitectura* au rămas însă numai la nivel de prototipuri. Această considerație evidențiază rolul locuinței individuale în procesul de proiectare tipizată, anume acela de prototip pentru locuințe colective. Mutația principală, în cazul proiectării tipizate în cazul locuințelor individuale, a fost tocmai trecerea de la ideea de proiect tip cu prescripții tehnice specifice pentru construirea unui număr mare de locuințe la realizarea de proiecte tip cu rol de prototip, de experiment sau chiar de unicat.

Similar, în paginile revistei *Arhitectura* erau publicate din ce în ce mai multe proiecte pentru concursuri, proiecte ce urmau să rămână exclusiv pe hârtie, alimentând sintagma bine cunoscută de „proiecte de sertar". Aceste proiecte dovedeau sincronism cu elaborările teoretice postmoderne din Occident și arătau orientarea arhitecților români către acea interpretare a postmodernismului care prelucra exemplele moderne, epurate. În cazul clădirilor de locuințe realizate, această epurare și prelucrare a modernității s-a manifestat prin crearea unor învelișuri exterioare discrete, la limita camuflajului. Interiorul locuințelor era locul în care atenția arhitecților și beneficiarilor se concentra prin materialitate și spațialitate.

În schimb, la nivel politic, decorațiile bogate preferate de familia Ceaușescu se atașau ca o coajă pe arhitectura funcționalistă în conținut, iar principiile realist socialiste, care inițial nu au avut o răspândire

mare, se manifestă la o scară gigantică în Casa Poporului. Făcând o reducere la scară permisă de postmodernitatea în care a fost construită, aceasta este o *locuință parter + etaj*. Casa Poporului s-a transformat într-un model care a continuat să producă mutații în cazul locuinței individuale mult după 1989.

Mutations in the architecture of individual dwellings in Romania between 1947 and 1989

Summary

This book, which is the result of the doctoral research that I have completed in 2014, has a significant autobiographical component. Before completing my college education and becoming an architect, Câmpulung and the surrounding villages represented merely an environment where I could observe beautiful old or new spaces and houses. While, initially, the moment when such buildings had been erected belonged to a continuous present in which I was living, after completing my architecture studies, I started asking myself questions about the time of construction of the surrounding buildings, because the buildings I was designing were to be inserted among the existing ones and become part of the built-up area.

Examples of individual dwellings designed and built between 1945 and 1989 must complete the history of the architecture of that time. The absence of such a component would mean deleting a part of the history and misrepresenting the image of the Romanian villages or cities. Mention must be made here that I refer to history in the sense assigned to the term by Plato in his writings, i.e., knowledge. What I attempted to accomplish in this paper is to contribute to the knowledge of the individual dwelling architecture of that time. Given that, as far as I know, this is the first attempt to approach this topic, I deemed necessary to provide an overview encompassing both the rural and the urban environment. This perspective also opened up infra-territorial perspectives towards an "otherframe". I deemed it important to understand the relationships established within the individual dwelling architecture between the standard design, the unique design, the urban, rural ones, etc. Thus, a thesis concerning the evolution of the individual dwelling conception during this period saw the light of day.

The research of the mutations having occurred in the individual dwelling architecture in Romania during the period comprised between 1947 and 1989 gave me the opportunity to become acquainted with complex realities and various phenomena that have made up this recent history, with nuances which I was unable to imagine when I started the study. While, in the beginning, this subject seemed difficult to approach due to the little information available on the recent history of Romanian architecture, and even less on individual dwellings during that period, it then turned out very difficult to synthesize due to the large amount of information having emerged once I started my research. I consider that the result of my research may be defined as a starting point for a more detailed study of certain topics presented herein, and I hope that it would become a proper work tool as concerns our recent history even from the perspective of other fields of study. To this end, the structuring of my paper by chapters

describing, both for the rural and urban environment, the results of the vectors of centralized intervention, but also of the private initiatives, allows for a clearer understanding of the impact of the political regime on architecture.

Due to the extensive nature of the research on such phenomenon, this study is not intended to be an exhaustive one, but an overview of the architectural phenomenon potentially underlying subsequent researches. Although, initially, we may be tempted to consider the postwar architectural phenomenon unimportant and subject to no influence other than the Stalinist Soviet one, we shall discover, throughout the paper, many points that go beyond the ideological barrier of the Iron Curtain.

The complexity of the research on the subject led to a matrix-like approach, which includes a time axis and another one configurating the distinct phenomena of individual dwelling architecture and the elements influencing it: political, economic, social, cultural, scientific ones. Since, during the period under review, a mass modernization phenomenon occurred worldwide, I tried to look at this phenomenon in Romania as well. To this end, the period under research represented for me the modernization which occurred worldwide, and which took place in Romania under a communist dictatorial regime. The correlation with the worldwide events is particularly important in order to make the discourse on such a period as clear and objective as possible. We shall notice that the inflections determining a certain periodization always contain international components.

Moreover, I have related to international events, both political and economic ones, and considered the different architectural theories and discourses multiplying in various ways during the period under review. The perception of the Romanian environment as a totally hermetic one is wrong, and, looking at things from the paradigm of internationalization, globalization, the reader obtains a more accurate image thereof.

In order to provide a definition of individual dwellings, I considered the ratio between a dwelling and the plot of land on which it was built, as an ownership-derived principle. The houses, whether individual, coupled or side by side, must always allow for a division into distinct properties, separated by a vertical line. In the case of apartments in collective dwellings, at least two apartments come on top of each other, occupying the same portion of land, the cadastral separation thereof requiring horizontal lines. I considered that the multiplication of the same land area, by building on superposed storeys, makes precisely the difference between what is called herein as individual dwellings or collective dwellings.

The fact of expressing the object of our research – individual dwellings – by means of concepts pertaining to the land ownership regime is not a contrast tool meant to point out the period under research, but the necessary and sufficient condition for a definition.

The temporal closeness to the 1947–1989 period, and the emotional baggage attached thereto in Romania, in the context of the totalitarian regime, make it particularly difficult to conduct a critical reading of the historical events in question. To this end, I introduced another reference point which should clarify the way in which we look at this subject. Such a reference point is the mutation, chosen for the reading perspective that it offers, i.e., the fact that it relativises the whole ensemble. Thus, things can no longer be perceived in an absolute manner, by means of a certain theory, ideology or dogma, but in a relative manner, from the perspective of the changes occurring from one stage to the other. Because it is a modality to research the past, we are protected from the unwanted effects of mutations, because they have already occurred; instead, these observations may clear up the current situation and, I believe, they can turn into reading tools for the present.

We may very clearly note an evolution in leaps, typical for mutations, throughout the XXth century. Although the technological development is usually regarded as a continuous growth phenomenon, it manifests itself by means of new concepts which, once introduced, irreversibly change the perception of the surrounding world. Even if we refer to technological development as a phenomenon, as compared to what had happened in history up to that moment, it represents a deep rupture, a mutation. At a political and social level, the two wars that broke out in Europe crossed the continental borders and became, for the first time in history, World Wars. The Second World War undoubtedly marked a threshold which, once crossed, marked the point of no return.

Mutations determine physical, visible characteristics, which are different from what is considered normal. This shows the importance of establishing a relationship between the phenomenon under review and what had existed before, unless we speak of mutations leading to completely new species. I shall particularly refer to this concept that relativises the research, which is necessary even from the perspective of what I have previously defined as being the difficulties of reliving our recent history, in relation to which it is hard to elaborate a theory or even an idea that could be accepted as “objective”. In this respect, the concepts developed by Roland Barthes with regard to criticism in photography, the relationship between the denotation and connotation of a work of art, will be very helpful. The denotative and connotative characteristics of the architecture of this period are determined by several factors which are easy to detect: the political, economic, social, cultural circumstances.

The period following the Second World War is mainly defined by terms which depend on the political/ideological environment: communist period, dictatorship. Therefore, the research on individual dwellings in Romania will be marked by such events as well. While the end of such period is set for December 1989, when the communist

regime led by Nicolae Ceauşescu was overturn following the 1989 Revolution, establishing its beginning requires a careful reading of the events having occurred at the end of the Second World War. Almost one year before the signing of the Paris Peace Treaty (10 February 1947), the Cold War had already been defined by Winston Churchill in his discourse at Milton Keynes. The abdication of King Michael on 30 December 1947 marked the ideological fall and the extension of Moscow's control over our country. People's Republic of Romania was proclaimed on the same day. Thus, 1947 becomes, from the perspective of the national and international events, the year when an international situation was restored by the Paris Peace Treaty and also the year when, in Romania, the communist regime came to power.

During this period ranging between 1947 and 1989, we witness substantial changes in the Romanian architecture in all aspects: what, how and how much was being designed and built. The period comprised between 1947 and 1989 is not homogenous; the political regime had many facets, both nationally and locally, and the national political, economic, technical and cultural events are closely related to the international context. During these 42 years, we can identify five different stages: 1947–1957; 1958–1967; 1968–1973; 1974–1979; 1980–1989, which can be identified by using a series of key words, respectively 1947–1957: Continuity under occupation; 1957–1967: International functionalism; 1967–1973: Diversity – Diversion; 1973–1980: National lyricism; 1980–1989: Post-realism.

The political events marked the evolution of architecture in the rural and urban environment in a different manner. While for the rural environment, the peak year, in terms of number of buildings erected in one year, was 1958, and this was due to the collectivization process, in cities, the maximum growth point was reached in 1970. The architecture of individual dwellings in the urban environment acts like a seismograph, registering visible inflexions upon the issuance of any Decree, Decision or Law in this field. If, for the urban environment, individual dwellings are of little importance, if we look at the number of buildings representing individual dwellings out of the total number of dwellings built, In rural areas, this number is nearly equal to the total number of dwellings built.

Looking at the object of our research from the perspective of mutations, and not from the standpoint of architectural theories, allowed me and forced me to continue my research without establishing, a priori, a set of value criteria. The outcome sometimes took me by surprise. I divided the dissertation into six chapters comprising cross-concepts such as rural environment, urban environment, standard design, unique design, architecture for tourism purposes, architecture for the party leaders, State investments, investments from own funds, etc.

The chapters were structured so as to range from the urban environment to the rural environment, from the typical project to the

unique project, by discovering another infra-territorial environment (which I called otherframe) created by the architecture for tourism purposes and the architecture for the "closed circle" of members of the Communist Party. Thus, a linear reading expresses the importance of concepts such as the standard design, the systematization of the rural environment, and the influence exercised both on the urban environment and on rural environment by the two middle chapters on temporary dwellings. In order to be a viable work tool, I divided the results of the research into written text and drawings and images for each chapter. Since the results of the research do not require a linear discourse, the structure by separate chapters, each with its own conclusions, allows for a cross reading and review, assigning a hypertextual nature to this paper.

The title of each chapter represents a synthesis of the main mutations that I have identified in relation to architecture, to the manner of proposing architecture, or to the manner in which architecture is received, depending on the importance of such factors from case to case. Next, I present the final conclusions by explaining the chapter titles.

Urban

From exterior to interior

If, during the interwar period, individual dwellings, villas, irrespective of the style in which they were built offered a strong expressiveness on the outside, deriving from a coherent conceptual and spatial structure, the political circumstances of the 1947–1989 period led to a different kind of approach of the exterior. One may still find a few examples of a particularly strong expressiveness, but in most cases the facades become means by which the dwellings are preventing from standing out. I noticed attempts of integration into the local architecture, examples in which the exterior is characterized by a minimum expressiveness. This suggests a kind of unintentional architecture that exists and spreads widely, meaning that there is no aesthetic intention in the conception and achievement of buildings. I have often noticed that collating materials typical for "mountain houses" gives such buildings a sort of rhetorical camouflage, in which their actual size fades away more easily, due to the "cottage" appearance given by the absence of conceptual intentions. The interior of the dwellings is the real point of interest, proving a rich concept, full of carefully studied details and with well-defined spaces.

From type to prototype

The standard design involves the multiplication and achievement, at an industrial scale, based on the standardization of the building techniques and details. As concerns State investments in housing complexes consisting of coupled houses or side by side houses, these

are very small compared to the construction of collective dwellings following a heavy industrialization process. The duplex model spreads widely, and, by the ‘70s, small duplex and side by side housing complexes are built, with State funds, in many cities. Due to limited private investments, many designs are not widely used but used only once, which alters their meaning, making them unique designs. While State investments are focused, during the ‘80s, on collective dwellings, even in villages, the oil crisis puts individual dwellings back at the center of the research for new types of energies. Experimental houses will remain at the stage of prototypes.

Rural

From the standard design to the directive design

The coupled houses of realist-socialist origin imported at the beginning of the ‘50s is perpetuated throughout the entire period under review. From contests to design catalogues, all have coupled houses as their topic and content. State investments for building dwellings in the rural environment are few, and the dwellings built based on standard designs are very few. The architects focus on assuring the “local specificity” in order for the designs made by the design institutes to be endorsed and easily assimilated by the village constructors. As the village craftsmen are becoming fewer and fewer, so are the traditional techniques, and the technical specifications of the designs intended for the rural environment are becoming more and more succinct. However, an actual standardization, meaning standard execution details and technologies, is not reached, and the standard designs for the rural environment slowly turn into directive design catalogues.

From the square house to the rural villa

I noticed that, with regard to construction materials, the use of new industrially manufactured materials is not spread, while finishes are the ones to create the impression of more radical transformations. However, the transformations that are real and important are those occurring in terms of the construction typologies used. The beginning of the period was marked by typologies characterized by a (more or less) square plan. Towards the end of the period under review, and also under the influence of the legal provisions in force, the dwellings built are more and more often one-storey buildings, a phenomenon similar to the shift from the one-room dwellings to the two-room dwellings, the vertical circulation being an element of novelty; the ground floor and upper floor plans are based on the square house typologies, as it may be noticed from the studies drafted at the end of the ‘80s. The shift from house to villa also involves a shift in the point of interest from the functional to the representation value, from defining the outer and inner space to filling such space and turning it into an object.

From villa to cottage

Villas built for tourism purposes by the seaside as of 1958, presented in Arhitectura magazine, but intended for a special clientele, have set the tone for tourist architecture during the postwar period. After July 1967, when people were allowed to build their own holiday houses, for approximately five years and a half, we witnessed several architectural experiments which, due to the fact that holiday houses were exempted from the standardization of premises, led to outstanding results, at least in terms of design. Tourist architecture proved to be the right context for experimenting new technologies and materials, as well as minimal dwelling typologies. The designs proposed by the professors from "Ion Mincu" University of Architecture and Urbanism for seasonal dwellings on the shore of Cernica Lake, are examples of the transfer of characteristics from the temporary holiday dwellings towards the permanent dwellings. Towards the end of our period of interest, the idea of "villa" becomes a taboo following some political incidents such as the Durău scandal. Tourist dwellings are now built only by State-owned economic agents; also, in the rural environment, households are being built for agritourism. In both situations, the architectural model is the cottage.

From special villas to the People's House

Modern architecture is often associated in Western history with the socialist orientations. In Romania, this phenomenon is not manifest. Dr. Petru Groza's villa in Deva and his brother's villa in Tg. Mureş, designed by Horia Creangă, are examples of the architectural preferences of certain party leaders of that time. Gheorghe Gheorghiu Dej's choice of a functionalist architecture for the protocol villas, and also the quartering of the entire central apparatus in the former Jianu borough, which included modern houses with a classic touch, designed by Octav Doicescu, creates a strange link with modern architecture. Cezar Lăzărescu and his team (Gabriel Cristea, Dinu Gheorghiu, Anca Borgovan, etc.) in the Design Department at the top of the Communist Party, performed several formal modernist experiments ranging from expressionism to rationalism or international style. The rich decorations preferred by the Ceaușescu family cover like a shell the functionalist architecture of the content, and the realist socialist principles, which were originally not widely spread, are expressed at a gigantic scale, in the People's Palace. By making a scale reduction, allowed by the postmodernism era in which it was built, this is a ground floor + one storey dwelling, as noted by Augustin Ioan. The People's House turns into a model which is only starting to cause mutations, including in the case of individual dwellings.

Mutations dans l'architecture des logements individuels en Roumanie, 1947–1989

Résumé

Ce livre, issu de la recherche réalisée pour la thèse de doctorat que j'ai élaborée et présentée en 2014, a une forte portée autobiographique. Avant de finir mes études universitaires pour devenir architecte, la ville de Câmpulung et les villages l'entourant ont représenté seulement le cadre où j'ai eu la chance de découvrir des espaces et des maisons remarquables, plus anciens ou plus nouveaux. Si, au début, le moment de la construction de ces bâtiments était le présent éternel dans lequel je vivais toujours, après la fin de mes études en architecture j'ai commencé à me poser des questions concernant la période de construction des édifices autour de moi, car les bâtiments que je concevais allaient s'intégrer parmi les bâtiments déjà existants et faire partie aussi de l'environnement bâti.

Des exemples de logements individuels conçus et bâtis entre 1945 – 1989 devraient compléter l'histoire de l'architecture de cette période-là. L'absence d'une telle composante signifie l'effacement d'une partie de l'histoire et donne une image fausse des différents villages ou villes. Il faut préciser que le terme d'histoire a le sens attribué par Platon dans ses œuvres, à savoir celui de connaissance. Je me suis proposé, par le présent ouvrage, de faire connaître l'architecture des logements individuels de cette époque. Vu que c'est le premier essai d'approcher ce sujet, à ce que je sache, j'ai considéré comme nécessaire d'offrir une perspective générale qui inclue le milieu urbain et le milieu rural également et qui a ouvert aussi des perspectives infra-territoriales vers un „autrecadre". J'ai trouvé particulièrement important de comprendre les relations établies au sein de l'architecture des logements individuels entre le projet type, le projet unique, urbain, rural, etc. Une thèse a pris ainsi forme, une thèse axée sur l'évolution du concept de logement individuel durant la période susmentionnée.

La recherche des mutations qui ont eu lieu dans l'architecture des logements individuels en Roumanie pendant la période allant de 1947 à 1989 m'a donné la possibilité de connaître des réalités complexes et des phénomènes divers qui ont marqué l'histoire récente par des nuances que je ne pouvais pas imaginer en début de l'étude. D'abord, le sujet m'a paru assez difficile à élaborer à cause des informations insuffisantes que j'avais sur l'histoire récente de l'architecture roumaine et d'autant moins sur les logements individuels pendant la période étudiée. Par la suite, le sujet est devenu très difficile à synthétiser, à cause des nombreuses informations qui ont surgi une fois que j'ai commencé à creuser. Je trouve que le résultat de ma recherche peut être défini comme un point de départ pour l'étude plus approfondi de certains thèmes y présentés et j'espère que cette recherche deviendra

un instrument de travail pour l'étude de l'histoire récente, voire pour d'autres domaines d'étude. En ce sens, la structuration de la thèse par chapitres, présentant, pour les milieux rural et urbain, les résultats des vecteurs de l'intervention centralisée mais aussi de l'initiative privée, offre une lecture plus claire de l'impact du régime politique sur l'architecture.

Compte tenu du caractère étendu de l'étude du phénomène, la présente recherche ne se propose pas d'être un relevé exhaustif, mais une vue générale sur le phénomène architectural qui pourrait représenter une base pour des recherches ultérieures. Même si, au début, on pourrait céder à la tentation de considérer le phénomène architectural de l'après-guerre comme dépourvu de toute importance et exclusivement sous l'influence soviétique stalinienne, au fur et à mesure que l'on avance dans l'ouvrage, on découvrira plusieurs points qui transcendent la barrière idéologique du rideau de fer.

La complexité de la recherche du sujet m'a emmené vers une approche matricielle sur deux axes : un axe du temps et un autre axe configurant les phénomènes distincts de l'architecture des logements individuels et les éléments qui l'ont influencée : évènements politiques, économiques, sociaux, culturels, scientifiques. Compte tenu du phénomène de modernisation ayant marqué le monde entier sur tous les plans durant la période étudiée, j'ai essayé d'analyser l'évolution de ce phénomène en Roumanie également. Dans ce contexte, la période étudiée a représenté pour moi la modernisation qui s'est manifestée au niveau global et qui, en Roumanie, apparaît sous la forme du régime de la dictature communiste. Cette corrélation avec ce qui s'est passé au niveau mondial est absolument nécessaire pour fixer le discours sur cette période-là dans une zone aussi objective que possible. Les modulations qui déterminent un certain découpage par périodes ont toujours une portée internationale.

De plus, j'ai choisi comme repères des évènements internationaux importants du point de vue politique et économique, mais j'ai aussi tenu compte de la perspective des théories et des discours architecturaux qui se sont multipliés de manière différente pendant la période analysée. La perception du milieu architectural de Roumanie comme totalement hermétique est erronée ; par contre, si on le regarde à travers le paradigme de la globalisation, on gagne en objectivité.

Afin de définir le logement individuel, j'ai pris en considération le rapport entre le logement et le terrain occupé, en tant que principe du régime de la propriété. Qu'il s'agisse de résidences isolées, couplées ou alignées, celles-ci doivent être, à tout moment, divisibles en propriétés distinctes, délimitées l'une de l'autre par une ligne verticale. Dans le cas des résidences collectives, il y a au moins deux appartements superposés qui occupent la même parcelle de terrain, et la séparation cadastrale se fait aussi par des lignes horizontales. J'ai établi que la multiplication d'une même parcelle de terrain par la construction de

plusieurs niveaux fait justement la différence entre ce que l'on appelle ci-après le logement individuel et le logement collectif.

L'expression de l'objet de cette étude – logement individuel – par des notions qui relèvent du régime de la propriété sur le terrain n'est pas une manière de mettre en évidence la période de l'étude mais c'est la condition nécessaire et suffisante pour la formulation d'une définition.

La proximité temporelle de la période comprise entre 1947 et 1989 et la charge émotionnelle concernant la Roumanie dans le contexte du régime totalitaire rendent très difficile une lecture critique des évènements historiques. En ce sens, un autre repère a été inséré afin de clarifier la manière d'aborder ce sujet. Ce repère est la mutation, choisi pour la clé de lecture offerte, à savoir celle de relativiser le tout entier. Du coup, il n'y a plus une perception absolue des choses, à travers une théorie, une idéologie ou un dogme, mais une perception relative, par le biais des changements qui se sont passés d'une étape à l'autre. Vu qu'il s'agit d'une recherche du passé, nous sommes loin des effets indésirables des mutations, car ces mutations ont déjà eu lieu ; d'autre part, ces observations peuvent éclaircir l'état actuel et devenir peut-être des instruments de lecture du présent.

Une évolution par sauts, qui est propre aux mutations, se retrouve tout au long du XXe siècle. Même si le développement de la science est en général regardé comme un phénomène continu de croissance, ce développement se déroule par la mise en œuvre de nouveaux concepts qui, une fois appliqués, modifient d'une manière irréversible la perception sur le monde environnant. Même si nous voyons le développement technique comme phénomène, il représenté une perturbation majeure, une mutation par rapport à ce qui s'est déjà passé dans l'histoire jusqu'à ce moment-là. Au niveau politique et social, les deux guerres qui ont éclaté en Europe ont dépassé les frontières du continent et sont devenues mondiales pour la première fois dans l'histoire de l'humanité. La deuxième guerre mondiale marque sans doute le seuil qu'une fois dépassé ne permet plus de retour.

Les mutations créent des caractéristiques physiques, visibles, des déviations par rapport à ce que l'on considère « normal ». Cela montre l'importance de la relation qu'il faut établir entre le phénomène étudié et les éléments qui existaient auparavant, si l'on exclut les mutations qui créent des espèces complètement nouvelles. Je reprendrai ce concept qui donne une perspective relativisée sur la présente étude, qui est nécessaire, compte tenu aussi de la difficulté mentionnée ci-dessus de revisiter l'histoire récente, sur laquelle il est incommode d'élaborer une théorie ou même une idée qui soit considérée comme « objective ». Dans ce contexte, on trouve vraiment utiles les notes de Roland Barthes sur sa critique de la photographie, et la relation entre le contenu dénotatif et connotatif de l'œuvre d'art. Les niveaux dénotatifs et connotatifs de l'architecture élaborée dans cette période sont déterminés par des facteurs faciles à identifier : les conditions politiques, économiques, sociales et culturelles.

La période d'après la Seconde Guerre Mondiale est définie surtout par des dénominations qui relèvent de la sphère politique / idéologique : la période communiste, la dictature. Par conséquent, l'étude sur les logements individuels en Roumanie sera marquée par ces évènements. Si la fin de cette période est décembre 1989, quand le régime communiste dirigé par Nicolae Ceaușescu a été éliminé suite à la Révolution, pour identifier le début de cette période il faut faire une lecture attentive des événements passés après la fin de la Seconde Guerre Mondiale. Environ une année avant la signature du Traité de Paix de Paris (10 février 1947), la guerre froide avait déjà été définie par Winston Churchill dans son discours à Milton Keynes. L'abdication du roi Michel le 30 décembre 1947 marque la capitulation idéologique et le transfert du pays sous le contrôle de Moscou. Le même jour, la République Populaire Roumaine a été proclamée. Du coup, l'année 1947 devient, de la perspective des événements nationaux et internationaux, l'année où la paix internationale a été rétablie par le Traite de Paris, mais également l'année où le régime communiste a saisi le pouvoir en Roumanie.

Durant la période allant de 1947 à 1989, on assiste à des modifications significatives de l'architecture en Roumanie sur tous les plans : quoi, comment et combien l'on planifiait et construisait. La période susmentionnée n'est pas homogène ; le régime politique a connu plusieurs facettes au niveau national et local, et les événements politiques, économiques, techniques et culturels sur le plan interne sont étroitement liés à l'évolution internationale. On peut diviser ces 42 ans dans cinq étapes successives différentes : 1947 – 1957 ; 1957 – 1967 ; 1968 – 1973 ; 1973 – 1979 ; 1980 – 1989, que nous pouvons décrire en résumé par des mots clés, respectivement : 1947 – 1957 : Continuités sous occupation ; 1957 – 1967 : Fonctionnalisme international ; 1967 – 1973 : Diversité — Détournement ; 1973 – 1980 : Lyrisme national ; 1980 – 1989 : Post-réalisme.

Les événements politiques ont influencé d'une manière différente l'évolution de l'architecture dans le milieu rural et urbain. Dans le milieu rural, le nombre maximum des bâtiments bâtis pendant une année a été enregistré en 1958, étant lié au processus de collectivisation, tandis que, dans les villes, le point maximum de développement est atteint en 1970. L'architecture du logement individuel dans le milieu urbain agit comme un sismographe, enregistrant des modulations visibles suite à tout Décret, Décision ou Loi qui ayant exercé une influencé. Si, dans le milieu urbain, le logement individuel est une unité moins importante, compte tenu du nombre de tels bâtiments par rapport au nombre total de logements construits, dans le milieu rural, le nombre de bâtiments est presque égal au nombre total de logements construits.

L'analyse de notre objet d'étude de la perspective des mutations, sans appliquer des théories architecturales, m'a permis et m'a persuadé de poursuivre mes recherches sans établir apriori une série de critères

de valeur. Le résultat a été surprenant parfois. J'ai divisé l'exposé final de ma recherche en six chapitres qui incluent des notions interdépendantes comme le milieu rural et urbain, projet type, projet unique, architecture à des fins touristiques, architecture pour les dirigeants du parti, les investissements de l'État, investissements de fonds propres etc.

Les chapitres ont été structurés du milieu urbain au milieu rural, du projet type au projet unique, en découvrant un autre milieu infra-territorial (que j'ai dénommée autrecadre) créé par l'architecture à des fins touristiques et l'architecture destinée au « cercle fermé » du parti communiste. Une lecture linéaire exprime l'impact significatif de notions comme le projet type, l'« urbanisation » du milieu rural, et leur influence dans le milieu urbain et rural, respectivement, est analysée dans les deux chapitres intermédiaires dédiés aux logements temporaires. Vu que les résultats de la recherche ne requièrent pas un discours linéaire, l'élaboration de chapitres différents, chacun avec ses propres conclusions, permet la lecture et l'analyse entrecroisées, ce qui confère à l'ouvrage un caractère hypertextuel.

Le titre de chaque chapitre représente une synthèse des mutations principales que j'ai observées en ce qui concerne l'architecture, notamment la manière de proposer l'architecture et la façon dont celle-ci est perçue en fonction de l'impact de ces facteurs, selon le cas. Voici ci-après les conclusions finales, préfigurées par la justification des titres des chapitres du présent ouvrage.

L'urbain

De l'expressivité au camouflage

Pendant l'entre-deux guerres, les logements individuels ou les villas affichaient une forte expressivité à l'extérieur, résultant d'une structure cohérente de l'espace, indépendamment du style de leur construction. Les restrictions politiques ayant marqué la période 1947 – 1989 ont généré une approche différente de l'aménagement l'extérieur. On peut trouver des exemples d'une expressivité extraordinaire, mais, dans la plupart des cas, les façades deviennent des moyens qui empêchent le logement de se distinguer. Mes observations portent sur des exemples d'essais d'intégration dans l'architecture locale, des exemples où l'extérieur est mis en œuvre par une économie d'expression. Il y a une sorte d'architecture non intentionnelle qui devient largement utilisée, car elle ne permet de déchiffrer aucune intention esthétique dans l'effort de conception et de construction. J'ai souvent observé que le collage de certains matériaux « propres aux maisons de montagne » offrait aux bâtiments en question un camouflage rhétorique de leur dimension réelle, qui est moins observable grâce à l'aspect de « chalet » créé par le manque d'intentions conceptuelles. L'intérieur des logements est le vrai point d'intérêt et montre une riche conception, pleine de détails attentivement agencés et des espaces bien définis.

Du type au prototype

Le projet type vise la multiplication et la construction à l'échelle industrielle à partir de la standardisation des détails et techniques d'exécution. Les investissements de l'État dans la construction d'ensembles de résidences couplées ou alignées sont très réduits par rapport à la construction de logements collectifs basée sur la forte industrialisation. Le modèle duplex se généralise et donc on trouve de petits ensembles de logements alignés, type duplex dans beaucoup de villes. Les investissements privés limités empêchent la multiplication de plusieurs projets types à grande échelle. Ces projets changent de signification et deviennent ainsi des projets uniques. Pendant les années '80, les investissements sont concentrés sur des logements collectifs même dans les villages, et la crise du pétrole remet en discussion les logements individuels au centre des recherches visant l'utilisation de nouvelles sources d'énergie. Les maisons expérimentales sont restées au niveau de prototype.

Le Rural

Des projets type aux « projets directive »

Le type de maison couplée d'origine réaliste-socialiste importé au début des années '50 est perpétué pendant toute la durée étudiée. Les concours et les catalogues de projets, tous tournent autour du thème et contenu de maisons couplées. Les investissements de l'État sont limités en ce qui concerne la construction de logements dans le milieu rural et il y a peu d'exemples de bâtiments construits sur la base de projets type. Une préoccupation majeure des architectes est d'assurer la « spécificité locale » pour que les projets réalisés par les instituts de conception technique soient facilement mis en œuvre par les constructeurs dans le milieu rural. Au fur et à mesure que les maîtres d'œuvres et leurs techniques traditionnelles disparaissent dans les villages, les spécifications techniques des projets réservés au milieu rural sont de plus en plus schématiques. Pourtant, on n'arrive pas à une standardisation réelle des détails et des techniques d'exécution, et les projets type pour le milieu rural sont graduellement transformés en catalogues de « projets-directives ».

Des maisons carrées aux villas de campagne

J'ai observé que les nouveaux matériaux de construction produits à l'échelle industrielle n'étaient pas largement utilisés, tandis que les finissages donnaient l'impression de transformations plus radicales. De plus, les transformations connues par les typologies de construction utilisées sont tout à fait réelles et substantielles. Au début de la période étudiée, on remarque l'emploi étendu des typologies en plan (plus au moins) carré. Dans la dernière partie de la période, les logements sont de plus en plus souvent bâtis avec un étage, sous la pression des dispositions de la loi. On remarque un phénomène similaire au passage

de la maison avec une chambre à la maison avec deux chambres, et la circulation verticale est un élément nouveau ; les plans des rez-de-chaussée et des étages sont élaborés à partir de la typologie de maison carrée, selon les études rédigées à la fin des années '80. La transformation d'une maison en villa suppose un changement du point d'intérêt du fonctionnel vers la valeur de représentation, de la définition de l'espace extérieur et intérieur au remplissage de cette espace et à la transformation en objet.

L'autrecadre

Des villas aux chalets

Les villas à destination touristique bâties sur le littoral dès 1958, présentées dans la revue « Arhitectura » mais réservées à une clientèle spéciale, marquent la relance de l'architecture au but touristique dans la période de l'après-guerre. À partir de juillet 1967, la loi permet de bâtir une maison de vacances en propriété privée. Pendant les cinq années et demie à suivre, une série d'expériences architecturales créent des résultats remarquables, au moins au niveau de la conception technique, profitant du fait que la standardisation de l'espace ne s'appliquait pas aux résidences de vacances. L'architecture à destination touristique s'est avérée un bon moyen pour expérimenter de nouvelles technologies et des matériaux innovateurs, aussi que de nouveaux types d'habitation minimale. Par exemples, les projets proposés par les professeurs de l'Institut d'architecture « Ion Mincu » pour les résidences saisonnières situées sur la rive du lac Cernica en sont des exemples qui permettent d'observer le phénomène du transfert d'éléments de la résidence saisonnière de vacances au logement permanent. Vers la fin de la période étudiée, l'idée de « villa » devient taboue, suite à certains incidents politiques tels que le scandale de Durău. Les travaux de construction à destination touristique sont effectués à l'époque uniquement par des agents économiques de l'État ; en même temps, les maisons du milieu rural se développent pour l'agrotourisme. Dans les deux cas, le modèle architectural est représenté par le chalet.

Des villas « spéciales » vers la Maison du Peuple

L'architecture moderne dans l'histoire occidentale est souvent associée aux orientations socialistes. En Roumanie, le phénomène n'est pas évident. La villa du dr. Petru Groza à Deva et celle de son frère à Tg. Mureș, dessinées par l'architecte Horia Creangă sont des exemples qui montrent les préférences en matière d'architecture de certains membres du parti dirigeant à l'époque. L'on note un lien bizarre avec l'architecture moderne par l'option de Gheorghe Gheorghiu Dej pour l'architecture fonctionnaliste typique dans le cas des villas officielles, mais aussi la concentration de tout l'appareil d'État dans l'ancien quartier Jianu, dans des maisons modernes d'expression classique conçues par arch. Octav Doicescu. Cezar Lăzărescu et le collectif

du bureau de conception technique (formé de Gabriel Cristea, Dinu Gheorghiu, Anca Borgovan, etc.) qu'il dirigeait dans le cadre de la Direction du Parti Communiste ont réalisé une série d'expériences modernistes formelles allant de l'expressionisme au rationalisme ou au style international. Les riches décorations préférées par la famille Ceausescu recouvrent comme une coque l'architecture fonctionnaliste du contenu, et les principes réalistes-socialistes qui n'étaient pas si répandus au début, se manifestent à échelle gigantesque dans le cas de la Maison du Peuple. Si l'on fait une réduction d'échelle compte tenue de la postmodernité caractérisant la Maison du Peuple, il s'agit d'un logement à structure rez-de-chaussée + 1er étage, selon l'observation d'Augustin Ioan. La Maison du Peuple se transforme dans un modèle qui commence justement à produire des mutations, y compris dans le cas des logements individuels.

1 Introducere
2 De la expresivitate la camuflaj
3 De la tip la prototip
4 De la proiectul tip la proiectul directivă
5 De la casa pătrată la vila rurală
6 De la vilă la cabană
7 De la vilele speciale la Casa Poporului
8 Concluzii

9 Referințe și resurse

Abrevieri
Bibliografie
Anexa nr. 1
Anexa nr. 2

Abrevieri

AGIR	Asociația Generală a Inginerilor din România
CCIB	Centrala de Construcții Industriale București
CCMB	Centrala de Construcții și Montaj București
CC al PMR	Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român
CC al PCR	Comitetul Central al Partidului Comunist Român
CIAM	Congresul Internațional de Arhitectură Modernă
CEx = CPEx	Comitetul Politic Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român
CPCP	Comitetul pentru Problemele Consiliilor Populare
CSAC	Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții
CSCAS	(din 1959) Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare
CSP	Comitetul de Stat al Planificării
DMI	Direcția Monumentelor Istorice
HCM	Hotărâre a Consiliului de Miniștri
IAIM	Institutul de Arhitectură „Ion Mincu”
UAUIM	(din 2000) Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”
ICCPDC	Institutul Central de Cercetare, Proiectare și Directivare în Construcții
ICI	Institutul de Cercetări și Încercări
ICML	Institutul de Cercetări pentru Construcții, Materiale de Construcții și Industria Lemnului
ICSC	Institutul de Cercetări Științifice în Construcții
ICSOR	Institutul Central pentru Sistematizarea Orașelor și Regiunilor
INCERC	Institutul Național de Cercetări în Construcții și Economia Construcțiilor
IPB	Institutul Proiect București
IPC	Institutul de Proiectări pentru Construcții
IPCMC	Institutul de Proiectare și Cercetare în Construcții și Materiale de Construcții
IPI	Institutul pentru Proiectări Industriale
IPCA	Institutul de Proiectări pentru Construcții Agrozootehnice
ISPA	Institutul de Studii și Proiectări pentru Agricultură
IP Carpați	Institutul de Proiectare „Carpați”
IPCT	Institutul de Proiectări Construcții Tipizate
ISPOR	Institutul de Sistematizare și Proiectare a Orașelor și Regiunilor
ISLGC	Institutul pentru Sistematizare, Locuințe și Gospodărie Comunală
ISPH	Institutul de Studii și Proiectări Hidroenergetice
MAN	Marea Adunare Națională
OAR	Ordinul Arhitecților din România
ONU	Organizația Națiunilor Unite
PCdR	Partidul Comunist din România (între 1921 și 1948)
PMR	Partidul Muncitoresc Român (între 1948 și 1965)
PCR	Partidul Comunist Român (între 1965 și 1989)
PCUS	Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
PNL	Partidul Național Liberal
PNȚ	Partidul Național Țărănesc
RPR	Republica Populară România (între 1948 și 1965)
RSR	Republica Socialistă România (între 1965 și 1989)
SAR	Societatea Arhitecților Români
SMT	Stațiune de Mașini și Tractoare
STACO	Școala Tehnică de Arhitectură și Construcția Orașelor
SUA	Statele Unite ale Americii
UA	Uniunea Arhitecților din RPR (între 1952 și 1965), Uniunea Arhitecților din RSR (între 1965 și 1989)
UAR	Uniunea Arhitecților din România (după 1989)
UK	Marea Britanie (United Kingdom)
URSS	Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

Cărți

Banham, Peter Reyner , Seiz, Peter (editori), *A Clip-on Architecture*, Walker Art Center, Minneapolis, Minn., 1965

Biraghi, Marco, Damiani, Giovanni, *Le parole dell'Architettura / Un'antologia di testi teorici e critici: 1945–2000*, Giulio Einaudi editore, Torino, 2009

Calotă, Irina, *Dincolo de centru — Politici de locuire în București 1910–1944*, Ozalid, București, 2019

Cernescu, Trăilă, „Este posibilă locuința colectivă la sate?", în *Societate și arhitectură, o perspectivă sociologică*, Tritonic, București, 2004

Cristea, Adrian Eugen, Marinescu, Marius, Mitran, Mihai, *Cartierul interzis*, RAO, București, 2015

Cucu, Vasile și colab., *Geografia României*, vol. II — *Geografia umană și economică*, Editura Academiei Române, București, 1984

De Graaf, Reinier, *Four Walls and a Roof — The complex nature of a simple profession*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2017

Focșa, Gheorghe, *Ţara Oașului, Studiu etnografic cultura materială*, vol. II, Editura Muzeul Satului, București, 1975

Frampton, Kenneth, *Modern architecture — a critical history*, Thames and Hudson, London, 1997

Gheorghiu, Adrian, Stănculescu, Florea, Petrescu, P., Stahl, P., *Arhitectura populară românească — Regiunea Pitești*, Editura Tehnică, București, 1958

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, „Pentru consolidarea și dezvoltarea sectorului socialist al agriculturii, pentru sporirea producției agricole". Expunere făcută la consfătuirea pe țară a țăranilor și lucrătorilor din sectorul socialist al agriculturii, Constanța, 3 aprilie 1958, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări, decembrie 1955 – iulie 1959*, Editura Politică, București, 1959

Ghiță, Eugen, „Habitatul rural în comitatul Arad în secolul al XVIII-lea", în Pădurean, C., Bolovan, I (editori), *Studii de demografie istorică (secolele XVII–XXI)*, 2010

Giurescu, Dinu C., *The Razing of Romania's Past*, Architecture Design and Technology Press, London, 1990

Gorsuch, Anne E., *All This is Your World. Soviet Tourism at Home and Abroad after Stalin*, Oxford, Oxford University Press, 2011

Harrison, Charles, Wood, Paul, *Art in Theory — 1900–1990 — An Anthology of Changing Ideas*, Blackwell Publishers, Oxford, 1999

Ioan, Augustin, *Arhitectura (supra)realismului socialist*, Paideia, București, 2012

Ioan, Augustin, *Arhitectura și Puterea*, Agerfilm, Arta Grafică S.A., 1993

Ionescu, Grigore, *Istoria arhitecturii românești*, Capitel, București, 2007 (1937)

Jacquard, Albert, *Dall'angoscia alla speranza — Una lezione di ecologia umana*, Università della Svizzera Italiana, Lugano, 1999

Jeanneret, Ch.-E., Le Corbusier, *Voyage d'Orient — Carnets*, Electa, Milano, 2000

Joja, Constantin, *Actualitatea tradiției arhitecturale românești*, Editura Tehnică, București, 1984

Koolhaas, Rem, „Harvard Project on the City"; Boeri, Stefano, Multiplicity; Kwinter, Sanford; Tazi, Nadia, Ulrich Obrist, Hans, *Mutations*, ACTAR; Arc en rêve centre d'architecture, Barcelona; Bordeaux, 2000

Lazăr, Marian, Rusu, Vlad Sebastian, Neamțu, Undina, *Locuințe familiale din Cluj, 1920–1975 — arhitectură, urbanism, legislație*, UTPRESS, Cluj-Napoca, 2017

Lăzărescu, Ileana, Georgeta Gabrea, *Vise în piatră/ în memoria prof. dr. arh. Cezar Lăzărescu*, Capitel, București, 2003

Le Goix, Renauld, Callen, Delphine, „Production and Social Sustainability of Private Enclaves in Suburban Landscapes: French and US Long-Term Emergence of Gated Communities and Private Streets", în *Gated Communities — Social Sustainability in Contemporary and Historical Gated Developments*, Samer Bageen și Ola Uduku (editori), Earthscan, London, 2010

Machedon, Luminița, Scoffham, Ernie, *Romanian Modernism / The Architecture of Bucharest, 1920–1940*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1999

Mahu, Adrian, *Arhitecții și exilul*, Magic Print, Onești, 2011

Man, Ioan Eugen, *Târgu-Mureș, Istorie urbană / Anii 1945–1990*, vol. IV, Editura Nico, Târgu Mureș, 2011

Nemțeanu, Ruxandra, *Vila în stil neoromânesc: expresia căutărilor unui model autohton în locuința individuală urbană*, Simetria, București, 2014

Oshima, Ken Tadashi, Kikutake, Kiyonori, *Between Land and Sea*, Lars Müller Publishers, Zürich, 2016

Panaitescu, Alexandru, *De la Casa Scânteii la Casa Poporului / Patru decenii de arhitectură în București*, Simetria, București, 2012

Panaitescu, Alexandru, *Scurt istoric al organizării profesionale a arhitecților din România*, Uniunea Arhitecților din România, 2017

Patrulius, Radu, *Locuința în timp și spațiu*, Editura Tehnică, București, 1975

Pănoiu, Andrei, *Arhitectura și sistematizarea rurală în județul Mehedinți*, Editura Muzeul Național de Istorie, București, 1983

Popescu, Carmen, „O mecanică eficace: Litoralul românesc în anii socialismului", în *Vederi încântătoare: Urbanism și arhitectură în turismul românesc de la Marea Neagră în anii '60–'70*, Asociația pepluspatru, București, 2015

Rey, Radu, *Civilizație montană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985

Rhodes James, Robert (editor), *Winston S. Churchill: His Complete Speeches 1897–1963, Volume VII: 1943–1949*, Chelsea House Publishers, New York, 1974

Stanek, Łukasz, *Architecture in Global Socialism — Eastern Europe, West Africa, and the Middle East in the Cold War*, Princeton University Press, Princeton, 2020

Stănculescu, Florea (îngrijit de), *Arhitectura populară românească / Regiunea București*, Editura Tehnică, București, 1958

Stănculescu, Florea, *Construcții rurale*, caietul III, 1938

Stroe, Miruna, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954–1965*, Simetria, București, 2015

Teodorovici, Dan, *George Matei Cantacuzino, A Hybrid Modernist*, Ernst Wasmuth Verlag, Tübingen, 2014

Tulbure, Irina, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1960: constrângere și experiment*, Simetria, București, 2016

Țelea, Vasile, *Personalități ale Arhitecturii Românești 1880–2010*, vol. 1, 2, Rentrop & Straton, București, 2014

Van de Voorde, Stephanie, Bertels, Inge, Wouters, Ine, *Post-war building materials in housing in Brussels 1945–1975*, Vrije Universiteit Brussel, 2015

Venturi, Robert, Scott Brown, Denise, Izenour, Steven, trad. din. lb. engleză coord. de Teodorescu, Magda, *Lecția Las Vegas: Simbolismul uitat al formei arhitecturale*, Editura Universitară „Ion Mincu", București, 2017; carte publicată în original cu titlul *Learning from Las Vegas, 1972, 1977*, Massachusetts Institute of Technology

Vitanos, Claudiu Alexandru, *Imaginea României prin turism, târguri și expoziții universale, în perioada interbelică*, Editura Mica Valahie, București, 2013

Voinea, Andrei Răzvan, *Idealul locuirii bucureștene: familia cu casă și grădină — Parcelările Societății Comunale pentru Locuințe leftine — București (1908–1948)*, Asociația Studio Zona, București, 2018

Voinea, Andrei Răzvan, Calotă, Irina, *Locuințe pentru muncitori și funcționari — Casa Construcțiilor și parcelarea Vatra Luminoasă (1930–1949)*, Asociația Studio Zona, București, 2021

Zahariade, Ana Maria, *Arhitectura în proiectul comunist, România 1944–1989*, Simetria, București, 2011

Zahariade, Ana Maria, Ioan, Augustin, Celac, Mariana, Maner, Hans-Christian, *Teme ale arhitecturii din România în secolul XX*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003

***, Casele vieților noastre, Humanitas, București, 2014

***, Locuința sătească în România — Studii de arhitectură tradițională în vederea conservării și valorificării prin tipizare — , studiu coordonat de ICCPDC, București, ediție revizuită și completată, București, 1989

***, Anuare statistice, Direcția Centrală de Statistică, elaborate pentru anii 1951–1989

***, Recensământ al populației și locuințelor 1966

***, Recensământ al populației și locuințelor 1977

***, Recensământ al populației și locuințelor 1992

Articole în reviste de specialitate

Banham, Reyner, „The New Brutalism", în *Architectural Review*, decembrie 1955

Gheorghiu-Dej, Gheorghe, „Planul de Stat al Republicii Populare Române pe anul 1949, Expunere în fața Marii Adunări Naționale din 27 decembrie 1948", cuvântare publicată în Scânteia nr. 1311 din 28 Decembrie 1948

Pănoiu, Andrei „Sistematizarea rurală în secolul al XIX-lea / Planurile și studiile economice", în *Forum*, nr. 3, 1996

Sora, Andrei Florin, „Viața politică locală în comunism și actorii ei: Prim-secretarii Comitetelor județene ale PCR, 1968–1989", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3–4, 2013

Stirling, James, „Regionalism and Modern Architecture", în *Architects' Year Book*, 1957

Vais, Dana, „Editing The Socialist Dwelling: Catalogues of Housing Type Projects in the 1960s And 1970s Romania", în *Philobiblon — Transylvanian Journal of Multidisciplinary Research in the Humanities*, vol. XXIII, nr. 1, 2018

Arhitectura RPR

Alifanti, Constantin, Caffé, Mihail, „Unele aspecte din activitatea atelierelor de arhitectură ale Institutului de Arhitectură «Ion Mincu», în *Arhitectura RPR*, nr. 6–7, 1954, București, p. 59

Caffé, Mihail, „Pe marginea concursului de locuințe unifamiliale", în *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1956, București, p. 28

Crăiniceanu, Radu, „Case noi în valea Jaleșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 9, 1957, București, p. 36

Cristescu, Dan, „Locuințe din beton ușor monolit turnat în cofraje de aluminiu", în *Arhitectura RPR*, nr. 8, 1957, București, p. 6

Ghebler, A., „Studiu de locuințe pentru mediul rural", în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1958, București, p. 22

Gheorghiu, Adrian, Petrescu, P., „Arhitectura populară în bazinul superior al Argeșului", în *Arhitectura RPR*, nr. 8, 1954, București, p. 24

Ghica-Budești, I., „Pe marginea dezbaterii cu privire la proiectarea stațiunilor de mașini și tractoare", în *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1954, București, p. 12

Lăzărescu, Cezar, „Din experiența proiectării și construcției cuartalelor de locuințe", în *Arhitectura RPR*, nr. 1, 1953, București, p. 3

Lăzărescu, Cezar, „Studii pentru sistematizarea localităților de pe litoralul Mării Negre", în *Arhitectura RPR*, nr. 11–12, 1955, p. 32–46

Lăzărescu, Cezar, „Vilă cu 2 apartamente la Eforie", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9, 1958, București, p. 36

Moisescu, Anton, „Din activitatea institutului de arhitectură «Ion Mincu» / Proiectele de arhitectură ale studenților în cursul anului școlar 1952–1953", în *Arhitectura RPR*, nr. 2, 1954, București, p. 27

Moșinschi, Constantin, „Discuție de creație asupra proiectelor tip de locuințe individuale", în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1955, București, p. 20

Nedelescu, Nicolae, „Concursul de locuințe tip unifamiliale orășenești", în *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1956, București, p. 21

Petrașcu, Gheorghe, „Pe urmele unei arhitecturi populare valoroase", în *Arhitectura RPR*, nr. 9, 1956, București, p. 23

Pruncu, Nicolae, „Locuințe individuale mansardate în mediul rural", în *Arhitectura RPR*, nr. 11, 1956, București, p. 16

Roșianu, L. și Sebestyén, Gheorghe, „ Câteva probleme tehnico-economice în proiectarea locuințelor", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9, 1958, București, p. 2

Sassu, Theodor, „Locuințe din elemente prefabricate din beton armat", în *Arhitectura RPR*, nr. 5, 1955, București, p. 20

Stopler, N., „Grup de vile cu 4 apartamente la Eforie", în *Arhitectura RPR*, nr. 8–9, 1958, București, p. 35

Arhitectura

Andreescu, Ion, „Două locuințe individuale", în *Arhitectura*, nr. 3, 1986, București, p. 22

Andreescu, Ion, Gaivoronschi, Vlad, Ionașiu, Adrian, „Proiect de locuință individuală / studiu", în *Arhitectura*, nr. 2, 1989, București, p. 69

Baucher, Ioan, „Tendințe în arhitectura și sistematizarea nouă a satelor", în *Arhitectura*, nr. 5, 1971, București, p. 38

Baucher, Ioan, „Unele principii în legătură cu sistematizarea satelor", în *Arhitectura*, nr. 1, 1967, București, p. 5

Biciușcă, Florin, „Locuința evolutivă", în *Arhitectura*, nr. 2, 1984, București, p. 70

Botta, Mario, „Locuință unifamilială — Pregassona — Elveția", în *Arhitectura*, nr. 5, 1981, București, p. 153

Bucur, Mariana, „Noi tipuri de case de vacanță proprietate personală", în *Arhitectura*, nr. 3, 1968, București, p. 54

Busuioc, Amur, „Proiect-studiu pentru Bienala Internațională de la Sofia, 1981", în *Arhitectura*, nr. 4, 1985, București, p. 28

Caffé, Mihail, „Circulația modelelor arhitecturale între sat și oraș", în *Arhitectura*, nr. 4, 1987, București, p. 56

Defour, Dorel, „Faza următoare: proiecte directoare bine verificate", în *Arhitectura*, nr. 2, 1970, București, p. 42

Derer, Petre, Stănculescu, Mircea, „Sistematizarea localităților rurale", în *Arhitectura*, nr. 5, 1968, București, p. 8

Dumitrescu, Cornel, „Concepții și realizări în arhitectura locuinței sătești", în *Arhitectura*, nr. 3, 1974, București, p. 67

Dumitrescu, Cristian, „Casele solare în competiția noilor energii — Din cercetarea și realizările colectivului de energii neconvenționale — Institutul Politehnic «Traian Vuia» din Timișoara", în *Arhitectura*, nr. 5, 1986, București, p. 19

Duzinschi, Dan, „Locuință în Bistrița", în *Arhitectura*, nr. 6, 1984, București, p. 73

Enescu, Mircea, Angelescu, Ștefan, „Case de vacanță prefabricate", în *Arhitectura*, nr. 3, 1968, București, p. 60

Hâncu, Cristina, „Locuințe industrializate", în *Arhitectura*, nr. 1, 1972, București, p. 14

Hâncu, Cristina, „Proiecte de locuințe pentru regiunile sinistrate", în *Arhitectura*, nr. 3, 1970, București, p. 5

Hoinărescu, Călin, „Studiu de inventariere, cartare și punere în valoare a monumentelor de arhitectură, istorice și memoriale din județul Prahova", în *Arhitectura*, nr. 1, 1986, București, p. 34

Hoinărescu, Călin, Calciu, Elena Suzana, „Clădiri de locuit în mediul rural specifice județului Prahova", în *Arhitectura*, nr. 3, 1980, București, p. 40

Iancu, Dumitru, „Aspecte ale noii arhitecturi rurale", în *Arhitectura*, nr. 5, 1971, București, p. 41

Ionescu, Grigore, „Tipologia casei populare românești", în *Arhitectura*, nr. 2, 1975, București, p. 78

Iordăchescu, Gabriel, „Studiu unități locative ieftine în Sudan", în *Arhitectura*, nr. 3, 1982, București, p. 24

Lupu, Mircea, „O lucrare mai puțin cunoscută a arhitecților Creangă", în *Arhitectura*, nr. 2, 1974, București, p. 60

M.C., „Locuința rurală și reconstrucția socialistă a satelor", în *Arhitectura*, nr. 5, 1963, București, p. 8

Miclescu, Sandu, „Soarele, acest arhitect", în *Arhitectura*, nr. 4, 1978, București, p. 14

Nedelescu, Nicolae, „Nu proiecte tip, ci doar proiecte directive", în *Arhitectura*, nr. 3, 1968, București, p. 16

Nicolescu, Mircea, „Locuințe pentru Festival Town, Lagos — Republica Federală a Nigeriei", în *Arhitectura*, nr. 6, 1980, București, p. 18

Patrulius, Radu, „Case da vendere / Ready houses", recenzie, în *Arhitectura*, nr. 6, 1984, București, p. 56

Petrescu, Gheorghe, „Clădiri de locuit în mediul rural", în *Arhitectura*, nr. 6, 1981, București, p. 93

Popa, Corneliu, „Sat de vacanță în Poiana Brașov", în *Arhitectura*, nr. 4, 1983, București, p. 83

Săsărman, Gheorghe, „Locuința ca arhetip", în *Arhitectura*, nr. 2, 1982, București, p. 50

Stancu, Ion, „Proiectarea locuințelor pentru mediul rural", în *Arhitectura*, număr tematic — calitatea locuinței — nr. 2, 1982, București, p. 21

Stancu, Mircea, „Arhitectura meșteșugărească contemporană a clădirilor de locuit", în *Arhitectura*, nr. 6, 1970, București, p. 61

Stancu, Mircea, „Să luptăm pentru o arhitectură populară nouă, contemporană!", în *Arhitectura*, nr. 1, 1967, București, p. 26

Stănculescu, Florea, „Stil românesc și stil modern", în *Arhitectura*, nr. 1, 1935, p. 13

Stratulat, Ofelia, „Studii asupra gospodăriei și locuinței rurale", în *Arhitectura*, nr. 2, 1969, București, p. 8

Streja, Aristide, „Locuințe individuale rurale pentru investiții din fondurile proprii ale populației", în *Arhitectura*, nr. 5, 1965, București, p. 46

Trișcu, Aurelian, „Rețeaua de localități rurale din regiunea București", în *Arhitectura*, nr. 1, 1967, București, p. 10

Țelea, Vasile, „Căsuțe: vile", în *Arhitectura*, nr. 6, 1971, București, p. 32

***, „Trei concursuri pentru locuințe sătești", în *Arhitectura*, nr. 2, 1970, București, p. 33

Buletin Informativ Tehnic (BIT) 1957–1974

Dupagne, A., „O idee nouă pentru case individuale din elemente spațiale" în *BIT*, nr. 12, 1968, București, p. 20–21

Marinescu, J., Popescu, I., „Colonia de locuințe ITN Colibași" în *BIT*, nr. 3, 1974, București, p. 1–6

Negreanu, Gheorghe, „Locuințe P+1 duplex cu elemente mari prefabricate", în *BIT*, nr. 2, 1968, București, p. 13

Porumbescu, N., Porumbescu, M., „Locuințe proprietate personală la Suceava" în *BIT*, nr. 12, 1968, București, p. 17–18

Putanu, I., „Vilă pentru odihnă și turism pe Valea Prahovei" în *BIT*, nr. 3, 1968, București, p. 16–17

Rusovan, Dan, Gaudianu, Georgeta, „Ansamblu de căsuțe la Eforie Sud" în *BIT*, nr. 12, 1968, București, p. 8–10

Spânu, R., M. Nedelcu, M., „Căsuțe pentru odihnă la sfârșit de săptămână" în *BIT*, nr. 2, 1972, București, p. 12–13

Stroie, Radu, „Vile de odihnă și de turism" în *BIT*, nr. 6, 1969, București, p. 16–18

***, „Clădiri de locuit P + mansardă cu două camere, IPCT, simbol proiect 228", „Clădiri de locuit P + mansardă cu trei camere, IPCT, simbol proiect 229.C" în *BIT*, aprilie 1957, București

***, „Clădiri sezoniere de odihnă în zona lacului Cernica", în *BIT*, nr. 2, 1970, București, p. 3, p. 11–42

***, „Locuință individuală, 2 camere cu grup sanitar, tip I - cl 1- 54 (seria 101 / 954 tip 1), tip I, II, III–ISPROR, simbol institut 2310, aprobate prin HCM 980–54", „Locuințe familiști pentru mediul rural, 2 camere cu și fără grup sanitar A.7–54, ISPROR, fără simbol proiect, ordin de aprobare nr. 63/1956", „Locuințe individuale, 2 camere fără grup sanitar, CI3–52 (MCIMC tip 3, tip 4), IPC, fără simbol proiect, HCM 56/1952", „Locuințe individuale 2 camere cu grup sanitar (izolat și cuplat), CL 7 — 54 (X), IPC, cod 25.C, aprobate prin HCM 980/1954, tipărit", „Locuințe individuale 2 camere + 1 cameră mansardă, CL.10–54 (W), IPC, cod 15.C, aprobate prin HCM 980/1954", „Locuințe 3 camere cu grup sanitar, CL.9–54 (Y1), IPC, cod 88.C, aprobate prin HCM 980/1954", „Locuințe individuale 3 camere cu grup sanitar, CL.11–56 (Y2), IPC, cod 88.C, aprobate prin HCM 43/1956, tipărit", „Locuințe individuale 2 camere fără grup sanitar, CL.8–54 (Z), IPC, aprobate prin HCM 980/1954", „Locuință unifamilială tip Z, X, Y, CL.25–56, CL.26–56, CL.27–56, IPCT, &2C/1 +213C, aprobate prin HCM 285/1956, sub tipar" în *BIT*, ianuarie 1957, București

***, „Locuință P+1 cu patru apartamente cu intrări separate fiecare CL.35–57, IPCT, 202.C tip 1 și tip 2, ordin D.A.U. nr. 120/1957", „Anexe gospodărești pentru locuințe cu lot individual, CL.40–57, IPCT, 53.C, ordin D.A.U. nr. 219/1957", în *BIT*, iunie 1957, București

***, „Locuințe individuale parter cu 2–3 camere, izolate și cuplate, cu sobe și instalații sanitare, completarea seriei X-Y din 1956, grad 0 și 1 de industrializare, IPCT, simbol proiect H.90" în *BIT*, octombrie 1957, București

***, „Locuințe individuale parter, IPCT, 12/22–1, 12/22–2, 13/22–1, 13/22–2, secțiuni directive", în *BIT*, martie 1959, București

***, „Proiecte tip aprobate", „Locuințe individuale parter, cuplate cu 2 și 3 camere de locuit, cu instalații sanitare complete, încălzire cu sobe (sistem constructiv tradițional și grad 1 de prefabricare), CL.65–58, IPCT, 490, ordin D.A.U. nr. 399/1958", în *BIT*, aprilie 1958, București

***, „Proiecte tip aprobate" „Serie de locuințe individuale cu 1 cameră și sufragerie cu nișă de gătit. Secții directive tip m.1, 3, 8, 9 și 11, CL.63–58, IPCT, simbol 418, ordin D.A.U. 62–58", în *BIT*, februarie 1958, București

***, „Proiecte tip avizate în ultima fază", „Locuințe individuale parter cu 2 și 3 camere de locuit, cu instalații sanitare complete și cu hol de luat masa, IPCT, simbol 510, 511" în *BIT*, martie 1958, București

***, „Proiecte tip avizate în ultima fază", „Locuințe individuale parter, izolate, cuplate și înșiruite, cu grup sanitar complet, tip A3, A5, A7, IPB, simbol proiect 737", „Locuințe individuale parter + mansardă, izolate, cuplate și înșiruite, cu grup sanitar complet, tip B4, B5, B6, B7, IPB, simbol proiect 738", „Locuințe individuale parter + etaj, izolate, cuplate și înșiruite, cu grup sanitar complet, tip A și A1, B și B1, IPB, simbol proiect 739", în *BIT*, mai 1958, București

Ethnos

Armășescu, Ioana, Andron, Ioan George, „Locuința rurală românească. Realități și tendințe", în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 101

Chiriac, Aurel, „Fenomenul părăsirii satelor bihorene și implicațiile asupra arhitecturii tradiționale (1949–1989)", în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 93

Fleșeru, Anca, „Materiale și tehnici de construire a caselor în satele din Țara Oltului", în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 178

Marcu, Natalia, „Influența turismului asupra evoluției unei așezări rurale: satul 2 Mai, județul Constanța", în *Ethnos*, nr. 3, 1994, București, p. 165

Petre, Constantin, „Date despre gospodăria și ocupațiile tradiționale din Buftea, județul Ilfov", în *Ethnos*, nr. 5, 2004, București, p. 387

Popoiu, Paula, „L'architecture de la Dobroudja — zone Danubienne", în *Ethnos*, nr. 4, 1994, București, p. 108

Prahoveanu, Ion, Vulpe, Magdalena, „Gospodăria bräneană cu ocol întărit, de la arhaic la modern", în *Ethnos*, nr. 2, 1992, București, p. 201

Muzeul Satului și de Artă Populară

Bârcă, Ana, „Evoluția unor așezări rurale din bazinul carbonifer Motru", în *Muzeul Satului și de Artă Populară*, nr. 5–6, 1985, București, p. 51

Dinuță, Gheorghe, Lazăr, George, „Tradițional și contemporan în arhitectura populară din zonele Vlașca și Ilfov", în *Muzeul Satului și de Artă Populară*, nr. 5–6, 1985, București, p. 109

Legislație

Legea pentru organizarea turismului, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 322 din 29 februarie 1936, publicată în Monitorul Oficial nr. 50 din 29 februarie 1936

Legea nr. 187 din 23 martie 1945 pentru înfăptuirea reformei agrare

Constituția RPR din 13 aprilie 1948, publicată în Monitorul Oficial nr. 87 bis din 13 aprilie 1948

Legea nr. 119 din 11 iunie 1948 pentru naționalizarea întreprinderilor industriale, bancare, de asigurări, miniere și de transporturi, publicată în Buletinul Oficial nr. 133 bis din 11 iunie 1948

Decretul nr. 71 din 23 februarie 1949 prin care se înființa Institutul de Proiectare a Construcțiilor (IPC), 1949

Decretul nr. 70 din 24 februarie 1949, pentru organizarea Ministerului Construcțiilor al Republicii Populare Române

Decretul nr. 83 din 2 martie 1949 pentru completarea unor dispozițiuni din Legea nr. 187 din 1945

Decretul nr. 88 din 8 martie 1949 pentru trecerea atribuțiunilor Oficiului Național de Turism (O.N.T.) asupra Confederației Generale a Muncii

Decretul nr. 100 pentru desființarea Casei Construcțiilor, publicat în Buletinul Oficial nr. 10 din 19 martie 1949

Decretul nr. 429 din 15 noiembrie 1949 pentru înființarea și organizarea Ministerului Silviculturii și Industriei Lemnului al Republicii Populare Române

Decretul nr. 92 din 19 aprilie 1950 pentru naționalizarea unor imobile, publicat în Buletinul Oficial nr. 36 din 20 aprilie 1950

Hotărârea CC al PMR și Consiliului de Miniștri al RPR nr. 2447 din 13 noiembrie 1952 cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii, art. VII, prin care se înființa Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții (CSAC)

HCM nr. 4015 din 9 decembrie 1953 privind construcția de locuințe pe baza cooperării între locatari și construcția de locuințe individuale prin credite acordate de stat

Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1222/1955 privind aprobarea „Lucrărilor de amenajări balneare a falezei de la Vasile Roaită" în fază de schiță de sistematizare și a sarcinilor de proiectare „Digul longitudinal și amenajarea falezei de la Vasile Roaită", Fond Comitetul Central al Partidului Comunist Român — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, nr. 479/2 iunie 1955. Documentul este clasificat, însă certifică începutul lucrărilor destinate turismului pe litoral.

Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1781 din 18 august 1955 pentru înființarea Oficiului Național de Turism „Carpați", însoțită de două anexe, ANIC, Fond CC al PCR — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, nr. inv. 3362, cota 914/1955

Decretul nr. 144 din 29 martie 1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construire, reparare și desființare a construcțiilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și împărțelile terenurilor cu sau fără construcții, emis de Marea Adunare Națională, publicat în Buletinul Oficial nr. 15 din 29 martie 1958

Decretul nr. 545 din 26 decembrie 1958 privind reglementarea amplasării construcțiilor, a trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări

Decretul nr. 324 privind exproprierea și trecerea în proprietatea statului a unor terenuri situate în comuna Cătunele, raionul Baia de Aramă, regiunea Oltenia dat de Consiliul de Stat în 7 mai 1962

Hotărârea nr. 908 din 19 noiembrie 1964 a Consiliului de Miniștri privind organizarea și funcționarea Oficiului Național de Turism „Carpați", art. 1–4

Hotărârea nr. 928 din 28 noiembrie 1964 privind tarifele pentru lucrările de proiectare elaborate de institutele de proiectare și direcțiile de sistematizare, arhitectura și proiectare a construcțiilor

Decretul nr. 32 din 27 ianuarie 1967 pentru înființarea, organizarea și funcționarea Oficiului Național de Turism al Republicii Socialiste România

Decretul nr. 713 din 21 iulie 1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală — de odihnă sau turism — în localități balneoclimaterice și în alte locuri turistice, emis de Consiliul de Stat, publicat în Buletinul Oficial nr. 66 din 23 iulie 1967

Legea nr. 18 din 24 iunie 1968 privind controlul proveniențeI unor bunuri ale persoanelor fizice, care nu au fost dobândite în mod ilicit, emis de Marea Adunare Națională, publicat în Buletinul Oficial nr. 81 din 24 iunie 1968

Hotărârea nr. 1735 din 10 august 1968 de aplicare a dispozițiilor Legii nr. 9/1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism, emisă de Consiliul de Miniștri, publicată în Buletinul Oficial nr. 110 din 13 august 1968

Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 833 din 19 iunie 1970 privind înființarea și organizarea Oficiului Economic Central „Carpați", ANIC, Fond CC al PCR — Secția Cancelarie — Hotărâri ale Consiliului de Miniștri, nr. 546/19 iunie 1970

Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 980 din 4 august 1971 privind înființarea și organizarea Institutului Român ROM-CONSULT. Actul normativ pentru înființarea societății nu a fost publicat.

Decretul nr. 138/1971 privind conferirea unor ordine ale Republicii Socialiste România, publicat în Monitorul Oficial nr. 171 din 31 decembrie 1971

Decretul nr. 175/1972 privind trecerea în proprietatea statului a unor imobile proprietate personală construite cu încălcarea dispozițiilor legale

Legea nr. 4 din 28 martie 1973, republicată, privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație, emisă de Marea Adunare Națională, publicată în Buletinul Oficial nr. 121 din 31 decembrie 1980. Republicarea a fost făcută în temeiul art. II din Legea nr. 5 din 17 octombrie 1980, publicată în Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România, Partea I, nr. 90 din 22 octombrie 1980, dându-se capitolelor și articolelor o nouă numerotare. Legea nr. 4/1973 a fost publicată în Buletinul Oficial nr. 46 din 31 martie 1973.

Decretul nr. 275 din 15 mai 1973 privind organizarea și funcționarea Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie

Legea nr. 58 din 29 octombrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, emisă de Marea Adunare Națională, publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974

Legea nr. 63 din 30 octombrie 1974 privind ocrotirea patrimoniului cultural național al Republicii Socialiste România, emisă de Marea Adunare Națională, publicată în Buletinul Oficial nr. 137 din 2 noiembrie 1974

Decretul nr. 205 din 31 octombrie 1974 pentru modificarea unor dispoziții din Legea nr. 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală, cu modificările ulterioare, emis de Consiliul de Stat al Republicii Socialiste

România, publicat în Buletinul Oficial nr. 131 din 31 octombrie 1974

Legea nr. 4 din 18 martie 1975 pentru modificarea unor articole din Legea nr. 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală și din Legea nr. 5/1973 privind administrarea fondului locativ și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași, emisă de Marea Adunare Națională, publicată în Buletinul Oficial nr. 30 din 21 martie 1975

Decretul nr. 60 din 8 martie 1980 privind organizarea și funcționarea Consiliului Național pentru Știință și Tehnologie

Hotărârea Guvernului României nr. 763 din 6 iulie 1990 privind înființarea și funcționarea Regiei Autonome Române de Turism și Prestații „DACOREX & CO.", publicată în Monitorul Oficial nr. 101 din 24 august 1990

Hotărârea Guvernului României nr. 1217 din 21 noiembrie 1990 privind desființarea și înființarea unor unități economice de reprezentare și protocol, publicată în Monitorul Oficial nr. 109 din 27 mai 1992

Hotărârea Guvernului României nr. 567 din 15 octombrie 1993, republicată, privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 280 din 4 octombrie 1994

Hotărârea Guvernului României nr. 475 din 14 iulie 1999 privind declararea ca abrogate a unor acte normative nepublicate, publicată în Monitorul Oficial nr. 338 din 15 iulie 1999

Hotărârea Guvernului României nr. 854 din 28 septembrie 2000 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 492 din 9 octombrie 2000

Hotărârea Guvernului României nr. 533 din 30 mai 2002 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 391 din 7 iunie 2002

Regulamentul din 30 mai 2002 de organizare și funcționare a Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicat în Monitorul Oficial nr. 391 din 7 iunie 2002

Ordinul nr. 1383 din 24.09.2002 pentru aprobarea reglementării tehnice „Normativ privind proiectarea clădirilor de locuințe (revizuire NP 016–96)", indicativ NP 057–02, Anexa 1

Hotărârea Guvernului României nr. 60 din 21 ianuarie 2005 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", publicată în Monitorul Oficial nr. 105 din 1 februarie 2005

Regulamentul din 21 ianuarie 2005 privind organizarea și funcționarea Regiei Autonome „Administrația Patrimoniului Protocolului de Stat", aprobat prin Hotărârea Guvernului României nr. 60 din 21 ianuarie 2005, publicată în Monitorul Oficial nr. 105 din 1 februarie 2005

Arhive

Instrucțiuni de organizare ale Secției Gospodăriei de Partid și sarcinile ei, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Serviciul Arhive Contemporane, vol. 3(25)/1946

Regulamentul de funcționare a Secției Gospodăriei de Partid aprobat de Secretariatul CC al PMR, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Arhivele Naționale, Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Serviciul Arhive Contemporane, vol. 19/29 sep. 1946

Arhivele Naționale, Fond CC al PCR — Secția Gospodăriei de Partid 1922–1965, Dosar 18/1954, p. 2

Succesivele proiecte de sistematizare, înființarea Comisiei Centrale de Sistematizare a Satelor în urma plenarei CC al PCR din 11–12 noiembrie 1966

Arhivele Naționale — Biroul arhive contemporane, Fond CC al PCR — Colegiul Central de Partid (1945–1989), nr. inventar 2006 (vol. I-II), nr. fostei unități arhivistice 2/1974

Fond CC al PCR-CCP, dosarul B/2006 vol. I și II

Arhivele Naționale — Biroul arhive contemporane, Fond CC al PCR — Colegiul Central de Partid (1945–1989), nr. inventar 2006 (vol. I-II), nr. fostei unități arhivistice 3321

Ilustrații

Toate ilustrațiile au sursa menționată în descriere. În cazul în care nu este specificat, fotografiile, planurile și desenele au fost realizate de autor.

În cazul ilustrațiilor preluate din revista *BIT*, sursa materialelor studiate și prezentate provine de la: Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Construcții, Urbanism și Dezvoltare Teritorială Durabilă URBAN-INCERC Compartiment Bibliotecă Tehnică, Publicații Științifice și Tipografice.

Anexa nr. 1

Decretul nr. 138/1971 privind conferirea unor ordine ale Republicii Socialiste România, publicat în Monitorul Oficial nr. 171 din 31 decembrie 1971.

Mai jos este extrasă lista de medalii acordate arhitecților:

Ordinul Meritul Științific clasa I:

Octav V. Doicescu, profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București;
Grigore Gh. Ionescu, profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București.

Ordinul Steaua Republicii Socialiste România clasa a II-a:

Cezar A. Lăzărescu, președintele Uniunii Arhitecților, profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București.

Ordinul Muncii clasa a II-a:

Gabriel P. Cristea, conferențiar la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București;
Horia Maicu, profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București;
Ladislau Adler, arhitect consilier la Ministerul Industriei Construcțiilor de Mașini;
Mircea I. Bercovici, arhitect proiectant la Institutul „Proiect", București;
Iulian N. Deșcu, arhitect, consilier la Institutul de proiectări metalurgice București;
Dinu T. Gheorghiu, arhitect proiectant la Institutul de Proiectare „Carpați", București;
Alexandru C. Iotzu, arhitect proiectant la ISART, București;
Nicolae F. Kepeș, șef de sector la Institutul „Proiect", București;
Dan D. Cristescu, arhitect la Institutul Județean de Proiectare Brașov.

Ordinul Meritul Științific clasa a II-a:

Mircea A. Alifanti, profesor la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București;
Ascanio I. Damian, rectorul Institutului de Arhitectură „Ion Mincu" din București.

Ordinul Meritul Cultural clasa a II-a:

Gheorghe V. Pavlu, director la Institutul de Sistematizare, Arhitectură și Tipizare, București;
Henriette B. Delavrancea, arhitect proiectant la Institutul Județean de Proiectări Ilfov.

Ordinul Steaua Republicii Socialiste România clasa a III-a:

Tiberiu Ricci, arhitect-șef al municipiului București.

Ordinul Muncii clasa a II-a:

Aron Iosef Grunberg, arhitect-șef la Institutul de Proiectare „Carpați" București;
Valentin M. Stratu, arhitect proiectant la Institutul de Proiectare „Carpați" București;
Iohan I. Till, arhitect proiectant la Institutul de Proiectare „Carpați" București;
Nicolae St. Vlădescu, arhitect șef la Institutul de Proiectare „Carpați" București;
Marcel H. Melicson, redactor-șef la revista *Arhitectura*;
Aurelian Constantin V. Trișcu, conferențiar la Institutul de Arhitectură „Ion Mincu" din București;
Cleopatra Alifanti, arhitect proiectant la Institutul „Proiect" București;
Romeo Gh. Belea, arhitect proiectant la Institutul „Proiect" București;
Gheorghe C. Colea, arhitect proiectant la Institutul „Proiect" București;
Alexandru Costinescu, arhitect consilier la Institutul de Cercetări și Proiectări Alimentare București;
Ștefan I. Damianof, arhitect proiectant la Institutul de Proiectări Metalurgice București;
Mircea I. Enescu, arhitect consilier la Institutul de Proiectări pentru Industria Materialelor de Construcții București;
Constantin N. Frumuzache, arhitect proiectant la Institutul de Proiectări „Carpați" București;
Dorin C. Gheorghe, arhitect proiectant la Institutul de Sistematizare, Arhitectură și Tipizare București;
Bercu I. Grunberg, arhitect proiectant la Institutul de Sistematizare, Arhitectură și Tipizare București;
Dinu Gh. Hariton, arhitect proiectant la Institutul „Proiect" București;
Constantin I. Jugurică, arhitect proiectant la Institutul „Proiect" București;
Virginia C. Lupu, arhitect proiectant la Institutul de Sistematizare, Arhitectură și Tipizare București;
Virgil N. Niculescu, arhitect proiectant la Institutul „Proiect" București;
Constantiu C. Săvescu, arhitect proiectant la Institutul de Sistematizare, Arhitectură și Tipizare București;
Gheorghe I. Sebestyén, arhitect proiectant la Institutul de Sistematizare, Arhitectură și Tipizare București;
Nicolae S. Vlădescu, arhitect proiectant la Institutul de Proiectări „Carpați" București.

Ordinul Steaua Republicii Socialiste România clasa a IV-a:

Constantin Gh. Mihăilescu, director la Institutul de Proiectări, Arhitectură și Sistematizare Iași.

Ordinul Steaua Republicii Socialiste România clasa a V-a:

Anka Emil Borgovan, arhitect proiectant la Institutul de Proiectare „Carpați" București;
Liviu G. Oros, arhitect la Institutul Județean de Proiectare Hunedoara.

Note